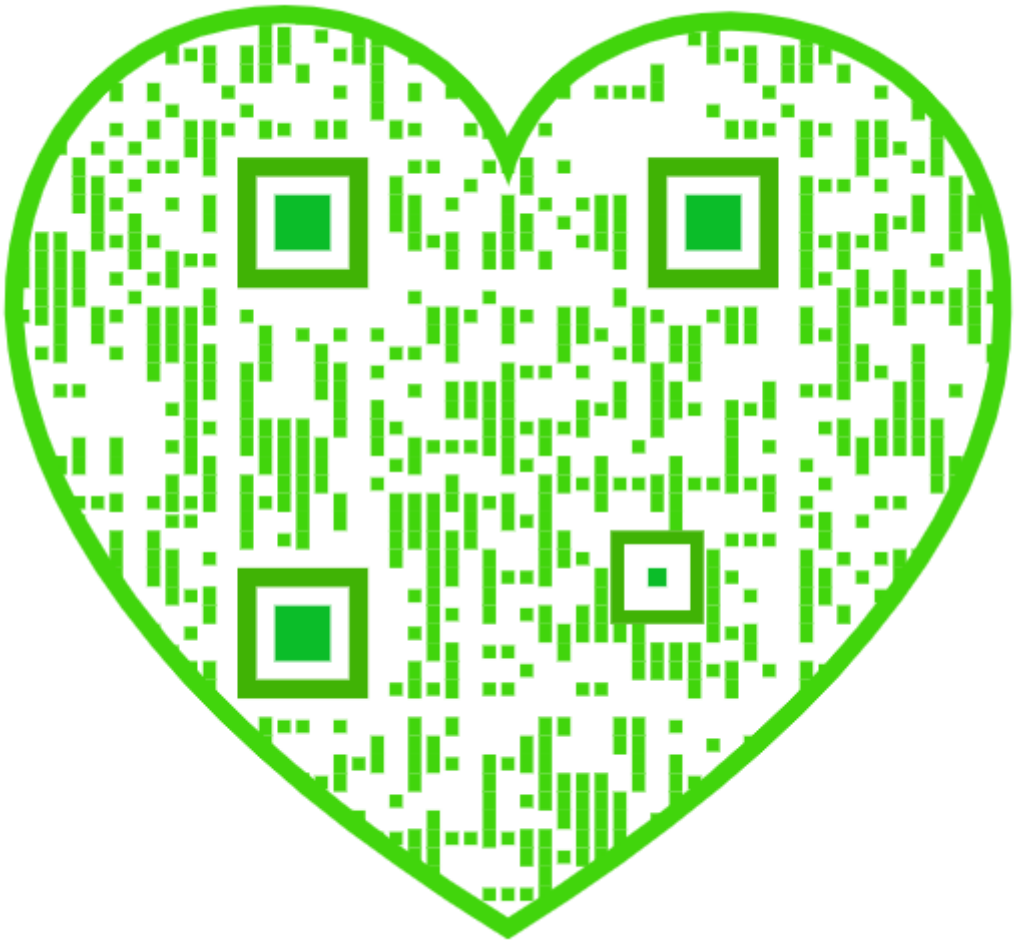

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

GEDRUKT BIJ J. J. GROEN TE LEIDEN.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

DRIE-EN-TACHTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. — ZEVENTIENDE DEEL.

1883.

Vindicamus hereditatum patrum nostrorum. 1 Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergëus die Pauwes benediede
En hine Aertsche Bisscop wiede.
Melis Stoke.

TE LEIDEN, BIJ J. W. VAN LEEUWEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Uit de kloostergeschiedenis van Nederland omtrent het einde der 15e eeuw.

W. BROUWER 1

Hoe staat het met het onderzoek naar den auteur van het „Breve memoriale"?

J. P. GÖRTZ 21

Essai sur l'histoire moderne de 1740 à 1860 par le Baron Charles de Blanckart.

N. J. SCHWARTZ 42

Encycliek van Zijne Heiligheid Paus Leo XIII aan al de Aartsbisschoppen en Bisschoppen van Spanje. . . . 65

Gedichten van Mgr. C. Broere. (*Vervolg* van Dl. LXXXI, blz. 321 vv.) V.

A. M. C. VAN COOTH. . . 73

Homiliën of verklaring der Evangeliën op al de Zondagen van het Kerkelijk jaar, door Mgr. J. H. SCHAAP, C. SS. R., Bisschop van Hetalonia i. p. i. en Vicarius Apostolicus van Suriname.

S. 90

Auguste Eugène Scribe.

TH. J. J. DE BOUTER . . 110

Bladz.

Geschiedenis der Malkontenten, door Alfons de Decker.
A. J. Holiërhoek 120

Moderne ideën en theoriën.
J. E. H. Menten 137

Postel en zijn vroegere invloed in Nederland (*Vervolg en Slot* van Dl. LXXXII, blz. 137 vv.)
XV—XXI 165
XXI—XXVI 281
Th. Ign. Welvaarts.

De abdij Bloemhof te Wittewierum in de dertiende eeuw. Bijdragen tot de geschiedenis van kerk en beschaving door Aem. W. Wijbrands.
C. J. M. Bottemanne . . 201

Noodzakelijkheid van het onderricht in de Theologie tot eene goede behandeling der Philosophie.
I en II. 252
III. 265
R.

Demographie.
D. 273

Een nieuw werk over eene oude kwestie.
H. J. H. Rutscheblatt . . 295

Eene nieuwe hypothese omtrent Dionysius den Areopagiet.
P. A. de Bruyn. 329

Gedachten over het Christelijk Autoriteits-beginsel en zijne beteekenis voor onzen tijd. (Fragment).
H. J. H. Ruscheblatt . . 351

Dekreet over den Liturgischen Gregoriaanschen zang. . 378

CORRESPONDENTIE.

Bladz.

Over gehuwde Kerkelijke waardigheidsbekleeders.
A. 304

VERSCHEIDENHEDEN.

Een portret van Belgische liberalen.
H. A. H. 50
Wettelijke rechtvaardigheid in België.
X. 58
Eeredienst en Toonkunst.
M. 61
Het tegenwoordige Zusterklooster te Heithuyzen.
L. 62
Verboden boeken 64
Kloosters en Abdijen.
M. 193
De Spaansche Inquisitie.
A. H. 195
Een kort woord der Civiltà Cattolica over het somnambulismus 196
Over de finantiën van Prins Willem van Oranje.
A. J. H. 198
De Assyrische Christenen van Kurdistan 263
Die Biblischen Frauen des Alten Testamentes.
Dr. P. A. T. 312
La Santa Casa.
H. 316
Drie Bloemlezingen.
L. 319

Bladz.

Twee nieuwe uitgaven.

A. 322

Daniël O'Connell, Ierlands Bevrijder.

M. 325

Voorspellend getuigenis uit de studiejaren van Z. H. den Paus.

L. 327

De Nederlandsche R. K. Geestelijkheid.

D. 383

SPROKKELINGEN.

Nieuwe Oostersche Seminariën, opgericht door Z. H. Paus Leo XIII 128

Duitsche geestelijken in de Vereenigde Staten 200

Getal der Norbertijnen, welke tot de Belgische Norbertijner Abdijen behooren 328

Briefwisseling 384

Uit de Kloostergeschiedenis van Nederland omstreeks het einde der 15e eeuw.

Wat poëzie en waar haar woon is?
Alom waar 's Levens adem gaat.
Zij is het schoon in al wat schoon is
In voorwerp, denkbeeld, woord en daad.

Even zeker als de waarheid, in dit kleine versje uitgesproken, even zeker is en blijft het, dat door ons menschen het leven en daarom ook de poëzie niet alom, waar leven en poëzie is, opgemerkt en genoten wordt. Of bij voorbeeld zelfs door den dichter van dit vierregelig versje, onzen terecht hooggewaardeerden prof. Beets, het leven in sommige kringen wel opgemerkt is geworden, zou in twijfel kunnen worden getrokken. Het bleef, voorzeker, door Z.H.G. niet onopgemerkt onder den kiel der gezonde en stevige Hollandsche jongens, op het hofje, waar juffrouw Noiret stierf, in het hart der grootmoeder van William Kegge junior; hij weet het leven in het woord te genieten en te doen genieten, wanneer in zijne letterkundige verpoozingen Vondels reizangen nu eens ons toeruischen als de zee, dan bruischend ons toeklinken als een waterval, dan weer knetteren als een hagel of met den stap van gewapende krijgsknechten ontzagwekkend ons voorbij-

gaan; dat hij het leven in natuur en familiekring weet te doen genieten, getuigen ons zijn voor- en najaarszangen, in één woord de drie lijvige deelen zijner Poëzie. Zeer geestig toont ons de dichter ook somtijds waar het leven *niet* is, bijv. in de tegenwoordige manier van onderwijzen, als hij zingt:

Dresseeren, Dresseeren,
Schoon 't hier en daar een geest verstompt,
Ziedaar wat onzen tijd behaagt
En met examineeren
De schoonste vruchten draagt.
Eerst moet een jong'ling volgepompt
En dan weer leeggevraagd.

Toch zou ik het durven betwijfelen, of door onzen dichter het leven in de kloosterwereld, die dan toch ook bestaan heeft en nog bestaat in ons vaderland, wel gekend of gewaardeerd is geworden Zouden wij ook al het lied van Trijntje, de boerendeerne, bij het spelevaren van Pieter Stastock en Hildebrand [1]), het epitheton in „Studentenangst" bij de nagedachtenis der voormalige bewoonsters van Leidens Universiteitsgebouw, niet willen aanhalen, wij herinneren ons geen enkel bewijs, dat door onzen dichter het hooger leven in de Nederlandsche kloosterwereld is gewaardeerd geworden.

Hoe het zij; ons streven moet zijn het leven te waardeeren alom, waar het zich vertoont; en juist wijl wij in hetgeen wij gaan mededeelen dat leven bewonderen,

---

[1]) Waardoor zeker wel een der vuilaardigste traditioneele leugens van het Protestantisme wordt in leven gehouden.

drongen zich bovengeplaatste regelen aan onzen geest op. Het betreft, om ter zake te komen, de geschiedenis van drie kloosterzusters: Ida, Thecla en Aleidis, drie nonnen uit het Sint Jansklooster van Brunnepe of Bronope, in de jaren 1462—1465 [1]). Bronope, gelijk wij weten uit het Chronicon Windesemense, p. 194, was een voorstad van Kampen, aan de rivier den IJssel gelegen.

Mocht echter iemand minder geneigd zijn op den poëtieken kant zijne aandacht te vestigen, dan strekke ons verhaal tot een nieuw bewijs, dat het er vóór de Reformatie in onze kloosters nog zoo slecht niet uitzag, als het door eene Protestantsche traditie ons is en wordt opgedrongen. Ons verhaal valt immers juist in dien tijd, dat, naar de duizend en één historische leugens, domheid, zelfzucht, zedeloosheid enz. in de kloosters algemeen waren, dat juist ook door de ongeregeldheden in de kloosters de Reformatie werd voorbereid, en de oorspronkelijk goede geest ongeveer bij allen was geweken. Welnu, ons verhaal moge wederom een dier kloosters meer van nabij leeren kennen en doen zien, dat bij zijne bewoonsters in waarheid nog echte deugd en degelijke godsdienstzin levend waren.

Niet ver dan van Helmstadt, in het diocees Halberstadt, lag in den tijd, waarover wij spreken, een klooster van Augustinessen, Mariënberg genoemd.

Reeds meerdere pogingen waren er op het laatst der XVe eeuw aangewend om het te hervormen volgens de statuten van Windesheim; het gewenschte gevolg was nog niet verkregen. Wijl er nu in Saksen nog geen

---

[1]) Men zie Busch, *Reformatio monasteriorum*, Leibnitz, II, 891—896.

Augustinessenklooster was, naar Windesheim hervormd, verzocht men Pater Busch, die in 1459 op nieuw tot Proost te Sulta gekozen en naar Saksen was teruggekeerd, zijn invloed bij het Generaal-Kapittel aan te wenden, opdat er twee of drie goed hervormde nonnen, in de schoolvakken wèl onderwezen, uit Holland naar Helmstadt zouden worden gezonden. „Eindelijk", zoo verhaalt Busch, „gaf ik mijne toestemming om mij naar het Generaal-„Kapittel te begeven. Ik ontving van de Zusters te Helm-„stadt een huifkar of wagen met een knecht en vier „paarden en als reisgeld zes Rijnsche guldens in goud. „Den tweeden Zondag na Paschen, *Misericordia Domini* [zooals hij dien dag in kerkstijl noemt], 1462, kwam ik „te Windesheim aan en werd door den Prior-Superior „Theodoricus van Grave, de definitoren en de vaders van „het kapittel vriendelijk ontvangen."

Op het kapittel verheugde men zich tot heil zooveler zielen te kunnen medewerken, en aan Pater Busch werd de keus gelaten: van welk klooster hij zoodanige Zusters verlangde. Hij antwoordde van Bronope of Brunnepe.

Dit klooster had omstreeks dien tijd zijn vijftigjarig bestaan gevierd; immers omstreeks 1410 hadden de Zusters van de vroedschap der stad Kampen, in 1412 van den Utrechtschen Bisschop Frederik van Blankenheim, vergunning ontvangen het klooster te bouwen. Met ongemeenen ijver waren de eerste Zusters begonnen zich op het geestelijk leven toe te leggen. En geen wonder. Haar eerste Rektor was Joannes van Kempen [1]), medeoprichter

---

[1]) Men zie zijn karakterschets in *De Kath.*, Dl. LXXIX, bladz. 132 en 140, en vooral bij Acquoy, I, bladz. 246 en 247.

van Windesheim, een der zes eerste broeders aldaar en eigen broeder van Thomas van Kempen. Zooals wij weten, bezat Joannes van Kempen alle eigenschappen van hoofd en hart om aan nieuw op te richten conventen een goede regeling in den waren geest te schenken. Zoo had hij het reeds gedaan, 1493, in Mariënborn bij Arnhem, zoo in 't vermaarde convent op den Sint-Agnietenberg bij Zwolle, waar hij negen jaar verbleef, zoo in het klooster op de Sint Pieterswiel bij Zalt-Bommel. Dat echter de eerste ijver in Bronope onverzwakt gebleven was, ofschoon het getal Zusters tot ongeveer honderd twintig aangroeide [1]), daarvan was Pater Busch met eigen oogen in 1431 [2]) gedurende een drietal jaren en waarschijnlijk ook nog in 1459 de getuige geweest.

Hij antwoordde dan: uit Bronope of Brunnepe.

Het kapittel gaf hem verlof twee koorzusters en eene *conversa* met zich te nemen voor zoolang hij het noodig oordeelde. Toen nu Pater Busch dit verlof bekomen had, reed hij met de huifkar van Windesheim naar Kampen en kwam te Bronope aan. Hij droeg aan de Priorin en het convent zijn verzoek voor en vroeg, wat zij er over dachten. Daar zij hoorden: het Generaal-Kapittel heeft het goedgevonden, bleef ook hare toestemming niet uit. „Nu begon „ik", zegt Busch, „met de Priorin, Margaretha van Olts„ende te raadplegen, welke nonnen met mij zouden ver„trekken. Zij gaf mij volle vrijheid, maar noemde mij „diegenen, welke haar het beste toeschenen. Wij besloten

---

[1]) Zie Acquoy, III, blz. 206—208.

[2]) Wij nemen dit jaar volgens de schoone levensschets van Grube: *Johann Busch*; vooral wijl Acquoy, III, blz 206, niet overeen te brengen is met I, blzz. 293—295.

„dan, dat ik deze drie nemen zou: de koorzusters Ida „en Thecla en de *conversa* Aleidis; immers deze drie „waren zeer godvruchtig en bekwaam in de haar nood- „zakelijke kennissen. Door mij gevraagd zijnde, of zij „met mij wilden gaan naar Saksen, antwoordden zij: „„ofschoon de reis voor maagden als wij zijn, tamelijk „„ver en het land ons onbekend is, willen wij ons toch „„uwe gehoorzame kinderen betoonen, wijl het Kapittel „„het heeft goedgevonden, onze Priorin het verlangt en „„ook gij in uwen ijver voor God het zoo dringend „„vraagt. Slechts ééne zaak verzoeken wij u, dat gij „„ons in geen geval verlaat; want het is alleen in ver- „„trouwen op u en onder uwe bescherming, dat wij „„met u zullen gaan". Daarop zeide ik, „*Deo gratias*", „en gaf haar bevel zich zoo spoedig mogelijk voor de „afreis gereed te maken." —

Voordat wij hier ons verhaal voortzetten, veroorloven wij ons eene kleine opmerking; namelijk deze, dat aan Pater Busch een tweevoudige keuze wordt gelaten, door de *Patres* van 't Generaal-Kapittel: uit welk klooster hij zijne Zusters verlangt — door de Priorin van Brunnepe: welke Zusters van het convent met hem zouden gaan. Wij besluiten hieruit, dat het getal Zusters en ook het getal der kloosters, waar onderwijs gegeven werd, niet zoo gering was als gewoonlijk wordt voorgesteld. Men vergelijke hier prof. Acquoy, II, blz. 187 en III, blz. 205. En nu gaan wij verder.

Toen voor het noodige op de reis (spijs en drank, boeken en kleederen) gezorgd was, bestegen zij den wagen en begaven zich op weg. Iederen nacht werden zij bij kloosterlingen en godsdienstige congregaties opge-

nomen. „Doch", zoo schrijft Busch, „eenmaal over de „grenzen gekomen, waren de drie Zusters vol vrees en „angst. Want zij hadden gehoord, dat er in Westphalen „en Saksen roovers en landloopers waren; en daarom „waagden zij zich ter nauwernood een steenworp uit onze „tegenwoordigheid" Met Gods genadige hulp en onder begeleiding van zijn heiligen engel kwamen zij eindelijk te Sulta aan en was de tocht, uit liefde tot God en de zaligheid der zielen ondernomen, ten einde gebracht. Van Sulta toch naar Helmstadt was de reis niet ver, en weldra werden er de drie Zusters met open armen en vol vreugde ontvangen [1]). Aanstonds werd er raad gehouden door de Rektors Everhard van Hamersleben, Joannes Clövekorn van Richenberg en Pater Busch, en men besloot [2]): de oudste Zuster Ida zou Subpriorin zijn, kapittel houden, boeten opleggen en de discipline uitdeelen, ook in tegenwoordigheid der Priorin Helena; kortom, Zuster Ida zou het bestuur in de geestelijke zaken uitoefenen; Zuster Thecla,

---

[1]) Men meene niet, dat de *reformatio monasteriorum* van die dagen overal ten doel had uitroeiing van diep bederf of zedelijk kwaad. Het gold veeleer kleinere gebreken en overtreding der regeltucht of ijveriger naleving van den kloosterregel. Van daar de hartelijke ontvangst, welke der Zusters hier ten deele viel. Zoo zien wij het ook in de twee kloosters, die volgens Busch (Leibnitz, II, 893) wederom door de Zusters van Helmstadt hervormd werden. In het eerste, dat door den raad der stad onlangs was opgericht, werden de eerstopgenomen Zusters door die van Helmstadt vervangen, wijl zij al te veel uit waren op de nieuwtjes der stad. In het tweede bleven de Zusters en namen de hervorming van Helmstadt over, ofschoon er eene was, die nog al moeite had zich te onderwerpen. Eerst was zij besloten, als de hervorming ingevoerd zou worden „Brand" te roepen, maar bleef tot hare straf met open mond zonder geluid te geven staan; daarna verbrandde zij bij ongeluk hare huive en het weinige hoofdhaar, dat zij nog had; maar nu ook besloot zij de hervorming ten volle aan te nemen.

[2]) Zulk eene macht bezaten toen de *Rectores monialium*.

als genoegzaam ervaren in de grammatika, zou, door de Subpriorin Ida bijgestaan, de jonge meisjes en nonnen in gezang en taalkennis oefenen; de *conversa* Aleidis, zachtzinnig in hare woorden, zedig in haar gedrag, behoedzaam in al hare daden, zou aan leekezusters en verdere inwonenden het voorbeeld geven in het gebed, in den arbeid, het onderhouden van het stilzwijgen, in één woord in het volbrengen van den regel, dien men dag en nacht volgen moest.

Ziedaar dan onze Zusters op verren afstand van haar vaderland, in eene onbekende streek, onder vreemden, en dat voor zoolang Pater Busch het noodig zou oordeelen. —

Nauwelijks is haar te Bronope het voorstel gedaan, of zij antwoorden: „licet longa virginibus sit via et pa- „tria ignota, tamen filias obedientiae nos exhibebimus", en waarom? wijl het door het Generaal-Kapittel goedgevonden, door de Priorin verlangd, door Pater Busch gevraagd wordt. Wie zou geen oog hebben voor de grootmoedigheid, waarmede hier het offer gebracht wordt aan God? Met wat vaardigheid, wat zelfvergetelheid wordt hier vaderland, bloedverwanten en vrienden, ja de stille rust van het klooster Brunnepe, de omgang met hare medezusters verlaten om te gaan waar God haar roept en voor zoolang God het zal verlangen. Laten wij toch niet vergeten, dat het menschelijk hart ook bij de verhevenste roeping, ook bij hooge deugd, zich laat gelden, en de smart der scheiding ook wel het allereerst door haar moet zijn gevoeld en gedragen voor God. Maar, zoo vragen wij, wie erkent ook hier niet de bovennatuurlijke kracht Gods — of liever wie erkent niet de macht van

Hem, die sinds Zijn offer aan het Kruis, de wereld beheerscht en alles tot zich trekt; wie ziet hier niet de macht van den onzichtbaren Geliefde, die jeugd, schoonheid en liefde tot zich trekt, zoowel in den tijd der Christen-slavinnen, als in dien van den H. Bonifacius en Lioba, in den tijd, waarvan wij spreken, als zelfs in onze koude zelfzuchtige eeuw — in één woord, de macht van den Zoon van God? Laten wij toch nooit vergeten, wat Vader Vondel zingt:

Keur en zinlijkheden
Met den voet te treden
God ten prijs, tot 's naasten baat,
Is een strijd gestreden
Hooger dan de reden
En 't verstand der wijzen gaat.

En daarom, wat geeft voor ons juist de meeste waarde aan het offer der drie Zusters? wat maakt ons haar vertrek uit het vaderland en het verlaten van alle bloedverwanten beminnelijk? — het is, dat zij gingen, wijl God haar riep; dat zij haar offer, eens bij hare professie begonnen, thans voltooiden, wijl dezelfde God, die eens het beginnen vroeg, thans ook de voleindiging verlangde.

Doch wij gaan verder en vragen, hoe de Zusters de haar opgelegde taak volbrachten.

Zuster Thecla en Ida brachten het zoo ver „dat hare „scholieren de Heilige Schriftuur duidelijk verstonden, „haar wisten te verklaren en zelfs Latijnsche brieven op „voorbeeldige wijzen stelden", „gelijk ik", zegt Busch, „met eigen oogen gezien en onderzocht heb". Zuster

Aleidis van haren kant was door alle conversen en leekezusters hartelijk bemind en geëerbiedigd, zoodat de drie Zusters, naar de getuigenis van Pater Busch, „tot levende „voorbeelden waren van eene heilige hervorming".

Doch wat geschiedt? Zuster Thecla (die in Friesland onder de voornaamsten van het land zeer rijke bloedverwanten en vrienden had) viel in eene zware ziekte. De Priorin meende, dat de raad van Pater Busch moest worden ingewonnen. „Ik kwam dan", zegt Busch, „en „vond haar op de ziekenkamer gezeten; ik beval, dat „zij zou worden gelaten en het voor haar geschikte ge„neesmiddel zou innemen". Na twee dagen toevens besloot hij te vertrekken en nam tegen den avond afscheid van haar. Doch de *procuratrix* verzocht hem, dat hij den volgenden dag nog eenmaal met haar spreken zou, en ofschoon haar nu geheel genezen vindend, besloot Busch, dat zij na Paschen naar Holland zou wederkeeren. Andermaal werden de vier paarden voor de huifkar gespannen, alle reisbenoodigdheden gereed gemaakt, en onder vele tranen namen de drie Zusters afscheid van de Priorin en de Zusters en bestegen met hem den wagen om naar Windesheim en van daar naar Bronopia weder te keeren.

Voordat we nu de briefwisseling, welke ten gevolge van dit vertrek tusschen de Zusters ontstond, mededeelen, moeten wij hier eerst eens vragen, hoe Pater Busch, hoe de drie Zusters beschouwden hetgeen zij hadden gedaan.

Wij kunnen dit het best leeren kennen uit den brief, dien Busch, terwijl zij nog in Helmstadt vertoefden, haar ter bemoediging toezond.

„Ik wensch u", zoo schrijft hij, „als groet, den H.

„Geest, den Vertrooster der armen. Geliefde Zusters,
„weest sterk in den Heer, en dient Hem in de vreugde
„uws harten. Immers van eeuwigheid heeft God u uitge-
„kozen om op uw aardschen zwervelingstocht het hemelsch
„rijk te verdienen. Wilt derhalve den H. Geest niet
„wederstaan, maar volbrengt met vreugde het werk van
„God. Het schijne u niet gering toe, dat gij boven uwe
„medezusters door God zijt uitverkoren om op zoo
„verren afstand van uw vaderland, in eene onbekende
„streek het heil uwer ziel en dat van anderen te bewer-
„ken. De bekeering immers eener ziel van het kwade
„tot het goed, van een eigenzinnig en ongeregeld leven
„tot het onderhouden van een regel, is meer dan wanneer
„iemand de wereld op nieuw scheppen zou. Hier immers
„moet de wil overwonnen worden, en deze verzet er
„zich tegen. Alles derhalve, wat ge ter hervorming der
„Zusters doet, is heilig en verdienstelijk; .... vooral
„wijl hier veel u ongewoon is en strijdig met uwe
„natuur in spijs en drank, in gewoonten en zeden der
„menschen, ja in huisraad en alles. Maar de lichte en
„kortstondige last, dien gij om God draagt, zal een
„gewicht van eeuwige glorie in u uitwerken. Het spijte
„u derhalve niet de reis en dat werk van zooveel ver-
„diensten te hebben aanvaard. Denkt dan niet meer om
„de vleeschpotten van Egypte, de meloenen en uien en
„groote visschen, die gij in Bronopia hadt, maar weest
„dankbaar aan God, die u heeft uitgekozen om goederen
„van eene oneindige waarde te verdienen." En nu, na
haar nogmaals herinnerd te hebben, dat wie een zondaar
van zijn dwaalweg zal hebben bekeerd, diens ziel van
den dood zal redden en eene menigte van zonden be-

dekken, eindigt hij haar aanbevelend aan den Almachtigen God en de gezegende Maagd Maria. —

En in hoever was nu die arbeid, met zoo heilige bedoeling ondernomen, geslaagd? welken invloed hadden de drie Zusters op het convent te Helmstadt uitgeoefend?

Wij leeren dit het best uit de brieven kennen, die de Zusters van Helmstadt schreven, en uit de brieven van de Zusters Ida, Thecla en Aleidis, die er het antwoord op zijn.

Daarna zullen wij die brieven nog in de Latijnsche taal mededeelen, om hierdoor tevens het bewijs te geven, dat de zusters zich in die taal, wel niet onberispelijk, maar toch met zekere vaardigheid wisten uit te drukken.

BRIEF DER PRIORIN EN DER PROCURATRIX TE HELMSTADT AAN DE DRIE ZUSTERS, HAAR DOOR 'T GENERAAL-KAPITTEL TOEGESTAAN.

„Helena, Priorin en Geseke, *Procuratrix* der Zusters in „Mariënberg nabij Helmstadt, aan de vrome en eerwaarde Zus„ters Ida, Thecla en Aleidis, onze hervormsters en beminde „Zusters. Jezus, de Spijs der engelen en de Paaschvreugde „aller uitverkorenen, ten groet [1]).

„Beminde Zusters, wij geven u kennis van de droefheid, „die wij hebben gehad, van de grootste tot de kleinste toe, „om uw vertrek; eene droefheid, die wij u niet beschrijven „kunnen, en ook bij diegenen, van wie gij het niet gelooven „zoudt. Wij moeten missen wat wij gehad hebben. Onze Zus„ter Geseke Zelde weende zoo bitterlijk dat zij de werkplaats „niet kon binnentreden; zoozeer treurt zij om Zuster Aleidis. „Zuster Metteke Gustin was zoo ontsteld dat zij niet eten „kon of drinken. Toen ik in de keuken kwam, schreide Zuster „Trineke zoo erg dat allen, die er met haar waren, weenden, „en zij zeide: Och! och! nu is onze aanvoerster [*capitanea*] ver-

[1]) Men herinnere zich, dat de Zusters in den Paaschtijd vertrokken waren.

„trokken. Zuster Elisabeth van Cyriacus begon de Heilige Mis „te zingen, maar er werd zoo erbarmelijk voorgezongen dat „men ter nauwernood zingen kon. Toen zij den *Benedictus* „na den *Sanctus* op moest zetten, weende zij zoo dat zij „niet meer voort kon, maar Zuster Elisabeth Broysen ging voort „en eindigde ze, ofschoon slechts met groote moeite. Geseke „Obrecht en de zangeres Heilwich zijn zeer bedroefd, dat zij „u geen vaarwel hebben gezegd, wijl zij niet wisten, dat gij „zoo vroeg vertrekken zoudt. Nu roepen zij u zooveel maal „vaarwel toe als er zandkorrels zijn aan den oever der zee. „Hoeveel tranen er gestort werden, toen de scholieren des „Zaturdags in de scholen kwamen, kunnen wij u niet zeggen. „Ik en de *Procuratrix* moesten de andere zusters troosten, „maar eer hadden wij noodig, dat een ander ons vertroostte. „Wanneer wij uwe plaatsen in den refter en op de slaapzaal „zien, treuren en klagen wij: Och, of Brunnepe thans lag „waar Heiningen ligt, op slechts vijf mijlen afstands, dan „zouden wij elkander dikwijls kunnen bezoeken; maar dit „kunnen wij niet, wijl wij veertig mijlen van elkander ver- „wijderd zijn; wij zijn als dooden aan de uitersten der aarde. „Nog veel zouden wij u kunnen schrijven, maar wijl het mid- „dernacht is, moeten wij scheiden en ter metten gaan. Beminde „Zusters, wij zeggen u dank voor al het goede, dat gij ons „gedaan hebt, zoowel in het geestelijke als het tijdelijke. „Vaartwel, duizendmaal in den Heere Jezus. Uwe persoon „beware de Almachtige Vader; zijn Eeuwige Zoon versterke „u in uwe deugd, die de genade van den Heiligen Geest doe „toenemen tot in alle eeuwigheid. *Quot margaritae, quot sunt „in coelo planetae, quot mundi metae tot vobis mittimus valete.*" —

Op dezen brief bleven de Zusters Ida, Thecla en Aleidis het antwoord niet schuldig.

„Onverstoorbare liefde, noch in leven noch in dood te „verbreken," zoo luidde haar schrijven, „zij u vóór alles als „groet gewenscht. — Eerwaarde Priorin, *Procuratrix* en Zus- „ters. Bij het lezen van den brief uwer liefde voor ons,

„konden wij onze tranen niet bedwingen. Ofschoon wij door
„een grooten afstand voor een tijd gescheiden zijn, verblijft
„echter ons hart dag en nacht met u, zich met u verheugend
„over de groote toegenegenheid, die gij ons, ballingen en
„vreemdelingen, gedurende drie jaren zoo gewillig hebt ge-
„toond; die gij ons in woord en daad en gezindheid hebt
„geopenbaard, en die wij nu na ons vertrek uit uw mid-
„den nog meer ondervinden, daar gij ons reeds zoo spoedig,
„op den tweeden dag, een brief van uwe liefde getuigend,
„naar Heiningen hebt nagezonden. Wat zullen wij dan wel
„u en uwer liefde ooit kunnen wedergeven? welke dankzegging
„u betoonen? Immers, dat God in u woont en de genade
„des Heiligen Geestes u vervult, zien wij reeds hierin naar
„waarheid; en terecht moeten wij u daarom prijzen. In de
„innigste neigingen onzer ziel uwe liefdebetuigingen te be-
„waren en God voor u te bidden, zullen wij nooit verzuimen.
„Sedert het eerste oogenblik, dat wij elkander leerden kennen,
„zijt gij van uwen eersten ijver jegens God nooit bezweken
„in uwe liefde voor de heilige hervorming en voor ons, die,
„hoe onwaardig ook, hare dienaressen waren; maar gij hebt
„uw best gedaan altijd vooruit te gaan en deugd en kennis
„der Heilige Schriftuur te verwerven. Daarom sterker geworden
„boven u zelven, zijt gij met Gods hulp niet weinig gegroeid
„in liefde en kennis van God, in ware deugd, en de u noo-
„dige wetenschap en kennis der Heilige Schrift. Daarom dan
„ook brengen wij dank aan God en ook aan u, die bruiden
„zijt van den H. Geest, den Eeuwigen God; die u zooveel
„genade, zulk een gezindheid en goeden wil gegeven heeft
„dat gij met een bereidwillig gemoed besloten waart, uzel-
„ven te bereiden en uit en inwendig te versieren; derhalve
„moge dan ook, als eens de Bruidegom der Maagden, schoon
„van gedaante boven de kinderen der menschen, komen zal
„om ons allen tot verantwoording van al onze daden te roe-
„pen, Hij u met overgroote vreugde eens ontvangen in Zijne
„eeuwige woontenten, waar wij allen ons in den Heer zullen
„verheugen in eeuwigheid en nooit van elkander gescheiden
„zullen worden. Dat geve ons, Die ons reeds het vroegere in

„Zijne barmhartigheid verleend heeft, J. C, de Zoon Gods, „de Bruidegom, Belooning en Kroon zijner Maagden. Geschre„ven *Jubilate* [IIIen Zondag na Paschen], 1465, in groote liefde „des harten, in 't Klooster te Heiningen."

Ook de scholieren wilden tot de Zusters en bepaaldelijk tot Zuster Thecla een woord van afscheid richten. Het luidt aldus:

BRIEF VAN ZUSTER JOHANNA PENNINKSACK EN VAN ALLE KLOOSTERSCHOLIEREN IN MARIENBERG AAN ZUSTER THECLA VAN BRUNNEPE.

„Jezus, de liefdevolle Vertrooster aller bedroefden, zij u „ten groet. Wij deelen u mede, geliefde Zuster Thecla, onze „Leermeesteres, dat wij allen, uwe scholieren, in groote droef„heid en smarten zijn om uw vertrek van ons. Wij kunnen „uwe tegenwoordigheid niet vergeten; maar zoeken u elken „dag, en daar wij u niet vinden, zijn wij treurig gestemd en „droevig. Gij zult nauwelijks kunnen gelooven, welke droef„heid er heerscht in ons klooster om uwe afwezigheid, zoowel „bij ouderen als bij jongeren. Daarom verzoeken wij u har„telijk: wijl wij u in dit leven niet weer zien zullen, dat gij „God voor ons bidt, dat wij zoo leven op deze aarde, dat „wij elkander mogen zien voor het aanschijn der Heilige Drie„vuldigheid. Vaarwel, geliefde Zuster, met Zuster Ida en Aleidis, „vaarwel in den Heer altijd, en de Almachtige God were van „u alle onheil en ramp, en beware u in eeuwigheid!"

Het kan niet anders, of Zuster Thecla was een antwoord aan hare lievelingen schuldig. 't Is waarlijk niet onaardig.

„De troost van den Heiligen Geest", zoo luidt haar schrijven aan Johanna Penninksack en hare medeleerlingen in Helmstadt, „de troost van den H. Geest en Zijne eeuwige vreugde „zij u ten groet.

„Mijne geliefde Zuster Johanna en alle medeleerlingen, door „mijne geringheid, hoe dan ook, in de schoolvakken, onder- „wezen, ik verheug mij met u, dat gij zoo zeer gevorderd „zijt dat gij zulk een Latijnschen brief hebt kunnen schrijven. „Daarom dan ook heb ik gaarne, ja, zeer gaarne voor uw onder- „richt willen arbeiden; wijl ik zag, dat gij zeer dankbaar „waart en in uwe zielen vaststaande in de liefde en in de „vreeze Gods. En daar gij ook nu onze toegenegenheid nog „niet vergeten zijt, maar ze herdenkt ook na ons vertrek, „neem ik dat op als een teeken der goddelijke goedheid: dat „namelijk die liefde eeuwig blijven zal. Ik voor mij zal uwe „liefde, uwe toegenegenheid nooit vergeten, wijl gij zoo ge- „duldig naar mij hoordet; naar mijne raadgevingen hebt ge- „luisterd, en wat ik u van wetenschap en goede zeden met „woorden zeide, met een gretig hart en open ooren hebt aan- „gehoord, zoodat gij zelve nu leermeesteressen van anderen „in uw klooster geworden zijt, en ook in andere, die door u her- „vormd zullen worden, en gij langzamerhand den smaak der god- „delijke zoetheid in de HH. Schriften zult kunnen vinden. Laten „wij derhalve onze onderlinge liefde bij God in onze gebeden „bewijzen, opdat wij wederkeerig de vrucht onzer gebeden en „liefde mogen ondervinden, waardoor wij tot de eeuwige „vreugde zullen komen. Groet, bid ik u, de Priorin, de *Pro- „curatrix* en alle Zusters en vooral mijne leerlingen, wier „namen, zoo zij in de heilige hervorming volharden, in het „boek des levens geschreven zijn" [1]).

EPISTOLA PRIORISSAE ET PROCURATRICIS IN HELMSTADT AD TRES SORORES SIBI A CAPITULO CONCESSAS [2]).

Helena Priorissa et Geseke procuratrix Sanctimonialium in

---

[1]) „De ware Christen, de heilige," zegt prof. Broere, *De Kath.*, Dl. XXX, blz. 112, „is diep van gemoed, is hoog ernstig, is in smartelijke vervoe- „ring, maar altijd *blijft een beginsel van opgeruimdheid in hem leven en „verspreidt zekeren dauw van vrede in hem uit en om hem heen*". — Mogen wij niet zeggen bij 't lezen dezer brieven, dat ook wij nog iets van dien dauw genieten?

[2]) Leibnitz, *Scriptores rerum Brunsvicensium*, II, p. 894.

Helmstede, in monte Beatae Mariae, devotis et religiosis virginibus Idae, Theclae en Alheidi, reformatricibus nostris et sororibus dilectissimis, Jesum cibum angelorum et paschalem refectionem omnium electorum pro salute. Dilectissimae sorores, notam vobis facimus tristitiam nostram, quam de vestro recessu habuimus a majore usque ad minorem, quam explicare non possumus; etiam ab his de quibus non creditis. Oportet nos carere quod habuimus. Soror nostra Geseke Zelde tam lamentabiliter flevit et non potuit intrare domum laboratorii; ita tristatur de sorore Alheide. Soror Metteke Gustin ita fuit contristata quod comedere non potuit nec bibere. Quando intravi coquinam, tunc soror Trineke tam multum flevit, quod omnes quae secum erant in coquina, etiam fleverunt, et dixit: O wae, jam capitanea nostra recessit. Soror Elisabeth Cyriaci officium Missae incepit; quae prae lachrymis tam lamentabiliter fuit praecantata, quod vix eam cantare potuerunt. Quando Benedictus post Sanctus debuit inchoare, tunc in tantum flevit, quod cantare non potuit, sed Soror Elisabeth Broysen illum ulterius incipiendo finivit, quod tamen vix perfecit. Gesike Obrecht et Heilwich cantrix valde contristantur quod valete vobis non dixerunt, quia nescierunt, quod tam mane pergere voluistis. Jam vobis tot demandant valete, quot in mari sunt arenulae. Quando Scholares Sabbatho intrabant scolas, non possumus vobis exprimere omnes lachrymas, ibidem tunc profusas. Ego et procuratrix alias sorores consolari deberemus (debebamus); sed melius indiguissemus, quod aliquis nos fuisset consolatus. Qando loca vestra in choro et refectorio et in dormitorio consideramus, tunc multum contristamur et ploramus dicentes: O Deus, si jam Brunopia jaceret ubi Heiningen ad quinque a nobis milliaria jacet, tunc nos saepius mutuo possemus visitare, quod ita jam non possumus, cum quadraginta milliaribus ab invicem distamus: sed sumus quasi mortuae super terram in finibus ambobus. Plura jam sciremus, vobis merito scribenda: sed quia circa medium noctis est, oportet nos ab invicem separari et ad matutinas ire. Dilectissimae sorores, grates maximas vobis referimus pro omnibus bonis nobis impensis tam in spiritualibus quam in temporalibus.

Valete millies in Domino Jesu. Personas vestras Pater Omnipotens conservet et unicus ejus Filius vestram Sanctitatem corroboret, quam Spiritus Sancti gratia adaugeat per saecula sempiterna. Quot magaritae, quot sunt in coelo planetae, quot mundi metae, tot vobis mittimus valete. Scriptum nocte praecedente, A^{0} 1465.

EPISTOLA SORORUM IDAE, TECLAE ET ALHEIDIS MONIALIUM IN BRONOPIA AD PRIORISSAM ET CAETERAS SORORES IN MONTE BEATAE MARIAE PROPE HELMSTEDT, RESPONSIO PRAECEDENTIUM.

Charitatem inviolabilem, nec in vita nec in morte unquam separabilem, jugiter protomissam, Venerabilis in Christo Domina Priorissa, Procuratrix et Sorores. Auditis litteris vestrae ad nos dilectionis, a lachrymis continere non potuimus. Quamvis longa terrarum intercapedine ad tempus disjungamur, cor tamen nostrum die ac nocte semper manet vobiscum, congaudentes vobis de tam ingenti dilectione, nobis exulibus et peregrinis tribus annis, quibus vobiscum conversatae sumus, tam benigne et libenter nobis exhibita, quam rebus, factis, verbis et affectibus, sedulo in vobis expertae sumus, et nunc in extremo post nostrum a vobis recessum, peramplius experimur, cum celerem post nos altera die cum litteris vestris, charitate plenis, nuntium in Heiningen misistis. Quid ergo vobis et tantae vestrum omnium Charitati unquam poterimus retribuere? quam gratiarum actionem poterimus vobis inde referre? Deum enim in vobis habitare et Spiritus Sancti gratiam in vobis accumulatam, ex hoc ipso in veritate conspicimus et merito vos inde laudamus. Vestras quoque dilectiones ex intimis praecordiorum nostrorum affectibus in corde sedulo portare et Deum pro vobis orare mimine negligemus. Ab ineunte enim mutuae cognitionis nostrae tempore, a primo in Deum fervore, in sanctam reformationem et in nos, ejus servitrices, licet indignas, amore, nunquam recessistis, sed semper proficere et bonas virtutes, scientiamque Scripturarum acquirere laborastis. Quare vobis ipsis effectae fortiores, in Dei amore et cognitione, in

veris virtutibus, in scientiis vobis necessariis et in intellectu Scripturarum, Deo cooperante, non modice excrevistis. Unde Deo et vobis infinitas referimus gratiarum actiones, qui ab aeterno vos ad hoc elegit, ut sponsae sitis sancti Sponsi, aeterni Dei qui talem vobis dedit gratiam, sensum et voluntatem ut animo prompto et benevolo vos ipsi praeparare et intus et extra ornare, decreveritis; quatenus, cum ille speciosus formâ prae filiis hominum, Sponsus virginum advenerit, nos omnes ad rationem de cunctis factis nostris sibi reddendam vocaturus, cum ingenti gaudio in aeterna sua nos recipiat tabernacula, ubi in Domino pariter gavisurae, in aeternum nunquam ab invicem separabimur. Quod nobis concedat qui ista priora magnalia misericorditer nobis prorogavit, Jesus Christus, Dei Filius, Sponsus virginum et remunerator. Amen dicant omnia Domino. Scriptum Jubilate, A° 1465, magno cordis affectu in Heiningen, Monasterio.

Epistola Sororis Johannae Pennincsack et omnium Scholarium Monialium in monte Beatae Mariae prope Helmsted ad Teclam Sanctimonialem in Brunopia.

Jesum, pium Consolatorem moerentium, pro salute. Notum facimus Charitati vestrae, Charissima Soror Tecla, magistra nostra, quod nos omnes Scolares vestrae in magna sumus tristitia et dolore de vestro a nobis recessu. Non possumus oblivisci praesentiam vestram, sed quotidie quaerimus vos et dum non invenerimus, tunc contristamur et dolemus. Vix potestis credere, quanta tristitia et quantus dolor sit in claustro nostro de vestra absentia, tam de senioribus quam de junioribus. Quapropter petimus cordintense, sicut amplius non sumus nos invicem visurae in hac mortali vita, ut oretis Deum pro nobis, ut taliter vivamus in hoc saeculo, ut nos invicem videre valeamus in conspectu Sanctae Trinitatis. Valete, Soror dilectissima, cum Charissimis Sororibus vestris Ida et Alheide, in Domino semper et Deus Omnipotens omnem tribulationem et angustiam a vobis removeat et vestram Sanctitatem conservet tempora per aeterna. Amen.

EPISTOLA SORORIS TECLAE AD JOHANNAM PENNINCSACK ET EJUS CONDISCIPULAS IN HELMSTEDE MONASTERIO.

Spiritus Sancti consolationem et gaudium ejus sempiternum, pro salute. Soror mea Charissima Johanna, una cum omnibus vestris condiscipulis per meam parvitatem, in doctrinis scholasticalibus utcunque informatis. Congaudeo vobis, quod in tantum profecistis, ut talem in Latino litteram dictare et scribere potuistis (potueritis). Idcirco libenter, immo libentissime, pro vestra doctrina feci laborem, videns, vos esse gratissimas et bene in conscientiis, in Dei amore et timore constabilitas; et mutuae nostrae dilectionis minime oblitas, sed usque in finem et post nostrum a vobis reccessum, eandem rememoratas; divini muneris magnum inde suscipiens auspicium, videlicet Charitatem vestram, semel mente conceptam, inter nos perpetuo permansuram. Ego enim vestrae dilectionis et erga me benignitatis, nunquam obliviscar; quia tam pie me audistis, consiliis meis acquievistis et ea quae in doctrinis et bonis moribus, verbis vobis expressi, corde sitibundo et auribus ad me porrectis libenter audivistis, ita ut nunc magistrae factae sitis aliarum in domo vestra et foras in monasteriis per vos reformandis: gustumque spiritualis dulcedinis in Scripturis divinis successive poteritis invenire. Veram itaque inter nos mutuam apud Deum in orationibus experiamur Charitatem, cum fructum orationum nostrarum, istam nostram conversationem inter nos mutuo sentiamus, per quem ad gaudia merito perveniamus aeterna. Salutari precor ex me Dominam Priorissam, Procuratricem et Sorores omnes; praesertim nostras discipulas, quarum nomina si in sancta reformatione constantes permanserint, scripta sunt in libro vitae. Amen.

W. BROUWER.

Hoe staat het met het onderzoek naar den auteur van het „Breve Memoriale" [1]?

I. Aan den eerw. pater H. J. Allard S. J. komt de eer toe de vraag voor zijne tijdgenooten aan de orde te hebben gesteld: Wie is de eerste, eigenlijke, oorspronkelijke auteur van het *Kort Memoriael, Breve Memoriale*, en, die vraag als „allergewichtigst" beschouwend, een proeve van antwoord daarop in de *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem* (VII^de^ Dl., bl. 428 vv.) te hebben gegeven. In genoemd opstel werd over het *Prolixum Memoriale*, over de fransche *Mémoire* en over het latijnsche *Breve Memoriale* veel wetenswaardigs gezegd, over de opgevoerde personen, Adrianus van Wijck alleen uitgezonderd, wijdloopig gesproken. Zijn eerw. uitte de meening, dat het oudste d. i. oorspronkelijke werkje het hollandsche is; trachtte vervolgens te bewijzen, dat het latijnsche *Breve Memoriale* er een

[1]) *Breve Memoriale extractum ex prolixiore de statu ac progressu Jansenismi in Hollandia* (1697. 4°, pagg. 35), het merkwaardige boekske, dat den genadeslag aan de jansenisterij in Noord-Nederland heeft gegeven.

Vertaling van in dit opstel voorkomende latijnsche citaten wordt niet bijgevoegd, zijnde dat voor lezers, welke in het vraagpunt belang stellen, volstrekt overbodig.

getrouwe vertolking van is en eindelijk, tot de hoofdzaak, het auteurschap van 't boekske, nu eens *Kort Memoriael*, dan weer *Breve Memoriale* genoemd, komende, gaf de pater tot resultaat van zijn onderzoek op, dat wij aan het driemanschap Verbiest—Aerts—van Wijck het *Breve Memoriale* te danken hebben, met dien verstande, dat de Kethelsche pastoor zich aan de beide paters jesuieten *ad hoc* heeft aangesloten. De bron, waaruit dit resultaat verkregen was, werd vermeld te zijn een manuscript van 1714 in het archief der jesuieten te Rome, daaruit opgenomen in de *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus.*

II. In de eerstvolgende aflevering van de *Bijdragen* (VIII, 181 vv.) werden eenige bezwaren tegen deze studie door mij ingediend. Ik gaf te kennen, dat we, den oorspronkelijken auteur willende zoeken, eerst dienen te bepalen, wat het oorspronkelijke werkje is en, op de vergissing des paters wijzend, toonde ik aan, dat het oorspronkelijke werk geen ander is dan het latijnsche *Breve Memoriale;* dat het mitsdien voor geen vertaling uit het hollandsch mag doorgaan, terwijl ik op onweerlegbare getuigenissen uit 1702 en 1704 bewees, dat een hollandsch *Kort Memoriael* niet bestond.

Op mijne beurt vergiste ik mij met de meening te koesteren, dat een hollandsche vertaling *nooit* bestaan heeft, want werkelijk verscheen er eene in 1705, gelijk we aanstonds zien zullen. Deze vergissing liet echter mijn bewijsvoering in haar volle kracht; het was te doen den *heros* te kennen, het *oorspronkelijke* werk, dat de jansenisterij in haar geheel voor Rome ontmaskerde, niet een of andere latere vertaling, die geen invloed op de

gebeurtenissen heeft gehad. Vervolgens, ook tot de hoofdzaak komend, beschouwde ik met nauwkeurigheid de woorden van 't manuscript, waarin de eerw. pater het driemanschap Verbiest—Aerts—van Wijck had ontdekt en nam ik de vrijheid aan te merken, dat voor het naar Rome opgezonden, in 1697 gedrukt verschenen werkje van een driemanschap aldaar geen spoor is; dat ook zoo iets door het *Breve Memoriale* zelf wordt uitgesloten; dat, hebben de paters Verbiest en Aerts (wat onbetwijfeld zeker is) groot aandeel genomen aan het verzamelen der *testimonia*, die tot grondslag en waarmerk van het *Memoriale* hebben gediend, nogtans van hun auteurschap van *ons* boekske aldaar niet blijkt; dat integendeel pastoor van Wijck, dezelfde die van de Cock de auteur van het *Prolixum Memoriale* genoemd wordt, en hij alleen als de auteur van het *Breve Memoriale extractum ex prolixiore* in het door pater Allard meegedeeld citaat wordt aangewezen. En op dat punt nog wat uitweidend, bragt ik eenige redenen *ab intrinseco* en *ab extrinseco* bij, die voor het auteurschap van v. Wijck pleiten, zonder dat ik mij vermeette, hem dat definitief toe te kennen. Dit mijn artikeltje verscheen den 2den November 1879.

III. Fluks daarom kwam de eerw. pater A. J. van Lommel S. J. blijk geven, dat ook hij in de vraag belang stelt. Hij gaf in de *Nederlandsche Katholieke Stemmen* van 28 Febr., 6 en 13 Maart 1880 drie, zooals hij gewoon is, zaakvolle, belangrijke artikelen onder het opschrift: *Nog iets aangaande het Breve Memoriale en andere dergelijke bescheiden in zake de Hollandsche Jansenisterij*, verwijzende naar de *Bijdragen van Haarlem*, VII, 418 en VIII,

56 (lees: 108). Zijn eerw. toonde op goede gronden aan, dat een in het Seminarie te Haaren berustend manuscript te houden is voor het bedoelde, niet in druk verschenen *Prolixum Memoriale* en dat niemand anders de auteur *daarvan* mag heeten, dan hij, dien de Cock aangeeft, namelijk de pastoor van Kethel, Adrianus van Wijck. De pater bevestigde, dat het in 1697 verschenen *Breve Memoriale* het eerste of oorspronkelijke gedrukte werk is en geene vertaling uit hollandsch of fransch. Zijn eerw. bragt ook aan 't licht, dat er een hollandsche vertaling van, doch niet vóór 1705, in druk is gegeven, en dat in die *vertaling* de paters Verbiest en Aerts dit aandeel gehad hebben, dat de laatste haar gemaakt, de eerste taal- en schrijffouten verbeterd heeft. Zij is getiteld: *Nederduijtsche Vertaling van het Berugte boekje genaamd Breve Memoriale. Dat is Kort verhaal etc. Waarin naakt te zien is de grond van de betigtingen tegen den Aartsbisschop van Sebaste en de Cleregie van Holland tot Rome ingebragt. — Eerst gedrukt in 't Latijn in 't jaar* 1697 *en nu in 't Nederduijtsch gedrukt* A^0 1705.

Vervolgens voortgaande met de „mededeeling van al wat hij heeft kunnen opsporen aangaande het *Breve Memoriale*", zegt pater v. Lommel langen tijd den indruk te hebben gehad, dat de Hr. A. v. Wijck, de schrijver van het *Prolixum memoriale*, gelijk boven werd uitgemaakt, ook mogt gehouden worden voor den auteur van het *Compendium*, of *Breve Memoriale;* maar dat hij op dit punt aan 't wankelen is gebragt en, gelijk 't iemand die aan historie doet, wel meer gebeurt, nu van meening is veranderd. Teleurgesteld vonden we ons alleen

hierin, dat niet een ander als de vermoedelijke of zekere auteur werd aangewezen.

IV. Ettelijke maanden nadat mijn antwoord aan pater Allard verschenen was en eenige maanden nadat zijn ordebroeder pater van Lommel de genoemde artikelen in de *Stemmen* had geplaatst, te weten in Juli of Augustus 1880, liet pater Allard in de *Dietsche Warande* (III, 2) een stukje afdrukken, getiteld: *Cocquiana-Coddeana*, waarin letterlijk deze zinsnede voorkomt: „1697 *toen het Breve Memoriale of Kort Memoriaal van het driemanschap Verbiest—Aerts—van Wijck de Roomsche herders wakker schudde*" [1]), met verwijzing naar *zijn* artikel in de *Bijdragen*. Het is een klaar teeken, dat van dien kant geen verder onderzoek naar den auteur van het *Breve Memoriale* te verwachten is.

V. Niet veel tijd verliep tusschen het lezen van de artikelen in de *Stemmen* en mijn plan om met den eerw. pater van Lommel over het derde artikel in vriendelijke bespreking te treden. Er mee wachten kostte, doch ik heb gewacht, wijl van vertrouwbare zijde gezegd was, dat de eerw. pater nog een vervolg-artikel voornemens was te leveren. Heden dien ik mij bij den verdienstelijken geschiedvorscher aan, willende zeggen, waarom de drie redenen van zijn ommekeer mij niet overtuigend toeschijnen.

Paters verantwoording van den eersten, lang behouden indruk dat v. Wijck *wel* de auteur zou zijn, ga vooraf.

„Nadat in het Haarensch [*Prolixum*] *Memoriale* de

---

[1]) Wie deze uitdrukking over de „Roomsche herders" met eene andere vergelijkt, in *Bijdr.* VII, 428, bezorgt zich eene verrassing.

woorden waren neergeschreven: „*Het heeft tot nog toe het licht niet gezien*", werd onmiddellijk daarop de reden der niet-verschijning ook aldaar medegedeeld, t. w. „dat *een uittreksel* of liever een korte samenvatting of *compendium uit het grootere* MEMORIAAL genomen en in druk gebracht onder den titel van BREVE MEMORIALE *de taak van het eerste vervulde.*"

De beteekenis der laatste regelen heeft langen tijd op mij den indruk achtergelaten dat de Hr. A. van Wijck de schrijver van het PROLIXUM MEMORIALE gelijk boven gezien is, ook gehouden mocht worden voor den auteur van het compendium of latijnsch BREVE MEMORIALE. Hij die bij machte was, zoo dacht ik, het groote werk te verrichten, zal ongetwijfeld eveneens het mindere, het extractum of BREVE MEMORIALE hebben willen leveren.

Menig ander, ik twijfel hieraan niet, zou bij vergelijking der twee geschriften, gelijk ook uit dien hoofde bij mij het geval was, op den N.-Kethelschen pastoor wel eveneens gestemd hebben; zóóveel overeenkomst bestaat er tusschen beide pennevruchten. De inkrimping van negen [*Prolixum*] tot zes paragrafen [*Breve*] en de weglating van nog al breede uitweidingen over sommige personen en voorvallen, hebben den hoofdzakelijken inhoud of substantie zoo goed als ongedeerd gelaten."

„Dit aangaande het *pro;* doch redenen *contra* hebben doen twijfelen, wankelen en", zegt zijn eerw., „mij allengs overtuigd, dat voortaan A. v. Wijck niet langer door mij kan worden vastgehouden, tenzij door een nog bekend wordend document mijne tegenwoordige overtuiging nogmaals moest gewijzigd worden."

„Mijn twijfel ontstond hieruit, dat ik door vriend noch vijand in de vele geschriften voor en tegen het bewuste boekje in de eerste jaren na de verschijning ergens de[n] N-Ketelsche[n] pastoor van Wijck bepaald als schrijver hiervan vermeld vond; gissingen en verwijtingen trof ik in overvloed aan, doch ook zij komen doorgaans slechts neer op van Wijcks meer of min krachtdadige medewerking of behulpzaamheid."

In eene noot wordt bijgevoegd:

„Ik reken hier niet mede de bewering van hem, wiens woorden juist of onjuist ex M S^to^ Ai 1714 van het romeische archief S. J., door een der drie P. P. de Backer in de Bibliothèque des Ecrivains de la Compagnie de Jésus, deel III, bl. 1343 [folio] zijn medegedeeld; daar toch in het M S^0^ of in de Bibliothèque gansch misgetast is aangaande het auteurschap van het Haarensche [Prolixum] Memoriale, gelijk boven wel voldoende werd uitgemaakt, is door ons evenmin te hechten aan de bewering, dat A. van Wijck het *Breve Memoriale* uit het *Prolixiori* zou getrokken of gecompileerd hebben."

De niet medegedeelde, verwerpelijk geachte woorden *l. c.* zijn:

„*in quo labore plurimum Delphis laboravit P. Franciscus Verbiest, adjutus a P. Norberto Aerts* [*e*] *missione Schipluijdiana, ex quibus a Dno van Wijck concinnatum est* BREVE MEMORIALE *ex prolixiore a nostris jam nominatis aliisque confecto.*"

Er is er dus toch één, die het zegt. — Dit eerste argument van pater van Lommel heeft alle kracht om

te bewijzen, dat hij, die het stuk had uitgevoerd, kostelijk zwijgen kon. Nu, dat was noodig ook. Volstrekte geheimhouding op dit punt was van het allerhoogst belang, misschien wel de *conditio sine qua non* van het welslagen der onderneming. De partij der Coddeanen had in du Vaucel zoo'n wakkeren agent te Rome. Wij na tweehonderd jaar hebben het volle besef niet van de verbazende kookhitte in de bruischende gemoederen der jansenisters van 1697 tot 1703. Had men den auteur gekend, te vreezen was geweest, dat niet de pen in gal, maar de hand in bloed ware gedoopt geworden. Alzoo, er werd gezwegen; wat men tokkelde, er kwam geen geluid. Pastoor de Cock waagt het zelfs regtstreeks op den man met vragen af te gaan, vermoedelijk zonder eenig gevolg. Hij schrijft den 10 Febr. 1698 aan v. Wijck: „*Lecto nuper Brevi Memoriali extracto &c. quod Revae Vae notum putem, super eo perchare instrui vellem, ut veritatis patrocinium securius subeam. Paucas has quaestiones expono: Num mihi liceat scire nomen auctoris? Videtur mihi vir impiger et disertus*" ....

En wat heeft van Wijck geantwoord?... Doodelijke stilte. Vleiend: „De schrijver schijnt een kloek, welsprekend man".... Doodelijk stil. De eerw. pater van Lommel zegt zelf, dat van Wijck zoo spoedig niet zal vergeten hebben, wat de Cock, toen hij de vriend der Coddeanen was, van hem te Rome gezegd en in zijn *Ablegatio itineris romani* geschreven had; wat een latere *vertrouwelijkheid* tusschen hen beiden aangaat, daarvan ontdekte ik weinig meer, dan dat de Cock het er op aanlei; de *officieele* verstandhouding werd uitmuntend. Als ik eens veronderstelde dat van Wijck, welke

den vrager niet als overheid had te eerbiedigen (zij waren beiden toen pastoor), alzoo den ontvangen brief met zijn fraaien inhoud mogt houden voor „nieuwsgierig Aagje" in zondagspak, dat van Wijck, zwijgende als een visch en toch door niet te antwoorden aan de beleefdheid niet willende te kort doen, zus of zoo geantwoord had: „'t Is een broer in Delfsland, een van 't houtje. In haast"; — zou dat van zulk geslepen veteraan al te dwaas verondersteld zijn? [1])

Doch dit zij zoo het wil. Niettemin is er één, welke den pastoor Adrianus van Wijck rondweg voor den auteur van het *Breve Memoriale* verklaart. Is die bron zoo verwerpelijk? de schrijver is een pater jesuiet, het boek waarin zijn getuigenis staat, is van de „beroemde bibliografen" de Backer, de *Bibliothèque des Ecrivains de la Compagnie de Jésus*, het geheele stuk van pater Allard is er op gebouwd. De gissing, dat de inhoud van het manuscript van genoemd archief onjuist is overgenomen, mag, dunkt mij, hij alleen uitspreken, die er zijn grond voor opgeeft.

— Ja maar, die romeinsche aanteekenaar heeft in het eerste vlakweg misgetast, bijgevolg verdient zijne bewering omtrent het andere geen vertrouwen.

— Ik antwoord onder verbetering: 't Is een zeer gebeurlijke zaak, dat een tweeledige bewering, door één mond gedaan, tweeërlei graad van geloofwaardigheid heeft, vooral wanneer uit tweeërlei bron is geput. Even gebeurlijk is het, dat van een tweeledige verzekering het eene lid bevonden wordt onwaarheid te zijn; doch daaruit volgt

[1]) Vgl. het laatste gedeelte van een aanstonds te geven citaat uit de *Missio perturbata* van de Cock.

in geenen deele — tenzij de mededeeler als onvertrouwbaar man geen geloof verdient — dat ook het andere lid als eene onwaarheid mag verworpen worden. Zóó is juist ons geval. Ik laat dáár, of die romeinsche aanteekenaar in het eerste lid wel zoo deerlijk heeft „misgetast", hij kan met „*in quo labore plurimum laboravit*" het inzamelen der *testimonia* hebben bedoeld en dan heeft hij niet dan waarheid geschreven. Doch goed, toen hij in de eerste zinsnede, volgens pater v. L., den auteur van het (geredigeerde) *Prolixum Memoriale* noemde, toen vergiste hij zich; en dat was zeer mogelijk, want toen schreef hij over iets, waar noch te Rome, noch in Holland over onderzocht werd. Sommigen zelfs geloofden niet eens dat een *Prolixum Memoriale* bestond, de Coddeanen hielden „*extractum ex prolixiore*" in den titel van het *Breve* voor een „*bluf*". Maar toen hij pastoor van Wijck zonder aarzeling als den auteur van het *Breve Memoriale* deed kennen, toen schreef hij over iets, wat hij in 1714, na de stormen, eenige stappen van zijn verblijf, met afdoende zekerheid kan vernomen hebben.

TWEEDE REDEN.

„Voorgaande uitweiding over den persoon van de Cock heb ik mij veroorloofd [1]), om begrijpelijker te maken,

[1]) Deze uitweiding is: „De toenmalige geheimhouding, zoo van wege den Hr. van Wijck als van de P. P. Jesuieten tegenover den Hr. de Cock durf ik toeschrijven aan vroegere minder hartelijke ontmoetingen tusschen hem en die Paters, en wat van Wijck aangaat, deze zal zoo spoedig niet vergeten hebben, door hem eenmaal zelfs te Rome te zijn uitgemaakt voor het „faex" of schuim der Hollandsche zending. Eenige achterdocht bij bovengemelde personen komt mij als gewettigd voor, óók uit hoofde

waarom ik mij goed gerechtigd acht, de hier aanstonds mee te deelen regelen door den oud-provicaris de Cock, tijdens zijn verblijf op het apostoliesch paleis te Rome, alzoo na 1706 geboekt, te beschouwen als met kennis van zaken en onpartijdig geschreven te zijn; en dat bijgevolg de ontmoeting dier regelen mijn eerste meening omtrent het auteurschap des *Breve Memoriale* nog meer deed wankelen.

De woorden van de Cock te vinden op N⁰. 38 zijner Missio Bataviae perturbata luiden:

„*Usque huc processerat novaturientium studium cum Adrianus van Wijck, in id genus hominum zelator acerrimus, ortum, progressumque referens Jansenismi,* PROLIXO MEMORIALI *distincta novitatum molimina com-*

---

dat de Cock ettelijke jaren te voren in die mate de vriend en vertrouweling was van de Heeren als Catz, Petrus Codde en Hugo Franciscus van Heussen enz. dat hij (in 1688) werd afgezonden naar Rome om aldaar te bewerken, dat van Heussen, en mocht dat niet gelukken, ten minsten alsdan Codde, gelijk we weten geschied te zijn, tot opvolger van den overleden (6 Jan. 1686) apostolischen Vicaris Joannes van Neercassel zou benoemd worden.

Gelukkig geraakte Th. de Cock allengs in een andere, laat ik zeggen vijandelijke, verhouding met den Vicaris Codde en dezes aanhangers en hierdoor als van zelf in drukkere aanraking en al spoedig in grootere vertrouwelijkheid met den Keulschen Godgeleerden van Wijck, de overige welgezinde seculiere priesters, de P.P. Jesuieten en de andere Regulieren der Hollandsche zending.

De meesten onzer lezers, zoo niet allen, weten dat uit dien ommekeer voor den Hr. de Cock ook gevolgd is, dat hij later de leider der anti-Jansenistische beweging in Holland is geworden en in 't eind, bij de schorsing van den hardnekkigen Vicaris Codde op 13 Mei 1702 door Paus Clemens XI zelfs Codde's plaatsvervanger onder den titel van Provicaris werd. Bekend zal eveneens wel zijn, dat aan den Hoogw. de Cock het provicarisschap levensgevaarlijke vlucht uit Leiden en ballingschap in 1703 berokkende en ten laatsten in 1706 ontvangst en verblijf te Rome heeft ten gevolge gehad."

pilaret, ex eoque quidam Delphis operans e Societate sacerdos BREVE MEMORIALE *contraheret.*"

Van de bedenkingen, door pater v. Lommel tegen het auteurschap van v. Wijck ingebragt, zou deze, aan het getuigenis van den oud-provicaris de Cock ontleend, mij als de allergewigtigste gelden, indien er geen ander getuigenis vlak tegen over stond, dat — ik kan het niet helpen — mij even geloofwaardig toeschijnt, namelijk de boven vermelde, door de Backer opgenomen, aanteekening in het archief der jesuieten te Rome. Stond de Cock alleen, geen enkel katholiek zou op zijne woorden afdingen. Maar nu hij door een ander weersproken wordt, wiens geloofwaardigheid we niet met grond bestreden zagen, iemand die ongeveer in denzelfden tijd en terzelfde plaatse als hij schreef, nu moeten we een weinig meer gewigt, dan we anders doen zouden, leggen op de Cock's vroegere en voortgaande onbekendheid met den auteur van het *Breve Memoriale*, te meer, daar we geen bewijs aantroffen, dat die onbekendheid later ten volle heeft opgehouden te bestaan.

Vóór, tijdens en onmiddellijk na het in druk verschijnen van het boekje — toen de Cock reeds lang de *vertrouwelijkheid* der welgezinden bezat — wist hij den schrijver niet. Het was toen 1696 en 1697.

In 't begin van 1698 kende hij den auteur evenmin, hij rigt den 10 Febr. dienaangaande zijn vragen aan pastoor van Wijck.

Drie maanden later schijnt hij nog geen antwoord uit Kethel op zijn brief ontvangen te hebben, althans de auteur was hem onbekend gebleven; had hij hem gewe-

ten, zegt pater van Lommel, zou hij hem in zijn brief van Mei 1698 aan den Internuntius te Brussel wel vermeld hebben.

Weder eenigen tijd. korter of langer, daarna wordt hem (de Cock) door den Vicaris Codde aandeel in de zaak aangewreven, en pastoor de Cock betuigt, hieraan dood onschuldig, met alles onbekend te zijn en slechts, als ieder ander, het boekje naamloos te hebben zien verschijnen (*Miss. perturb.* N⁰. 36).

Willen we nu nog een ander werk van de Cock raadplegen, wat hij in 1715, uit het apostoliesch paleis, in het licht gaf en waarin ongetwijfeld de naam des auteurs van het *Breve Memoriale* mogt verwacht worden, namelijk zijn *De Petro Codde sive Coddaeo*, dan vinden we dáár zelfs niet anders dan het onbestemde: „*zeker iemand.*" Aldus de Cock (*op. cit.* Lib. II. Cap. XX. N⁰. 1): „*Quidam charitatis (ut asserit) stimulo excitatus imo necessitate compulsus plurimorum Ecclesiasticorum in Missione Batavica laborantium doctrinas ac praxes damnati Jansenismi necnon Rigorismi indiscreti fuliginem redolentes, unà congessit, earumque originem notans ac motus opellam libro exiguo comprehendit inscripto titulo:* BREVE MEMORIALE extractum ex prolixiore de statu ac progressu Jansenismi in Hollandia *Prodiens absque nomine Auctoris ac Typographi, quum anno* 1697 *primam lucem (in* 4⁰) *Delphis aspiceret, inde dispersus ingentem mox strepitum concitavit, factus omnis controversiae cardo, summa gravaminum, epitome quaerelarum.*"

Het door pater van Lommel aangehaald getuigenis van de Cock is van eenige jaren vroeger, het vroegst

van 1707. Het bevat, als een dubbel onderwerp besprekend, een tweeledige bewering; doch wie bespeurt niet aanstonds, welk groot verschil van zegskracht er is tusschen het eerste en het tweede lid? In het eerste lid wordt naam, toenaam, persoonsbeschrijving geleverd, in het tweede blijft het weder bij „*zeker iemand.*" Wat de verdere aanduiding, dat het een jesuiet is betreft, daaromtrent moet ik doen opmerken, dat het algemeene gevoelen, in honderd boeken te lezen, was, dat de jesuieten den Vicaris dit part gespeeld hadden; zij die de stoutsten onder de jansenisten waren noemden den jesuiet Doucin [1]), zooals vader Quesnel en anderen. Later, toen men van de eerste woede wat bekomen was, werd die meening gewijzigd, door sommigen verlaten, zoodat Broedersen met anderen Adrianus van Wijck als den hoofdman beschuldigt. Het schijnt dat ook de oud-provicaris zijne meening heeft gewijzigd; opmerkelijk toch, dat hij in 1715 zich nog onbestemder uitdrukt dan in 1707. Vroeger was het „*zekere jesuiet*", nu „*zeker iemand*" zonder meer. Het schijnt dus dat Th. de Cock eer achteruitgegaan dan gevorderd is in hetgeen hij sedert 1698 verlangde te weten.

Ik meen te hebben verantwoord, dat de tweede reden of tegenbedenking van pater van Lommel mij niet klemmend voorkomt.

DERDE REDEN.

„Het alles afdoend bewijs waarom ik voor goed aan den Hr. A. van Wijck het auteurschap van het latijnsche

---

[1]) die te houden is voor den maker der vrije, fransche vertaling *Mémoire &c.*

Breve Memoriale meende te moeten ontzeggen, deel ik thans mede; het bewijs is kort maar bondig, en getrokken uit een net handschrift van den N.-Ketelschen pastoor in 1702 of 1703 opgesteld en betiteld: *Responsio bipartita Adriani van Wijck* tegen eene *Apologia pro clero ecclesiae Batavorum Catholicae etc.* van J. C van Erckel. De Hr. van Wijck zegt: „*Perrexi dein* (dat is van 1684) *et novellae factioni objicere me et pravis novaturientium ingeniis obviam ire, servatis ubique ecclesiae legibus, nomen meum scriptis meis, quod fere nemo alius, ubique affigendo.*"

Daar A. van Wijck ongetwijfeld moet verondersteld worden goed te hebben geweten wat hij van zichzelven neerschreef, en getuigde in zoo even aangehaalde regelen, moet zijne plegtige verklaring geen boek zonder zijne naamteekening, althans tot 1702, de wereld te hebben ingezonden ons als zeker doen besluiten, dat hij het anonieme boekje, *Breve Memoriale* niet heeft geschreven en wij hem het auteurschap dan ook niet mogen toekennen."

Inderdaad schijnt deze reden bondig en is zij door paters inleiding niet weinig aangedrongen. 'k Had die woorden van v. Wijck reeds vroeger gelezen, zonder dat ze mij bijzonder belangrijk waren toegeschenen; doch ze in van Lommels artikelen, die mij buitengemeen hadden ingenomen, met de *glosse* ontmoetend, was 't, alsof ik een valluik hoorde neerslaan met van Wijck er onder, het blad viel me uit de handen.

Bij een aandachtige herlezing echter kwam het mij voor, alsof uit past. van Wijck te veel bewezen werd. Hetzelfde, dacht ik, kan tegen v. W. s auteurschap van

het *Prolixum Memoriale*, hetwelk anoniem en toch uitgemaakt *zijn* werk is, worden aangevoerd. Wel is dat werk nimmer „de wereld ingezonden", d. i. gedrukt, maar het is toch anoniem *geschrift*, na de revisie door den auteur anoniem gebleven en zóó uit handen des auteurs gegaan; naar uwe meening bevindt het zich tegenwoordig te Haaren; als nu iemand het, des noods *inscio auctore*, had laten drukken, dan zouden we met uit de *Resp. bipart.* een bewijs tegen het auteurschap van v. Wijck aan te voeren volgens u geregtvaardigd wezen en toch hebben „misgetast."

Gij zegt welligt: van Wijck heeft zijn *Prolixum Memoriale* niet *bestemd* om de wereld te worden ingezonden.

— Toegegeven, ofschoon ik daaromtrent slechts lees: „*lucem hactenus non aspexit;*" neen, revisie houdend teekent v. W. op, dat het nu gedrukt gaat worden. Doch, nog eens toegegeven; maar het even anonieme *Breve Memoriale* was primitief evenmin *bestemd* om de wereld te worden ingezonden, en toch is het gebeurd. Wat zijn bestemming was, wordt in de *Admonitio ad lectorem* met deze woorden aangegeven: „*Hi* [*catholicam religionem profitentes*] *Romam ad S. Congregationem afflictae protectricem Ecclesiae suas continuo quaerelas detulére. Et quia* ISTIC *vix aut ne vix quidem credi potuit, statum rei Catholicae in provinciis hisce adeo esse periculosum eòque periculosiorem quò Roma ab illis remotior, res successum quem sperabamus optabamusque necdum nacta est. Suasit ergo charitas, necessitas compulit ad breve hoc sed fidum Memoriale recurrere.*" En in een geschrift (*Notae breves in Refutationem prodromam*) wat onmiddellijk na de eerste bestrijding

het licht zag, wordt deze bestemming als de eenige nog nader aangeduid: „*Causa illud* [*Br. Mem.*] *conscribendi* ALIA NON FUIT, *quam ut status Jansenismi in Hollandia ac progressus illius* S. CONGREGATIONI *brevi enarratione* INNOTESCERET." We hebben niet geheel uit het oog te verliezen een mogelijk onderscheid tusschen den auteur die het uitsluitend voor Rome geschreven had, en hem, die het daarna onder een *Admonitio ad lectorem* liet drukken en uitreiken, met name aan de plenipotentiarissen der katholieke mogendheden bij de vredesonderhandelingen van Rijswijk, ten einde ook door hun invloed de gesmeekte redding te zien bespoedigd. Men spreekt geen Paus of Kardinalen aan met de woorden: „*Catholice Lector*", *ons* vraagpunt beweegt zich alleen op den *auteur* en op *Rome*. Ik wil hier maar zeggen, dat de redeneering: Het boekje is anoniem „*de wereld ingezonden*," dus heeft v. Wijck het niet „*geschreven*", is hij er de auteur niet van, gebrek aan sluiting heeft.

Vervolgens, in de aangehaalde zinsnede: „*Perrexi dein*" bespeurde ik, dat pastoor van Wijck, haar schrijvend, niet zeer kalm was, of liever dat het bedaard wikken en wegen van de woorden zijn vlugge pen niet bijhield, en wij alzoo de redactie van dien volzin ook niet al te veel moeten wikken en wegen. Hij gaf *prise*, de volvurige kampioen schreef drie woorden: „*servatis ecclesiae legibus*" te veel, die, om nog geen schimpscheut van v. Erckel meer te krijgen, beter weggelaten waren geweest. Had hij *volgens* de kerkwetten gehandeld met zijn naam op zijne geschriften te stellen, in het voornamere had hij *tegen* de kerkwetten misdaan. Van zijne strijdschriften tegen het volkje dat hij beantwoordt, waren er

op den *Index* geplaatst, dewijl, zooals hij *op. cit.* zelf zegt, zij, handelend *de auxiliis divinis*, gedrukt en in druk verspreid waren zonder voorafgaand verlof van den H. Stoel. Doch dit in het voorbijgaan.

Hierna sloeg ik de *Responsio bipartita* zelve op, ten einde het verband te zien, waarin de geciteerde woorden met de onmiddellijk voorgaande en volgende staan: en nu zeg ik op mijne beurt kort maar bondig, indien ik op daarvoor zijnde redelijke gronden den Kethelschen pastoor Adrianus van Wijck voor den auteur van het *Breve Memoriale* hield, dit tegen-„bewijs" mijne meening veranderen noch aan 't wankelen brengen zou.

Het is dus noodig wat langer te citeeren:

„*Quando ab annis praeterpropter septemdecim Ds. Andreas Schurius nescio quae, publicis eum in finem institutis concionibus, nova Roterodami fundebat oracula; nova inquam spargebat dogmata et Carolus Bontius libris typo excusis eis accinebat, commotis admodum atque turbatis Catholicis, ego in utrumque (ea tamen quam caussa patiebatur modestia) linguam primum ac deinde stylum strinxi, Catholicis mihi non parum applaudentibus.*

Hinc mox movit in me episcopus Castoriensis, qui delusus a famoso Arnaldo (ob Jansenismi defensionem et dogmatum quae tenebat pertinaciam e Sorbona pulso totaque Gallia exulante) eidem securam refugii sedem apud nos concesserat eademque quae Arnaldus per Galliam dogmata spargere tentaverat sparsa volebat per Belgium spartamque proinde illam et praememoratis Schurio ac Bontio commiserat; vel cui saltem eos spartam illam obire pergratum erat eisque adversantes

injectis etiam minis ad silentium adigere satagebat. Movit et in me deinde archiepiscopus Sebasthenus, vestigia sui decessoris presse legens, movitque ille in me vehementius, injecta etiam interdicti ac suspensionis comminatione. Res nostra Romam delata est, acta peractaque in supremo tribunali atque in eo denique ab EE. PP^bus, sapientissimis ac aequissimis judicibus injunctum Illmo praesuli, pateretur me in solitis meis muniis totaque pastorali mea functione sine molestia progredi.

Perrexi dein et novellae factioni objicere me et pravis novaturientium ingeniis obviam ire, servatis ubique ecclesiae legibus, nomen meum scriptis meis, quod fere nemo alius, ubique affigendo. Inde et in me pene unum factionis partiarii scripta sua contumeliis plerumque et calumniis plena, scripta virulenta et mordacia emittebant."

Al willen we nu niet veel aandacht leggen op een waarneembare beperking, t. w. dat pastoor van Wijck daar spreekt over zeker tijdvak van zijn leven [1]), dat zich met 1694 afsluit, toen hij door Rome tegen Codde in bescherming was genomen, waarna dus nog twee, drie jaren volgden, dat de pers voor v. Wijck werkte, („Perrexi dein"), vóór dat aan een *Memoriale* gedacht werd: dit is allerduidelijkst, dat hij hier van zijn persoonlijke verhouding tot de penvoerders der jansenisten handelt; dat hij spreekt van zijn *polemiek tegen hen* (*obviam ire*) en zijn *wijze van polemiseeren* met open vizier; van zijn

---

[1]) Het eerste gedeelte der *Bipartita* waaruit het citaat genomen is, heet: *Notitia circa meam personam.*

polemische geschriften *voor het publiek uitgegeven*, om het te waarschuwen tegen de schadelijke en schandelijke libellen, die zij onder allerlei pseudoniemen dagelijks onder het publiek wierpen, in één woord, van de bestrijding hunner gevoelens, welke al hun haat en laster op *zijn* hoofd geladen heeft. Het komt mij voor, dat pastoor van Wijck met volkomene gerustheid, zonder eenig voorbehoud, in welken tijd ook den schuilvinken mag hebben toegevoegd: Laat weten wie gij zijt, ik kom tegen u op met mijn naam aan 't voorhoofd, al is hij de auteur van het anonieme *Breve Memoriale*, dat geen *polemiesch* geschrift is, geen geschrift *voor het publiek* was, maar een *Verslag van den toestand der Missie*, een *Historiesch document voor Rome*, een *Libellus supplex aan den Paus.*

De slotwoorden van het boekske zijn:

„*Quid superest nobis miseris Hollandis, qui ea jactamur tempestate in qua de naufragio agitur salutis aeternae, nisi ut, delatis ad Sedem Apostoticam querelis, supremi navarchi vicarium inclamemus, sanctissimum pontificem, rogantes:* Domine salva nos, perimus, *spe pleni fore, ut, si ventis tandem dignetur imperare et mari, futura sit tranquillitas magna et tempestatum* FINIS."

VI. Indien de vraag naar den auteur van het *Breve Memoriale* nog langer geacht wordt een strijdvraag te zijn, dan is toch, dunkt mij, de strijd naar enger terrein teruggedrongen. De vraag zal voortaan wezen, welke van de beide manuscripten de waarheid zegt, dat in het archief der Gesù, of dat, wat *Missio Bataviae perturbata* heet. Moet ik *mijn* gevoelen zeggen, ik houd het met

den romein, niet alleen, omdat de Backer de waarde van een document heeft overwogen, vooraleer hij dat het papier zijner *Bibliothèque* waardig keurde, maar ook om deze reden: de romein schreef te Rome nieuws uit Rome, de Cock schreef te Rome nieuws uit Holland; waar wist men van de zaak het meest ?

Mozzi zegt: het komt er niet op aan wie het werkje schreef, als maar waar is, wat er in staat. In dezen zin ben ik het met hem eens, als zeer verdienstelijk man zal de vaderlandsche Kerkgeschiedenis hem vermelden, die auteur is van het *Breve Memoriale*, hij zij jesuiet of boerenpastoor.

OUD-ADE, J. P. GÖRTZ.
St. Thomas Ap. 1882.

Essai sur l'histoire moderne de 1740 a 1860 par le Baron Charles de Blanckart. [1])

Thans, te midden van de onbestendigheid der maatschappelijke en staatkundige instellingen, is het zeer natuurlijk zich de vraag te stellen: van waar die onbestendigheid en de omwentelingen, die er uit voorkomen?

De Schrijver van 't belangrijk werk, van hetwelk wij hier eene korte schets willen geven, heeft beproefd die vraag te beantwoorden. Door zijne vroegere studiën was hij voor zulk eene poging degelijk voorbereid: de heer de Blanckart is doktor in de rechten en in de natuurwetenschappen. „Alle wetenschappen, zegt hij in zijn voorrede, worden als 't ware door haar wezen gedrongen de betrekkingen, die tusschen de oorzaken en hare werkingen bestaan, na te sporen; en eenige van die wetenschappen hebben op dien weg reeds eene hooge volmaaktheid bereikt."

De heer de Blanckart begint den toestand van Europa sedert de XVIe eeuw, vooral dien van Frankrijk te schetsen. Sedert dien tijd hadden de koningen van Frankrijk gedurig gepoogd zich, ten *koste van de Katholieke*

[1]) Liége, Demarteau. 1880—1882.

Kerk, van den hoogen adel en de parlementen eene absolute, geheel onafhankelijke alleenheerschappij, eene aardsche almogendheid te verwerven; eene alleenheerschappij, die hare bezitters altijd en ongetwijfeld tot ondeugd voert. Reeds onder Lodewijk XIV openbaarde dat absolutisme zijn verdelgenden invloed, en de ondeugd zegepraalde gedurende de regeering van Lodewijk XV. Immers, de *courtisanes* droegen den schepter en heerschten. Antoinette Poisson, de dochter van een vleeschhouwer, wordt door dezen laatsten koning tot den rang van hertogin van Pompadour verheven en door den lagen Voltaire gevleid en gehuldigd. De koning presenteert haar aan 't hof en dwingt zijn zoon, den *Dauphin*, den vader van Lodewijk XVI, ze te omhelzen. De koningin ziet zich genoodzaakt, ze onder hare hofdames op te nemen. Deze *courtisane* benoemde de ministers en andere hooge ambtenaren en heerschte overal en in alles. Maandelijks gaf haar de koning 1,500,000 francs, en zij beschikte daarenboven over ontzaggelijke sommen. Tot haar dood behield zij dien verbazenden invloed op 's konings geest.

Deze schandelijkheden en nog vele andere, die wij overslaan, verklaren genoegzaam, waarom het huis der Bourbons het koningschap over Frankrijk verloor.

Bij deze zoo gewichtige oorzaken van verval kwamen nog andere, die niet minder krachtig werkten. Het despotismus van Frankrijks koningen ontmoette bijkans nergens meer een hinderpaal. De parlementen waren onmachtig geworden; hun tegenstand was zonder den minsten invloed. Hunne uitspraken werden te niet gedaan door een zoogenaamd *lit de justice*, eene soort van

plechtige zitting, waarin de koning persoonlijk verscheen en in de parlementen bevelen gaf, die terstond moesten worden uitgevoerd. De *lettres de cachet* vulden vaak de *Bastille* met onschuldigen, die er dikwijls tot hun dood opgesloten bleven zonder dat men wist, wat er met hen gebeurd was. Dit was 't lot der onvoorzichtigen, die zich den haat eener boeleerster van den koning berokkend hadden. De financiën waren uitgeput door de dwaasste verkwistingen. Voltaire was reeds begonnen den godsdienst, de zedeleer, de deugd, de onschuld en de rechtschapenheid te bespotten. Zijne roekeloosste geschriften zouden ook spoedig verschijnen, de harten des volks bederven en de geesten op de verderfelijkste doolpaden leiden. De Encyclopedisten en de vrijmetselaars bestreden reeds met woede en zonder ophouden het Christendom, ten einde zich den weg te banen tot de oppermacht, en het staatsbestuur ongehinderd te leiden. Dikwijls komt onze Schrijver in den loop van zijn werk op deze daadzaken terug en op de schaamtelooze aanvallen tegen de Katholieke Kerk.

Ook buiten Frankrijk begonnen de woelgeesten in 't geheim de grondslagen der maatschappij te ondermijnen; soms ontmoetten zij gekroonde hoofden, die hunne pogingen ondersteunden en bevorderden zonder te ontwaren, dat zij alzoo hunnen val voorbereidden en hunnen troon ondermijnden.

In Duitschland ontmoeten wij reeds twee sloopers van de voorvaderlijke en oude staatsinrichtingen des Keizerrijks Jozef II en Frederik de Groote tastten de Kerk aan; beiden haatten haar, alhoewel zij door verschillende beweegredenen gedreven werden, en ongelukkig waren

de macht en de invloed van den Paus, den door God gestelden verdediger der Kerk, zeer verminderd en verslapt geworden. Engeland was vol van *freethinkers* (vrijdenkers), die de oude, van de voorvaderen geërfde goede trouw van 't Engelsche volk aan 't wankelen brachten.

Dus waren de voornaamste Staten van Europa reeds heimelijk doorwoeld door den anti-katholieken en revolutionairen geest.

De geschiedschrijver, wiens werk wij aankondigen, beschouwt deze feiten en nog vele andere in een helderen en vloeienden stijl; hij sleept u mede, en men leest hem met nieuwsgierigheid en genoegen.

Zooals de titel het aanduidt, is deze geschiedenis van den nieuweren tijd algemeen: geen volk der aarde, dat deel heeft aan den algemeenen loop der beschaving en der politiek, worden vergeten. België en Nederland zijn met zorgvuldige beoordeeling der historische feiten en toestanden besproken. Streng beoordeelt hij de opheffing van de Sociëteit van Jesus, de lasteringen der Jansenisten en het geheime en listig bedrijf der vrijmetselaars, welke zich reeds toen die toekomst voorbereidden, wier droevige getuigen *wij* zijn, maar ook onverschrokken getuigen, die een krachtdadigen tegenstand willen bieden en zeker zijn van de eindzegepraal.

We halen nog de tegenwoordige Grieken aan, wier lof door de blinde vooringenomenheid der Philhellenen zoo luide is uitgebazuind. De Schrijver toont duidelijk aan, dat de Hellenen onzer dagen in het geheel niet gelijken op de Hellenen der oudheid, die hunnen naam onsterfelijk maakten door hun genie, hunne wijsbegeerte en kunst. Ook kan het nieuwe Grieksch in geen opzicht

met de heerlijke taal der klassieke Grieken worden gelijkgesteld. Gelijk het tegenwoordige Grieksche volk een barbaarsch mengsel is van verscheidene volksstammen, zoo gelijkt zijne taal op een verward mengsel van allerlei talen. Dit wordt gezegd *sine studio et ira*, *sed cum veritate.*

Vol gevoel en leven is het verhaal van den aanvang der groote Fransche omwenteling, wier op elkander volgende ontwikkelingen onze Schrijver als afschildert. Dan verhaalt hij de instelling der Republiek en wijdt zijne aandacht bijzonder aan 't Schrikbewind en aan den val van Robespierre. Te midden van de bloedige wanorde der omwenteling verschijnt een buitengewoon man, Bonaparte. Door zijne schitterende zegepralen had hij de oogen van Frankrijk en bijzonder die van het leger op zich getrokken en gevestigd. Hij werd eerste Consul en daarna Keizer der Franschen. Er kwam eene andere wending, een andere gang in de staats- en in de maatschappelijke orde. Door zijne opvolgende oorlogen en overwinningen verspreidde Napoleon de zegepralende revolutie door geheel Europa, en zoo liet hij een droevige en noodlottige erfenis aan de hedendaagsche maatschappij na. Niettegenstaande de talrijke congressen, heeft men niets stelligs, niets definitiefs kunnen vaststellen; alleen ziet men den anti-katholieken geest zich meer en meer verspreiden en eene macht verkrijgen, die niets spaart en alles verwoest en vernielt.

Wat wij hier in 't kort aanstipten, wordt door den Baron de Blanckart breedvoerig verhaald; in een meestal levendigen stijl en met eene den geest boeiende logika worden de oorzaken en hare werkingen klaar en een-

voudig uiteengezet op eene wijze, die aan de manier van Xenophon herinnert.

De beschrijvingen der groote en gedenkwaardige veldslagen zijn uitmuntend; men zou onzen Schrijver voor een ervaren strategist houden. De slag van Leipzig is zóó geschetst dat men meent toeschouwer te zijn van den vermaarden kamp, die den val van 't Fransche Keizerrijk voorbereidde. Wat zullen wij van den slag van Waterloo zeggen? Volgens ons zwak en onbevoegd oordeel, maar dat nochtans steunt op bevoegde autoriteiten, is die slag met meesterhand geteekend; men zou wanen in 't midden der strijders en 't gedruisch der wapenen te zijn, en op het gelaat der beroemde bevelhebbers vrees of hoop, neerslagtigheid of moed te lezen. Daar staat Wellington tegen een boom geleund, onbewegelijk en zwijgend onder zijne krijgers, die weggemaaid worden door het vijandige kanon; nochtans buigt zijn moed niet. Aan den anderen kant staat Napoleon, die eerst hoopte gezegepraald te hebben: de vreugde brengt een glimlach op zijn gelaat; maar weldra is zijn hoogmoed vernederd, en wordt hij in een nooit te vergeten val verpletterd — Om tot den vrede te geraken moeten de verschillende Staten zich onderling verstaan. Van hier de noodzakelijkheid der congressen. Onze geschiedschrijver haalt ze alle aan en kenmerkt ze met kunst en nauwgezetheid; de hoofdpersonen der toenmalige diplomatie worden naar 't leven geschilderd, bijv., Talleyrand en Metternich. Volgens onzen Schrijver hebben de congressen weinig uitgewerkt: niets van hetgeen zij besloten, was duurzaam.

Getuige en bewijs de tegenwoordige toestand van Europa!

De wetenschappen, de letterkunde, de wijsbegeerte, de kunst oefenen een machtigen invloed uit op de beschaving, den godsdienst en dus ook op de staatkunde van een tijdperk. De heer de Blanckart is er ten volle van overtuigd, en hij weet dezen invloed onpartijdig en met kalmte te waardeeren.

De Schrijver is een degelijk Katholiek, en de grondbeginsels, die hem verlichten en leiden, zijn aan de leer van 't Christendom ontleend. Uit den geest en den samenhang zijns werks ziet men duidelijk, dat volgens hem de geschiedenis enkel en alleen uit het Katholieke oogpunt goed begrepen kan worden; voor hem is Christus 't begin, het middenpunt en 't eind der menschelijke maatschappij: *Christus hodie, heri et in saecula!*

Aan den voet der bladzijden plaatst de Schrijver eene beknopte levensschets der voornaamste geschiedkundige personen. Deze schetsen zijn zeer belangrijk en leerzaam; ze doen den lezer de menschen en de gebeurtenissen naar waarde schatten. Dikwijls zijn die schetsen vrij uitvoerig; zoo b.v. die van Lamennais en van Béranger. Deze twee mannen worden nauwkeurig gekarakteriseerd, de eerste als opgeblazen door een hoogmoed, die hem in den afgrond stortte, de andere als een bederver van Frankrijk door zijne goddelooze en onzedelijke liederen.

Maar vooral behoort hier de korte biographie van A. von Humbold herdacht te worden; zij verraadt eene grondige kennis van dien beroemden man. Men ziet dadelijk, dat de Schrijver hier geheel op zijn terrein is; zijne akademische studiën, gedurende welke wij 't genoegen hadden hem vaak te zien, hadden hem met de natuurkundige wetenschappen vertrouwd gemaakt. Hij volgt

dus den genoemden geleerde op zijne reizen en wetenschappelijke tochten. Hij kenmerkt diepzinnig het resultaat van den onmetelijken arbeid des geleerden Duitschers. Von Humboldt zocht in alles en vooral de eeuwige en onveranderlijke wetten der dingen bloot te leggen, doch zonder in het minst van haren goddelijken Schepper gewag te maken; hij was dus atheïst.

De voorafgaande beschouwingen schijnen ons toereikend te zijn om een beknopt, maar toch nauwkeurig denkbeeld van 't werk, dat wij aankondigen, te geven. Om te besluiten durven wij onzen lezers te zeggen: leest, maar leest met oplettendheid, en gij zult het boek niet uit de hand leggen voordat gij het hebt uitgelezen. Misschien zult gij hier en daar eenige minder gelukkige uitdrukkingen ontmoeten, die iets vreemds hebben en wellicht niet met den geest der Fransche taal strooken. Doch voegen wij er bij, dat het echter hoogst zeldzaam en zeer verklaarbaar is. Wanneer men zich de voornaamste Europeesche talen heeft eigen gemaakt — de heer de Blanckart is een uitmuntend polyglot — dan sluipt er lichtelijk een vreemd woordje in den tekst. De schrijver van deze regelen weet dit te goed uit eigen ondervinding, en ook deze regels leveren er wellicht het bewijs voor.

Luik,
November 1882. N. J. SCHWARTZ.

Prof. emeritus aan de Hoogeschool van Luik.

VERSCHEIDENHEDEN.

EEN PORTRET VAN BELGISCHE LIBERALEN.

Toen Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid Mgr. Dr. Martin, bisschop van Paderborn, tijdens zijne ballingschap in ons vaderland vertoefde, ontving hij op zekeren morgen uit de handen van zijn vriendelijken gastheer eene courant, een nummer van den Belgischen *Ami de l'Ordre* van 1875, met de opmerking: „in dit blad zult gij een artikeltje vinden, dat met verandering van slechts één woord (*Geuzen* te veranderen in *Nationaal-liberalen*) voor uwe Duitsche toestanden als geknipt is."

Mgr. Martin stak het blad met verlof van zijn gastheer bij zich, en omdat het aangehaalde artikel zoo kort en treffend het drijven van de kloostervijanden teekende, nam hij het later in een zijner geschriften [1]) letterlijk over.

Het bewuste artikel luidt:

„De Geuzen [lees: de liberalen], ... zijn de vijanden. De Geuzen doen aan de kloosters den oorlog aan. Derhalve zijn de Geuzen:

1. De vijanden der *Constitutie*, die de vrijheid van vereeniging waarborgt.

2. De vijanden der *vrijheid*, want zij willen hun medeburgers beletten hun levensstaat te kiezen.

3. De vijanden der *gelijkheid;* want zij prijzen en roemen het schootsvel der Vrijmetselarij, maar preeken den oorlog tegen het kleed der religieusen.

4. De vijanden der *broederschap;* want zij verdrukken het geweten van hun broeders, de kinderen van hetzelfde Belgisch huisgezin.

---

[1]) *Drei Jahre aus meinem Leben.* Mainz. Verlag von Franz Kirchheim. 1877.

5. De vijanden der *eensgezindheid*; want de oorlog tegen de religieusen hun medeburgers, is een burgeroorlog.

6. De vijanden van 24,000 *familien*, die volgens hun eigen berekening medeleden tellen in de religieuse congregaties.

7. De vijanden *hunner eigen kinderen;* want hoevele Geuzen zenden hun kinderen in de scholen der religieusen! Hoevele Geuzen tellen zelfs familie-leden in de religieuse huizen!

8. De vijanden van de *kinderen der armen*, die door de Broeders onderricht en opgevoed worden.

9. De vijanden van den *rijke*, die wat betreft de opvoeding zijner kinderen geen keus meer zou hebben tusschen *officiëel* en religieus onderwijs.

10. De vijanden van de *openbare schatkist;* want de Staat moet meerdere duizenden van professoren en leeraars betalen om de religieusen slecht en onvoldoende te vervangen.

11. De vijanden van het *licht;* want zijn de religieusen verdreven, dan blijft een aantal onzer scholen, zooals het geval reeds is, leeg en zonder onderwijzer.

12. De vijanden der *arme grijsaards;* want deze worden beroofd van de Liefdezusters, die als een andere zichtbare Voorzienigheid over hen waken.

13. De vijanden der *gasthuis-lijders* en der *zieken*, die door de Liefdezusters verpleegd worden.

14. De vijanden der *wetenschap;* daar zij de Jesuieten, de Benediktijnen en andere geleerde orden verdrijven.

15. De vijanden der *zedelijkheid;* daar zij de klooster-missionarissen over de grenzen zetten, die het volk onderrichten en het de zedelijkheid inprenten. Het gevolg zal zijn, dat zij meerdere nieuwe gendarmen zullen moeten aanstellen, dan zij kloosterlingen verdrijven. Wat de gevangenissen betreft, deze zijn spoedig genoeg gebouwd; de 2000 kloosters, die zulk een schrik aanjagen, zullen kunnen dienen voor gevangenissen, om daarin de dieven, sluipmoordenaars, bankroetiers, duellisten op te sluiten, wier aantal zich verdubbelen zal, als het goede voorbeeld, het onderricht en de prediking der kloosterlingen zullen verdwenen zijn.

De vijanden alzoo zijn de Geuzen; het gevaar dat ligt bij

de Geuzen en de schriftgeleerden, die hun hulp verleenen."

Tot zoover het artikel uit *l'Ami de l'Ordre*, zooals het door Mgr. Dr. Martin is medegedeeld.

Men moet erkennen, dat hier de spijker op den kop geslagen is, en het portret van de liberale kloosterhaters in België alleszins juist is geteekend; want door ontelbare feiten hebben zij zich reeds inderdaad de vijanden van hetgeen in die vijftien punten opgesteld is, getoond, en leveren hiervoor nog dagelijks nieuwe bewijzen.

Een ieder kent de ongehoorde pressie, die door de Belgische liberale regeering wordt uitgeoefend, om de scholen der religieusen te ontvolken, en de kinderen de staats-school in te drijven. Ontelbare voorbeelden hiervan dringen zich onder het het schrijven aan mijne herinnering op, en slechts noode onthoud ik mij hiervan een geheele reeks neder te schrijven. Slechts twee staaltjes echter, tot kenschetsing van alle overige zij het mij veroorloofd te vermelden.

Veertig jaar geleden, zoo verhaalt het *Handelsblad van Antwerpen*, gaf de pastoor van Gheluvelt, Verroest, eenig onroerend goed aan het bureau van weldadigheid om de arme kinderen door de Zusters der Christelijke leering onderwijs te doen geven in den Catechismus. Ten eeuwigen dage moest het bestuur van die school aan den pastoor van Gheluvelt blijven toevertrouwd. In 1845 en 1846 verbeterde en vergrootte pastoor Maes de schoollokalen. En nu bij koninklijk besluit van 16 Augustus 1881 heeft men die school ten voordeele van het *officiëel* onderwijs doen inpalmen, en de Zusters met geweld door gendarmen uit haar eigendom verdreven.

In een brief, uit België aan de *Maasbode* (3 Februari, 1881) geschreven, stond het ongehoorde feit vermeld, dat de Senateur van Huy laatst voor de vierschaar der liberale Associatie verschijnen moest, omdat hij zijn zoon te Luik bij de paters Jesuieten ter kostschool zond!

Bij de liberalen, die volbloed Geuzen zijn, is die afkeer tegen de religieusen en hun onderwijs niets anders dan ongeloof en haat tegen de Katholieke Kerk; want zij weten maar al te goed, dat de religieusen de bloem en de bloesem zijn

van het Katholieke even, en voor de Kerk van groote beteekenis; daarom zoeken zij door het verdrijven der religieusen de Katholieke Kerk te benadeelen. Dienaangaande heeft de Laveleye, professor aan de universiteit van Gent, in zijn maandblad, dat te Brussel verschijnt, eens deze oprechte verklaring afgelegd: „*Liberaal* en *Katholiek*, zegt hij, dit kan niet te zamen bestaan, en de heer Bara heeft groot ongelijk, wanneer hij dit wil bijeenbrengen; hij is onbezonnen in dit gewichtig punt, hij wil dat de liberalen de Absolutie mogen ontvangen in de Biecht, terwijl de Biechtvaders die niet kunnen verleenen, vermits het liberalismus toch eene ketterij is. Wij, ware liberalen, moeten kloekmoedig zijn en overal zeggen: wij willen niet Katholiek zijn. Onze tegenstrevers, zegt hij verder, zijn wijzer, daar zij de voorschriften van den Paus volgen en openlijk zeggen: wij zijn Katholiek en belijden al wat de Paus voorschrijft; dáárin, in die rondborstige en kloekmoedige taal bestaat hunne kracht."

Toch hebben de liberalen immer den mond vol van vrijheid van godsdienst; wat deze echter bij de liberalen beteekent, moge blijken uit de volgende kleine herinnering.

De Minister Bara heeft onlangs bepaald, dat gelden, in testamenten aangewezen voor HH. Missen ter eere van het H. Hart van Jesus, de H. Maagd en den H. Joseph, niet uitbetaald mogen worden, omdat die Missen niet tot de functie des pastoors behooren!

In 1877 werd te Brussel door een Katholieke familie aan het stadsbestuur de aanvraag gedaan om op eene grafstede een kruis te plaatsen met het aloud opschrift:

† *Hier rust, de verrijzenis afwachtende, N....*

Deze aanvraag werd, wat het opschrift betreft, met spotternij afgewezen. En de reden?.... De vrijdenkers, de godloochenaars, de materialisten van allen slag zouden zich ergeren aan de geloofsbelijdenis in de verrijzenis!

In een land, waar zulke dingen mogelijk zijn, bestaat de vrijheid van godsdienst feitelijk nog maar alleen voor diegenen, die geen godsdienst bezitten; want Katholieken en Protestanten, allen die nog eenig geloof in Christus bewaard hebben,

zelfs de Joden gelooven in de verrijzenis des vleesches.

Tot zulke ongerechtigheden voeren de principen der Belgische liberalen, en ik voor mij twijfel er niet aan, of deze zijn in staat, om, als zij zich daartoe sterk genoeg gevoelen, ook de kruizen op de kerkhoven en op de kerken te verbieden, ja de kerken zelven omver te halen en evenals de Fransche revolutionnairen God uit de maatschappij te verbannen en den godsdienst der Rede uit te roepen.

Wat er reeds nu, onder zulk een liberaal bestuur, van de zedelijkheid geworden is, blijke uit een tweetal feiten, zóó ergernisgevend en zedekwetsend, dat ze ieder weldenkend gemoed in opstand brengen.

Het eene geschiedde in 's lands vergaderzaal, alwaar een zeker Brusselsche dokter, de heer Crock, een vrijmetselaar, bij de behandeling van de begrooting voor het leger deze woorden sprak: „*Het zou een uitmuntende zaak zijn, dat alle jonge menschen gevormd werden in de school vdn het leger.*"

Om dezen wensch naar waarde te schatten, moet men weten, dat het Belgische leger zóó bedorven en zóó slecht is, dat de Katholieke Baron de Coninck den Minister van oorlog over den toestand van datzelfde leger heeft geïnterpelleerd, en zonder tegenspraak van den Minister bewezen heeft, dat „*uit de statistieken van de verschillende zieken in het leger, van* 1870 *tot en met* 1875, *bleek, dat* 10 *percent van al de militairen, die onder de wapenen zijn, jaarlijks in het hospitaal behandeld worden om zekere ziekte, die ik hier niet noemen wil!*"

En in zulk een school, die men wel eene school van zedeloosheid mag noemen, zouden de liberalen willen, dat alle jonge menschen gevormd worden!

Het andere, niet minder ergerlijke feit heeft zich geopenbaard in den gemeenteraad van Brussel. Uit de beraadslagingen, daar gehouden, is gebleken, dat professor Bonmariage aan de toekomstige onderwijzerressen op de normaal- en gemeentescholen, dat wil zeggen: aan meisjes van 14, 15 en 16 jaar, *lessen geeft in de anatomie op het lijk, met het doel ze voor te bereiden tot het geven van onderwijs in de gymnastiek!*

En alsof zulkdanig bederf van de school alleen nog niet

voldoende zijn zou om de goede zeden te bederven, worden met angstige nauwgezetheid de heiligenbeelden, die van oudsher de godsdienstzin der vaderen op de hoeken der straten en in de nissen van enkele gebouwen geplaatst heeft, met geweld hier en daar verwijderd; maar daarentegen publieke uitstalling en verkooping toegelaten van platen, prenten en boeken, zoo zedekwetsend, dat zelfs sommige radicale couranten hare verontwaardiging daarover niet konden verbergen, en zelfs in Frankrijk, Engeland en Duitschland stemmen opgingen om daartegen te protesteeren.

Deze feiten heb ik ontleend uit een schrijven aan de *Maasbode* van 6 Maart 1881, in welk zelfde schrijven nog meer andere zedelooze feiten worden medegedeeld, die hier niet in het bijzonder behoeven te worden vermeld, maar die te zamen den schrijver over het liberale Brussel, den hoofdzetel van het Belgisch liberalisme, de modelstad der liberale partij, dit verschrikkelijke vonnis doen vellen: *dat die stad in zedeloosheid aan een Sodoma en Ghomorra is gelijk geworden.*

En dat dit bederf der zeden door de liberale partij in vereeniging met de Vrijmetselarij wordt te weeg gebracht, is erkend door de vrijmetselaars zelven; want in hun authentieke geschriften [1]) staat te lezen, dat de tegenwoordige toestand van België zoo geworden is door *hun* strijd tegen onkunde, priesterdwang en Jesuietisme, maar bijzonder door de verandering van ministerie en door het werken van vrijmetselaars als de Burgemeester ANSPACH, VAN HUMBEECK, IOTTRAND en COUVREUR.

Gaarne erken ik, dat er onder de liberalen en vrijmetselaars enkele gevonden worden, die beter zijn dan de slechte beginselen, die ze voorstaan, en het gezelschap, waarin zij verkeeren; dit blijkt o. a hieruit, dat men zoo nu en dan wel eens een liberaal ziet terugdeinzen voor de toepassing zijner eigene beginselen of hem bij het naderen van den dood het getuigenis ziet afleggen, dat liberaal zijn wel goed leven, maar geen goed sterven is.

---

[1]) Zie *De Katholiek*, Januari 1881, *Hoe er in de Loges gepreekt wordt*, bladz. 45 en 46.

Nog een ander gemak bestaat hierin, dat men om liberaal

Deze inconsequentie, zoude men meenen, moest menigeen de oogen openen en doen besluiten de liberale partij te verlaten; dan dit geschiedt maar zeldzaam.

Waarom er nu, niettegenstaande deze inconsequentie, zooveel liberalen zijn, wordt ons door een eenvoudig Belgisch blaadje [1]) allervoortreffelijkst verklaard.

„Voorwaar 't is uit *overtuiging* niet, dat velen liberaal of geus zijn; 't is uit enkele *goddeloosheid* ook niet; — dat springt in de oogen. — Waarbij mag het dan wel komen, dat wij, in ons godsdienstig vaderland, zoo een merkelijk getal geuzen tellen? Ziedaar eene vraag, geëerde lezer, die gij misschien bij u zelven meermaals gesteld hebt. Daar zijn vele oorzaken, die hiertoe het hunne bijbrengen; nochtans ik vind er twee voorname, twee oorzaken, die ik de groote *livranciers* der liberale partij zou heeten, te weten: het *gemak* en het *profijt*."

De toelichting, die nu volgt en die toont, dat de schrijver zijne menschen kent, komt ongeveer op het volgende neer:

Het *gemak;* want het is veel gemakkelijker een goed liberaal, dan een goed Katholiek te zijn. — Is men liberaal, dan kan men zich overgeven aan zijne slechte neigingen en hartstochten, men laat het schuitje maar varen voor stroom af; en dit is zeer gemakkelijk, maar is men Katholiek, dan moet men zijn slechte neigingen bestrijden, zich zelven geweld aandoen, het schuitje keeren tegen den stroom der bedorvene natuur, en dit is zoo gemakkelijk niet. Vervolgens, zijt gij een liberaal, dan zijt gij schotvrij, en dit is wederom zeer gemakkelijk; want wat gij dan ook misdoet, als uwe misslagen maar niet al te openbaar en te onteerend zijn, de liberale couranten laten u met rust uit partijbelang, en de Katholieke zwijgen uit consciëntie; maar zijt gij een Katholiek, dan wordt gij zoodra gij den voet maar even buiten de schreef zet, als een schelm uitgekreten, en uwe fout honderdmaal vergroot.

---

[1]) *H. Familie* 5 en 19 Nov. 1876. Rousselare. Drukkerij van Stock en Zusters. Noorstraat.

te zijn altijd goed genoeg is; al is men een dronkaard, een godslasteraar, een afvallige, een godloochenaar, ja, een man van de *Commune;* dan is men nog goed genoeg voor de liberale partij, die, zoo noodig, u verdedigen en nog een held van u maken zal; maar zijt gij een Katholiek, dan is de minste vlek op uw gedrag voldoende, om u en de geheele Katholieke partij als een vuig ongedierte uit te krijten. Eindelijk nog een zeer groot gemak om liberaal te zijn: gij hebt volstrekt geen verstand noodig. Al kunt gij geen twee woorden aan elkander rijgen zóó dat het zin heeft, al staan alle uwe redeneeringen op kromme beenen, het doet er niet toe: als gij maar een priester „staarlings" in de oogen durft zien en hem „paap" toeroepen; goed tegen den godsdienst weet te zwetsen, en een liberale courant leest, dan zijt gij een man van de verlichting en den vooruitgang, in één woord gij zijt liberaal, en gij hebt verstand in overvloed; maar zijt gij Katholiek, dan, al schrijft gij wat gij kunt, al richt gij honderd Katholieke scholen op tegen één geuzenschool, al behalen de Katholieke leerlingen in alle examens de eerste plaatsen, het doet er niet toe gij zijt Katholiek en dus een domper!

De tweede leverancier van het liberalisme is het *profijt;* want zooveel mogelijk trekken en zoo weinig mogelijk geven, is een echt liberaal grondbeginsel.

Wie toch trekken, onder een liberaal bestuur, bijna uitsluitend de voordeelen van alle winstgevende openbare eerambten en bedieningen?

De liberalen; want zij alleen schijnen van rechtswege benoembaar en bekwaam, en dit alleen omdat zij liberaal zijn.

Wie trekken voor de opvoeding hunner kinderen een toelage uit de staatskas?

De liberalen; want voor hun kinderen alleen worden met het geld van alle belastingschuldigen scholen gebouwd, die paleizen gelijken, en onderwijzers gesalariëerd, naar verhouding veel te veel en veel te hoog [1]).

---

[1]) Dat de kinderen der liberalen dure kinderen zijn, moge o. a. hieruit blijken, dat reeds in 1881 in de provincie Luik, ieder kind, dat de staatschool, bezocht jaarlijks 1500 fr. kostte.

Wie wanen zich de uitsluitende eigenaars van de spoorwegen, de universiteiten en de scholen van den Staat? De liberalen; want ze spreken daarover als over de *hunne*, en alsof ook anderen daarin geen woord hadden mede te praten en daarvoor geen cent te betalen.

Geven echter staat in het woordenboek der liberalen niet; daarvoor zijn de anderen, bijzonder de Katholieken, goed genoeg; want behalve dat deze voor de liberalen veel moeten betalen, moeten zij zich ook nog zeer vele offers getroosten voor hun eigene scholen en kerken en allerlei werken van Christelijke liefde, waarmede een liberaal niets te doen wil hebben.

Er zijn liberalen en liberalen; en het portret, dat in de voorgaande regels geschilderd is, slaat allereerst op de liberalen van België; of er echter ook nog elders zulke gevonden worden, laat ik aan het oordeel van den lezer over.

H. A. H.

WETTELIJKE RECHTVAARDIGHEID IN BELGIË.

Toestanden worden menigwerf met hooger duidelijkheid en bepaaldheid geteekend door een sprekend feit dan door algemeene beschouwingen. Hoedanig de verhouding is tusschen Kerk en Staat in België, stelt het volgende Koninklijke Besluit in het helderste licht.

We ontleenen het aan *Le Mémorial*, 1882.

LEOPOLD II, Roi des Belges.

A tous présents et à venir, SALUT.

Vu l'acte passé, le 3 Janvier 1839, devant le notaire Anciaux, de résidence à Namur, par lequel M. Nicolas Jeanty, vicaire général du diocèse de Namur, fait donation au séminaire de Namur „d'un capital de 40.000 francs, productif d'intérêts annuels à 4 p. c., échéant le 14 Décembre 1853, lui dû sur immeubles par M. Victor Bodart, distillateur à

Namur, sous la condition que les intérêts de ce capital serviront au payement des traitements des frères des écoles chrétiennes chargés de donner l'instruction aux enfants pauvres de la ville de Namur, et, à défaut desdits fréres, ils serviront à salarier d'autres instituteurs reconnus et nommés par l'ordinaire ou l'évêque du diocèse de Namur";

Vu l'expédition de l'acte passé, le 4 Janvier 1839, devant le même notaire, par lequel M. Victor Bodart, précité, et son épouse, dame Julienne Brabant, font donation au dit séminaire de deux maisons avec tous bâtiments, jardins et dépendances, formant l'établissement des écoles chrétiennes, situées a Namur, rue de Bruxelles, à la charge par le séminaire „de faire servir cet établissement, autant que la chose sera possible, à l'instruction des pauvres de la ville de Namur et de ses environs. Les instituteurs préposés à sa direction seront toujours à la nomination de l'évêque ou de l'ordinaire du diocèse";

Vu l'arrêté royal en dato du 26 Février 1839, autorisant l'évêque de Namur à accepter les donations prémentionnées;

Vu les avis du conseil communal de Namur, du bureau administratif du séminaire, de M. l'évêque diocésain et de la députation permanente du conseil provincial de Namur, en date des 12 Décembre 1881, 10 et 13 Février et 28 Avril 1882;

Vu les articles 1er, 10 et 49 de la loi du 19 Décembre 1864 et de la loi du 1er Juillet 1879;

Sur la proposition de Nos Ministres de justice, de l'intérieur et de l'instruction publique;

Nous avons arrêté et arrêtons

Art. 1er. La gestion des fondations prémentionnées est remise sans préjudice du droit des tiers à l'administration communale de Namur.

Art. 2. Dans le mois de la notification du présent arrêté, M. l'évêque de Namur remettra au secrétariat communal tous les titres, registres et autres documents concernant lesdites ondations et dont il est dépositaire.

Dans le même délai, il rendra ses comptes au conseil com-

munal, qui les soumettra, avec son avis, à l'approbation de la députation permanente du conseil provincial. Nos Ministres de l'intérieur et de l'instruction publique sont chargés de l'exécution du présent arrêté.

Donné à Laeken, le 21 Juillet 1882.

LÉOPOLD.

De zaak komt dus hierop neer: In het jaar 1839 werd, krachtens een ook voor de burgerlijke wet geldig testament, een aanzienlijk kapitaal aan het Seminarie van Namen geschonken, op voorwaarde, dat de renten er van aan de Broeders der Christelijke Scholen of aan andere, door den Bisschop van Namen te benoemen onderwijzers zouden worden uitbetaald.

In hetzelfde jaar 1839 werden twee gebouwen met toebehoorende erven aan hetzelfde Seminarie bij gifte onder de levenden ten geschenke gegeven, ten einde te dienen voor 't Christelijk Onderwijs der arme kinderen van Namen.

Deze beide schenkingen zijn door den Bisschop van Namen, met koninklijke autorisatie, ten jare 1839, aanvaard.

Maar nu, na 43 jaren beheer, wordt de Bisschop bij koninklijk besluit van zijne administratie vervallen verklaard en genoodzaakt die aan den gemeenteraad van Namen over te geven, en tegelijk bij dit lichaam rekening en verantwoording van die drieënveertigjarige administratie af te leggen.

De liberale regeering van België schijnt het liberale beginsel van: scheiding van Kerk en Staat, hiermede alzóó toe te passen, dat de eigendommen der Kerk geheel overgaan onder 't beheer van den Staat, met andere woorden dat Kerk en Staat, krachtens een beginsel van algeheele scheiding, toch wat 't finantiëele betreft, ten innigste één zijn.

X.

EEREDIENST EN TOONKUNST. [1])

Wat ook het oordeel moge zijn van den Katholiek, die over de tegenwoordig veel besproken zaak der kerkmuziek nu en dan een woord in het midden brengt, zeker is het, dat dit oordeel, wil het objectief eenige waarde hebben, nooit mag indruischen tegen de wetten der heilige katholieke Liturgie. Waar de kunst optreedt in dienst der Kerk, zal toch niemand der Kerk het recht ontzeggen, hare dienares regel en wet te stellen. Wil dus kerkzang op dezen naam aanspraak maken, dan meet hij allereerst met die wetten en regels overeenkomen, dan moet hij allereerst *liturgisch* zijn.

Deze gedachte ontwikkelde professor Lans in zijne lezing, die hij eenigen tijd geleden voor de jeugdige St. Gregoriusvereeniging van Antwerpen hield, en de enthousiaste Antwerpenaren hebben hun noord-nederlandschen kunstbroeders zeker geen ondienst gedaan, door er bij den lezer op aan te dringen, dat het tot hen gesproken woord in druk verschijnen zou, om daarvan den indruk en het genot duurzamer, en de uitwerking algemeener te maken.

Als de spreker, naar den geest van den grooten Guéranger, eene heldere en voortreffelijke uiteenzetting heeft gegeven van de beteekenis en het wezen van de Liturgie of den openbaren eeredienst der Katholieke Kerk — de openbare en maatschappelijke *belijdenis* der waarheid, die zij van den hemel ontving, het openbaar en maatschappelijk *gebed*, waarin de Bruid van Christus aan haren beminden Bruidegom hare verlangens, hare behoeften openbaart, de openbare en maatschappelijke *lofprijzing*, die zij in de vervoering harer liefde aanhoudend ten hemel zendt, dit alles uitgedrukt in woord, zang, en handelingen — wijst hij op den innigen band, die heilige poëzie en zang onderling, en beiden met die Liturgie tezamenbindt.

---

[1]) *Rede gehouden voor de St. Gregorius-Vereeniging te Antwerpen*, door M. J. A. Lans, R. K. Pr. en Leeraar aan het Seminarie Hageveld te Voorhout bij Leiden.

Eene vereeniging, die zich ten doel stelt, waren kerkzang te bevorderen, moet dus allereerst, zegt Spreker, zangers, die eerbied hebben voor de wetten der heilige Liturgie, en van haar geest doordrongen zijn, m. a. w. *liturgische zangers*, kweeken: die zangers moeten met nauwgezetheid het heilig liturgisch *woord* der Kerk *alléén*, maar dat *woord geheel* in hunnen zang uitspreken, en eindelijk hun *zang* zelf moet liturgisch zijn.

Naar ons bescheiden oordeel heeft professor Lans deze drie punten op meesterlijke wijze uiteengezet, en als hij, met zijne eigenaardige welsprekendheid, waar humor zich zoo juist passend met diepen ernst weet af te wisselen, de hoorders voor zijne overtuiging gewonnen heeft, dan doet hij een beroep op hun katholiek gevoel, op hun geloof, op hunne liefde, opdat die een offer brenge aan de groote, heilige zaak der verbetering van de kerkmuziek.

Mogen sommige schilderingen in ons oog door den Spreker misschien wat sterk gekleurd zijn, men vergete niet, dat hij meer bepaald over Belgische toestanden en tot onze zuidelijke en meer vurige broeders sprak; toch zal de noord-nederlandsche lezer in deze brochure veel terugvinden, wat met volle recht ook op onze streken kan worden toegepast.

Welke richting men ook zij toegedaan in zake de kerkmuziek, wij aarzelen niet te betuigen, dat de kennismaking met dit geschrift van professor Lans niemand onaangenaam, en menigeen een gewenschte hulp zal zijn, waar het geldt, zich een helder en gezond oordeel te vormen over het waarachtig en onmisbaar karakter van waarlijk liturgischen zang.

M.

HET TEGENWOORDIGE ZUSTERKLOOSTER TE HEITHUYZEN.

In onze laatstvoorgaande aflevering (*De Katholick*, Dl. LXXXII, blz. 329 vv.) is de stichting van het hier genoemde klooster verhaald; om deze eenvoudige geschiedenis der nede-

rige kloosterzuster Catharina en van hare zoo rijk gezegende werkzaamheid geheel volledig te maken, schetsen we nu, hoe hare stichting zich thans vertoont. Zoo kome den lezer hetzelfde aangename beeld voor den geest, dat, luidens ons verhaal, door Catharina omstreeks 1835 in het gebed zal gezien zijn; zoo blijke het, dat Catharina's vertrouwen op de goddelijke Voorzienigheid niet beschaamd is geworden, en welk een ruime vervulling haar lijfspreuk: *God zal er in voorzien*, ook in de totstandkoming harer stichting gekregen heeft.

Het klooster van St. Elisabeth is thans een deftig gebouw met een gothiek voorfront van twee verdiepingen, waarachter drie in 't vierkant opgetrokken gebouwen liggen; het eerste wordt bewoond door 90 Zusters en is versierd met een schoon beeld van de H. Elisabeth in het midden van den open tuin, het tweede huisvest 88 kostleerlingen en heeft een eigen hoofdingang ter rechterzijde; bezienswaardig is de groote zaal voor de prijsuitdeelingen.

Het derde gebouw bevat grootendeels boerderij, stallingen en bergplaatsen. Aan iedere zijde van den hoofdingang van het voorfront bevinden zich vijf ramen; ter rechterzijde is de kapel met haar fraai torentje in zuiver gothieschen stijl opgetrokken; door kenners wordt zij met recht geroemd en verdient alleszins een bezoek vooral om de drie geschilderde ramen, die onder de voortreffelijkste mogen genoemd worden van hetgeen de kunst op dat gebied heeft opgeleverd.

Zij zijn aan de keurige teekenpen van professor Muller te Dusseldorf te danken en van eene geniale opvatting. Het middelste stelt den stal van Bethlehem voor met engeltjes, die de krib omzweven; 't rechterraam den H. Franciscus met zijne voornaamste volgelingen, en het derde de H. Elisabeth met hare beroemdste religieusen als op weg en heenwijzende naar de armoedige kribbe des Zaligmakers.

De rechtervleugel telt 21 en de linker 22 ramen. Het geheel is door eene fraaie tuin en vijver omgeven. Op het door geboomte beschaduwde kerkhof ligt zuster Catharina onder het kruis begraven. L.

VERBODEN BOEKEN.

De H. Congregatie van de *Index* heeft bij haar Dekreet van 15 December ll., dat denzelfden dag door Z.H. Paus Leo XIII goedgekeurd werd, de volgende boeken op de gewone wijze veroordeeld en verboden.

F. Gregorovius. Nelle Puglie. Versione dal tedesco di Raffaele Mariano con noterelle di viaggio del traduttore. Vol. Unico. — Firenze, G. Barbéra. 1882.

Instruction morale et civique. L'Homme. — Le Citoyen. A l'usage de l'instruction primaire. Ouvrage rédigé conformément au programme officiel etc. par Jules Steeg. Paris. 1882.

Éléments d'instruction morale et civique, par Gabriel Compayré. Paris.

Instruction morale et civique des jeunes filles, par Mme Henry Gréville. Paris. 1882.

Paul Bert. — L'instruction civique à l'école. Ouvrage adopté pour les écoles de la ville de Paris. Paris. 1882.

Riproduzione di un discorso recitato da Monsignor Genuardi Vescovo di Acireale con note dedicate all' Illustrissimo e Reverendissimo Monsignor Guarino Arcivescovo di Messina. Catania. 1882. Veroordeeld door het Dekreet van het H. Officie van 19 Juli 1882. De schrijver van dit werkje heeft zich op loffelijke wijze onderworpen en hetzelve veroordeeld.

ENCYCLIEK VAN ZIJNE HEILIGHEID PAUS LEO XIII

AAN AL DE AARTSBISSCHOPPEN EN BISSCHOPPEN VAN SPANJE.

VENERABILES FRATRES ET DILECTI FILII

SALVTEM ET APOSTOLICAM BENEDICTIONEM

Cum multa sint, in quibus excellit generosa ac nobilis Hispanorum natio, tum illud est in prima commendatione ponendum, quod, post varios rerum et hominum interitus, pristinum illud ac prope hereditarium retineat fidei catholicae studium, quocum semper visa est Hispani generis salus et magnitudo coniuncta. — Quod quidem studium plura argumenta declarant: praecipue vero eximia in hanc Sedem Apostolicam pietas, quam omni significationum genere, litteris, liberalitate, susceptis religionis caussa peregrinationibus Hispani homines saepe et praeclare testantur. Neque interitura est paulo superioris temporis memoria, quo tempore ipsorum animum fortem aeque ac pium Europa spectavit, cum Sedem Apostolicam adversorum eventuum calamitas attigisset. — In his rebus omnibus, praeter singulare quoddam Dei beneficium, agnoscimus, Dilecti Filii Nostri, Venerabiles Fratres, vigilantiae vestrae fructum: itemque laudabile ipsius populi propositum, qui per haec tam infensa catholico nomini tempora religioni avitae studiose adhaerescit, neque dubitat magnitudini periculorum parem constantiae magnitudinem opponere. Profecto nihil est, quin de Hispania sperari iure queat, si modo talem animorum affec-

tionem caritas aluerit, et stabilis voluntatum concordia roboraverit. — Verum quod ad hanc partem, non enim dissimulabimus id quod est, cum cogitamus agendi rationem, quam aliquot ex Hispania catholici homines ineundam putant, dolor quidam obiicitur animo cum nonnulla similitudine anxiae sollicitudinis, quam Paulus Apostolus olim, Corinthiorum caussa, susceperat. Tuta et tranquilla catholicorum cum inter se tum maxime cum Episcopis suis istic concordia permanserat: eoque nomine Gregorius XVI Decessor Noster iure laudavit Hispanam gentem, quod eius pars *longe maxima in veteri sua erga Episcopos et inferiores pastores canonice constitutos reverentia* perseveraret [1]). Nunc tamen, interiectis partium studiis, vestigia apparent dissensionum, quae in varias velut acies distrahunt animos, ipsasque societates, religionis gratia constitutas, non parum perturbant. Incidit saepe, ut apud disquirentes, qua potissimum ratione expediat rem catholicam tueri, minus quam aequum est, Episcoporum valeat auctoritas. Quin immo interdum si quid Episcopus suaserit, si quid etiam pro potestate decreverit, non desunt qui moleste ferant, aut aperte reprehendant, sic accipientes, ut voluisse illum existiment alteris gratificari, alteros offendere. — Iamvero plane perspicitur quanti referat, incolumem esse animorum coniunctionem, eo vel magis quod in tanta ubique pravarum opinionum licentia, in tam acri insidiosaque Ecclesiae catholicae oppugnatione, omnino necesse est, christianos universos collatis in unum viribus maximaque voluntatum conspiratione resistere, ne calliditate atque impetu adversariorum separatim oppressi succumbant. Igitur huiusmodi incommodorum cogitatione permoti, Vos, his litteris, Dilecti Filii Nostri, Venerabiles Fratres, appellamus, vehementerque petimus, ut salutarium monitorum Nostrorum interpretes in firmanda concordia prudentiam auctoritatemque vestram adhibeatis.

Erit autem opportunum primo loco rei sacrae reique civilis meminisse rationes mutuas, quia multi contrario errore falluntur. Solent enim nonnulli rem politicam a religione non

---

[1]) Alloc. *Afflictas*, Kal. Mart. 1841.

distinguere solum, sed penitus seiungere ac separare, nihil ut esse utrique commune velint, nec quicquam ad alteram ab altera influere putent oportere. Hi profecto non multum ab iis distant, qui civitatem constitui administrarique malunt, amoto cunctarum procreatore dominoque rerum Deo: ac tanto deterius errant, quod rempublicam uberrimo utilitatum fonte temere prohibent. Nam ubi religio tollatur, vacillare necesse est illorum stabilitatem principiorum, in quibus salus publica maxime nititur, quaeque vim a religione capiunt plurimam, cuiusmodi potissimum sunt, iuste moderateque imperare, propter conscientiam officii subesse, domitas habere virtute cupiditates, suum cuique reddere, aliena non tangere.

Verum sicut iste tam impius declinandus est error, sic etiam fugienda illorum opinio praepostera, qui religionem cum aliqua parte civili permiscent ac velut in unum confundunt, usque adeo, ut eos, qui sint ex altera parte, prope descivisse a catholico nomine decernant. Hoc quidem est factiones politicas in augustum religionis campum perperam compellere: fraternam concordiam velle dirimere, funestaeque incommodorum multitudini aditum ianuamque patefacere. — Igitur oportet rem sacram remque civilem, quae sunt genere naturâque distincta, etiam opinione iudicioque secernere. Nam hoc genus de rebus civilibus, quantumvis honestum et grave, si spectetur in se, vitae huius, quae in terris degitur, fines nequaquam praetergreditur. Contra vero religio, nata Deo et ad Deum referens omnia, altius se pandit caelumque contingit. Hoc enim illa vult, hoc petit, animum, quae pars est hominis praestantissima, notitia et amore Dei imbuere, totumque genus humanum ad futuram civitatem, quam inquirimus, tuto perducere. Quapropter religionem, et quidquid est singulari quodam vinculo cum religione colligatum, rectum est superioris ordinis esse ducere. Ex quo consequitur, eam, ut est summum bonum, in varietate rerum humanarum atque in ipsis commutationibus civitatum debere integram permanere: omnia enim et temporum et locorum intervalla complectitur. Fautoresque contrariarum partium, cetera dissentientes, in hoc oportet universi conveniant, rem catholicam in civitate salvam esse oportere.

Et ad istud nobile necessariumque propositum, quotquot amant catholicum nomen debent velut foedere icto studiose incumbere, silere paulisper iussis diversis de caussa politica sententiis, quas tamen suo loco honeste legitimeque tueri licet. Huius enim generis studia, modo ne religioni vel iustitiae repugnent, Ecclesia minime damnat; sed procul omni concertationum strepitu, pergit operam suam in communem afferre utilitatem, hominesque cunctos materna caritate diligere, eos tamen praecipue, quorum fides pietasque constiterit maior.

Concordiae vero quam diximus, idem est in re christiana, atque in omni bene constituta republica fundamentum: nimirum obtemperatio legitimae potestati, quae iubendo, vetando, regendo, varios hominum animos concordes et congruentes efficit. Quam ad rem nota omnibus atque explorata commemoramus: verumtamen talia, ut non cogitatione solum tenenda, sed moribus et usu quotidiano, tamquam officii regula, servanda sint. — Scilicet sicut Pontifex Romanus totius est Ecclesiae magister et princeps, ita Episcopi rectores et capita sunt Ecclesiarum, quas rite singuli ad gerendum acceperunt. Eos in sua quemque ditione ius est praeesse, praecipere, corrigere, generatimque de iis, quae e re christiana esse videantur, decernere. Participes enim sunt sacrae potestatis, quam Christus Dominus a Patre acceptam Ecclesiae suae reliquit: eamque ob caussam Gregorius IX. Decessor Noster Episcopos inquit „*in partem sollicitudinis vocatos vices Dei gerere minime „dubitamus*" [1]). Atque huiusmodi potestas Episcopis est summa cum utilitate eorum, in quos exercetur, data: spectat enim natura sua ad *aedificationem corporis Christi*, perficitque ut Episcopus quisque, cuiusdam instar vinculi, christianos, quibus praeest, et inter se et cum Pontifice maximo, tamquam cum capite membra, fidei caritatisque communione consocieti. In quo genere gravis est ea sancti Cypriani sententia: „*Illi sunt „Ecclesia, plebs sacerdoti adunata, et Pastori suo grex adhae„rens*" [2]): et gravior altera: „*Scire debes, Episcopum in Ec-*

[1]) Epist. 198, lib. 13.

[2]) Epist. 69 *ad Pupianum.*

„*clesia esse, et Ecclesiam in Episcopo, et siquis cum Episcopo „non sit, in Ecclesia non esse*" [1]). Talis est christianae reipublicae constitutio, eaque immutabilis ac perpetua: quae nisi sancte servetur, summa iurium et officiorum perturbatio consequatur necesse est, discissa compositione membrorum apte cohaerentium in corpore Ecclesiae, „*quod per nexus et con-*„*iunctiones subministratum et constructum crescit in augmentum* „*Dei*" [2]). Ex quibus apparet, adhibendam esse adversus Episcopos reverentiam praestantiae muneris consentaneam, in iisque rebus, quae ipsorum potestatis sunt, omnino obtemperari oportere.

Perspectis autem studiis, quibus multorum animi istic hoc tempore permoventur, Hispanos omnes non hortamur solum, sed plane obsecramus, ut sese huius tanti officii memores impertiant. — Ac nominatim vehementer studeant modestiam atque obedientiam tenere qui sunt ex ordine Cleri, quorum dicta factaque utique ad exemplum in omnes partes valent plurimum. Quod in muneribus suis insumunt operae, tum sciant maxime fructuosum sibi, proximisque salubre futurum, si se ad imperium eius nutumque finxerint, qui Dioecesis gubernacula tenet. Profecto sacerdotes tradere se penitus partium studiis, ut plus humana, quam caelestia curare videantur, non est secundum officium. Cavendum igitur sibi esse intelligant, ne prodeant extra gravitatem et modum. Hac adhibita vigilantia, pro certo habemus, Hispanum non minus animorum saluti quam rei publicae incremento virtute, doctrina, laboribus, magis magisque in dies profuturum.

Ad eius adiuvandam operam eas societates non parum iudicamus opportunas, quae sunt tamquam auxiliariae cohortes catholico nomini provehendo. Itaque illarum probamus institutum et industriam, ac valde cupimus, ut aucto et numero et studio maiores edant quotidie fructus. — Verum cum sibi proposita sit rei catholicae tutela et amplificatio, resque catholica in Dioecesibus singulis ab Episcopo geratur, sponte con-

---

[1]) ibid.

[2]) *Coloss.* II, 19.

sequitur, eas Episcopis subesse et ipsorum auctoritati auspiciisque tribuere plurimum oportere. — Neque minus elaborandum ipsis est in coniunctione animorum retinenda: primo enim hoc est cuivis hominum coetui commune, ut omnis eorum vis et efficientia a voluntatum conspiratione proficiscatur: deinde maxime decet in huiusmodi sodalitatibus elucere caritatem mutuam, quae debet esse ad omnia rectefacta comes, disciplinaeque christianae alumnos velut signum et nota distinguere. Quapropter cum sodales facile possint de re publica diversi diversa sentire, idcirco ne concordia animorum contrariis partium studiis dirimatur, meminisse oportet, quorsum spectent societates, quae a re catholica nominantur, et in consiliis capiundis ita habere animos in uno illo proposito defixos, ut nullius partis esse videantur, memores divinae Pauli Apostoli sententiae: „*Quicumque in Christo baptizati „estis, Christum induistis. Non est Iudaeus neque Graecus, „non est servus neque liber,..... omnes enim vos unum estis in „Christo*" [1]). — Qua ratione illud capietur commodi, ut non modo socii singuli, sed variae etiam eiusdem generis societates, quod est diligentissime providendum, amice ac benevole consentiant. Sepositis quippe, ut diximus, partium studiis, infensarum aemulationum praecipuae erunt occasiones sublatae: eritque consequens, ut ad se una omnes caussa convertat, eademque maxima et nobilissima, de qua inter catholicos hoc nomine dignos nullus potest esse dissensus.

Denique magni refert, sese ad hanc ipsam disciplinam accomodare, qui scriptis, praesertim quotidianis, pro religionis incolumitate dimicant. — Compertum quidem Nobis est, quid studeant, qua voluntate contendant: neque facere possumus quin de catholico nomine meritos iusta laude prosequamur. Verum suscepta ipsis caussa tam excellens est tamque praestans, ut multa requirat, in quibus labi iustitiae veritatisque patronos minime decet: neque enim debent, dum unam partem officii curant, reliquas deserere. Quod igitur societates monuimus, idem scriptores monemus, ut amotis lenitate et mansuetudine

[1]) *Galat.* III, 27—28.

dissidiis, coniunctionem animorum cum ipsi inter se, tum in multitudine tueantur: quia multum pollet scriptorum opera in utramque partem. Concordiae vero cum nihil tam sit contrarium, quam dictorum acerbitas, suspicionum temeritas, insimulationum iniquitas, quidquid est huiusmodi summa animi provisione fugere et odisse necesse est. Pro sacris Ecclesiae iuribus, pro catholicis doctrinis non litigiosa disputatio sit, sed moderata et temperans, quae potius rationum pondere, quam stilo nimis vehementi et aspero victorem certaminis scriptorem efficiat.

Istas igitur agendi normas plurimum arbitramur posse ad eas caussas, quae perfectam animorum concordiam impediunt, prohibendas. Vestrum erit, Dilecti Filii Nostri, Venerabiles Fratres, mentem Nostram populo interpretari, et quantum potestis contendere, ut ad ea, quae diximus, vitam quotidianam universi exigant. — Quod sane Hispanos homines ultro effecturos confidimus cum ob spectatam erga hanc Apostolicam Sedem voluntatem, tum ob speranda concordiae beneficia. Domesticorum exemplorum memoriam renovent: cogitent, maiores suos, si multa fortiter multa praeclare domi forisque gesserunt, plane non dissipatis dissentiendo viribus, sed una velut mente, unoque animo gerere potuisse. Etenim fraterna caritate animati et *id ipsum invicem sentientes*, de praepotenti Maurorum dominatu, de haeresi, de schismate triumpharunt. Igitur quorum accepere fidem et gloriam, eorum vestigiis insistant, imitandoque perficiant, ut illi non solum nominis, sed etiam virtutum suarum superstites reliquisse videantur.

Ceterum expedire vobis, Dilecti Filii Nostri, Venerabiles Fratres, ad coniunctionem animorum similitudinemque disciplinae existimamus, qui in eadem estis provincia et inter vos et cum Archiepiscopo consilia identidem conferre, de rebus communibus una consulturos: ubi vero res postulaverit, hanc adire Sedem Apostolicam, unde fidei integritas et disciplinae virtus cum veritatis lumine proficiscitur. — Cuius rei percommodam allaturae sunt opportunitatem peregrinationes, quae passim ex Hispania suscipiuntur. Nam ad componenda dissidia dirimendasque controversias nihil est aptius, quam Eius vox,

quem Christus Dominus princeps pacis vicarium constituit potestatis suae: itemque caelestium charismatum copia, quae ex Apostolorum sepulcris large dimanat.

Verumtamen quoniam *omnis sufficientia nostra ex Deo est*, Deum enixe Nobiscum una adprecamini, ut monitis Nostris virtutem efficiendi impertiat, animosque populorum promptos ad parendum efficiat. — Communibus adnuat coeptis augusta Dei parens Maria Virgo Immaculata, Hispaniarum patrona: adsit Iacobus Apostolus, adsit Theresia a Iesu, virgo legifera, magnum Hispaniarum lumen, in qua concordiae amor, patria caritas, obedientia christiana mirabiliter in exemplum eluxere.

Interim caelestium munerum auspicem et paternae benevolentiae Nostrae testem vobis omnibus, Dilecti Filii Nostri, Venerabiles Fratres, cunctaeque genti Hispanorum Apostolicam benedictionem peramanter in Domino impertimus.

Datum Romae apud S. Petrum die VIII Decembris A. MDCCCLXXXII. Pontificatus Nostri Anno Quinto.

LEO PP. XIII.

Gedichten van Mgr C. Broere.

(*Vervolg van Dl. LXXXI, blz.* 321 *vv.* [1]))

V.

Bij de waardeering van Broere's *Verspreide Gedichten*, meenden wij het eigenaardige, dat deze poëzie kenmerkt, vooral daarin te vinden, dat zij den stempel draagt van een kunstenaar, die met zijn volle ziel èn dichter èn wijsgeer èn priester was. Wanneer wij deze opvatting, dit verband van kunst en karakter, in het voorgaande voldoende toegelicht en gestaafd hebben, dan zal het niemand onzer lezers verwonderen, dat Broere, toen het plan om een Epos te dichten in zijn geest tot rijpheid kwam, spoedig het aanvankelijk overdachte onderwerp Judith varen liet en al de krachten zijner ziel aan het ontwerpen van een Constantijn wijdde.

De lang vervolgde Kerk van hare kluisters bevrijd door den man van Gods Voorzienigheid, wien het kruis als zegeteeken en voorspelling der opperheerschappij aan den hemel was verschenen: het kruis uit de catacomben op den troon der wereld verheven, ziedaar een onderwerp, dat voor Broere als dichter, als wijsgeer en als priester

[1]) Mocht iemand ons de eer aandoen van te meenen, dat deze vervolgen met onbehoorlijk lange tusschenpoozen het licht zien, dan kunnen wij zulk een welwillend gezinden lezer niet anders dan gelijk geven en met hem wenschen, dat de schrijver zijne tekortkomingen beteren mag.

een eigenaardige aantrekkelijkheid moest hebben en ongetwijfeld ook eene dichtstof aanbiedt, die waardig is in den statigen toon van het heldendicht bezongen te worden. Doch om elkander hieromtrent goed te verstaan, is een korte uitweiding over het heldendicht en over de ontwikkeling van het klassieke heldendicht onvermijdelijk.

Het eigenlijk gezegde heldendicht is meer dan in een korte bepaling [1]) kan samengevat worden. Dichterlijke

---

[1]) De schrale omschrijving van Boileau: *Le vaste récit d'une longue action* wordt in het *Voorwoord over het heldendicht Constantijn* met alle recht onvoldoende geacht en door een veel betere vervangen: blz. 46. 't Is of Boileau een voorgevoel heeft gehad van de *Henriade*, welke aan deze omschrijving volkomen beantwoordt, noch meer noch minder. Tegenwoordig schijnt de Duitsche *Aesthetik*, die sedert Lessing tot aanzien is gekomen, ook in ons vaderland de Fransche *Art Poëtique* overvleugeld te hebben, ten minste wat de *kunsttheorie* betreft, en de stelselmatige samenvatting van de Duitsche *Speculation* in het uitvoerige werk van Dr. F. Th. Vischer: *Aesthetik, oder Wissenschaft des Schönen* is eene bron, die zich in velerlei afgeleide en gemakkelijker te bereiken kanalen ook op vaderlandschen bodem verspreid heeft: zoowel Dr. Lemcke als Dr. van Vloten hebben daar voor hunne *Aesthetica* geput. Wie zich gaarne vermeit in eigenaardig Duitsche bespiegeling kan bij Dr. Vischer zijne gading vinden. Wel staat er in die zwaarwichtige deelen veel, dat aandacht en overdenking verdient, maar een ongeloovige, Hegeliaansch gekleurde levensbeschouwing ligt ten grondslag aan het geheel. Zoo is bij het heldendicht de opperste leiding van een hoogere goddelijke macht niet meer ter zake; in plaats daarvan wordt, bij gebrek aan beter, het oude „*Schicksal*" weder voor den dag gebracht *im Sinne des Verhängnisses d. h. als das Ergebnisz dunkler Zusammenwirkung unendlicher äuszerer Ursachen mit dem menschlichen Willen*". Bd. IV, S. 1272. De ouden gaven over hunne *Moira* en hun *fatum* zooveel geleerdheid niet ten beste, maar dat is dan ook de eenige vooruitgang. Tegenover Vischer wordt de Christelijke opvatting gehandhaafd in de definitie van Dr. A. Stöckl: „*Das Epos ist zu definiren als die poetische Darstellung einer groszartigen Begebenheit aus der Sage oder aus der Geschichte, in so fern dieselbe aufgefaszt wird als das Product der höhern göttlichen Leitung und einer unter dieser Leitung sich entfaltenden hohen menschlichen Kraft*".

verhalen heeft iedere letterkunde in overvloed aan te wijzen; maar al zijn dergelijke Epische gedichten groot van omvang en belangwekkend van inhoud, zij worden daarom door het nageslacht nog niet als heldendichten erkend. Want het heldendicht is een geniale meestergreep in de geschiedenis en in het leven der menschen, als een inslag in de losse draden, die de teekening van het weefsel te voorschijn brengt. Het menschelijk leven wordt in een zijner meest omvattende en meest beslissende feiten als in een kern gegrepen, en de heldendichter verhaalt ons dat feit niet met de trouw van een geschiedschrijver, maar werkt het uit tot een dichterlijk tafereel des levens, waar hij het verledene met de toekomst te zamen brengt, oorzaken en gevolgen uit de samenwerking van de zichtbare wereld met de onzichtbare verklaart en zoo een voltooid levensbeeld ontwerpt, even grootsch in zijn geheel als verscheiden in zijne deelen, een dichterlijke schepping, in welke ideaal en werkelijkheid elkander de hand reiken en de wereldorde zich in hare grootheid en schoonheid openbaart.

Daarom is het heldendicht een der stoutste pogingen van 's menschen vrijen geest, eene poging, die zich in verschillende tijden op verschillende wijze moet openbaren, maar niet verouderen zal, zoolang de menschheid nog dichters telt, wien God de gave van het genie schenkt en de kracht om Zijne orde met arendsblikken te doorschouwen en scheppend na te bootsen. Doch om diezelfde reden ook kan iedere eeuw en ieder tijdperk niet op een heldendicht roemen. En in een tijd als de onze, nu er rustelooze strijd wordt gevoerd om de groote waarheden, die het gewone dagelijksche brood van den

geest zijn, moet een heldendicht aan zeer velen een hopeloos vergeefsche poging toeschijnen. In zooverre is onze eeuw het heldendicht niet gunstig; Bilderdijk oordeelde reeds in 1820, dat „onze leeftijd niet dichterlijk genoeg is, om in een heldendicht, ja zelfs in den toon daarvan, smaak te vinden"; tegenwoordig echter kleedt men dit liever in dezen vorm, dat het heldendicht „verouderd", beter nog „dood en begraven" is [1]).

Aan deze stoutheid van vlucht beantwoordt de eigenaardige majesteit van het heldendicht, die het voor een gedeelte zeker aan de „altijd belangwekkende, altijd majestueuse Historie" ontleent, maar niet, zooals Da Costa meent, op de eerste of voornaamste plaats. Zeker, in het heldendicht ruischt ons de machtige stroom der geschiedenis met breede baren voorbij, maar het Epos moet ons meer geven dan historie alleen. En dit blijkt ook duidelijk genoeg uit de woorden, welke Da Costa zelf weldra volgen laat, een meesterlijke schets in groote, krachtige trekken, die wij met onverdeelde instemming overnemen: „Hier vindt de ware, de geboren, maar ook „door oefening, arbeid en wetenschap veelzijdig gevormde „Dichter den Oceaan, als het ware, waarin zich al de

---

[1]) Sommigen, die zich in het voorste gelid plaatsen van de keurbende, geschaard onder de uitlokkende vaan van „denkend deel der natie", „vooruitgang" en dergelijken, schijnen zich daardoor verplicht te achten *niet* iets nieuws voor den dag te brengen, maar overbodige doodgraversdiensten aan te bieden en al vast ontboezemingen „ter uitvaart" op het papier te brengen. Verwonderlijk is het, dat zij daartoe bij voorkeur datgene kiezen, wat hunne wijsheid wel even lang zal overleven als het haar voorafging. Wij zouden deze tijdkorting vrij onschadelijk kunnen noemen, als wij niet wisten, welk een groote meerderheid van „het denkend deel" zich door een beslisten toon laat imponeeren.

„stroomen en beken van zijn verhevenste ingevingen „zoowel als van zijn veelsoortigen kennisschat, van zijn „diepste opmerkingen en inzichten, van zijn innigste „gewaarwordingen en overtuigingen gelijkelijk ontlasten „kunnen. In (dit) ruime, veel omvattende Epos vindt hij „eene plaats ter nederlegging van geheel zijne uitwen- „dige en inwendige levenservaring — van al wat hem „uit den omgang met menschen, met zich zelven, en „(zoo hij Christen is) met God, uit de gemeenzaamheid „met boeken en zaken, met volken en landen, met let- „teren, kunsten en wetenschappen, in één woord, met „geheele werelden van proza en poëzij, van werkelijk- „heid en dichting, kenbaar en klaar geworden is" [1]).

Van daar ten laatste ook, dat het zoogenaamde *wonderbare* een noodzakelijk bestanddeel is van het heldendicht. Het bovennatuurlijke is met 's menschen geschiedenis even innig saamgeweven als met zijne ziel en hare idealen. Een bloot natuurlijke orde is denkbaar, doch heeft nimmer bestaan. Het bewustzijn, dat de geschiedenis niet alleen de verwikkeling der menschelijke daden, maar ook een hoogere leiding van Gods opperste macht openbaart, dat er een zedelijke orde bestaat, die niet straffeloos verbroken wordt, dat de groote strijd tusschen goed en kwaad in ieder afzonderlijk en in de geschiedenis van allen gezamenlijk noodwendig een andere oplossing vereischt dan sterven en vergaan, is zoo echt menschelijk en daarom zoo algemeen en diep geworteld, dat er bij het ontwerpen van een voltooid tafereel des levens onvermijdelijk rekening mede gehouden moet

---

[1]) *Bilderdijks Epos* door Mr. Isaac da Costa. Inleiding, blz. 4.

worden. Die hoogere leiding der opperste macht, die samenwerking van het zichtbare met het onzichtbare hebben de Epische dichters op verschillende wijze pogen te verzinnelijken overeenkomstig de godsdienstige meeningen, die zij toegedaan waren, en deze aanschouwelijke voorstelling noemen wij het *wonderbare* in het Epos; maar zonder dat hoogere beginsel geen voltooid wereldtafereel. Wie in de geschiedenis slechts eene aaneenschakeling van gedeeltelijke oorzaken en gevolgen ziet, moet noodzakelijkerwijze tot miniaturen vervallen, tot dichterlijke verhalen en romans, maar voor eene historieschildering zoo breed als het heldendicht geven moet ontbreekt hem zelfs ruimte van doek. Doch waar een oppervlakkige doorbladering der kronijken tot den uitroep kon verleiden:

Was sie Weltgeschichte nennen
Ist ein wustverworner Knäuel:
List und Lug, Gewalt und Schwäche,
Feigheit, Dummheit, Wahn und Greuel,

daar laat de heldendichter ons zien:

Starke, die zich Treiber dünken
Werden selbst doch nur getrieben,
Heergeräthe eines Stärkeren,
Die gebraucht, verbraucht zerstieben.
. . . . . .
Dienen müssen sie die Ordnung,
Ob sie gleich das Wüste Treiben,
Denn unsterblich ist das Gute,
Und der Sieg musz Gottes bleiben.

Laat ons thans, van deze opvatting uitgaande, een blik slaan op de dichtwerken, welke door tijdgenoot en nageslacht als heldendichten erkend zijn, niet om ze in bijzonderheden te waardeeren, maar alleen om de ontwikkeling van het heldendicht in en met de historie na te gaan. Want inderdaad, wij kunnen hier eene ontwikkeling en verbreeding van opvatting waarnemen, die in het Christendom hare voltooiing vindt. Een vluchtige schets daarvan zal ons van zelf tot den CONSTANTIJN terugbrengen. Wij bepalen ons daarbij tot het klassieke Epos en de latere navolgingen daarvan, omdat deze alleen een merkbaren invloed op den CONSTANTIJN hebben uitgeoefend.

Voor de oude Grieken was de heldenstrijd om Troje, hoezeer ook met sagen doorweven, het groote feit hunner vroegste geschiedenis, want daardoor waren de afzonderlijke stammen en staten van Griekenland tot het bewustzijn van hun eenheid en kracht gekomen. Met den zekeren greep van den meester heeft Homerus [1]) het beslissende moment van dezen heldenstrijd tot onderwerp van zijn Ilias gekozen. En ofschoon daardoor zijne dichtstof tot de eenheid, welke ieder kunstwerk vereischt, beperkt wordt, ontrolt hij voor onze oogen een tafereel, dat

---

[1]) In weerwil van Wolff en zijne volgelingen blijven wij ons aan den traditioneelen Homerus houden: de negatieve richting en de negatieve uitkomsten der nieuwere critiek geven ons geen hoogen dunk van hare methode; uitbreidingen en interpolatiën kan men hier en daar in de Ilias zeer waarschijnlijk maken, doch de eenheid van het geheel, reeds in het eerste woord aangegeven, en de vele plaatsen in alle zangen, waar wij dezelfde eigenaardige en zelden geëvenaarde kunstmanier aantreffen, zijn ons waarborgen voor eene traditie, die door niemand der ouden weersproken is.

inderdaad een wereldtafereel mag genoemd worden. In levenademende trekken van onverouderende frischheid, teekent hij ons het bont gewoel des levens van zijn tijd; en waar hij in de menschelijke natuur geen voldoende verklaring vond, heeft hij met een verwonderlijke mengeling van bijna kinderlijke vrijmoedigheid en godsdienstigen eerbied een hoogere wereld van goden en godinnen te voorschijn gebracht, die ons thans alleen als poëtische verdichting eenig belang inboezemt, maar eeuwen lang van beslissenden invloed is geweest op den godsdienst van de twee beschaafdste volkeren der oudheid. Zijn onsterfelijke goden zijn verouderd en hebben hun aanzien verloren, maar de menschen, die hij met het leven der kunst bezielde, hebben eene onsterfelijkheid verworven, die de grootste veroveraars der geschiedenis hun benijden mogen. Thans nog na duizenden van jaren worden zij ons, reeds bij het onderricht onzer jeugd, onvergetelijke bekenden, en stellen wij het levendigst belang in hun persoon en in hun lotgevallen. Waarom? Vooreerst omdat Homerus niet op de eerste plaats Grieken of Trojanen of helden of wat ook, maar levende *menschen* teekent, en meer nog, omdat de eigenaardige wijze zijner karakterteekening zoo treffend is: geen trek der menschelijke natuur wordt uitgewischt, ook de zwakkere niet; zonder eenige bedenking verhaalt hij, hoe zijn helden wegvluchten; maar het zwakkere blijft in de schaduw, omdat hij met nimmer weifelende hand die trekken in het volle licht weet te plaatsen, welke tegelijkertijd èn het meest trouw aan de natuur èn het meest ideaal zijn; juist daarin ligt, dunkt ons, geheel het geheim van zijn eenvoud en waarheid; dichterlijke overdrijving heeft hij niet

noodig. Onder dit opzicht vooral is Homerus niet alleen de eerste maar ook het toonbeeld van alle latere heldendichters; en over het algemeen verdient zijne kunstmanier, die de proef van zooveel eeuwen bij zoo velerlei volken doorstaan heeft, thans behartiging, nu een zoogenaamd naturalisme zich beijvert juist het tegenovergestelde te doen, ten verderve der kunst. Geen wonder, dat Bilderdijk uitroept:

Wie is Homerus dan? dat treffendste aller wonderen!
Wien eeuwen achtereen met dartle stoutheid plonderen,
Daar echter, rijk aan kracht en eigen godlijk schoon,
Geen stervling hem ontkleedt, noch bijstreeft in zijn toon!
Homerus! Dichter! ja, waarachtig, eenig Dichter:
Men rooft den adelaar zijn bliksempijlen lichter
In 't zwavelzwangere zwerk, dan u de kunstpalet,
Wier verwen vlammen zijn, van dampen onbesmet;
Dan u dat fix penseel, wiens gadeloos vermogen
Niet schildert, niet verbeeldt, maar schept voor menschlijke oogen
En met gewisser slag de ontroerde harten treft,
Dan zelfs uw Jupiter, als hij zijn donders heft. [1])

Verzen, Homerus en Bilderdijk waardig. Sommige uitdrukkingen moet men bij Bilderdijk, die zijn lof evenmin als zijn blaam op een goudschaaltje pleegt te wegen, niet in den strengsten zin opvatten, maar wie bewondert den rijkdom niet, dien „eeuwen achtereen met dartle stoutheid plonderen", wie gevoelt niet, hoe

[1]) Bilderdijk, D. VII, blz. 66. Het woord *zwavelzwanger* weerhoudt Bilderdijk in het minst niet tegen dergelijke uitlating van voorzetsels op zijn bekende manier te veld te trekken. Doch zou iemand daarom dit dreigend uitgebreide „zwavelzwangere zwerk" durven schrappen? Hij zou, dunkt mij, de daad verrichten van een schoolgeleerde, die met taalregels behept is, maar begrip en gevoel van taal mist.

juist dat „fix penseel" getroffen is, dat „niet schildert, niet verbeeldt, maar schept voor menschlijke oogen"? Want juist dit is eigenaardig aan de voorstellingsgave van Homerus, dat hij niet in vele zorgvuldig afgewerkte bijzonderheden stuksgewijze teekent, maar met twee, drie onvergetelijke meestertrekken als uit niet weet te scheppen voor onze oogen.

Doch al hebben de navolgers van Homerus den ouden meester niet overtroffen in scheppende kracht, toch bespeuren wij in hunne kunstwerken, dat de gezichteinder van het Epos zich met dien der geschiedenis bij verloop van tijd uitbreidt.

Virgilius stelt er eene eer in Homerus na te volgen, niet als een van het *servum pecus*, maar als de eene meester den anderen. Doch bij minder oorspronkelijkheid en veel zwakker teekening is toch de aanleg van zijn Epos grooter. Reeds bij den aanhef zien wij de muren van het hooge Rome, *altae moenia Romae*, in het verschiet oprijzen. Het onderwerp is nationaal, ongetwijfeld, maar nationaal voor den Romein, tot wien gezegd wordt: *Tu regere imperio populos, Romane, memento:* de oorsprong van eene wereldheerschappij ontrolt zich voor ons oog. De vergezichten van het tafereel strekken zich even ver naar het verledene als naar de toekomst uit: aan de eene zijde vormt de oude Trojaansche heldensage den achtergrond, en in de Elysesche velden daarentegen wordt aan Aeneas heel de toekomstige grootheid van zijn nageslacht getoond: met het ontzagwekkende schild, waarop Vulcanus de voorspellende tafereelen uitbeeldde, heft de zoon van den Trojaanschen Anchises de faam en de lotgevallen zijner Romeinsche nakomelingen op

zijn schouder: *Attollens humero famamque et fata nepotum.* De gezichtskring van de geschiedenis heeft zich merkbaar uitgebreid.

Doch met het Christendom gaat een geheel nieuw licht: *Oriens ex alto* over de geschiedenis der menschen op. De verlossing der wereld, in de volheid der tijden door den Godmensch volbracht, is het middelpunt, waar alles zich omheen beweegt. Tevens gaat de blijde boodschap uit, die allen, Joden en Romeinen, Grieken en Barbaren uitnoodigt één menschengezin van kinderen Gods te vormen. En hoe onmogelijk het schijne, feitelijk zien wij het onmogelijke plaats grijpen: de onaanzienlijke schare van Jeruzalem's opperzaal wordt een wereldgezin. Is het wonder, dat thans ook het heldendicht naar hooger streeft dan enkel nationale onderwerpen. De heldenstrijd van de saamverbonden Christen-volken om de heilige stad, Jeruzalem Verlost, het Verloren Paradijs, de Messias, de Ondergang der eerste Wereld in de wateren van den Zondvloed, ziedaar de nieuwe onderwerpen, die de lotgevallen der geheele menschheid in zich besloten houden. Om deze reden ook is Dante's *Divina Commedia,* hoezeer afwijkend in kunstvorm, van den aanvang af tot de heldendichten gerekend [1]).

---

1) Uit dezen ontwikkelingsgang is licht af te leiden, dat wie thans met het Christendom gebroken heeft ook het heldendicht „verouderd" heet; maar juist dit feit werpt het helderste licht op de hedendaagsche wijsheid; kon zij iets beters geven in plaats van afbreken, dan moest het heldendicht niet verouderen, maar integendeel een hooger vlucht nemen. Doch de vooruitgang van onzen tijd is een vooruitgang in kennis der onderdeelen, in vernuftige toepassing van die kennis, maar niet in groote, vruchtbare ideeën, wier waarmerk is, dat zij bij mannen van genie den geestdrift wekken, om ze met de altoos bloeiende jeugd der kunst en der schoonheid te omkleeden.

Aan deze Christelijke onderwerpen sluit de CONSTANTIJN zich op waardige wijze aan en behoeft noch in breedheid van tafereel noch in geschiktheid voor dichterlijke behandeling voor een daarvan onder te doen. Reeds lang te voren had Vondel de dichterlijke waarde dezer stof voor den Christen-dichter doorschouwd.

't Is waar, ondanks de wenschen, die de kinderlijke liefde ons ingeeft, erkennen wij allen zonder aarzelen, dat de eigenlijke zegepraal der Kerk niet hier op aarde gevierd wordt. Uit lijden geboren, door vervolging opgevoed, is de Kerk onvergankelijk juist door haar lijdenskracht. De reinste en schoonste krans, waarmee de aarde haar gekroond heeft, is uit lijdensbloemen gevlochten; de krans der eer en der glorie verwacht zij niet van de aarde, maar van God; al de luister der aarde is daartoe te arm. Hier op aarde deelt zij in de wisselvalligheid des tijds, maar is er niet afhankelijk van; haar beeld op de woelige wereldzee is zoowel het scheepje, dat met iederen golfslag rijst en daalt, als de vaste steenrots, die al het geweld van storm en golven tart.

Maar toch, de bevrijding en verheffing der Kerk door Constantijn na drie eeuwen van vervolging en smaad is een feit van albeslissende beteekenis, niet op de eerste plaats voor de Kerk zelve, maar vooral voor de wereld en voor de geschiedenis der menschen. Van dat oogenblik af begint de Kerk in het volle licht der vrijheid en openbaarheid hare werking uit te oefenen op de menschelijke maatschappij: in de openbare canons harer algemeene kerkvergaderingen zal zij, naar de behoefte der tijden, een vasten vorm geven aan het leerstelsel, dat het licht der openbaring over de duistere paden des

levens verspreidt; hare eeredienst, met openlijken luister gevierd, zal alle kunsten met een nieuw leven en een nieuwe inspiratie van het goddelijke bezielen; langzamerhand zullen de wetten en openbare instellingen der maatschappij zich van haren geest doordringen; in één woord, van dat oogenblik af maakt de heidensche maatschappij plaats voor de Christelijke. Dit groote historische feit, dat door de verschijning van het zegespellend kruis aan den hemel des te hooger beteekenis heeft, behoeft als onderwerp van een heldendicht voor geen ander onder te doen.

Daarenboven moest het voor Broere een eigenaardige aantrekkelijkheid hebben. Daar zag hij de Kerk, aan wier dienst hij zijn leven gewijd had, door haar lijdenskracht overwinnen en uit de duisternis der vervolging oprijzen in den luister van den Romeinschen keizerstroon. Daar zag de Christen-wijsgeer de draden der geschiedenis samenloopen en een strijd beslist, waar alle machten van goed en kwaad aan deelgenomen hadden; meer dan een strijd met de wapenen alleen, want ook martelaars en beulen stonden tegenover elkander, en uit martelbloed moest de zege opgaan; meer dan een reuzenstrijd, want Lucifer met heel zijn aanhang, hernieuwde op aarde den geduchten kamp, dien hij eenmaal in den hemel verloren had. Daar eindelijk vond de Christen-dichter, die al het schoone der klassieke oudheid met onbekrompen bewondering in zich opgenomen had, eene dichtstof, welke door een natuurlijke vereeniging van klassieke en Christelijke motieven aan de ruimheid van zijn blik en aan de veelzijdigheid van zijn gaven beantwoordde.

En ofschoon wij van dit heldendicht CONSTANTIJN

slechts een fragment bezitten, toch blijkt duidelijk genoeg, hoe Broere zijne taak als heldendichter opvatte. Reeds dadelijk uit den aanhef:

Ik zing den oorlogstogt, waardoor een vrome held
Gods lang vervolgde Kerk in vrijheid heeft gesteld.
Niet 's vijands list alleen, of strijd'bre legerscharen
Beproefden zijnen moed; neen, grootere gevaren
Deed hem de onzichtb're magt van Satan ondergaan:
Verschrik'lijk was hij uit zijn helkolk opgestaan,
En zocht het oog des helds voor Christus' licht te dekken;
Maar 't eeuwig raadsbesluit moest eind'lijk zich voltrekken;
God schonk zijn hart geloof, God zegende zijn zwaard,
En 't heilig Kruis beklom met hem den troon der aard. [1])

Met klassieken eenvoud wordt hier het geschiedkundig feit, dat ten onderwerp gekozen is, aangegeven; de vermelding van Satan's „onzichtbare macht" en van het „eeuwig raadsbesluit", dat zich voltrekt, verruimt den gezichteinder en plaatst ons op de hoogte, vanwaar het heldendicht de geschiedenis moet overzien; en evenals de eenvoudige aanhef van Virgilius een echt Romeinsche majesteit ontleent aan de *altae moenia Romae*, die in de verte oprijzen, zoo ook blijft aan het einde van deze inleidende verzen onze aandacht rusten op het niet minder eenvoudig grootsche: „En 't heilig Kruis beklom met hem den troon der aard".

In overeenstemming met dezen aanhef roept de dichter niet de Muze der ouden aan, niet de Dichtkunst met Bilderdijk, niet ook de hemelsche Muze der hoogere bezieling, zooals Milton, maar:

---

[1]) Bladz. 57.

Daal neder, Heil'ge Geest! op Uwe duivepennen [1])

is de invocatie, die de dichter voor de volvoering van zijn plan meent te behoeven en met eerbiedigen schroom ten hemel opzendt [2]). Hiermede is van zelf aan de godheden der mythologie allen invloed in dit klassieke heldendicht ontzegd: hier geene vermenging van het heidensch met het Christelijk wonderbare, zooals dikwerf bij Tasso en stuitender nog bij Camoëns, geen spookachtige geestverschijningen van gestorvenen [3]), maar alleen wat de Christelijke openbaring ons van de onzichtbare geestenwereld of leert of vermoeden laat. Doch onder voorlichting der openbaring heeft Broere zijn onderwerp dan ook zoo breed opgevat, dat het tooneel der handeling noodwendig aarde, hemel en hel omvat; de strijd dezer aarde wordt van den oorsprong tot de eindvoltooiing doorschouwd; en daarbij is het beslissend oogenblik van den strijd zoo gekozen, dat het heidendom, nog in zijn volle kracht en luister tegenover het veldwinnend en zegevierend Christendom komt te staan, zoodat de dichter gelegenheid heeft, om zoowel de klassieke oudheid voor onze verbeelding terug te roepen, als den nieuwen geest, die van het Christendom uitgaat, op de treffendste wijze in het leven te teekenen.

---

[1]) Bladz. 57.

[2]) Wij gelooven, dat het tot goed begrip van deze invocatie dienstig is de woorden: „*maar eens trad een profeet*" enz. zoo te lezen, dat achter „*maar*" een sterke rust valt als van eene reticentie.

[3]) Daaraan heeft Dr. Joh. Ladisl. Pyrker, Aartsbisschop van Erlau op weinig bevredigende wijze het wonderbare ontleend in zijne Epische gedichten: *Tunisias* en: *Rudolph von Habsburg. Sämmtliche Werke.* 3 Bd. 1845.

Reeds deze enkele groote lijnen bewijzen genoegzaam, dat het ontwerp, hier aangekondigd, alle recht heeft tot de groote Epische poëzie gerekend te worden; deze greep in de wereldgeschiedenis is van eene meesterhand en raakt de hartader des levens; als van zelf worden wij aan het woord van Plato herinnerd, dat de ware dichter de tolk is van het menschelijke met het goddelijke vereenigd, of laat ik liever zeggen, wij gevoelen, dat dit heldendicht door een zelfden geest wordt gedragen als die, welke een Augustinus bezielde, toen hij zijn boeken *De Civitate Dei* schreef, en een Bossuet, toen hij zijn *Discours sur l'histoire universelle* ontwierp.

Dit ontwerp te voltooien is aan Broere niet vergund geweest. Wij bezitten van dit heldendicht slechts een „torso" met dit onderscheid, dat het niet van een voltooid geheel alleen overgebleven is, maar slechts uit een gedeelte bestaat, waarvan ook de onderdeelen hier en daar de laatste hand van den meester nog vereischen. Wilden wij staande houden, dat in de acht zangen, die ons gegeven zijn, elk gedeelte een volkomen geslaagde uitdrukking van dit ideale ontwerp is, dan zouden wij, vrees ik, het ontwerp zelf onrecht aandoen en het bewijs leveren, dat wij het niet in zijn diepte en omvang wisten te waardeeren. Veeleer houden wij ons overtuigd, dat wie in tegenwoordigheid van Broere zelf zulk eene loftuiting had uitgesproken zich een geniale afstraffing op den hals, zullen wij maar zeggen, zou gehaald hebben.

Geenszins echter bedoelen wij ons met deze algemeenheid van een nauwkeuriger waardeering te ontslaan: integendeel, ofschoon het ons niet vergund is het geheel te overzien, noodigen wij onze welwillende lezers uit,

ons (binnenkort natuurlijk) eenige oogenblikken op het drievoudig tooneel van dezen heldenstrijd, aarde, hemel en hel te vergezellen; wij zullen daar, meen ik, meer dan genoeg vinden, dat onze aandacht waardig is; en treffen wij daarbij ook het een en ander aan, dat ons zwakker en minder geslaagd toeschijnt, dan willen wij ons herinneren dat de vader van het klassieke Epos ook aan het „*dormitare*" zijn naam heeft moeten leenen, en dat de Romeinsche kunstrechter aan deze uitzondering rechtsgeldigheid heeft verleend door zijn uitspraak: *Verum opere in longo fas est obrepere somnum* [1]).

A. M. C. VAN COOTH.

---

[1]) Hor. *Epist. ad Pisones*, v. 360.

HOMILIËN

OF

VERKLARING DER EVANGELIËN OP AL DE ZONDAGEN VAN HET KERKELIJK JAAR.

DOOR

MGR. J. H. SCHAAP, C. SS. R. BISSCHOP VAN HETALONIA I. P. I. EN VICARIUS APOSTOLICUS VAN SURINAME. [1])

Er zullen wel weinig Katholieken in ons dierbaar vaderland worden aangetroffen, wien de naam van Pater Schaap onbekend is; de priestelijke ijver, welken ZEw. gedurende den tijd, dien hij onder ons doorbracht, heeft aan den dag gelegd, de roem zijner predikatiën zijn zoo groot, dat over beiden nu nog door velen dikwerf gesproken wordt, beiden als om strijd worden geprezen.

Is de Z.E. Pater Schaap tot de Bisschoppelijke waardigheid verheven, en heeft zijn zielenijver een nieuw en uitgebreider veld tot arbeiden verkregen, de eerbied voor zijnen persoon is er onder ons te grooter, de herinnering aan zijne vroegere daden te levendiger door geworden.

Hoe hoog moet onze verwachting dan niet gespannen zijn bij het vernemen, dat Mgr. Schaap eene verzameling van Homiliën heeft uitgegeven! Hoe erkentelijk zullen velen hem voor dezen arbeid zijn!

---

[1]) H. Bogaerts. Amsterdam. 1882.

Deze Homiliën zijn gehouden te Paramaribo in den loop van 't kerkelijk jaar 1877—1878.

In de voorrede zien we, waarom Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid dezen bundel het licht heeft doen zien: „uit eigen beweging, zegt Mgr. Schaap, zou ik er nooit toe overgegaan zijn, deze Homiliën uit te geven"; het was, voorwaar, alleen zijn ijver, zijn Apostolische ijver, die den Bisschop er toe besluiten deed zijn oordeel „vol-„gaarne en met volle overtuiging" ten offer te brengen aan dat van goede vrienden: „volgens hen zou die uit-„gave niet zonder vrucht geschieden." Opdat die vruchten des te rijker zouden zijn, vinden wij bij de letterlijke verklaringen uit de HH. Kerkvaders en voornaamste schriftverklaarders den latijnschen tekst dikwijls aangehaald, ten einde „mijne geëerde ambtsbroeders in staat te stel-„len om, beter dan ik zelf er in geslaagd ben, met de „eigen woorden dier geleerde en heilige mannen hun „voordeel te doen."

Zeker, zeer veel nut zal deze uitgave hebben; want rijk is haar inhoud: rijk door de talrijke schoone plaatsen uit de HH. Kerkvaders en beroemde exegeten; „voor het meer theoretisch gedeelte, zegt Mgr., heb ik „doorloopend gebruik gemaakt van de Catena aurea van „den H. Thomas en van de schriftuurverklaringen van „Cornelius a Lapide en Beelen. Enkele homiliën zijn „zelfs niets anders dan eene aaneenschakeling van gezegden „der H. Vaders en kerkelijke schrijvers over het Evan-„gelie van den Zondag"; rijk is die uitgave door de practische rangschikking dier aanhalingen; maar rijk vooral is zij, daar zij ons overal tot het duidelijk bewijs strekt van de uitstekende geleerdheid en grondige kennis

der H. Schrift in den Auteur. Hoe juist en eenvoudig, hoe letterlijk en kunstvol is de vertaling van den tekst des Evangelies! Welk een helder begrip verkrijgt men van den zin der HH. Schrijvers door de verklaring, welke Z. D. H. geeft van ieder woord en van den samenhang, waarin die woorden door den Evangelist gebruikt worden!

Een paar voorbeelden mogen den lezer hiervan overtuigen.

Het Evangelie-verhaal op Paasch-Zondag volgens den H. Marcus XVI, 1—7 vertaalt Z. D. H. aldus:

„In dien tijde kochten Maria Magdalena en Maria de moeder van Jacobus en Salome kruiderijen om Jesus te gaan zalven. En zeer vroeg op den eersten dag der week kwamen zij aan de grafstede, toen de zon reeds was opgegaan. En zij zeiden tot elkander: Wie zal ons den steen afwentelen van den ingang der grafstede?

En opziende, zagen zij dat de steen afgewenteld was; want hij was zeer groot. En ingegaan zijnde in de grafstede, zagen zij ter rechterzijde een jongeling zitten, bekleed met een wit gewaad; en zij verschrikten. Doch hij zeide tot haar: Weest niet ontsteld! Gij zoekt Jesus den Nazarener, den Gekruisigde: Hij is verrezen, Hij is niet hier; zietdaar de plaats, waar zij Hem gelegd hebben. Maar gaat, zegt aan Zijne leerlingen en aan Petrus: Hij gaat u voor naar Galiléa; aldaar zult gij Hem zien, gelijk Hij u gezegd heeft."

Hooren wij, hoe duidelijk en volledig dit Evangelieverhaal wordt toegelicht en verklaard.

Wie waren deze vrouwen? Hoe hadden zij reeds hare liefde voor den Zaligmaker getoond? waarom gaan zij het H. Lichaam des Heeren nu zalven?

De begrafenis van Jesus had om den invallenden Sabbathdag in aller ijl moeten geschieden [1]). Wel hadden Josef van

[1]) Ioan. XIX, 42.

Arimathea en Nicodemus het heilige lichaam met een mengsel van mirre en aloë in zuiver lijnwaad gewikkeld [1]); meer echter hadden zij niet kunnen doen; en daarom waren de godsdienstige vrouwen Maria Magdalena, Maria de moeder van Jacobus en Salome volkomen gewettigd deze wijze van inbalseming als niet voldoende te beschouwen [2]).

Het is niet voor de eerste maal dat wij deze gezegende namen in het H. Evangelie ontmoeten. Alle drie behoorden zij tot den kring dier vermogende godsdienstige vrouwen welke den Zaligmaker op zijne predikingsreizen door Galiléa vergezeld en van hare goederen voorzien hadden [3]). Hare toewijding aan den dienst des goddelijken Verlossers had de proeve doorgestaan: over Zijne vernederingen en smarten hadden zij zich niet geschaamd; op den kruisweg had men haar gezien weeklagende en schreiende; op den Kalvarieberg stonden zij met vele andere vrouwen van verre [4]), en, toen zelfs Josef van Arimathea na het heilig lichaam in de grafstede gelegd en voor den ingang derzelve eenen grooten steen gewenteld te hebben, was heengegaan [5]), bleven zij, in stomme grenzelooze smart, ter plaatse, zittende tegenover het graf.

Eindelijk toch, bij het vallen van den avond, waren zij wel genoodzaakt zich te verwijderen en naar hare woning in de stad terug te keeren. Met een heilig ongeduld verbeidden zij hier den afloop van den Sabbathdag, het oogenblik waarop het haar gegund zou zijn naar de dierbare plek weer te keeren. Want, het stond nu eenmaal bij haar vast: Jesus' lijk moest opnieuw en met meer zorgvuldigheid ingebalsemd worden, en dezen keer ten minste, zouden zij de vervulling van den wel droevigen maar toch ook troostvollen liefdeplicht aan niemand anders afstaan en zichzelven voorbehouden.

. . . . . .

En hare liefde schenkt haar rust noch duur. De Sabbathszon is nauwelijks ondergegaan, of zij gaan uit, zegt de Evangelist, om de voor de inbalseming benoodigde specerijen te

---

[1]) Joan. XIX, 40. [2]) Beelen op Mark. XVI, 1. [3]) Luk. VIII, 2.
[4]) Matth. XXVII, 55. [5]) Matth. XXVII, 61.

koopen [1]). En in den vroegen morgen van den volgenden dag, den eersten dag der week, zijn zij op weg naar de grafstede [2]).

Wat maakt de vrouwen bevreesd, dat zij haren liefdeplicht niet kunnen vervullen? Wat vinden zij bij hare komst aan het graf? Wanneer is Christus daaruit opgestaan? Wanneer en hoe de steen afgewenteld? Hoe vertoont zich de Engel aan de wachters, hoe aan de vrouwen?

Op al deze vragen volgt het korte en zaakrijke antwoord:

„Zij zijn echter niet zonder eenige bezorgdheid; niet hierom wijl de steen die den ingang van Jesus' grafstede sluit verzegeld geworden en het graf zelf met een wacht bezet is, want van dit alles weten zij niets. Maar op den avond der begrafenis hebben zij gezien [3]) dat Josef van Arimathea eenen grooten steen voor den ingang der grafstede gewenteld heeft; en dus geen wonder dat haar onderweg de vreeze bekruipt of zij ter plaatse aangekomen wel iemand zullen vinden die haar den steen zou kunnen of willen afwentelen? [4]) Maar oordeelt over hare verbazing als zij tot op eenigen afstand van het graf genaderd en hare oogen opslaande, bemerken dat de steen reeds afgewenteld en het graf open is! [5])

Wat is er gebeurd?

Op een uur van den nacht tusschen den Sabbath en den eersten dag der week is de Heer na den geheelen Sabbath, een gedeelte van den voor-Sabbath of Vrijdag en een gedeelte van den nacht des eersten dags der week in het graf gerust te hebben, uit hetzelve opgestaan en verrezen. Op het oogenblik zelf der verrijzenis was het graf nog gesloten. Voor het verheerlijkte lichaam des Verlossers bestond slot noch grendel. Gelijk het misterie der geboorte in den heiligen Kerstnacht,

---

[1]) Mark. XVI. 1. [2]) Mark. t. a. pl. vgl. Beelen.
[3]) Matth. XXVII, 61. Mark. XV, 47.
[4]) Mark. XVI. [5]) Mark. XVI, 34.

zoo is het misterie der verrijzenis in den heiligen Paaschnacht besloten. En eerst na het wonder der verrijzenis werd het graf geopend tot getuigenis van de volbrachte opstanding [1]).

Eerst ontstond er in den naasten omtrek der plaats, waar Jesus begraven was geweest, eene groote aardbeving; de gansche bodem rondom het graf werd geschud. En de oorzaak dier aardbeving aan het graf was het nederdalen van eenen engel des Heeren in menschelijke gedaante, die om de wachters opmerkzaam te maken op het bovennatuurlijke dat hier gebeurd was, naar de grafstede toegetreden was, den steen weggewenteld en zich op denzelven neergezet had [2]), niet, zegt de H. Hieronymus, als vermoeid van den arbeid welken dat wegwentelen hem gekost had, maar als de hemelsche bewaker van de rustplaats zijns Heeren [3]). Het gelaat van den Engel was als een bliksemstraal zoo lichtend en schitterend; wit als sneeuw was zijn kleed. Het laat zich denken, wat trouwens de heilige Evangelisten ook verhalen, dat de wachters, welke de opperpriesters daar geplaatst hadden, van vreeze voor hem beefden en werden als dooden, en, in deze doodelijke ontsteltenis, naar de stad vluchtten om aan diezelfde opperpriesters bericht te geven van alles wat er geschied was [4]).

Na hun vertrek gingen de godsdienstige vrouwen de grafstede binnen. Ter rechterzijde zagen zij eenen Engel des Heeren zitten. Het was dezelfde Engel, die zich aan de wachters vertoond had; maar aan de vrouwen vertoont hij zich in eene andere gedaante; ook is hij van plaats veranderd, en niet meer gezeten op den grafsteen, maar in de grafspelonk zelve [5]). Desniettegenstaande verschrikken de vrouwen bovenmate bij zijnen aanblik. Maar hij spreekt haar moed in: „Vreest gij niet, zegt hij, gij trouwe volgelingen van Jesus! Niet om u te verschrikken ben ik hier; want ik weet waarom gij ge-

---

[1]) „Christus sicut ex clauso Virginis utero natus est, sic et e clauso sepulchro resurrexit." Corn. a Lap. in Matth. XXVIII, 1.

[2]) Matth. XXVIII, 2, 4.

[3]) „Ut esset custos sepulchri Dominici." Ap. Corn. a Lap. in h. l.

[4]) Matth. XXVIII, 2—11. [5]) Mark. XVI, 5.

komen zijt; gij zoekt Jesus den Nazarener, den Gekruisigde!" Welnu, „Hij is verrezen, Hij is hier niet, zietdaar de plaats waar zij Hem gelegd hebben. Maar gaat spoedig heen en zegt aan Zijne leerlingen en aan Petrus: Hij is verrezen en zie, Hij gaat u voor naar Galiléa: daar zult gij Hem zien gelijk Hij u gezegd heeft" [1]). En zij gingen uit de grafstede, en vloden weg van daar met siddering en ontsteltenis, maar ook met groote blijdschap, om het aan de leerlingen te boodschappen [2]).

Ten opzichte der woorden des Engels stelt Mgr. — na er op gewezen te hebben dat ook wij, evenmin als de vrouwen, Christus, zelfs niet bij het oordeel, te vreezen hebben, wanneer wij Hem zoeken door Hem na te volgen — zich vooral deze vragen ter beantwoording: Waarom noemt de Engel Jesus den „Nazarener", den „Gekruisigde"? Waarom wordt aan de vrouwen in last gegeven om aan de leerlingen te verkondigen, dat de Heer verrezen is? Waarom wordt Petrus afzonderlijk genoemd?

Maar waarom van Jesus sprekende, noemt de Engel Hem „den Nazarener", ja zelfs, „den Gekruiste?" Immers juist omdat Hij een Nazarener was werd onze gezegende Heiland door de Joden zoo bitter veracht; terwijl Zijn leven, zoo vol armoede en zwakheden en vernederingen, en dat door een kruisdood besloten werd, hun eene gruwzame ergenis was.

Het antwoord op deze vraag heeft vooreerst de Engel zelf gegeven. Want toen de schrik der vrouwen bedaard was, ging de Engel voort, zeggende: „herinnert u, hoe Hij, toen Hij nog in Galiléa was, tot u gesproken heeft, zeggende: de Zoon des menschen moet in de handen der zondaars overgeleverd en gekruisigd worden en ten derden dage verrijzen" [3]).

---

[1]) Mark. XIV, 28. [2]) Matth. XXVIII, 8. Mark. XVI, 8.
[3]) Luk. XXIV, 6, 7.

En onze Heer Jesus Christus, sprak Hij wel anders toen Hij, op den avond van den dag Zijner verrijzenis, tot de beide Emmausgangers, voor wie het geheim van Zijne vernederingen en smarten ook al niet van ergernis ontbloot was, zeide: „o gij onverstandigen en tragen van hart om alles te gelooven wat de Profeten gesproken hebben! Moest niet de Christus deze dingen lijden en zoo ingaan in Zijne heerlijkheid?" [1]) Neen, nooit of nergens kon het beter van pas komen aan 's Heeren verachtelijke afkomst uit Nazareth en aan Zijn nog veel verachtelijker uiteinde aan een kruis te herinneren, dan hier bij dit geopende en ledige graf! „Hij is verrezen, Hij is niet hier; zietdaar de plaats waar zij Hem gelegd hadden!"

. . . . . .

Is het niet opmerkenswaardig dat door den Engel aan de vrouwen in last gegeven wordt om aan de leerlingen en zelfs aan het hoofd der leerlingen, Petrus, de blijde boodschap van 's Heeren verrijzenis over te brengen, dat is, de bediening der apostelen bij de apostelen zelven te vervullen?

En toch was dit voegzaam, antwoordt de H. Gregorius. Was het niet eene vrouw door wie aan den man in het paradijs de dood werd aangebracht? Laat dan ook nu de vrouw aansnellen van het graf om aan den man het leven te boodschappen! Laat zij die weleer de woorden van het doodend serpent overgebracht heeft, thans de woorden van den Heer des levens verhalen! [2])

Maar ook eene belooning mogen wij voor haar zien in deze hoogst eervolle lastgeving . . . . hare liefde, zoo teeder en zoo werkzaam, zoo vurig en zoo heldhaftig, zoo getrouw en volhardend, hare liefde, waardoor zij boven de apostelen uitmuntten als de zon onder alle hemellichten, had haar in

---

[1]) Vgl. ook Corn. a Lap. in Matth. XXVIII, 5.

[2]) „Quia in paradiso mulier viro propinavit mortem, a sepulcro mulier viris annuntiat vitam, et dicta sui vivificatoris narrat, quae mortiferi serpentis verba narraverat. Ac si humano generi non verbis Dominus, sed rebus dicat: de quâ manu vobis illatus est potus mortis, de ipsa suscipite poculum vitae." Hom. 25 in Ev.

Gods oogen waardig gemaakt, om te dezer gelegenheid, de bediening van een waarachtig apostelaat te vervullen" [1]).

Eindelijk: waarom wordt der vrouwen gelast 's Heeren verrijzenis te verkondigen aan de leerlingen, maar bijzonder aan Petrus?

De onderscheiding welke hier aan Petrus te beurt valt, heeft u wellicht verwonderd. Want de schandelijke en eerlooze wijze waarop deze apostel zijnen Goddelijken Meester al vloekend en lasterend verloochend heeft, ligt nog al te versch in het geheugen.

Doch er is meer: heeft de Engel hem met onderscheiding genoemd, door Jesus zelven is hij met onderscheiding behandeld; want op den dag zelven Zijner verrijzenis is de Heer aan Petrus, vóór alle andere leerlingen, verschenen: „de Heer is waarlijk verrezen en aan Simon verschenen!" juichten de elven den Emmausgangers toe, toen deze binnentraden om hun eigen wedervaren mede te deelen [2]). En de apostel Paulus bevestigt het feit in zijnen eersten brief aan de Korinthiërs [3]).

Neen, voorzeker! Petrus heeft niet verdiend dit uitstekend blijk van liefde en vertrouwen te ontvangen, eerder dan de andere leerlingen, eerder vooral dan Joannes, den boven allen geliefden leerling, dien wij op den Kalvarieberg onder het kruis van Jesus gezien hebben.

Maar Jesus, voor wien de schandelijke verloochening, waaraan Petrus zich in den lijdensnacht zou schuldig maken, stellig geen geheim was, had hem, lang te voren, tot hoofd van al de overigen aangesteld; en, om dezen hem door Christus beschoren voorrang, wordt hij ook, na de verrijzenis door den Heer met onderscheiding behandeld, gelijk door den Engel met onderscheiding genoemd.

---

[1]) „Hoc enim accipere prae aliis meruere hae mulieres, quia prae aliis Christi studiosae ejus sepulchrum adierunt." Corn. a Lap. in Matth. XXVIII, 7.

[2]) Luk. XXIV, 34. [3]) I Kor. XV.

De toepassingen, welke bij dit Evangelie-verhaal door Z. D. H. gevoegd zijn, hebben wij met opzet achterwege gelaten, niet alsof deze niet schoon waren, maar om des te beter de degelijke verklaring van den tekst zelf te doen uitkomen.

Die toepassingen, welke Mgr. bij de voordracht dezer homiliën voor zijn volk in 't bijzonder gemaakt heeft, zijn in de uitgave niet opgenomen. „Aan niemand minder dan aan mij, zegt de Bisschop, kan het voegen de geestelijke wonden te ontblooten van hen, die ik mijne kinderen noem, ook als mijne kinderen in Jesus Christus innig liefheb, en van wie ik, op mijne beurt, elken dag de ondubbelzinnigste blijken van achting en liefde ontvang." Dat zij treffend moeten geweest zijn, blijkt duidelijk uit de algemeene toepassingen, maar vooral uit de ontboezemingen des gemoeds, welke tusschen de tekstverklaring zijn ingelascht.

Een ieder dan ook, die deze homiliën gebruikt, en zich haar taal, die zoo vol van zalving is, eigen gemaakt, zich van den geest er van doordrongen heeft, zal zeer gemakkelijk zelf, naar gelang van omstandigheden en behoeften, de voor het oogenblik vereischte of nuttige toepassingen kunnen maken.

Ter nadere kennisneming zullen wij nog hier en daar, midden uit den tekst, een greep doen in de ons aangebodene verzameling.

Wanneer eene vrouw uit de schare Jesus toeroept: „Zalig de schoot, die U gedragen heeft, en de borsten die Gij gezogen hebt", bleef van 's Heeren zijde deze zoo geloovige en moedige ontboezeming niet onbeantwoord. Doch Hij zeide: „Ja, zalig zij, die het woord

Gods aanhooren en het bewaren." (Derde Zondag van de Vaste. Luc. XI, 28.)

Begrijpt gij, Geliefden, hoe een Calvijn in deze woorden eene berisping heeft kunnen zien van hetgeen de vrouw gezegd had? eene ontkenning voor het zalig zijn van Maria? En toch hebben dezelve, volgens dezen aartsketter, geen andere beteekenis! Maar neen! wat deze vrouw gesproken heeft, is volle waarheid; ook spreekt Jesus haar niet tegen; alleen wil Hij te kennen geven dat men het voor een nog veel grooter geluk en zaligheid moet houden, het woord Gods te hooren en te bewaren, dat is, te onderhouden en te betrachten. Inderdaad, zegt de H. Augustinus, het zou Maria al zeer weinig gebaat hebben Jesus in haren schoot gedragen te hebben, hadde zij Hem tevens niet in haar hart gedragen [1]). Want moeder van God te zijn was eene uitwendige, maar Gods woord te hooren en te betrachten eene inwendige genade [2]).

Niet juist het voorrecht van Moeder Gods te zijn, gaf Maria aanspraak op het genot der goddelijke aanschouwing en op de eeuwige gelukzaligheid, wel echter het betrachten van Gods woord met volharding tot het einde haars levens toe. Eindelijk, Moeder van God te worden was Maria's voorrecht en een volstrekt eenig voorrecht; maar Gods woord te hooren en te bewaren hebben alle getrouwe geloovigen en heiligen gemeen. En deze is dus de eigenlijke en ware beteekenis van Jesus' woorden: Hij wil deze vrouw en de schare daar tegenwoordig opwekken om Hem, Gods afgezant geloovig aan te hooren en naar Zijne woorden te handelen. Men zou dezelve wellicht aldus kunnen omschrijven: Gij noemt Mijne Moeder zalig omdat zij eenen zoon hoedanig Ik ben, gebaard heeft, en in 't geheim uws harten koestert ge den wensch

---

[1]) „Materna propinquitas nihil Mariae profuisset, nisi felicius Christum corde quam carne gestasset." De Virg. Cap. III, et Tract. 10 in Joan.

[2]) „Ratio a priori est: quia esse matrem Dei, est praecise gratia gratis data et externa dumtaxat, non gratum faciens, sed audire et custodire Verbum Dei, est gratia interna gratum faciens." Corn. a Lap. in h. l. q. cfr.

dat u hetzelfde geluk als aan Maria Mijne Moeder mocht te beurt vallen. Maar een degelijker en grooter geluk wil Ik u, en allen, wien het om gelukkig en zalig zijn te doen is, aanbieden: hoort en bewaart Gods woord! Want ook het geluk Mijner Moeder heeft meer daarin bestaan, dat zij Mij in haren geest dan wel in haren schoot ontvangen heeft. Ja, hadde zij Mij niet naar den geest ontvangen, zij zou volstrekt niet gelukkig geweest zijn; en alleen omdat zij Mij eerst naar den geest ontvangen heeft, is zij waardig geweest Mij in haren schoot te ontvangen; immers het was voegzaam en noodzakelijk dat zij, bestemd om Gods Moeder te worden, allerzuiverst en allerheiligst was." (Corn. a. Lap. in h. l.)

Bij het Evangelie van den 4den Zondag na Paschen (Joan. XVI, 5—14) vinden wij op de woorden: „En als Hij [de H. Geest] gekomen is, zal Hij de wereld overtuigen van zonde en van gerechtigheid en van oordeel", het volgende aangeteekend:

Dat wij hier door „de wereld" het booze Jodendom, en door „zonde" een bepaalde zonde en wel de zonde van ongeloof te verstaan hebben, behoeft zeer zekerlijk geen nader betoog.

Niet echter, Geliefden, mogen wij in gebreke blijven u te doen opmerken dat hier sprake is van een vormelijk, moedwillig, halsstarrig en daarom allerschuldigst ongeloof; van een ongeloof dat gelijk staat met een bestrijden der bekende waarheid en daarom eene eigenlijke zoude is tegen den Heiligen Geest. Heeft niet Jesus zelf een onderscheid gemaakt tusschen het ongeloof van Tyrus en Sidon en dat van Corozain en Bethsaida? Of bij wien onzer, Geliefden, zal het opkomen het ongeloof onzer arme Boschbewoners en Indianen, al is hun de naam van Jesus Christus niet zoo geheel en al vreemd, toch even strafschuldig te noemen als dat van zoovele Christenen .... die in den schoot en in het volle licht des Christendoms geboren zijn?

Van deze ongeloovigheid nu, zegt Jesus, zal de Heilige Geest de wereld overtuigen. Maar hoe? heeft Jesus zelf haar niet alreeds overtuigd? Zeer zeker wel. Vooreerst met de profetiën die van Hem waren, te vervullen, en alzoo, op de meest krachtdadige wijze te verklaren. Ten tweede: door mirakelen te doen zooals die nog nooit te voren door iemand anders gedaan waren. Redenen om overtuigd te zijn hadden de Joden in overvloed ontvangen; en hun ongeloof was reeds volkomen onverschoonbaar.

Wat zou of kon de H. Geest dan nog meer doen? De Heilige Geest zou die overtuiging nog versterken, met door de bediening der apostelen, al datzelfde te leeren en te doen, wat Jesus geleerd en gedaan had; ja, en nog meer.

Met de profetiën, die van Hem waren, in vervulling te doen gaan, had Jesus het Jodendom overtuigd. Maar hoezeer moest niet later die overtuiging in kracht winnen toen Petrus, na den Heiligen Geest ontvangen te hebben en vol van goddelijk licht en vuur, zich grondende op de eeuwenoude profetie van koning David, in het openbaar, en voor het gansche volk getuigenis aflegde voor de daadzaak van 's Heeren verrijzenis?

Ook door het wrochten van echt goddelijke teekenen had Jesus de Joden van de waarachtigheid Zijner goddelijke zending en afkomst overtuigd. Maar tot algeheele volkomenheid is die overtuiging gebracht door de mirakelen welke de apostelen na huns Meesters verrijzenis en hemelvaart, en tot bevestiging en ter getuigenis dezer ongehoorde daadzaken, zelven gewrocht hebben. Voorzeker, Jesus heeft de wereld in het algemeen, het goddelooze Jodendom in het bijzonder overtuigd van ongeloovigheid; want dusdanige teekenen heeft Hij voor hunne oogen gedaan dat alle twijfel, in goede trouw, onmogelijk werd. Nog meer echter heeft de H. Geest dat gedaan. Want de werken der apostelen waren de vrucht van de nederdaling des Heiligen Geestes, en daarom als de eigen werken des Heiligen Geestes te beschouwen. En omdat de wereld, zelfs na de werken des H. Geestes gezien te hebben, zich toch niet heeft willen laten overtuigen, maar in hare onge-

looviglheid volhard heeft, daarom noemen wij hare ongeloovigheid eene zonde tegen den Heiligen Geest; eene dusdanige, namelijk, welke, volgens Jesus' eigen verklaring, den mensch, die haar pleegt, niet zal vergeven worden, noch in deze wereld, noch in de toekomende [1]).

Na deze ontwikkeling, Geliefden, mag de opmerking bijna overbodig schijnen, dat iemand *overtuigen* niet hetzelfde is als iemand *tot bekentenis brengen*. De geest kan overtuigd zijn dat iets volkomen waar is, en de wil middelerwijl volhouden dat het valsch is. Iemand te overtuigen kunt ge in uwe macht hebben; iemand tot bekentenis brengen is u niet gegeven. De Joodsche priesters konden niet loochenen dat de kreupele aan de tempelpoort gezeten, in eenen oogwenk genezen was, toen Petrus den naam van Jesus den Nazerener over hem aangeroepen had. Desniettegenstaande behielden zij de macht om den apostel te verbieden in dien naam te prediken, of, zou hij, overtuigd dat men aan God eerder gehoorzamen moet dan aan de menschen, zich om dat verbod niet bekommeren, hem zelfs in boeien te slaan.

Even duidelijk wordt de zin verklaard der woorden, dat de H. Geest de wereld zal overtuigen van gerechtigheid en van oordeel.

Nemen wij een enkel voorbeeld, waaruit blijkt, welk een warm medelijden met ongelukkigen uit deze homiliën spreekt. Bij de behandeling van het Evangelie op den 15den Zondag na Pinkster (Luk. VII, 11—16) heeft Z. D. H. het lot der weduwe van Naïm, wier eenige zoon in jeugdigen leeftijd overleden was, met deze treffende woorden geschilderd.

De doode nu, die uitgedragen werd, was een jongeling, een eenige zoon zijner moeder en deze was eene weduwe! Wat allertreurigst en medelijdenswaardig sterfgeval!

---

[1]) Matth. XII, 32.

Helaas, de dood, de wreede dood kent geen onderscheid tusschen oud en jong, niet meer dan tusschen rijk en arm. Allen staan wij bloot aan zijne slagen; en duizenden vallen dagelijks onder die slagen, plotseling en onvoorzien, grijsaards en jongelingen!

En deze jongeling stond niet alleen in de wereld. Hij had nog eene moeder, van wie hij teeder bemind werd, omdat hij haar eenige en eeniggeboren zoon was [1]). Buiten hem had zij geen andere kinderen ter wereld gebracht, zoodat hij het uitsluitend voorwerp was van hare volle moederlijke liefde. Zij beweende hem dus als de hoop van haar geslacht, als den staf haars ouderdoms, als het licht harer oogen! Wat zal ik meer zeggen? Zij had hem lief als haar eeniggeboren zoon; en daarom was de droefheid, welke door zijn afsterven zich van haar hart had meester gemaakt, mateloos, diep en bitter als de zee; eene smart boven alle smart! Want is het niet de Heilige Geest zelf, die de droefheid eener moeder over haren eeniggeboren zoon de diepste en bitterste droefheid noemt? [2])

Voegt eindelijk bij dit alles, dat die moeder zelve weduwe was! Hoe treurig is niet, algemeen gesproken, het lot eener weduwe! Zoo niet, waarom laat God zich dan bij herhaling en met zooveel nadruk, den God der weduwen en weezen noemen? Maar deze weduwe, nu zij ook nog haren eeniggeboren zoon verloren heeft, is dubbel weduwe en moet zich dubbel hulpeloos en verlaten gevoelen."

Hooren wij ten slotte nog, hoe bij de verklaring van het Evangelie op den 24sten Zondag na Pinkster (Matth. XXIV, 15—35) onder de teekenen, welke de tweede komst van Christus voorafgaan, het vergaan der wereld beschreven wordt.

---

[1]) „Unicus. Sed Graece unigenitus, quod plus est quam unicus." Corn. a Lap. i. h. l.

[2]) „Et plangent eum planctu super unigenitum." Zach. XII, 10.

Zeker is het, dat de tegenwoordige wereld eenmaal zal vergaan, en dat zij zal vergaan door het vuur.

Zij zal voorbijgaan: Jesus heeft het uitdrukkelijk gezegd: „Hemel (de hemellichamen) en aarde zullen voorbijgaan." Doch niet door onzen Heer Jesus Christus worden deze woorden voor de eerste maal gebezigd: „de hemelen zullen voorbijgaan .... zij zullen vergaan als een kleed; maar Gij, o God, blijft altoos dezelfde", zoo had reeds vele eeuwen vroeger de Psalmist gezongen.

Volgens den apostel Petrus [1]) echter zal zij vergaan door het vuur: „De dag des Heeren zal komen als een dief; en op dien dag zal de hemel met een groot gedruisch vergaan, en de elementen zullen door hitte ontbonden, en de aarde en de werken, die op haar zijn (al de natuur- en kunstgewrochten, welke zij bevat) zullen verbrand worden." En in hetzelfde hoofstuk van denzelfden brief [2]), zegt hij: „de tegenwoordige hemel en aarde (dat is hemel en aarde in den toestand, waarin zij zich bevinden na den zondvloed) worden bewaard voor het vuur tot den dag des oordeels, en der verderving van de goddelooze menschen."

Volgens den H. Kerkleeraar en prins der godgeleerde wetenschap, Thomas van Aquinen, zal dat vuur aan ons gewoon vuur gelijk zijn; doch, door een goddelijk bestel, eene grootere kracht hebben, om te verbranden en te zuiveren. Want die brand, zegt hij, zal moeten dienen, èn om alles wat op aarde is, dieren, planten en al de werken van der menschen handen te verbranden; èn om den rechtvaardigen tot een zuivering en als een vagevuur te dienen; èn om al de plaatsen der wereld, door de zonden besmet en bezoedeld, te zuiveren en te vernieuwen [3]).

Hemel en aarde zullen voorbijgaan, vergaan door het vuur. Wil dat zeggen, dat zij eigenlijk vernietigd zullen worden?

---

[1]) II Petr. III, 10.

[2]) Vs. 7.

[3]) Apud Schouppe, P. 3, 7, 74.

Neen, zegt de H. Kerkleeraar Alphonsus [1]); het is geoorloofd, ja meer overeenkomstig de H. Schriftuur en de godgeleerde wetenschap te meenen, dat deze zichtbare schepping, dus ook de wereld, niet eigenlijk vernietigd worden, maar van gedaante veranderen zal. Dus alleen wat haren tegenwoordigen staat betreft, zal zij vergaan. Zoo worden ook onze lichamen niet eigenlijk vernietigd, maar slechts ontbonden, om later wederom te verrijzen; want in deze zelfde lichamen zullen we verrijzen, schoon de eenen ten dood en de anderen ten leven.

Het is vooral de H. Paulus [2]), die van den ondergang der wereld spreekt als van eenen stap tot hare transformatie, als van het voorspel harer gedaanteverwisseling. De tegenwoordige wereld gaat zwanger van eene nieuwe. De gansche schepping zucht als in barenswee. De gansche schepping, de geheele redelooze natuur, wacht op de verheerlijking van de rechtvaardige menschen, van de kinderen Gods. Want van dezer verheerlijking hangt ook hare verheerlijking af, gelijk zij aan het bederf onderworpen werd, ter oorzake van des menschen opstand tegen God.

Ook de H. Petrus [3]) schijnt, na den ondergang van deze wereld, eene vernieuwing van alle dingen aan te kondigen: „doch wij verwachten volgens Gods belofte [4]), eene nieuwe aarde en eenen nieuwen hemel (eene vernieuwde aarde en eenen vernieuwden hemel), waarin de gerechtigheid woont." Terwijl de apostel Joannes zijne beschrijving van het hemelsche Jerusalem begint met deze woorden: „en ik zag eenen nieuwen hemel en nieuwe aarde; want de eerste hemel en de eerste aarde waren voorbijgegaan, en de zee is niet meer" [5]). En deze Schriftuurplaats wordt door den H. Augustinus volgenderwijze verklaard [6]): „de gedaante van deze tegenwoordige

---

[1]) Oeuvres dogmatiques, 8, p. 394.

[2]) Rom. VIII, 19—23. Vgl. Beelen in h. l. en in I Kor. VII, 31, II Petr. III, Apoc. XXI, 1.

[3]) II Petr. III, 13.

[4]) Isai. LXV, 17, LXVI, 22.

[5]) Openb. XXI.

[6]) De Civ. Dei, lib. XX, 16.

wereld zal vergaan in het vuur.... het vuur zal de hoedanigheden van de bederfelijke bestanddeelen, die met onze aan het bederf onderworpen lichamen overeenkwamen, verteeren; en door eene wonderbare verandering, zal de zelfstandigheid dezer elementen, nieuwe hoedanigheden hebben, die met onze onsterfelijke lichamen overeenkomen; en zoo zal de vernieuwde en vervolmaakte wereld in overeenstemming zijn met den mensch, die ook, en tot zelfs in zijn vleesch zal vernieuwd worden."

Niet anders spreekt de H. Thomas van Aquinen [1]): „de stoffelijke schepping, zegt hij, is in zekeren zin, voor den mensch gemaakt. Wanneer dus, na het laatste oordeel, de menschelijke natuur hare volmaaktheid zal bereikt hebben, behoort het, dat ook de stoffelijke schepping geheel en al veranderd worde, om in overeenstemming te zijn met den mensch, zooals hij dan wezen zal, De mensch zal niet meer aan het bederf onderworpen zijn; dus ook niet meer deze stoffelijke schepping. Wanneer dan de apostel zegt [2]): „de gedaante dezer wereld vergaat," is dit zóó te verstaan dat de tegenwoordige gedaante dezer wereld verdwijnen en vergaan zal; maar zij zal blijven volgens hare zelfstandigheid, en niet geheel en al vernietigd worden."

Het aangehaalde zal, wij mogen er niet aan twijfelen, een ieder overtuigen, dat de Homiliën, uitgegeven door Mgr. Schaap, met recht een schoone bloemlezing uit de Schriftverklaringen der HH. Vaders en der geachtste exegeten, en eene degelijke en duidelijke uitlegging der Evangeliën mogen genoemd worden en zeer veel vrucht zullen voortbrengen.

Mocht iemand meenen, dat de Homiliën voor het gebruik op den predikstoel niet gemakkelijk zijn, dit kan, dunkt ons, alleen waar wezen, wanneer men zonder veel

---

[1]) Summa contra Gentiles, lib. IV, c. 96.

[2]) I Kor. VII

studie spoedig zoude willen gereed wezen. Zeker, men kan ze niet zoo, althans niet zonder er toepassingen voor 't leven bij te voegen, of altijd geheel onveranderd, op den kansel gebruiken. Mgr. zelf zegt ze „in zeer gewijzigden, vooral in eenen meer levendigen vorm" te hebben voorgedragen. Ook zijn door Z. D. H., gelijk wij reeds aanmerkten, de bijzondere toepassingen in de uitgave achterwege gelaten, ofschoon het daaraan, volgens de eigenaardige behoeften zijner hoorders, bij de voordracht niet ontbroken heeft. Doch bij eenige studie en bij eene nauwkeurige kennismaking met deze Homiliën, zijn zij, naar ons bescheiden oordeel, zeer gemakkelijk voor het gebruik op den kansel, omdat men er eene heldere uiteenzetting in vindt van den tekst des Evangelies, en omdat de schoonste plaatsen uit de HH. Vaders en voornaamste Schriftuurverklaarders er niet alleen in bijeenverzameld, maar ook zóó gerangschikt zijn, dat zij voor het dadelijk gebruik juist op de geschikte plaats staan, terwijl daarenboven taal en stijl tot datzelfde doel aangenaam medewerken.

Een woord van oprechten dank moet daarom den Doorluchten Kerkvoogd worden aangeboden, met den wensch, dat de uitgave zijner homiliën in handen van vele, ja van alle „ambtsbroeders" moge geraken, tot nut en stichting der geloovigen. Dit zal ongetwijfeld de schoonste belooning en de heerlijkste voldoening voor den Hoogwaardigen Schrijver zijn. Eindelijk moge, vooral met het oog op de omstandigheden, waarin Mgr. verkeert, en in het belang der vele zielen, welke nog in Suriname te winnen zijn, het verzoek, aan het slot van het voorwoord gedaan, niet vergeten worden: „Bid, godvruchtige lezer, bid voor den herder en zijne kudde."

S.

Auguste Eugène Scribe. [1])

In hunne vergadering van den 17den November 1881 werd door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam het programma vastgesteld „van het onderwijs aan de „Tweede Hoogere Burgerschool met Driejarigen Cursus „voor jongens te Amsterdam". (*Gemeenteblad*, 1881, Afdeeling 3, volgnr. 66).

Genoemd programma geeft, na vermelding van de namen der vaste en tijdelijke leeraren:

1°. *Een overzicht van het getal uren, aan de verschillende vakken te besteden*, waaruit blijkt, dat in de eerste en tweede klas 32 uren, in de derde klas 34 uren voor de beoefening der verschillende wetenschappen worden gebruikt; verder dat niet minder dan 14 à 15 vakken (één vak meer voor de derde klas nl. gronden der Staats-

[1]) Met innigen weemoed plaatsen wij hier deze bijdrage, die onze hooggeschatte medewerker, de Wel Eerwaarde Heer Th. J. J. de Bouter, R. K. P. en Kapellaan der Parochie van den H. Willebrordus buiten de Veste te Amsterdam, ons korten tijd vóór zijn overlijden toezond. Een, helaas, te vroegtijdige dood ontrukte den buitengewoon ijverigen en nog jeugdigen priester aan zijn onvermoeiden arbeid voor het heil der zielen, aan zijne reeds zoo vruchtbare letterkundige werkzaamheid, aan de liefde en de hoogschatting der geloovigen en aan de vriendschap van tal van geestelijken en leeken en zijner hooggeachte bloedverwanten. Hij ruste in vrede! *De Redactie.*

inrichting in Nederland en der Staathuishoudkunde) worden onderwezen, en dit aan jongens van 12 of 13 tot 15 en 16 jaar.

Wie hier aan hersenoverprikkeling met al den aankleve van dien denkt, kunnen we niet veroordeelen; wij voor ons gaan dit punt, na het even te hebben aangestipt, voorbij.

2°. *Een overzicht van het onderwijs in de verschillende klassen.* Onder deze rubriek treft men eene detailleering aan van de stoffen, welke in de verschillende vakken worden behandeld. Wij excerpeeren hieruit: „4. fransche taal, 3de klasse..... *Lezen van enkele „letterkundige voortbrengselen*".

3°. De lijst van de te gebruiken boeken voor de 1ste en de 2de klasse. We vinden hier vermeld, dat Wijnne, *Overzicht der algemeene geschiedenis* de plaats heeft ingenomen van het slechte boek van Kollewijn; dit althans in *naam*; in *werkelijkheid* zou het echter anders kunnen wezen.

Maar waarom, vroegen we ons zelven af, waarom worden niet vermeld de boeken, die aan de 3de klasse ten gebruike zijn voorgeschreven?

Waarom vooral niet vermeld, welke letterkundige voortbrengselen in het fransch ter lezing in genoemde klas worden gebruikt? Want van zelf deed zich eene andere vraag daarbij op: staat de keuze hier aan het oordeel van den leeraar? Staat deze hier onder *contrôle*? en van wien? — en deze laatste vraag is van het hoogste gewicht in een tijd, sedert de klaagtoon van den profeet Jeremias, helaas, van zoo volle toepassing is geworden (Thren. IV, 1): „Quomodo obscuratum est aurum, mutatus „est color optimus?" etc.

Wij hebben getracht ons meer licht in dezen te verschaffen, en na een nauwkeurig en op verschillende plaatsen ingesteld onderzoek, kwamen wij voor ons tot de ervaring, dat men zich aan de boeken in de lijst opgegeven, zoo streng niet hield en dat voor de lezing van de fransche taal werd gebezigd een werkje van Auguste Eugène Scribe „*Bertrand et Raton*", terwijl een ander werkje van denzelfden schrijver „*Le Puff*" voor het vervolg door den leeraar was toegezegd.

Een en ander gaf aanleiding tot eene studie van A. E. Scribe in het algemeen, waarna eene lezing van beide stukken volgde; het resultaat deelen wij bij dezen mede.

I. Wie is A. E. Scribe?

Genoemde schrijver werd geboren te Parijs den 24sten December 1791, en opgevoed in het college van de H. Barbara, volgde de lessen van het Lyceum Napoléon en maakte daarna zijne rechtsstudies, werd in 1834 *membre de l'Académie* en stierf te Parijs in het jaar 1861.

Zijne letterkundige loopbaan was als volgt, en wat we hier mededeelen is met opzet ontleend aan een boek, geschreven ten dienste der H. B. S., door Dubois, professeur de langue et de littérature françaises, getiteld: *Histoire abrégée de la littératures française,* die het volgende ook zelf ontleende aan Vapereau, *Dictionnairedes Littératures.*

„Op een leeftijd van achttien jaren begon hij voor het „tooneel te werken, maar zijne eerste stukken maakten „geheel fiasco [1]); toch werd hij niet ontmoedigd en zijne

[1]) Tot zijne eerstelingen behooren o. a, volgens Vapereau: *Les Dervis* (1811), *l'Auberge ou les Brigands sans le savoir* (1812), *Thibault comte de Champagne* (1813), *le Bachelier de Salamanque, la Pompe funèbre* (1815).

„volharding werd ruim beloond. De vijftien jaren na het „herstel van de dynastie [1813—28] waren voor Scribe „niets anders dan een langdurige zegepraal; er ging „geen maand voorbij en in sommige jaargetijden geene „week, die niet gekenmerkt werd door deze of gene „dier gemakkelijke scheppingen, tooneelstukken, met of „zonder zang, welke te Parijs werden toegejuicht en daarna „de rondte maakten door de wereld. Terzelfder tijd be„diende hij met zijne tekstboekjes voor opera's bijna al de „voornaamste componisten [1]). Hij schreef o. a.: La dame „blanche, la Muette, Fra Diavolo, Robert le Diable, la „Juive, les Hugenots, l'Ambassadrice, le Domino, le Pro„fète, l'Etoile du Nord, les Vêpres Siciliennes, l'Africaine, „la Neige, l'Enfant Prodigue.

„Na 1830 scheen Scribe het blijspel te verwaarloozen „voor een hooger stijlsoort. Hij stelde eene menigte „tooneelstukken in proza zamen, welke bijna allen een „zeer *groot succes* hadden en waarvan eenige werkelijk „*letterkundige waarde* hebben. Hiertoe behooren [onder het eerste of tweede rapport?] Bertrand et Raton ou l'art „de conspirer (1833), la Camaraderie ou la Courte Echelle „(1837), het meest toegejuicht om zijne onschuldige satires „tegen het Julij-Gouvernement, en la Calomnie (1848); le „Verre d'eau (1848) is een stuk waarvan de waarde meer „betwist kan worden.

„Voor zijne textboekjes der opera's bediende Scribe zich „even als voor zijne kluchtspelen van de medewerking van „letterkundigen [o. a. Germain Delavigne, Bayard, Melesville, Ernest Legouvé, Saintine, Dupaty, Rougemond,

---

[1]) O. a. Boïeldieu, Auber, Meyerbeer, Halevy, Adam, Verdi enz.

Dumanoir]. Zijn studeervertrek was in werkelijkheid „eene werkplaats, waar eene menigte medewerkers „elk hun deel aanbrachten van het werk. De eene het „idée, een ander het plan, een derde eene zamenspraak, „een vierde de dichtregelen. Scribe met zijne gemakke-„lijkheid en groote werkkracht zag het werk na, veran-„derde er het een of ander aan, terwijl hij zeer loyaal „op het titelblad den naam van den voornaamsten mede-„werker naast den zijne plaatste [bijv. *Batailles de Dames par* Scribe et Legouvé; *Didier, l'honnête homme par* Scribe et Masson etc.]."

Men heeft uitgerekend, dat het getal zijner stukken bijna gelijkstond met het getal der dagen van het jaar.

Vapereau merkt aan, dat de schrijver zooveel titels had gevonden, dat de eerste letters er van het geheele alphabet zonder gaping vol maakten. — Deze verbazende werkzaamheid verwierf den schrijver eene groote populariteit en een zeer groot fortuin. Hij vergat echter nimmer, hoe hij aan het geld gekomen was, getuige hiervoor het opschrift, hetwelk hij boven zijn prachtig kasteel van Séricourt geplaatst had:

> Le théâtre a payé cet asile champêtre;
> Vous qui passez, merci! je vous le dois peut-être.

Scribe heeft ook zijne krachten op den roman beproefd — doch zonder een buitengewoon *succès* te vinden. Hij gaf eerst korte verhalen uit: *Carlo Broschi, la Maîtresse anonyme, Judith, le Roi de Carreau.* Hij vereenigde deze later in 1856 in zijne *Historiettes* en *Nouvelles.* Hij schreef daarna groote romans als fueilletons, o. a. *Piquillo Alliaga* (1847), *le Filleul d'Ama-*

dis, *les Yeux de ma tante* (1851), *Fleurette la bouquetière* (1861). Vgl. Vapereau t. a. p.

Aan het einde van zijne verhandeling geeft Dubois eene korte beoordeeling van Scribe's waarde als letterkundige:

„Het spreekt van zelf, dat eene ontginning van het „dramatisch terrein in het groot, zooals Scribe deed, „eene menigte voortbrengselen het licht deed zien, waarmede „de geschiedenis der letterkunde zich niet heeft in te laten. „Zelfs bij zijne stukken, welke wezenlijk letterkundige „voortbrengselen zijn, laat zich dikwijls de snelheid van „zijnen arbeid gevoelen; aan zijn stijl, die levendig en „los is, ontbreekt dikwijls kracht en juistheid. Eéne ver„dienste echter kan men hem niet betwisten, de kunst „van de mise en scène en het aangename of bevallige in „de zamenspraken."

De verklaring ten laatste van het langdurige *succès*, waarin Scribe zich mocht verheugen, lag volgens Dubois, „in den aard der gekozen onderwerpen en hunne over„eenkomst met den algemeenen smaak, gelijk Villemain „zegt: „hij had op eene gelukkige wijze den geest van „„zijne eeuw gevat en dat soort van Comedies vervaar„„digd, waaraan zij zich het gemakkelijkst gewent en die „„het meest met hare denkbeelden overeenkwam."""

Vatten wij deze verspreide trekken zelfs van een gunstig beoordeelaar als Dubois tot een geheel samen, dan rijst voor onzen geest ongeveer het volgende beeld van den schrijver: Scribe is iemand, die verschillende slechte opera's en tooneelstukken heeft gemaakt, die er een litteratuur-fabriek op nahield, die zijn *succès* daaraan te danken heeft, dat hij zich schikte naar de (verkeerde) be-

ginselen van zijne eeuw; wiens meeste stukken geene letterkundige waarde hebben, en wiens beste werken nog aan groote fouten lijden.

De lezer veroorlove ons den schrijver onder het rapport van zedeleer en kunst nog wat meer bekend te maken: wij zullen ons daarbij bedienen van onwraakbare getuigen.

Scribe als *moralist.* Wij laten hier den Ouden Heer Smits aan het woord, van wien de biograaph, zijn vriend Mulder, getuigt, „dat het hem een gruwel was, wanneer „hij de kunst zag verlagen tot eene slavin in dienst van „het onzedelijke". In zijne *Losse Schetsen in en om Parijs in den zomer van* 1852 [1]), bespreekt deze schrijver „een meesterstuk" van Eugène Scribe, *membre de l'Académie française.* Dat meesterstuk is *L'enfant prodigue*, muziek van Auber, en opgevoerd te Parijs in de groote Opera door de eerste zangers met de meeste pracht in decoraties, kostumes en dansen. Lindo zelf verhaalt wat hij daar hoorde en zag: „Wij zijn getroffen door de „heerlijke decoraties, door de prachtige mise en scène, „door het volmaakte spel en zang en dans der acteurs, „maar — en dit is de schaduwkant van de zaak, dien „geen pracht en heerlijkheid verbergen kunnen — wij „zijn verontwaardigd door het profane; wij walgen van „de onzedelijkheid der geheele vertooning; wij schrikken „voor het verleidelijke van al wat wij gezien hebben; „wij lachen over den onzin van allen aard, dien de Heer „Scribe in zijn libretto heeft gedebiteerd. Wij hebben

---

[1]) *Kompleete werken van den Ouden Heer Smits* (Lindo). 's Gravenhage. 1877. Dl. I, bl. 183 en volgg.

„medelijden met het publiek, hetwelk sedert twee jaren — „de „Verloren Zoon" werd voor het eerst op den 6den „December op het tooneel gebracht — en twee jaren „zijn voor Parijs eene eeuwigheid, zoo iets bespottelijks „bestendig naloopt en toejuicht, en wij huiveren voor „het denkbeeld, dat langzamerhand het vergif zich ver- „spreidt en dat de tijd niet ver meer verwijderd zal zijn, „waarop men ook dergelijke voorstellingen in Nederland „zal dulden, zoo niet toejuichen". Helaas! deze tijd is reeds lang aangebroken!

En dit harde oordeel van den Ouden Heer Smits zal niemand bevreemden. Wien toch hindert niet de profanatie, dat de parabel uit de Heilige Schrift bij wijze van motto boven den tekst van het libretto staat, of, als Azaël „voit apparaître l'ange, qui servit de guide autre- „fois au jeune Tobie", of waar Ruben aan het eind van het slotkoor zijnen dienaren toeroept: „J'avais perdu mon „fils et je l'ai retrouvé"? Wien hinderen niet coupletten als de volgende, waar het meest grove materialisme zich in uitspreekt, bijv. waar Nefté deze beschrijving geeft:

L'oeil admire,
Le coeur désire;
Tout respire
La volupté.
Les danses animées,
De vos âmes charmeés
Vont attiser les feux.

Sur ce rivage
L'air est si doux,
Que le plus sage
Dit avec nous:
Pour seul ministre
Prends le plaisir!
Au son du sistre
Il faut jouir!

Waarbij dan Amenophis de verzekering voegt:

C'est là que l'on sait vivre,
C'est là qu' on est heureux!

Of wel:

C'est la beauté
C'est la volupté,
Qui règnent sur terre.

Sages, courbez la tête,
Rois tombez à genoux!
Toujours la plus coquette
Triomphera de vous.

Welk eene walgelijke onzedelijkheid het geheele stuk door! doch vooral daar waar het heiligdom wordt voorgesteld „réservé aux mystères d'Isis" met deszelfs „initiés, „aux mystères", verspreid op de tempeltrappen, met zijne dansen, met het lied op de „divine bacchante" enz.

Genoeg om ons eenig denkbeeld te geven der moraal van hem, die dit product en vele andere dergelijke heeft vervaardigd.

Thans blijft ons over om Scribe onder het opzicht van *kunst* te beoordeelen. Wij laten allereerst het woord aan Vapereau — een hem niet ongunstig criticus:

De kritiek heeft zich dikwijls gestreng getoond en met afkeuring neêrgezien op die exploitatie in het groot. Men heeft gemeend, dat zijne werken het bewijs droegen van de snelheid van den arbeid; de stijl, die levendig en los is, mist dikwijls kracht en juistheid — „l'observation „des moeurs était superficielle" — dus geen karakterteekening, „ni analyse des passions, ni développements des „passions, dirait-on, mais seulement une suite d'incidents „enchaînés au gré de l'imagination. Au moins dût-on „reconnaitre dans la disposition même de ces incidents, „dans l'art de les mêler et de les démêler à propos, „de nouer et de dénouer l'intrigue, une habilité naturelle „et un savoir-faire sans exemple jusque là".

Een andere autoriteit in de litterarische wereld spreekt

insgelijks een ongunstig ooreeel over Scribe uit, wat betreft de letterkundige waarde zijner voortbrengselen.

„Zijne komedies, schrijft D. Nisard in zijn *Précis de l'Histoire de la littérature française* (1878), zijn slechts „vaudevilles, waar men als door een microscoop een ge- „brek vergroot ziet, dat men nauwelijks kon opmerken „in de levendige beweging zijner vaudevilles nl. het „gebrek aan stijl. Onder andere aardige zetten van Scribe „haalt men eene raadgeving aan, welke hij aan een jongen „schrijver gaf, die zijn gevoelen over een stuk in manu- „script vroeg: Uw stuk is zeer belangrijk, zeide hij, gij „hebt slechts voor ééne zaak te zorgen. Breng er veel, „veel geestigheid in. Nu wat hem betreft, die aan gees- „tigheid geen gebrek had: men zou hem over zijne kome- „diestukken kunnen zeggen: maak veel werk van den stijl. „Maar de stijl is, evenmin als de geestigheid, een be- „standdeel, dat men in zekere dosis en bij maten ergens kan „in leggen. Beiden moeten voortvloeien uit het onderwerp, „hetwelk van zelf aan den schrijver zijn oorsprong ont- „leent, indien die schrijver tot degenen behoort die het „menschelijke hart en hetgeen den lachlust wekt, kennen „en die zich uit de gewone wijze van spreken eene eigen- „aardige taal weten te vormen."

In gelijken afkeurenden zin spreekt Nisard over de romans van Scribe: „C'est le même sens du dramatique, „le même savoir-faire pour nouer une intrigue, compli- „quer une action, habiller les personnages et meubler leurs „appartements à la mode du temps. C'est aussi la même „nature humaine présenteé par ses côtes inférieures. *Il „manque a tout cela un auteur qui eût mieux aimé l'art „que le succès.* L'art, qui est jaloux, s'en est vengé

„en lui refusant les qualités qui font durer les ouvrages."

Quérard haalt in zijn werk, *La France littéraire*, (Tom VIII, article Scribe) het getuigenis aan van den feuilletonschrijver van *La France* (van den 8sten Februari 1837), die daarin zegt, de buitengemeene vruchtbaarheid, waarvan de lijst van Scribe's werken blijk geeft, is voor ons geen reden van bewondering, maar een reden van smart; want naar onze meening hebben de gebreken van Scribe's talent aan die vruchtbaarheid zelve hun ontstaan te danken.

Sainte Beuve kenmerkt in zijne *Portraits littéraires* (1845), de groote vruchtbaarheid van Scribe als zijn grootste talent!!!

Een laatste grief tegen Scribe is, dat hij zich op letterkundig gebied heeft schuldig gemaakt tegen het zevende gebod, nl. door het plegen van letterkundigen roof [1]). Quérard heeft als een rechter van instructie de beschuldiging aldus geformuleerd: Scribe en zijne medewerkers behooren tot diegenen der hedendaagsche schrijvers, die het meest van het overnemen hebben geleefd; o. a. heeft hij zijn *Gustave* gemaakt naar Alex. Duval, zijn *Bertrand et Raton* naar Picard. Verder ontleende hij aan nog zeer vele anderen.

Deze handelwijze bewijst een van beiden, dat Scribe geen vermogen om te concipiëeren bezat of dat hij zich

---

[1]) Dit is overigens ook bij de fransche litteratoren, die meer naam hebben dan Scribe, geene zeldzaamheid; o. a. heeft Alexander Dumas sommigen zijner stukken *letterlijk* ontleend aan Schiller, zooals vóór eenigen tijd (April ll.) in *Het Handelsblad* werd aangetoond; ook is hij nog ter markt gegaan bij Walter Scott, Augustin Thierry, Victor Hugo etc.; maar „l'homme de génie ne vole pas, mais conquiert", zeide Dumas tot zijne verdediging.

de moeite niet gaf om zelf voort te brengen en zelf in het leven onderwerpen te zoeken. —

Nadat wij nu eerst met den schrijver eenigermate hebben kennis gemaakt, willen we nu nader twee zijner letterkundige producten beschouwen, het eene, dat, meenen wij, op het oogenblik aan de tweede H. B. S. met driejarigen cursus te Amsterdam gebruikt wordt voor oefening in de fransche letterkunde, het andere dat voor het vervolg is toegezegd.

II. *Bertrand et Raton ou l'art de conspirer*, tooneelstuk in vijf bedrijven. (Bielefeld et Leipzig. Verhagen et Klasius) [1]).

De titel van dit stuk is ontleend aan een der fabelen van Lafontaine, welke in Frankrijk algemeen bekend zijn en dikwijls spreekwoordelijk worden aangehaald. Bertrand is de aap, die zich door de kat Raton de gebraden kastanjes uit het vuur laat halen, zonder er zijnen medemakker wat van mede te deelen. De op deze dieren gelijkende personen, de sluwe zamenzweerder Rantzau en de van eerzucht opgeblazen burger Burkenstaff, hebben van den schrijver als voornamen de namen van deze dieren gekregen.

De grond van dit stuk, met uitzondering van de liefdesgeschiedenis, is historisch en heeft betrekking op den val van Struensee. Struensee was geboren in 1737 te Halle, en na zijne studiën te hebben voleind, werd hij geneesheer te Altona, begeleidde, op aanbeveling van

---

[1]) Sommigen, o. a. Larousse, zien in dit stuk eene „satire politique, „ou le système gouvernemental de l'époque est très-finement et très-„vivement critiqué." — In Rantzau meende men Talleyrand te herkennen.

den graaf van Rantzau-Aschberg, den koning Christiaan VII van Denemarken, wiens gezondheid door uitspattingen ondermijnd was, naar het buitenland, wist zich de gunst van dezen te verwerven, zoodat hij na zijn terugkeer aan het hof van Koppenhagen bleef. Het gelukte hem het vertrouwen en de toegenegenheid van koningin Mathilda, een Engelsche prinses, te winnen en, met haar en Rantzau verbonden, het staatsroer in handen te krijgen.

Struensee maakte van zijne positie gebruik om naar de wijze van Joseph II vele veranderingen in te voeren, gedeeltelijk nuttige, gedeeltelijk schadelijke veranderingen. Verder maakte hij zich vele vijanden. De adel bracht hij bijzonder door de afschaffing van de staatsraad tot een' stap, waardoor ook Ratzau van hem vervreemd werd. De ontevredenen schaarden zich om de stiefmoeder des konings Juliana Maria, en men besloot om Struensee en de koningin gevangen te zetten. Terwijl dit besluit door den overste Zoller werd uitgevoerd, wist men van den stompzinnigen koning de onderteekening te verkrijgen van het bevel tot gevangenneming. Struensee werd terechtgesteld en ter dood veroordeeld; de koningin uit het land verbannen. De met Struensee nauw verbonden minister van oorlog Falkenskjold (bij Scribe Falkenskield) werd tot levenslange vestingstraf veroordeeld, later echter vrijgelaten. Generaal Gäuler (Gölher), die aan het hoofd van het ministerie van marine stond, werd uit de hoofdstad en hare omstreken verwezen. Koller en Rantzau werden schitterend beloond, doch genoten niet lang de vrucht van hun omkeer; zij vielen beiden in ongenade en stierven in vergetelheid.

Zoover de geschiedenis, waarmede echter het stuk van Scribe hier en daar in strijd is; want verschillende personen en toestanden zijn er niet historisch in, bijv. een koopman Burkenstaff of iets wat er op gelijkt — een hofleverancier en volksmenner — bestond er ten dien tijde (1772) niet, zooals Dr. Schou uit Koppenhagen heeft medegedeeld. Falkenskjold (Falkenskield) was in 1772 nog zoo jong, dat hij geen volwassen dochter kon hebben, terwijl generaal Gölher in dezen tijd reeds gehuwd was. Ook van een opstand der burgers van Koppenhagen op dien tijd wordt door de geschiedenis niets vermeld.

Maar zulke kleinigheden zijn voor een man als Scribe niets. Het geheele stuk schijnt ons toe eene strekklng te hebben, die met de zedeleer in strijd is. *L'art de conspirer* komt er sterk in uit, zonder dat men aan het einde de zamenzwering bestraft ziet; integendeel aan het einde wordt zij toegejuicht. Zamenzwering van Struensee en koningin Mathilde tegen den troon en het huwelijksregt van Christiaan VII, zamenzwering van Julia Maria tegen haar de wettige koningin, zamenzwering van Rantzau met Koller en Burkenstaff tegen het wettig gezag, zamenzwering van Göhler tegen Rantzau om diens plaats in te nemen.

Verder worden er nog de volgende onverdedigbare beginselen in verdedigd of in beoefening gebracht: het doel wettigt de middelen. („Qu' importent les moyens, si l'on „arrive au but'' blz. 24); een huwelijk kan zonder liefde worden doorgedreven, zoo geschiedt het door Falkenskield om zijne dochter Christine met Gölher te verbinden;

Eric wenscht officier te worden om dan met Gölher te kunnen duelleeren; Christine zegt eene godslastering, omdat haar geliefde niet van adel is.

„Quand on conspire il ne faut pas de haine, cela ôte „le sang-froid" (blz. 25), is de schoone leer van Rantzau. Het karakter van Eric, die, als hij zijn doel niet aanstonds kan bereiken, maar liever sterven wil (blz. 28); het *tête-à-tête* van Eric met Christine, zonder weten van den vader en tegen zijn verbod in; de vertrouwelijke omgang van de koningin Mathilde met Struensee, die van 's konings zwakke geestvermogens gebruik maakt om met haar te coquetteeren (blz. 32), geven aan sommige *scènes* een bijzondere kleur.

De keuze van zulk een boek voor jongens op een leeftijd, waarin zoovelen reeds vroegtijdig rijp en nog meer zijn, is ons een raadsel, tenzij men bijv. het talent van intrigeeren in hen veelzijdig wil ontwikkelen.

Over de onwaarschijnlijkheden in de karakters en over sommige uitdrukkingen, welke Scribe aan zijne personen in den mond legt, spreken wij maar niet verder: wij bedoelen o. a. de plaatsen, waar Christine tot Julia Maria zegt: „Je n'entrerai point dans une discussion à „laquelle mon âge et ma position me rendent étrangère" (blz. 15); of waar Christine niet eens weet, dat hare verloving met Gölher den volgenden dag zal worden gevierd; of waar Raton zegt over den ongelukkigen toestand van zijn zoon. „Ce sont là des affaires de ménage" (blz. 46); ook is het om vergeving vragen van Martha aan haren zoon Eric zeer opgeschroefd. Doch stappen we van *Bertrand et Raton* af om ons eenige oogenblikken met *le Puff* bezig te houden.

Le Puff, ou mensonge et vérité. In vijf bedrijven [1]).

Hoofdpersonen zijn: De graaf de Marignan, letterkundige en tevens staatsman, César Desgaudets, zaakbezorger, Corinne Desgaudets, zijne dochter, die lid is eener vereeniging van letterkundigen, Albert d'Angremont, officier van het Afrikaansche leger, Maxence de la Roche-Bernard, een adellijk heer, Antonia zijne zuster en pupil, Bouvard, boekhandelaar.

De hoofdgedachte in dit stuk is als volgt: Scribe wil in voorbeelden laten zien, hoe alles op de wereld bedrog is, en toont dit in eenige personen aan, waaruit men dan *a particulari* zeer logisch (!) tot het *universale* mag besluiten.

De graaf de Marignan bedriegt, omdat hij eene vrouw alleen om haar geld trouwt en andere redenen voor dit huwelijk voorwendt.

César Desgaudets laat zich den hatelijken naam van gierigaard aanleunen liever dan dat men den waren toestand zijner financiën zou leeren kennen, welke hem tot groote spaarzaamheid noodzaakt.

Corinne, de type eener jonge vrouw zonder karakter, een trotsch en wuft schepsel, en een intrigante in folio, werkt op alle mogelijke wijzen het huwelijk tegen van haar vriendin Antonia met den graaf de Marignan, omdat zij den graaf, ter wille van zijn adellijken titel, zelve hoopt te huwen.

Maxence, een echte speculant, wendt voor zich om het leven te zullen brengen om zoo doende aan het geld zijner zuster Antonia te komen.

---

[1]) Bij denzelfden uitgever als *Bertrand et Raton*.

Antonia huichelt, door liefde voor iemand te veinzen, dien zij niet bemint, terwijl zij eenige oogenblikken te voren aan een ander de blijken heeft gegeven, dat zij hém liefheeft.

Albert d'Angremont daagt den graaf de Marignan uit, schijnbaar omdat hij de eer van zijnen overleden generaal de Saint-Avold wil wreken, maar in werkelijkheid omdat de graaf zijne verloofde heeft getrouwd.

Bernard, die anders niet gewoon is om voor manuscripten te betalen, geeft 150 kronen voor een handschrift aan de weduwe van Generaal de Saint-Avold — enkel uit medelijden! maar eigenlijk omdat hij er veel meer voor maken kan.

Wanneer het nu hierbij bleef, dan zou er zeker veel waars in het stuk van Scribe te vinden zijn; maar veel te ver gaat de Schrijver, wanneer hij het bedrog op de volgende wijze generaliseert:

„Le puff est l'art de semer et de faire éclore, à son „profit, la chose qui n'est pas! C'est le mensonge passé „à l'état de spéculation, mis à la portée de tout le „monde, et circulant librement, pour les besoins de la „société et de l'industrie! Toutes les vanteries, jongleries, „sensibleries de nos poètes, de nos orateurs et de nos „hommes d'État, autant de puffs! La femme à la mode, „qui a la migraine pour qu'on lui donne des diamants, „c'est un puff! Le poète, délivrant des brevets de grands „hommes à tout le monde, pour que tout le monde lui „en décerne, c'est un puff! Et les dames patronesses, et „les chemins de fer, et les promesses d'actions.... des „puffs! Et les caresses qu'on fait aux électeurs, et les „engagements du député avant, et ses discours après! Et

„l'industriel qui dit: Prenez mon cours! le marchand qui „parle de ses cachémires, le ministre qui parle de sa dé- „mission, des puffs! encore des puffs!... Sans compter „le puff de bienfaisance, le puff du désintéressément, le „puff du patriotisme et le puff de dévotion.... Car le „puff est à l'usage de tous les états, de tous les rangs, „de toutes les classes, en reconnaissant cependant, car il „faut être juste, que les avocats, les journalistes et les „médecins en font la consommation la plus habituelle et „la plus forte!" (blz. 7 en 8).

Wat is het middel om deze bedriegelijke en bedrogen wereld te verbeteren?

„Quand tout le monde sera bien persuadé, que la „plupart de nos grands hommes, y compris leur gloire et „leurs préfaces, sont des mensonges vivants et impudents „plus on moins décorés ou reliés; quand tout le monde, „dis-je, sera bien convaincu, que dans la composition de „presque toutes les renommées qui se fabriquent, il n'entre „pas un seul mot de vrai, la société finira, grâce au ciel, „par devenir tellement incrédule que pour lui faire accroire „qu'on a du mérite, on sera réellement obligé d'en avoir... „et c'est ainsi que l'école du mensonge sera devenue l'é- „cole de la vérité." (blz. 119 en 120).

Na deze en dergelijke beginselen te hebben geleerd, zal een jongeling der H. B. S. kunnen vragen wat Scribe aan een zijner personen (blz. 73) in den mond legt: „A „quoi se fier et à quoi peut-on croire encore.... si ce „n'est à l'athéisme du coeur et au néant de tous les senti- „ments?" En hoe bevordelijk is dergelijke lectuur tot het aankweeken van zijn geestdrift en liefde voor het ideaal, van zijn eerbied en toewijding jegens de groote mannen

die vóór hem geleefd hebben of nog met hem leven!

Welk een enthusiastisch en hooggestemd geslacht levert onze hoogere burgerschool op!

Arme moraal en arme kunst! *Videant consules*!

Amsterdam,
1882.

Th. J. J. DE BOUTER,
R. K. P.

SPROKKELING.

Nieuwe Oostersche Seminariën, opgericht door Zijne Heiligheid Paus Leo XIII. Onze Heilige Vader zet het groote werk, dat zijne voorgangers onophoudelijk behartigd hebben, om de Oostersche Kerken door eene degelijke godsdienstige en wetenschappelijke opleiding der inlandsche geestelijkheid tot haren alouden bloei terug te brengen, met een heiligen ijver, krachtdadig voort. Reeds in de eerste maanden van zijn Pausschap richtte de H. Vader te Caïro voor de opleiding der Koptische geestelijkheid in Egypte een Collegie en een Seminarie op, die bestuurd worden door Paters Jesuieten.

Onlangs heeft Zijne Heiligheid zijne hooge medewerking aan den arbeid van Z. E. den Kardinaal Lavigerie, Aartsbisschop van Algiers gegeven, door het Instituut der H. Anna te Jerusalem, hetwelk aan Frankrijk toebehoort, in een Seminarie voor de Melchitische Grieken te veranderen. Deze inrichting is onmiddellijk onder den H. Stoel gesteld, die zijn bestuur door den Apostolischen Delegaat van Syrië uitoefent. Zij staat onder de leiding der Algerijnsche Missionarissen, welke door den genoemden Kardinaal zijn ingesteld.

Voor Mesopotamië deed Zijne Heiligheid te Mossul een Seminarie openen, waarin Syriërs en Chaldeeuwen van het Syrische en van het Chaldeeuwsche Patriarchaat worden opgevoed. Er zijn daar reeds 40 Seminaristen opgenomen. Het Seminarie wordt bestuurd door de Paters Dominikanen onder het oppertoezicht van den Apostolischen Delegaat.

De H. Congregatie ter Voortplanting des Geloofs voor de Oostersche zaken heeft voor de genoemde inrichtingen regels gegeven, volgens welke de kweekelingen ieder in hun eigen ritus moeten opgevoed en onderwezen worden. (*La Civiltà Cattolica.* Quad. 775.)

Geschiedenis der Malkontenten

door

Alfons de Decker. [1])

„In het begin der zestiende eeuw, en ook veel vroeger „reeds, had de zoogenaamde Christenheid bijna niets „Christelijks meer....

„De HEER evenwel had Zijne Gemeente niet verlaten; „en, bij de algemeenheid der afdwaling, werden toch „altijd sommigen van GOD geleerd en door den H. Geest „in alle waarheid geleid....

„„De vijand was gekomen als een stroom"; maar nu „ook was de tijd verschenen dat „de Geest des Heeren „„de banier tegen hem zou oprigten," en dat de Neder- „landen, in den smeltkroes der ellende, tot een Ver- „eenigd en Godgewijd Nederland zouden worden gevormd".

Aldus wordt in het *Handboek der Geschiedenis van het vaderland door Mr. G. Groen van Pinsterer* het tijdvak der Hervorming ingeleid, nadat alles, wat daaraan voorafgaat, in een paar vellen druks oppervlakkig en onvolledig is afgemaakt.

---

[1]) *Bekroond met de gouden eermedaille door de Klas der Letteren der Koninklijke Academie van België, in zitting van* 9 *Mei* 1881. Antwerpen, Oude en Nieuwe boekhandel van P. Kockx. 1882.

Bij de Reformatie, zoo heet het verder, begint eigenlijk onze geschiedenis; toen eerst sprak God: „Er zij „licht!" en er was licht. Toen begon Nederland een tweede Israel te zijn; de zegeningen van het Evangelie, hoewel niet bij *uitsluiting*, zijn wel bij *uitnemendheid* aan Nederland verleend. Het is geen hoogmoed dit te beweren; maar grove ondankbaarheid dit te miskennen [1]).

Wij mogen het zeker niet dulden, dat medeburgers van ons Vaderland op deze wijze vele eeuwen van glorie willen verwijderen uit onze geschiedenis [2]), en aldus de waarheid aan de partijzucht, en de vaderlandsliefde aan den religiehaat worden opgeofferd.

Niettemin blijft het tijdperk, waarin ons land tot een geheel nieuw staatsbestuur, en tot een anderen godsdienst overging, ook voor ons, Katholieken, een voorwerp van groote belangstelling. Hoe toch, zoo vragen wij, is de Katholieke Kerk, die in den volsten zin de ziel des volks was, en in alle vertakkingen der maatschappij haar levensbeginsel had ingestort, — hoe is zij zoo op eens door geweld van haren troon gestooten, en verdrongen naar duistere schuilhoeken? Is dit geen daad, waartoe krachtige samenwerking, moed en geestdrift noodig waren? — Is de partij, die deze daad verrichtte, waarlijk zoo reusachtig groot en sterk? Of waren de Katholieken dier

---

[1]) Vgl. p. 70—104, passim.

[2]) Als onwraakbare getuigen, dat er ook vóór de Hervorming vele belangrijke bouwstoffen voor onze Vaderlandsche Geschiedenis te vinden zijn, mogen hier o. a. genoemd worden: Prof. Moll's *Kerkgeschiedenis*, en *Het klooster te Windesheim* van Dr. Acquoy. Men vergelijke hierbij de voortreffelijke recensiën dezer werken in *De Kath.* Dl. LXIX, LXXIX en LXXX.

dagen zoo lichtvaardig, zoo traag, zoo lafhartig en karakterloos? Is het waar, dat de Kerk zoowel als de Staat vol bederf waren, en dat wij hierin de eigenlijke oorzaak te zoeken hebben, waardoor beiden zoo spoedig werden neergeworpen?

Deze vragen dringen zich van zelf aan ons op, en alles, wat daar eenig licht over werpt, verdient onze bijzondere belangstelling.

Dit is dan ook een der vele redenen, waarom wij den heer de Decker dankbaar zijn voor het voortreffelijk werk: *De geschiedenis der Malkontenten.* Zeker het lag niet op den weg des Schrijvers, om een volledig antwoord op de boven gestelde vragen te geven, maar toch wordt ons veel, wat tot opheldering daarvan strekken kan, in zijn werk aangeboden.

Dit kon geschieden zonder de eenheid schade te doen; want hoewel de partij der Malkontenten in de Zuidelijke Nederlanden gevormd werd, en daar werkzaam was, staat hare geschiedenis toch innig in verband met die der Noordelijke Nederlanden. Zij kwam op tegen de gewelddadigheden der nieuwgezinden, die in het Noorden reeds meester waren, en ook in het Zuiden hetzelfde beoogden. De Katholieken waren den eigenlijken aard van den opstand gaan inzien. Zij begrepen, dat het zoogenaamde Spaansche juk zou vervangen worden door de geeselroede der Calvinistische tyrannie. Daarom werd het voor hen noodzakelijk om zich te keeren tegen hen die tot nog toe hun bondgenooten geweest waren, en zoo kwamen ten laatste de Zuidelijke Provinciën onder gunstige voorwaarden tot hun wettigen vorst terug.

De uiteenzetting hiervan, door den heer de Decker, geeft een flink overzicht van het stormachtig woelen der verschillende partijen in den lande. Men ziet, hoe het wettig gezag bijna in de onmogelijkheid is om zich te handhaven; hoe de wanorde vermeerderd wordt door de velerlei uiteenloopende pogingen, van verschillende zijden aangewend, om de rust te herstellen; en hoe alles ten slotte medewerkte, om het Zuiden tot Philips terug te brengen en het Noorden aan de partij van den opstand prijs te geven.

Allerduidelijkst doet de Schrijver uitkomen, door wat onedele middelen de Calvinisten hunne zaak wonnen: de meest oneerlijke bedriegerijen, karakterlooze sluwheden, schandelijken meineed; zoo kon men de Katholieken langen tijd verblinden, en doen medewerken tot hun eigen onheil.

Wij moeten hier evenwel iets doen opmerken, wat door den heer de Decker niet behandeld wordt, nl. dat het gedrag der Katholieken ten opzichte van Philips ons geen recht geeft om daaruit al te zeer in hun nadeel te besluiten.

Want ook voor hen was Philips een vorst, met wien zij van den beginne af in zeer ongelukkige verhouding stonden. Deze toch was door opvoeding en sympathieën een Spanjaard, en in de oogen der Nederlanders een vreemdeling, dien men niet genoeg kon wantrouwen. Zijn geheele persoonlijkheid maakte hem een voor hier weinig geschikt landsheer. „Hij was", zegt Bilderdijk, „nooit „bekend geworden met raadplegingen, met onderhande„lingen te voeren, en miste volstrekt dat adscendant, ge„lijk de Franschen het noemen, dat een Regent en Vorst

„zoo noodig is, waar door men in een gesprek, een ander „met een woord, een houding, een wenk, een trek van „den mond overreed, tot zwijgen of van zijn stuk brengt, „en door den invloed van oog en stem (zoowel als door „andere eigenlijk gezegde kunstgrepen) aan de gedachten „en gevoelens van een sprekende-zelf, onder het spreken „een geheel andere wending en loop doet aannemen, dan „deze zich voorstelde en al zijn argumenten verstompt of „vervallen doet. Zoodanig een adscendant had Karel bij zijn „Edelen en Staten, doch Filip integendeel had daar niets „van, maar gevoelde dat adscendant van anderen op zich: „van hier, wantrouwen op zich zelven, en allengskens vrees „om zich met de Nederlanders in te laten, wier gesprek „hem altijd een pijnlijk gevoel van minderheid gaf".

En de Grooten, die met Philips omgingen, brachten er volstrekt niet toe bij om dit te verbeteren. „Integen- „deel men vond het veel grootscher, den Koning (om „het met een Nederlandsche plompe uitdrukking te noe- „men) te overbluffen, dan zijn genegenheid te bezitten, „en .... men liet er zich weinig aan gelegen liggen, den „Vorst (dien men, als een Spanjaart, in zijn hart ver- „achtte) voor zich in te nemen, maar trachtte veeleer „hem bevreesd (en dus afkeerig) van dezen onbuigzamen „Landaart te maken. En dit gelukte boven verbeelding: „met wat gevolg, weet ieder." [1])

Zulk een vorst verder moest een man opvolgen als Karel V, die in den regel wel met gematigdheid be-

---

[1]) Bild. *Gesch. des Vad.* VI. Wij vonden deze opmerkingen van Bilderdijk bij de latere schrijvers niet weersproken. Hare waarheid blijkt dan ook uit de feiten.

stuurde, maar, als hij het noodig had, veel kon vorderen en verkrijgen. De keizer stortte dan zijn Nederlandsch hart uit voor zijn onderdanen, betuigde zijn liefde voor hen, roemde hunne trouw, verzekerde, dat hij slechts bij uitzondering en om den dringenden nood zooveel vroeg, enz.; en dan liet men zich niet in welwillendheid overtreffen, men gaf met veel opoffering, maar toch met liefde, of men dorst althans tegen Karel zich niet langer beklagen. Had men echter aan Philips iets geweigerd, dan meende men vol te moeten houden, en Philips, die zich op niets kon beroepen, waardoor hij de Nederlanders buigzaam kon maken, moest met innigen spijt zwichten voor hunnen onwil, of tot geweld zijne toevlucht nemen.

Eindelijk moest hij, na een korten tijd hier te hebben doorgebracht, deze landen besturen, terwijl hij er op verren afstand van verwijderd was. Daardoor kwamen al zijn maatregelen gewoonlijk te laat, en waren zij niet meer berekend op de oogenblikkelijke omstandigheden. De Beeldstorm bijv. had velen de oogen geopend en hen gunstiger gestemd voor een vurig Katholieken Vorst, die zulke gewelddadigheden wilde te keer gaan. Het oogenblikkelijk straffen van enkele hoofdschuldigen zou de rust spoedig hersteld hebben. Maar de gestrengheid, waarmede later Alva velen vervolgde, wier schuld niet algemeen werd ingezien, de lange duur van zijn hatelijke strafoefeningen, de valsche beschuldigingen, waarmede men hem zoo gemakkelijk zwart kon maken, dit alles moest den afkeer tegen den Vorst, in wiens naam hij handelde, tot bitteren haat doen overgaan.

En zoo ging het voortdurend met allerlei maatregelen, hetzij deze streng of zacht waren; zij mislukten, omdat

op het oogenblik hunner toepassing de tijd voor andere reeds gekomen was.

Is het wonder, dat ook de Katholieken beheerscht werden door een gevoel van wantrouwen en afkeer jegens zulk een Vorst, en dat zij zich gerechtigd achtten waarborgen te eischen tegen verdrukking? Niettemin juist daardoor werden velen schuldig aan het oproer, meer dan zij zelven beseften.

Maar wij moeten terugkeeren tot den heer de Decker. Wij zouden zeer vele punten kunnen aanwijzen, die door den Schrijver voortreffelijk zijn behandeld en toegelicht. Doch wij bepalen er ons toe met hier bij te voegen, dat hij zijn kracht niet zocht in klinkende declamatiën, maar zijn beweringen met degelijke bewijzen, door opneming ook van belangrijke stukken rechtvaardigt.

De aanmerkingen, die wij op het boek zouden kunnen maken, zijn zeer onbeduidend [1]) Slechts zelden stuit de lezer op eigenaardig Vlaamsche uitdrukkingen als: „het

---

[1]) Eene uitzondering moeten wij hier tot ons leedwezen maken voor de volgende noot op blz. 200: „.... Tusschen meer andere opschriften, „die vroeger de kerk van Hansbeke versierden en nu geplaatst zijn in „den stal der pastorij van deze gemeente, bevindt zich .... een opschrift „dat heel het leven verhaalt van Valentijn van Pardieu, waarrond de „acht kwartieren zijner familie. Gaarne had ik persoonlijk kennis geno„men van dit belangrijk document, doch zulks is mij, om een persoonlijk „geschil met den pastoor van Hansbeke, niet gegeven". — Op deze wijze meende de heer de Decker — zeker niet in een kalm oogenblik — aanleiding gevonden te hebben, om een geheel persoonlijke zaak onder de oogen zijner lezers te brengen. Wij zullen hem op dezen glibberigen weg niet volgen; maar toch rekenen wij ons, na de ontvangen inlichtingen, verplicht om te verklaren, dat de inzage van dit „document" den heer de Decker wel niet *gegeven*, maar ook *niet geweigerd is*, en zelfs nu ook niet geweigerd zal worden. *Sapienti sat.*

„gesprek rolde over", „berucht" in plaats van beroemd, „waarrond" en dergelijke. Een enkele maal kan men de beschouwing des Schrijvers misschien niet geheel en al volledig noemen. Het voorstel bijv. van Philips, in 1575 gedaan aan hen, „die voortaen niet Catholyk, als voren, „en zullen willen leven" [1]), om hunne goederen te verkoopen en het land uit te gaan, noemt de Schrijver streng en onverbiddelijk. Hij verontschuldigt het alleen door het gedrag der Protestanten, „die altijd schreeuwden" voor de vrijheid van het geweten, doch deze vrijheid niet wilden toestaan aan hen, die niet geloofden als zij. Maar er moet o. i. niet bij vergeten worden, dat velen der Hervormden geen kinderen des lands waren, maar lieden, uit den vreemde overgewaaid; en vervolgens, wat door den heer de Decker zelf op het einde van zijn werk [1]) wordt aangemerkt: het wettelijk bestaan van twee of meer eerediensten stuitte regelrecht tegen de vaderlijke zeden en gewoonten, was strijdig met den geest der toen bestaande wetgeving, was strijdig — zoo voegen wij hierbij — met het groote beginsel, waarop de geheele maatschappelijke orde rustte: handhaving der eenige Katholieke waarheid, toegepast op alle gebied.

Moge blijken uit de onbeduidendheid dezer aanmerkingen, die wij slechts met weinige zouden kunnen vermeerderen, hoezeer wij de *Geschiedenis der Malkontenten* op prijs stellen en den Schrijver van harte geluk wenschen met de gouden eeremedaille, waarmede hij zijn werk mocht bekroond zien.

A. J. Holiërhoek.

---

[1]) Bor, 599*a* [2]) Blz. 233—234.

Moderne Ideën en Theoriën [1]).

„Quaerite primum regnum Dei et justitiam ejus, et haec omnia adjicientur vobis." Matth. VI, 33.

Wij schrijven het jaar onzes Heeren 1883.

Meer dan achttien eeuwen is de Katholieke Kerk de moeder der menschheid, de moeder der volkeren geweest. Zij alléén heeft beschaving, de *ware* beschaving gebracht. Zij alléén was bij machte het menschdom te leiden langs den weg der waarheid en des levens, omdat zij alléén het ware licht bezit en alleen hare lippen de woorden der waarheid en des levens bewaren. Zij heeft

---

[1]) Wij laten hier reeds in den beginne de namen der voornaamste schrijvers volgen, welke wij in deze studiën met vrucht hebben geraadpleegd.

Michel Chevalier, Cours d'économie politique.

Le Play, Les Ouvriers européens ou organisation du travail.

Marx, Das Kapital.

Roscher, Grundlagen der National-Economie.

Riehl, Deutsche Arbeit.

Schäffle, Capitalismus und Socialismus.

Périn, De la richesse dans les sociétés chrétiennes.

Ratzinger, Die Volkswirtschaft in ihren sittlichen Grundlagen.

Von Kettler, Die Arbeiterfrage und das Christenthum.

M. J. S. Mill, Principes d'économie politique (naar het engelsch).

Henry George, Fortschritt und Armuth (naar het engelsch door C. D. S. Gütschow).

Albertus, Social-Politik der Kirche.

Léon Harmel, Die Christlichen Arbeiter-Corporation zu Val-du-bois.

Fr. Hitze, Die Sociale Frage.

de volkeren langs zekere banen geleid tot stoffelijke welvaart, tot echt volksgeluk, tot gezonde toestanden, tot den waren rijkdom; zij is de *eenige* onfeilbare leermeesteresse óók op dit, op stoffelijk gebied, zoowel als op het gebied der ziel en harer heiliging voor eene eeuwige bestemming. Ook hier had en heeft zij nog de woorden des levens. Indien thans de maatschappij zoo krank is, wanneer door zoovele geheime en openlijke wonden het hartebloed der volkeren verloren gaat, wanneer zooveel leed schuilt onder het schijnbaar rijke kleed, dat de moderne stoffelijke ontwikkeling over de uiterlijke gestalte der maatschappij geworpen heeft, dan is het omdat de maatschappij zich van de Kerk heeft afgewend, en de mensch zijn eigen God geworden is. De mensch is als de verloren zoon geworden; hij leeft verre van het vaderlijk huis in den vreemde, en hoe?

Elke opstand tegen de Kerk werd gevolgd van een noodlottigen achteruitgang; elke afval van haar door een diepen val. De diepste val had daarom plaats na den grooten afval in de zestiende eeuw. Een afgrond opende zich, die niet alleen de volken, die toen nog één gezin vormden, voor eeuwen vaneen scheidde en Europa met puin en bloed overdekte, zoodat landen, die weleer bloeiend en welvarend waren, ontvolkt en verwoest werden, maar waarin ook de materiëele welvaart te gronde ging. Die klove heeft zich immer verbreed; die afgrond is steeds dieper geworden. De volkeren hebben zich meer en meer afgewend van God en de Kerk. De weg, dien zij opgingen, was de weg des verderfs. Welke vreeselijke gevolgen heeft die geloofsafval niet na zich gesleept! Uit den opstand der menschelijke rede tegen het

gezag der Goddelijke rede werd de opstand tegen het wereldlijk gezag geboren. Uit het protestantisme volgde de revolutie, uit deze het liberalisme.

Het liberalisme heeft alles besmeurd en bezoedeld, wat het heeft aangeraakt. Het is voor de maatschappij eene harpij geweest. Zijn verpestende adem heeft alles vergiftigd, waarover hij heenging. Tot aan de zoogenaamde Hervorming beheerschte een princiep van associatie de maatschappij. Allen sloten zich onderling aan elkander aan. De een zocht een steun bij den andere. Uit de ondergeschikte associatie der standen in gilden, in corporatiën, in klassen, welke allen door de banden van bizondere privilegiën werden saamgehouden, vormde zich de Staat als de groote associatie van het geheele volk. De volkeren op hunne beurt erkenden gezamentlijk de Kerk als hunne moeder. Aan het hoofd der geheele Kristenheid stond de Paus, de alle eeuwen door levende Petrus, de opperste Vader aller geloovigen, allen omhelzend in dezelfde liefde, alleen regeerend in denzelfden naam, allen insluitend in hetzelfde gebed. Toen wisten de Kristennatiën, dat zij broederen waren, kinderen van één gezin; en één banier, de banier des Kruises kon alle natiën van Europa vereenigen; en met één kreet: „God wil het!" op de lippen, trok het geheele Westen op, om het heilige graf te verlossen.

De Kerk is de moeder der liefde en predikt de liefde. De liefde is het onderscheidingsteeken harer kinderen. Die liefde veronderstelt zelfverloochening. De eerste is de grondvest van Kerk en maatschappij, de andere de uiting der eerste, de gulden band, welken de liefde slaat om hare kinde-

ren, om hen allen te vereenigen in onderlinge eenheid en offervaardige genegenheid.

Het protestantisme verbrak met heiligschennende hand dien band der broederlijke liefde. De mensch is een „individu" geworden [1]), dat in *zich zelven* zijn doel heeft, dat *zich zelven* zal zoeken en alleen op *zich zelven* zal bedacht zijn. Zijn eigen geest zal zijn hoogste rechter en leidsman zijn in zijn geloof; geen leerende Kerk meer, maar het individu zich zelf leerend in volslagen onafhankelijkheid. Geen vereeniging meer ter bereiking van een gemeenschappelijk doel, geen samenwerken meer; maar ieder voor zich werke en streve vooruit en zoeke welvaart en rijkdom! — Wat gaan hem de anderen aan? Het individu weert zich tegen allen in alles. Eigenbelang is de laatste en de eerste levenswet. Het „mijn en dijn" is het eenig wetboek.

Het liberalisme is niets anders dan het egoïsme, en dit is drievoudig als een helledraak met drie koppen: het egoïsme van den Staat, dat den Staat-God voortbrengt; het egoïsme van den geest, en het egoïsme van het hart, welke beiden laatsten den mensch tot een

---

[1]) Dr. Chr. Fr. Grieb, protestant en demokraat, zegt in zijne *Gesellschafts-Oeconomie:* „Der Protestantismus will jedem Einzelnen Gelegenheit geben, den vollständigen Menschen an sich zur Erscheinung zu bringen, indem er ihn auf sich selbst verweist, und dabei ihm seine Selbstständigkeit zu wahren sucht. So öffnet sie dem *Individualismus alle Thüren* und ruft das Princip der *unbeschrenkten Concurrenz* hervor. Die Schranken, welche bis daher den Menschen, und [welk eene bekentenis!] zwar nicht selten *zu seinem und der Gemeinschaft Vortheil*, eingeengt haben, müssen fallen; im Gefühl, fast möchte ich sagen im Übermuth seiner Kraft, erkennt der Mensch keine Autorität über sich mehr an." Hoe waar, hoe logisch! nog eens: uit de Hervorming de revolutie, uit de revolutie het liberalisme!

god willen verheffen, den mensch in zijn onbegrensden hoogmoed en onverzadigden wellust: dus de vergoding van den geest, de vergoding van het vleesch. Het heidendom was niets anders.

Daarom beleven wij een wonderlijk schouwspel. Te midden van onze Kristelijke maatschappij keert het heidendom terug. Het keert terug door de wijdgeopende poorten van het materialisme, naturalisme, utilitarisme, enz. om het even hoe gij het noemen wilt. Het heidendom is het belichaamde egoïsme in al zijn afzichtelijkste naaktheid, in zijne laatste, scherpste uitdrukking.

Nergends uit zich deze strekking met meer kracht dan op het economisch gebied, het zoogenoemde staathuishoudkundig terrein. Hier heerscht het materialisme onbeperkt, hier zwaait het zijn looden, doodenden staf. Men heeft den zedelijken mensch, Gods evenbeeld, wiens ziel voor God en de eeuwigheid geschapen is, gescheiden van den stoffelijken mensch. Met de ziel heeft de maatschappelijke mensch niets te maken. Het lichaam, het stoffelijke is *alles* en *alles alleen*. Het is, in zekeren zin, de scheiding van Kerk en Staat, op den enkelen mensch toegepast. Wat bekommeren wij ons om den godsdienst? of om de ziel? daar hebben wij niet mede te maken. Welvaart, stoffelijke welvaart alleen is ons doel. Het gouden kalf moet den Almachtige de heerschappij betwisten. Aan het lichaam komt de voorkeur toe boven de ziel, aan het tijdelijke boven het eeuwige, aan het stoffelijke boven het ideale! Het is de eeuwige, de altijd groote strijd.

De dorst naar goud is de alles verslindende hartstocht onzer dagen. Hij streeft, met onbarmhartige hoovaardij

alles overweldigend, naar de alleenheerschappij. Alle slechte hartstochten, alle lage instinkten van den gevallen mensch, alle schuldige lusten, die de volkeren in de laatste eeuwen deden wankelen, en ze al dieper en dieper doen zinken in het slijk, dienen onder deze banier; en de bloedroode vlag, die de Commune plantte op het rookend puin der koningspaleizen, is slechts een uitdrukking dierzelfde zaak.

De revolutie had in het bloed alle maatschappelijke ongelijkheid van stand vernietigd. Gelijkheid zou er heerschen voortaan. Maar tegen de macht van het goud werd er vergeefs met vereende krachten storm geloopen. Het goud behield de overwinning. Die macht echter is iets stoffelijks, zij is zuiver materiëel.

De democratie, die altijd ondanks haar zelve streeft naar de heerschappij, zoekt het geld als het eenige middel om er toe te geraken. Het algemeene streven werd nu die macht te veroveren, door geld te heerschen, door rijkdom te genieten; en de wereld wordt beheerscht door de slechtste aller aristokratiën, die van het geld.

Heidensche toestanden keerden weer. Er wordt een zóó koortsachtige jacht op genot en wellust gemaakt, dat de stoutste verbeelding er zich geen denkbeeld van vormen kan. De mensch zelf is het doel van zijn bestaan, van zijn streven, zijn leven. Alles wordt voor geoorloofd gehouden, wanneer het doel, rijkdom, bereikt wordt. Tot elken prijs, ten koste van alle offers, zelfs van het heiligste, van wat het onschendbaarst wezen moest, van de onschuld des kinds, van de tranen, van de deugd der vrouw, van het bloed, van de pijnen der zwarte of blanke slaven, wordt er rijkdom, goud

gezocht zonder wroeging, zonder aarzeling. Het is een soort van *cultus* geworden. De mensch troont op het altaar, en alle hartstochten en lusten zijn de schaamtelooze priesteressen, die voor goud den nieuwen afgod moeten vereeren.

Zoo was het oude heidendom, zoo is het moderne.

Goud! goud! en zóó spoedig mogelijk, en zóó veel mogelijk, om zóó lang mogelijk en zóó veel mogelijk te kunnen genieten; dat is de leuze, de gewijde machtspreuk der moderne maatschappij. Het is de talisman onzer tijden, die alles vermag; de nieuwe moordkreet, die in dien vreeselijken strijd aangeheven wordt; de diepe zucht, die opstijgt ook uit die sombere, zwijgende, zwoegende scharen van blanke slaven, mannen, vrouwen, kinderen, van de armzalige lijfeigenen dier groote vassalen der machine, die den albeheerscher, het goud huldigen. De exploitatie van den mensch door den mensch is het kenteeken, neen het brandmerk, dat het heidendom op het bezoedelde voorhoofd draagt, het Kaïnsteeken van den moord, dat er onheilspellend vlamt. Onze moderne heidenen hebben hierin het ongeloofelijke geleverd. In het groote rijk van het egoïsme kent men geene andere heerschappij.

En toch, eene andere wet dan *de liefde en de zelfverloochening* is voor de Kristelijke wereld niet denkbaar. *Beiden vormen het kort begrip der Kristelijke staathuishoudkunde.* Zij geven de oplossing aller maatschappelijke vraagstukken; zij zijn de oplossing der zoogenoemde „sociale kwestie". Dit dubbele gestarnte straalt in onverdoofbaren luister op de banier der ware beschaving; zij leiden tot waar volksgeluk, tot ware welvaart;

zij doen de klippen vermijden, bezweren de stormen, en zij alleen kunnen het schip de gewenschte haven van het ware volksgeluk doen binnenzeilen. Dat kan de Kerk en de Kerk alleen.

Het geschapene kan niet absoluut, onbeperkt, onbegrensd zijn. Voor den mensch is absolute vrijheid eene onmogelijkheid, in zich een onding. Doch de ziel is onsterfelijk, zij is voor de eeuwigheid bestemd; en de mensch, zoo droevig gedaald van den troon zijner eerste onschuld, de onttroonde koning, de gevallen engel, de balling uit het Paradijs, heeft onbestemde, verwarde herinneringen van zijne vroegere grootheid medegenomen. De balling denkt en treurt om het vaderland, de koning om den verloren diadeem, volgens het diepzinnige woord des dichters:

L'homme est un dieu tombé, qui se souvient du ciel.

En is het nu verwonderlijk, dat die mensch, wanneer hij zijn hooge en grootsche bestemming miskent, wanneer hij zijn goddelijken oorsprong verloochent, wanneer dat arme schepsel tegen den almachtigen Schepper opstaat, dat hij dan tot in zijn hoovaardige, oproerige droomen, in zijn theoriën, in zijn utopiën nog de bewijzen van zijn hemelsche afkomst en bestemming levert? Dan spreekt hij altijd van onbeperkte vrijheid, van een eindelooze ontwikkeling — van een nooit uitgeputte vatbaarheid voor volmaking. Hij weet, dat zijn streven valsch is: een kreet der ziele, dien hij nooit tot zwijgen kan brengen, roept het hem aanhoudend toe; zijn ziel blijft steeds Kristen.

Arme Titanen, die den hemel willen bestormen, en verpletterd neerstorten, begraven onder de bergen, die zij zelven opeenstapelden, om langs dien reuzentrap de hemelburcht te bespringen.

Wij willen eenige der nieuwe theoriën onderzoeken. Vooreerst ontmoeten wij hier de darwinistische leer van den „strijd om het leven".

Volgens Darwin's ontwikkelingsprinciep bestonden de eerste levensvatbare wezens in eene eiwitachtige, volkomen anorganische stof, waaruit langzaam, in millioenen jaren, de volmaakte thans bestaande organismen, tot dat van den mensch toe, zich gevormd hebben; deze vorming geschiedde *daardoor*, dat ze gehoorzaamden aan eenen innerlijken drang om zich te vermenigvuldigen; en hierdoor zou het getal der nakomelingen onbepaald progressief toenemen, zoo niet het gebrek aan het onontbeerlijke een onoverschrijdbare grens had getrokken. Doch daar deze drang ter vermenigvuldiging steeds voortwerkte, moest er tusschen de verschillende wezens een strijd ontstaan: wie namelijk voor zich de onontbeerlijke levensvoorwaarden zou kunnen vervullen. Ziedaar den strijd om het bestaan. Deze deed de zwakke, de minder volkomen wezens van de wereld verdwijnen: de meer, de beter georganiseerde wezens behielden steeds de bovenhand; en dit proces zal altijd voortduren: immers die volmaking en die onbewuste, door geslachtskeuze geleide ontwikkeling zal steeds voortgaan. — Het Darwinisme te wederleggen op natuurkundige gronden is niet ons doel. Zulks is reeds geschied. Overigens is het niets anders dan een bloote hypothese, die nooit kan bewezen worden, en die altijd met een halsbrekenden sprong van het

redelooze tot het redelijke wil overgaan, en door de geschiedenis van het menschdom wordt gelogenstraft [1]).

Maar wie wordt niet getroffen door de wondere overeenkomst tusschen deze theorie van oneindige volmaking — het gevolg van den aanhoudenden strijd des levens, die op zijne beurt uit *de zelfzucht* geboren wordt — met de staathuishoudkundige theoriën van Adam Smith en zijn vrijhandelssysteem en onbeperkte mededinging, als ook met de vreeselijke bevolkingsleer van Malthus en hare steeds meer uiteenloopende geometrische en arithmetische reeksen?

De zelfzucht, geholpen door een altijddurenden strijd om leven en welvaart, waaraan zich niemand onttrekken kan, zal bij ieder volk zoowel als bij de geheele menschheid het machtigste leven en de krachtigste organisatie ontwikkelen, welke het menschdom en de maatschappij steeds zullen doen vorderen op den weg der volmaking en des vooruitgangs. Laten dus de individuen, met het egoïsme gewapend, en gepantserd met dit „aes

---

[1]) Den 23sten Februari 1883 trad tegen deze zoo dwaze als vreeselijke theorie, naar aanleiding van de redevoering, kort te voren door Dubois-Reymond, Rector der Berlijnsche Universiteit, gehouden, de bekende Dr. Stöcker, de leider der *Christlich-Sociale* partij op. Dubois had gezegd, dat het Kristendom onhoudbaar was, en dat Darwin eindelijk den mensch zijne plaats had aangewezen „an der Spitze seiner Brüder": de dieren.

Dr. Stöcker zeide: De „Urschleim" is een „Urleim" geweest, waarmede Prof. Häckel vele zwakhoofdigen, evenals men het de vogels doet, had verleid en gevangen, zoodat zij aan eene leer waren vastgeraakt, die uit een mug een olifant leerde maken, die in de plaats van *godsdienst*, *godloochening*, in de plaats van *„Rechtsleben"*, het *recht van den sterkste*, in de plaats van het *sociale leven*, den *strijd om het leven* stelde.

Men weet verder, dat Darwin, die in de eerste uitgave van zijn werk een scheppend God erkende, in de tweede God wegliet, om Hem in de derde weder aan te nemen.

triplex", deel nemen aan den wereldstrijd; de machtigsten zullen verwinnen; die aanhoudende strijd zal noodzakelijk tot aanhoudende inspanning aanleiding geven, waarbij de machtigste, de opperverwinner, de eerste aanvoerder zal zijn, maar steeds vooruit zal moeten gaan of hij wil of niet; want de andere strijders laten noch kunnen hem ooit rust laten, daar het egoïsme hen steeds voortzweept.

Arm menschdom, dát zou uw lot zijn! Arme mensch! steeds over de gekneusde, verminkte overblijfselen uwer medemenschen voort te ijlen, zonder hart en liefde, rusteloos, hijgend, door de scorpioenen gegeeseld der wreede Eumeniden, welke men den vooruitgang, den strijd, de zelfzucht noemt!

„De strijd om het leven", „the struggle for live" zij nu het motto. Dat is de ijzeren wet, die het leven der individuen en der volkeren beheerscht.

Maar ons wacht nog meer. Malthus laat ons zijn bevolkingstheorie hooren. Men beschuldige ons niet van overdrijving; wij laten ze derhalve opzettelijk naar een handboek volgen, dat tegenwoordig veel in gebruik is [1]):

„Het is te vergeefsch dat gij met al uwe instellingen het lot der armen wilt verzachten. Wat gij ook doen moogt, altijd zal de bevolking aangroeien in eene geometrische reeks [2]), en de middelen van bestaan in eene arithmetische reeks [3]). Wat men ook moge veranderen in wetten of regeeringsvorm: waar 32 moeten leven van de middelen van bestaan van 10 — daar sterven er 22. Vruchteloos wilt gij die natuurwet buigen; gij brengt

---

[1]) De Bruin Kops. *Beginselen der Staathuishoudkunde.*

[2]) Bijv 2. 4 8 16 32. enz. [3]) Bijv 2 4. 6. 8 10 enz.

slechts duizenden meer ten offer; uwe ruime armenverzorging geeft slechts voedsel aan het graf; uw geliefkoosd vondelingsgesticht is een knekelhuis. Als iemand geboren wordt in een wereld, die reeds vol is, waar zijn gezin geen middelen heeft om hem te doen bestaan, of waar de maatschappij zijnen arbeid niet noodig heeft, daar heeft die man niet het minste recht om voedsel te vorderen. Hij is inderdaad te veel op de wereld. Aan het groote gastmaal van het leven is geen plaats meer voor hem. De natuur gebiedt hem te vertrekken, en weldra zal zij dat bevel ten uitvoer brengen."

Tot voltrekking van dit onbarmhartige vonnis nadert een vreeselijk leger. De honger, de ziekte, de oorlog, de misdaad, sterften en schandelijke krankheden, zóó heeten de uitvoerders van het groote doodvonnis. De schavotten, waarop het menschdom bij scharen sterven moet, zijn de hospitalen, tuchthuizen, vondelingsgestichten, landverhuizingsschepen. De nooit volprezen wijsheid eindigt in dezen strijd om het leven — die een strijd op leven en dood geworden is — met de welvaart en den overvloed van eenige weinigen, en den ondergang, den hongerdood der overigen. De eene mensch is geroepen met zijn lichaam den anderen tot voetschabel te dienen.

En dit is volgens Malthus eene natuurwet. Darwin en Malthus verkondigen dezelfde leer. Beiden nemen den strijd als eene onvermijdelijke voorwaarde aan, de een van de ontwikkeling en de andere van den vooruitgang. Beiden ontkennen de schepping door een persoonlijken God. Want die ontwikkeling, die vooruitgang geschieden „onbewust", dat is zonder dat het zich ontwikkelende, het vooruitgaande wezen er besef van heeft, terwijl het

alleen door de natuurdrift om zich zelf in stand te houden en zich te vermenigvuldigen, tot den strijd om leven en welvaart gedreven wordt.

Weldra zien wij dan ook deze beide leeringen gecombineerd, onder den naam van „Philosophie des Unbewussten", door Hartmann voorgedragen, en een pessimisme voortbrengen, dat den zelfmoord als laatste logische gevolgtrekking *aanneemt.*

God zij dank, dat deze ongezonde en noodlottige theoriën nog niet geheel ons volksleven vergiftigd hebben en nog niet diep zijn doorgedrongen. Het Kristendom is in merg en bloed overgegaan en heeft aan de vernielende kracht dezer leer tot nu toe wederstand geboden.

Wij nemen hier over deze tweevoudige theorie van de vrije mededinging en van den strijd om het leven een heerlijke uitspraak over; zij is van Professor Marlo, (pseudoniem voor Winkelblech) en werd reeds vóór dertig jaren geschreven.

„Hoewel de liberalen tot nu toe in geen enkel land hunne beginselen geheel en al kunnen toepassen, zoo zijn echter hunne tot nu toe genomen proeven meer dan voldoende, om het volslagen en zekere mislukken van hun streven te bewijzen:

Zij *wilden* den arbeid vrij maken, en hebben dien onder het juk van het kapitaal gekromd, —

zij *wilden* de ontboeiing aller krachten, en zij hebben ze in de boeien der ellende geslagen, —

zij *wilden* den hoorigen arbeider (lijfeigene en pachter) van den bodem losmaken, en zij hebben hem door het opkoopen van landerijen den grond onder de voeten weggenomen, —

zij *wilden* de welvaart der maatschappij, en deden ellende en overvloed ontstaan, —

zij *wilden* de verdiensten doen eeren, en zij maakten ze tot slaven van den eigendom, —

zij *wilden* de afschaffing van alle monopoliën, en zij hebben ze door het reuzenmonopolie van het kapitaal vervangen, —

zij *wilden* de oorlogen onder de volkeren doen ophouden, en zij hebben den burgeroorlog ontstoken, —

zij *wilden* zich van den Staat ontdoen, en hebben zijne lasten vermenigvuldigd, —

zij *wilden* de beschaving algemeen maken, en zij hebben ze tot een voorrecht van den rijkdom gemaakt, —

zij *wilden* de zedelijkheid in de maatschappij hooger opvoeren, en zij hebben haar in een modderpoel neergestooten, —

zij *wilden* in één woord onbeperkte vrijheid, en hebben de schandelijkste slavernij gebracht, —

zij *wilden* het tegendeel van wat zij bereikten, en hebben dus de proef geleverd, dat het liberalisme in zijn geheelen omvang niets anders is dan eene utopie."

De socialisten hadden het wél begrepen. Marx, Lassalle en anderen zochten geen andere basis voor hunne leer dan het Darwinisme en het pessimisme, welke ook den grondslag vormden der engelsche staathuishoudkundige leerstelsels van de laatste tijden. Wilden de nieuwere Engelschen volgens hunne egoïstische systemen de uitersten onzer hedendaagsche maatschappij, die vreeselijke weelde en die allervreeselijkste ellende, door den strijd om het leven verklaren, de socialisten doen het eveneens, maar volgens de leer van *hun* egoïsme en verlangen den triomf

voor de macht der vuist, voor de massa der arbeiders; de eersten strijden voor de bezittenden, de anderen voor de „onterfden" der maatschappij.

Voorwaar, wij ontkennen het niet, dat de strijd om het leven, om de middelen van bestaan een machtige hefboom is van den vooruitgang, maar *alleen* voor *dien* mensch en *dat* volk, dat een hooger ideaal zoekt te bereiken dan genot en stoffelijke welvaart. Dan, maar ook *dan* alleen, staalt die strijd den moed en de kracht, verdubbelt hij de moreele energie. Wanneer die strijd echter niet dan materiëele doeleinden heeft, zal hij tot een afgrond van diep zedelijk verval voeren. Het godsdienstig-zedelijke leven sterft langzaam weg. De mensch eindigt in dierlijkheid of idiotisme. De „philosophie van het Onbewuste" geeft, streng logiesch, de zelfvernietiging als slotresultaat aan.

Alleen hoogere doeleinden kunnen een waren vooruitgang en een blijvende beschaving uitwerken. Zij alleen kunnen den mensch tot de heerschappij *over* de natuur verheffen. Zoekt hij in de natuur zich zelven, dan zal hij in de natuur verzinken en haar slaaf worden. Hij zal alles voor zich willen, om..... alles te verliezen. Het genot maakt den mensch afhankelijk van de natuur. Welvaart, weelde, kunsten en wetenschappen zijn dan tot op een zekere hoogte bij hem denkbaar; maar slechts voor korten tijd. De mensch komt dan, juist door dit alles, tot eene sybaritische verwijfdheid en geeft zich over aan een sardanapalische weelde, en de door het egoïsme uitgeputte natuur is met onvruchtbaarheid geslagen.

Ninivé, Babylon, Egypte, zelfs Griekenland en Rome leveren ons de bewijzen. Alcibiades' verschijning kondigt

voor Athene den naderenden val aan. Zoolang Rome mannen opleverde, die sterk waren door ontbering en zelfverloochening, telde het ook nog vaderlandslievende harten. Ten tijde van Lucullus was de Romein dood in den Romein. Hoort den grooten Corneille:

> Je rends grâces aux dieux de n'être pas Romain
> Pour avoir conservé quelque chose d'humain.

De mensch moet het middenpunt van zijn bestaan zoeken in God. In plaats van door het egoïsme te worden wat hij worden wil, moet hij die zelfzucht, die hem aan de natuur onderwerpt, verwinnen; dan zal hij op zijne beurt de natuur beheerschen. Waar zal hij echter tot deze overwinning de noodige kracht, de volharding vinden? In God en in God alleen. De ziel gaat boven het lichaam, eveneens de geest boven het stof; de geest moet de materie als doortrekken, als „bezielen", haar veredelen en verheffen.

De zelfzucht kan dus de verhouding des menschen tot de natuur niet regelen, evenmin als het egoïsme het richtsnoer zou kunnen zijn voor de verhouding des menschen tot zijn evenmensch, in den strijd om het leven.

Het menschdom is *solidair*. Het princiep der solidariteit beheerscht en verlicht het zedelijke leven. Zeker, elk mensch bestaat voor zich zelven, in de geheele kracht en in het volle recht zijner individualiteit; zijn bestemming, het eerste doel van zijn bestaan, zijne zaligheid, is natuurlijk geheel individueel. De ziel, welke wij van God ontvangen hebben, moet zich tot God, haar hoogste type, door de vrijheid zoeken te verheffen. Maar niet

elke ziel op zich zelve alleen draagt den stempel der Godheid: de vereeniging der zielen, de maatschappij is niet minder geteekend met het zegel Gods. In haar spiegelen zich de eeuwige betrekkingen af, waarin de drie Goddelijke Personen in een volmaakte eenheid leven. Van daar het onloochenbare feit der solidariteit. Alle leden der maatschappij werken op den duur, in een zekere mate, onderling tot het maken en bereiken van elkanders lot mede. Wat het geheel, het lichaam, treft, dat treft ook elk lid in het bizonder; wat de leden treft, treft ook het geheele lichaam. Alles, op stoffelijk zoowel als op zedelijk gebied, elk groot feit van het sociale leven bewijst zulks ontegenzeggelijk. Dit is zoo waar op economisch gebied, dat het mislukken van een gewas bij den algemeenen oogst op geheel den handel invloed uitoefent. Wat meer is, deze groote sociale wet doet zich niet minder gevoelen in het groote gezin der volkeren. De achteruitgang van eenig volk blijft niet zonder weerslag op alle anderen. De H. Paulus heeft het gezegd: waar één lidmaat lijdt, lijdt het geheele lichaam [1]).

Echter moet men toch het ideaal van het sociale leven niet alleen in de grootheid en welvaart van het geheele

---

[1]) Vervullen de rijken *de plichten* niet, welke rijkdom en bezit hun opleggen, zoo zullen de mindere klassen in gisting komen en tot oproer overslaan De hartstochten van den behoeftige, aan wien de rijke de behulpzame hand onttrekt, zullen hem met ruw geweld boete doen betalen. De miskende wet der solidariteit zal zich wreken met onweerstaanbare macht. Niet eens met het goud der rijken zal de vertrapte arme zich tevreden stellen. Hij wil meer. Hun gouddorst onstak zijn bloeddorst. Hij wil hun bloed, hun hartebloed. Zelfzucht deed zelfzucht ontstaan. De woeker, gierigheid, gevoelloosheid van den rijke stortte zijne eigene zelfzucht als gift en dood in het hart der armen.

volk, maar ook in het geluk en in de welvaart van de individu's stellen. Zou iemand een volk machtig en gelukkig noemen, welks hoogste klassen machtig en gelukkig zijn, terwijl de lagere standen gebukt gaan onder het loodzware juk der ellende en der ondeugd?

Voor den Kristen zijn de menschen broeders, kinderen van één vader naar het vleesch, van één vader naar den geest, van God. Allen hebben dus hetzelfde recht om naar het bezit van dezelfde goederen voor lichaam en ziel te streven, welke God aan allen gegeven heeft, onder voorwaarde dezelve door arbeid en deugd te veroveren.

Het ideaal van het sociale leven zou dan bestaan in de volmaakte deelneming van allen, aan alle gaven Gods op zedelijk en op stoffelijk gebied. Maar de maatschappijen even als het individu streven aanhoudend naar een geluk, naar een ideaal, dat zij nooit zullen bereiken; en de Maistre heeft gelijk, dat de gelukkigste maatschappij die zal wezen, waar het grootst mogelijke geluk het aandeel zal zijn van het grootst mogelijke aantal menschen. Maar altijd moet het zedelijke leven boven het stoffelijke leven gaan, en moet de ziel boven het lichaam gesteld worden.

Uitsluitend dierlijk streven naar brood en voortplanting leidt tot dierlijke toestanden, tot het verval en den ondergang der volkeren. Het dier is en was steeds in een mechanische afhankelijkheid van zijne driften, terwijl de mensch door de beheersching zijner driften tot een zijner waardig leven opklimt. Hier ligt een afgrond tusschen het leven der dieren en dat der menschen, waarover niets in staat is het Darwinisme heen te helpen.

Het grenzelooze egoïsme, dat de moderne wetenschap als grondveste der economie voor individu en volk hoog opgehemeld heeft, kan slechts voeren tot een strijd op leven en dood, tot de bloedigste omwentelingen — of tot den zelfmoord na een overmaat van genot.

Neen! de wet, de voorwaarde van waar geluk en welvaart èn voor het individu èn voor de maatschappij op stoffelijk zoowel als op zedelijk gebied is de *liefde* en de zelfverloochening. De liefde *tot God*, *tot zich zelven en tot den medemensch.* Het is een soort van afglansing van de H. Drievuldigheid, een drievoudige afstraling van dat ééne vuur, door God in het hart van den mensch ontstoken, welke, door hare hemelsche warmte, licht en leven over de geheele wereld kan verspreiden.

Toch blijft het leven van den mensch een strijd. De mensch is gevallen. Nood en arbeid wegen zwaar op den schuldige. De afstammelingen van Adam gaan gebukt onder den last van den vloek, in het Paradijs tegen hen uitgesproken, en de voet van het arme menschenkind scheurt en verwondt zich dikwijls aan de scherpe doornen van den levensweg. In zich zelven, rondom zich heen ziet de mensch vijanden, die bestreden, stoot hij op moeielijkheden, die overwonnen moeten worden, ook door een voortdurenden strijd, door arbeid en door inspanning. Maar deze strijd, hoe oneindig ver verschilt hij van aard van den darwinistischen strijd, die de natuur in hartstochtelijk zinnelijk genot wil uitputten, om te eindigen, als zij in het niet verzinkt. Neen! in dezen strijd, in deze inspanning, in dezen arbeid schittert de kracht uit der boete, de verzoening, der verlossing. Met de edelmoedigheid der zelfverloochening, met het heilige enthusi-

asme der offervaardigheid zijn steeds door fiere zielen de heerlijkste, de grootste, de moeielijkste, ja, de pijnlijkste ondernemingen begonnen. *Die* strijd voert tot de overwinning over zich zelven, tot de onderwerping der natuurkrachten, tot macht en geluk en welvaart en tot tevredenheid met zich zelven en met anderen in het zalige bewustzijn eener trouwe plichtsvervulling.

Stoffelijke rijkdommen te verzamelen kan niet het eenige, het hoogste doel van den mensch, der maatschappij zijn. Wat men ook volgens den noodlottigen geest der philosophie van de achttiende eeuw hebbe geschreven, gesproken of gedaan, sinds meer dan eene eeuw, wat ook de konsekwente apostelen van het utilitarisme, Fourier en Proudhon hebben in het werk gesteld om de maatschappij van het Kristendom af te trekken en onder het juk van het materialisme te krommen, en haar in het gareel der zelfzucht te spannen en alleen voor de voortbrenging der rijkdommen te doen arbeiden — elke maatschappij zal zich ten laatste met walging afwenden en met de hoop in het moede oog opblikken naar het licht der waarheid; en slechts de Kerk kan haar dat licht laten zien.

De Kerk veroordeelt den rijkdom niet. Maar in den rijkdom kan 's menschen bestemming niet gelegen zijn. Het is klaar, zegt de H. Thomas [1]), dat het geluk des menschen niet in den rijkdom kan bestaan. Deze wordt alleen gezocht in zooverre hij een ondersteuning is van de menschelijke natuur. Hij kan de laatste bestemming des

---

[1]) Summa theolog. 1. 2., q. II, art. 1.

menschen niet zijn — zijn bestemming integendeel is den mensch te dienen in het bereiken van zijn doel. Overigens is het verlangen naar het hoogste goed onbeperkt van natuur. Hoe meer men dit hoogste goed bemint, des te meer hecht men er zich aan, en des te meer veracht men alles wat buiten hetzelve bestaat; want hoe meer men het bezit, hoe beter men het kent. Met den rijkdom is het geheel anders gesteld. Nauwelijks bezit men hem of men veracht hem, en men maakt jacht op nieuwen, anderen rijkdom. Is dit niet voldoende om de onvolmaaktheid er van aan te toonen, en te bewijzen, dat het hoogste goed niet in den rijkdom kan bestaan? — God is het hoogste goed. De goederen der aarde hebben geene andere waarde dan in zoover zij ons tot God voeren. Maar het zijn dan toch goederen, die waarde hebben, en, voegt de H. Thomas er bij, de mensch kan zich niet geheel losmaken van alle zorg voor de stoffelijke goederen; doch zoo hij in deze zorg niet te ver gaat en de maat niet overschrijdt van hetgeen tot een eenvoudig leven behoort, dan zal hij niets doen wat met de volmaaktheid van het Kristelijke leven strijdig is. De H Augustinus [1]) had zulks reeds gezegd: „Het menschelijke gezin leeft volgens het geloof, maakt als een vreemdeling van de goederen der aarde gebruik, niet om zich door dezelve te laten innemen en zich van het doel te laten afbrengen, waarnaar het streeft, dat God is; maar om er een steun in te vinden, die den last van dit vergangelijk lichaam, welke de ziel neerdrukt, verlicht. De aarde en hare heerlijkheden zijn slechts vertroostingen voor ellendige ver-

[1]) De Civitate Dei. L XIX, c. 17.

oordeelden, en geen belooningen voor gelukzaligen."

Aldus is de rijkdom het doel voor den materialist, voor den Kristen echter niets meer dan een middel. Voor den eerste is hij als de kogel, welken de galeiboef voortsleept, of de boei, die hem aan de aarde vastketent, voor de andere is de rijkdom als een trap om ten hemel op te klimmen. De rijkdom kan een wapen zijn, dat ons nuttig is, maar dat men niet dan met groote voorzichtigheid moet hanteeren; dikwijls kwetst het de hand, die het voert.

Strijd is er, in en buiten den mensch niet alleen, maar ook in en buiten elke maatschappij. Strijd tusschen de ziel en 't lichaam in den mensch, die toch één is; strijd in de maatschappij tusschen de moreele en de stoffelijke orde van zaken. Het lichaam bestaat slechts voor de ziel, zoo bestaat ook in het algemeen het stoffelijke alleen voor het zedelijke. De zedelijke grootheid, ziedaar het doel, het leven, de kracht, de eenige grootheid der volkeren. Het stoffelijke heeft alleen voor zoover waarde, als de mensch er door zijn arbeid iets in doet stralen van dien goddelijken glans, dien God in zijn ziel doet schitteren.

Zoo zijn de verhoudingen tusschen ziel en lichaam, tusschen geest en stof, tusschen zedelijke en materiëele macht, ontwikkeling en grootheid.

Daarop berust de uitspraak van Roscher, die verklaart, dat geen volk, hetwelk waarlijk godsdienstig en zedelijk is, zal te gronde gaan, zoo lang het deze hoogste goederen in hooge eere houdt.

Het valt niet te loochenen, dat het zedelijk bewustzijn der volkeren op het gebied der staathuishoudkunde diep

gezonken is, dat het heidendom schijnt terug te keeren, en dat de toekomst der maatschappij, te oordeelen naar de verschijnselen, welke zich voordoen, zeer onrustbarend is. Wij meenen de hand op de wonde te hebben gelegd. Hebben wij het kwaad leeren kennen, zoo rijst vooreerst hier de vraag: wie, wat kan hier genezing, redding brengen? Deze vraag willen wij nog in 't kort beantwoorden en daarmede deze inleiding sluiten.

Het eerste antwoord is weer een vraag: kan de zoogenoemde *humaniteit* de zieke maatschappij genezen?

Wij antwoorden: neen! zij is niet eens een palliatief. Hoe zou dat wonderlijke mengsel van dwaling en waarheid, van deugd en ondeugd, van geloof en ongeloof, van bevestiging en ontkenning, dat men humaniteit noemt, de droevige wonden vermogen te heelen, die zoo diep ingekankerd zijn in de maatschappij? *Die* balsem zou vergiftigen. Een dwaze homoeopathie zou het wezen, hoogmoed en zinnelijkheid, door trots en zingenot te willen genezen. De humaniteit onzer eeuw telt maar één princiep: het utiliteitsprinciep. *Alles gaat, draait en wentelt* om ééne as: *het voordeel.* Ééne vraag staat bovenaan: *wat geeft voordeel? — wat geeft het meest? —* Wat is billijk, rechtvaardig, waar, edel, verheven? Men haalt de schoudèrs op — bijzaken! En zielenadel, karakter, idealen, zij verdwijnen. Men verheft zich niet meer tot hoogere doeleinden. Men heeft den adelaar gekortwiekt; hij strijkt over den grond. *Nut, voordeel, eigenbaat* — alles eigenliefde, zelfzucht: dit is de ziel der *humaniteit.* Partij kiezen voor waarheid en recht, optreden, fier en mannelijk voor God en godsdienst, voor het waarlijk groote en edele, en daartoe iets, al was

het maar zijn rust of gemak ten offer brengen — dat is te veel: men deinst terug. Deze machteloosheid en karakterloosheid wordt met den naam van *wijze bezadigdheid* versierd, en men boogt er op, zoo slim, zoo sluw, zoo voorzichtig te zijn. In deze school van armzalige wijsheid wordt het opkomende geslacht gevormd. Hij die voor de gerechtigheid bereid is offers te brengen, voor dezelve vrijmoedig durft optreden, die zijne meeningen tegen den tijdgeest in durft verdedigen, wordt een dweeper, een enthusiast, een onpraktisch mensch genoemd. Hoe weinigen zijn er niet, in wie *een man*, een *karakter* woont, die riddelijk voor het vertrapte recht uitkomen, die edelmoedig in het kampperk treden voor de waarheid en het recht? Ja, de denkbeelden worden plat, alledaagsch, laag; het ideaal moet overal voor het realisme wijken. In kunst en wetenschap en politiek wordt alles een soort van handelsspeculatie. De maatschappij heeft, tezaamgenomen, slechts ééne gedachte, ééne neiging: rustig genieten. Dr. Moufang had gelijk: „Es fehlt uns an Männern, die Farbe kennen und Farbe bekennen!" — Deze theorie heeft een ander noodlottig gevolg. Wij willen spreken van de „heerschappij der middelmatigheid", welke hare uitdrukking vindt in de zoogenoemde publieke opinie, dat is de opinie van de groote meerderheid [1]).

Die middelmatigheid ziet als instinktmatig een vijand in alles wat groot en verheven is. Zij *wil* noch *kan* het bereiken: luiheid en onmacht zijn hier de oorzaken van;

---

[1]) Men denke hier aan de wijze, waarop Napoleon III, en thans nog de Duitsche rijkskanselier *die* publieke opinie en bewerkten en misbruikten.

maar zij gedoogt niet, dat anderen meer vermogen en doen dan zij zelf, volgens het woord, dat Danton zijn tegenstanders toewierp: „tu l'ôses!", „gij durft het wagen!" beter, edeler te zijn dan wij; daarvoor zult gij boeten! — gij zijt te fier, te hooghartig, om u zelven af te zweren en met allen neer te knielen voor de afgoden van den dag; dat zullen wij u betaald zetten. Men neemt, zoo het kan, eene soort van ostracismus te baat. Men zou volgaarne den modernen Aristides buiten de maatschappij zetten, omdat men het onverdragelijk vindt, hem een braven, eerlijken man te hooren noemen. Want, hoe? iemand die beter wil zijn dan wij! dat is dood eenvoudig onverdragelijk. Tegen dezulken, welke het wagen zich boven het middelmatige te verheffen, worden allen ten strijde opgeroepen. *Die* onafhankelijkheid van *die* publieke meening, is een misdaad tegen den tijdgeest, die niet streng genoeg kan gestraft worden. Over zulk een hoogmoedigen, verwaanden dwaas, die recht en waarheid boven zijn voordeel stelt, moet de staf gebroken worden!

Schelling schreef in het jaar 1803: Men heeft het zoogenoemde verstand der menigte (de publieke opinie) tot scheidsrechter in zaken des verstands verheven; daaruit volgt het systeem der ochlocratie in de wetenschap, om te eindigen met de algemeene verheffing van het gemeen (*des Pöbels*)!

Om de leer van den Heiland, welke het aanschijn der aarde heeft veranderd, om die leer, die de waarheid en het leven is, bekommert men zich niet. Elke droomer, elke phantast, elke dweeper wordt gretig aangehoord en bewonderd en toegejuicht, van Plato [1]) en Xenophon [2])

[1]) In zijne *Respublica*.

[2]) In de *Politica*.

en Aristoteles [1]) af tot de duitsche philosophen toe. Naar elke opvatting van eene „tête fêlée" staat men te luisteren met open mond, moge hij Campanella, Fourier, Owen, Louis Blanc, Saint-Simon, Marx of Lasalle of Schulte-Delitsch heeten. Men staart hem aan, en voor hoogen prijs [2]) neemt men zijn *panacee*, zijn elixir. Overal vindt men een Panurge en nog meer kudden, die in onze *onafhankelijke* eeuw de schapen van Panurge navolgen. Maar tot Hem te gaan, die de weg, de waarheid, het leven is, neen! Het is thans, op economisch gebied, van de Kerk waar, wat ten tijde der verlossing de Boetgezant van den menschgeworden Zoon Gods verkondigde: „In uw midden staat Hij, en gij kent Hem niet!" Neen, helaas! de maatschappij is verblind door hare dwaasheid en kent Hem niet en ijlt ten verderve.

De staathuishoudkunde leeft van ontkenning. *Zij ontkent de erfzonde*, die den wil onttroonde, den geest verblindde en in den mensch den onzinnigen lust ontstak om zich zelven te vergoden in den geest en in het vleesch. *Zij ontkent de eenheid van het menschdom*, zijne afstamming uit onze eerste ouders Adam en Eva, die door God geschapen zijn. *Zij ontkent, dat de liefde tot God en de liefde tot den evennaaste de eenige grondslag* van eene geordende, duurzame en bloeiende maatschappij moet zijn. Zij wil de zelfverloochening, de zelfkastijding niet als voorschriften der hoogste wet erkennen, niet toegeven, dat de zelfzucht kan en moet bestreden worden.

---

[1]) In den *Oeconomicus*.

[2]) Men denke aan de „ateliers nationaux" in 1848, die een groot aantal millioenen verslonden.

De Mozes onzer eeuw, de Paus, toont de tafelen der wet, welke de eeuwige Wetgever hem gaf, aan een zinnelijk volk, dat zwijmeldronken, godvergeten, ondankbaar en trouweloos, in wulpschen dans rondzwiert om het gouden kalf.

Alle vraagstukken, alle levensvragen van onzen tijd op sociaal gebied, kunnen en kunnen *alleen* door de leer der *Kerk*, niet alleen *geschiedkundig*, maar ook *theoretisch* en *praktisch opgelost worden.*

Wij zullen trachten in alle bescheidenheid iets tot die oplossing bij te dragen; en de voornaamste quaestiën, te beginnen met die over den vrijen handel of de protectie, bespreken. Zoo komen wij *in medias res.*

„Petrus en Joannes gingen op naar den tempel ter negende ure des gebeds. En er werd een man gedragen, die van zijne geboorte af kreupel was, dien men dagelijks plaatste aan de poort des tempels, „de Schoone" genaamd, om aalmoezen te vragen van hen die in den tempel ingingen. Als hij Petrus en Joannes zag, die begonnen in te gaan in den tempel, vroeg hij om een aalmoes te ontvangen. Doch Petrus met Joannes vestigde den blik op hem en zeide: zie ons aan! En hij zag hen aan, hopend, van hen iets te ontvangen. Maar Petrus sprak: Zilver en goud heb ik niet; doch hetgeen ik heb, dat geef ik: in naam van Jesus Christus, den Nazarener, sta op en wandel! En hem bij de rechterhand vattend richtte hij hem op, en terstond werden zijne voetzolen en verzenen gesterkt; en hij sprong op en stond en wandelde; en hij trad met hen den tempel in, gaande, springende en God lovende."

Ach! hoelang wacht de maatschappij op genezing, en

denkt zij alleen door goud en zilver te zullen genezen worden. Kon zij tot Petrus gaan! Hoort, ook nu nog spreekt hij tot onze eeuw de woorden: „Door het geloof in Zijnen naam, heeft Zijn naam dezen gesterkt, dien gij ziet en kent; en het geloof, hetwelk door Hem is, heeft dezen volkomen gezondheid geschonken, ten aanschouwen van u allen."

Zoekt eerst het rijk Gods en zijne gerechtigheid, en al het overige zal u toegeworpen worden.

(*Wordt vervolgd.*)

Rolduc. J. E. H. MENTEN.

Postel en zijn vroegere invloed in Nederland.

(Naar de archieven der abdij van Postel.)

(*Vervolg van* Dl. LXXXII, blz. 137 vv.)

XV.

Postel tijdens de Fransche Revolutie.

De opkomst, ontwikkeling, uitbreiding en de verdere lotgevallen van Postel tot onder Joseph II hebben we besproken; nu willen wij deze abdij tijdens de Fransche Omwenteling beschouwen.

Bijna zeven volle eeuwen waren er voorbijgesneld sedert de eerste ontginning van Postel door de Norbertijnen der abdij van Floreffe [1]); men schreef volgens den republikeinschen kalender, het jaar III, of volgens den Christelijken tijdwijzer, 1794.

De revolutie, die reeds eenige jaren in Frankrijk alles ten onderste boven had gekeerd, was in 1794 ook tot den bodem van België, en vooral in zijne steden en derzelver naaste omstreken doorgedrongen. Wegens de eenzame ligging genoot men te Postel nog voorloopig rust, toen er reeds op vele andere plaatsen in België vreeselijke

---

[1]) Deze abdij dient thans tot klein-seminarie voor het Bisdom Namen.

tijden waren aangebroken; daarom snelden schier dagelijks van heinde en verre priesters en kloosterlingen herwaarts om hier een veilige schuilplaats te vinden.

Den 5 Januari 1794 meldden er zich twee Norbertijnen aan, De Volder en Byvoet, Kanoniken der abdij van Veurne in Westvlaanderen. Reeds ten derden male hadden de krijgstroepen dat klooster overrompeld, geplunderd en de Premonstratensers verjaagd.

Toen de vernielingszucht immer sterker aangevuurd werd, en de woede tot het moorden van priesters en allen die goed Christen waren, meer en meer den boezem der omwentelingsgezinden deed branden en blaken, vluchtten onafgebroken priesters en kloosterlingen naar Postel.

Zoo traden er den 10 Juni 1794, drie gemijterde Abten der Premonstratenser-Orde binnen, die allen om den treurigen tijdgeest hun klooster hadden moeten vaarwelzeggen. Deze drie priesters waren: de Abten van Veurne, Ninove en De Goede Hoop. Vruchteloos hadden zij verlangd het Norbertusfeest in hunne eigene kloosters te vieren; wat zij in die rampvolle dagen niet konden doen in hunne huizen, stond hun nog vrij in Postel's abdij. Na de aankomst van dit drietal vluchtelingen, vierde men het feest van den Ordestichter, den H. Norbertus, hetgeen, gelijk nu, ook toen met den meesten luister geschiedde. Het waren deze drie Abten, die de plechtigheden verrichtten, te weten: de Abt van Veurne deed de pontificale mis, bijgestaan door de twee andere prelaten als diaken en subdiaken.

Vuriger dan ooit smeekte men den Hemel door de voorspraak van den H. Norbertus, opdat hij als Ordestichter en vader aan zijn zonen op hun zwerftocht een

helpende hand zou toereiken. Zijn nakroost dronk reeds langen tijd uit den bitteren kelk der vervolging.

Den 12 Juli traden weder zeer vele priesters de abdij binnen: „maxima copia cleri", zegt een handschrift van dien tijd; na er rust en verversching genoten te hebben, ijlden zij verder voort naar Holland.

Den 20 Juli 1794 vertrokken uit de abdij de laatste vreemde priesters, te weten: Deldreve, Lefeve en Lebrun. Dewijl het gevaar, bij langduriger vertoef, steeds klimmender werd voor de vluchtelingen, zoo waren voornoemde Norbertijnen Byvoet en De Molder reeds den 18 Juli van hier vertrokken. Die voorzichtigheidsmaatregelen waren niet ongegrond; want vijf dagen later, te weten den 23 Juli, was het klooster reeds de verblijfplaats van Hollandsche troepen.

De abdij werd door deze soldaten op hun doortocht aangedaan; ettelijke dagen vergastten zij zich hier aan spijs en drank, richtten er slemppartijen aan en voordat ze oprukten, gaven zij eerst nog den vollen teugel aan hunne plunderzucht. Zoozeer was de dolheid en razernij dier breidellooze hoop ontvlamd, dat men den Kanoniken, toen de Konvents- of Groote-mis geëindigd was, zelfs de gelegenheid niet overliet om langs de abdijpoorten weg te vluchten. De Norbertijnen moesten in allerijl hun leven in vrijheid stellen door over den tuinmuur klauterend aan hunne wreede vervolgers te ontsnappen. Ongeveer $1\frac{1}{2}$ uur van Postel ontmoet men een gehucht met name de Witryt, op Hollandsch gebied onder Bergeyk gelegen; naar deze plaats snelden de kloosterlingen heen. Door de bewoners van de Witryt werden zij gulhartig ontvangen, en zij vonden er in ruime mate onderstand.

De dienstboden hadden de abdij niet verlaten en werden niet lastig gevallen. Een hunner bracht den volgenden dag te Witryt de vreugdevolle tijding, dat de soldaten opgerukt waren; spoedig keerden nu de Kanoniken naar de abdij terug, hopende voortaan hunne dagen er rustig te mogen doorbrengen.

Ongelooflijk is het, hoeveel veranderingen het klooster gedurende die korte afwezigheid der Norbertijnen ondergaan had. De sporen van toegebrachte schade en gepleegde baldadigheden vertoonden zich op vele plaatsen: de levensmiddelen waren verdwenen, het bier en de wijn gedeeltelijk opgedronken en medegevoerd, gedeeltelijk in en buiten den kelder uitgestort, vele meubelstukken geroofd, andere beschadigd of geheel aan stukken geslagen. Men moest zich alzoo naar vermogen in dien verwarden staat behelpen. Doch andere kloosters waren aan een veel zwaarder lot en beproeving blootgesteld. Toen nu de berichten van uitdrijving, kloosterplunderingen en dergelijke wreedheden dagelijks ruchtbaarder werden en de staatkundige barometer voortdurend ongunstiger teekende, beraadslaagde men er over om naar eene veiliger plaats te gaan. Hiervoor werd het refugie- of toevluchtshuis aan den Rhijn te Emmerik gekozen.

Den 29 Juli zou men die reis aanvangen. Vermits een langer verwijl te Postel gevaarlijk geacht werd, en men de nog restende goederen zooveel mogelijk in veiligheid wilde brengen, werd oogenblikkelijk pak en zak gemaakt. Reeds waren de Norbertijnen den geheelen dag bezig om het voornaamste bijeen te verzamelen ten einde daarmede in het holle van den nacht, zijnde dit het veiligste, te vertrekken, toen tegen den avond, dien men den

laatsten waande, L. Pastijn, een confrater van Postel, van de abdij van Tongerloo terugkeerde. Uit de tijdingen, welke de Kanonik medebracht, werd eenparig geoordeeld, dat het nuttiger was om voorloopig in de abdij nog te verwijlen dan het Huis aan de willekeur van roovende vreemdelingen prijs te geven. Spoedig namen de staatkundige wisselvalligheden een eenigszins betere wending, zoodat de kisten ontsloten en uitgepakt, de vakken der bibliotheek weer met boeken gevuld, schilderijen en kaarten aan wand en muur wederom opgehangen werden; alles nam andermaal zijne vorige plaats in.

Zoolang de zaken niet neteliger zouden staan, had men het voornemen gevormd dit oord niet vaarwel te zeggen. Ondertusschen werd menig gebed hemelwaarts gestuurd tot erlanging van vrede en rust; allen gaven zich over aan de goddelijke Voorzienigheid.

XVI.

Nieuwe overval der troepen. Wreedheden, op den Prior Huygen gepleegd. Vlucht der Kanoniken. 1794.

Een drietal weken verliepen er, dat de Norbertijnen in hunne eenzaamheid niet meer gestoord werden. In Augustus 1794 namen de zaken een andere richting.

In de omliggende dorpen van Postel waren 80,000 Franschen gekampeerd; den 21 Augustus bevonden zich in de abdij verschillende afdeelingen van voornoemde troepen. Die lieden waren moeielijk te bevredigen; zij eischten spijs en drank met dreigende woorden en gebaren; de kloosterlingen voldeden naar vermogen aan hun wil.

Nauwelijks waren de eerste troepen vertrokken, of andere manschappen rukten aan, en steeds sterker in getal.

Zoo bleef het dagen lang duren, terwijl men de abdij niet alleen van hare levensmiddelen beroofde en van alle kanten doorsnuffelde, maar ook de kloosterlingen nog met de zwartste ondankbaarheid overlaadde, zelfs prijsgaf aan smaad en bespotting.

De soldaten, niet tevreden met geld te rooven, sloegen nog op wreede wijze de handen aan den Prior Huygen.

De kluisters aan de handen vastgeschroefd, bevond de Prior zich reeds aan de buitenpoort om als een booswicht weggevoerd te worden, maar toen verkreeg een zijner medebroeders tegen een groote geldsom eindelijk, dat men hem losliet.

Na verloop van eenige dagen traden wederom andere manschappen van voornoemd krijgsvolk de abdij binnen.

Onder vloek- en scheldwoorden doorliepen ook dezen het klooster, verslonden de overige levensmiddelen en verrichtten in hunne dronkenschap en woede alle baldadigheden. Kamers en vertrekken werden op nieuw doorzocht, en toen de soldaten niets meer aantroffen om hun onverzadigd verlangen een weinig te bevredigen, dreigden zij alle Norbertijnen met den dood. Het scheen, dat 't laatste uur voor de religieuzen geslagen was; de Prior vooral werd het mikpunt, waartegen de aanvallen hoofdzakelijk gericht werden; ziehier op welke wijze.

Een handvol woestaards dringen verwaten de kamer van den Prior binnen, overladen hem niet alleen met scheldwoorden, maar steken hun goddelooze handen

dreigend uit naar den priester en werpen hem op den grond. De schoenen worden van zijne voeten gerukt, en men sleurt hem als een weerloos lam voort. Ook ontbreekt het niet aan andere balddadigheden; men plant het geladen pistool op zijne borst. Dat snood bedrijf nam eerst een einde, toen de wreedaards verzadigd waren en hun slachtoffer half dood lieten liggen. Het hemeltergend bedrijf had zijnen aanvang genomen omstreeks den middag, en eerst tegen zeven ure 's avonds, toen de godvergetenen eenigen tijd vertrokken waren, kwam de Prior weder tot bewustzijn. Nauwelijks was hij van de geleden mishandeling een weinig hersteld, of nog denzelfden dag verliet hij met vier zijner medebroeders de abdij. Deze vijf Norbertijnen vluchtten naar Bergeik, waar zij in den middernacht aankwamen en bij M. Broekhuyzen een gastvrij dak vonden. Ook de overige Kanoniken, voor grootere onheilen eveneens beducht, hadden dien nacht de abdij verlaten. Sommigen hadden de wijk genomen naar Eersel, Reusel en andere omliggende dorpen in Noordbrabant.

De Kanoniken Staessens (uit Dommelen) Meulemans en Bynens hielden zich schuil in Postel's Grootbosch [1]), ofschoon zij ook hier steeds blootgesteld waren aan oplichtingen en andere gevaren. Het doel, waarom zij het nochtans waagden zich zoo nabij het klooster op te houden, was om bij de eerste gelegenheid er naar terug te

---

[1]) Dit rijksbosch is in 1797 aan de abdij ontnomen en grenst aan Bladel, Eersel en Bergeik; het is sedert 1857 met omliggende abdijgoederen voor 334,500 fr. het eigendom van den Graaf van Vlaanderen geworden.

keeren, zoodra de woede der soldaten gestild zou zijn. Dit hun inzicht en vurig verlangen bleven echter onvervuld. Al spoedig bemerkten zij, dat hun verblijf in dit Grootbosch immer gevaarlijker werd: daarom besloten zij zich verder van de abdij te verwijderen; slechts eenigen der onversaagdste dienstboden bleven nog tot hiertoe in het klooster, alhoewel zij blootgesteld waren aan smaad en bespotting.

De abdij stond nu schier geheel open voor de plundering; zelfs het hooi met ander paarden- en beestenvoeder was meestal weggevoerd naar de omliggende dorpen, waar de troepen gelegerd waren. Huygen, dien wij boven in het holle van den nacht te Bergeik zagen aankomen, bevond zich met zijne gezellen den volgenden dag reeds te Veldhoven. Toen den 26 Augustus ook eenige troepen tot het laatstgenoemd dorp doordrongen, moesten deze Norbertijnen andermaal verder voortvluchten; allen begaven zich dieper in Noordbrabant en vestigden zich te Helmond. De broederschaar verdeelde zich hier; eenigen bleven in deze omstreken, anderen vertrokken naar Beest, Rhenoy en verdere plaatsen in de provincie Gelderland, waar de abdij toen eenige parochieën bediende. Drie religieuzen, te weten Van Bladel, Bynens en A. Thys, waagden het om zich zooveel mogelijk nabij het klooster op te houden; doch Bynens vluchtte weldra verder van de abdij; later ontmoeten wij hem wederom op reis naar Emmerik met nog anderen van zijne medebroeders.

De vijandelijke troepen waren ondertusschen verder voortgerukt in de Meierij; in het midden van September hadden zij zich reeds te Helmond neergezet, waar Huygen, Van Hoeck, een Helmonder, met nog een Ka-

nonik der Norbertijner-abdij van Grimbergen, vertoefden; doch thans gingen zij veiligheidshalve naar Lierop. De Kanoniken bereikten dit dorp niet dan na groote gevaren getrotseerd te hebben; nu eens moesten zij zich verbergen in de bosschen, dan weer zich schuil houden in moerassige streken.

Bij de aankomst te Lierop vonden zij hier slechts twee hunner medebroeders te weten: Staessens en Meulemans; het gevaar had de anderen verder voortgedreven naar Meyel, een dorp in Hollandsch Limburg. Het duurde niet lang, of ook de Prior Huygen bevond zich in den kring der broederschaar in laatstgenoemd dorp. Hier een weinig hersteld zijnde, vertrokken zij bij het krieken van den dag in September naar Kessel, waar men tegen den middag aankwam. In dit dorp, niet ver van Venlo aan de Maas, hadden de volgende Norbertijnen in de herberg bij den veerman, tot herstel hunner krachten, eenige dagen vertoefd: Staessens, Huygen, Meulemans, proviseur, Thomas Van Hoeck, Pastijn, Van Gastel en H. J. Beugels. Terwijl voor het land eene steeds dreigender toekomst beschoren scheen, was men beducht, dat de overtocht der Maas zou afgesloten worden; hierom bereidde zich ieder om zonder uitstel de rivier over te steken. Den 23 September, in den namiddag, bracht dan de veerman die zeven priesters, bij welke Bynens zich in de laatste dagen nog aangesloten had, aan gene zijde der Maas.

Bij 't vallen van den avond naderden zij Venlo, en den volgenden dag, 24 September, vervolgden allen hunne reis naar Emmerik, behalve Huygen, die reeds vóór eenige dagen den terugtocht naar de omliggende

plaatsen van Postel aanvaard had met de hoop om de abdij weer te kunnen bewonen. De zeven anderen vervolgden hunne reis naar Emmerik, waar de abdij een refugiehuis [1]) had; hier hoopten zijin rust en vrede te leven, totdat de onlusten een einde zouden nemen, om dan naar het klooster terug te trekken.

XVII.

Terugkomst der Kanoniken. Verkooping van eenige abdijgoederen voor de krijgsbelasting. 1794.

Nadat de Prior op zijnen terugtocht groote vrees doorgestaan en vele gevaren getrotseerd had, kwam hij tegen den avond van den 26 September 1794 te Luiksgestel, slechts twee uren van Postel bij zijnen medebroeder, den pastoor A. Vekemans, aan. Uit den mond van dezen priester en ook van andere personen vernam hij de vreugdevolle tijding, dat de abdij andermaal door hare eigenaren kon in bezit worden genomen. De kloostervijanden waren opgerukt, en Huygen trad, den 27 September, de abdij weer binnen, waarvan hij met zijne medebroeders Van Bladel en A. Thys bezit nam, die, zooals wij vroeger zeiden, het gewaagd hadden zich eenigen tijd in Postel's omstreken schuil te houden. Het gezicht, dat de abdij thans aanbood, was deerniswaardig en hartverscheurend. Gedurende de laatste dagen was in de afwezigheid der Norbertijnen groote schade aan het klooster berokkend; de glazen waren stuk geslagen, stoelen, tafels en andere meubelen òf gebroken òf zwaar geschon-

---

[1]) Nog heeft Postel dergelijke huizen te Bree, Diest, Leuven, Lier, Luiksgestel en 's Hertogenbosch gehad. Zie *De Katholiek*, December 1881.

den. De sporen der verwoesting waren zoo talrijk, dat de drie straks genoemde kloosterlingen, gedurende de twee eerste dagen na de aankomst, hun verblijfplaats in de brouwerij moesten nemen; eerst den derden dag hadden de dienstboden, na zwaar werken, keuken en eetzaal gezuiverd en voor hare bestemming weer bruikbaar gemaakt. Van Eynde, die, gedurende deze hachelijke tijdsgewrichten, in het ouderlijk huis te Moll eenigen tijd had doorgebracht, verscheen ook wederom; het klooster telde toen vier leden.

De bewoonbaarheid der abdij was weldra insgelijks den broeders ter oore gekomen, die een gemeenschappelijk leven leidden op de huizing te Emmerik. Bij die vreugdemare maakten dezen zich spoedig reisvaardig naar Postel, om zich daar bij de kleine communiteit weer aan te sluiten. De Kanoniken Van der Wyst (uit Boekel), Bynens, Van Elswyck (uit Boxmeer) en Van Gastel traden, den 17 October, het klooster binnen, zoodat ze den 18 October de eerste Vespers der Kerkwijding wederom plechtig verrichtten en de andere officiën hernamen, die sedert Augustus meestal onderbroken waren gebleven

Langzamerhand begon men opnieuw het kloosterleven. De goddelijke diensten werden weder geregeld verricht, uit het koorgestoelte weergalmde andermaal het psalmgezang.

De terugkomst der Kanoniken naar hun oude abdij werd spoedig al meer en meer ruchtbaar. Dit gerucht drong dan weldra ook tot de broeders in Gelderland door; vandaar dat uit die provincie, reeds vóór het einde van October, de volgenden zich te Postel bevonden: Van Breugel, Dockx en Van Gestel. Uit verschillende oorden

zag men de Witte Heeren alzoo weer te samensnellen naar hun geliefkoosde woonplaats.

De keten der broederlijke samenleving, gedurende eenige weken, door roofgezinden zoo wreed vaneengereten, was nu andermaal aaneengeschakeld. De abdij had nog wel een droevig uiterlijk, doch op het gelaat der Norbertijnen teekenden zich vreugd en blijdschap, omdat zij op nieuw vereenigd waren. Na dien zwaren ballingstocht hoopte men op een voortdurenden vrede; dan ach! die hoop en vrede waren voorbijsnellend en kortstondig.

In den beginne van November kwamen er twee personen uit Antwerpen aangereden, vergezeld van tien ruiters.

Deze manschappen kondigden aan, dat er vijf millioen gulden geëischt werden van den geestelijken stand, waarvan een groot deel door de kloosters moest uitgekeerd worden.

Was dit waarheid of leugen? Maar de erbarmelijke toestand des kloosters gaf duidelijk blijk, dat de religieuzen niet in staat waren iets van belang op te brengen. De eisch van 10,000 fr., die onmiddelijk betaald moesten worden, werd wel gedaan, maar de twaalf mannen vertrokken met ledige handen, en stelden zich tevreden met de belofte, dat de abdij zoodra mogelijk eenige geldmiddelen zou bijdragen; zonder die stellige belofte zou men een paar Kanoniken gegijzeld hebben, gelijk reeds velen in Frankrijk en andere plaatsen tot dit lot veroordeeld waren. Er verliepen ternauwernood drie weken, of reeds twee andere afgevaardigden, vergezeld van nog vier mannen, allen te paard, stonden den 22 November vóór de poorten om insgelijks een zware geldsom te eischen in den naam der Wet. Toen ook zij, evenals hunne voor-

gangers, tot erlanging van het gevraagde vruchtelooze pogingen had aangewend, werden de abdijleden gedwongen tot de verkooping van eenige goederen. Geen tegenkanting kon baten, de Norbertijnen moesten zich schikken in het onvermijdelijke, daarom verkochten zij eerstdaags een aantal boomen, menig stuks hoornvee en eenige landbouwwerktuigen.

Van de opbrengst dezer verkooping, bracht de Norbertijn Van Bladel 3669 fr., of gelijk het handschrift luidt: „librarum Tornacensium", naar Antwerpen.

Bij het voortdurend klimmen der krijgsbelastingen moest de abdij nog in 1794 hare [1]) pachthoeven onder

---

1) Ter gelegenheid van het Vredesverdrag van Munster (zie *De Katholiek*, September 1882, blz. 152) verloor de abdij van Postel reeds in Noordbrabant 48 pachthoeven, waarvan er vele met twee en drie paarden bebouwd werden; 2 hoeven te Bergeik met 250 gulden jaarlijksche opbrengst. Te Bladel 7: Hofstade, Hooge, Hooiberg, Nijgen, Ten Vorstel, Toorkens en Wolfswinkel; *f* 708. Te Duizel 1: Achterhoeve; *f* 96. Te Hapert 3: Adriaanshoeve, Corneliushoeve en Dirkshoeve; *f* 250. Te Hulsel (Noordbr.) 1: Kwintens-Janshoeve; *f* 150. Te Hoogeloon 1: Houts- of Smissehoeve; *f* 50. Te Kasteren (Hoogeloon) 3: Gerardshoeve of Ten Eindehoeve, Jacobshoeve, Michielshoeve; *f* 400. Te Lagemierde 1: Schuurmans- of Schaapsdijksche hoeve; *f* 150. Te Lierop 7: De Berg, De Hofstade, De Boom, Stipdonk, Stipdonkschhuis, Ten Einde, Ten Morsel; *f* 1300. Te Lommel 1: Molenhoeve en de molen; *f* 500. Te Loon-op-Zand 1: Hendrik Adriaanshoeve; *f* 100. Te Mierlo 1: Kranenbroek; *f* 60. Te Netersel 2: De Groote hoeve of Kapelhoeve en de Kleine hoeve; *f* 300. Te Oerle 2: Kerkhoeve en Bogaardsche met den molen; *f* 800. Te Oorschot 1: Spoordonksche hoeve; *f* 180. Te Reusel 6: Eyndhout, Nieuwenhuizen, Ruwenbocht, Ten Brogel, Ten hove of Love, Ten Poole; *f* 1396. De geheele opbrengst met die van de tienden en van den molen bedroeg in de XVIIe eeuw ruim *f* 3000. Te Someren 4: Hofstad, Groot Akkerbroeck, Klein Akkerbroeck, Ten Rode; *f* 890. Te Spoordonk, zie boven: Oorschot. Te Steensel 1: Michielshoeve met een gedeelte der tienden: *f* 180. Te Valkenswaard 1: Venbergsche hoeve; *f* 240. Te Veldhoven of Zonderwijk 2: Dielens en Lambrechtshoeve; *f* 375. Hierbij zijn niet gerekend de verschillende molens en tienden in Noordbrabant.

Arendonck verkoopen. Te midden dezer moeielijkheden naderde het einde van 1794, en gave God, dat ook de troebelen een einde genomen hadden!

XVIII.

De Norbertijnen keeren terug uit Gelderland, enz. De Nuntius te Postel. Opheffing der zegels. Nieuwe knevelarij. 1795.

De avond van Postel's ondergang daalde langzamerhand. Januari van 1795 was nog niet geëindigd, of nieuwe geldstortingen werden afgeperst. De knevelarij hield voorloopig op, toen het klooster, volgens de archieven, 25219·19·10 ponden of 11769 Brabantsch gestort had.

De kloostercommuniteit werd nu wederom talrijker, alhoewel nog vele Kanoniken afwezig waren; want sommigen hielden zich op in Gelderland, te Beest, Rhenoy enz., anderen bewoonden nog de huizing te Emmerik. Nauwelijks was het gouvernement van de afwezigheid der Norbertijnen ingelicht, of het beval, dat zij onverwijld zouden terugkomen; was het misschien om hen andermaal het geestelijk bestuur rustig te laten uitoefenen en in het abdijkoor 's Heeren lofzangen weer aan te laten heffen?

Men kon dit geenszins argeloos gelooven; spoedig bleek het, dat dit bevel slechts diende om een nieuwe som van 8000 gulden af te persen. Nu volgden er eenige dagen van verademing, doch kortstondig was de rust, vermits den 23 Maart door twee afgevaardigden, vergezeld van twee personen uit Moll, de kamers der afwezige Kanoniken verzegeld werden. Alle betoogen

tegen die wederrechtelijke handeling leden schipbreuk.

Er werden onmiddellijk tijdingen gezonden naar Gelderland en elders, opdat de Norbertijnen zoodra mogelijk de abdij zouden binnentreden, ten einde de moeielijkheden weg te ruimen, waarmee het Huis om hunne afwezigheid te kampen had. Den 30 Maart begonnen twee commissarissen de boedelbeschrijving der geheele abdij; alle roerende goederen werden nu gesekwestreerd. Bij het aanbreken der Goede Week vertrokken die twee personen om hunne opschrijvingen na het Paaschfeest te komen voleindigen.

Zijne Excellentie, de Apostolische Nuntius, Brancadora, was ondertusschen uit Brussel herwaarts aangekomen, wien het, na een gesloten verdrag, gelukte de zegels te mogen heffen. Onder de vermelde treurbedrijven was bij het einde van April de broederkring vergroot: Beugels en Hartmans waren van de ouderlijke woning uit Hollandsch-Limburg teruggekeerd, eveneens Meulemans, Thys major, Van Hoeck en De Ram. Volgens de verklaring van den geneesheer had de prelaat Staessens om ongesteldheid de terugreis moeten staken, en verwijlde daarom te Borken in het bisdom van Munster, waar Pastijn, zijn medebroeder, hem bijstond; den 20 Juni mochten ook die beiden Postel weer bereiken. Toen de notaris van Rethy F. Van den Eynde met vier raadsleden herwaarts kwam om zich te verzekeren van de terugkomst der Kanoniken, en deze allen aanwezig waren, werden zij van de lijst der uitgewekenen geschrapt, en mochten alzoo nog het beheer hunner goederen behouden, die anders overgingen tot het Staatseigendom.

Voor het oogenblik trachtte men den Norbertijnen diets

te maken, dat hunne personen niet gedeerd en hunne goederen niet afgenomen zouden worden; men waarborgde eerst het bezit hunner goederen; later begon de waarborg te wankelen, en eindelijk werd de abdij van haar eigendom beroofd, zooals den lezer in ons verder verslag zal worden gemeld.

Geen merkwaardige bijzonderheden ontdekken wij verder in de archieven; daarom sluiten wij het jaar 1795.

XIX.

Nieuwe krijgsbelasting. Aankomst van een luitenant. De Kanoniken weigeren hun naam te zeggen. Nog 20 *dagen.* 1796.

Wij zijn in het jaar 1796.

Geene kwelling ondervond men in de eerste maanden; de godsdienstoefeningen werden te Postel andermaal verricht, de lofzangen stegen weer op uit het koor en weergalmden van pilaar tot pilaar om langzamerhand door de drie eeuwenoude kerkbeuken weg te sterven. In Juli 1796 begonnen nieuwe knevelarijen en geldvorderingen: in naam der Wet legde men aan het klooster eene schatting op van 8000 gulden, en den 28 Augustus werd er het dreigend bevel gebracht om binnen 24 uren die som te Turnhout te storten; zoo niet, dan zouden de strengste maatregelen op de abdij worden toegepast.

Door eene voorspoedige leening konden de Norbertijnen bij tijds het geld neertellen.

In September 1796 werd te Parijs een besluit uitgevaardigd ter opheffing van alle kloosters. Weinige dagen na de afkondiging er van, kwam een afgevaardigde uit

Antwerpen naar de abdij om er de hand op te leggen, en het Huis te supprimeeren. Hij dacht, dat Postel's burgerlijke bevolking op zijn eersten wenk naar hem zou luisteren; doch deerlijk zag hij zich teleurgesteld, en was blijde, na vruchteloos veel vermaand te hebben, dit grondgebied te kunnen verlaten, zonder dat de onzachte vuisten der landlieden van Postel hem hadden aangegrepen.

Dat de Kanoniken alle rechtvaardige middelen te baat namen ter waarborging hunner goederen, zal niemand bevreemden. Ofschoon de zaakgelastigde het zeer raadzaam geoordeeld had om maar onverrichterzake het hazenpad te kiezen, werd nochtans een grooter gevaar dagelijks dreigender voor de abdij. Hierom werd de provisor Meulemans den 4 September door de Regenten der abdij (de geestvermogens van den Abt J. Staessens waren in die treurige tijden gekrenkt geworden) gevolmachtigd om op de kloostergoederen, die in Bataafsch Brabant lagen, een zoo groot kapitaal op te nemen, als hij zou goedvinden, tegen een goeden interest, door de abdij jaarlijks aan de geldschieters te betalen.

Den 22 November 1796 verschenen er twee commissarissen en vier soldaten met een luitenant aan 't hoofd; zij begonnen het laatst bedrijf van dat treurspel, waarvan we spoedig de ontknooping zullen zien. Zij kwamen om de kloosteropheffing uit te voeren. Niettegenstaande de algemeene afkeuring en het protest der Norbertijnen tegen die heiligschennende daad, geschiedde thans de inbezitneming der abdij, en trad de Staat op als handelend persoon en als zoogenaamde eigenaar der abdij; zoo luidde de Wet, de wet namelijk van den sterkste.

Het revolutionair gespuis sloot nu den Prior Huygen en den onderprior Van Bladel gedurende acht dagen in 't klooster op, omdat zij zich zoo ridderlijk tegen de pleging van deze onrechtvaardigheid verzet hadden. Nog bleef het niet bij dit alles; men wilde de Kanoniken meer van nabij leeren kennen. Een algemeen ontvanger was den 29 November 1796 aangekomen met het doel om de namen en geboorteplaatsen der Norbertijnen te vernemen. 's Mans hooggespannen verwachting werd niet vervuld; want alle Kanoniken weigerden de gevraagde opgaaf te doen.

De ontvanger, vergramd, omdat hij door die gezamenlijke weigering zich in zijn ingebeeld gezag gekrenkt voelde, verklaarde nu, dat de Kanoniken ook geen deel zouden hebben aan de uitreiking der *bons* [1]), waarmede de Staat voor 't oogenblik zoo velen poogde te verblinden.

Bij de uitsluiting van deze *bons* bleef het nog niet; voornoemde persoon zwoer bij hemel en aarde, dat de Norbertijnen uit de abdij moesten vertrekken, het koste wat het kostte. Slechts 20 dagen werden hun voor de ontruiming verleend.

---

[1]) Toen de Fransche Republiek, den 15 Fructidor, in 't jaar IV (1 September 1796), de kloostergestichten ophief, was bij artikel XI bepaald, dat elk lid der gesupprimeerde kloosters tot schadevergoeding ontvangen zou een kapitaal van 15,000 fr. of *livres*; de leekebroeders 5000 fr.; de vrouwelijke kloosterlingen 10,000. Deze kapitalen werden betaald in *nationale bons* of *assignaten* (papierengeld), die slechts gangbaar waren ten aankoop van nationale goederen. In Februari 1796 golden te Parijs 8600 fr. in *assignaten* slechts 20 fr. in klinkende munt; ook de nationale *bons* bereikten geen hoogeren koers. In 1799 betaalde men voor een kopje koffie een *assignaat* van 120 fr., en 1200 fr. voor een middagmaal. Men ziet dus, dat de innerlijke waarde dier groote sommen in *bons*, welke vroeger aan de kloosterlingen uitgekeerd waren, bijna aan niets gelijk was.

Het droevig lot, waartoe zij thans veroordeeld waren, drukte reeds langen tijd op vele andere kloosters.

De aan Postel nog verleende 20 dagen werden door de Kanoniken ijverig gebruikt. Na verloop van dezen tijd slaagden de religieuzen er in het klooster nog ettelijke dagen te behouden ten prijze eener niet onaanzienlijke geldstorting.

Zoo eindigde het jaar 1796; in het volgende werden de Norbertijnen voor goed uit hun eigendom verbannen.

XX.

De Kanoniken worden den 3 Januari 1797 verdreven. Laatst protest. 1797.

Toen de avondschemering van den 1 Januari 1797 viel en de abdij met haar eeuwenoude boomen in de duisternis verborg, kwam er een rijtuig te Postel aangereden. De ontvanger der Staatsgoederen stapte er uit en trad de abdij binnen. Geen vriendelijken Nieuwjaarsgroet sprak zijn mond; maar zijne woorden brachten diepen rouw en jammer. Hiervan overtuigd, sloeg hij op ambtelijken toon aan: de Wet verklaart plechtig, dat, na verloop van 24 uren, niet één kloosterling hier meer mag wonen, en dat de abdijgoederen Staatseigendom zullen worden, gelijk dit reeds den 22 November 1796 aangekondigd is.

De electrieke vonk schokt niet zoo geweldig 's menschen zenuwgestel als die noodlottige woorden het gemoed der broeders aangrepen. De tijdsomstandigheden waren immers maar al te onrustbarend dan dat men den inhoud van die noodlottige tijding nog langer in twijfel had durven trekken.

De ontvanger der nationale goederen had 24 uren vertoef aan de Norbertijnen verleend; deze tijd was bijna verstreken, toen bij de avondschemering van 2 Januari vijfentwintig soldaten met een luitenant en twee afgevaardigden in 't klooster verschenen.

Nauwelijks was die ruwe hoop het vreemdenverblijf der abdij binnengetreden, of Kanoniken en dienstboden werden er al spoedig het voorwerp van spotlust en verachting; de nog weinige restende mondbehoeften werden door de indringers verorberd, die schier den ganschen nacht in slemperijen doorbrachten.

De Norbertijnen, ten volste overtuigd, dat tegenkanting niet meer kon baten, onderwierpen zich volkomen aan de goddelijke Voorzienigheid, en wachtten af wat er ging gebeuren. De rampvolle 3 Januari 1797 brak aan.

Reeds lang vóór het krieken van dien droevigen dag togen de Kanoniken naar den tempel; maar er ruischten geen tonen meer van opbeurende kerkmuziek; de Norbertijnen verrichtten er nog eens gezamenlijk hunne gebeden, wel met een diep ontsteld gemoed, doch vertrouwend op den Heer. Voor den laatsten keer werd door de talrijke priesterschaar (er waren toen 23 priesters in de abdij) het H. Misoffer op de vijf Romaansche altaren opgedragen, en vuriger dan ooit stortten allen hun gebeden tot den hemelschen Vader, die aller lot in handen heeft, opdat Hij hen zou geleiden in de ballingschap.

Toen bij het einde der HH. Missen de soldaten hun roes hadden uitgeslapen, drongen zij, brooddronken, terwijl zij hunne wapens lieten rammelen, het kloosterslot binnen, en vervulden de vier lange kloostergangen met geschreeuw en rumoer.

De Norbertijnen trokken onder het storten van menige traan gezamenlijk naar den refter, waar de Republikeinen hen verwachtten Dewijl er nu geen de minste hoop op een langer vertoef meer bestond, en men vreesde, dat de soldaten tot geweld zouden overslaan, heeft de Prior Huygen, vóór het kruis, waaraan de Rechter der vervolgden en vervolgers hing, namens zijne medebroeders in kernachtige woorden dien heiligschennenden roof ten eeuwigen dage gebrandmerkt met dit laatst protest, waarvan de letterlijke vertaling luidt:

„Wij zien wel, burgers! dat men zich vruchteloos tegen het geweld verzet; zoo moeten wij dan voor geweld en dwang zwichten; nochtans verklaren wij hier plechtig in de tegenwoordigheid van God en de menschen, dat wij niet vertrekken dan enkel en alleen, omdat wij allen door de overmacht en het geweld gedwongen zijn dat ongelukkig lot te ondergaan om deze geheiligde plaats te verlaten, waar wij uit vrijen wil beloofd hebben God te dienen al de dagen onzes levens, en al het mogelijke te doen, zoowel voor het geestelijk als tijdelijk welzijn van onzen evennaaste.

Dit getuig ik in naam van Postel's Norbertijnen.

Gedaan in de abdij van Postel, den 3 Januari 1797.

Fr(ater) E. HUYGEN, prior." [1])

---

[1]) Ontleend aan het eigenhandig geschrift van E. Huygen .... „Nous voyons bien, citoyens! que contre la force ne sera point de résistance; ainsi il faut céder à la force et violence: protestant néanmoins en même temps devant le ciel et la terre, que nous ne sortons que par cette force, et que cette seule violence nous engage de prendre la malheureuse partie de quitter les lieux sacrés, où nous avons promis librement de servir Dieu tous les jours de notre vie, et de faire tout le possible au bonheur spirituel et temporel de notre prochain.

Ce que je proteste au nom de la Communauté de Postel.

Fait dans l'abbaye de Postel, le 3 Janvier 1797. Fr. E. Huygen, Prieur.

De abdij werd toen door 23 priesters bewoond, waarvan de volgenden Nederlanders [1]) waren:

J. Staessens, Abt, uit Dommelen, overleden 11 Juni 1818.

Th. Van der Wyst, uit Boekel, overl. 17 Febr. 1810 als past. te Lierop.

M. Van Elswyck, uit Boxmeer, overl. 9 April 1838 als past. te Lierop.

P. Bellen, uit Sittard, overl. 15 April 1797 te Sittard.

Thomas Van Hoeck, uit Helmond, overl. 3 Feb. 1822 te Helmond.

A. De Ram, uit Oudenbosch, overl. 30 Maart 1822 te Rozendaal.

Isfridus Hoeck, uit Breda, overl. 18 Feb. 1798 te Gheel.

J. Tourbiez, uit Breda, overl. 15 Maart 1801 in de Reek.

A. Hartmans, uit Munster-Geleen, overl. 7 Nov. 1830 te Eindhoven.

H. J. Beugels [2]), uit Oirsbeek, overl. 19 Oct. 1851 als past. en deken te Helmond.

Nauwelijks had Huygens gemeld protest voorgelezen en met zijne onderteekening overgereikt aan den luitenant, of de stilte, gedurende de lezing geëerbiedigd, werd nu door het soldatenvolk onderbroken met den gewonen kreet van die dagen: vooruit, vooruit! op de vlucht!...

Het plechtig protest kon de handen der Republikeinen

---

[2]) De namen der Belgen hebben we hier achterwege gelaten, alsook die der leden van de abdij, welke in de parochiale bediening waren; het geheel getal bedroeg tijdens de verjaging 43 leden.

[3]) Het *leven van Beugels*, pastoor en deken van Helmond, ridder van den Nederlandschen Leeuw, enz. hebben wij in 1880 te Helmond bij Aug. Pellemans in 't licht gegeven. Deze tweede uitgaaf, met het portret van Beugels en een groote plaat der abdij van Postel, beslaat in octavo-formaat 172 bl.

niet binden, zij zullen het goddeloos werk voltrekken: Het droevig uur van 't scheiden is geslagen. Rinkelend worden de zwaarden uit de scheden getrokken. In één oogenblik flikkeren er ontbloote degens en gevelde bajonetten; tusschen die dreigende moordtuigen moeten de weerlooze Kanoniken doorgaan om uit hun Huis te vertrekken. Met een beklemd gemoed en diep hartzeer werden zij alzoo uit hunne abdij verbannen, zoodat, omstreeks ten negen ure in den voormiddag, niet één Norbertijn meer in 't klooster aanwezig was.

Zij werden alzoo verjaagd uit de abdij en ontzet uit hun langer dan zeshonderdjarig bezit.

XXI.

Laatste afscheid der Norbertijnen van Postel. Hunne afwezigheid baart droefheid voor velen. Postel vier jaren zonder priester.

Reeds in 1797 werden Postel's goederen als Staatseigendom verkocht. Of nu de koopers vóór het Konkordaat (1801) in den aankoop van zulke goederen troost gevonden en daarmede hun koffers met veel geld gevuld hebben, valt buiten ons bestek. Zeker is het, dat meer dan één door het koopen van aangeslagen kerk- en kloostergoederen wel eensklaps rijk geworden, maar ook weer even spoedig tot den bedelstand is vervallen. Wij laten deze stof ter zijde, en volgen vooreerst nog een oogenblik de roemrijke ballingen van den derden Januari 1797.

Gelijk na ongeveer eene eeuw thans in 1883, zoo leidden ook in 1797 langs de zuidelijke buitenpoort der abdij verschillende wegen naar de dorpen, die om Postel

heenliggen. Dáár, bij die kruiswegen stonden den 3 Januari, nu 86 jaren geleden, een schaar van Norbertijnen; dáár drukten zij elkander nog eens de broederhand, dáár namen zij met een bedrukt gemoed afscheid om vervolgens, langs uiteenloopende wegen, elders eene schuilplaats op te zoeken; want de Kanoniken moesten onverwijld het grondgebied van Postel verlaten: zoo luidde het bevel der Republikeinen.

Wel was nu de zoete samenleving onmogelijk gemaakt, doch de broederlijke vriendschapsbanden werden sterker samengestrengeld. Hoe hartfolterend dit laatste scheidingsuur was, kunnen we nog hieruit afleiden, dat velen dachten elkander op aarde nimmer terug te zullen zien, gelijk het ook inderdaad met velen geschied is. Eenigen begaven zich hierheen, genen elders, anderen vertrokken of naar de parochieën, die Postel bediende, of keerden naar hunne geboorteplaatsen terug. Ook telde men Kanoniken, die 40 en meer jaren Gode hadden gediend en hun ouders en bloedverwanten reeds ten grave hadden zien dalen; hoe vaak was het voor hen uiterst moeielijk om eenen vriend te vinden, die deernis met hun bitter lot gevoelde en hun een schuilplaats wilde verleenen, ten einde de ballingschap een weinig te verzachten.

Werpen wij thans een oogslag op den toestand der abdij en der kerk na de verjaging der Norbertijnen.

Waar eens de Kanoniken woonden, konden nu nachtuil en vleermuis ongestoord krassen; vele gebouwen der abdij waren alras van graszoden en onkruid overwoekerd. In de abdijkerk weergalmden geen lofliederen meer ter eere van den Allerhoogste; geen klagend *Miserere* noch *De profundis* klonken door de kloosterpanden tot laafnis der

overledenen; in plaats daarvan weergalmden de gewijde muren van vloeken en slechte liederen.

Vóór vele eeuwen heeft de trotsche adelaar der Romeinen de plaats ingeruimd voor hetgeen den Heidenen eene dwaasheid en den Joden eene ergernis was, toen namelijk de laatste der dwingelanden viel en met zijnen val het reeds lang wankelend gebouw des heidendoms in puinhoopen stortte, en het Kruis door Constantijn den Groote tot rijksstandaard verheven werd. Bij de vrijheid en den vrede, door dezen Keizer aan de Kerk geschonken, behoefden de duisternissen van de Katakomben de indrukwekkende geheimen van onzen H. Godsdienst niet langer meer voor de overwonnen wereld te verbergen. Velen oordeelden op 't laatst der vorige eeuw, dat de Christelijke godsdienstplechtigheden andermaal binnen de Katakomben moesten beperkt worden en dat de kruisstandaard niet meer mocht schitteren als het teeken van de roemrijke zegepraal des Gekruisigden.

Men zal zich dus ook geenszins verwonderen, dat in die treurige dagen te Postel de vijf altaren, waar voorheen door een talrijke priesterschaar het vlekkeloos Lam aan God dagelijks werd opgedragen, geschonden en onteerd waren. Geen klokken riepen het volk meer naar de H. Mis, geen priester verscheen er aan den voet des altaars, het nog overig misgewaad lag aan flarden gescheurd; ja, de woonplaats zelve, waar de Godmensch op aarde wil rusten, bleef niet gespaard door de breidellooze en dolzinnige horden der Republikeinen.

Welke rampen heeft de revolutie niet voor vele bewoners van Postel en vooral voor de behoeftigen voortgebracht!

Waren de pachters der abdij door hagelslag of andere ongelukken van de blijde verwachting huns arbeids beroofd, was een paard of koe door sterfgeval uit den stal weggenomen, of hadden andere tegenspoeden hen getroffen, zij vonden in de Norbertijnen immer deelnemende harten, die zich hunne rampen werkdadig aantrokken. De huur werd dan verminderd, soms voor het gansche jaar kwijtgescholden. Vele landlieden, wier ouders en grootouders reeds de hoeven der abdij bewoond hadden, waren terecht in diepe droefheid gedompeld, omdat zij nu vreesden vroeg of laat uitgezogen te zullen worden door dezen of genen op geld azenden nieuwen bezitter.

Zij wisten ook zeer goed, dat al wie „onder den staf" wilde arbeiden, zich als het ware voor eigenaar kon beschouwen van den grond, dien hij bewerkte; in dien zin, dat hij dien behouden mocht, als hij aan zijne verplichtingen voldeed, en deze waren niet zwaar. Het gebeurde niet zelden, dat een en dezelfde familie soms honderd jaren en langer het kloostergoed bewoonde en er ruime winsten van trok. Doch dit alles had nu een einde genomen. De landbouwers en werklieden van Postel gloeiden van verontwaardiging. Doch, gelijk de Zeer Eerw. Heer J. Habets, archivaris van Limburg, zegt: „ook de aanzienlijken treurden, omdat zij een gastvrijen en letterkundigen omgang verloren hadden". Immers met de Kanoniken was ook de aartsvaderlijke gastvrijheid uit dit oord verbannen.

De heethoofden der revolutie mochten in den beginne den behoeftigen ook al groote beloften voorspiegelen, doch de armen ondervonden weldra, dat deze niet ver-

vuld werden. Ook de patriarchale weldadigheid was met de Norbertijnen verdreven.

Wat nu de geestelijke zorg voor Postel's bevolking betrof, hiermede was het ook zeer ongelukkig gesteld; want van de Kanoniken was er slechts één, die 't gewaagd had te midden van 't gevaar ter sluiks in Postel te vertoeven; het was een Noordbrabander, Th. Van der Wyst, de pastoor der plaats, die met hart en ziel aan zijn kudde gewijd was. Hij verborg zich nu eens in de bosschen, huisde dan weer onder het dak van een of anderen vriend om alzoo in burgerkleeding heul en troost aan zieken en stervenden te krengen. De arendsblikken der revolutionairen hadden den priester weldra bespied; men stelde zijne deugd op de proef.

In die dagen was den priesters deze keus gegeven: of het zweren van den eed van *haat aan het koningschap*, een eed, die met het Christelijk geweten in lijnrechten strijd was; of anders den weg der ballingschap in te slaan. Ook pastoor Van der Wyst werd tot de aflegging van dien eed aangezet; deze luidde: „Je jure haine à la royauté et à l'anarchie, attachement et fidélité à la République et à la Constitution".

Als een waar kampioen van Christus' Kerk weigerde hij ridderlijk, evenals zijn medebroeders en alle andere trouwe priesters; maar moest dientengevolge ook het voetspoor zijner confraters drukken, dat is, Postel vaarwelzeggen; in 1810 overleed hij als pastoor te Lierop.

Zoodra de openbare uitoefening van den Katholieken godsdienst te Postel, den 9 Mei 1802, met begeleiding der muziek van Bladel hernomen werd, beklom Huygen weer in zijn kloosterkleed het spreekgestoelte, dat ruim

vijf jaren verlaten had gestaan. Hij werd in 1813 pastoor te Arendonck, waar hij 1 October 1831 overleed [1]).

Toen de Norbertijn L. Pastijn om zijn getrouwe plichtsvervulling op 't drijven van eenige heethoofden later Postel verlaten moest, dwaalden de inwoners dezer plaats van 1819 tot 1823 rond als een kudde zonder herder. Op de Zon- en Feestdagen werden geen heilige diensten meer verricht, niemand kon den biechtstoel binnentreden, het tabernakel was ledig, het orgel stom, geen Christelijk onderwijs werd gegeven noch werden er de H. Sakramenten toegediend.

Zoo werd Postel bezocht tot in 1823; sedert dien tijd is het onafgebroken van geestelijke herders voorzien. Ook de Norbertijnen keerden er in 1847 terug, nadat de abdij juist gedurende een halve eeuw (1797 tot 1847) nu eens door godvergeten onverlaten ontheiligd was, dan weer tot speelbal had verstrekt van andere wisselvalligheden van het ondermaansche.

(*Wordt vervolgd.*)

TH. IGN. WELVAARTS,
Archivaris der Abdij van Postel.

---

[1]) Hij sloot de reeks der Norbertijnen, die langer dan vijfhonderd jaar de herderlijke bediening te Arendonck hebben uitgeoefend. Na hem werd deze parochie aan de zorg van seculiere geestelijke toevertrouwd, dewijl toen de meeste Kanoniken der abdij ten grave waren gedaald en de weinige nog levenden de andere parochiën des kloosters bedienden. Om dezelfde reden bleven Beest in Gelderland, met Deil, Enspeyck enz. slechts tot 1836, Rhenoy met Rumpt, Acquoy, Leerdam enz. slechts tot 1816 aan de Kanoniken van Postel. Evenzoo ging het met de andere parochiën der abdij zoo in Nederland als in België.

VERSCHEIDENHEDEN

KLOOSTERS EN ABDIJEN [1]).

Zeer groot is de invloed, welken de kloosters, gedurende de 15 eerste eeuwen der Christelijke jaartelling, op de geschiedenis der menschheid hebben uitgeoefend. Het kloosterwezen heeft op geheel die geschiedenis zijn stempel gezet. Wat er achter die stille muren gedacht en gearbeid werd: de wetenschappen die er beoefend werden, het geloof dat er leefde, die deugden die er ontkiemden, de gebruiken die er heerschten, de levensvormen welke men daar aannam, de gastvrijheid welke men er gaf, de milddadigheid die er van uitging: al dat edele en groote, te zamen gehouden en als tot een geheel vereenigd door de liefde tot God en de menschen, trad buiten die muren de maatschappij in en liet er duidelijke sporen achter. Een geschreven geschiedenis, waarin geen rekening gehouden was met de kloosters en hun invloed, zou geen ware geschiedenis zijn. Wij zeggen het Römer na: „Wie de geschiedenis van eenig land, van eenig gewest, van eenige stad wenscht te kennen, hij zal dien wensch niet vervuld kunnen achten, zoolang hij onbekend is met de kloostergestichten, die er bestonden en werkten."

Deze gedachte bezielde, zonder twijfel, den Eerw. Heer Bots en dreef hem aan, zijn beknopt overzicht van de Kloosters en Abdijen van Haarlem's tegenwoordig bisdom samen te stellen. En hoe is de Eerw. Heer Bots hierin geslaagd? Met nauwkeurigheid heeft hij verzameld wat vele gezaghebbende

[1]) *De oude Kloosters en Abdijen van het tegenwoordige Bisdom van Haarlem. In alphabetische volgorde, met korte toelichtingen door* P. M. Bots, R. K. Priester. Kerkelijk goedgekeurd. Rijsenburg. Petit en C°. 1883.

schrijvers meedeelen, en dit door eenige persoonlijk ingewonnen inlichtingen vermeerderd. Het is geen boek voor geleerden, voor geschiedkundigen *ex professo;* er zijn door den schrijver geene nieuwe bronnen ontdekt of ontsloten: wat hij mededeelt, hebben anderen reeds vóór hem gezegd. Doch zijn doel was ook alleen om bijeen te voegen wat hier en daar verspreid lag; zijn doel was de geschiedenis van onze kloosters gemeengoed van iedereen te maken, te populariseeren; zijn doel was eene gemakkelijke handleiding, een kort overzicht te geven voor wie de oude kloosters van ons bisdom in het algemeen of die van een stad of gewest wenscht te kennen. Men kan met den Schrijver van gevoelen verschillen omtrent hetgeen tot een beknopt overzicht behoort, en vragen, waarom soms bij het eene klooster een feit wordt vermeld, terwijl bij het andere een gelijksoortig onvermeld wordt gelaten, waarom b. v. de beroemde bibliotheek der Egmonder Abdij onbesproken bleef; men kan van meening zijn, dat de Schrijver over een beteren stijl beschikt dan welken hij op enkele plaatsen van dit werk gebruikte. Doch dit neemt niet weg, dat het boek een verdienstelijk werk blijft. — Het is in netten en royalen druk met flinke ronde letter verschenen.

Een wensch ligt mij nog op het hart: de Schrijver ga voort zijne krachten aan de kerkelijke geschiedenis van ons vaderland te wijden; heeft hij ons een geschiedenis van het feitelijk bestaan der kloosters geschonken, hij geve ook, zooals Römer, een geschiedenis van hun werking, van den invloed, dien zij uitgeoefend hebben; deed hij ons inzonderheid hunne stoffelijke zijde zien, hij toone ons nu ook vooral hunne meer geestelijke zijde.

Hoe schoon zou de Schrijver dezen wensch kunnen vervullen, indien hij zijne krachten eens beproefde aan een monographie van een of ander onzer beroemdste kloosters of abdijen!

M.

DE SPAANSCHE INQUISITIE [1]).

Dit werk bevat, gelijk de volledige titel aangeeft, eene vertaling van Graaf de Maistre's bekende brieven over de Spaansche Inquisitie, met aanteekeningen van den vertaler. Vooral in deze aanteekeningen is de verdienste van het boek gelegen. Zij geven blijk van uitgebreide belezenheid en veelvuldige studie. Men vindt daaronder menige belangrijke opmerking van den eerw. heer Goetschalckx zelven en vele getuigenissen van Katholieke auteurs, maar — wat vooral van zeer veel belang mag heeten — men vindt er vele gunstige uitspraken over de Inquisitie, welke de kracht der waarheid aan de niet-Katholieke schrijvers ingaf. De eerw. heer J. W. Brouwers schrijft dan ook in een brief, welke vóor aan het boek geplaatst is, het volgende: „Uw werk is geworden als een wapenmagazijn, waar men of de wapens vindt die zeer vele bezwaren en aanvallen onzer tegenstanders zegevierend afslaan, of waar de weg wordt aangeduid die tot nog grooteren wapenvoorraad opvoert."

Naar onze bescheiden meening zeggen deze woorden niets te veel. Men moge den stijl des vertalers voor niet onberispelijk houden, hier en daar een Vlaamsch provincialisme ontmoeten, in de vertaling nu en dan een vergissing weten op te sporen, eindelijk ook in de aanteekeningen somtijds eene onjuistheid ontdekken, men zal toch, meenen wij, het werk van den heer Goetschalckx met vóldoening raadplegen. Jammer echter, dat na de brieven van de Maistre de meer dan tweehonderd aanteekeningen, alle in éene reeks volgen. Immers, nu moet men die buiten verband lezen met den text, waarop zij slaan, of anders onophoudelijk het boek doorbladeren, om naar de noten te zoeken. Toch willen wij den bewerker daarover niet al te zeer lastig vallen. Het was inderdaad moeilijk een

---

[1]) *Brieven van Graaf J. de Maistre aan een Russisch edelman, uit het Fransch vertaald en in doorloopende nota's aangeteekend door* den eerw. heer P. J. Goetschalckx, lid van de S. Albrechtsgilde. Gent. Drukkerij S. Leliaert, A. Siffer & Co, Hoogpoort, 52, 1881.

zoo rijken overvloed van studievruchten in den bescheiden vorm van nota's aan te bieden.

Terwijl wij dus het boek een ruime verspreiding toewenschen, mogen wij de betuiging niet achterwege laten, dat wij met verlangen het door den heer Goetschalckx aangekondigd werk over de Inquisitie in de Nederlanden te gemoet zien.

A. H.

EEN KORT WOORD DER CIVILTA CATTOLICA OVER HET SOMNAMBULISMUS.

De Hoogwaardige Aartsbisschop van Napels hield aldaar in de maand Juni ll. zijne eerste Diocesaan-Synode, welke eenigen tijd later in 't licht verscheen. De *Civiltà* (van 20 Januari 1883), die de hooge belangrijkheid dezer synodale bepalingen doet uitkomen, neemt o. a. daaruit den regel over, die door den Aartsbisschop, in aansluiting aan een bekend dekreet der H. Inquisitie van 4 Augustus 1856 [1]), opzichtens het gebruik van het magnetismus is vastgesteld: „De aanwending van het dierlijk magnetismus, voor zoover het alleen bestaat in het physiek aanwenden van middelen, die overigens geoorloofd en geschikt zijn om zuiver physieke en natuurlijke uitwerkselen voort te brengen, met uitsluiting van alle dwaalleer (*error*), tooverij, uitdrukkelijke of ingewikkelde oproeping des duivels, is niet op doodzonde verboden, indien zij niet strekt tot een doel, dat boos of onder eenig opzicht slecht is. Doch de uitwerkselen, die in geen verhouding staan tot eene natuurlijke oorzaak, zooals die zijn, welke den naam dragen van somnambulismus, spiritismus, oproeping van de zielen der overledenen, en andere soortgelijke, kan men volstrekt niet zonder zware zonde pogen te bereiken."

Helder is de korte toelichting, die de geleerde redactie der *Civiltà* bij deze woorden voegt: „Hier wordt niet ontkend, dat onder de natuurlijke uitwerkselen van zulk een magnetis-

---

[1]) Zie Gury, *Compendium Theol. Moralis.* Lugduni. 1875. T. I, N. 281.

mus ook dit kan gesteld worden, dat men iemand in slaap brengt; een uitwerksel; wat de toespraken van velen en de lezing van eenige boeken evenzeer bereiken; maar wijselijk wordt er gewezen op niet natuurlijke uitwerkselen, namelijk op de zoodanige, die het vermogen der natuurlijke oorzaken te boven gaan. Onder deze zijn te rekenen, wij zullen niet zeggen reeds het droomen en alle spreken in den slaap, maar zeker dàt spreken in den slaap, waarin eene wetenschap wordt aan den dag gelegd, die de slapende anders nooit heeft van de ver verwijderde, of van de toekomstige zaken, of van hetgeen de kennis der ziekten en harer geneesmiddelen betreft. Die wetenschap is ongetwijfeld een uitwerksel; een uitwerksel zonder oorzaak kan er niet zijn; de oorzaak kan evenmin de magnetiseur wezen als de persoon, die gemagnetiseerd wordt, noch ook het stoffelijke middel, waardoor men onderstelt, dat de werking van den een op den andere plaats heeft. Hierom is het noodig tot eene hoogere oorzaak zijn toevlucht te nemen, welke — om vele redenen, die de schrijvers over dit onderwerp, aanvoeren — noch God, noch de goede engelen kan zijn; derhalve moet men noodzakelijk zeggen: het is de duivel. En des te meer moet dit gezegd worden van het spiritismus en van het verkeer met de zielen der overledenen; want, gelijk de Engelachtige Leeraar opmerkt, de verschijning eener afgestorvene ziel kan inderdaad niet plaats hebben zonder mirakel, en het hangt niet van de *mediums* af dit uit te werken; immers noch in hunne handelwijze, noch in hunne leerstellingen geven deze schitterende blijken van heiligheid: integendeel!"

Ziedaar een bondig woord; het omvat beknoptelijk de hoofdbewijzen, waarop de bovenvertaalde synodale regel berust, en die thans in Nederland de overdenking overwaardig zijn, nu somnambulen en spiritisten op verscheidene plaatsen druk *séances* en consultaties geven en al meer en meer door eene lichtzinnige menigte van hooge en lage bezoekers en bezoeksters omringd worden, en menigeen, zelfs mannen en vrouwen van overigens uitnemende ontwikkeling, in de strikken der bijgeloovigheid gevangen raken en zich bij de spiritisten aansluiten. Men zegt, dat zelfs eenige Katholieken de spiritistische

séances bijgewoond en aan de verzekeringen der *mediums* geloof hebben geschonken. Zij vooral moesten wijzer zijn; van de altijd onvaste en zoekende Protestanten is dit veel minder te verwonderen.

Zal het hier te lande nog worden gelijk thans in Italië, waar, zegt de *Civiltà*, op de vierde bladzijde van vele dagbladen de woonplaats der spiritisten of der somnambulen te vinden is en op de pleinen der aanzienlijkste steden gemagnetiseerde somnambulen antwoorden geven, zonder dat iemand het belet? Wij zijn, hier in Nederland, reeds een heel eind op weg.

OVER DE FINANTIËN VAN PRINS WILLEM VAN ORANJE.

De Amsterdammer van 18 Februari ll. bevat een stukje, getiteld: „Het Wilhelmus als volkslied", en onderteekend uit H. door v. Vl. In dit stukje lezen wij o. a. het volgende:

„Het ging daarmeê [met het Wilhelmuslied], als met dien „schooijersnaam van Geuzen zelf; eerst als schandnaam gebe„zigd werd hij de schoonste eerenaam denkbaar. En de Geu„zenprins of Prins-schooijer, die als met „d'elleboog door de „„mouwen, het haar al door den hoed" liep, omdat hij zich „ten dienste der goede zaak van staats- en gewetensvrijheid „verarmd had, bleef den rijk vermeenden spaanschen koning „de baas."

Het oordeel over den Prins van Oranje zal wel altijd zeer uiteenloopend zijn, naarmate het standpunt verschilt, waarop men zijn handelingen en persoonlijke hoedanigheden beschouwt, en naarmate de beginselen verschillen, die men bij het vormen van zijn oordeel toepast. Daarom kan het hier onze bedoeling niet zijn om ons oordeel over den Prins uit te spreken. Maar toch meenen wij, dat de woorden van den heer v. Vl. te zeer met de objectieve en blijkbare waarheid in strijd zijn, om ze niet met een enkel woord te weerspreken.

Het verwondert ons nl., dat de Schrijver zoozeer de aandacht

vestigt op 's Prinsen armoede, en die als gevolg van zijn offervaardigheid voorstelt. Immers, er zijn toch ook wel andere oorzaken voor die verarming op te geven. Als men verneemt, dat zijn hofhouding als die van een groot vorst is [1]), dat hij ter bezuiniging op één dag 28 koks wegzendt, en dat zijn keuken een school is voor de koks van schier alle Duitsche vorsten [2]), dan moet men erkennen, dat 's Prinsen gelden niet uitsluitend bestemd werden „ten dienste der goede zaak van „staats- en gewetensvrijheid".

Maar om het geldelijk offer van den Prins beter te begrijpen, vernemen wij van hem zelven, hoe het met zijne finantiën gesteld was, voor dat hij „lyf, goed en bloed opgeset had „om 't lieve vaderland te handhouwen in syn vrijdomme, en „weer te brengen in syn fleur en welvaert."

In 1564 nl. schrijft hij het volgende aan zijn broeder, Graaf Lodewijk van Nassau:

„..... tous nous affaires sont bien près au mesme „estat où ilx estiont quant vous partiés, et ne sorois dire si „sont melieurs ou pires. Je suis toujours empêché pour faire „mon estat, et peus bien dire, sicut erat in principio, et nunc, „et semper, et in saecula saeculorum, et me samble que nous „venons de race de ester un peu movés [mauvais] ménaigiers „en nostre jeun temps; mais, quant nous serons vieu, serom„mes mellieur, comme feu Monsieur nostre père...." [3])

Al verklaart de Prins in zijn Justificatie, dat hij meer schatten en rijkdommen had kunnen verzamelen, door zich rustig te houden, wij meenen dat men van hem, om met van Reidt te spreken, zeggen kan: „Alle de groote Heeren staecken in „schulden en armoedt, en waren derhalven tot veranderinghe „niet ongheneycht."

A. J. H.

---

[1]) Strada, I, 95.

[2]) v. d. Haer, *De initiis tum.*, p. 182.

[3]) Vgl. Gr. v. Pr. *Archives de la maison d' Orange-Nassau.* I, pag. 196.

SPROKKELING

Duitsche geestelijken in de Vereenigde Staten. — Bij Herder te Freiburg verscheen, 1882, het *Schematismus der deutschen und deutschsprechenden Priester, sowie der deutschen Katholiken-Gemeinden in den Vereinigten Staaten Nord-Amerika's*, dat door pastoor Bonekamp begonnen, door den priester Jessing voortgezet en door den heer J. B. Müller voltooid werd. Er zijn niet minder dan 16 Duitsche Bisschoppen in Noord-Amerika, zegt het *Schematismus*; doch het rekent bij dit getal ook onzen Hollandschen prelaat Mgr. Janssens, die in Tilburg geboren en Bisschop van Natchez is Echter is toch bijna het vierde gedeelte der 69 Bisschopszetels door Duitsch sprekende prelaten bezet. Buitendien zijn er nog 5 geïnfuleerde Benediktijnerabten, die in Duitschland geboren zijn. Ook telt men negen Duitsche Vikarissen-Generaal, en ten laatste 2036 priesters, die het Duitsch voor moedertaal hebben. Van al deze 2067 prelaten en priesters zijn er 1436 in Duitschland geboren. Betrekkelijk de meesten dezer geestelijken zijn afkomstig uit de Rijnstreken en uit Westphalen.

De Abdij Bloemhof te Wittewierum in de dertiende eeuw.

Bijdragen tot de geschiedenis van Kerk en beschaving in Nederland,

door

AEM. W. WIJBRANDS.

Met ingenomenheid maken wij melding van de onlangs [1]) onder dezen titel uitgegevene monographie.

In het dorp Wittewierum (gemeente ten Boer, provincie Groningen) werd in de dertiende eeuw het klooster *Bloemhof* (*Floridus Hortus*) gesticht. Emo en Menko, de eerste en derde abt van dit klooster, schreven eene kronijk, die onder vele opzigten belangrijk te noemen is. Van deze kronijk, reeds uitgegeven (doch zeer gebrekkig) in *Matthaei veteris aevi Analecta*, zijn in den jongsten tijd twee naauwkeurige uitgaven verschenen, vervaardigd naar twee handschriften, behoorende aan de bibliotheek der Groninger hoogeschool; de eerste in 1866 door Mr. H. O. Feith en Dr. G. Acker Stratingh [2]),

---

[1]) Amsterdam, Johannes Müller, 1883. (*Uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*).

[2]) *Kronijken van Emo en Menko, Abten van het klooster te Wittewierum, met het Vervolg van een ongenoemde; op nieuw naar de handschriften uitgegeven en met de bestaande uitgaven vergeleken.* Utrecht, Kemink en Zoon, 1866. Deze uitgaaf gebruiken wij bij onze aanhalingen uit de kronijk.

onder de *Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht*, Nieuwe Serie, N°. 4; de tweede door Dr. L. Weiland te Giessen in het 23ste deel der *Monumenta Germaniae*; *Scriptores*. Om met een enkel woord op het gewigt dezer kronijk te wijzen, nemen wij het volgende over uit de Inleiding der heeren Feith en Acker Stratingh, blz. XXII. „Onze Kronijken", zeggen zij, „loopen genoegzaam over de geheele 13de eeuw, die belangrijke eeuw, waarvan overigens zoo weinig zekers omtrent ons land en gewest bekend is. In deze Kronijken nu hebben wij hierover getrouwe eenvoudige berichten van tijdgenooten zelve, van oog- en oorgetuigen, die door hunnen stand in de maatschappij, hunne kunde en hun karakter, ja, in hunne geheele voordragt, zich als zaakkundige en waarheidlievende schrijvers doen kennen."

Van deze kronijk heeft de heer Wijbrands eene hoogst ernstige en naauwkeurige studie gemaakt en, als vrucht daarvan, ons zijne bovengenoemde verhandeling over *De Abdij Bloemhof te Wittewierum* gegeven. Vooral om twee redenen zijn wij met dien arbeid hoogst ingenomen.

Vooreerst om de *grondigheid* van het werk. De Schrijver heeft zich waarlijk meester gemaakt van zijn onderwerp, dat wil zeggen, niet alleen den inhoud der kronijk zelve bestudeerd, maar bovendien, door oudere en nieuwere geschriften zorgvuldig te raadplegen, zich het juiste denkbeeld verschaft van de zeden, toestanden en instellingen, die in de kronijk vermeld worden, en daardoor een goed geslaagd geschiedkundig onderzoek nopens *het klooster Bloemhof in de 13de eeuw* tot stand gebragt.

Ten tweede om de *onpartijdigheid*, waarmede hij zijne taak volvoerde. Zeker de gansche verhandeling draagt het kenmerk van het Protestantisme des Schrijvers; maar wie zal hem dat euvel duiden? Dat mag men te minder, daar de toeleg van den Schrijver onmiskenbaar blijkt, om zich, zooveel hij kan, op een zuiver objectief standpunt te plaatsen, de door hem medegedeelde feiten te beoordeelen in verband met den tijd en de omstandigheden, waarin zij plaats grepen, en bovendien, zelfs in zijne uitdrukkingen, alles, wat Katholieken hinderen kan, zorgvuldig te vermijden. Voor een Protestant is hij op zeldzame wijze gelukkig geweest in de keuze van woorden, overeenkomstig met het Katholieke spraakgebruik; slechts enkele malen is hij daarvan afgeweken, bijv. blz. 76, waar een „kloosterling, na de priesterwijding ontvangen te hebben, zijn eerste mis *bedient*", welk woord ons niet aan den priester, maar aan den *misdienaar* doet denken; juister wordt op blz. 21, 25, en elders gesproken van „de mis *opdragen*"; — evenmin zouden wij schrijven, wat wij op blz. 161 lezen: „zich tot priesters lieten *ordenen*", of op blz. 16: „hij *onderging* de priesterwijding"; juister wederom zijn de woorden op blz. 25: „hij *ontving* de priester*wijding*".

Uit deze inleiding zal de lezer genoegzaam begrijpen, dat wij ons eene bijzondere welwillendheid jegens den Schrijver tot pligt stellen, en ook onzerzijds, bij het volgend kort verslag van zijnen arbeid en vooral bij de enkele aanmerkingen, daarop door ons te maken, zooveel wij vermogen, ons op een objectief en onpartijdig standpunt zullen plaatsen.

In eene korte inleiding (blz. 1—11) maakt de heer Wijbrands eenige opmerkingen over den H. Norbertus en diens kloosterorde, die van groote welwillendheid getuigen en noodig waren voor zijn onderwerp, daar Bloemhof een klooster van Norbertijnen was. Vervolgens spreekt hij in zijn eerste hoofdstuk (blz. 12—46) over het ontstaan van dit klooster zelf.

Onzes inziens wordt hier te veel van den lezer gevergd. De eerste helft toch is eigenlijk eene tweede inleiding, vrij uitvoerig handelende over Frederik van Hallum, den stichter van Mariëngaarde, het eerste Norbertijner klooster in het noorden van ons land. Eene korte vermelding was, dunkt ons, genoeg geweest voor den lezer, die van Bloemhof, het eigenlijke onderwerp, wenscht te hooren, en zou tevens den Schrijver bewaard hebben voor eene aanteekening, welke het overigens liefelijke beeld van Frederik thans ten onregte ontsiert. 't Ontbrak onzen Frederik, wordt er gezegd, „*aan den meest alledaagschen persoonlijken moed*"; en ten bewijze worden twee feiten aangevoerd. Eens, toen hij in den vroegen morgen naar de kerk ging en aan eene plaats kwam, waar daags te voren eene vrouw begraven was, nam hij de vlugt voor eene vrouwengestalte, die hem op alle mogelijke wijze schrik aanjoeg en achtervolgde; — het was een balddadige knaap, in vrouwengewaad verkleed. Een andermaal vlugtte hij voor een man, die, door zijne prediking getroffen, hem een bezoek kwam brengen, maar bij wien hij kwade bedoelingen vreesde; 't was Wibrand van Blya, „een van hen, die een levendig aandeel genomen hadden aan 't gevecht, waarbij de Hallummer kerk was verbrand, een man,

„die dorstte naar het bloed zijner vijanden"". Waarlijk, deze feiten, en vooral het laatste, geregtigen o. i. niet tot zulke algemeene uitspraak.

In de tweede helft van dit hoofdstuk verschijnen Emo van Romerswerf, de eigenlijke stichter van Bloemhof, en diens neef en naamgenoot Emo van Huizinge, de eerste abt van dat klooster en onze kronijkschrijver.

Emo van Romerswerf was gehuwd, doch zijn echt bleef kinderloos. Het verlangen naar het kloosterleven ontwaakte bij hem, hij vroeg daarvoor de toestemming zijner vrouw, en op hare weigering begon hij in zijn eigen huis als een kloosterling te leven; onder anderen „vermeed hij het huwelijksbed, om.... zijne vrouw te bewegen tot het verleenen harer toestemming", doch te vergeefs; toen hij haar het plan mededeelde, om op zijn eigen land een klooster te bouwen, werd zij in haren tegenstand nog versterkt door zijne beide zusters. Maar in een kruistogt, die destijds gepredikt werd, zocht en vond hij het middel om tot zijn doel te komen; zijne vrouw verzette zich niet langer, „nam met droefheid afscheid van haren man en keerde naar haars vaders woning terug, waar zij voortaan, onder het toezicht van haar moeder en broeders een kuisch leven geleid heeft en later rustig gestorven is".

Emo zocht nu naar kloosterlingen. Zijn aanbod, om een klooster op zijn land te bouwen, werd door de Cisterciënsers afgeslagen, doch aanvaard door de Benediktijnen, die hem in hunne orde opnamen. Het klooster werd gebouwd, de kerk ingewijd, maar tot driemaal toe bleef Emo — hoofdzakelijk ten gevolge van zijn lastig karakter — alleen en verlaten over. Eindelijk trad hij

in overleg met zijn neef; nadat het kontrakt met de Benediktijnen bij schikking verbroken was, wenden zij zich tot de Norbertijnen, en Emo verwisselde het zwarte Benediktijner kleed met het wit gewaad van laatstgenoemde kloosterlingen. Geplaatst onder het bestuur van zijn neef, die priester was, bleef hij een lastig en eigenzinnig mensch, die meermalen inbreuk op de kloostertucht maakte; wij lezen nog, dat hij de heilige wijding van het diakonaat ontving.

De figuur van dezen man kon ons, evenmin als den heer Wijbrands, behagen; zoo zelfs dat wij hier eenige bedenkingen in het midden brengen, die zijdelings ook tegen den kronijkschrijver Emo pleiten. De dwang, tegen zijne echtgenoote uitgeoefend, verdient de sterkste afkeuring; zijn gedrag tegenover haar: „*fugiebat thorum nuptae, ut vel hoc modo ad commutationem ipsam provocaret*", noemen wij vlakweg onchristelijk en ongeoorloofd; intusschen wordt dat gedrag in de kronijk met blijkbare ingenomenheid vermeld, terwijl er met minachting gesproken wordt van het regtmatig verzet der vrouw: „*restitit ei more carnalium*", en: „*illa, non quod spirituale, sed quod carnale cogitabat*" [1]). Maar er is nog iets, wat de heer Wijbrands niet heeft aangemerkt.

Emo heeft twee heilige wijdingen ontvangen, hij is subdiaken en diaken gewijd. Of zulks geschied is nog bij het leven zijner vrouw, blijkt niet: het zou een der misbruiken geweest zijn, die later door den kronijkschrijver worden afgekeurd [2]). Maar zeker heeft hij bij

---

[1]) Pag. 2 et 3.

[2]) Pag. 67: *Conjugati sacros ordines capiunt*, etc.; op die woorden komen wij later terug.

haar leven het kloosterkleed aangenomen en de kloostergeloften bij de Benediktijnen afgelegd [1]): en ook dit was hem door de kerkelijke wetgeving verboden.

Het is welligt nuttig, de wetgeving omtrent dit punt een weinig uiteen te zetten. Zij schrijft voor: 1°. dat een gehuwde, tegen den wil van zijne echtgenoote, niet tot het kloosterleven mag overgaan: want de Kerk handhaaft het regt, dat beiden op elkander hebben; 2°. zelfs mag hij het niet, al zou zijne echtgenoote er volkomen en vrijwillig in toestemmen, zoo ook deze niet in het klooster gaat, maar in de wereld blijft: want de Kerk acht zulks te gevaarlijk voor de deugd van de andere partij, zij moge de man of de vrouw zijn; 3°. alleen dan, wanneer dit gevaar om den hoogen leeftijd geweken is, wordt het veroorloofd het klooster in te gaan, maar toch slechts onder voorwaarde, dat de in de wereld achterblijvende echtgenoot de belofte van altijddurende zuiverheid zal afleggen; 4°. de hiertegen strijdende overgang tot het klooster heeft zoo weinig waarde, dat de overtreder het klooster verlaten moet: „*potest et debet de monasterio revocari*".

In het midden latende, of Emo met *vrijwillige* toestemming zijner vrouw zich naar het klooster begaf, zien wij hem zeker handelen tegen de hier op de tweede plaats vermelde bepaling; zij ging niet naar een klooster, maar naar de vaderlijke woning: „*in domum patris regressa*"; — en dat de uitzondering, op de derde plaats aangegeven, niet in zijn voordeel kon worden ingeroepen, dat haar leeftijd alle gevaar voor hare deugd nog niet had doen wijken, blijkt duidelijk genoeg uit de

---

[1]) Pag. 9: *in ordine, quem professus erat.*

onmiddellijk volgende woorden: „*sub custodia matris et fratrum suorum, more turturis, vitam castam ducebat*" [1]). Zijne kloostergelofte was derhalve met het kerkregt in strijd. Geen woord daarover bij den kronijkschrijver, niettegenstaande deze wel gewaagt van Emo's gewetensangst over het afleggen van het Benediktijner kleed [2]). De vraag, of bovenstaande bepalingen van het kerkregt aan den kronijkschrijver bekend waren, is aan geen twijfel onderhevig; want deze ontleende, zooals wij later zien zullen, vele aanhalingen aan het *Breviarium extravagantium* van Bernardus van Pavia, waarin deze bepalingen stonden uitgedrukt [3]). In één woord: er rust eene vlek op de stichting van het klooster, waarover Emo, de eerste abt van Bloemhof, de gestrenge zedemeester ten opzigte der misbruiken van anderen, in zijne kronijk een volkomen stilzwijgen bewaart.

Genoemde abt Emo, van wien wij nu gaan spreken, verdient overigens teregt de ingenomenheid van den heer Wijbrands. Van zijne jeugd af vol ijver voor de studie, volgde hij de lessen der regtsgeleerdheid te Oxford, Orleans en Parijs, tegelijk met zijn broeder Addo. Hij bleef zuiver van zeden, wat hij zelf met dankbaarheid aan God aanteekent [4]), en de ijver der broeders was zóó groot dat zij hunne nachtrust besteedden aan het kopiëren van boeken. In het vaderland teruggekeerd, begon hij met onderwijs te geven te Westeremden, maar werd spoedig tot pastoor van het nabijgelegen Huizinge

---

[1]) Pag. 3. [2]) Pag. 24.

[3]) Lib. III, tit. 28, cap. 1 en vooral cap. 4; overgenomen in de Dekretalen van Gregorius IX, L. III, tit. 32, cap. 1 en 4.

[4]) Pag. 54.

gekozen. Bij zijne verkiezing nog leek zijnde, ontving hij de kleinere wijdingen [1]) en eindelijk met inachtneming der *interstitia* het priesterschap. Doch niet lang duurde zijne pastorele bediening; het verlangen naar het kloosterleven ontwaakte in zijn binnenste en kwam bij een bezoek, gebragt aan zijn neef, Emo van Romerswerf, tot rijpheid; diens kloosterstichting werd door hem aan de orde der Norbertijnen verbonden, en hij werd haar eerste bestuurder.

In het tweede hoofdstuk van zijn werk teekent de heer Wijbrands ons Emo aan het hoofd van het klooster: wij krijgen daar 1°. de uitwendige, 2°. de inwendige geschiedenis van het klooster en 3°. de reistogten van Emo en diens karakter.

Wat den *uitwendigen* staat van het klooster aangaat: begonnen in 1208, werd het reeds vijf jaren later gesplitst; de oorspronkelijke stichting op Romerswerf bleef het verblijf der vrouwelijke kloosterlingen en ontving den naam van Rozenkamp (*Campus Rosarum*), de monniken werden verplaatst naar Werum (Wittewierum) in het klooster *Bloemhof*. De uitbreiding van dit gesticht, de schenkingen aan het klooster, de rampen en moeijelijkheden, die Emo te verduren had, vooral gedurende het verschil met den Munsterschen bisschop en diens officiaal, waarbij Bloemhof zelfs in den ban geraakte, worden met groote zorgvuldigheid geschetst.

---

[1]) Pag 6: „*Quinque* ordinum", wordt er gezegd, welke uitdrukking zeker onnaauwkeurig is. De heer Wijbrands tracht het uit te leggen, en, verwijzende naar het *Decretum Gratiani*, noemt hij (blz. 39), als eerste wijding, die als *psalmista;* niet zonder grond, dit erkennen we. Toch zouden wij de onnaauwkeurigheid liever anders verklaren en zeggen: de kronijkschrijver heeft de *tonsuur* onder de wijdingen medegeteld.

Daarna komt het *inwendige* van het klooster ter sprake; de zorg van Emo voor den kerkzang, de boekerij en de school, alsmede het bestuur van den abt. Dit laatste wordt hoog geprezen. „In geheel zijn bestuur", lezen wij, „sprak zijn eigene, ernstige opvatting van het kloosterleven zich uit". „Over 't geheel merken wij bij Emo de innigste ingenomenheid op met een rein, ingetogen zedelijk leven". „Geen spoor van overdreven ascetisme". „Wij mogen hieruit afleiden, dat onder zijn bestuur de kloostertucht op Bloemhof wel in haar volle kracht, maar zonder farizeesche angstvalligheid werd gehandhaafd" (blz. 82 en 83).

In het laatste gedeelte van dit hoofdstuk worden ons de verschillende reizen verhaald, die Emo moest ondernemen naar Rome, naar Prémontré, den hoofdzetel der Norbertijnen, waar hij het generaal kapittel bijwoonde, en eindelijk naar Luik, waar hij zitting had in het concilie, door 's Pausen legaat bijeengeroepen voor eene gewigtige en tevens zeer treurige zaak.

De Aartsbisschop van Keulen was vermoord door Graaf Frederik van Isenburg; en twee broeders van Frederik werden beschuldigd van medepligtigheid, Diederik, bisschop van Munster, en Engelbert, verkoren bisschop van Osnabrück; de zaak eindigde met eene voorloopige suspensie der beide broeders en hunne afzetting door den Paus. Met belangstelling volgt de lezer het verhaal en bewondert tevens de objectiviteit van den heer Wijbrands.

Ten slotte krijgen wij eene schets van Emo, die, gelijk men na het voorgaande gemakkelijk begrijpt, zeer gunstig is.

Wij kunnen natuurlijk in geene uitvoerige beoordeeling

treden van alles, wat dit tweede hoofdstuk inhoudt, en bepalen ons op deze plaats tot ééne aanmerking.

Na gezegd te hebben, dat onze kronijken zich „onderscheiden door een merkwaardige soberheid in het vermelden van mirakelen", voegt de heer Wijbrands daaraan de volgende aanteekening toe (blz. 103):

Dat de kroniekschrijver geene andere mirakelen heeft vermeld als op 't graf van Emo geschied, dan die naar zijne overtuiging werkelijk zoo hadden plaats gehad, — dat hij niet aan zijn fantasie den teugel heeft willen vieren, om er willekeurig iets bij te maken, blijkt m. i. uit een eigenaardig verschijnsel in het HS. zelf. — Wij bezitten nl. van Menko's kroniek, die deze dingen verhaalt, een autograaf: in zijn HS. nu heeft de auteur, die dit gedeelte van zijn geschrift, vermoedelijk in 1249, dus twaalf jaar na Emo's dood, te boek stelde, een ruimte van bijna anderhalve kolom, na deze weinige mirakelverhalen, in blanco gelaten. De beteekenis daarvan is niet onduidelijk. De auteur heeft de hoop gevoed, dat hij nog wel meer zulke mirakelen, Emo ter eere, beleven zou, en het plan gehad, alles wat er later nog op dit gebied gebeuren mocht, te zijner tijd op de opengelaten plaats kortelijk te vermelden: zoodoende zou er, verwachtte hij, achter zijn biografie van Emo een lange lijst van mirakelen ontstaan, gelijk er achter zoo menige hagiografie gevonden werd. Die hoop van den gemoedelijken auteur is niet verwezenlijkt! Alleen op 't jaar 1271 kon hij later een enkele aanteekening van dien aard maken.

Wij hebben hier eenige der weinige plaatsen van zijn werk, waar de Schrijver zich door zijn Protestantisme heeft laten verschalken. Vooreerst toch kan de beschuldiging er niet door, hoe zijdelings ook, tegen andere hagiografen uitgebragt, als hadden deze *willekeurig* er mirakelen willen *bijmaken*; had de Schrijver beweerd:

zij hebben al te ligtgeloovig voor mirakelen aangezien, wat geen mirakelen waren, wij zouden ons van protest onthouden hebben; maar tegen de aanklagt van willekeur en opzettelijk bedrog, nog wel in zulke algemeene termen, verzetten we ons. Vervolgens is ook de gissing ten eenemale onaannemelijk, door den Schrijver gemaakt omtrent Menko's bedoeling met de *in blanco gelatene ruimte van bijna anderhalve kolom.* Menko zou gedacht hebben, die ruimte later te kunnen vullen met de aanteekening van mirakelen, die hij hoopte op Emo's graf te zullen zien geschieden. De heer Wijbrands zelf geeft ons het middel aan de hand, om het ongegronde dier gissing aan te toonen, wanneer hij aan het slot zijner bovenaangehaalde woorden berigt, hoe Menko op het jaar 1271 eene enkele aanteekening van dien aard maakte, dat wil zeggen, aldaar een mirakel verhaalde, op Emo's graf geschied. Immers, waarom heeft Menko die aanteekening niet gesteld op de opzettelijk daarvoor *in blanco gelatene ruimte van anderhalve kolom?* Voor die opengelatene ruimte hebben wij eene zeer eenvoudige verklaring. Het overlijden van Emo, den eersten abt, was in de kronijk vermeld, en de geschiedenis van het bestuur zijns opvolgers gaat beginnen; wat is er natuurlijker, dan dat de kronijkschrijver, om het bestuur van beide abten duidelijk te onderscheiden, eenige plaatsruimte *in blanco* laat? Niet weinig wordt, dunkt ons, deze verklaring bevestigd door de volgende aanteekening van de heeren Feith en Acker-Stratingh [1]), „dat er op twee plaatsen in de Kronijk van Menko, de eene na het ver-

[1]) Inleiding, blz. X.

haal van het overlijden van Abt Emo op het jaar 1237 (blz. 174), de andere vóór het jaar 1245 (blz. 186), telkens zonder reden of gaping, vermits het verhaal doorloopt, ongeveer $1\frac{1}{2}$ kolom of bladzijde is open gelaten".

Slaat men toch die laatste plaats op (blz. 186), dan vindt men daar onmiddellijk vóór het jaar 1245 vermeld het overlijden van den tweeden abt Paulus en de keuze van den derden abt Menko. Ook daar schijnt derhalve de opengelatene plaatsruimte in dezelfde reden hare verklaring te vinden.

Het derde of laatste hoofdstuk, handelende over Bloemhof onder het bestuur van Emo's opvolgers, is op dezelfde wijze ingedeeld als het vorige. Wij volgen daarbij den Schrijver niet in alle bijzonderheden. Eene nieuwe, steenen kerk verrijst in Bloemhof, en ook het vrouwenklooster Rozenkamp krijgt een nieuwen tempel. De lust voor het afschrijven van boeken verminderde, hetwelk Menko aan dat bouwen toeschrijft, „wel wat eenzijdig", meent de heer Wijbrands (blz. 78), die er een achteruitgang, eene onverschilligheid voor de wetenschap in ziet, veroorzaakt door „de toenemende macht en invloed van het klooster" (blz. 133). Gunstig oordeelt hij over het leven der kloosterlingen; hunne devotie, meent hij, zal vrij gelijk geweest zijn aan die der kloosterlingen van Mariëngaarde, van welke laatsten hij schrijft, „dat bij deze friesche norbertijnen de kloostervroomheid in een harer liefelijkste vormen optreedt, en dat hier betrekkelijk weinig reden is tot klagen over ziekelijke ontaarding" (blz. 137). De geschillen, waarin het klooster betrokken werd, onderwerpt de Schrijver aan een naauw-

gezet onderzoek; te betreuren echter is het, onzes inziens, dat hij zich bij die beoordeeling wat veel verlaten moet op voor het klooster gunstige berigten, omdat de berigten der tegenpartij ontbreken. Merken wij eindelijk nog het volgende op. Men zou zich zeer bedriegen, indien men meende, alleen de geschiedenis van Bloemhof te vinden; de kronijk van Emo en Menko is belangrijk ook voor de geschiedenis buiten het klooster, en zelfs niet alleen voor die der Groninger Ommelanden, maar voor de geschiedenis in het algemeen.

Het geheel wordt besloten door een gewigtig *Aanhangsel* over de „Kronieken der Abdij", en zes belangrijke *Bijlagen.* In het *Aanhangsel* (blz. 176—198) handelt de Schrijver met groote naauwkeurigheid en scherpzinnigheid over de handschriften en uitgaven der kronijken; over de auteurs er van, en den tijd, wanneer ze schreven; over de inrigting en zamenstelling der kronijken; over de waarheidsliefde en naauwkeurigheid der schrijvers, en ten slotte over de waarde der kronijken voor de historie.

Liever, we ontveinzen het niet, hadden wij dit alles in eene *Inleiding*, dan bij wijze van *Aanhangsel*, aangetroffen. 't Was toch niet voor personen, die ter hunner ontspanning eene ligte en losse lektuur verlangen, dat de heer Wijbrands zijne gewigtige monografie zamenstelde, maar voor zoodanigen, die prijs stellen op historische kritiek, en daarom vóór alles de geschiedkundige waarde wenschen te kennen van het verhaal en de gebeurtenissen, welke hun worden medegedeeld.

Ons verslag hebben wij opzettelijk veel verkort, teneinde iets langer te kunnen uitweiden over twee bijzondere punten. Het eerste betreft de bewijsvoering van

den heer Wijbrands tegen het vermoeden van *interpolatie* van Emo's kronijk; hoe goed ook in zich, is die bewijsvoering echter onvolledig; wij wenschen ze aan te vullen. Het tweede raakt den toestand of staat der *Dekens* in de Groninger Ommelanden, waarbij de altijd belangwekkende kwestie van het Coelibaat ter sprake komt.

I. De heer H. O. Feith, dezelfde die in 1866 medeuitgever was der annalen van Emo en Menko, had twintig jaar vroeger in een ander geschrift [1]) de meening uitgesproken, dat Emo's kronijk in later dagen geïnterpoleerd was. Immers Emo citeert op het jaar 1219 eenige uitspraken van het kerkregt, ontleend, zooals Feith meende, aan de Dekretalen van Gregorius IX, verschenen in 1234, die aan Emo (gestorven in 1237) wel niet bekend zullen geweest zijn, alsook aan de *Extravagantes Communes*, eerst langen tijd na Emo's dood uitgegeven. Dr. Weiland, de uitgever der kronijk in de *Monumenta Germaniae*, dacht wel niet aan interpolatie, maar giste, dat Emo zijne jaarlijks zorgvuldig bijgehoudene kronijk kort voor zijn dood herzien en er toen die citaten uit de Dekretalenverzameling van Gregorius IX zou hebben ingelascht.

Met reden komt de heer Wijbrands hiertegen op in zijn Aanhangsel, blz. 184, en nog uitvoeriger op blz. 210 in eene Bijlage, handelende over: „*De bronnen van Kanoniek recht, door Emo bij zijne citaten gebruikt*". Hij deelt mede, dat na de verschijning van het *Decre-*

---

[1]) *Onderzoek naar den gehuwden staat der priesteren in de Vriesche landen.* Groningen. 1846.

tum Gratiani vijf Dekretalenverzamelingen gemaakt werden, welker inhoud later grootendeels werd opgenomen in de Dekretalen van Gregorius IX; hij toont aan, dat Emo zijne citaten ontleende aan die oudere kollektiën, meest allen aan de zoogenaamde *Compilatio prima*, dat is, het *Breviarium Extravagantium* van Bernardus van Pavia; en wederlegt alzoo de beide opwerpingen, daar deze Bernardus zijne verzameling maakte tusschen 1187 en 1192. Om tot deze slotsom te komen had hij geene moeite gespaard en zelfs uit Gent een exemplaar weten te verkrijgen van het in 1576 uitgegeven werk van Antonius Augustinus, dat vier der genoemde compilatiën bevat, maar op geene openbare bibliotheek van ons land te vinden was [1]).

In een enkel punt, zooals later te zijner plaatse blijken zal, verschillen wij in meening van den heer Wijbrands; doch bovendien zal de volgende opmerking hem zeker verrassen. Blijkbaar dacht hij iets nieuws te geven en voor de meesten zijner lezers zal het ook wel iets nieuws geweest zijn. Intusschen is het aan zijne aandacht ontsnapt, of zoo niet, dan heeft hij er zich geen rekenschap van kunnen geven, dat de heer Feith in 1846 sprak van *interpolatie* der kronijk en intusschen bij hare uitgave in 1866 daaromtrent een volkomen stilzwijgen bewaarde; hoewel hij daar in de *Inleiding* er bijna noodzakelijk van had moeten gewagen. Dat stilzwijgen van den heer Feith in 1866 laat zich gemakkelijk verklaren. Zijn werk: *Onderzoek naar den gehuwden staat*, enz.

---

[1]) Later vernam de Schrijver het bestaan van een exemplaar op de bibliotheek van het Geregtshof te Leeuwarden.

werd reeds in Mei 1847 ter spraak gebragt in *De Katholiek;* en reeds daar werd de opwerping van *interpolatie* wederlegd door eene verwijzing naar de vijf oude compilatiën en door de tegenbedenking, dat onze Emo de eerste daarvan, het *Breviarium* van Bernardus van Pavia, zal gebruikt hebben. Voor ons, Katholieken, is dit alles dan ook volstrekt niet nieuw. In onze handboeken voor het kerkregt [1]) wordt op die vijf oude Dekretalenverzamelingen gewezen; en diegenen onzer, die bepaaldelijk van het kerkregt eene meer uitgebreide studie maken, kennen de verhandelingen daarover van lateren tijd, b.v. wat Phillips er over schreef in zijn *Kirchenrecht* [2]), of de beide artikelen van Laurin over „*Die Decretalensammlungen vor Gregor IX*", het eerste handelende over de kollektiën, die van de vijf *Compilationes* verschillen, het tweede over het *Breviarium* van Bernardus of de *Compilatio prima* [3]). Zouden onze Protestantsche landgenooten, ten nadeele der wetenschap, niet te veel verwaarloozen wat van onze zijde aan het licht wordt gebragt? [4]) In Duitschland is dit bij velen geheel anders; en met dankbaarheid moeten wij zelfs erkennen, aan twee Duitsche Protestanten, Ae. L. Richter en Ae. Fried-

---

[1]) Bv. Bouix, *De principiis juris canonici.*

[2]) *Kirchenrecht*, Vierter Bd., Regensburg, 1851, S. 207—235; de volgende 16 bladzijden behelzen vergelijkende tafels van de titels der vijf compilatiën met die der Dekretalen van Gregorius IX.

[3]) In het *Archiv für Kath. Kirchenrecht* van Dr. v. Moy de Sons en Dr. Vering. Bd. XII, S. 1—23 en S. 337—366.

[4]) Onze vrijmoedige vraag zal, hopen wij, den heer Wijbrands niet hinderen; want dat zou volkomen tegen onze bedoeling zijn. Wij doen die vraag alleen in het belang der wetenschap, en meenden, dat ze hier op hare plaats was, waar het zoo duidelijk blijkt, welk nut de kennisneming van bedoeld artikel van *De Katholiek* zou gehad hebben.

berg de allernuttigste uitgaven van ons *Corpus juris canonici* verschuldigd te zijn, waarbij van de vijf *Compilationes antiquae* het noodige gebruik is gemaakt [1]). Friedberg is nog verder gegaan; ten vorigen jare heeft hij die oude Dekretalenverzamelingen op nieuw uitgegeven, met dien verstande echter, dat hij in dit nieuwe werk alleen die Dekretalen opnam, welke niet voorkwamen in zijne uitgaaf van het *Corpus juris canonici*, terwijl hij voor de overigen naar dat werk verwees, met vermelding van hare eerste en laatste woorden [2]); dien ten

---

[1]) Beide uitgaven te Leipzig; die van Richter in 1839, die van Friedberg in 1881.

[2]) *Quinque compilationes antiquae, necnon Collectio canonum Lipsiensis;* ad librorum manu scriptorum fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aem. Friedberg. Lipsiae, 1882. — Het kan welligt zijn nut hebben, hier een kort verslag te geven van de uitgaven dier vijf oude compilatiën. De *vier eerste* werden voor het eerst uitgegeven in 1576 te Lerida in Spanje, door Ant. Augustinus, destijds bisschop dier plaats en overleden als aartsbisschop van Tarragona, onder den titel: *Antiquae collectiones Decretalium.* Het schijnt, dat dit werk niet dadelijk in zijn geheel is verschenen, maar dat de *Compilatio quarta* eerst afgedrukt is, toen de uitgever reeds aartsbisschop van Tarragona was; in sommige exemplaren vindt men daarom slechts de drie eerste compilatiën. Men zegt, dat dit werk te Rome herdrukt is in 1583. — De beroemde regtsgeleerde Jac. Cujas hield eene revisie van dit werk, welke na zijn dood te Parijs werd uitgegeven in 1609 door Charles Labbé (broeder van den bekenden Jesuit Labbé) onder den titel: *Antiquae collectiones Decretalium, cum* ANT. AUGUSTINI, *Episc. Ilerdensis et* JAC. CUJACII, *Jurisconsulti celeberrimi notis et emendationibus.* Een herdruk hiervan had plaats te Parijs in 1621; en bovendien te Lucca in 1769, waar hij verscheen in het vierde foliodeel der werken van Ant. Augustinus. — In 1779 ondernam Jos. Ant. de Riegger, Professor in de regten te Weenen, eene nieuwe uitgaaf der oude compilatiën, die echter onvoltooid bleef; er verscheen slechts één kwartodeel met den titel: *Bernardi, Praepositi Papiensis, Breviarium Extravagantium, cum Gregorii IX P. Decretalium collectione ad harmoniam revocatum.* Freiburgi, 1779, en het bevatte alleen het eerste boek der *Compilatio prima.*

De *Compilatio quinta* werd het eerst uitgegeven door Innocentius Ciro-

gevolge hebben wij thans minder behoefte aan het oude zoo zeldzame werk van Ant. Augustinus.

Intusschen hoe verdienstelijk ook de arbeid was van den heer Wijbrands, die door eigen en moeitevol onderzoek tot bovengenoemd resultaat kwam, er ontbreekt iets aan zijne bewijsvoering. Hij heeft er niet aan gedacht, hoe, nog wel door zijn eigen toedoen, het vermoeden van *interpolatie* onder een anderen vorm herleven kan. De heer Feith vergiste zich tweemaal, èn door te denken aan het gebruik der Dekretalen van Gregorius IX, èn door een verkeerd jaartal te geven voor het verschijnen dier Dekretalen; maar wat was de grond van zijn vermoeden? In Emo's kronijk komen aanhalingen voor uit een werk, *zeven jaar* vóór Emo's dood uitgegeven, en uit dien hoofde mag men „het grootelijks in twijfel trekken, of Emo hier.... wel eenige kennis van gedragen, ten minste een afschrift, destijds zeer kostbaar en zeldzaam, van bezeten hebbe".

Zien we nu, hoe deze zelfde redenering, eenigzins anders geformuleerd, tegen den heer Wijbrands kan worden aangevoerd, omdat hij, sprekende over de kloosterbibliotheek (blz. 80), wel zegt: „Ook bezat men er.... van de kanonieke rechtsbepalingen de *allerjongste* verzamelingen", doch verzuimt aan te wijzen, hoe Emo

---

nius te Toulouse in 1645, later, te Weenen, door J. A. de Riegger in 1761, zegt Friedberg, door P. J. de Riegger in 1741, zegt Phillips, welke laatste er bijvoegt, dat men over deze *Compilatio* raadplegen kan eene akademische dissertatie van J. A. de Riegger (door Phillips meermalen aangehaald).

Andere uitgaven dezer oude Dekretaalverzamelingen schijnen niet te hebben plaats gehad, zoodat Friedberg door zijn bovengenoemd werk aan de wetenschap waarlijk een onschatbare dienst bewezen heeft.

in het bezit dier *allerjongste* verzamelingen gekomen is. Immers de heer Wijbrands beweert (blz. 185) — en die bewering nemen wij aan — dat al wat Emo in zijne kronijk schrijft over het jaar 1219, door hem in dat zelfde jaar, of althans nagenoeg gelijktijdig is geboekt; maar Emo citeert op dat jaar 1219 eene dekretaal, ontleend, zegt de heer Wijbrands teregt (blz. 214), aan de *Compilatio tertia*, eene dier „*allerjongste*" verzamelingen, verschenen in het jaar 1210 [1]); hij citeert daar — voegen wij er bij [2]) — eene Dekretaal, ontleend aan eene nog *jongere Compilatio*, die wel *secunda* genoemd wordt, maar toch later verschenen is, hoewel vóór het jaar 1215 [3]); moet men niet sterk betwijfelen, of Emo reeds in 1219 „kennis gedragen, althans een afschrift van die beide *Compilationes*, destijds zeer kostbaar en zeldzaam", zal bezeten hebben?

Deze opwerping kan gemaakt worden, en, met het oog hierop, noemden wij de bewijsvoering van den Schrijver *onvolledig;* hij had haar zoo gemakkelijk kunnen voorkomen en oplossen door drie woorden uit Emo's kronijk, die misschien zijne aandacht ontsnapt zijn, en waarvan hij, althans voor zoover wij weten, nergens melding maakt.

Dat ontbrekende willen wij hier aanvullen.

Emo kwam den 19den Januarij 1212 te Rome, waar hij van den Paus eene gunstige beschikking vroeg en verkreeg in een geschil over de kerk van Wittewierum.

---

[1]) Blijkens den aanbevelingsbrief van Innocentius III, aan het hoofd dier *Compilatio;* vgl. Friedberg, l. c. pag. XXIV et pag. 105.

[2]) Deze zaak komt later ter sprake.

[3]) Friedberg, pag. XXVI.

Dat dokument durfde hij zelf niet medenemen op de terugreis, maar vertrouwde het aan eenige kooplieden toe, die het hem te Bologna weder ter hand zouden stellen. Daar te Bologna kwam hij aan waarschijnlijk in April, en vertoefde er lang. Want eerst moest hij geruimen tijd op de komst dier kooplieden wachten; eindelijk kwamen zij, maar berigtten hem nu het dokument bij een der wachtposten te zijn kwijt geraakt, wat onzen Emo in eene ziekte deed vervallen; hersteld zijnde wilde hij naar Rome terugkeeren, doch zijn reisgenoot nam de taak op zich, wist een tweede stuk van den Paus te verkrijgen en bragt dit aan Emo te Bologna. Wat deed Emo middelerwijl in die stad? Hij zegt het ons in de kronijk, waar hij van zich zelven in den derden persoon spreekt: „*hij hield zich bezig met schrijven*: IPSE INTERIM SCRIBEBAT" [1]). Bologna nu was de stad der regtswetenschap; daar had Gratiaan geleeraard; daar Bernard van Pavia, de auteur der *Compilatio prima;* Petrus Collivacinus uit Beneventum, de auteur der *tertia;* Joannes Galensis of Walensis, de auteur der *secunda*; Gilbertus eindelijk en Alanus, wier *compilationes* Joannes Galensis bij het zamenstellen der *secunda* had gebruikt; 't was dan ook aan de hoogeschool van Bologna „*magistris et scolaribus Bononiae commorantibus*", dat Innocentius zijne aanbeveling rigtte der *Compilatio tertia*, opdat zij deze gebruiken zouden, zoo bij de regtspraak als bij het onderwijs: „*tam in judiciis quam in scholis*".

Wanneer wij nu van onzen Emo vernemen — van hem die hoogen prijs stelde op de regtswetenschap, die

---

[1]) Pag. 16.

èn te Parijs in zijne jongelingsjaren èn later in het klooster zijne nachtrust opofferde, ten einde boeken te kopiëren — dat hij in den zomer van 1212 te Bologna zijnen tijd doorbragt met schrijven, dan kan het wel aan geen twijfel onderhevig zijn, of hij heeft destijds voor zijn klooster de *Compilatio tertia* gekopiëerd, die twee jaar te voren door den Paus aan de hoogeschool van Bologna gezonden was. Eenige twijfel zou nog blijven bestaan omtrent de Dekretaal, die Emo naar onze meening citeert uit de *Compilatio secunda*, daar deze door Joannes Galensis gemaakt is tusschen 1210 en 1215; doch ook daarvoor hebben wij eene oplossing en wel eene dubbele. Of wel die *Compilatio secunda* bestond reeds, toen Emo in 1212 te Bologna vertoefde; of wel, zoo zij nog niet bestond, dan heeft Emo destijds de *Compilatio van Gilbertus* overgeschreven, die reeds vóór de *tertia* bestond, daarom eenigen tijd den naam van *secunda* gedragen heeft, en waaruit Joannes Galensis de bewuste Dekretaal heeft overgenomen.

II. Het tweede onderwerp nemen wij nu in behandeling, uit zich zelf reeds van teederen aard, daar het met de Coelibaatswet in verband staat, en dat ons bovendien tot eene bijzondere waakzaamheid op onze woorden verpligt, om den heer Wijbrands, van wien we hier in gevoelen verschillen, ook bij onze bestrijding dezelfde welwillendheid te toonen, die hij in zijn geschrift tegenover ons, Katholieken, aan den dag heeft gelegd; het geldt den staat of toestand der Dekens (later Proosten genoemd) in de Groninger Ommelanden.

Gezegde Ommelanden behoorden tot het bisdom van

Munster en waren verdeeld in vijf dekanaten. Van de aan het hoofd daarvan staande dekens zegt onze Schrijver (blz. 154): „Hunne ambtsplichten waren in de friesche gewesten van grooter beteekenis, dan die der dekens elders; tusschen hen en den Bisschop stond hier niet, als gewoonlijk, een aartsdiaken; zoodat zij zelve soms min of meer met de macht der aartsdiakenen optraden, gelijk zij dan ook rechtstreeks van den Bisschop hunne aanstelling ontvingen. Deze dekens namen hier eene positie in die wellicht eenig mag genoemd worden in de inrichting der middeleeuwsche Kerk" [1]).

Stonden deze dekens *onmiddellijk* onder den bisschop? met die vraag beginnen we ons onderzoek: zij is ook voor het vervolg belangrijk.

De heer Wijbrands antwoordt bevestigend op deze vraag en beroept zich op hunne aanstelling door den bisschop, daar Menko getuigt [2]): „Walbertus en de zijnen voerden aan, dat... aan kinderen dekanaten door den bisschop geschonken werden: *quod pueris nondum doli capacibus decanatus ab episcopo conferrentur.*" Doch hierin zien wij geen bewijs; volgens de bepaling van Innocentius III, opgenomen in het algemeen kerkregt [3]), moesten de landdekens gekozen worden door den bisschop en den aartsdiaken *te zamen* (COMMUNITER *est eligendus*), en in de aangehaalde woorden wordt er niet over geklaagd, dat de aanstelling geschiedde door den bisschop *alleen*, maar dat zulke *jeugdige kinderen* aangesteld

---

[1]) Bij deze woorden wordt aangehaald Moll, *Kerkgesch. van Nederl.* II, I, 324, die ter aangehaalde plaats zegt: „Daar deze geene aartsdiakenen over zich gesteld hadden,... waren zij als des Bisschops officialen".

[2]) Pag. 240.

[3]) *Decret.* Greg. IX, L. I, T. 23, cap. 7.

werden. Doch nog iets anders komt hier in aanmerking.

Juist in onze dertiende eeuw geraakte het ambt van *aartsdiaken* langzamerhand in verval, en in diens plaats kwam in vele bisdommen de *officiaal* of *vikaris-generaal*. Vandaar dat in de Dekretalen van Gregorius IX de titel nog voorkomt „*over het officium van den aartsdiaken*" [1]), die men in de volgende kerkelijke wetboeken niet meer aantreft; daarentegen wordt er in het *Liber sextus*, onder den titel „*over het officium van den vikaris*" [2]), voor het eerst melding gemaakt van des bisschops *officiaal*, en wel door Innocentius IV in een dekretaal van 1245 aan de hoogeschool van Parijs, terwijl Bonifacius VIII (in denzelfden titel) zoodanigen persoon noemt: „*officialis aut vicarius generalis episcopi*" [3]). Reeds lang vóór Innocentius zou deze verandering begonnen, en eene bepaling van het vierde Concilie van Lateranen in 1215 [4]) door de bisschoppen als aanleiding er toe gebruikt zijn. Meermalen bestond er strijd tusschen den bisschop en den aartsdiaken, die, eenmaal benoemd, zijne magt uitoefende krachtens de bepalingen van het regt; de bisschoppen benoemden daarom liever een officiaal of vikaris, die, ook na zijne benoeming, geheel van hen afhankelijk was. Er ontstond derhalve eene andere verhouding tegenover den bisschop; maar tegenover het volk en de geestelijkheid stond de officiaal in geen andere verhouding dan de aartsdiaken.

Herhaaldelijk nu zien wij in onze kronijk den *officiaal* van den Munsterschen bisschop optreden. Voor het eerst

---

[1]) De reeds aangehaalde T. 23. [2]) *In Sexto*, L. I, T. 13, cap. 1
[3]) Ibid. cap. 3 [4]) *Decret.* Greg. IX, L. I, T. 31, cap. 15.

verschijnt als zoodanig in 1223 de proost van het Norbertijner klooster te Schildwolde, Herderik. Niet alleen wordt hij uitdrukkelijk *officiaal* van den bisschop genoemd, maar bovendien wordt van hem gezegd, dat hij „het volle gezag van den bisschop uitoefende (*dum plena auctoritate episcopi fungeretur*)"; dat hij „*last gaf* aan P. en A., *dekens* van Loppersum (*deputavit P. et A. de Loppeshum decanis*)", om onzen Emo, abt van Bloemhof, tegen Maria Lichtmis naar Munster te dagen, en dat genoemde dekens hieraan voldeden in „*de vergadering van leeken — qui . . . in coetu laicorum executionem citationis fecerunt*"; dat hij Zaturdag vóór Quinquagesima de geestelijkheid bijeen liet komen en bij brieven van den bisschop haar gelastte, het banvonnis tegen Emo en het klooster Bloemhof af te kondigen [1]). De ondergeschiktheid der dekens aan den officiaal blijkt ten duidelijkste, en zal ook later nog blijken.

Doch als we nu wat hooger in de jaartelling opklimmen, dan zien we in Emo's kronijk niet een *officiaal*, maar een *aartsdiaken* verschijnen. Toen Emo, tot pastoor van Huizinge benoemd, priester gewijd was, ontving hij de zielzorg — dus vóór 1208 — „uit handen van den aartsdiaken volgens gebruik der Munstersche Kerk: *de manu archidiaconi de more Monasteriensis Ecclesiae*" [2]). Die aartsdiaken komt natuurlijk in het stelsel van den heer Wijbrands minder goed te pas: hij teekent daarom aan (blz. 39): „Bij deze plaats worde bedacht, dat elders in onze kronieken geene aartsdiakenen, als in de Ommelanden voor den Munsterschen bisschop fungeerende,

---

[1]) Pag. 90, 92–94, 96. [2]) Pag. 6.

voorkomen; er is in deze gewesten slechts sprake van *dekens*, die *niet* onder een aartsdiaken, maar *rechtstreeks* onder den bisschop stonden. Zie Moll." Doch waarom „*elders in onze kronieken*" geene aartsdiakenen voorkomen, en of de dekens *regtstreeks* onder den bisschop stonden, voor deze beide punten verwijzen wij naar het bovengeschrevene; en bij al den eerbied, dien wij koesteren voor de nagedachtenis van den verdienstvollen Hoogleeraar Moll, aarzelen wij geen oogenblik, steunende op Emo's woorden, te schrijven: Professor Moll heeft zich in deze zaak vergist. De heer Wijbrands, wij mogen dit niet voorbijzien, geeft evenwel tot handhaving zijner stelling de volgende verklaring van Emo's woorden: „Men zal 't er dus voor te houden hebben, dat Emo te *Munster* was, toen hij de cura animarum ontving". Doch hierop meenen wij te mogen antwoorden: het is niet alleen een loutere gissing, maar zij schijnt ons bovendien onnatuurlijk toe; uit den aard der zaak heeft de institutie — thans zouden we zeggen, de installatie — van een pastoor plaats in zijne eigene kerk; onnatuurlijk te meer, daar de installatie van Emo geen op zich zelf staand feit was, maar geschiedde „volgens *gewoonte*: *de more Monasteriensis Ecclesiae*", zoodat in het systeem van den heer Wijbrands alle in de Ommelanden nieuwbenoemde pastoors naar Munster moesten reizen, om geïnstalleerd te worden; ook kunnen we 't ons niet voorstellen, hoe die dekens — vrijheidlievende Friesen — het bij voortduring (*de more*) lijdelijk hebben aangezien, dat de *aan hen ondergeschikte* pastoors geïnstalleerd werden door een aartsdiaken, aan wien *zij zelve niet* ondergeschikt zouden geweest zijn.

Met voordacht hebben wij over deze zaak uitgeweid. Stonden de dekens *niet regtstreeks* onder den bisschop, dan volgt daar nog wel niet uit, dat zij *geen geestelijken* waren; maar stonden zij *wel regtstreeks* onder den bisschop, dan wordt het ongetwijfeld veel moeijelijker, zulke gevolgtrekking aan te nemen; en toch deze vraag hebben wij thans te onderzoeken: waren de dekens in de Ommelanden *geestelijke personen?*

De verwondering, welke het stellen dier vraag aanvankelijk wekken kan — immers reeds de benaming: *dekens* en *proosten*, schijnt *geestelijken*, geen *leeken* aan te duiden — die verwondering verdwijnt of vermindert althans grootendeels, wanneer men met zekerheid weet, dat, nog in den Katholieken tijd, die waardigheid of betrekking door *leeken* werd bekleed en uitgeoefend. En die zekerheid bestaat. In eene bul van Alexander VI van 5 Februari 1493 worden die dekens of proosten herhaaldelijk als „gehuwde leeken: *laici uxorati*" voorgesteld, die „geene regtsmagt hebben over geestelijken, maar alleen over leeken binnen de grenzen hunner proostdijen, en medehelpers en verdedigers zijn van de regtsmagt der Munstersche kerk" [1]); en geheel stemt hiermede overeen hetgeen Viglius van Aytta schreef aan Hajo Harmannus, dat namelijk de bisschop van Munster hem eene proostdij in Friesland had gegeven, „welke ik", zegt hij, „mag behouden, gelijk gij weet, al zou ik

---

[1]) „Qui quidem Praepositi nullam jurisdictionem in clericos, sed tantum in laicos infra limites earundem praeposituarum habent, et coadjutores, cooperatores et defensores jurisdictionis ecclesiasticae Monasteriensis existunt": Boeles, *De geestelijke goederen in de prov. Groningen*, blz. 9.

mij ook in het huwelijk begeven" [1]). Maar daardoor wordt tevens onze vraag meer beperkt, en moeten wij, omdat wij buiten de kronijk van Bloemhof geene berigten over onze dekens bezitten, haar aldus formuleren: was *reeds in de dertiende eeuw* het ambt van deken in handen van *leeken*, of waren toen de dekens nog *geestelijken*, en wel geestelijken, die de *heilige* wijdingen (d. i. die van subdiaken, diaken of priester) en niet slechts de *kleinere* orden ontvangen hadden? Om tot de oplossing dezer vraag te komen, waartoe wij althans iets hopen bij te dragen, wordt eene zeer naauwkeurige kritiek gevorderd; dit ter voorafgaande verklaring van sommige uitweidingen, die waarlijk bij dit onderzoek noodig zijn. Beginnen we met aan te nemen, wat de heer Wijbrands (blz. 157) van de dekens zegt: „zij waren in den regel gehuwd, en vaak ging het ambt over van vader op zoon" [2]): want we vinden inderdaad in onze kronijk gehuwde dekens in drie der vijf dekanaten, te Farnsum, Usquerd en Loppersum, en, in de twee eerstgenoemde, vaders, in dat ambt opgevolgd door hunne zonen [3]).

Alvorens echter verder naar hunnen geestelijken- of leekenstand te onderzoeken, moet eerst een algemeen woord voorafgaan over de gansche geestelijkheid dier gewesten met betrekking tot het coelibaat. De bekende Groninger hoogleeraar Ubbo Emmius, een wel naauwkeurig, maar toch zeer Protestantsch geschiedschrijver, roemt de kuischheid der Friesen [4]); en zegt op eene an-

[1]) „Quam etiam mihi forte marito facto retinere, uti non ignoras, liceat" (blz. 155).

[2]) Later volgen de berigten hierover uit de kronijk zelve.

[3]) Pag. 123, 126, 239.

[4]) „In Venerem minime omnium profusi, et ut ipsi libidine non agebantur, ita" etc. Ubbo Emmius, *Rerum Frisic. hist.* lib. II, pag. 37.

dere plaats, dat in den regel de parochianen bij meerderheid van stemmen hunne priesters kozen onder nadere goedkeuring van den bisschop, ten gevolge waarvan „geene onbekwame of *onwaardige*, maar zoodanige personen werden aangesteld, die in *zeden* en geleerdheid uitmunten en hunne parochiën nuttig konden zijn" [1]). Dit geeft voorzeker een goeden dunk ook omtrent de kuischheid der priesters, en is daarom in strijd met de verzekering van den heer Wijbrands (blz. 158): „*Over 't geheel genomen* waren de pastoors in deze streken destijds, gelijk ook in later eeuw, vrij zwak op het punt der getrouwheid aan het coelibaat". Staaft deze nu zijne verzekering? Hij vervolgt aldus: „en ernstige zedemeesters, gelijk Emo en Menko laten niet na, hun gestrenge afkeuring daarover uit te spreken".

Zien wij eerst de hier bedoelde woorden van Menko. Deze wilde aantoonen, hoezeer Emo, in twee geschillen over de kerken van Westeremden en Scharmer, het regt aan zijne zijde had, en noemt dan onder zijne gronden op, dat de pastoors dier kerken „beiden gehuwd waren" [2]). Even aanstippende, dat Emo zelf, ter naauwernood over deze geschillen, en in het geheel niet van die bijzonder-

---

[1]) „Ita fiebat sane, ut non... homines inertes et *indigni* sed, qui *moribus* et eruditione praestabant, et paroeciae utiles esse poterant, sacerdotia adipiscerentur". Ubbo Emmius, *De Frisiorum Republica inter Flevum ac Lavicam*, pag. 19. Hij spreekt hier wel over *westelijk* (het tegenwoordige) Friesland, maar men moet dit ook op de Ommelanden toepassen blijkens den aanhef der periode: „Sed et ordini sacro, *ut in omni Frisia*, ita in hac etiam regione", etc.

[2]) „Istae [ecclesiae] legitimos non habebant pastores, quia ambo uxorati erant et sic irregulares ac excommunicati. Praeterea ille de Emetha [Westeremden] filius fuit sacerdotis, et paternae incontinentiae imitator viduam duxerat, et sic per omnia irregularis". Pag. 158.

heid spreekt; dat die geschillen plaats hadden in 1225 en 1231, dat wil zeggen, toen Menko den ouderdom respektivelijk van 12 en 18 jaren bereikt had; eindelijk dat Menko dit berigt zeker niet vóór 1248 heeft te boek gesteld; merken wij vervolgens aan, dat *deze enkele feiten*, al houdt men ze voor volkomen waar, niet geregtigen tot zulke algemeene gevolgtrekking: „*Over 't geheel genomen* waren de pastoors in deze streken destijds zeer zwak op het punt der getrouwheid aan het coelibaat."

Van anderen aard is het getuigenis van Emo, waarop onze Schrijver zich grondt. Den geduchten Marcellusvloed van het jaar 1219 beschouwt Emo als eene straf voor de door hem opgenoemde zonden van geestelijken en leeken. Dit is zeker een aanklagt van algemeenen aard; de overdrijving, welke gewoonlijk in dergelijke klagten plaats heeft, in aanmerking nemende, behooren wij overigens aan dat getuigenis van Emo al onze aandacht te wijden. Wat zijn dan de woorden van Emo? „Ecclesiae jure hereditario a filiis sacerdotum possidentur contra illud VIII, q. 3. Conjugati sacros ordines capiunt, et beneficia ecclesiastica, et conjuges conjunguntur contra decretales titulo: *De clericis conjugatis*. Nec res, quas acquirunt post ordines, ecclesiis, sed liberis suis relinquunt contra illud titulo: *De peculio clericorum*" [1]). Met verbazing misschien zal de heer Wijbrands van ons vernemen, dat deze drievoudige beschuldiging geen overtreding van het *coelibaat*, maar van *andere* kerkelijke wetten op het oog heeft.

Beginnen wij met het tweede punt der aanklagt (*Con-*

---

[1]) Pag. 67.

jugati, etc.), waarmede de beide anderen in verband staan. Die tweede zinsnede heeft men vroeger niet goed gelezen, en ook de Schrijver van het bovenvermelde artikel in *De Katholiek* [1]) noemde dien ten gevolge deze zinsnede „een raadsel, waarvan hij de oplossing niet ondernam". Men vertaalde namelijk aldus: „gehuwde personen ontvangen de heilige wijdingen en maken zich meester van kerkelijke beneficiën, en echtgenooten worden in den echt vereenigd". Den heer Wijbrands komt de eer toe, dit raadsel volkomen te hebben opgelost. Hij geeft er (blz. 161) den volgenden zin aan: „gehuwde personen ontvangen de heilige wijdingen; en [alzoo] worden èn kerkelijke beneficiën èn de gehuwde staat in één en denzelfden persoon vereenigd"; gaarne erkennen wij het, na eenmaal de woorden aldus verklaard gelezen te hebben, zijn ze ons zoo duidelijk, dat we ze onmogelijk meer in een anderen zin kunnen verstaan.

Wanneer evenwel Emo dit noemt eene overtreding van de Dekretalen onder den titel: *De clericis conjugatis*, dan, gelooven we, vergist de heer Wijbrands zich ten opzigte van Emo's bedoeling; hij zegt: „Bedoeld wordt *Breviarium Bernardi*, Lib. III, Tit. 3. — Ter verklaring van Emo's bedoeling schijnt vooral cap. I van dezen Tit. belangrijk" (blz. 213). Gezegd *Breviarium* (de *Compilatio prima*) heeft zeven hoofdstukken, waarvan geen enkel volkomen op bovengemeld geval toepasselijk is [2]).

---

[1]) Dl. XI, blz. 367, 368.

[2]) Het zou kunnen zijn, dat het *derde* hoofdstuk van Bernardus door Emo bedoeld is; dit komt het meest overeen met de aanstonds aan te halen plaats der *Compilatio secunda*. Het *eerste* hoofdstuk is zeker niet bedoeld door Emo.

De hoofdinhoud van allen is in het eerste hoofdstuk vervat, en dit zegt alleen: geestelijken, die, nog niet tot de *heilige* wijding opgeklommen zijnde, een huwelijk aangaan, moeten afstand doen van hunne beneficiën en met hunne vrouwen blijven zamenleven; zij echter, die, reeds eene *heilige* wijding ontvangen hebbende, een huwelijk sluiten, moeten hunne vrouw verlaten en boete doen [1]). Men ziet, er is hier spraak van personen, die *eerst de heilige wijding ontvangen* en daarna huwen, terwijl Emo spreekt van personen, die *eerst huwen* en daarna de heilige wijding ontvangen.

Emo doelt onzes inziens niet op het *Breviarium Bernardi*, maar op de *Compilatio secunda*, Lib. 3, Tit. 2, cap. 2. Aan het slot dezer Dekretaal beslist de Paus het volgende geval. Het gebod was uitgevaardigd om *gehuwden* niet tot de *heilige* wijdingen toe te laten, en niettemin hadden sommige geestelijken — [uit den zamenhang blijkt, dat zij de *kleinere* wijdingen ontvangen hadden en daarna gehuwd waren] — zich verstout ook de *heilige* wijdingen te ontvangen, en wilden nu toch de echtelijke zamenleving voortzetten en tegelijk hunne geestelijke functiën blijven uitoefenen; de Paus gebiedt, dat aan de zoodanigen de uitoefening hunner *geestelijke bediening* ontzegd en de kerkelijke beneficiën hun zullen ontnomen worden [2]). De lezer gelieve hier wel op te

---

[1]) Uit de *Compilatio prima* overgenomen in de Dekretalen van Gregorius IX, L. 3, Tit. 3, cap. 1.

[2]) „Cum ab Ecclesiae Romanae legatis fuerit institutum, ut *uxorati* non deberent de caetero ad *sacros* ordines promoveri, quidam clerici post promulgationem constitutionis illius, recipere ordines sacros praesumpserunt et uxores suas detinere contendunt: de quibus tuae fraternitati consulimus et mandamus, ut eis *executionem ordinum* interdicas, et *beneficia* etiam

merken, dat de Paus hun de echtelijke zamenleving niet verbiedt. Dat kon ook niet. Zij waren deugdelijk gehuwd: doordat zij later de heilige wijdingen ontvingen (laten wij duidelijkshalve zeggen, later *priester* werden) was dat geldig gesloten huwelijk *niet ongeldig* geworden: door priester te worden hadden zij gezondigd, maar aan hunne huisvrouwen het huwelijksregt niet ontnomen: van hunne zijde derhalve geen schending van het *coelibaat*, daar zij integendeel *zondigden*, indien zij tegen den wil hunner echtgenooten het coelibaat onderhielden. Maar zij hadden de wet geschonden, die hun verbood *priester te worden*, en daarom wordt hun niet de echtelijke zamenleving, maar de priesterlijke bediening en het behouden van beneficiën ontzegd.

Het derde punt der aanklagt baart nu geene moeijelijkheid meer; de bovenbedoelde priesters konden natuurlijk wettige kinderen hebben uit hun wettig huwelijk: aan die *kinderen* lieten zij goederen na, in de priesterlijke bediening verkregen en dat, zegt Emo, is [wederom, niet tegen de wet van het *coelibaat*, maar] tegen de kerkelijke wet, welke voorschrijft, dusdanige goederen aan de *kerken* te vermaken. Datzelfde kan men insgelijks toepassen op de eerste beschuldiging: „kerken gaan bij erfregt over op kinderen van priesters"; dat *erfregt op*

---

ecclesiastica subtrahere non omittas." Friedberg, pag. 80. De H. Raymundus heeft deze Dekretaal in de verzameling van Gregorius IX niet overgenomen. — Welligt zal men vragen, hoe gehuwde personen tot de heilige wijdingen *konden* komen, en er den wijdenden bisschop voor *aansprakelijk* stellen. Dat zou evenwel ten onregte zijn. Het feit gebeurde buiten voorkennis van den bisschop. Daarom is er zelfs een titel in de Dekretalen van Gregorius IX: „De eo, qui *furtive* ordinem suscepit".

kerken was uitdrukkelijk verboden [1]); en, zoo Emo hier gewaagt van *kinderen van priesters*, dan kan men er 1. die *wettige* kinderen onder verstaan, van wie wij zoo even spraken; 2. ook andere *wettige* kinderen, geboren uit een vader, die, hetzij na den dood zijner vrouw, hetzij nadat die vrouw de plegtige kloostergelofte had afgelegd, priester geworden was; eindelijk ook 3. *onwettige* kinderen, doch met minder grond, daar Emo dat *erfregt* afkeurt, doch hier ter plaatse met geen enkel woord zijn afschuw van zulke *onwettige* geboorte te kennen geeft.

Door dit alles komen wij tot een geheel ander besluit. Emo, de ernstige zedemeester, somt hier *opzettelijk* de onder de geestelijkheid bestaande misbruiken op, doch daaronder volstrekt niet *schending van het coelibaat*: derhalve waren „over 't geheel genomen de pastoors in deze streken destijds zeer getrouw in het onderhouden van het coelibaat".

Dit besluit brengt ons tevens een stap verder in ons onderzoek aangaande den staat der dekens in de dertiende eeuw. Zij waren in den regel gehuwd, en derhalve is het moeijelijk aan te nemen, dat zij priesters waren en in priesterlijke waardigheid zelfs boven de gewone priesters en pastoors verheven; immers laatstgenoemden muntten uit door hunne kuischheid: zouden dan de dekens, in rang boven hen staande en meestal behoorende

---

[1]) Gratianus, *Causa* VIII, *quaest.* I, cap. 7. In de uitgave der kronijk door Feith en Acker Stratingh staat aangehaald *quaest.* III: dit is of eene drukfout, of verkeerd gelezen in het handschrift, of anders eene fout in het handschrift zelf. Op de door ons aangehaalde plaats van Gratiaan staat: „prohibemus, nequis ecclesias... aut aliqua ecclesiastica officia *haereditario jure* valeat vindicare".

tot de aanzienlijkste geslachten, zouden zij in den regel en van geslacht tot geslacht de voorschriften dier deugd en het sieraad van hunnen stand in het openbaar geschonden hebben? Intusschen is dit slechts eene overweging, die door feiten wederlegd zou kunnen worden; een nader onderzoek is derhalve noodig.

Ubbo Emmius, die zijne Geschiedenis van Friesland is beginnen uit te geven in 1592, derhalve nagenoeg drie eeuwen geleden, en daardoor gelegenheid had, oorkonden te raadplegen, welke voor ons niet meer bestaan, berigt in hoofdzaak het volgende, als hij gekomen is aan het jaar 1270. Er bestond in de Ommelanden een priesterambt, het dekanaat geheeten (*sacerdotium, quod Decanatum dicebant*), eene instelling, voor zoover hij uit oude bescheiden kon opmaken, van jongeren tijd en in ouderdom niet hooger opklimmende dan tot het zesde geslacht. In het leven geroepen door den Munsterschen bisschop [1]), stonden de dekens in rang boven de andere priesters, ja hadden over hen gezag en zekere regtsmagt (*autoritatem ac jus aliquod*), bestuurden deze streken met eene soort van kerkelijke magt (*cum quadam pote-*

---

[1]) Men zou hieraan kunnen twijfelen. In 't *Lexikon des Kirchenrechts* van Dr. A. Müller (Wurzburg. 1838), B. II, S. 14, lezen wij: „Die Eintheilung mehrerer Pfarreien in Dekanate ist eigentlich politischen Ursprunges, und nur auf die Kirche übertragen. Man theilte nämlich parallel mit der politischen Einrichtung mehrere Pfarreien in gewisse Bezirke, die Dekanate hieszen ein. Eichhorn (*Deutsche Staats- und Rechts-Geschichte* (1. Th., III Ausg. Göttingen. 1821. S. 245) macht rücksichtlich der Freien im fränkischen Reiche folgende Bemerkung: „Die Freien, deren ächtes Eigenthum in unzertrennbaren Feldmarken zusammenlag, standen in einer Gesammt-Bürgerschaft, und hatten einen Gemeinde-Vorsteher, welcher in Beziehung auf jene Gesammt-Bürgerschaft am häufigsten *Decanus* heiszt, zuweilen aber auch den alten Vorsteher-Namen *Gravio* führt.""

statis sacrae specie), hielden namens den bisschop toezigt over de priesters, velden vonnis over misdrijven, begaan door de geestelijkheid of tegen de geestelijkheid, over geschillen het huwelijk rakende, en hielden op gezette tijden regtzitting onder medewerking van andere in kennis en deugd uitmuntende geestelijken (*assidentibus e sacro ordine aliis doctrina et pietate praecipuis*); kortom, 't waren als bisschoppen in 't klein (*velut minores quidam erant episcopi*). — Tot hiertoe schijnt Ubbo Emmius de dekens *als priesters* voor te stellen. Doch nu lette men op zijne onmiddellijk volgende woorden.

Om hunne waardigheid op te houden, waren hun landerijen en zekere inkomsten toegewezen; *somwijlen* vereenigden zij het pastoorschap der parochie, waar zij zetelden, met hun dekanaal eerambt, en alzoo inkomsten met inkomsten, en oefenden zij de heilige bediening uit: maar zulks gebeurde *zeldzamer* (*interdum et sacerdotium parochiae, in qua sedes tenebant, huic decanatus honori, atque ita reditus etiam reditibus his conjungebant, sacrisque operabantur: sed id rarius*). In verloop van tijd werden zij *proosten* genoemd in plaats van dekens; en het kwam zoo ver, dat *dit soort van priesterschap* meer op een burgerlijk eerambt dan op een priesterschap geleek (*ut sacerdotii hoc genus politico honori quam sacerdotio similius videretur*), daarom door adellijke familiën werd begeerd, en van ouders doorgaans op kinderen en kleinkinderen overgedragen: ook sloot het in wettig huwelijk levende personen niet uit, wat met het *wezenlijk* priesterschap der Roomsche Kerk niet overeen te brengen is (*legitimo in conjugio viventes, quod pati verum sacerdotium in regno Pontificis Romani non*

potest, haud respuebat). — Uit het vervolg blijkt, dat Ubbo Emmius dit schrijft van de dekens der *dertiende eeuw*, van hen die in de kronieken van Emo en Menko als dekens optreden [1]); dat hij ze niet aanziet voor priesters, is duidelijk, en als hij enkelen hunner in zeldzame gevallen als priesters beschouwt, dan is dat niet om hun dekanaal ambt als zoodanig, maar om het pastoorschap, dat zij nog daarenboven op hunne zetelplaats uitoefenden.

Van eene gansch andere meening is de heer Wijbrands. Hij schrijft (blz. 156): „Uit alles blijkt, dat de dekens destijds nog geestelijken waren"; en na zijne gronden, drie in getal, te hebben uiteengezet: „Om al deze redenen lijdt het geen twijfel, of de dekens waren destijds *geestelijken*". Onder „geestelijken" verstaat de Schrijver hier ter plaatse „priesters".

Zorgvuldig moeten wij bij dit onderzoek ons wapenen tegen vooroordeel van onze zijde, en, zoo wij des Schrijvers gronden regtmatig achten, niet schromen, bedoelde dekens van pligtverzuim te beschuldigen: hetzij door op hen de bovenvermelde aanklagt toe te passen: „*gehuwden ontvangen de heilige wijdingen*": hetzij door hen eenvoudig overtreders der coelibaatswet te noemen; het laatste zou in dat geval ons meer aannemelijk schijnen dan het eerste. Doch even eerlijk kunnen wij ook dadelijk zeggen: van de *drie* aangevoerde redenen zijn er *twee*,

---

[1]) *Rerum Frisic. hist.* Lib. XI, pag. 167, 168. — Korter, maar in hoofdzaak met het bovenstaande overeenkomstig, zijn zijne berigten over de dekens in een zijner andere geschriften: *De agro Frisiae inter Amasum et Lavicam* etc. pag. 10, 13; alleen merken wij daar nog op, dat hij van hen zegt: „assistentibus *sacerdotibus sacerdotum* causas cognoscebant."

die niet den minsten indruk op ons maken, en alleen de op de *tweede* plaats aangevoerde vordert een nauwkeurig onderzoek.

De eerste reden is: „Onze kronijkschrijvers noemen hen gewoonlijk *domnus*" [1]). Maar vooreerst vinden wij dienzelfden naam door onze kronijkschrijvers insgelijks gegeven aan keizers en koningen, ja aan een graaf, dien de Friesche kruisvaarders bij Tunis tot hun krijgsoverste kozen [2]). En ten andere is dat praedikaat, aan de dekens gegeven, te verklaren door het ambt, dat zij uitoefenden, hetwelk toch altijd van eenigzins *geestelijken* aard was, en dit ook in de volgende eeuwen bleef, toen zij buiten twijfel tot den *leekenstand* behoorden.

Evenmin hechten wij waarde aan de derde reden: „Hunne *bemoeiingen* en hun *gezag* bewogen zich ook wel op uitsluitend geestelijk gebied"; daar bv. Hessel, deken van Farmsum, „de getijden van de Onbevlekte Ontvangenis uit Parijs had meêgebracht en de jaarlijksche lezing daarvan in de dorpen van zijn dekanaat, met vergunning van den officiaal, invoerde". Maar ook in lateren tijd, toen zij zeker *leeken* waren, bewogen hunne bemoeijingen en hun gezag zich op uitsluitend geestelijk gebied; ten overvloede handelt de deken Hessel niet op *eigen* gezag, maar met vergunning van den officiaal (*per licentiam Officialis domini Episcopi*), welken officiaal — stippen wij dit even aan ter nadere staving van eene onzer

---

[1]) In de uitgave der kronijk door Feith en Acker Stratingh lezen wij *dominus*, niet *domnus*; mogt de heer Wijbrands aan deze laatste lezing eenige waarde hechten, dan vindt hij toch in ons antwoord eene voldoende oplossing en wederlegging.

[2]) Pag. 89, 192, 193, 206, 207, 218, 227, 229, 233.

vroegere stellingen — wij ook hier geplaatst zien als tusschenpersoon tusschen den deken en den bisschop, als iemand, aan wien de deken ondergeschikt was. Een en ander is te opmerkelijker, omdat voornoemde Hessel, naar ons vermoeden, tot die zeldzame dekens zou kunnen behooren, die volgens Ubbo Emmius *priesters* waren; immers hij, die in 1284 nog een jongeling was [1]), ging in 1280 naar Parijs om te *studeren* (*etiam pro studio*) [2]); dat hij gehuwd zou geweest zijn, hiervan maakt de kronijk niet het minste gewag.

Zien wij eindelijk de tweede reden, die in ons oog meer waarde heeft. „Herhaaldelijk vinden wij het dekanaat verbonden aan het beneficium der kerk in de woonplaats van den deken: zekere Hrodbern verkreeg voor zijn zoon „*ecclesiam in Fermesum cum decanatu adhaerente*", en Emo teekende op 't jaar 1231 het overlijden aan van den „*decanus, possessor ecclesie in Vsquerth*"".

Zoo we ons niet vergissen, moet het door den Schrijver gebruikte woord „herhaaldelijk" *zeer letterlijk* verstaan worden: we herinneren ons althans niet, in de kronijk eene verbinding tusschen het dekanaat en de kerk in de woonplaats van den deken te hebben aangetroffen, behalve in de *twee hier aangevoerde* gevallen. Beginnen we ons onderzoek met het laatste geval, waarin Herbrand, de deken van Usquerd, gezegd wordt „*bezitter van de kerk*" dier plaats te zijn.

Bij eene eerste lezing dachten we: de heer Wijbrands heeft gelijk, want eene kerk *bezitten*, in *bezit nemen*, dat doet een *pastoor*. Doch nader toeziende en overwe-

---

[1]) Pag. 259. [2]) Pag. 270.

gende gevoelden wij weldra grooten twijfel. De geheele zinsnede der kronijk luidt: „Ter zelfder tijd stierf voornoemde deken, bezitter der kerk in Usquerd, derde opvolger van dien naam, een klein kind van denzelfden naam nalatende (*tertius heres illius nominis, relicto parvulo ejusdem nominis*)" [1]). Met den heer Wijbrands meenen wij, uit de woorden „derde opvolger van dien naam" te mogen opmaken, dat *het dekanaat* (en omdat kerk en dekanaat in één adem genoemd worden, voegen wij er bij, dat ook *het bezit der kerk* van Usquerd) — voor de derde maal van vader op zoon was overgegaan, en Herbrand als zoodanig de vierde deken en bezitter der kerk was, in regte linie van de drie vorigen afstammende, en hun aller naam dragende. Maar zouden dan achtereenvolgens die vier leden eener *aanzienlijke* familie — wat in aanmerking behoort genomen te worden — allen priester zijn geworden en allen de wet van het coelibaat geschonden hebben? de onderstelling scheen bedenkelijk. We zagen nu, eenige regels vroeger in de kronijk, dezen vierden deken Herbrand genoemd, maar met het praedikaat: *vir honestus* (*procurante viro honesto domino herbrando decano*); met zoodanig praedikaat wordt, dachten we, geen *geestelijke*, wel een *leek* aangeduid. En toen vervolgens de vraag ons voor den geest kwam: zou door *bezitter der kerk* een *pastoor* bedoeld worden? toen herinnerden we ons, dat onze kronijk een pastoor geregeld aanduidt met den naam van *plebaan* [2]), of *pastoor* [3]), maar nergens met den naam van *bezitter der kerk;* we herinnerden ons, dat er enkele malen in ge-

[1]) Pag. 123.
[2]) Pag 117, 151, 240.
[3]) Pag. 12, 88, 246.

sproken wordt van het bezitten eener *halve* kerk [1]), dat toch waarlijk niet van een *pastoor* verstaan kan worden; en alles te zamen nemende meenden wij veeleer aan een *patronaatsregt* van leeken, aan een regt op de kerkelijke inkomsten, gepaard met de verpligting, om de bediening door een *vicarius perpetuus* te doen waarnemen, of aan iets dergelijks te moeten denken.

In die meening worden we niet weinig versterkt door het andere geval, 't welk de heer Wijbrands ten bewijze aanvoert. Er is daar spraak van het dekanaat van Farmsum, als vast verbonden (*adhaerente*) aan de kerk dier plaats. Zekere Hrodbernus, verhaalt Menko, „had, na den dood van heer Sicco [deken van Farmsum] en van diens zoon en kleinzoon, voor zijn eigen kind, dat nog zeer jong was, de kerk van Farmsum verkregen met het daaraan verbondene dekanaat" [2]). Want vooreerst zien we ook hier dat erfregt overgaan tot in het zesde geslacht eener voorname familie — (immers Sicco's overgrootvader was reeds deken van Farmsum [3]) en het regt ging over op Sicco's kleinzoon) — welker leden zich, in de meening van den heer Wijbrands, achtereenvolgens priester lieten wijden en de coelibaatswet schonden; maar bovendien

---

[1]) Bij Emo, pag. 27, is er spraak van zekeren Ernestus, die regt beweerde te hebben op eene kerk, „cujus *dimidia pars concessa fuit* ab episcopo filio suo"; evenzoo, pag. 106, van Herderik, die „tenuisset *dimidiam* partem ecclesiae", terwijl een andere priester „tenuit *residuam* partem ecclesiae".

[2]) Pag. 239: „Puero suo adhuc puerulo obtinuerat ecclesiam in Fermesum cum decanatu adhaerente, post mortem domini Sicconis, et filii sui Geikonis, ac nepotuli".

[3]) Pag. 126: „Obiit Geico decanus in Fermesum... Successit ei Sicco, quartus a proavo Sigrepo".

wordt, na het uitsterven dier familie, dat regt op kerk en dekanaat geschonken aan een zeer jong kind (*puero adhuc puerulo*): zou men dan dat kind in zekeren zin reeds verpligt hebben, om priester te worden? moest er in ieder geval geen priester in die kerk worden aangesteld, die middelerwijl en jaren lang de geestelijke bediening uitoefende? en is dan de veronderstelling niet veel natuurlijker, dat de deken *slechts* de tijdelijke inkomsten genoot en uit die inkomsten moest voorzien in het onderhoud van den dienstdoenden priester?

Straks dringen wij dit nader aan door een zeer gewigtig argument, maar moeten eerst, om eerlijk te zijn, melding maken van een bezwaar tegen onze zienswijze. Toen Hrodbertus de kerk en het dekanaat van Farmsum voor zijn jongen zoon verkregen had, maakte zekere Walbertus Eppenga oproer tegen den bisschop en de dekens; de laatsten werden verjaagd en hunne woningen vernield, ten gevolge waarvan de bisschop het interdikt uitsprak. Walbertus dwong echter eenige pastoors, de godsdienstoefening voort te zetten, en voerde de volgende redenen aan om zijn gedrag te verschoonen. Behalve over onmatige geldboeten en het begiftigen van kinderen met beneficiën en dekanaten, beklaagde hij zich nog over twee punten: 1°. dat tegen het kerkregt zeer vele dekens hunne vaders zonder pauselijke dispensatie waren opgevolgd; 2°. vooral dat zij navolgers waren van de ongebondenheid hunner vaders [1]).

---

[1]) Pag 240: „quod plurimi decani contra jura patribus successissent absque dispensatione Sedis Apostolicae, et maxime quod essent paternae incontinentiae imitatores". De eerste beschuldiging is verkeerd verstaan door den heer Feith, die bij de woorden: *contra jura*, ook aan de

Dit laatste houdt ons bezwaar in. De heer Wijbrands maakt het door inschuiving van een tusschenzin nog grooter, wanneer hij (blz. 168) die klagt aldus vermeldt: „vooral dat zij [in de schending van het coelibaat] navolgers waren van de ongebondenheid hunner vaders"; immers die tusschenzin staat niet in den tekst. Niettemin, dit ontkennen we niet, geeft die tekst wel aanleiding voor zulken tusschenzin, en doet eenig vermoeden ontstaan, dat Walbertus Eppenga en de zijnen inderdaad de dekens van *schending van het coelibaat* beschuldigd hebben. Het is waar, men kan dien tekst ook anders uitleggen en er het verwijt in lezen, aan de dekens gedaan (allen als *leeken* beschouwd), dat de zoon den vader in ongebondenheid evenaarde: *woordelijk* staat er

---

landswet dacht. Teregt zegt de heer Wijbrands, dat de *kerkwet* bedoeld wordt (blz. 168). Maar ook deze vergist zich, wanneer hij de volgende uitlegging geeft: „Voor de kerkwet toch waren de zonen der dekens, als uit zoogenaamd geheim huwelijk geboren, onechte kinderen: ze konden derhalve rechtens de ordines niet ontvangen". Ongetwijfeld verbiedt eene kerkwet, onechte kinderen tot de *ordines* toe te laten; doch niet deze, maar eene andere wet wordt hier bedoeld, welke verbiedt, dat *een zoon zijn vader opvolgt* in een kerkelijk beneficie. Deze wet, herhaaldelijk voorkomende in het *corpus juris canonici*, verbiedt zulks ook aan een *wettigen* zoon, omdat de Kerk in dergelijke zaak het *erfregt* wil uitsluiten; en van daar, dat zij veroorlooft aan den wettigen zoon eens priesters — dat is, geboren uit een huwelijk, hetwelk die priester had aangegaan, alvorens de heilige wijdingen te ontvangen — in het beneficie zijnen vader op te volgen, wanneer dit, *tusschen hen beiden in*, door een *derden* persoon is bezeten geweest Men lette bv. slechts op het volgende opschrift eener Dekretaal (L. I, T. XVII, cap. XI): „Filius etiam *legitimus* removetur ab ecclesia, in qua *immediate* successit patri vicario vel rectori". — Het ambt der dekens werd als eene *kerkelijk* ambt beschouwd, ook in lateren tijd, toen zij buiten eenigen twijfel leeken waren; maar evenzoo ook werden de inkomsten, aan hunne betrekking verbonden, voor *kerkelijke* inkomsten gehouden.

anders niet; waarbij wij dan in het oog te houden hebben, dat de beschuldiging uitgaat van eene oproerige menigte, die zich wreken wil over de geldboeten, haar door de dekens opgelegd. Doch het zou, o. i., te ver gaan, indien men de tegenovergestelde uitlegging van den heer Wijbrands voor geheel en al ongegrond verklaarde. Aan deze plaats der kronijk kennen wij dan ook de meeste waarde toe voor het gevoelen van hen, die de dekens voor *priesters* houden; en zoo ons oordeel daarover *alleen op deze plaats* gegrond moest zijn, dan zouden wij zelfs wel altijd eenigen twijfel blijven koesteren, maar toch tot dat gevoelen meer overhellen. Dit is echter niet het geval. Wij hebben een anderen grond, waarop wij ons eindoordeel met volle overtuiging vestigen. De dekens, ook der dertiende eeuw, waren geen *priesters:* zij behoorden tot den *leekenstand.* Voor deze stelling diene het volgende bewijs.

De schrijvers onzer kronijken waren ernstige zedemeesters, zegt de heer Wijbrands teregt; zij aarzelen niet het kwaad, ook door geestelijken en priesters bedreven, kwaad te noemen. Hoe hebben zij over de dekens gesproken? hebben zij het huwelijk der dekens veroordeeld, het eene schending der coelibaatswet genoemd? Wanneer wij onze kronijken doorbladeren, dan vinden wij de dekens aangeduid met woorden, die ons in hen aanzienlijke leeken schijnen aan te duiden, dan zien wij geen blaam op hunne huwelijken geworpen, dan zien wij lof toegekend zelfs aan diegenen onder hen, aan wier gehuwden staat niet te twijfelen valt. Albert, deken van Loppersum, wordt genoemd „*vir magnae discretionis et competentis literaturae, in nego-*

tiis ecclesiasticis et secularibus valde tritus" [1]), en op eene andere plaats, „*vir constans*" [2]). Boven teekenden wij reeds aan, hoe Herbrand, deken van Usquerd, genoemd wordt „*vir honestus*", en deze laatste was toch gehuwd, en van zijn huwelijk wordt gesproken zonder eenigen schijn zelfs van blaam „tertius haeres illius nominis, *relicto parvulo ejusdem nominis*" [3]). Sicco, deken van Farnsum, die een zoon en kleinzoon had [4]), wordt ons voorgesteld als „*vir facundus et secularibus negotiis idoneus*" [5]); en nog opmerkelijker is het berigt van Emo over den insgelijks gehuwden Geico — want hij was Sicco's vader —: „Obiit Geico, decanus in Fermesum, *vir per omnia saecularibus actibus idoneus et bene religiosus, obsequiosus*" [6]). Eindelijk nog in een derde dekanaat vinden wij een gehuwden deken; wij lezen: „*In Lopperssum nobilis vidua dives et discreta, relicta domini Gayconis, quondam decani ibidem, viri prudentissimi et insignis nobilitatis, unicam ex eo habens filiam*"; hij had in eene ziekte „*cum consensu mulieris suae*" eene gelofte gedaan, maar, verrast door den dood „*obiit in Domino, in confessione pura et sepultus in Florido Horto* [ons klooster Bloemhof] *inter Canonicos loci*" [7]).

Wanneer wij nu onze vrome kronijkschrijvers op dusdanige wijze over de dekens hooren spreken, wanneer wij hen een *gehuwden* deken *een regt godsdienstigen man* hooren noemen, hun aan een anderen, evenzeer gehuwden, eene eereplaats onder hunne kanunniken op

---

[1]) Pag 250. [2]) Pag. 259. [3]) Pag. 123.
[4]) Pag. 239. [5]) Pag. 202. [6]) Pag 126. [7]) Pag. 272.

hun eigen grafplaats zien inruimen, wanneer wij bovendien overwegen, hoe zij dat alles vermelden in alleen voor hun klooster bestemde annalen, waarin zij derhalve niemand behoefden te ontzien, dan wordt het ons onmogelijk, bedoelde dekens als overtreders der coelibaatswet te beschouwen, en kunnen wij hen ons niet anders voorstellen (daar zij toch gehuwd waren) dan als *aanzienlijke leeken*, om bijzondere voor dat gewest geldende redenen, met een *geestelijk ambt* bekleed.

De heer Wijbrands, wij weten het, heeft dit argument willen ontzenuwen door de volgende aanteekening (blz. 158): „De kronieken van Bloemhof geven alle aanleiding tot het vermoeden, dat men over 't algemeen, sinds vele jaren aan erfelijke opvolging in het dekanaat gewoon, derhalve ook *het gehuwde leven* der dekens beschouwde als een oud gebruik, dat ja strikt genomen *in strijd was met de wet*, maar dat nu eenmaal *kracht van costuum* had". Maar hij veroorlove ons de volgende tegenbedenking. Onze annalisten kenden de kerkelijke wetten; hunne kronijk vloeit over van aanhalingen uit Gratiaan's Dekreet en de Pauselijke Dekretalen; tot in het bijzondere pluizen zij de wetten uit [1]); maar die studie, die aandacht, door hen aan het kerkregt gewijd, maakt het onmogelijk, dat zij tegenover eene algemeene wet als die van het coelibaat, aan welke in de Westersche Kerk, van den Paus af tot den geringsten Subdiaken toe, allen gebonden waren die

---

[1]) Men denke bv. aan de woorden (pag. 158): „Ille... filius fuit sacerdotis, et paternae incontinentiae imitator viduam duxerat", waarachter dadelijk de aanmerking volgt: „*et sic per omnia irregularis*".

eene heilige wijding ontvangen hadden, eene wet, die zoo herhaaldelijk en door zulke krachtige voorschriften in het kerkregt wordt aangedrongen, dat zij, tegenover zulke wet, *kracht van costuum* aan de handelwijze van *vijf* dekens in de Groninger Ommelanden toegekend en hen, *schenders dier wet*, desniettegenstaande *waarlijk godsdienstige mannen* genoemd zouden hebben.

De kracht van dit door ons aangevoerd bewijs was het, die ons scherper heeft doen toezien op, en uitleggingen deed zoeken voor die plaatsen der kronijk, waaruit men het tegendeel wilde betoogen. Niet altijd slaagden wij in het vinden dier oplossingen zoo volledig, als wij wel wenschten. Wat er evenwel aan die onvolledigheid ontbreekt, dit wordt ruimschoots vergoed door bovenstaande mededeelingen, die, naar onze bescheidene meening, allen twijfel wegnemen. Voor ons is het exceptionele van den toestand dier dekens niet hierin gelegen, dat zij priesters zouden geweest zijn en toch gehuwd, maar dat zij leeken waren en toch een kerkelijk ambt uitoefenden.

Het hier aangevoerde bewijs wordt niet weinig toegelicht en aangedrongen door eene omstandigheid, welke ongetwijfeld de belangstelling van den heer Wijbrands wekken zal. Noemt hij (blz. 154) de positie onzer dekens „wellicht eenig in de inrichting der middeleeuwsche Kerk", het tegendeel durven wij verzekeren.

Het is bekend, hoe de H. Gregorius, opvolger van den H. Bonifacius, het bisschoppelijk bestuur over de diocese van Utrecht jaren lang heeft gevoerd, zonder ooit de bisschoppelijke wijding te ontvangen; welke prijzenswaardige redenen die voortreffelijke kerkvorst

daarvoor had, wordt nergens gemeld. Maar evenzoo waren er in de middeleeuwen personen, die kerkelijke beneficiën bezaten, of die aangesteld waren tot pastoors, en toch weigerden *de heilige wijdingen* te ontvangen: niet altijd gedreven door lofwaardige redenen, en velen vermoedelijk door hunnen onwil, om zich tot het coelibaat te verpligten. Vandaar het gebod van Paus Alexander III, om de beneficiën te ontnemen aan die geestelijken, welke weigerden de heilige wijdingen te ontvangen, onder voorgeven, dat zij om heimelijke zonden zulks onwaardig waren [1]); opmerkelijk is het, dat de Paus toch eene uitzondering toelaat: tenzij, schrijft hij, zij zich voor de Kerk zeer verdienstelijk gemaakt hebben (*nisi forte illi, qui ordinari pro jam dicta causa recusant, in aliis ecclesiae servitiis valde utiles fuerint*). Vandaar het voorschrift van Paus Gregorius X [2]), dat de tot pastoor benoemde binnen een jaar tijds de priesterwijding ontvangen moet (*infra annum, a sibi commissi regiminis tempore numerandum, se faciat ad sacerdotium promoveri*). Vandaar eindelijk ook dergelijke bepaling voor de dekens, welke nu in het bijzonder ter sprake moet komen.

In het jaar 1139 vernieuwde het tweede Lateraansche Concilie in zijn tienden kanon het gebod, dat niemand tot *deken* mogt aangesteld worden, die *nog geen priester* was; mogten sommige dekens in dit geval verkeeren en weigerachtig blijven om de priesterwijding te ontvangen,

---

[1]) *Decret.* Greg. IX, L. I, T. XIV, cap. 6.

[2]) In *Sexto*, L I, T. VI, cap. 14

hunne waardigheid moest hun ontnomen worden [1]). Hoe weinig men zich deze bepalingen opgevolgd had, toont ons de derde kanon van het veertig jaren later (in 1179) gehoudene derde Concilie van Lateranen. Onder de vereischten voor het verkrijgen der dekanale waardigheid wordt daar het bezit van den priesterlijken rang *niet meer genoemd;* alleen wordt op nieuw verordend, dat dekens de priesterwijding ontvangen of anders uit hun ambt ontzet moeten worden: en er wordt bijgevoegd, dat dit niet alleen geldt voor de toekomst, maar ook voor de reeds aangestelde dekens [2]). Nu zou men denken, dat zulke herhaalde voorschriften, uitgegaan van algemeene Conciliën, vrij algemeen zijn toegepast; van het tegendeel volgt hier een voor ons onderzoek allermerkwaardigst voorbeeld.

In het jaar 1260 werd een Concilie gehouden in Keulen. Deze stad was het hoofd der kerkprovincie, waartoe het Munstersche bisdom en bij gevolg ook de Groninger Ommelanden behoorden; en het aangegeven jaar valt in dezelfde dertiende eeuw, zelfs in de laatste helft dier eeuw, over welke het verschil tusschen den heer Wijbrands en ons loopt. De negende kanon nu van dat Concilie handelt „*over de dekens*". Eerst wordt er gezegd, dat zij belast zijn met de zorg voor het handhaven der

---

[1]) „Nullus in archidiaconum vel *decanum*, nisi diaconus vel *presbyter*, ordinetur: archidiaconi vero, decani vel praepositi, qui infra ordines praenominatos existunt, si inobedientes ordinari contempserint, honore suscepto priventur". Labbe, T X, pag. 1005.

[2]) „Si archidiaconus in diaconum, et *decani* et reliqui admoniti, non fuerint praefixo a canonibus tempore in *presbyteros* ordinati, ab illo removeantur officio". Labbe, l. c., pag. 1509 De bepaling is overgenomen in de Dekretalen van Gregorius IX, L. I, Tit. VI, cap 7.

kerkelijke tucht en bij gevolg door hun goed voorbeeld moeten voorgaan; en dan volgt er: „Voornoemde dekens, die op het oogenblik hunner benoeming *nog niet in de heilige orden waren*, moeten die zonder uitstel ontvangen, trapsgewijze van de eene tot de andere opklimmende.

Ook bevelen wij, dat zij binnen den door het kerkregt vastgestelden tijd het priesterschap ontvangen....; en geen deken verstoute zich het ontvangen der priesterwijding op eigen gezag en naar willekeur uit te stellen: daarvoor toch wordt *onze bijzondere vergunning gevorderd*" [1]).

Er waren derhalve in de aartsdiocese van Keulen in de tweede helft der dertiende eeuw nog dekens, die, hoewel een kerkelijk ambt uitoefenende, nogtans geene der heilige wijdingen ontvangen hadden; die dus nog leeken waren, of althans, wat de verpligting tot het coelibaat aangaat, met leeken gelijk stonden, dat is, niet gehouden waren tot den ongehuwden staat. En daar de aartsbisschop zich voorbehoudt, ondanks het bepaalde in de Lateraansche Kerkvergaderingen, bijzonder verlof te geven tot het uitstellen der priesterwijding, mogen wij gerust besluiten, dat zoodanige dekens aldaar geen zeldzame uitzonderingen geweest zijn, maar dat er eene

---

[1]) „Praefati autem *decani*, quicumque promotionis suae tempore *non fuerint in sacris ordinibus constituti*, eos incunctanter recipiant, gradatim de ordine ad ordinem ascendendo.

Item praecipimus, quod intra tempus in jure expressum ordinem sacerdotalem recipiant, si ordinem forte in nostra diocesi a nobis vel aliquo alio episcopo contingat nostro nomine celebrari: nec aliquis decanus propria autoritate, vel potius voluntate, praesumat ordinis sacerdotalis receptionem protrahere vel differre, *nisi specialiter* hoc a nostra licentia valeat obtinere." Labbe, T. XI, pag. 788.

soort van gewoonte onder hen bestond, om de heilige wijdingen niet te ontvangen, welke gewoonte „strikt genomen in strijd was met de wet, maar nu eenmaal *kracht van costuum* had".

Doch als wij dan in de Groninger Ommelanden — en derhalve in dezelfde kerkprovincie — en in diezelfde dertiende eeuw *gehuwde* dekens aantreffen, die geprezen worden als *achtbare* en *regt godsdienstige* personen, en dat door mannen als onze kronijkschrijvers: komen we dan niet tot eene soort van zekerheid, dat ook die *gehuwde* dekens slechts *leeken* waren, of ten minste *geene heilige* wijding hadden ontvangen en bij gevolg niet verpligt waren tot het kerkelijk coelibaat?

Dat wij tevreden zijn over ons resultaat, zal niemand bevreemden: er zijn reeds ergernissen genoeg in de geschiedenis, om er noodeloos nog andere aan toe te voegen. Zulks neemt echter niet weg, dat wij ons door bondige redenen van het tegendeel zouden laten overtuigen, en, met het oog hierop, durven wij de aandacht van den heer Wijbrands vragen voor deze bladzijden, waarin voor het eerst, voor zoover wij weten, dit onderwerp van Katholieke zijde met eenige uitvoerigheid is onderzocht.

Den heer Wijbrands danken wij voor zijnen arbeid. Den inhoud van Bloemhof's kronijk, niet boeijend in het oorspronkelijke, heeft hij verwerkt tot een aangenaam boek, welks lezing wij, ondanks onze aanmerkingen, aan elken minnaar van historie en historische kritiek ten sterkste aanbevelen.

Warmond, 17 Maart 1883. C. J. M. BOTTEMANNE.

NOODZAKELIJKHEID VAN HET ONDERRICHT IN DE THEOLOGIE TOT EENE GOEDE BEHANDELING DER PHILOSOPHIE.

Onder bovenstaanden titel vinden wij eene verhandeling in het door Mgr. Schaezler z. g. nagelaten en onlangs uitgegeven werk, dat den titel heeft van *Introductio in S. Theologiam dogmaticam ad mentem S. Thomae Aquinatis.* (Ratisbonae. G. J. Manz. 1882.)

De behandeling dezer stof is altijd zeer nuttig, maar werd in onze dagen allernoodzakelijkst, nu buiten de Katholieke Kerk het bestaan der bovennatuurlijke orde en bijgevolg de noodzakelijkheid harer kennis vrij algemeen, door de ongeloóvige wetenschap geloochend wordt.

Sedert onze H. Vader Pius IX z. g. in den Syllabus de stelling: *de philosophie moet men behandelen zonder eenige acht te geven op de bovennatuurlijke openbaring* (*Syllabus*, XIV), veroordeelde, is, dunkt mij, de ernstige bestudeering der vraag, of en in hoever kennis van de bovennatuurlijke openbaring voor de beoefening der philosophie noodzakelijk is, noch voor den philosooph, noch voor den theologant te vermijden.

Het is genoeg bekend, dat het rationalisme en in het algemeen de ongeloovige wetenschap van onzen tijd de verheffing van de geschapene natuur tot de bovennatuurlijke orde ontkent, en bijgevolg leert, dat de mensche-

lijke rede uit zichzelve genoegzaam is, om niet alleen tot de kennis der natuurlijke orde, maar tot de kennis der *bestaande orde* te komen en het doel, waartoe God den mensch bestemde, te bereiken.

De Christelijke Kerk heeft het bewustzijn zelf eene bovennatuurlijke instelling te wezen; en heeft ten allen tijde geleerd, dat de mensch door God tot een bovennatuurlijk einde bestemd is, en dat hij, om er toe te komen, bovennatuurlijke middelen behoeft en, wat bepaaldelijk zijn kenvermogen betreft, verlicht moet worden door de goddelijke openbaring om tot de volledige kennis der waarheid te komen.

De Christelijke wijsgeeren lieten zich ook altijd in het zoeken der waarheid door de goddelijke openbaring leiden. Doch vooral in onze dagen tracht de hoogmoedige menschelijke rede zich boven deze te verheffen en zoude niet slechts kenvermogen der waarheid willen zijn, maar zich tot hoogste openbaarster der waarheid willen verklaren, zoodat zelfs de Kerk van Christus zich aan hare uitspraken zoude moeten onderwerpen.

Mgr. Schaezler tracht die hoogmoedige rede terug te dringen en haar de ware plaats in de orde der dingen te geven.

Hij wil daartoe aantoonen, dat voor eene goede behandeling der philosophie (redewetenschap) het onderricht in de theologie (geloofswetenschap) noodzakelijk is. Wij zullen hem in de behandeling dezer stof eenigzins vrij volgen, hier en daar ter verduidelijking er van het onze bijvoegende.

Men kan, zegt S., deze noodzakelijkheid op drieërlei wijze beschouwen:

1. in betrekking tot het *middel* van kennis, wat aan de philosophie eigen is;

2. in betrekking tot het *voorwerp* der philosophische kennis;

3. in zooverre in het algemeen de goddelijke openbaring noodzakelijk is voor de natuurlijke Godskennis.

I.

In betrekking tot het middel van kennis, aan de philosophie eigen, is het onderwijs der theologie allergepast.

Het verschil der wijze, waarop iets gekend wordt, zegt de H. Thomas (*Summa Th.* I, q. 1, a. 1., ad. 2), *geeft het verschil der wetenschappen* (diversa ratio cognoscibilis diversitatem scientiarum inducit). Dat verschil van wetenschap bestaat, al is het voorwerp van kennis aan twee wetenschappen gemeen. Immers zij behandelen ze onder 't opzicht eener verschillende wijze van erkenbaarheid Van daar belet niets, zegt de H. Leeraar, dat over dezelfde zaken, welke de philosophische wetenschappen behandelen, voor zoo verre zij kenbaar zijn door het licht der natuurlijke rede, eene andere wetenschap handelt voor zooverre zij door het licht der goddelijke openbaring gekend worden.

De wetenschap, die door *het licht der natuurlijke rede* kent, is de philosophie, en de wetenschap, die door *het licht der goddelijke openbaring* kent, is de theologie.

Uit dit verschil van middel van kennis voor beide wetenschappen besluit S , dat a) de theologie zeer geschikt is om de philosophie te hulp te komen; en b) de philosophie die hulp zeer behoeft.

Immers de dagelijksche ondervinding leert ons, hoe zwak de menschelijke rede is en aan hoevele afdwalingen blootgesteld. Zoude het dan niet zeer passend zijn, om steun te zoeken voor de zoo feilbare rede, bij eene zoo zekere wetenschap, die kent door het licht der goddelijke openbaring?

In de zoo gewichtige Encycliek *Aeterni Patris* van onzen tegenwoordigen Paus Leo XIII (4 Aug. 1879), waarin Zijne Heiligheid den Engelachtigen Leeraar tot voorbeeld en leidsman stelt voor de behandeling der philosophische wetenschappen, begint onze H. Vader met al de vruchten op te tellen, welke van eene goede behandeling der philosophie voor het heil der Kerk en der zielen te trekken zijn. „Doch, zoo vervolgt Zijne Heiligheid, opdat de philosophie in staat zij deze door Ons vermelde kostbare vruchten voort te brengen, is het bovenal noodig, dat zij nooit afwijke van den weg, welken de eerwaardige oudheid der Vaderen bewandeld en het Vaticaansch Concilie door zijn gezag plechtig goedgekeurd heeft."

En welke die weg is, toont onze H. Vader vervolgens met duidelijke woorden aan:

„Daar het zeker is, dat men zeer vele waarheden uit de bovennatuurlijke orde moet aannemen, welke de bevatting van iederen geest verre te boven gaan, mag de menschelijke rede, zich harer eigene zwakte bewust, het niet aandurven, om zich boven zich zelve te verheffen noch om die waarheden te ontkennen, noch ze door eigen kracht te meten, noch ze naar willekeur uit te leggen; maar liever neme zij ze met een geheel en nederig geloof aan en rekene het zich tot hooge eer, dat zij, als dienstmaagd en volgelinge, de hemelsche leeringen mag

dienen en ze op eenige wijze door Gods goedheid mag leeren kennen.

In die leerstukken echter, welke het menschelijke verstand op natuurlijke wijze kan erkennen, is het allezins billijk, dat de philosophie hare methode, hare beginselen en bewijzen gebruike, *echter niet zoo, dat zij zich stoutmoedig aan het goddelijke gezag schijne te onttrekken.* Ja, daar het vaststaat, dat hetgeen door de openbaring bekend is zekere waarheid is en dat wat tegen het geloof strijdt ook met de gezonde rede strijdt, moet een Katholiek philosooph weten, dat hij tegelijk de rechten van het geloof en van de rede schendt, als hij eenig besluit aanneemt, wat hij weet in strijd te zijn met de geopenbaarde waarheid."

Niet alleen dus als Katholiek moet de Katholieke philosooph de door God geopenbaarde waarheden aannemen en kennen; maar ook als philosooph, opdat hij philosofeerende geen besluit aanneme, strijdig met de van God door de Kerk geopenbaarde waarheid; want wat tegen het geloof strijdt is tevens tegen de gezonde rede. *Hij moet de goddelijke openbaring*, gelijk Paus Pius IX z. g. het uitdrukte, *als een leidende ster voor oogen hebben*, om bij haar licht zich voor klippen en afdwalingen te behoeden, waar hij in zijn onderzoek en overdenkingen bespeurt, dat hij iets voortbrengt, wat meer of min met de onfeilbare waarheid der zaken in strijd kan zijn (*Tuas libenter*, 21 Dec. 1863.)

Na aldus aangetoond te hebben, hoe bij de beoefening der philosophie de menschelijke rede om niet af te dwalen het licht der openbaring niet mag verwerpen, én omdat men geopenbaarde waarheden uit de bovennatuurlijke orde moet aannemen, én om in de goddelijke openbaring

een veiligen gids te hebben om van de waarheid niet af te dwalen, gaat onze H. Vader er toe over om de groote voordeelen, welke de menschelijke rede door het geloof verkrijgt, aan te toonen.

Er zijn er, zoo gaat Z. H. voort, „die volhouden, dat 's menschen verstand door zich aan het goddelijk gezag te onderwerpen zijne aangeborene waardigheid verliest en, als onder zeker slavenjuk gebogen, sterk belemmerd en verhinderd wordt om het toppunt der waarheid en zijner volmaking te bereiken."

Zoo is de gewone opwerping der hedendaagsche rationalisten, die, om het goddelijk gezag uit te sluiten, als onomstootbare waarheid verkondigen, dat de mensch zich *vrij* moet en kan ontwikkelen en dat iedere invloed, vooral die van het gezag, voor de vrijheid doodend is.

Onze H. Vader antwoordt: Dat alles is vol dwaling en bedrog en heeft geen ander doel dan om de menschen er toe te brengen eigenzinnig de meer verhevene waarheden te verwerpen en vooral de goddelijke gave des geloofs, waaruit de bronnen van alle goederen ook voor de burgerlijke maatschappij voortvloeien.

Immers de menschelijke geest, binnen bepaalde en zeer beperkte grenzen besloten, is aan vele dwalingen en het niet-weten van vele zaken blootgesteld. Terwijl het Christelijk geloof, steunend op Gods gezag, een allerzekerste leermeester der waarheid is; zoodat die het geloof volgt, noch in de strikken der dwalingen verward raakt, noch door de golven van onzekere meeningen geslingerd wordt.

Bij gevolg zullen zij het beste philosopheeren, die de studie der philosophie met de onderwerping aan het Christelijk geloof vereenigen, daar de luister der goddelijke waar-

heden, in de ziel opgenomen, den geest zelven helpt en niet alleen zijne waardigheid in niets vermindert, maar hem in adel, scherpte en kracht verhoogt. — Is het geene waardige en nuttige oefening der rede, te wederleggen wat met het geloof strijdt en te bewijzen wat met het geloof samenhangt? Immers door de wederlegging leert men de oorzaken der dwaling en de gebreken der bewijzen, waar zij op steunt, kennen; door het laatste komt men in het bezit van deugdelijke bewijzen, waardoor men de verstandigen kan overtuigen. Door zulke inspanning en oefening wordt de geest verrijkt, en worden de vermogens ontwikkeld; die dat wil ontkennen, moet dwaselijk volhouden, dat het onderscheiden tusschen het ware en het valsche den vooruitgang van den geest niet bevordert. Met recht vermeldt dan ook het Vaticaansch Concilie de voornaamste weldaden, door het geloof aan de rede geschonken, met deze woorden: *Het geloof bevrijdt en behoedt de rede voor dwalingen en verrijkt haar met veelvuldige kennis.* Als de mensch dus wijs is, zal hij het geloof niet beschuldigen als vijandig aan de rede en de natuurlijke waarheden, maar veeleer God hartelijk danken, dat Hij, bij zoovele oorzaken van onwetendheid en te midden van de slingeringen der dwaling, het licht des geloofs heeft laten schijnen, dat als een vriendelijke ster zonder eenige vrees voor afdwaling de haven der waarheid aanwijst. —

We achten het niet noodig onze aanhalingen uit de Encycliek *Aeterni Patris* te vermeerderen. Na de redeneering volgt het beroep op de Christelijke geschiedenis, waarin onze H. Vader aantoont, dat Christus ook de hersteller der menschelijke wetenschap is, en hij laat niet na er op te wijzen, dat de voortreffelijkheid der Chris-

telijke wetenschap daaruit voortkomt, dat men de menschelijke en goddelijke wetenschap op de innigste wijze heeft verbonden.

Wij mogen dus besluiten, dat de menschelijke rede dan eerst in staat is de volle waarheid te kennen, als zij door het goddelijk geloof wordt verlicht. Buiten dat goddelijk geloof zal zij aan vele dwalingen onderhevig zijn, die zij uit eigen kracht niet kan herstellen.

II.

De noodzakelijkheid van het onderricht in de theologie in betrekking tot het voorwerp der philosophische kennis.

Het voorwerp der philosophische wetenschap is de waarheid, en wel meer bepaald de eerste en hoogste waarheid, gekend niet, gelijk in de theologische wetenschap, door het licht des geloofs, maar door het licht der menschelijke rede. In die kennis van de hoogste waarheid kan de menschelijke rede niet verder reiken dan haar vermogen gaat. Zij kent die hoogste waarheid niet onmiddellijk in zich, maar door middel van de schepselen; *invisibilia enim ipsius*, zegt Paulus (ad. Rom. I), *a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur*. Door het beschouwen van de bestaande orde komt men tot de kennis der eerste Oorzaak, door wie alles gemaakt is, d. i. van God.

Maar de goddelijke openbaring leert ons, dat God in die natuurlijke orde is afgedaald en Hij op wonderbare wijze zich daarmede vereenigd heeft; dat de natuurlijke orde daardoor verheven is en zonder haren aard te ver-

liezen bovennatuurlijke, goddelijke kenteekenen vertoont.

Hieruit volgt voor den philosooph, die niet wil afdwalen, dat hij onderscheid weet te maken tusschen hetgeen *in de bestaande orde* tot de bovennatuurlijke of tot de natuurlijke orde behoort, en dat hij dit onderscheid bij alle onderzoek goed vasthoudt. Kan hij, zoo vragen wij, dit doen alleen door het licht der rede? Moet hij zich niet door het licht der goddelijke openbaring laten voorlichten?

De geschiedenis der philosophie geeft een voldoend antwoord op deze vragen. Zij leert ons, dat de philosophen, die zich uitsluitend door het licht der rede willen laten leiden, God en de wereld onderling niet onderscheiden, maar verwarren en nu eens de wereld tot God, dan weder God tot wereld maken en van pantheïsme tot materialisme, van materialisme tot pantheïsme overslaan Voor ons een bewijs, dat God in de wereld is afgedaald en dat er eene bovennatuurlijke orde bestaat. Hoe anders is het te verklaren, dat de menschelijke rede boven zich zelve tracht uit te gaan en zoekt te vereenzelvigen, wat niet te vereenzelvigen is: God en de wereld, het oneindige en het eindige? Zonder het licht der openbaring aan te nemen kan de menschelijke rede de ware orde niet kennen

Wat is 's menschen bestemming? Is dat niet God te kennen? en welke kennis vordert die bestemming?

Is die kennis van God voldoende, welke door het licht der rede en de beschouwing der schepselen wordt verkregen; of is daartoe noodig die kennis van God, welke door het licht der goddelijke openbaring verkregen wordt?

Als wij zien, wat er omgaat, naar welk doel de menschelijke geest in de bestaande orde streeft, dan is het duidelijk, dat de mensch met de natuurlijke kennis der

natuurlijke waarheid niet tevreden is. Hij wil dieper doordringen, hooger zich verheffen dan zijne natuurlijke krachten hem veroorloven te komen.

Wil de wetenschap niet meer dan wetenschap, ja meer dan geloof zijn, en de waarheid, niet aannemen en ontvangen, gelijk zij het doen moet, maar ze uit zich zelve voortbrengen? wil de onderdaan niet meer dan koning zijn, weigert hij niet geregeerd te worden, wil hij niet zich zelf regeeren, wil de Staat niet meer dan Staat, Kerk zijn, onafhankelijk onderwijzen en dus de waarheid mededeelen, verklaart hij zijn wet niet tot hoogste wet en regel der zeden, zegt hij niet de orde voort te brengen, die hij slechts te regelen heeft? Laten wij het in het kort zeggen: de mensch wil God zijn, en hij zoude met natuurlijke kennis der natuurlijke waarheid tevreden wezen?

Duidt die streving niet aan, dat de mensch eene bovennatuurlijke bestemming heeft en dus ook eene bovennatuurlijke kennis, daaraan geëvenredigd, behoeft om die te bereiken?

De hoogere wetenschap, die de mensch zoekt, kan hij verkrijgen door het geloof in de goddelijke openbaring, en de hoogere vrijheid, die hij verlangt, door de genade van Christus.

Buiten dat geloof en die genade is er voor den mensch geen heil. Hoe hooger hij met zijne rede alleen zich wil verheffen, des te dieper is zijn val.

Hij die aan God gelijk, laten wij liever zeggen, God wil zijn, wat vindt hij met al zijn wetenschap? Dat hij zijn oorsprong moet zoeken bij de *apen*, en dat de Staat, dien hij tot de eenige orde wil verklaren, zelfs geen orde meer is, maar een *contract*, willekeurig aan-

gegaan en dat even willekeurig kan worden ontbonden.

Zonder het geloof en de goddelijke openbaring komt de menschelijke rede niet tot de volledige kennis der ware orde en der eerste Oorzaak, door welke alles wordt voortgebracht en verklaard.

Voorzeker, de menschelijke rede is niet blind; zij is een licht om de waarheid te kennen voor zooverre hare krachten reiken, maar, zoo leert de H. Thomas (II, II, q. 2, a 4, ad 1) „investigatio naturalis rationis non sufficit *humano generi* ad cognitionem divinorum etiam quae ratione ostendi possunt."

R.

(*Wordt vervolgd.*)

VERSCHEIDENHEID.

DE ASSYRISCHE CHRISTÈNEN VAN KURDISTAN.

Het geïllustreerd Engelsch weekblad *The Graphic* gaf vóór eenigen tijd de volgende schets van den vroegeren en den tegenwoordigen toestand der Nestoriaansche Kerk in het Oosten.

„Den 9den Juli 1882 had in het *Lambeth-Palace* een zeer merkwaardige bijeenkomst plaats. Naast den Aartsbisschop van Canterbury waren twee Oostersche prelaten gezeten, gekleed in een gewaad, even primitief en schilderachtig als door hun voorgangers 1800 jaar te voren zal zijn gedragen. Deze bisschoppen, wier respectieve namen zijn *Mar Goriël* en *Mar Johannan*, zijn dignitarissen van een zeer oude en eens wijd uitgestrekte Christen Kerk. De oude Nestoriaansche Kerk, gesticht in 't jaar 82 n. C. in Perzië, werd de groote missionarissen-Kerk van Azië. Zij predikte in Tartarije, Indië, Ceylon en in China. Onder de regeering der Kalifs strekte zij zich uit van China tot Jeruzalem en Cyprus, en het getal harer leden overtrof dat der Grieksche en Latijnsche Kerk te zamen [?].

Nu evenwel en reeds langen tijd is de Kerk der Nestorianen in een staat van verval. Zij is beperkt binnen nauwe grenzen tusschen de bergen van Kurdistan en de streek ten Zuiden en ten Oosten daarvan, gedeeltelijk in Turkije en gedeeltelijk in Perzië.

Hoe gering in getal de leden van dit Christelijk Kerkgenootschap ook zijn, worden zij nog in twee sekten verdeeld: eigenlijke Nestorianen en Chaldeëen. In de 15de eeuw maakte een Patriarch van laatstgenoemden een besluit, dat zijn opvolger altijd moest gekozen worden uit de naaste bloedverwanten van den regeerenden Patriarch. Het natuurlijk gevolg was, dat beide, patriarchaat en priesterschap aan ééne enkele

familie kwamen. Ongeveer honderd jaar geleden waren er slechts drie personen dezer familie overgebleven, en toen een van deze, op den leeftijd van veertien jaar, patriarch werd, knoopte hij aanstonds betrekkingen aan met den Paus van Rome. Rome is er sedert altijd op uit geweest om de berg-Nestorianen, zooals een andere tak van die Kerk genoemd wordt, er toe te brengen zich te vereenigen, maar tot hiertoe zonder gevolg.

Deze Kerk roept nu de hulp der Anglikanen in. Haar toestand is niet zeer hoopvol. Geestelijkheid en leeken beiden zijn zeer onwetend, en de bisschoppen worden, zonder eenige opleiding of voorafgaande oefening, tot de heilige bediening gewijd. *Mar Johannan*, de jongste der bisschoppen, op de vergadering tegenwoordig, werd op 21-jarigen leeftijd gewijd, en men had bevonden, gedurende de zes maanden, die hij op het College te Warminster doorbracht, dat hij volkomen onkundig was ten opzichte van eenige dogmatieke theologie of geestelijke opleiding.

Men heeft aangeboden om deze in verval zijnde Kerk te helpen door het oprichten van een voorbereidend College en eene normaalschool met drukpers, lettervormen enz., onder een Engelsch geestelijke en leermeester. Men berekende, dat 2000 pd. 's jaars genoeg zou zijn, en voor dit fonds hebben de vereenigingen „*for the Propagation of the Gospel*" en „*for Promoting Christian Knowledge*" ook 250 pd. 's jaars voor vijf jaar beloofd.

The Record, waaruit wij voorgaande bijzonderheden verkort hebben meêgedeeld, en dat vroeger zijn best deed om een gunstig oordeel over de bedorven en vervallen Kerken van het Oosten uit te spreken, heeft niet heel veel goede verwachting van het succes van dit plan, en daarenboven weigeren de Amerikaansche missionarissen, die veertig jaar onder de Nestorianen hebben gearbeid, alle tusschenkomst bij dit werk. Dat is geen gril van hun kant, daar de Patriarch *Mar Shimaon* hun eenvoudig heeft bevolen op te houden met hunnen arbeid, om reden, dat hij zijne kudde heeft overgedragen aan de zorg der Engelsche Kerk."

NOODZAKELIJKHEID VAN HET ONDERRICHT IN DE THEOLOGIE TOT EENE GOEDE BEHANDELING DER PHILOSOPHIE.

(*Vervolg en Slot van* blz. 252 vv.)

III.

In hoeverre in het algemeen de goddelijke openbaring voor de natuurlijke Godskennis noodig is.

In ons antwoord willen wij slechts de leiding volgen van den H. Thomas van Aquine, die in zijne *Summa Theologica* en in zijne *Summa Philosophica* dit punt zeer duidelijk en breedvoerig genoeg behandelt.

„Tweevoudig, zegt de H. Thomas (*Summa Ph.*, c. I. lib. I), is de plicht des wijzen, namelijk de goddelijke waarheid, welke de eigenlijke waarheid is, te overwegen en haar, nadat zij overwogen is, uit te spreken, en vervolgens de dwaling, die tegen de waarheid is, te bestrijden."

Als de H. Thomas aldus spreekt van de kennis van God, bedoelt hij daarmede niet iedere kennis, welke ook, maar de ware kennis van den waren God.

„Er is dan ook eene tweevoudige wijze der waarheid in datgene, wat wij van God belijden. (C. III.)

Niet iedere wijze om de waarheid duidelijk te maken (*manifestandae*) is dezelfde, en daar een wetenschap-

pelijk man slechts zooveel van iedere zaak mag beproeven te bevatten, als de natuur der zaak toelaat, gelijk de Philosooph te recht zegt (*Ethic.* 1, c. 2) en Boëthius dezen aanhaalt (de *Trin.* c. 2), moet men eerst aantoonen, welke wijze om de voorgestelde waarheid duidelijk te maken, mogelijk is.

In hetgeen wij van God belijden zijn sommige dingen over God waar, welke alle vermogen van de menschelijke rede te boven gaan, als: dat God drievuldig en één is. Sommige waarheden zijn er, welke onder het bereik zijn der natuurlijke rede, als: dat God is, dat God één is, en andere dergelijke, welke ook de philosophen, geleid door het natuurlijke licht der rede, omtrent God hebben bewezen."

Nadat de H. Thomas in hetzelfde 3e hoofdstuk heeft aangetoond, dat er begrippen van het goddelijke zijn, welke de aangeborene kracht der menschelijke rede geheel te boven gaan, gaat hij in het 4e hoofdstuk er toe over om te bewijzen, dat het passend is, dat het goddelijke, wat natuurlijkerwijze gekend wordt, aan de menschen te gelooven worde voorgesteld.

„Daar er dus, zoo vervolgt hij, eene tweevoudige waarheid van hetgeen van het goddelijke begrepen kan worden bestaat; de eene, tot welke het onderzoek der rede komen kan; de tweede, welke alle kracht der menschelijke rede te boven gaat, zoo worden beide passend van Godswege aan de menschen te gelooven voorgesteld.

Dit nu moet het eerst worden aangetoond van die waarheid, welke voor het onderzoek der rede bereikbaar is, opdat het niemand toeschijne, dat wat men door de rede kan hebben, te vergeefs door bovennatuurlijke openbaring als te gelooven geleerd is."

Drie zwarigheden zouden ontstaan, indien deze waarheid uitsluitend aan het onderzoek der rede werd overgelaten.

Vooreerst zoude de kennis van God in weinige menschen zijn. Immers zeer velen worden in het verkrijgen der vrucht van een ijverig onderzoek, welke is het vinden der waarheid, door drie oorzaken verhinderd.

Sommigen toch worden belet wegens de slechte gesteldheid hunner geaardheid, waardoor velen natuurlijkerwijze voor de wetenschap ongeschikt zijn. Bijgevolg zouden zij door geene inspanning zoover kunnen komen, dat zij den hoogsten graad van menschelijke kennis, die bestaat in God te kennen, bereiken.

Sommigen worden verhinderd door de noodzakelijkheid van huiselijke bemoeiingen. Er moeten toch onder de menschen sommigen zijn, die het tijdelijke bezorgen, die zooveel tijd aan het beschouwend onderzoek niet zouden kunnen wijden, dat zij tot het hoogste van het menschelijke onderzoek, namelijk de kennis Gods, kwamen.

Sommigen worden door traagheid verhinderd. Immers voor de kennis van hetgeen de rede omtrent God kan zoeken te kennen, dient men veel vooraf te weten, daar bijna de geheele beschouwing der philosophie tot de kennis van God geordend is. Waarom de metaphysica, welke het goddelijke behandelt, onder de deelen der philosophie het laatste van allen geleerd wordt.

Zoo zal men dan alleen met grooten arbeid en inspanning tot het onderzoeken der vermelde waarheid komen, welken arbeid menigeen uit liefde tot de wetenschap niet op zich zal willen nemen; en toch heeft God het natuurlijk verlangen daarnaar in 's menschen geest gelegd.

Een tweede bezwaar is, dat zij die tot de kennis of vinding der gemelde waarheid komen, dit ter nauwernood na langen tijd zouden bereiken, èn wegens de diepte dezer waarheid, terwijl het menschelijke verstand eerst na lange oefening bekwaam wordt, om die waarheid langs den weg der rede te bevatten; èn om hetgeen vooraf moet gaan, gelijk gezegd is; èn omdat ten tijde der jeugd, als de ziel door velerlei beweging der driften geslingerd wordt, zij minder geschikt is tot de kennis eener zoo diepe waarheid; maar in rust wordt zij wijs en met wetenschap bekleed, zooals in 7 *Physicorum* (*text. comm.* 20) gezegd wordt. Indien dus alleen de weg der rede om God te kennen openstond, dan zoude het menschelijke geslacht in de grootste duisternis van onwetendheid blijven; daar de kennis van God, welke de menschen zeer volmaakt en goed maakt, slechts aan weinigen en aan deze weinigen eerst na langdurigheid van tijd zoude toekomen.

Het derde bezwaar is, dat in het onderzoek der menschelijke rede veelal valschheid gemengd wordt wegens de zwakheid van onzen geest in het oordeelen en de inmenging der verbeeldingen. En zoo zoude bij velen twijfelachtig blijven, wat zelfs als zeer waar bewezen is, dewijl zij de kracht van het bewijs niet kennen, en vooral omdat zij zien, dat door verscheidenen, die wijzen genoemd worden, anders geleerd wordt. Onder veel wat waar is en bewezen wordt, mengt zich soms iets valsch, dat niet bewezen wordt, maar op grond van eenige waarschijnlijkheid of sophistische reden beweerd wordt, welke soms voor bewijs wordt gehouden. En daarom moest de waarheid zelve omtrent de goddelijke zaken

door den weg des geloofs met vaste zekerheid aan de menschen gegeven worden.

Zeer heilzaam heeft dus de goddelijke goedheid er in voorzien door het voorschrift te geven, dat hetgeen door de rede kan gevonden worden door het geloof moest worden gehouden; opdat aldus allen gemakkelijk aan de goddelijke kennis konden deelachtig worden en dat zonder twijfel en zonder dwaling".

Wat de H. Thomas in zijne *Summa philosophica* eenigzins uitvoeriger behandelt, vat hij in zijne *Summa theologica* aldus in het kort te zamen (*Summa Th.* 1, q. I, a. 1):

„Ook voor hetgeen men door de menschelijke rede omtrent God kan onderzoeken, was den mensch de goddelijke openbaring noodig, omdat de waarheid over God, zoo zij door de rede gezocht werd, door weinigen, gedurende langen tijd en met vele dwalingen vermengd tot den mensch zoude komen. En toch van de kennis dezer waarheid hangt het geheele heil des menschen af, wat in God is.

Opdat dus dit heil aan de menschen en passender en zekerder zoude toekomen, was het noodig dat zij omtrent het goddelijke door de goddelijke openbaring onderwezen werden."

De H. Thomas ontzegt geenzins aan den menschelijken geest het vermogen, om door de natuurlijke rede tot de kennis van God te komen. (Men zie *Summa Th.* P. I, q. 12, art. 12.)

Maar in aanmerking genomen, dat van de kennis van God 's menschen heil afhangt en voor de bovennatuurlijke bestemming ook eene bovennatuurlijke Godskennis noodig is, was het noodig behalve de wijsgeerige wetenschappen,

die door de rede onderzoeken, eene goddelijke leer te hebben door openbaring.

De H. Thomas beschouwt den mensch, zooals hij thans bestaat, „bestemd tot God als tot een doel, hetwelk de bevatting der rede te bovengaat", en voor dat doel is de goddelijke openbaring noodzakelijk; maar zelfs wegens de gebreken der menschelijke natuur, door de erfzonde ontstaan, acht de H. Thomas het noodig, dat de mensch ook voor de wetenschappen, die door de rede kenbaar zijn, door de goddelijke openbaring worde voorgelicht.

De leer van den H. Thomas vinden wij in het Vaticaansch Concilie terug [1]):

„Onze Moeder de H. Kerk houdt en leert, dat God, begin en doel van alle dingen, door het natuurlijke licht der menschelijke rede uit de schepselen met zekerheid kan gekend worden.....: maar dat het zijner wijsheid en goedheid behaagd heeft langs een anderen en wel een bovennatuurlijken weg zich zelven en de eeuwige besluiten zijns wils aan het menschelijke geslacht te openbaren.....

Aan deze goddelijke openbaring nu is het toe te schrijven, dat hetgeen in de goddelijke dingen op zich zelf niet onbereikbaar is voor de menschelijke rede, ook in den tegenwoordigen toestand des menschelijken geslachts door allen gemakkelijk, met vaste zekerheid en zonder eenige vermenging van dwaling kan gekend worden. Niet hierom echter moet men de openbaring volstrekt noodzakelijk noemen, maar omdat God uit zijne oneindige goedheid den mensch tot een bovennatuurlijk doel be-

[1]) Men zie de *Constitutio dogmatica de fide catholica*, c. 2, *De revelatione*.

stemd heeft, namelijk om aan de goddelijke goederen, welke het begrip van den menschelijken geest geheel te boven gaan, deelachtig te worden."

Wij besluiten dus met den Schrijver, dat de theologie even noodzakelijk is voor de Kerk, als de godsdienst voor ieder mensch, om zijn laatste doel te bereiken. Van daar dat al wat met dit doel in betrekking staat, zooals op hare wijze iedere menschelijke zaak, aan het onderwijs der theologie onderworpen is. Zij moet waken, dat geene nieuwe en verkeerde wijze van behandeling van eenig onderwerp, door welke de mensch van zijn doel verwijderd wordt, ingang vinde, zooals een Staatsbestuur strijdig met de goddelijke wetten, of een aan het geloof vijandige zoogenaamde wetenschap.

Buiten de Katholieke Kerk is de streving van den tijd om zich in alles van God los te maken. De revolutionaire vereenigingen onzer dagen hebben tot hoofdbeginsel het atheïsme; in de plaats van God stelt men den mensch, den Staat; in de plaats van geloof, wetenschap en natuurlijke rede.

De Katholieke Kerk had de geheele maatschappij van den godsdienst en den christelijken geest doordrongen; alles moest aan God worden toegewijd, alles door den zegen der Kerk eene hoogere wijding ontvangen.

Het Protestantisme heeft niets anders ten doel gehad dan God van de wereld te scheiden en bijgevolg God uit de wereld te verbannen. Dat is thans duidelijk zichtbaar in de uiterste gevolgtrekkingen, waartoe men gekomen is.

De Katholieke Kerk veroordeelt alle sekten: het Protestantisme kan geen enkele sekte veroordeelen, moet ze allen

erkennen krachtens zijn beginsel van het vrije onderzoek.

Die toestand is gevaarlijk ook voor den Katholiek; als men niet vaststaat in het geloof, wordt men zoo gemakkelijk door den stroom medegesleept. En hoe zal men vaststaan in het geloof, als men het valsche beginsel maar eenigszins toegeeft, dat de wetenschap met het geloof niets te maken heeft?

Zonder geloof is geen ware wetenschap mogelijk. De uitkomst bewijst het reeds, en zal het nog duidelijker bewijzen. Verklaart de wetenschap onzer dagen, die men de moderne noemt, niet de wereld en de mensch tot eene machine, die zich zelf beweegt volgens noodzakelijke wetten? Met zulk een beginsel is noch wetenschap, noch maatschappelijke orde bestaanbaar. Het is anarchie, en wie ziet niet, dat deze thans heerscht in Staat, wetenschap, kunst enz.? De band des gezags, het beginsel van alle orde ontbreekt, en ieder heeft op zijn beurt een nieuw plan, een nieuwe theorie toe te passen.

Het zijn de zoo merkwaardige kringen van Dr. Kuyper, „wier omtrek van uit een eigen beginsel als middenpunt getrokken is met vasten straal", die bijgevolg zich zelf vormen, zich zelf bewegen door eigen kracht, zonder verband en samenhang.

De zichtbare zon der zedelijke wereld is de Katholieke Kerk, die ons het geloof van Christus verkondigt en Zijne genade mededeelt. Al wordt zij vervolgd, toch heerscht zij en deelt licht en leven mede. Die zich van haar afwendt, keert terug tot de duisternis en de schaduwen des doods, waarvan Christus ons door haar is komen verlossen. R.

DEMOGRAPHIE.

Het is van algemeene bekendheid, dat Frankrijk slechts langzaam in bevolking toeneemt. Dit feit begint de bezorgdheid der Franschen te wekken. In de April-aflevering van de *Revue des Deux Mondes*, 1882, toont Charles Richet aan, dat Frankrijk, wat nu nog eene mogendheid is van den eersten rang, weldra eene mogendheid van den tweeden rang zal zijn. Door het beginsel, dat bij beschaafde natiën de volkrijksten de machtigsten, de minst bevolkten de zwaksten zijn, komt hij tot het besluit, dat bij beschaafde natiën de macht en rijkdom van een volk evenredig is aan het cijfer zijner burgers. Bij *beschaafde* natiën; want een kleine beschaafde natie (b. v. België) zal door hare beschaving meer invloed hebben dan een grootere, minder beschaafde natie (b. v. China), doch deze reden van voorrang vervalt onder geciviliseerde volken; bij hen bepaalt het aantal individuën den invloed. Hoe talrijker bevolking een beschaafd land heeft, des te grooter zal ook zijn militaire macht zijn, des te grooter invloed zal zijn wetenschap uitoefenen, des te uitgebreider zijn handel zijn, des te vruchtbaarder zijn nijverheid. De waarborg voor het rustig bezit der hoogste goederen, welke een volk bezitten kan, is gelegen in zijne kracht, in het ontzag wat het anderen inboezemt; en die kracht is evenredig aan de grootheid

der bevolking. Frankrijk nu gaat, in vergelijking met de andere Europeesche landen, in bevolking achteruit. Duitschland b. v. neemt in één jaar evenveel in bevolking toe als Frankrijk in 5 jaren. In 50 jaren tijds is Frankrijk nog met geen 5 millioen inwoners vermeerderd. Blijft in Frankrijk die langzame vermeerdering, blijft bij de andere groote mogendheden die snellere vermeerdering, dan zal na 50 jaar, d. i. in 1932, Frankrijk niet meer tot de groote mogendheden behooren. Tot hoogere duidelijkheid geven wij hier een kleine statistiek:

Jaarlijksche vermeerdering van bevolking:

Frankrijk	95,039.
Groot-Brittanje en Ierland	340,118.
't Duitsche Rijk	493,360.
Vereenigde Staten van Noord-Amerika	1,115,446.

De geboorten overtreffen jaarlijks de sterfgevallen:

in Frankrijk	met	96,647
„ Engeland	„	276,623
„ Duitschland	„	564,094

Het aantal geboorten is in de verschillende landen:

Rusland	1	geboorte	op	20	inwoners.
Duitschland . . .	1	„	„	25	„
Oostenrijk . . .	1	„	„	26	„
Engeland	1	„	„	27	„
Italië	1	„	„	27	„
Nederland. . . .	1	„	„	28	„
Spanje	1	„	„	28	„

Zweden . . . . 1 geboorte op 31 inwoners.
Frankrijk . . . . 1 „ „ 37 „

Het getal kinderen per huwelijk:

Duitschland . . . . 5 kinderen op 1 huwelijk.
Engeland . . . . 5 „ „ 1 „
Frankrijk . . . . 3 „ „ 1 „

Bevolking der verschillende landen in de jaren:
(in millioenen.)

	1789	1882	1932
Frankrijk	26	37	44
Rusland	25	90	158
Engeland	12	36	63
Vereenigde Staten. . . .	3	52	190
Australië		3	20
Italie		29	44
Oostenrijk en Hongarije	in 1789	38	51
't Duitsche Rijk	te zamen 28 millioen	46	83[1])

Die langzame vermindering van bevolking noemt de schrijver een ramp voor zijn vaderland. „Il y a là, zegt hij, un péril national. A vrai dire, c'est le péril national tout entier. Il n'en existe pas d'autre." Het is 't lot der zwakke volkeren om, vroeg of laat, door de sterkeren onderdrukt te worden. Daarom is het verbazend toenemen der bevolking van de omliggende landen voor Frankrijk een groot gevaar. Er zal een tijd komen, dat de

[1]) Bijna dezelfde cijfers werden voor deze berekening opgeven door de *Times*. Zie *De Tijd*, 20 Januari 1883.

Franschen, door ijverzuchtige en machtige naburen omringd, niet meer in staat zullen zijn zich te verdedigen. „Tout Français aimant son pays a le devoir de songer, non pas seulement à la France d'aujourd'hui, mais à la France de demain."

De reden, waarom in Frankrijk de bevolking in zoo geringe mate toeneemt, is gelegen in het afnemend getal van geboorten.

Het ligt niet aan te groote emigratie of te groote sterfte; noch ook vindt het zijn oorzaak in de vermindering der huwelijken; want ofschoon dezen in de zeven laatste jaren met 69378 zijn afgenomen (in 1872 werden er 352754, in 1879 282776 gesloten) is toch de verhouding tot die bij de andere Europeesche volken niet ongunstig. In Rusland en Pruisen zijn er 10 huwelijken op de 1000 inwoners, in Oostenrijk 9, in Engeland en Frankrijk 8.

Neen, de ware reden is, dat er in het algemeen uit de huwelijken zoo weinig kinderen geboren worden.

„La seule cause qu'il soit permis d'invoquer, c'est le petit nombre des naissances. Depuis déjà longtemps tous les staticiens ont établi ce fait et l'ont rendu incontestable. M. Bertillon, M. Lagneau, M. Legoyt, M. Chervin, et bien d'autres, ont démontré, que la seule cause du faible accroissement de la population en France, c'est la diminution de la natalité."

In de Juni-aflevering der *Revue* wijdt Charles Richet nogmaals zijn aandacht aan dat „*péril national*", en geeft bij nadere preciseering der oorzaak middelen aan de hand om verbetering in dien toestaud te brengen. Hij gaat de provinciën na en bevindt, dat er zeven departe-

menten zijn, waar de sterfgevallen in groot getal de geboorten overtreffen. Over 50 jaren berekend, nl. van 1826—1876, overtreft de sterfte de geboorten:

in het	departement		Eure	met	56899
„	„	„	Calvados	„	49042
„	„	„	Lot-et-Garonne	„	35099
„	„	„	Var	„	26407
„	„	„	Gers	„	10181
„	„	„	Orne	„	7197
„	„	„	Tarn-et-Garonne	„	6266

Zeker, niet in alle departementen is de verhouding zoo ongunstig. Er zijn provinciën, waar de geboorten de sterfgevallen met duizenden overtreffen, zooals in *Le Nord* en *La Bretagne*, waar van 1826—1876 de geboorten respectievelijk met 450905 en 634893 de sterfte te boven gaan. En zoo zijn er, ofschoon in mindere mate, vele anderen; maar niettegenstaande deze loffelijke uitzonderingen, moet de schrijver getuigen: dat sedert het begin van deze eeuw de geboorten voortdurend afnemen, zoowel over geheel Frankrijk als voor ieder departement in het bijzonder.

Maar wat is daarvan de oorzaak? Heeft het Fransche volk zijn bloeitijd gehad? Is de levenskracht en levenwekkende kracht zoowel bij volk als individu verzwakt?

„Rien ne prouve l'appauvrissement de la race française. Ni la force physique, ni la taille, ni la puissance intellectuelle n'ont diminué en France d'une manière sensible. Pourqoui veut-on que l'aptitude à avoir des enfants se soit amoindrie? . . . . . Ce que tout le monde pense tout bas, il faut oser le dire tout haut. Si la fécondité

des mariages a tant diminué, ce n'est pas une stérilité naturelle, c'est une stérilité voulue. . . . . Le petit nombre des naissances est le résultat d'une volonté bien arrêtée. C'est par calcul que les parens français procréent si peu d'enfants . . . . . c'est pour des raisons économiques que la population française diminue . . . . . La vérité c'est qu'en France il y a un excès de richesse et un défaut de moralité. Il ne s'agit pas ici de cette prudente moralité, qui reconnaît pour barrière les articles du code civil ou du code pénal, mais de cette haute moralité, qui fait que l'intérêt particulier est sacrifié à l'intérêt général. L'aisance, le luxe, la richesse, s'infiltrant peu à peu dans toutes les régions, même les plus pauvres, de notre beau pays de France, ont joué le rôle d'un dissolvant. Le goût pour le noble métier des armes a disparu. Il n'est plus d'autre souci que de bien vivre avec un maximum de luxe et un minimum de travail. Voilà pourquoi on redoute les nombreuses familles, qui exigent plus de travail et moins de luxe . . . . . l'avenir de la France est compromis si l'on n'apporte un prompt remède à cette maladie morale."

Eenige schrijvers trachten het bijna stationnair blijven der Fransche bevolking te verklaren door de streving der natuur naar evenwicht tusschen de vruchtbaarheid van den bodem en het aantal zijner bewoners; welk evenwicht, zooals men weet, de Heer Van Houten bij ons op *kunstmatige* wijze wil regelen, daar hij geen geloof hecht aan de kracht dier *natuurwet*. Zij zeggen: de Fransche bodem kan niet veel meer menschen voeden dan er tegenwoordig in Frankrijk leven; er ontstaat nu als bij instinct tusschen den mensch en den bodem een

overeenkomst, een zich voegen naar de omstandigheden (adaptation), die het evenwicht zoekt te bewaren tusschen de vruchtbaarheid van den grond en het aantal zijner bewoners, welke hij voeden kan. Deze meening verwerpt Charles Richet als valsch, daar die evenwichts theorie op de provinciën van Frankrijk toegepast, niet proefhoudend blijkt, en, zoo zij op waarheid steunde, haar nog zichtbaarder toepassing moest vinden in België, Duitschland en Engeland, welke veel dichter bevolkt zijn dan Frankrijk.

Daar die toestand in Frankrijk voortkomt uit eene zedelijke ziekte, wier kiem een valsche „*économie*" is, zoo wil de schrijver tot wegneming der kwaal ook een zedelijk geneesmiddel aanwenden: hij wil een belooning zetten op een talrijk huisgezin. Zoo zou hij b. v. naar gelang van het aantal kinderen de direkte belastingen voor een huisgezin willen verminderen, evenzoo den druk van den krijgsdienst, daar hij het onbillijk oordeelt, dat familiën, die door talrijke burgers te schenken zich verdienstelijk maken voor het vaderland, juist daarom zwaarder door belastingen en andere geldelijke offers zouden worden bezwaard. Hij acht eene wet der eerste Republiek, welke toestond den zesden zoon van een huisgezin op staatskosten op te voeden, eene verstandige wet en zou in den tegenwoordigen tijd aan een zesden of zevenven zoon een jaarlijksche rente toegekend willen zien. Hij verlangt zelfs voor ongehuwd levenden en voor huisgezinnen, waar in het geheel geen of weinig kinderen zijn, eene bijzondere belasting. Hij betreurt het, dat onder de tegenwoordige wet de ouders geen vrije beschikking over hunne goederen en bezittingen hebben,

maar genoodzaakt zijn die onder de kinderen bijna gelijkelijk te verdeelen, daar een voornaam vooroordeel tegen een talrijke nakomelingschap gelegen is in het vooruitzicht, dat de nalatenschap in zoovele deelen moet gesplitst worden. Hij wijst daarbij met een zekere voldoening op de weldadige werking der wet van het eerstegeboorte-recht in Engeland, waar zulk eene vrees de ouders niet verontrust, en waar de jongere zonen een des te sterkeren prikkel hebben om zich een maatschappelijke positie te verschaffen. Door deze middelen hoopt Charles Richet den voortgang dier „*maladie morale*" te bezweren en het „*péril national*" af te wenden. Moge zijne hoop vervuld worden! Wij verheugen ons intusschen, dat hier bij monde van den schrijver de profane wetenschap, de wetenschap der ervaring, hetzelfde veroordeelt, wat de gewijde wetenschap, door de Openbaring voorgelicht, reeds lang veroordeeld heeft. Nu vooral, nu Malthus wederom uit den doode wordt opgeroepen om in vergaderzalen en dagbladen-bureaux zijne wijsheid te verkondigen, is het goed de slotsom te vernemen, welke zich gemakkelijk uit de studie des schrijvers laat opmaken: het Malthusianismus is voor Frankrijk een nationaal gevaar.

D.

POSTEL EN ZIJN VROEGERE INVLOED IN NEDERLAND.

(NAAR DE ARCHIEVEN DER ABDIJ VAN POSTEL.)

(*Vervolg en Slot van* Dl. LXXXII, blz. 165 vv.)

XXII.

Postel na de Fransche Revolutie der vorige eeuw.
1797—1847.

De Norbertijnen der abdij van Postel lieten geene gelegenheid voorbijgaan om de broederlijke samenwoning te doen herleven, die den 3 Januari 1797 door de Revolutie zoo wreed verbroken was.

De dood had reeds menigeen uit de schaar dezer Kanoniken weggenomen, toen zij eindelijk in 1839 de vreugdemare vernamen, dat te Reikhem in Belgisch Limburg de kloosterlijke samenleving weder tot stand zou komen. Hier mocht de Norbertijn Beugels, toen pastoor te Helmond, zijn ideaal verwezenlijkt zien, waarnaar hij met zijne medebroeders zoo onverpoosd gestreefd had, en welks verwezenlijking, met het oog op de neteligen tijdsomstandigheden, velen toen terecht als hersenschimmig voorkwam.

De Hemel echter liet niet toe, dat Norbertus' nako-

melingschap, die eeuwen lang de abdij van Postel bewoond had, ten gevolge der Fransche Omwenteling daar zou uitsterven. Beugels kocht dan te Reikhem een klooster, dat vroeger door de Minderbroeders bewoond was. Zoo verbond deze verdienstelijke man het oude Postel met het nieuwe; want nauwelijks was de aankoop dezer huizing bekend, of eenige jongelingen verlangden aangenomen te worden; en reeds in 1841 legden zij de plechtige kloostergeloften af [1]).

Zoodra echter de Norbertijnen de tijding vernamen, dat de abdij van Postel in hun bezit zou terugkeeren, maakten zij alle aanstalten om deze zaak spoedig ten uitvoer te brengen; en ten jare 1847 mochten zij den gewenschten uitslag bereiken.

XXIII.

Plechtige intocht der Kanoniken in hunne abdij te Postel. 1847.

De nieuwe kloostergemeente, langs de Maasboorden op Reikhem's grond bijeengekomen, had reeds zes jaren bestaan en zich vermeerderd, toen zij in 1847 naar Postel overgeplant werd om er onder Gods zegen verder op te groeien en zich te vermenigvuldigen. Toen herleefde Postel's abdij.

Nu kon zij na een halve eeuw van verlatenheid, het treurkleed afwerpen en zich met het blijde feestgewaad

---

[1]) Van deze in 1841 geprofesten zijn nog in leven: J. De Kort, gemijterde Abt, geboren te Hoogeloon bij Eindhoven; A. Verboren uit Moll en S. Bierings uit Heeze bij Leende in Noordbrabant.

optooien bij de terugkomst harer zonen. Doch die terugkomst mocht niet in stilte gebeuren. Had de verjaging in 1797 plaats gehad in 't openbaar en tusschen gevelde zwaarden en bajonnetten, de inbezitneming der abdij zou thans geschieden met plechtigheden en vreugdebetooningen, die ieders gemoed tot blijdschap konden stemmen.

Nauwelijks was de abdij voor de Norbertijnen in gereedheid gebracht, of Postel's inwoners richtten praalbogen op, met toepasselijke spreuken en jaarschriften versierd. De wegen rondom het klooster werden effen gemaakt en met feestloover bestrooid; bloemslingers hingen aan de boomen; geen huis was er, of het toonde de innige deelneming zijner bewoners.

Den 26 September 1847 vertrokken de Kanoniken uit Reikhem en vervolgden dien dag hunne reis tot Lommel. Reeds bij het krieken van den 27 September verlieten zij dit dorp. Nauwelijks hadden zij den voet gezet op Postel's grondgebied, of zij werden reeds uit de verte door de vreugdevlaggen begroet, die op den abdijtoren en op dien der kerk wapperden, en hoorden de kanonschoten, die al vroeg in den morgen den feestelijken dag hadden aangekondigd. Genaderd bij den vreugdeboog aan de buitenpoort der abdij, werden de Norbertijnen ontvangen door Mgr. Corselis, Apostolisch Visitator in België, die de Kanoniken verwelkomde; en nadat Beugels, als oudste Norbertijn, namens zijne medebroeders in gepaste bewoordingen zijn dank had betuigd, bewoog de stoet zich naar de kerk. De kloosterlingen waren door een aantal ruiters vergezeld en van eene zeer groote menigte volks uit de omliggende dorpen omgeven; de klokken luidden, en de CXXI^{ste} psalm: *Lætatus sum*, werd aan-

geheven. Toen men de kerk was binnengetrokken, begon Mgr. Corselis de plechtige H. Mis, waaronder na het Evangelie een der Kanoniken, een bijna tachtigjarige grijsaard, en die een banneling van 1797 was, het spreekgestoelte beklom. Wie kon hier nu beter het woord voeren dan die grijze priester, welke niet alleen in 1797 getuige van de verjaging, maar ook zelfs, in die dagen een persoonlijk slachtoffer van het Fransche Schrikbewind geweest was? Het was niemand anders dan de pastoordeken van Helmond, H. J. Beugels.

Eenige uittrekselen uit verspreide aanteekeningen en mededeelingen van die inleidings-feestrede zullen wij hier inlasschen.

„ . . . . . Slechts tweemaal had ik dit spreekgestoelte beklommen, toen ik in 1797 met mijne Medebroeders door de Republikeinen verjaagd werd.

Alle treurige lotgevallen mede te deelen, waaraan dit klooster en zijne bewoners in verschillende eeuwen blootgesteld waren, zou te lang duren. Ik wil niet spreken van die talrijke uitplunderingen, die het huis zoo dikwijls als ten gronde richtten; ik zal niet uitweiden over de onmenschelijke wreedheid van eenen soldaat, die dáár bij de kerkdeur den dolk koelbloedig in de borst van een onzer Medebroeders plantte; deze en meer andere gruwelen stilzwijgend voorbijgaande, zal ik u, M. T! in korte trekken het tafereel ophangen van de geweldenarijen uit het laatst der vorige eeuw, wier waarheid ik bij eigen getuigenis kan staven, evenals het de weinige grijsaards kunnen, die ik hier tegenwoordig zie; zij kunnen mijne woorden bevestigen; want zij hebben, met

tranen in de oogen, vóór 50 jaren, mij en mijne Medebroeders uit deze plaats zien vertrekken.

De levensdagen van velen mijner Broeders waren na de verjaging weinig in getal; hebben sommigen een langeren tijd doorleefd, het waren meestal dagen van ramp en lijden. En nu, M. T.! op hoevelen schat gij hen, die nog leven en in 1797 met mij uit dit klooster verjaagd zijn?

Gij zegt bij u zelven: dit getal moet ongetwijfeld klein wezen na een tijdruimte van vijftig jaren. Ja, klein is het, zeer klein; hij, die deze vraag stelt, is maar de *eenige* meer die overbleef..... Van al mijne vroegere Medebroeders ben ik de laatste nog op aarde .... ik alleen ben tot dusverre door God gespaard, die mij de blijdschap heeft geschonken om mijne nieuwe Broeders in dit mijn vroeger klooster weer binnen te leiden. De algoede God zij dan immer geloofd, daar Hij zijn onwaardigen dienaar uitverkoren heeft om de oude en de nieuwe Kanoniken onderling te verbinden in de tegenwoordige abdij van Postel.

Na 1797 heb ik dit Huis weder bezocht; helaas, hoe was alles vervallen! geen klokgelui riep de Norbertijnen naar de Metten, geen psalmgezang steeg meer op uit het koorgestoelte, geen kloosterlingen aanschouwde men in dit oord; hulpbehoevenden waren beroofd van steun en bijstand; er kwam zelfs een tijd, dat er op dit grondgebied geen priester woonde om voor de inwoners het Brood des Levens te breken; vier jaren was op deze plaats de kudde zonder herder.

De Hemel zij geprezen! die rampzalige dagen zijn geëindigd.....

Nu roep ik met den grijzen Simeon uit: Heer, laat

thans uw dienaar in vrede gaan: ook mijne oogen hebben nu aanschouwd, waarnaar zij zoolang gewacht hadden; ik heb mijne nieuwe Broeders in vreugd deze abdij binnengebracht, waaruit het harde lot ons vóór vijftig jaren verjaagd had. Was ik in die rampzalige dagen een der jongste Norbertijnen, thans ben ik de *oudste*, de *laatste* van hen allen. Te vergeefs hebben mijne oogen in dit kerkgebouw rondgewaard, ik vond niemand meer van mijne Medebroeders van 1797: de dood heeft de kille hand op allen gelegd, het graf is voor allen geopend, voor allen weer gesloten..... Ook mijne dagen snellen ten einde, ook gij, M. T.! zult weldra de tijding vernemen: Beugels is overleden..... de laatste balling van 1797.....

Mijn hart was voortdurend aan Postel gehecht; bleef ik gedurende de halve eeuw mijner afwezigheid aan 't zielenheil werkzaam, ook Postel's ingezetenen bleef ik in mijn gebeden immer gedachtig, ik zal ze blijven beminnen evenals ook het Huis mijner professie, *domus professionis meæ*, tot aan mijn laatsten stond. Een gebed te verwerven van deze talrijke toehoorders, opdat de dood van een zwaarbeproefden grijsaard, van een banneling der Fransche Revolutie en van den hersteller van Postel's kloostersamenleving, aangenaam in de oogen van God moge zijn, dat is mijn grootste blijdschap en vurigste wensch. Amen."

De H. Mis werd voortgezet, de kerkzangen hervat, en na het einde van den H. Dienst werd de lofzang *Te Deum* aangeheven. Vriend en bekende doorwandelden, na de afgeloopen plechtigheid in de kerk, de met groen keurig versierde abdij, en tegen het middaguur zette men

zich aan het in den refter toebereide feestmaal. Mgr. Corselis richtte hier eene hartelijke toespraak tot Beugels en de overige Norbertijnen.

De 27 September 1847 bleef in de gemoederen diep ingeprent als een blijde herinnering aan de terugkomst der Kanoniken naar hunne aloude abdij.

XXIV.

De mijtering van Postel's abt in 1872.

Sedert de terugkomst der Norbertijnen uit Reikhem naar Postel was het vierde eener eeuw verloopen, toen hun abdij in 1872 andermaal feest vierde, daar zij haren Overste, Jacobus Joannes De Kort in dit jaar tot eersten Abt, sedert hare herleving, plechtig mijteren zag.

Dezelfde eer viel toen insgelijks te beurt aan Aloysius Franck, Leopoldus Nelo en Ludolphus Van Beveren, allen Oversten van Norbertijner abdijen in België; de eerste van Park bij Leuven, de tweede van Averbode bij Diest, en de derde van Grimbergen bij Brussel; deze laatste heeft 25 April 1876 zijn ontslag gegeven en is 26 Maart 1879 overleden; thans is er Alexander Van Put Prelaat [1]).

---

[1]) De Norbertijner Orde telde in 1882 zeventien gemijterde Abten; 5 in België; vier zijn reeds genoemd, buiten deze is Abt te Tongerloo, J. C. De Swert — 10 Mei 1868 gemijterd —; 1 in Nederland, te Heeswijk, Adr. Ceelen, de LXIe Abt (hier is de opvolging der Abten nooit onderbroken geweest); in Hongarije, te Csorna Vinc. Simon en te Jaszo Victor Kacvinsky; 2 in Frankrijk, te Frigolet J. B. Boulbon en te Mondaye J. Willekens — doch deze moest als Belg, den 4 Nov. 1880 naar zijn vaderland terugkeeren, waar hij zich voorloopig te Grimbergen ge-

Wij willen aan deze mijtering eenige regels wijden, zonder nochtans te gewagen van de eigenlijke ceremoniën, die men in het *Pontificale Romanum* vinden kan.

Die indrukwekkende plechtigheid, waarvoor de prachtige parochiekerk te Grimbergen was uitgekozen, geschiedde den 18 Augustus 1872. In de jaarboeken der Norbertijner Orde was zij wellicht eenig in haar soort, omdat die grootsche handeling in de gelijktijdige inzegening en mijtering van nog drie andere Oversten bestond, die wij boven volgens 't jaar hunner verkiezing gerangschikt hebben.

De kerk te Grimbergen was met smaak versierd, en niets was achterwege gelaten om aan de plechtigheid luister bij te zetten. Maar wat de versieringen ver overtrof, waren de christelijke ingetogenheid en eerbied, het stichtend stilzwijgen en de beste orde, die onder zoo groote menigte volks gedurende de lange plechtigheid heerschten. Zoowel de personen, die om te bidden hier aangetroffen werden, als zij welke door de nieuwsgierigheid herwaarts gelokt waren, allen verhoogden het feest door hunne voorbeeldige houding. De plechtigheden der inzegening en mijtering eens Prelaats zijn treffend, zij gelijken zeer op de wijding van eenen Bisschop.

Zijne Exc. Mgr. Cattani, Aartsbisschop van Ancyrië en Apostolisch Nuntius van Z. H. Paus Pius IX bij Z. M. Leopold II, Koning van Belgie, verrichtte de

---

vestigd heeft; 2 in Oostenrijk J. E. Ploh te Geras en D. Lebschy te Plaga (Schlagl); 1 in Moravië, A. Hauber te Neoreisch; 1 in Tyrol, N. Blaas te Wiltina, en 3 in Boheme, B. V. Bayerl te Teplitz, N. E. Sychrava te Siloë, en S. A. Stary te Strahow bij Praag, waar ook het lichaam van den H. Norbertus bewaard wordt.

plechtigheid. Om den twijfel, of er voor elken Prelaat twee Assistenten moesten zijn, gelijk dit plaats heeft, wanneer één Prelaat afzonderlijk gewijd wordt, had de H. Stoel bepaald, dat men met twee Assistenten voor de vier wijdelingen zou kunnen volstaan. Tot deze assistentie werden aangewezen Joannes Chrysostomus De Swert en Robertus van Ommeren (de eerste is gemijterd den 10 Mei 1868 en is nog (1882) Prelaat der Norbertijner abdij van Tongerloo, de tweede in dit zelfde jaar nog Prelaat van het Norbertijner klooster te Bornhem, beide Huizen in de provincie Antwerpen).

Deze in de grootste orde verrichte mijtering maakte op alle aanwezigen een diepen indruk; vooral werden zij getroffen, toen de vier nieuwe Prelaten, na mijter, staf, borstkruis, ring en handschoenen van den celebreerenden Nuntius ontvangen te hebben, bij het einde der H. Mis onder het danklied *Te Deum* geheel de kerk door aan allen den zegen gaven. Die zegen zou gegeven zijn door de vier Prelaten in ééne rij gerangschikt, doch wegens den talrijken volksdrom was de anders overgroote plaatsruimte zoodanig bezet, dat de Abten slechts twee aan twee den zegen konden geven. Niet minder schoon was het, toen de Kanoniken der abdij van Grimbergen aan hunnen Prelaat den vredekus brachten, dien de drie andere Abten te huis van de onderdanen hunner abdij zouden ontvangen.

XXV.

Wapens en Zegels van Postel.

De wapens, te Postel gebruikt, kan men tot vier soorten terugbrengen.

1°. *Het abbatiale wapen.* Van oudsher is het gewoonte in de Norbertijner Orde, dat elk gemijterde Prelaat of Abt voor zich een wapen kiest, waarmede hij de stukken kan stempelen, die zijnen persoon raken. De tegenwoordige Abt van Postel, heeft het volgende wapen: gedeeld 1°. in *zilver* met een knoestigen boomstam van *sinopel* en een L. van 't zelfde, verbonden met een lint van *keel;* 2°. in *lazuur* de Vrouw van het Boek der Openbaring in natuurlijke kleuren en met gouden stralen, met de leuze: *Quasi aurora consurgens*, d. i.: *Als een oprijzende dageraad.* Hooglied, VI, 9.

2°. *Het grondheerlijkheidszegel,* volgens de archieven *sigillum toparchale.* Over de eigenschappen, voorrechten, enz. der grondheerlijkheden, die vroeger aan de abdij behoorden, zie men onze *Geschiedenis van Reusel*, hoofdst. XVIII en vv.; hier worde slechts aangestipt, dat Lierop, Lieshout, Netersel, Oerle en Reusel hiertoe behoorden. Ook de Abten van Postel hadden als grondheeren een bijzonder zegel.

Wat nu de zegels dezer heerlijkheden aanbelangt, zullen wij slechts dat van Reusel vermelden, hetgeen op vele handschriften nog zichtbaar is.

De Oversten van Postel hadden krachtens hun grondheerlijkheid van Reusel niet alleen het recht om leden tot deze schepen- en laatbank te kiezen, aan te stellen en hen, zoo noodig, tot de neerlegging van hun ambt te verplichten; maar het was hun ook reeds in 1434 door Hertog Philips verleend een zegel als grondheer te gebruiken. Het zegel, tot 1621 in zwang, vertoont in een ovaalvormigen omvang eenen boom in *sinopel* met een neerliggend lam op een schild van *keel*, dragende drie

zwevende palen van *zilver*, met het randschrift: *sigillum scabinorum villæ de Roesel*: zegel der *schepenen van* Reusel's *grondheerlijkheid.* Toen de Oversten in 1621 tot Abten verheven werden, werd dit zegel ook veranderd en heeft na dien tijd in het midden het beeld der Lieve Vrouwe, de patrones van Reusel; aan den rechterkant van het Mariabeeld ziet men het wapenschild met het wapen van den Abt als grondheer, en aan de linkerzijde van het beeld ontwaart men een wapenbord, dat drie *molenijzers* in het schild voert. Het randschrift luidt: SIGILLUM SCABINORUM REUSELENSIUM RENOVATUM ANNO DOMINI 1628: zegel van Reusel's schepenen vernieuwd in 't jaar des Heeren 1628.

3°. *Postel's zinnebeeldige voorstelling.* In *zilver* een knoestige boomstam van *sinopel* met een L van 't zelfde, verbonden met een lint van *keel.* Als zoodanig moge het maar bij zeer weinige schrijvers als Postel's wapen voorkomen, die misschien nimmer de oorspronkelijke stukken der abdij geraadpleegd hebben; zeker is het, dat wij op de honderden met zegels nog gewaarborgde handschriften onzer archieven die voorstelling nergens *onder de benaming van Postel's zegel of wapen* ontmoeten. Het is somtijds wel geplaatst neven dat met de drie *molenijzers* (waarover wij terstond spreken), doch nooit binnen den omvang van dit laatste schild.

Maar wat beduidt dan de voorstelling van eenen boomstam met de L? Volkomen deelen wij hierin het gevoelen van deskundigen, die beweren, dat dit niets anders is, dan eene *rebus* of de zinnebeeldige uitdrukking van het woord Postel. Een boomstam, in Noordbrabant ook *post* genoemd, met de letter L of *el* vereenigd, vormt *post-el*,

van daar Postel. Deze woordspeling van Postel deelt het halve wapenschild ook van den Abt De Kort, gelijk gelijk boven gemeld is. Dergelijke woordspelingen ontmoet men meermalen, o. a. bij Postel's stamklooster Floreffe: een bloem, *flore*, met de F of *effe* maakt *flore-effe* of Floreffe.

4o. *Het abdij- of kloosterzegel van Postel* voert in *zilver* drie *molenijzers* van *sabel*, twee boven en een onder, met de wapenspreuk *Cruce vincit veritas*, d. i. *Door 't Kruis zegeviert de waarheid.*

Als men ons vraagt, waarom het klooster *molenijzers* in zijn schild voert, kunnen wij hierop niet met zekerheid antwoorden; doch we willen gebruik maken van het weinig licht, dat de archieven hierover geven.

Zij bevatten een oorspronkelijk Hs. van de XIIe eeuw. Dit perkament getuigt van vele aan Postel gedane schenkingen in grond. Dit Hs. gewaagt ook van een zekeren Henricus, Heer van Breda. Daar het de gewoonte was, dat een weldoener de schenkingsakte, vooral wanneer de gift van een groote waarde was, met zijn zegel of wapen bekrachtigde, zoo mogen wij hieruit ook besluiten, dat gemelde Heer Henricus van Breda dit gebruik evenzeer zal nagekomen hebben. Het wapen van dezen weldoener voert in zijn schild drie molenijzers; zie Butkens *Trophées de Brabant*, tom 1, p. 604. Waarom de molenijzers in dit zegel van *zilver* in *keel* zijn, en op dat der abdij van *sabel* in *zilver*, is ons een raadsel.

Het wapen van dit huis met zijne drie molenijzers, zeer gelijkend op drie kruizen, en met zijn devies: *Door 't Kruis zegeviert de waarheid*, is als een symbool van Postel's lotgevallen.

XXVI.

De abdij in 1882.

De abdij die, als het ware, koninklijke goederen bezat tot ondersteuning van duizenden behoeftigen, is thans in een geheel anderen staat. Doch kan het klooster zich die vorstelijke aalmoezen niet meer opleggen, met veel grooter gerustheid leven er nu de 12 Kanoniken (de anderen oefenen de geestelijke bediening uit in de bisdommen Brugge, Luik en Mechelen) van hunne kleinere bezittingen, die nu te Postel ruim 100 hektaren beslaan, met nog eenige hektaren in Belgisch-Limburg en een pachthoeve gedeeltelijk onder Eersel en gedeeltelijk onder Bergeik in Noordbrabant [1]).

Een muur uit de XVII[e] eeuw, 1200 meters lang en bijna overal vier meters hoog, omgeeft bijna in een cirkelvorm de kerk met haar bevalligen toren, de abdij met den vroegeren beiaardtoren en de andere gebouwen, o. a.

---

[1]) Nadat Postel in 1797 aan de Norbertijnen door het Fransche gouvernement ontnomen was, werd nog hetzelfde jaar de Meulenaere voor 1000 guinjes (elk guinje ruim 12 gld.) de kooper der gebouwen. (Zie P. Kersten, *Journal Hist.* 1840, p. 517). In 1840 werd Guanil de Malpertus, een priester van het aartsbisdom Parijs, de kortstondige eigenaar voor 1,500,000 fr., waarvan er 500,000 binnen drie maanden aan de Meulenaere moesten betaald worden; volgens anderen was de koopsom 1,210,000 fr. met een jaarlijksche rente van 2000 franken. Kort daarna richtte men eene Engelsch Belgische maatschappij ter ontginning der nog onbebouwde gronden op, waaraan de adellijke familie de Ghyseghem ook deelnam. Na vele bezwaren is Postel, groot 4445 hektaren, in drieën verdeeld; Z. H. de Graaf van Vlaanderen kocht in 1857 van de Meulenaere 1898 hektaren voor 334,500 fr.; de familie Ghyseghem, thans de Broqueville, aan welke de baronie van Postel behoort, heeft nu ruim 2000 hektaren in bezit, en het overige van Postel met de kerk en abdij is in 1847 aan de Norbertijnen teruggegeven hoofdzakelijk door de medewerking dezer familie de Ghyseghem.

pastorie, dienstbodenverblijf enz. Langs twee poorten kan men op dit ommuurd terrein van negen hektaren binnentreden Bij den ingang van de eene poort ontmoet men de pachthoeve der abdij, de laan leidt hier rechtstreeks naar het hoofdgebouw. Wanneer men de andere poort binnengaat, vertoont zich een groot en vierkant plein, dat in 't midden een vijver heeft en met woningen, de vroegere bijgebouwen des kloosters, omzoomd is. Voor die woningen zijn kleine tuinen aangelegd. Aan de overzijde van dit plein heeft de abdij in 1870 een ijzeren poort geplaatst met een doorloopend staketsel. Deze poort binnengetreden, bevindt men zich voor het steenen bordes van de hoofddeur der abdij; hier is het prelaatskwartier. Langs de abdij baant zich de weg naar de parochie- en abdijkerk, waarachter de uitgestrekte en ommuurde kloostertuin aangetroffen wordt.

De nieuwe bouw, die in 1873 bij den hoofdvleugel gevoegd is en in den tuin uitspringt, telt in zijn vier benedengangen 24 prachtige ramen in witten mergelsteen en met afwisselende figuren in gothieken stijl bewerkt, zoodat de abdij wederom, gelijk in vroegere eeuwen, een groot vierkant vormt [1]).

TH. IGN. WELVAARTS,
1882. Archivaris der Abdij van Postel.

---

[1]) Meerdere bijzonderheden betreffende de Abdij en hare geschiedenis kan de lezer vinden in onze *Geschiedenis van Postel*, 2 deelen met 14 platen, waarbij een afbeelding der tegenwoordige Abdij 's Hertogenbosch, G. Mosmans. Prijs *f* 3,—.

EEN NIEUW WERK
OVER EENE OUDE KWESTIE.

In de voorlaatste vergadering der Katholieken, te Frankfort a/M. gehouden, werd algemeen het verlangen uitgesproken, dat leeken en geestelijken al hunne krachten mochten wijden aan eene zoo grondig mogelijke studie van de sociëele vraagstukken, welke thans allerwege aan de orde van den dag zijn en onmogelijk met stilzwijgen over het hoofd gezien kunnen worden. Ook de methode, bij die studie te volgen, werd aangewezen: een geschiedkundig onderzoek van de maatschappelijke ontwikkeling werd als de zekerste grondslag aangeprezen, waarop men bij deze studie zou kunnen voortbouwen.

Nauwelijks was één jaar verstreken, nadat bovenstaande wensch geuit werd, en de Katholieke Duitsche litteratuur was verrijkt met een werk, hetwelk in volkomen overeenstemming was met het beoogde doel. *Die Social-Politik der Kirche. Geschichte der socialen Entwickelung im christlichen Abendlande, von J. Albertus* [1]). Aldus luidt de titel; maar wie de schrijver is, dit blijft den ingewijden alleen voorbehouden. Hij zelf

[1]) Pustet. Regensburg, New-York, Cincinnati. 1881. 714 blzz., gr. 8o. Prijs 6 Mark.

verschuilt zich onder den sluier der anonymiteit. Overigens weet men van hem, dat hij een bij het lezend publiek bekend en hooggeschat auteur is, die reeds meermalen zijne gedachten over maatschappelijke en staatkundige vraagstukken door den druk liet verspreiden.

Uitbundig is de lof, welke van alle zijden door de Katholieke pers over den arbeid, welken wij bespreken, gegeven is.

„Door eene buitengewone belezenheid en kritische scherpzinnigheid, door een bewonderenswaardigen rijkdom van historische gegevens, door eene veelzijdige geleerdheid en fijnen tact neemt hij eene eerste plaats in onder hen, die zich met de sociéele vraagstukken bezighouden. En die wetenschap, door eene gezette studie van vele jaren verkregen, geeft hij ons te genieten, niet in afgetrokken en vermoeienden vorm, niet in drooge bespiegelingen of in moeielijk te volgen bewijsvoeringen. Neen: op benijdenswaardige wijze paart hij theologische kennis en wijsgeerigen blik en grondige kennis der geschiedenis met eene eenvoudige en kristalheldere zegswijze, met een frisschen, duidelijken stijl en aangenamen vorm, welke den lezer medeslepen en hem een kunstgenot verschaffen, zóó groot, dat hij na begonnen lezing het werk slechts met weerzin uit de handen legt. Zijn arbeid is eene wijsgeerige verhandeling; maar denken wij hierom niet, dat men daarin niet anders vindt dan eene dorre opsomming van al die veranderingen en inrichtingen, welke de menschelijke maatschappij aan het Christendom en aan de Katholieke Kerk te danken heeft: het is een heldere uiteenzetting — vol vernuft en geest — van al die beginselen, welke het maatschappelijk organisme bezielen en levend maken; ook eene duidelijke verklaring van het ontwikkelings-proces, hetwelk die beginselen in den loop der eeuwen genomen hebben.

Wie soms in zulke omstandigheden verkeerde, dat hij zich met de zeden, denkbeelden en heerschende staatkundige beginselen van Grieken en Romeinen moest bezighouden en alzoo

bij ondervinding weet, hoe moeielijk het hem viel om de vereischte kennis uit gewone handboeken bijeen te garen, hij zal verrast zijn over de helderheid en volledigheid, waarmede de schrijver zijne opgenomen taak afwerkt. Doch niet alleen met lang verloopen tijden houdt hij zich onledig. Aan de hand der geschiedenis geleidt hij ons door de volgende eeuwen en doet ons zien, dat en hoe de beschaafde maatschappij van het Westen onder de leiding der Kerk gevormd en met haren geest bezield is geworden. In betrekkelijk weinige bladzijden heeft hij geen enkel vraagstuk, hetwelk binnen de perken van zijn werkkring lag, onbesproken gelaten, maar alle betrekkingen, tusschen de Kerk en de onderscheidene maatschappelijke standen bestaande, met eene meesterhand geteekend. En dat alles is juist gerangschikt, uitstekend bewerkt en in levendigen, vloeienden stijl ter neer geschreven.

Daarbij voegt hij nog deze verdienste, dat hij op schrandere wijze vergelijkingen weet te trekken tusschen het verledene en het tegenwoordige, dat hij, al is het soms met weinige woorden, praktische gevolgtrekkingen weet te maken, toepasselijk op onzen modernen tijd, en zóó geest en leven aan zijnen arbeid weet te geven.

Dewijl het geheele werk vol is van treffende opmerkingen, zal het moeielijk zijn de schoonste daarvan aan te wijzen. Evenwel moet als een der schitterendste glanspunten het hoofdstuk genoemd worden, waarin de schrijver den reuzenstrijd beschrijft, welken de Pausen voor de vrijheid der Kerk en der Christelijke volkeren tegen eene overmoedige Staatsmacht ondernomen hebben.

Op deze wijze is het besproken werk, geheel in den geest der Kerk en in overeenstemming met de wenschen van Z. H. Leo XIII geschreven, een eerste, maar goedgeslaagde proeve in de te Frankfort aangewezen richting."

Het zal niemand bevreemden, dat wij, na het lezen van die hoogst eervolle verslagen, waarvan wij slechts den hoofdzakelijken inhoud mededeelden, al aanstonds

eene onweerstaanbare neiging gevoelden om met het genoemde werk nadere kennis te maken en alras besloten het ons aan te schaffen. Dewijl de daad spoedig op het genomen besluit volgde, verheugden wij ons weldra in het bezit van een boek, hetwelk in zijn vaderland met zooveel bijval ontvangen en zoo hoog geprezen was. Weldra ook gaven wij aan onze nieuwsgierigheid den vrijen teugel en waarlijk, na het doorbladerd en vervolgens met gezette aandacht gelezen te hebben, kunnen wij niet anders getuigen — als wij onze meening naast die van meer gezaghebbenden mogen leggen —: het werk behandelt, volgens de gegevens der geschiedenis, de wording en de ontwikkeling van onze maatschappij, niet slechts in een of ander gedeelte daarvan, maar in haar geheel, en dat alles met eene uiteenzetting van die beginselen en wetten, welke van den beginne af in haar heerschten. Het is een geschrift dat, eenig onder dit opzicht en uitmuntend door alle bovengenoemde hoedanigheden, de neteligste kwestie van onzen tijd onder een nieuw gezichtspunt beschouwt en der verlangde oplossing nader bij brengt.

Hooren wij van den schrijver zelven, hoe hij zijne opgenomen taak opvat, en wat hij van zich zelven eischt.

„Het sociëele vraagstuk is de hoofdkwestie van den dag, welke niet slechts de binnenlandsche, maar ook de buitenlandsche staatkunde der Europeesche Staten beheerscht. Sedert het gruwelstuk te St. Petersburg gepleegd is, twijfelt geen ernstig staatsman er aan, dat alleen eene richtige en tijdige oplossing van dit moeielijk vraagstuk ons vasteland kan vrijwaren tegen die diepste en uitgebreidste omwenteling, welke de beschaafde wereld sedert het begin der Christelijke tijdrekening ondergaan heeft. Doch even ontegensprekelijk als de hooge be-

teekenis van dit vraagstuk is, even groot is ook de verscheidenheid der meeningen, welke allerwege zich openbaart èn onder de staatkundige partijen èn onder de staatkundigen zelven en hunne vakgenooten. En haperde het tot dusverre aan overeenstemming en klaarheid in de behandeling van die kwestie, dan moet de grond daarvoor in deze omstandigheid vooral gezocht worden, dat men ze gewoonlijk éénzijdig opvat, dewijl men alleen die gebreken, welke zich het meeste als gevaarspellend doen gevoelen, aangrijpt en elk van deze door behulp der wetgeving zoekt uit den weg te ruimen en te verbeteren, zonder den geheelen toestand te overzien. Deze wijze van behandeling zal echter moeielijk tot den gewenschten uitslag leiden, integendeel, de reeds bestaande onklaarheid nog vermeerderen, omdat de strijdige belangen ontelbaar zijn, en daarom niet dan uit een algemeen en hooger standpunt tot eene duurzame overeenstemming verzoend kunnen worden.

De maatschappij moet, in betrekking tot hare wording, hare ontwikkeling en de werkdadigheid harer onderdeelen als een levend lichaam beschouwd worden; en de laatstgenoemden staan tot elkander in zulk eene wederkeerige betrekking, dat de toestand en de werking van het eene lid een noodzakelijken invloed op het andere uitoefent. Elk levend lichaam is allengs geworden en gegroeid, het is niet eensklaps gemaakt. De wetten van zijne ontwikkeling moeten alzoo uit zijne natuur voortvloeien, en slechts wat met die wetten in overeenstemming is, kan weldadig op het geheel inwerken. Elk willekeurig ingrijpen in de ontwikkeling der maatschappij, hetwelk in tegenspraak met de natuurlijke levensvoorwaarden daarvan is, moet een belemmerenden, storenden en bedervenden invloed uitoefenen, terwijl slechts zulke ideeën, welke in overeenstemming met de natuurlijke inrichting van het maatschappelijk lichaam zijn, zoowel de genezing der ziekte-verschijnselen aanbrengen als zij ook de gezonde en vruchtbare ontwikkeling van het geheel wezenlijk bevorderen.

Om dan eene redelijke methode in die staatkunde in zwang te brengen, welke het sociëele belang beoogt, eene methode, waardoor een zeker werkend geneesmiddel voor de zware ziekte

van het maatschappelijk lichaam gezocht en aangewend wordt, daarvoor schijnt het van 't hoogste belang te zijn, dat men reeds van den beginne af zich eene duidelijke voorstelling make van den aard des maatschappelijken lichaams in de Christelijke Westersche Staten, en dat men uit de geschiedenis van deszelfs ontwikkeling de wetten vaststelle, waardoor het beheerscht wordt.

. . . De historische behandeling der sociëele kwestiën bevordert de kennis der zedelijke wetten, welke God den dingen ingeprent heeft en welke onder de zorgvuldige hoede der Kerk in de Europeesche maatschappij een geheel systeem van maatschappelijk-staatkundige instellingen ontwikkelden. Die eeuwige ideeën, welke aan die instellingen ten grondslag dienden, te erkennen, ze op de geheel veranderde omstandigheden van den tegenwoordigen tijd met kennis van zaken toe te passen, dan de verscheurde banden der broederschap met onze Christelijke voorvaderen wederom aan te knoopen — dat schijnt ons toe de zekerste weg te zijn ter oplossing van het sociëele vraagstuk. Dit werk is eene proeve en, in zooverre wij weten, eene eerste proeve om alleen door historische studiën, waarbij ook Protestantsche schrijvers bijzonder in aanmerking komen, volgens de aangeduide richting een dieperen blik in het wezen en den aard van ons maatschappelijk lichaam te slaan en om aan den lezer een algemeen overzicht van de ontwikkeling daarvan sinds de eerste tijden voor oogen te houden, ten einde hem het begrip dier wetten te vergemakkelijken, welker beschouwing in de door ons besproken kwestie noodzakelijk is, bijaldien men eene gelukkige oplossing van die vraagstukken wil geven, welke aan de gewichtigste belangen van alle standen raken. Wij noodigen dan ook de beschaafden van alle maatschappelijke rangen uit aan onze historische studiën alle aandacht te wijden."

De schrijver gewaagde boven van een hoog, verheven standpunt, hetwelk ingenomen moest worden om het geheele maatschappelijk gebouw te kunnen overzien en om krachtdadige geneesmiddelen te kunnen aanwenden

voor die ziekte-verschijnselen, welke allerwege zich vertoonen en gaandeweg gevaarlijker worden. Wij moeten het hem ter eere zeggen: hij heeft het hoogste standpunt ingenomen, wat maar, zelfs door het grootste genie, te bereiken is.

„Wie door geen zelfzucht of eigenwaan verblind is, maar met kalme rust een hoog standpunt opzoekt in het gebied der geschiedenis van ons Christelijk tijdvak, hij kan dat alleen vinden op den Calvarie-berg aan den voet des Kruises, aan hetwelk Jesus Christus stervende de menschheid verlost en haar de verloren bestemming teruggegeven heeft. Voor den Christen, die zich behoorlijk omtrent het verledene wil inlichten en een vasten grond wil verkrijgen ter berekening van het toekomende — dit toch is het wezenlijkst deel der staatkunde — voor hem is geen ander standpunt mogelijk dan dat op den Calvarie-berg en op de rots van Petrus. Schouwen wij van daar uit achterwaarts tot aan het begin van het menschelijk geslacht en voorwaarts tot aan het einde van deszelfs loopbaan, dan nemen alle verhoudingen en toestanden hun eigendommelijk en wezenlijk karakter aan; dan erkennen wij hun innigen, noodzakelijken samenhang, en dan zullen daaruit gevolgtrekkingen voortvloeien, verre verschillend van die, welke wij, naar het uiterlijke alleen oordeelende, ons geneigd zouden gevoelen daaruit te trekken."

Om den lezer nog nader in te lichten over het gebied, dat hij zich ter bespreking voorstelde, geeft ons de schrijver zijn gedachtengang in de volgende kernspreuken aan.

„Dewijl de mensch, uit geest en stof bestaande, deels op geestelijke, deels op lichamelijke wijze werkzaam is en zoowel geestelijke als lichamelijke behoeften bevredigen moet, daarom beweegt zich het werken der menschen ook op geestelijk en stoffelijk gebied.

In de *stoffelijke* natuur des menschen liggen twee voorname behoeften opgesloten, waaraan voldaan moet worden. Van

den eenen kant voelt hij zich gedrongen om naar dit doel van zijn aardsch bestaan te streven door gezellige vereeniging met anderen, van den anderen kant is hij door het stoffelijke zoo zeer gebonden, dat hij alleen door de hulp daarvan zijn leven behouden kan.

De gezellige vereeniging eischt *orde* als eene noodzakelijke voorwaarde; maar orde vordert ook *ondergeschiktheid*; want zij bestaat in het ondergeschikt zijn van bijzondere belangen aan een algemeen hoogst belang. Deze verhouding nu van overwicht en ondergeschiktheid sluit de tegenstelling in van *macht* en *vrijheid.*

De stoffelijke natuur des menschen en zijne afhankelijkheid van het stof leidt het individu er toe om zich stoffelijke goederen toe te eigenen. Het *bezit* ontwikkelt zich van zelf, door de wet der orde, tot *eigendom.* Het begrip van eigendom maakt het onderscheid van *rijkdom* en *armoede.*

Op die wijze ontmoeten wij op het stoffelijk gebied der menschelijke werkdadigheid vooral deze twee tegenstellingen: *macht* en *vrijheid*, *rijkdom* en *armoede.* De onderlinge strijd van deze twee tegenstellingen maakt *één gedeelte* uit van de geschiedenis der menschen.

De *geest* des menschen bezit vooral twee krachten of vermogens: van te *kennen* en te *willen*. . . . . .

. . . . . .

Op het gebied van zijn kenvermogen ontstaat er strijd tusschen *waarheid* en *dwaling.*

Het wils-vermogen des menschen hangt gedeeltelijk af van het kenvermorgen, het staat ook gedeeltelijk onder den invloed van de lagere driften des menschen, en dan ontbrandt de strijd tusschen de *vrijheid van den wil* en de *hartstochten.*

Op deze wijze vertoont zich de geschiedenis op het *geestelijk* gebied als een strijd tusschen *waarheid* en *dwaling* en als een strijd tusschen den *vrijen wil* en de *zinnelijke driften.*

Vier tegenstellingen zijn het alzoo, welke den oceaan des menschelijken levens in beroering brengen; twee op het stoffelijk gebied: *macht* tegen *vrijheid*, *rijkdom* tegen *armoede;* twee ook op geestelijk gebied: *waarheid* tegen *dwaling*, *vrij-*

heid van den wil tegen de *heerschappij der driften.* In het dagelijksch spel der golven worden nu eens deze of gene hoog opgestuwd of dan weder in den diepen afgrond neergeploft. Van tijd tot tijd echter is het rijzen en het dalen der golven als dat van een geweldigen stormvloed, welke geheele volkeren in eens dreigt te verslinden en alle menschelijke verhoudingen in wijden kring of vernietigt of in een geheel anderen toestand verandert.

Om de menschelijke maatschappij bij al dat rusteloos woelen in haar geheel of in hare onderdeelen — in de afzonderlijke Staten — zóó te leiden, dat zoowel het geheel als elk zijner onderdeelen en wederom elke persoonlijkheid in den Staat zoo weinig mogelijk in zijn welvaart gestoord en zooveel mogelijk naar zijne eindbestemming langs den waren weg gevoerd worde — dat is de taak der staatkunde. Wat in die groote kunst van den eenen kant de Katholieke Kerk, van den anderen kant de wijsheid der wereld en de door deze laatste gevormde staatsmannen volbracht hebben — dit aan de hand der geschiedenis na te gaan, de uitkomsten van beider werkzaamheid met elkander te vergelijken en uit die vergelijking praktische gevolgtrekkingen te maken, dat is het onderwerp van onze studiën, waarvan wij de slotsom in dit boek hebben neergelegd."

H. J. H. RUSCHEBLATT.

CORRESPONDENTIE

OVER GEHUWDE KERKELIJKE WAARDIGHEIDSBEKLEEDERS.

Mijnheer de Redacteur.

Zooals in de laatst verschenen aflevering van *De Katholiek*, naar mijn bescheiden meening, duidelijk werd aangetoond, waren er gedurende de dertiende eeuw in de Groninger Ommelanden Dekens, die evenwel geene der drie *heilige* of *hoogere* wijdingen hadden ontvangen en in den echtelijken staat leefden. De hooggeachte Schrijver, die deze verklaring gaf van „den gehuwden staat van eenige geestelijken in Friesland", liet tevens zien, dat dergelijke toestanden in de middeleeuwsche Kerk meer voorkwamen. Ter staving zijner bewering beriep hij zich met volle recht op eenige bepalingen der Pausen Alexander III en Gregorius X en van de 2e en de 3e Lateraansche Kerkvergadering, terwijl een kanon uit het Keulsche Concilie van 1260 aan deze bewijsvoering eene bijzondere kracht en toepasselijkheid gaf.

Het zij mij geoorloofd eene plaats in *De Katholiek* voor de volgende mededeelingen uit de Iersche kerkelijke geschiedenis te verzoeken: zij laten zien, hoe ook *in de Iersche middeleeuwsche Kerk gehuwde leeken menigwerf den titel droegen van kerkelijke waardigheids-*

bekleeders; en dit geschiedde ook nog in latere eeuwen. Mijne mededeelingen nam ik grootendeels letterlijk uit Haverty's *School- and College-History of Ireland* (Dublin. James Duffy Sons and Company. 1875).

Het beginsel der erfelijkheid (het *clan*-beginsel) werd bij de Ieren, van zeer oude tijden af, toegepast in de overlevering van kerkelijke waardigheden en bezittingen, en was in verloop van tijd eene overvloedige bron van misbruiken. Bisdommen, abdijen en andere beneficiën werden langzamerhand dermate verbonden aan de familie der stichters, dat ten laatste bij ontstentenis van geestelijke personen in de families, de titels en de inkomsten dier waardigheden aan leeken van diezelfde families werden verleend, terwijl geestelijken, die de vereischte wijdingen ontvangen hadden, werden gedelegeerd om de kerkelijke bedieningen, die tot die waardigheden behoorden, uit te oefenen. Vandaar dat er personen waren, die den naam droegen van aartsbisschoppen, bisschoppen, abten en priors van kloosters — d. w. z. die de opbrengsten, de inkomsten, de voorrechten dier waardigheden genoten, en daar zij de *heilige* wijdingen niet hadden ontvangen, gehuwd kunnen geweest zijn. Deze gewoonte moet tot veel verwarring aanleiding gegeven hebben, en eenige nieuwere schrijvers, die òf wel den grond der zaak niet kenden, òf al te gaarne hierin eene overeenstemming zagen met hunne vooroordeelen, hebben dit aangegrepen om te toonen, dat de geestelijken in de Iersche Kerk niet gehouden waren aan het heilig celibaat. De nasporingen echter van den laatsten tijd hebben bewezen, dat dit eene schromelijke vergissing was, gelijk iedereen die

onbevooroordeeld de geschiedenis der Iersche Kerk heeft bestudeerd, kan weten; en door geen enkel voorbeeld kan worden aangetoond, dat ooit in de Iersche Kerk het huwelijk van iemand, die de *heilige* orden ontvangen had, werd toegelaten.

De bezitters of erfgenamen der hoogere kerkelijke waardigheden, 't zij geestelijken of leeken, werden in 't algemeen *comhorba* (opvolger) genoemd. Zoo was de aartsbisschop van Armagh *comhorba* van St. Patricius, de aartsbisschop van Tuam *comhorba* van St. Jarlath, de abt van Hy *comhorba* van St. Columbkille enz. Het grondbezit, dat aan de kerken of kloosters behoorde, werd gepacht of bestuurd door officialen, die *herenach* of *erenach* heetten, eene waardigheid oorspronkelijk overeenkomende met die van Aartsdiaken, in den zin, welken deze titel had in de Kerk der eerste eeuwen, d. i., dat zij de opbrengsten van de landerijen besteedden tot instandhouding der kerken en tot ondersteuning der armen. Na eenigen tijd waren de *herenachs* allen leeken. Het ambt was meerendeels erfelijk in de familie of den stam des stichters; konden echter de leden der familie het niet eens worden in de keuze, dan waren het de bisschop en de geestelijkheid, die onder zekere voorwaarden een *herenach* kozen, en deze was dan houder der kerkelijke landgoederen tegen een vastgestelde pacht of contributie.....[1])

---

[1]) Dr. Reeves zegt in eene noot over „erfelijke abdijen" (*Vita S. Columb.* p. 355): „Het Boek van Armagh geeft ons daar waar verhaald wordt van de stichting van Trim, een zeer te waardeeren inzicht in het voormalig bestuur van de Iersche kloosters.

„In die kerk was eene *ecclesiastica progenies* en eene *plebilis progenies*,

Het ambt van *comhorba* was essentiëel verschillend van dat van *herenach*, en ging oorspronkelijk samen met een rang en jurisdiktie; en ofschoon Colgan zegt, dat in zijn tijd (de 17e eeuw) zeer weinigen van de *comhorba's*, de heilige orden hadden ontvangen [1]), toch is het bekend, dat het tegendeel 't geval was in de middeleeuwen. Doch als kerkelijke waardigheden en beneficiën in

---

eene kerkelijke en eene wereldlijke opvolging: de eerste in 't geestelijke, de tweede (die van 't bloed) in 't tijdelijke, en beiden waren afkomstig van den oorspronkelijken stichter..... De overlevering in rechte lijn, van de waardigheid van abt, waarvan blijkt in de Iersche jaarboeken tegen het einde der 8e eeuw, had waarschijnlijk zijn oorsprong hierin, dat de *plebilis progenies*, aan de verschillende kloosters verbonden, zich de functiën van de *ecclesiastica progenies* aanmatigde, waaruit noodzakelijk zou volgen, dat de eerste naliet de opvolging der tweede in stand te houden. In ieder geval kon de persoon, die in possessie was, een schijn van het geestelijk karakter ophouden door de tonsuur en een der lagere orden. Dit komt tamelijk wel overeen met hetgeen Giraldus Cambrensis zegt over de *abbates laici* (*Itiner.* II 4)"

Dr. Reeves verklaart verder op grond hiervan, hoe men in de canons van St. Patrick gewag gemaakt vindt van den *Clericus et uxor ejus* (can. 6); en het is te hopen, dat wij, na deze openhartige mededeeling, door een zoo uitstekend Protestantsch godgeleerde van het resultaat zijner naspooringen over dit onderwerp afgelegd, niet meer zullen hooren van gehuwde abten enz. in de Iersche Kerk. — Haverty, blz. 137 en 139.

[1]) In de zoogenaamde *Annals of the Four masters*, door Dr. O'Donovan uit het Iersch in het Engelsch vertaald, begint het verhaal van de vlucht der vorsten van Tyrone en Tyrconnell uit Ierland, in het jaar 1607 aldus: „Maguire (Cuconnaught) en Donogh, zoon van Mahon, die *de zoon was van den Bisschop O'Brien*, zeilden in een schip naar Ierland en landden in de haven van Swilly. Toen namen zij van Ierland mede" enz. enz. — Hayes, *Irish Ballads*. I, blz. 146. — Als waarlijk het oud gebruik, waarvan Colgan spreekt, in zijn tijd zoo algemeen was geworden, zou dit misschien hierdoor vooral te verklaren zijn, dat de Katholieken van Ierland de kerkelijke goederen veiliger achtten, als zij in handen waren van machtige leeken, die er als op een erfelijk goed aanspraak op konden maken.

't bezit waren van personen, die de vereischte wijdingen niet hadden ontvangen, dan werd hun gewoonlijk de tonsuur of eene der mindere orden toegediend, zoodat de titularissen aanspraak konden maken op den naam van *Clerici.*

Op de Synode van Fidh-Aengussa (Aengus-Grove) in het jaar IIII, die door 50 bisschoppen, 300 priesters en 3000 andere geestelijken werd bijgewoond, werden tegen dit misbruik maatregelen beraamd. Ofschoon Haverty als zijne meening te kennen geeft, dat het niet zeer algemeen was: het feit, dat het vooral in de primatiale Kerk van Armagh heerschte, geeft genoeg te denken. Niet minder dan acht leeken, die gehuwd waren, volgden daar elkander als *comhorba's* van St. Patricius op. De vader werd opgevolgd door zijn zoon, en de hoogste waardigheid in de Iersche Kerk werd dus als een bloot wereldsch erfgoed behandeld. Zie Haverty, blz. 205.

Was dit een toestand, die mannen als den Heiligen Bisschop Malachias en zijn' vriend den H. Bernardus van Clairvaux ergerden en bedroefden, „de gewoonte had voor menig ander het stuitende daarvan voor een groot deel ontnomen, en zoo vinden wij bij de Annalisten — ofschoon zelve geestelijken — van deze zelfde ingedrongenen melding gemaakt zonder eenige bepaalde veroordeeling en hen over 't algemeen voorgesteld als het einde huns levens doorbrengend in strenge boete en gebed[1]).

---

[1]) Dit was volstrekt geen op zichzelf staand feit en geen bewijs, dat deze naam-bisschoppen zich als buitengewoon misdadig beschouwden. Immers zeer vele stamhoofden en andere aanzienlijken der Ieren, mannen en vrouwen, gingen in klooster of kluis onder boete den dood verbeiden.

Wij mogen daarom eene min of meer verschoonende verklaring van dit gebruik vinden in de aanmatiging van de weinige machtige families, die in die tijden van wanorde zich aan usurpatie schuldig maakten." Haverty, blz. 206.

De groote Synode van het jaar 1111 was ook bijgewoond door den Primaat-Aartsbisschop van Armagh, den H. Celsus. Ofschoon een lid van de familie, die zich dezen bisschopszetel aanmatigde, had hij met de Synode medegewerkt tot het nemen van maatregen om aan dergelijk misbruik een einde te maken. Diensvolgens gaf hij kort voor zijn dood (in 1129) als zijn wil te kennen, dat de H. Malachias, dien hij van zijne jeugd af had gekend, tot zijn opvolger zou verkozen worden. Zoodra echter zijn dood bekend werd, stond er een leek op met name Muirkertach of Maurits, die op den zetel als zijn erfelijk recht aanspraak maakte, en door de hulp zijner machtige familie tot opvolger van St. Patrick werd verklaard, en in zijne heiligschennige overweldiging gehandhaafd. Deze Maurits was de zoon van Donald, den voorganger van de H. Celsus, en kleinzoon van Amalgid, een ander der naam-bisschoppen of *comhorba's*.

In het jaar 1132 vergaderden Gilbert, Bisschop van Limerick, Apostolisch Delegaat, en Malchus, Bisschop van Lismore, verschillende bisschoppen en stamhoofden, die zich gezamenlijk naar den H. Malachias begaven en deels door gebeden uit naam van geestelijkheid en volk, deels door bedreigingen, zelfs met de excommunicatie, hem drongen zijne schuilplaats in het door hem gestichte klooster te Ibrach te verlaten en het bestuur der Kerk van Armagh op zich te nemen. In de twee jaren, die nu volgden, heerschte er een betreurenswaardig schisma,

daar de ingedrongene, gesteund door de machtige partij, waartoe hij behoorde, nog altoos den zetel met de inkomsten daarvan bleef behouden, terwijl de H. Malachias de functiën van Aartsbisschop uitoefende, doch het niet waagde in zijne bisschoppelijke stad te komen, uit vrees, dat er eene opschudding zou ontstaan en het verlies van menschenlevens hierbij mocht te betreuren zijn.

Samenzweringen werden tegen zijn leven gesmeed, maar op providentiëele wijze werd hij daar tegen beschermd. Ten laatste, in 1134, stierf de overweldiger, nadat hij, gelijk men verzekert, teekenen van een oprecht berouw gegeven had. Maar een ander indringer kwam in zijne plaats, zekere Nieil of Nigellus.

Tegen dezen werd de ingenomenheid van het volk zoo sterk, dat hij genoodzaakt was te vluchten; doch hij was er op bedacht geweest den bisschopsstaf van den H. Patricius — staf van Jesus genoemd [1]) — en het Evangelieboek van dezen Apostel van Ierland mede te nemen, en met behulp van deze eerbiedwaardige relieken bleef hij nog altoos enkele personen misleiden met zijne bewering, dat hij de rechtmatige opvolger was van St. Patrick.

Eindelijk echter liet hij zich bewegen gemelden staf en 't Evangelieboek af te staan. De H. Malachias had

---

[1]) Deze staf werd aldus genoemd omdat, volgens eene vrome legende, de H. Patricius, tijdens eene afzondering op een eiland in de Middellandsche Zee, hem ontvangen had van een geheimzinnig persoon, aan wien de Heer zelf hem tot dat doel had gegeven. De „staf van Jesus" werd met verscheidene andere godvruchtige relikwiëen — o. a. een beeld van de H. Maagd — in 't jaar 1538 openlijk te Dublin verbrand op last van George Browne, eersten Protestantschen aartsbisschop van Dublin.

den zetel van Armagh alleen aanvaard op voorwaarde, dat hij dien weder zou mogen verlaten, zoodra de tucht in het aartsbisdom was hersteld.

Toen dit nu geschied was, legde de Heilige in 1137 zijne waardigheid van Primaat-Aartsbisschop neder. Nogmaals poogde nu Nigellus, volgens sommige Annalisten, zich daarvan meester te maken; doch te vergeefs. Zij werd opgedragen aan den abt van het klooster te Derry, Gilla Mac Liag bij Colgan, bekend onder den naam van den H. Gelasius. Haverty, blzz. 212—215.

A.

VERSCHEIDENHEDEN.

DIE BIBLISCHEN FRAUEN DES ALTEN TESTAMENTES,

VON

DR. HERMANN ZSCHOKKE [1]).

Werken, die zich tot een bepaald gedeelte van het lezend publiek richten, dragen reeds eene bijzondere aanbeveling op het voorhoofd. Doch het is daarom niet altijd eene lucrative zaak zulk een werk te schrijven. Vooral niet in onzen tijd, waarin niet alleen vele oppervlakkige tijdschriften grondig gestudeerde werken verdringen, maar zelfs de tijd welke tot de lectuur der best geschreven *revue* artikels zou passen, door het lezen der daghladen wordt ingenomen. Schrijft men echter voor een klein publiek, dan kan men zijne lezers beter boeien en meer nut stichten. Welnu, dit streven ligt in het werk van Zschokke, waarvan het onderwerp onze hooge bewondering verdient.

Men kende tot nog toe een zeker aantal werken in verschillende talen, over de vrouwen des Ouden Testaments, of over bijzondere begenadigde vrouwen in 't algemeen geschreven. Eenige daarvan, zooals die van Greiling (1814), van Katharina Diez (1864), Bader (Parijs, 1873), G. Engelbach (1882), Darboy (Parijs, 1878), Grace Aquilar (Londen, 1875), worden door den Schrijver zelven opgegeven.

Wij zouden daaraan nog kunnen toevoegen: *Die Frauen*

---

[1]) *O. ö. Professor der Theologie an der K. K. Universität in Wien. Mit fürsterzbischöflicher Approbation.* Freiburg im Breisgau, Herder'sche Verlagshandlung. 1882. VIII en 468 blzz. gr. 8°.

der Bibel in Bildern, *mit erläuterndem Texte*, Leipzig, 1851; Jung, *Geschichte der Frauen . . . . bis zur Erscheinung des Christenthums*, Frankfort, 1850, werken over historische vrouwen van Geist, W. Müller, J. de Ségur, J. Stern, E. Weill (*La femme juive*) [1]) enz.; geene dezer werken kan echter, wat de hooge opvatting van het onderwerp betreft, met Zschokke's studie op ééne lijn worden geplaatst. Eerstgenoemde zijn meer historisch en populair behandeld; in vele der laatstgenoemde werken verbreiden zich de schrijvers ook over de eeuwen des Christendoms. Zij treden door de uitgebreidheid der stof, van de eene zijde, minder in bijzonderheden en mengen, van de andere zijde, meer persoonlijke opvattingen in hunne studie.

Zschokke nu doet geen van beiden. Hij werkt streng historisch, geeft vervolgens de waardeering der medegedeelde feiten en karakters volgens de grootste schrijvers, vooral godgeleerden welke zich met het onderwerp bijzonder hebben bezig gehouden, en wendt dan zijn dus gevormd en toegelicht beeld aan, om den lezer tot de hoogste deugd op te wekken en (zonder sentimenteele overdenkingen) door de feiten zelven op den weg ter volmaking te wijzen.

De eigenaardigheid der personaadjes welke hier worden opgevoerd, en het innig verkeer met God — waardoor de menschelijke handelingen, of liever de wetten, waarnaar de uitverkorenen van de vóór-Christelijke oudheid leven, eenen geheel anderen geest ademen, dan die welke door de Staats- en andere wetten van latere eeuw waait — deze hoedanigheden maken de studie van het boek bijzonder nuttig voor hen die of door hunnen stand als geestelijken geroepen zijn anderen het Godsbestuur der oude wereld uit te leggen, of voor zulke leeken, welke door jaren en adel van bedoeling zich aangespoord voelen zich zelven en misschien hunne huisgenooten, door voorbeelden uit de geschiedenis van het volk Gods, al dieper en dieper te doordringen van een onverzettelijk vertrouwen op God en zijne genade.

Aan zulke lezers verleent de lezing van dit werk niet alleen

---

[1]) We herinneren hier nog aan de *Bijbelsche Vrouwen* van Ds. ten Kate.

een groot genot, maar voorzeker een krachtig wapen van de eene zijde tegen het ongeloof, van de andere zijde tegen het bijgeloof en de sentimenteele opvatting der goddelijke geheimen en der kerk- en heiligengeschiedenis.

De Schrijver, van het hoogste doel bezield, ontziet zich daarom ook geenszins „Dinge heikler Natur" aan te roeren; doch dit geschiedt (wij behoeven het niet te zeggen) binnen de grenzen der eerbaarheid, en, zegt de Schrijver, „nach dem Grundsatse, dass dem Reinen alles rein ist."

Verder stelt Dr. Z. zich niet tevreden de groote schrijvers ter toelichting aan te halen, maar deelt lange citaten mede, dat de studie van het onderwerp aan oningewijden zeer vergemakkelijkt. Kiezen wij bij voorbeeld uit de menigte schoone beelden § 20, „Noëmi, Orpha und Ruth" getiteld.

De Schrijver verhaalt eenvoudig, hoe Emimelech met zijn gezin naar Moab verhuisde, en hoe zijne zonen huwelijken aangingen met Ruth en Orpha. Doch al dadelijk worden in dit verhaal de opmerkingen der schrijvers en hunne archeologische toelichtingen ingevlochten, zonder dat de stijl daaronder lijdt of het genoegen der lezing gestoord wordt. De plaatsen, hierop betrekkelijk, uit Josephus, Isidorus, Augustinus, Serarius, enz. enz., worden aan den voet der bladzijde opgegeven. Waar Noëmi meer op den voorgrondt treedt, en hare schoondochters, weduwen geworden, tot een tweede huwelijk wil bewegen, vloeien de aanhalingen, uit Hiëronymus, Origenes, Petrus Damiani, verder weer uit Theodoretus, Augustinus, Ambrosius rijkelijker, om de groote geheimnissen en het leven in en door God te verduidelijken, wat de reine Ruth leidt in hare vereeniging met den bejaarden Booz. Ruth wordt dan ook ten slotte, met den H. Chrysostomus vergeleken bij „de heidensche wereld, de moeder der koningen, die de bruid Christi" wordt (bl. 217).

Nadat de Oud-Testamentelijke vrouwen en hun leven, vol van goddelijke mysteriën, zijn geschetst, wordt ten slotte de beteekenis der H. Maagd beschreven en toegelicht; want Maria is evenzeer de laatste der vrouwen van het Oude, als de eerste van het Nieuwe Testament.

Al wat de propheten, de kerkvaders en alle hoogbegaafde schrijvers als zinnebeelden der H. Maagd hebben aangevoerd, wordt hier opgehaald en toegelicht.

Naar de woorden van den H. Albert is Maria vooreerst het „sterkste schepsel" Gods, dat God zelven tot zich getrokken heeft (410). Bernardus, Joannes Damascenus, Germanus, Theodorus Studita hebben groote lijsten geschreven van de Oud-Testamentelijke typen die op Maria betrekking hebben.

Maria wordt, door Gregorius van Nazianze en vele andere schrijvers, met den hemel boven ons vergeleken. Ook de wolken (413) dienen als zinnebeeld der Moeder Gods. Zij is de wolkenzuil die den nacht der Israelieten verlicht. Zij is de rookzuil uit het Hooglied. Zij is de troon Gods, de hemelsche woning. Zij is gelijk het morgenrood, de maan, de zon, de sterren (417). Zij is de waarheid, de gerechtigheid, het Land der Belofte. Zij is de „heilige aarde" en wordt bijzonder bij 't paradijs vergeleken. Zij is de geslotene welriekende hof uit het Hooglied. Maria is het geurige veld waarvan Isaak gewaagde. Zij is ook het woeste aardrijk waarop het manna viel. De hooge berg is haar zinnebeeld, evenzoo de Myrrhenheuvel en de Wierookberg des goddelijken Bruidegoms, de berg Moria, de rots in de woestijn. Zij is als een bron, als de verzegelde bron uit het Hooglied, de bron des Eeds waarbij Abraham zijn verbond sloot met Abimelech. Zij is de stroom die het paradijs bevochtigde. Zij is, volgens de kerkleeraars, de zee waarvan de Psalmist spreekt (428). Zij is bondstent en tempel der heilige Drievuldigheid. Maria is de gesloten poort, waarvan de profeet Ezechiël spreekt; de arke des Verbonds waarvan David gewaagt, de kandelaar met zeven lichten, het gouden altaar, de tafel der toonbrooden, het gouden vat met manna, het voorhangsel, het gouden wierookvat, de bloeiende Aronsstaf (436). Zij is Davids stad, Sion, en de toren van ivoor uit het Hooglied. Zij is de ingang der Kerk; Maria is het huis der wijsheid, waarvan Salomo spreekt. Zij is Salomons troon, zijn draagbaar (445).

Maria is de levende arke, de Jacobsladder, Gods huis,

deur des hemels, 's hemels brug. Zij is het brandende en toch niet verterende doornbosch, de wonderstaf van Mozes, de vacht van Gideon, het zoutvat van Elisaeus, het verzegelde boek, de vaas der hope, de tarwe (455), de duive, de levensboom, de nardus uit het Hooglied, de bloem des velds, de lelie onder de doornen, de ceder, de cipres. Zij is de palmboom, de roos van Jericho en de olijfboom; zij eindelijk is de wijnstok met heerlijke vruchten (460).

Alle deze eigenschappen nu worden door vele tientallen van aanhalingen omschreven, toegelicht en bevestigd — een rijke schat voor de kanselwelsprekendheid, een overvloedige bron van dichterlijkheid en geleerdheid, waarvan de aandachtige gemeente de treffelijkste indrukken kan medenemen. Er is zooveel heerlijks in onze heilige boeken van het Oude Testament, dat door priestermond toegelicht en verbreid, rijke vruchten kan afwerpen van geloof en liefde, moed en *kracht* onder de leeken. Daarom, heil den Schrijver die daartoe medewerkt!

Dr. P. A. T.

LEUVEN, Maart 1883.

LA SANTA CASA [1]).

Het is meer dan veertig jaren geleden, toen ik, nog kind, met andere kinderen eene vrome oude matrone meermalen van „het heilige Huisje van Lorette" hoorde verhalen. Hoe hingen we aan hare lippen! ze vertelde zoo schoon van de mirakelen, die de goddelijke almacht daar uitwerkte, van de heilige Geheimen, die binnen diezelfde muren waren voltrok-

---

[1]) *Het Heilig Huis van Nazareth thans vereerd te Loreto*, door F. Heynen, S. J. 's Hertogenbosch. Maatschappij De Katholieke Illustratie. 1882. 122 blzz. — *f* 1.50.

ken, van Gods wonderdaad, die het heiligdom uit Palestina naar Italië had overgevoerd. Zij toonde ons somtijds eene kleine gewijde kaars, door een godvruchtig en arm pelgrim, vóór jaren, uit Loreto meegebracht; hij had deze gedachtenis aan hare ouders geschonken; ik zie nog 't mirakuleuze beeld der H. Maagd met het goddelijk Kind, dat er op afgeschilderd stond; en de vurige dienares der Moeder Gods verzuimde nooit aan de luisterende jeugd te zeggen, hoe hare ouders, terwijl de Franschen de stad hunner inwoning beschoten en schenen met hun bommen alles te zullen vernielen, dit kaarsje hadden ontstoken om de bescherming der Allerheiligste Maagd bij het dreigend levensgevaar te verwerven; hierom bewaarde zij het tot aan haren dood met een dubbele zorg.

Zoo leefde bij onze Katholieken de devotie tot het Heilig Huis van Loreto.

Deze vereering zal, ongetwijfeld, merkelijk bevorderd worden door het werk, dat de welversneden pen van den Z. E. Pater F. Heynen S. J. onlangs voltooid heeft, en dat hij, met verschillende plattegronden en plannen en vele goede afbeeldingen voorzien, in een royaal formaat en netten druk liet verschijnen. Dit boek is op de eerste plaats een beknopt, maar sterk pleidooi ter staving der godvruchtige overtuiging, waaruit de hooge vereering der *Santa Casa* ontsproten is.

Het laat zien, met hoeveel recht dit heiligdom vereerd wordt als het eigen huis, waarin de H. Maagd te Nazareth de Boodschap des Engels ontving en later met den Heer en den H. Jozef woonde, en dat op mirakuleuze wijze uit Palestina naar Europa is overgevoerd. Overbodig is de opmerking, dat hier geene gevoelsargumenten of weinig steek houdende getuigenissen en beoordeelingen van onwetende en onaanzienlijke lieden worden aangehaald, en dat aan de eischen der kritiek niet te kort is gedaan. Wie voor het tegendeel bang zou wezen, toont zijne onbekendheid met de andere geschriften van Pater Heynen, die ten waarborg strekken, dat men van hem zulk eene onwetenschappelijkheid niet verwachten kan; maar, wat nog erger is, hij toont ook zijn volslagen onwetend-

heid betreffende de zeer uitgebreide hagiographische literatuur; indien hij het Latijn machtig is, dan zal de lezing van eenige hoofdstukken uit het boek: *De Servorum Dei beatificatione* enz. van Paus Benedictus XIV of van een paar heiligenlevens uit de Bollandisten hem wel van zulk eene vrees omtrent de volkomen onbewezenheid van wonderverhalen genezen. Pater Heynen ontleent zijne gronden aan de geschiedenis, de archaeologie, de topographie van 't H. Land en zelfs aan de analyse der chemie, gronden, die met elkander vereenigd, hem tot deze conclusie, zoo wij meenen, volle recht geven: „Loreto verheugt zich in het bezit der h. woning, binnen wier gezegende wanden de goddelijke mysteriën onzer verlossing een aanvang hebben genomen, en de H. Familie gedurende vele jaren veilige gastvrijheid heeft genoten."

Hiermede besluit hij zijn betoog en laat daarop eene nauwkeurige beschrijving volgen der *Santa Casa* in haren tegenwoordigen inwendigen en uitwendigen toestand. Hij leidt u het heiligdom binnen tot voor het alom bekende mirakuleuze beeld der H. Moedermaagd, maakt u op alles opmerkzaam, geeft u van alles verklaring. Vindt gij hier uwe godsvrucht voldaan, dan toont hij u ieder deel van den in blank Cararisch marmer uitgevoerden en door Bramante ontworpen prachtbouw, die de *Santa Casa* van buiten als bekleedt en tegelijk eene heerlijke hulde is, door voortreffelijke meesters der beeldhouwkunst aan de H. Maagd en het Geheim der Menschwording gebracht.

De lezing van dit boek wekt zeker bij menigeen het zielsverlangen: O mocht ook ik mij kunnen aansluiten bij de ontelbare pelgrimsscharen, die sedert de dertiende eeuw dit heiligdom bezocht en daar het verheven Geheim der Incarnatie en de H. Maagd vereerd hebben, die daar met de diepste innigheid baden en Loreto nooit ongetroost verlieten, want zij hebben daar toch zeker treffend ondervonden, dat Maria alles bij God vermag. Voor velen onzer landgenooten is dit geluk niet weggelegd; doch „het meest wenschelijke van dat voorrecht, zegt de Schrijver, behoeft niemand te missen die het wenscht te genieten. Hij verlevendige zijn geloof, en de af-

stand zal verdwijnen, die hem van Loreto scheidt..... Bij dit verlevendigd geloof voege hij een onbegrensd vertrouwen op God en de voorbede der H. Maagd; en God, die den wil aanneemt voor de daad, zal hem geen enkele der gunsten onthouden, welke hij te Loreto komend zou hebben verkregen."

Wij houden ons overtuigd, die „bedevaart der geesten naar Loreto", en de devotie voor de *Santa Casa* zal door dit degelijke en schoone boek in Nederland krachtig worden bevorderd.

H.

DRIE BLOEMLEZINGEN.

De Heer J. L. Peters, Leeraar te Roermond, heeft achtereenvolgens drie bloemlezingen uitgegeven, welke ons ter beoordeeling zijn toegezonden.

De eerste is getiteld: *Bloemlezing uit Vondel's kleinere gedichten* (Schiedam bij Roelants); de tweede en derde: *Rijm en onrijm, een leesboek voor middelbare en andere scholen*, vormen twee deelen: 't eerste *proza*, 't tweede *poëzie* (Venlo bij de Wed. Uyttenbroek, en Amsterdam bij van Langenhuijsen).

Het beoordeelen van bloemlezingen heeft altijd een eigenaardige moeielijkheid. Zoo ooit toch, dan geldt dáárbij het bekende: *de gustibus non est disputandum*. Laat tien smaakvolle hoveniers de keurige bloemen uit hun hof tot een bouquet te zamen vlechten, ieder dier bouquetten zal waarlijk schoon zijn, ofschoon zij onderling alle verschillen; komen de koopers of koopsters eene keuze doen tot versiering van hun woonvertrek of salon, dan zal de eene verre prefereeren wat de ander ter zijde stelt, de ander gretig het oog slaan op hetgeen de eene schier achteloos voorbijgaat. Deze heeft een bijzondere voorliefde voor de stralende roode roos, gene voor de vlekkelooze lelie, een derde voor het vriendelijke vergeet-mij-niet, een vierde voor het bescheiden viooltje, een vijfde voor de geurige hyacinth, enz.

Hetzelfde geldt bij het beoordeelen van een litterarischen bloemruiker, door welke bekwame hand hij ook moge zijn samengevlochten; naar de richting van den smaak des beoordeelaars zal de een wenschen, dat dít er nog bij ware opgenomen, dát er ware uitgelaten, enz. En . . . ieder hunner kan gelijk hebben: *de gustibus non est disputandum.*

Het is voor geen enkel onzer lezers van belang te weten, welke richting de smaak van „Schrijver dezes" uitgaat, en wij hebben derhalve bij het beoordeelen der bovengenoemde werkjes eenvoudig objectief te onderzoeken, welk doel de geachte Verzamelaar zich heeft voor oogen gesteld, en of zijne bloemlezingen aan het doel beantwoorden.

Alle drie de boekjes zijn bestemd voor *jeugdige* scholieren: het eerste maakt hen, voor zoover hun jaren en ontwikkeling het toelaten, bekend met Vondel; de twee laatste bevatten dicht- en prozastukken van verschillende schrijvers uit de laatste tijden. Wij voor ons achten de door den Verzamelaar gemaakte keuze, met het oog op de personen voor wie hij zijn boekjes maakte, zeer gelukkig. Eerstens komt er niets in voor, wat op jeugdige geesten of harten een schadelijken invloed kan hebben, — overigens een geringe verdienste; vervolgens hebben de beide deelen: *Rijm en Onrijm* een zeer groote variëteit, daar de Verzamelaar — zeer juist, naar onze meening — getracht heeft het ernstige met het schertsende te vereenigen; maar de ernst gaat niet boven het bereik van „12—15 jarige scholieren", voor welke de Verzamelaar heeft gearbeid, en de scherts daalt niet af tot het onbeduidende en flauwe. Ook wat de litterarische waarde van den *vorm* betreft, is de keuze goed gemaakt: door het aandachtig lezen dier modellen kan de jonge scholier, geleid door een ervaren meester, wat leeren; hij „heeft er wat aan".

Hetzelfde geldt in nog hoogere mate van 's Leeraars Bloemlezing uit Vondel; zeer van pas heeft de Verzamelaar hier enkele opheldérende aanteekeningen bijgevoegd. Doch waarom die *achter* in het boekje, en wel waar men ze 't minst zou verwachten . . . in den *bladwijzer* aangebracht? Waarom niet aan den voet der bladzijden bij de respectieve woorden?

„12—15 jarige scholieren" zoeken niet graag en vooral niet in een *lees*boek.

Het kan dus niemand verwonderen, dat wij de uitgave van deze en dergelijke werkjes met ingenomenheid begroeten. Niet met maag bedervend beschilderd suikergoed, maar met smakelijke en toch voedzame spijzen moet men — en reeds van den jeugdigen leeftijd af — hèn opkweeken, die eenmaal hetzij gewijde of ongewijde ambten in de kerkelijke of burgerlijke maatschappij zullen bekleeden, en die de vorming behoeven, welke, bij andere middelen, ook zeker niet weinig door de studie der schoone letteren wordt verkregen. En hier kunnen wij niet nalaten ten slotte de volgende woorden af te schrijven van Mgr. Dupanloup, die, naar men weet, zich voor het onderwijs der jeugd onschatbare verdiensten heeft verworven:

„L'étude des langues et des littératures a une appropriation particulière, une vertu toute spéciale pour élever, développer, fortifier les facultés les plus perfectibles d'une jeune intelligence, et c'est par là précisement que cette étude a la puissance intime de former en l'homme la *pensée* et la *parole* . . . .

„Pour moi, je n'ai jamais visité une classe — la plus élevée ou la plus humble des *Humanités* — sans observer avec admiration à quel point cette étude des langues et des littératures exerce et cultive toutes les facultés des enfants à la fois, l'intelligence, l'imagination, la sensibilité; donne à chacune de ces facultés une nourriture *convenable*, des idées, des images, des sentiments, et en fait l'aliment le mieux *proportionné* à leur âge: l'élément philosophique, rationnel s'y trouve toujours, et c'est un bien, en même temps qu'une nécessité; mais il prédomine pas trop: *c'est un cours de logique naturel*, simple, à la portée des plus jeunes esprits.

„Et de plus, cette étude applique et exerce toutes les autres puissances actives de l'âme: la perception, l'attention, la comparaison, le jugement, le bon sens moral, le bon goût littéraire, la délicatesse de l'esprit et du coeur.

„Elle exerce admirablement aussi la mémoire, en la remplissant de ces choses nobles, gracieuses, élevées, brillantes, dont la mémoire a besoin de s'enrichir et de s'orner.

„C'est merveille de voir, par exemple, dans une classe de *sixième* bien faite, comment toutes ces facultés naissantes s'élèvent, s'animent, se développent en ces jeunes enfants. Le soleil du printemps et ses pluies vivifiantes ne fécondent pas la terre plus heureusement pour y faire germer et croître les plantes, éclore les fleurs, mûrir les fruits." (*De la haute éducation intellectuelle*, T. II, L. I, Ch. VII)

L.

TWEE NIEUWE UITGAVEN.

Met genoegen kunnen wij aan onze lezers mededeelen, dat onlangs een tweede en zeer fraaie uitgave is verschenen van *Germania's Dichtbloemen, verzameld en overgeplant door* B. van Meurs. *Tweede vermeerderde druk.* (Kuilenburg, Blom en Olivierse). De eerste uitgave verscheen in 1874 en werd datzelfde jaar in dit tijdschrift met ingenomenheid besproken en aanbevolen.

Sedert heeft de dichter onze letterkunde met menige kostelijke proeve, ook van zijn eigenaardige dichtgave verrijkt: wij hebben slechts te verwijzen naar de voortreffelijke studie over Ludwig Uhland en naar het alom zoo gunstig bekende *Kriekende Kriekske*, dat den „nachtegaol" en den „leuwrik" niet „aondurfde", maar zulk eene verscheidenheid van vriendelijke tonen ten beste gaf, dat het zich een blijvende plaats aan menigen huiselijken haard veroverd heeft. Aan den titel getrouw, toont de dichter zich een gast, die, zonder veel plaats te vragen of hooge aanspraken te laten gelden, 's levens lief en leed, altoos blijmoedig en goed gehumeurd, weet te deelen, en in het schertsende woord menige ernstige les aanbeveelt.

Van dezen uitmuntenden bundel *Betuwsche Gedichten* is dezer dagen insgelijks een tweede uitgave verschenen (Utrecht, Wed. J. R. van Rossum, gedrukt bij J. van Boekhoven) die,

wat het uiterlijke betreft, den goeden smaak en de kunstvaardigheid zoowel van den ontwerper als van den uitvoerder alle eer aandoet, en tevens met eenige nieuwe gedichten vermeerderd is. Wij zullen niet uitweiden over druk en papier, over de sierlijke omlijsting, over de welgekozen vignetten, welke dezen bundel, in een ongemeenen band gevat, inderdaad tot een kunstwerk maken. Liever deelen wij eenige strophen mede van een der nieuwe gedichten, welke aan onze lezers in deze lentemaand zeker welkom zullen zijn: een betere aanbeveling dan alle aanprijzing van onzen kant.

Ik leg mien heufd gerust ter neer;
Ik bin tevrejen: 'k wuns niks meer.
Toch één verzuuk .... maor hou 'et stil,
Volbreng 'et as mien lesten wil
Zoo haost mien lempke is uutgeblust
En 'k ginder op 'et karkhof rust:

Als 't leste vlukske snew versmelt,
Het tekske mals wordt, 't knupke zwelt,
Het gruune gras de wei bevloert,
Het meizuuntje uut zien kraogje loert —
Wès dan zoo vriendelik en goed
En breng den lentetied mien groet!

Dan leggen kiepkes ei op ei,
Dan springen schupkes deur de wei;
Dan zie je reuskes opengaon
En de eugskes naor den hemel slaon —
Ik mocht zoo graog die bluumkes zien,
Och, zeg ze goeien dag van mien!

Dan vliegen veugels paor aon paor
En maoken vlug hun nestjes klaor,
En kwinkelieren van geweld
Deur heg en boom, ien hof en veld —
Zeg hun dâ 'k dood bin, breng ze dank
Veur al dâ liefelik gezang!

Jao, alle dieren die je ziet,
Hoe klein ook, och vergêt ze niet!
Ik zag ien 't kleinste diertje ielk keer
Het wark van Onzen-Lieven-Heer;
Hie zelvers houdt de hand er aon;
Ook ik heb ze altoos goed gedaon.

Dat is een diep gevoeld en voortreffelijk geteekend lentetafereeltje in Betuwsche taal, niet met de kladden uit het gewone verfpotje van geur en kleur en rozen, die blozen; de lezer mag het gerust met het origineel vergelijken; de frischheid en blijheid der herlevende lentenatuur komen er ons uit tegemoet.

Toch verheugt het ons, dat de welverdiende verspreiding van dezen bundel den vroegeren: *Germania's Dichtbloemen* niet verdrongen heeft, zooals uit de hierboven aangekondigde tweede uitgave blijkt. Beide zijn ten zeerste geschikt, om elkander aan te bevelen: in sierlijkheid van uiterlijk wedijveren zij met elkander en ook laatstgenoemde bundel is met eenige best geluimde dichtstukjes vermeerderd. Daardoor heeft de inhoud, die zoowel tonen van vreugd als van smart weergeeft, nog in verscheidenheid gewonnen.

Het eerste het beste gedicht reeds is nieuw: *De jacht van den Mogol.* Een bar heerschap die Mogol en erg bij de hand met „parate executie", maar de ijselijke tijgerjacht zal den lezer toch geen benauwende droomen kosten, want voor dat deze meer dan nurksche Mogol het bloedige tooneel afreedt, laat de dichter zijn held met een volmaakt effen gezicht, al is het ook met donderende stem, uitroepen: „Waar de leeuw met den tijger zich meet, daar kome geen hond tusschenbeide". — Akkoord, zegt de lezer, *venenum in cauda.* — Met uw welmeenen, *venenum* niet, 't is maar een *avis au lecteur.*

Wij hopen, dat deze bundels nog menige uitgave zullen beleven en nog door vele nieuwe zullen gevolgd worden; ons zal het een aangenaam voorrecht zijn er nog dikwerf in *De Katholiek* melding van te maken.

A.

DANIËL O'CONNELL, IERLANDS BEVRIJDER.

Een levensbeeld door R. A. DARODE [1]).

Onze eeuw heeft weinige mannen opgeleverd, die tegelijk als veelbeteekenend staatsman en als trouwe zoon der Katholieke Kerk hebben uitgemunt. De oorzaak van dat verschijnsel ligt geenszins in het duister: de heerschende toon op het negentiende-eeuwsch tooneel is die van het ongeloof, en hij, die nog 't aloude „Credo" van vóór achttien eeuwen zingt, — hij moge een geniale denker of een meester zijn op elk gebied — kan geene plaats veroveren in de rij der toongevers; daar kan immers geen sprake zijn van harmonie tusschen zijn lied en dat der moderne wereld. Toch heeft er in de eerste helft onzer eeuw een man geleefd, die, ondanks zijne Katholiciteit, ja wat meer zegt, juist dóór zijn uitstekend Katholiek karakter zulk eene gewichtige plaats in het staatkundig leven vervulde, dat het scheen, alsof het lot van geheel een volk aan zijne lippen hing, dat geheel de beschaafde wereld met ontzag en belangstelling hem bewonderde, en bij zijn dood de sympathie van de bitterste vijanden zelfs der Kerk hem volgde in het graf.

Alleen door de vreemde, zich zelf tegensprekende politiek van Engeland is het mogelijk geweest, dat Daniël O'Connell in de oogen van zijn eigen volk en van het overig Europa zulk eene hooge plaats heeft ingenomen, op welke hij overigens door karakter en talenten recht had; waar toch, hetzij te recht of ten onrechte, een kreet voor vrijheid opging, waar het bijv. gold de hooggeroemde eenheid van Italië te bereiken, waar zelfs een Gambetta en Frankrijks overige helden van den dag dat zelfde lied der vrijheid zongen, was aanstonds Engeland gereed met woorden van lof, ja, somtijds door de macht van zijn goud, die onedele pogingen te steunen; en

---

[1]) *Vrij naar het Hoogduitsch van Reinhold Baumstark.*

die zelfde meêdoogende, vrijheidlievende engelsche staatslieden waren doof voor de stem der bitter verdrukte Ieren, hun medeonderdanen. Die schrille tegenspraak merkte toch, buiten Engeland, heel de wereld op; dat smartelijk onrecht, het groene Erin aangedaan, gevoelde elk hart; en daardoor alleen is het mogelijk geweest, dat de stem van den haat, die overal spreekt, waar het een trouwen zoon der Katholieke Kerk geldt, zweeg en plaats maakte voor de innigste sympathie, toen O'Connell's machtige stem recht voor Ierland smeekte, en woorden van verwijt over het schandelijk staatsbeleid, door Engeland tegenover Ierland eeuw aan eeuw gevoerd, den onderdrukkers van zijn arm volk in het aangezicht slingerde.

Daar is wel niemand zoo vreemd aan de geschiedenis van Brittannië en aan die van Ierland in het bijzonder, of hij kent in hoofdtrekken de gruwelijke verdrukking, waaraan de bevolking van „het groene eiland", én door staatsbelang én door hebzucht, maar vooral door geloofshaat van den kant van Engeland eeuwen lang heeft blootgestaan. Nog zijn alle grieven niet weggenomen, nog is alle onrecht niet hersteld, maar toch, veel is er gewonnen, en men mag gerust zeggen: dat vele hebben de Ieren grootendeels te danken aan hun grooten patriot O'Connell, aan den man, die zijn geheele leven, al zijne gaven, talenten en krachten besteed heeft aan de bevrijding van zijn volk, die het geheim bezat, eene getergde, radelooze menigte in bedwang te houden alleen door de kracht van zijn betooverend woord, hen als één man met vaste hand te leiden zonder misdadig verzet, naar hun eenig heilig doel, en die in dat veelbewogen leven nooit heeft opgehouden de deugden van een echt Iersch karakter in hare volle schoonheid te vertoonen.

Geen heerlijker lof aan dien man, wien Montalembert den grootsten en beroemdsten Katholiek van zijn tijd noemde, geen juister waardeering van zijn persoon kan gegeven worden dan het woord, wat de beroemde pater Ventura te Rome aan het einde van O'Connell's lijkrede uitsprak:

„ . . . . Zijn laatste wil was: „mijn lichaam naar Ier-

„land [1]), mijn hart naar Rome, mijn ziel naar den hemel....."
„Is er een verhevener en tegelijkertijd vromer testament denk-
„baar? Ierland is zijn vaderland, Rome zijne Kerk, in den
„hemel zijn God. God, Kerk en Vaderland, of met andere
„woorden, de verheerlijking Gods, de vrijheid der Kerk, de
„welvaart zijns Vaderlands, ziedaar, het groote drievoudige
„doel van al zijne handelingen, ziedaar de edele, de eenige
„voorwerpen zijner liefde. Hij bemint zijn Vaderland, en
„daarom laat hij het zijn lichaam; nog meer bemint hij zijne
„Kerk, en hij vermaakt haar zijn hart; meer nog dan de
„Kerk bemint hij zijnen God, en hem beveelt hij zijne on-
„sterfelijke ziel!"

Wij twijfelen niet, of de lezers van *De Katholiek* zullen met genoegen kennis maken met het boekje, waarvan de titel hierboven staat aangegeven, en dat genoegzaam volledig, maar overigens in korte trekken, de geschiedenis, het streven en werken van den grooten O'Connell teekent. Al zou men ook meenen hier en daar in de vertaling op woordenkeus of zinbouw zich eene aanmerking te mogen veroorloven, of soms enkele sporen van den germaanschen oorsprong te ontdekken, het werkje is én om vorm én om inhoud als aangenaam en degelijk aan te bevelen. Niet vruchteloos rekenen wij dit te doen tegenover ieder, die in het leven van den grooten bevrijder der arme, Katholieke Ieren, een welverdiend belang stelt.

M.

VOORSPELLEND GETUIGENIS UIT DE STUDIEJAREN VAN Z. H. DEN PAUS.

Op de lijst der prijsuitdeeling aan het *Collegium Romanum* van het jaar 1830 vonden wij het volgende vermeld over den student Vincentius Pecci, thans (na vroeger den naam

---

[1]) Daniël O'Connell stierf te Genua, den 15^{en} Mei 1847, op zijne bedevaart naar Rome, waar hij gehoopt had, na aan de voeten van Z. H. Pius IX te hebben nedergeknield, zijn leven te eindigen.

Vincentius met dien van Joachim verwisseld te hebben) onzen H. Vader, Paus Leo XII:

„VINCENTIUS PECCI de selectis quaestionibus ex tractat. de Indulgentiis necnon de Sacramentis Extremae Unctionis atque Ordinis in aula Collegii maxima publice disputavit, facta omnibus, in frequenti Praesulum aliorumque insignium virorum corona, post tres designatos contradicendi potestate. In qua disputatione idem adolescens tale ingenii sui specimen praebuit, ut ad altiora proludere visus sit."

Daarachter lezen wij nog dit:

„Inter Theologiae Academicos VINCENTIUM PECCI, ALOISIUM COARI, BERNARDUM HAFKENSCHEID [1]) et ANDREAM QUINN e Coll. Hibern. strenue certatum est de Indulgentiis in aula maxima, coram DD. Collegii aliisque viris doctrina spectatissimis. Quum vero in hac publica exercitatione academico more peracta industrii adolescentes non parvam ingenii vim et diligentiam impenderint placuit eorum nomina honoris caussa heic recensere."

L.

SPROKKELING.

Gelal der Norbertijnen, welke tot de Belgische Norbertijner Abdijen behooren.

Tot Averbode	24	binnen de abdij,	23	elders in de H. Bediening						
„ Grimbergen	18	„	„	„	18	„	„	„	„	„
„ Park	15	„	„	„	7	„	„	„	„	„
„ Postel	13	„	„	„	16	„	„	„	„	„
„ Tongerloo	37	„	„	„	37	„	„	„	„	„

[1]) Later, gelijk bekend is, *Pater Bernard.*

Eene nieuwe hypothese omtrent Dionysius den Areopagiet.

Ongetwijfeld herinneren zich de lezers van *De Katholiek* nog de reeks artikelen, door den Luikschen oud-hoogleeraar N. J. Schwartz voor enkele jaren in dit tijdschrift geplaatst over Dionysius den Areopagiet [1]).

Het laatste artikel dezer belangrijke studie was geheel aan de verdediging van het gevoelen gewijd, dat de bekende leerling van den H. Paulus de schrijver is der werken, die gewoonlijk onder den naam van Dionysins den Areopagiet doorgaan.

De argumenten, in dit artikel te berde gebracht, hebben mij in der tijd niet kunnen overtuigen, dat werkelijk de bekende bekeerling van den apostel Paulus de schrijver is geweest der werken, welke wij nu nog op naam van den H. Dionysius den Areopagiet bezitten. Toch bleef het mij onverklaarbaar, dat geschriften, welke zulken grooten en blijvenden invloed hebben uitgeoefend op de geheele scholastieke en mystische theologie der middeleeuwen, het werk zouden wezen van een bedrieger en falsaris. Met groote belangstelling daarom nam ik kennis

[1]) Jaarg. 1878, Deel 73, p. 261 vv, 348 vv.; Dl. 74, p. 265 vv. en 321 vv.

van eene studie, door den Wurzburger hoogleeraar Nirschl onlangs uitgegeven in de *Historisch-politische-Blätter* [1]), en ik meen geen onnut werk te doen met deze nieuwe hypothese omtrent Dionysius den Areopagiet bij de lezers van *De Katholiek* in te leiden.

Vooraf echter een korte uiteenzetting der redenen, waarom, volgens het tegenwoordig tamelijk algemeen vaststaand gevoelen, de bekende leerling van den apostel Paulus onmogelijk de schrijver wezen kan der werken, welke wij op naam van Dionysins den Areopagiet bezitten.

Ik begin met de *uitwendige* gronden, welke tegen de echtheid in den zoo even aangeduiden zin pleiten. Vooreerst, gelijk prof. Schwartz zelf toegeeft [2]), „bij de oudste Kerkvaders vindt men geen melding gemaakt van de schriften des Heiligen Dionysius." Geen schrijver der vroegste oudheid, die Dionysius vermeldt, rept ook maar een enkel woord van zijn geschriften; zelfs Eusebius [3]) niet, die altoos zoo zorgvuldig de werken opsomt, die bewaard zijn gebleven van de personen, wier geschiedenis hij verhaalt. Dit argument zou zeker zijn kracht verliezen, ware de plaats door S. [4]) uit Origenes geciteerd voor echt te houden. Ik kan echter onder de echte werken van Origenes nergens vermeld vinden de *Homiliae in quosdam locos N. Testamenti*, waarin die woorden moeten worden gevonden, en gis, dat de *Ho-*

---

[1]) Deel 91, S. 173 ff. en S. 257 ff.

[2]) *De Katholiek*, Dl. 74, p. 334.

[3]) *Hist. Eccl.* L. III. c. 4. en L. IV. c. 31. Prof. S. citeert p. 324 abusievelijk L. IV. c. 23 en L. III. c. 50.

[4]) T. a. p. p. 335.

miliae in diversos bedoeld zijn, die alom onder de ondergeschoven werken van Origenes worden gesteld. Ook wat prof. S. ons mededeelt omtrent getuigenissen van den H. Athanasius [1]), van den H. Chrysostomus en den H. Cyrillus, van Alexandrië is te onbestemd en te onzeker en wordt bovendien door zekere en onbetwijfelbare getuigenissen weersproken.

Immers, als in 533 onder keizer Justinianus te Konstantinopel de bekende conferentie plaats had tusschen de Orthodoxen en de monophysitische Severianen, en de laatsten zich te hunnen gunste beriepen op Dionysius den Areopagiet, gaven de eersten bij monde van Hypatius, bisschop van Ephese, ten antwoord: dat de zoogenaamde geschriften van Dionysius den Areopagiet zeker niet echt waren; want waren ze echt, dan hadden ze niet kunnen ontgaan aan den H. Cyrillus en evenmin aan den H. Athanasius, die op het Concilie van Nicaea ze zeker zou hebben aangehaald. Bovendien waren zij bij geen der ouden bekend [2]). Dit getuigenis van Hypa-

---

[1]) Prof. S. spreekt van Athanasius van *Antiochië*. Deze monothelitische bisschop, die eerst in 't begin der zevende eeuw den Stoel van Antiochië beklom, zal wel niet bedoeld zijn Denkelijk zal in plaats van Athanasius Anastasius bedoeld zijn en wel de eerste van dien naam, die in 559 patriarch van Antiochië werd; van hem toch spreekt Evagrius, *Hist. eccl.* 4, 40. — De getuigenissen van den H. Gregorius van Nazianze en van den H. Hieronymus komen later ter sprake; ze kunnen echter in geen geval worden aangehaald ten bewijze van het auteurschap van Dionysius den Areopagiet, daar geen van beiden zijn naam meldt. De eerste spreekt alleen van „*quisquam alius majorum*", en de laatste van een „*quidam graecorum in Scriptura apprime eruditus*", ofschoon beiden den schrijver van Dionysius' werken op 't oog hebben.

[2]) Verg. Mansi *Conc.* T. VIII, p. 817 ss., Harduin, II, p. 1159 ss. bij Hefele, *Conc. Gesch.* II, S. 726 ff., Rohrbacher—Rump, IX. S. 146: „Si autem nullus ex antiquis recordatus est ea, unde nunc potestis ostendere quia illius sunt, nescio."

tius werd door het daarop volgende zwijgen der Severianen zeker nog bekrachtigd

Als voldoende vaststaande kan derhalve worden aangenomen, dat de geschriften, welke wij op naam van Dionysius den Areopagiet bezitten, eerst omstreeks 533 in het Oosten bekend werden en in den beginne geenszins algemeen als werken van den bekenden leerling van den H. Paulus werden erkend. Wel trokken zij spoedig verdiende aandacht en werden zij door verschillenden met commentaren voorzien. Maar nog in de zevende eeuw zegt de beroemde belijder Maximus in zijnen commentaar, dat eenigen ze toeschreven aan Apollinaris, anderen aan Dionysius van Alexandrië; en nog later vond een presbyter Theodorus het noodig hunne echtheid tegen zeer gewichtige opwerpingen te verdedigen [1]). In het Westen werden zij door Gregorius den Groote geciteerd als zoogenaamde schriften van den Areopagiet [2]). Daarentegen maakte de beroemde Synode van Lateranen onder Martinus I in 649 geen bedenken, om ze als echt te erkennen [3]). Sinds dien tijd bleven ze als zoodanig gelden, totdat tegen het einde der middeleeuwen weer nieuwe twijfel oprees, en ten laatste vooral sinds de onderzoekingen van Le Nourry [4]) het gevoelen, wat de onechtheid staande hield, tamelijk algemeen onder de geleerden als zeker werd aangenomen.

---

[1]) Phot. *Cod.* 1. bij Hergenröther, *Allgem. Kirchengeschichte*, III, S. 130, Rohrbacher—Rump, t. a. p., S 147 *in nota.*

[2]) Hom. 34. Ibidem.

[3]) Hefele, III, 195, 198.

[4]) *Apparatus ad Bibl. max. Dissert. de operibus S. Dion.*, C. 1—22, *Migne Curs. patr Ser. graec.* T. 3, p. 9–56.

Wat in de tweede plaats de inwendige gronden tegen het auteurschap van Dionysius den Areopagiet betreft, gaarne erken ik, dat hierin dikwerf aan subjectieve opvatting te ruim spel wordt gelaten. Ook zie ik volstrekt geen bezwaar om den hoogleeraar Schwartz alles toe te geven, wat hij opmerkt omtrent eigenaardigheden van stijl, die ten onrechte zijn aangehaald als een bewijs tegen de echtheid der Dionysiaansche schriften. Toch leveren deze op veelvuldige plaatsen het bewijs, dat zij onmogelijk door den leerling des apostels Paulus kunnen zijn geschreven. Al zou ik ook geen bijzonder gewicht willen hechten aan het doorloopend gebruik van het woord „hypostase" in de beteekenis van *persoon*, terwijl de schrijvers der eerste drie eeuwen het steeds in den zin van *substantie* bezigen, de wijze, waarop over het kloosterleven en het monnikendom wordt gesproken, als over eene sinds geruimen tijd bestaande en reeds tot volle ontwikkeling gekomene instelling, wijst duidelijk op een lateren tijd dan de eerste eeuw onzer tijdrekening. Evenzoo was ten tijde van Dionysius den Areopagiet de kerkelijke *cultus* nog niet tot dien vollen bloei gekomen als zijne zoogenaamde geschriften doen veronderstellen.

Hiertegen voert professor S. wel aan [1]): „Wat onze schrijver over den kerkzang aanstipt (*De Eccles. Hierar.* Cap. 7), is een nieuw bewijs voor zijn hoogen ouderdom; want men ziet er uit, dat toen de beurtzang bij de koren nog niet in zwang was; deze is echter ingevoerd door den Heiligen Ignatius Martyr en verspreidde

[1]) T. a. p. p. 331 vv.

zich weldra in de kerken van West-Azië; onder Constantijn werd deze manier overal aangenomen. (*Gilbertus Genebrandus, Chronolog. Saec.* I.)" — Ik geloof evenwel, dat dit argument niet volkomen steek houdt. Althans kardinaal Hergenröther in zijn *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte* (Th. I, S. 414) meldt, dat onder Constantius — alzoo na Konstantijn — in Antiochië Diodorus en Flavianus boven anderen uitmunten als bevorderaars der psalmodie en in het bijzonder van den beurtzang, en hij spreekt tegelijk van vele plaatsen — dus niet alle nog — waar men in twee koren verdeeld (*antiphonisch*) zong.

„De schrijver dezer werken, zoo zegt de hoogleeraar Schwartz verder [1]), herinnert aan het deel, dat hij nam in de gebeurtenissen van zijn tijd; hij haalt mannen aan van zijnen tijd en ook de betrekkingen, in welke deze tot hem stonden..... Hij schrijft aan den Apostel, dien de Heer liefhad, ten tijde dat Joannes op 't eiland Patmos in ballingschap verkeerde, aan Titus, den leerling van den Heiligen Paulus, aan Polycarpus, bisschop van Smyrna, aan Cajus, van wien in de H. Schrift meermalen melding wordt gemaakt. Het zijn allen personen uit den tijd van den Heiligen Dionysius."

Dit bewijs zou zeker afdoende wezen en allen twijfel onmogelijk maken, ware het niet, dat het alleen steunde op eene verkeerde opvatting der betrokken plaatsen. Nergens toch noemt de schrijver der Dionysiaansche schriften zich zelven den Areopagiet, of insinueert hij ook maar, dat hij voor dezen wil worden gehouden;

---

[1]) T. a. p. p. 330 vv.

maar, wat veel meer gewicht in de schaal legt, hij zegt ook *a.* met geen enkel woord, dat hij een leerling is van den apostel Paulus, d. i. dat hij zijn persoonlijk mondeling onderricht genoten heeft. Veel meer noemt hij een zekeren Hiërotheus zijn hoogvereerden leermeester, wien, gelijk hem zelf „de zalige Paulus eene gemeenschappelijke zon geweest is [1])", uit wiens schriften zij beiden alzoo de kennis der goddelijke dingen hebben geput. *b.* Bovendien beroept hij zich voor zijne leer over den kinderdoop op datgene, „wat de leeraren, *door oude overlevering geleerd*, op hem hebben voortgeplant [2])." Derhalve behoorden niet eens zijne leermeesters, laat staan dan hij zelf, tot het apostolische tijdvak. *c.* Het laat zich niet bewijzen, dat met de bewuste namen de apostelen en de leerlingen der apostelen bedoeld zijn, welke zoo heetten. Integendeel blijkt het met volkomen zekerheid, dat bijv. met Timotheus onmogelijk de leerling van Paulus bedoeld wezen kan. Want de schrijver noemt hem herhaaldelijk zijnen *medepriester* [3]), zelfs zijn *zoon* en onderwijst hem als ware hij zijn leerling [4]). *d.* Ook wordt eene plaats uit den brief van den H. Ignatius van Antiochië aan de Christenen te Rome (c. 7): „Mijne liefde is gekruisigd," aangehaald, alzoo uit een brief, welke eerst in 't jaar 107 werd geschreven, toen

---

[1]) *De Div. nomin.* C. 7, § 1; C. 3, § 2.

[2]) *De Eccl. hierarchia*, C. 7 n 3, § 11.

[3]) Dionysius noemt den bisschop steeds hiërarch.

[4]) Zoo vermaant hij hem: „doch hoed u het allerheiligste te willen doorgronden, maar acht en eer de geheimen van den verborgen God." Ja, Timotheus kent niet eens den zin en de genadekracht der liturgische wijdingsgebeden en moet ze eerst van Dionysius „volgens de heilige overlevering" leeren kennen. l. c., C. 1, § 1; C. 7, n. 3, § 3, 10, 11.

Timotheus, de leerling van Paulus reeds lang niet meer in leven was. Even weinig past de inhoud van den brief aan Polycarpus voor den beroemden leerling van den H. Joannes; waarbij nog komt, dat in een Hs. van Florence het opschrift luidt: „aan den *presbyter* Polycarpus", wat den hiërarch, dat is den bisschop van Smyrna, onvoorwaardelijk uitsluit.

Men ziet dus hieruit, dat de gelijkluidendheid van naam volstrekt nog geen recht geeft om aan eenheid van persoon met de apostelen en leerlingen der apostelen te denken.

e. Evenzoo is de meening, dat Dionysius volgens zijne eigene mededeeling aanwezig was bij het afsterven der H. Maagd, uit eene verkeerde opvatting der betrokken plaats ontstaan. Daar toch wordt niet gesproken van een bezoek aan het graf der H. Maagd, noch van een bezoek bij haar tijdens haar leven, maar van een grooten pelgrimstocht naar Jerusalem, tot het graf van onzen Verlosser, waaraan door vele bisschoppen, theologen en geestelijken werd deelgenomen. Letterlijk overgezet, luidt deze plaats volgens professor Nirschl aldus: „Selbst neben unsern gottbegeisterten Hierarchen — als, wie du weisst, sowohl wir als auch er [namelijk Dionysius' leermeester Hiërotheus], *als viele unserer heiligen Bruder zur Schau des lebendigmachenden und Gott aufnehmenden Leibes zusammenkamen* — es war aber auch Gottes Bruder Jacobus dabei und Petrus, die hervorragendste und älteste Spitze der Theologen — da wurde nach beendeter Schau beschlossen, dass die gesammten Hierarchen jeder nach seiner Fähigkeit die unbegrenzt mächtige Güte der urgöttlichen Schwachheit preisen sollten — selbst neben

unsern gottbegeisterten Hierarchen also übertraf er [Hiërotheus] doch, nach den Theologen, alle andern heiligen Lehrer, ganz aus sich herausgehend, ganz sich entrückt, die Vereinigung mit dem Gepriesenen [Christus] leidend, wesshalb er auch von Allen, die ihn sahen und hörten, sowohl Bekannten als Unbekannten, für einen gottbegeisterten Mann und für einen göttlichen Redner gehalten wurde [1])."

De gekursiveerde woorden heeft men ten onrechte geduid van de H. Maagd, terwijl zij verstaan moeten worden van het H. Kruis, waaraan onze goddelijke Verlosser voor aller menschen heil den dood gestorven is. Dionysius spreekt hier van een grooten pelgrimstocht naar Jerusalem, zoo als er onder keizer Konstantijn vele gehouden zijn tot vereering van het door keizerin Helena weergevonden kruis des Heeren. En het is begrijpelijk, dat bij dergelijke gelegenheid door bisschoppen en priesters als om strijd lofredenen werden gehouden tot verheerlijking van den kruisdood des Heeren, tot lofprijzing van het kruis, waaraan het heil der wereld gewrocht werd.

f. Eindelijk heerscht ook een zelfde misverstand met betrekking tot de zonsverduistering, welke Dionysius meldt te hebben waargenomen. De woorden in zijn brief aan Polycarpus [2]): *τί λέγεις περὶ τῆς ἐν τῷ σωτηρίῳ σταύρῳ γεγονυίας ἐκλείψεως*; spreken volstrekt niet noodzakelijk van de eclips, welke plaats had bij het sterven van Christus; maar alleen in 't algemeen van eene buitengewone zonsverduistering, waarbij het teeken des kruises aan den hemel verscheen. Nu weten wij, dat keizer Konstantijn

---

[1]) *De Div. nom.* C. 3, § 2. [2]) § 2.

iets zoodanigs waarnam op zijn tocht tegen Maxentius; ook maakt de H. Cyrillus van Jerusalem gewag van eene soortgelijke verschijning aan keizer Constantius, gelijk ze ook onder Juliaan bij den beproefden wederopbouw van den tempel te Jerusalem en nog bij andere gelegenheden werd waargenomen. Niets dwingt ons derhalve aan te nemen, dat alleen de eclips bij het sterven van Christus kan zijn bedoeld en derhalve Dionysius, die meldt zoodanige verschijning te hebben waargenomen, noodzakelijk de bekende Areopagiet wezen moet.

Hiermede meen ik een voldoend bewijs te hebben geleverd, dat Dionysius, wiens geschriften wij nog bezitten, onmogelijk de bekende bekeerling van den apostel Paulus kan wezen. Welke Dionysius was hij dan? Want dat hij dezen naam droeg, schrijft hij zelf *Epist.* 7, § 3. Zeker was hij geen bedrieger, die zich valschelijk uitgaf voor iemand, die hij niet was; en volkomen stem ik in met den hoogleeraar Schwartz: „neen, deze uitmuntende, God en de menschen zoo vurig beminnende schrijver is geen bedrieger; hij kan geen bedrieger zijn.... De ideën, de beweringen, de stijl, het karakter van den schrijver van de werken, die aan den Heiligen Dionysius worden toegeschreven, doen klaarblijkelijk zien, dat deze geschriften niet apocrief zijn, maar den innerlijken stempel der echtheid dragen [1])."

Daar, gelijk wij vroeger zagen, alle oude schrijvers omtrent den auteur der Dionysiaansche schriften een vol-

---

[1]) T a p. 332 vv. Eveneens oordeelt Nirschl: „Mit unserm Urtheile contrastiren freilich stark die Namen „Fälscher" und „Betrüger", mit denen man ihn beehrt hat. Niemand verdiente sie aber weniger als er. Er wollte Niemanden betrügen." T. a. p., S. 258

slagen stilzwijgen bewaren, blijft ons, om een antwoord op de gestelde vraag te geven, geen andere bron dan die geschriften zelve. Ongelukkiglijk bevatten deze slechts uiterst weinig, wat ons eenige inlichting geven kan omtrent den schrijver. Zoozeer deze zijn leermeester Hiërotheus prijst, zoo terughoudend is hij omtrent alles wat hem zelven betreft. Een paar kleine mededeelingen is alles wat hij ons biedt. Meer te zeggen, schijnt zijn ootmoed hem niet te hebben toegelaten.

Zijne schriften toch toonen hem aan ons als eenen even zoo hoog begaafden, geestrijken en diepzinnig speculatieven als ootmoedigen en vromen denker, die niet alleen voor zichzelven langs den weg der ascese, des gebeds en der meditatie de vereeniging met God nastreefde, maar ook door de ervaring en verlichting, die hem ten deel was gevallen en die hij in zijne geschriften ons kond doet, velen anderen tot leermeester en leidsman op dezen geheimvollen, mystischen weg geworden is.

Deze paar mededeelingen betreffen de betrekking, welke hij bekleedde, de beweegredenen, welke hem tot het vervaardigen zijner geschriften hebben bewogen. Omtrent het eerste punt zegt hij, dat hij was „een leermeester van jeugdige zielen", gelijk anderen met hem. Iets meer uitvoerig verklaart hij zich omtrent het tweede punt Naar hij zich uitlaat, schreef hij zijne werken op verzoek van Timotheus, aan wien hij ze opdroeg, en van anderen, en wel om „de Theologische Grondtrekken of Grondlijnen" (αἱ θεολογικαὶ στοιχειώσεις) van zijnen veel bewonderden en door hem als heilig vereerden leermeester Hiërotheus op gepaste, lichter verstaanbare wijze te ontvouwen en te verklaren. Hiërotheus had namelijk, gelijk Dionysius op-

merkt, in deze zijne, eerst op hoogen leeftijd vervaardigde „Theologische Grondtrekken" de goddelijke leer in korte, veel samenvattende stellingen, maar daarom ook op voor velen moeielijk verstaanbare wijze, onderwezen. Ook vermeldt hij nog, dat hij uit gehoorzaamheid aan zijne oversten, die hem dat werk hadden opgelegd, zijne schriften vervaardigde. Voegen wij hier nog bij, dat hij in Heliopolis de reeds besproken zonsverduistering waarnam, dan is zoo goed als alles gezegd, wat hij ons omtrent zichzelven mededeelt.

Zijne mededeeling, dat hij met anderen leermeester was van jeugdige zielen, zou ons kunnen doen meenen, dat hij een leeraar geweest is aan de beroemde katechetenschool te Alexandrië. Op Egypte, als zijn geboorteland, wijst ook zijn verblijf te Heliopolis. Indedaad zullen wij zien, dat hij te Alexandrië geleefd heeft. Men heeft dikwerf in hem een Egyptischen monnik vermoed, en wat hij omtrent zijne oversten en de hem opgelegde taak van te schrijven meldt, geeft eenigen grond voor dat vermoeden. Zeker schijnt slechts, dat hij priester was, wijl hij Timotheus zijn mede-presbyter noemt, en dit woord wel in den gewonen zin van priester en niet in den weinig gebruikelijken van leeraar zal moeten worden verstaan. Wij zien derhalve in Dionysius een in hoog aanzien staanden priester en leeraar der theologie, die, waarschijnlijk te Alexandrië, jeugdige zielen in de theologische wetenschap onderwezen heeft.

Opmerking verdient verder, wat hij ons zegt over de bestemming zijner geschriften. Men heeft wel eens beweerd, dat zij beschouwd moesten worden als eene apologie des Christendoms tegenover hen die er buiten

stonden. Deze bewering is in strijd zoowel met den inhoud zijner geschriften als met zijn eigen getuigenis. Dionysius zegt namelijk [1]), „dat zij voor wijdenden en gewijden bestemd zijn", alzoo moesten dienen om bisschoppen, priesters, liturgen en therapeuten dieper in de geheimenissen der theologische, mystische wetenschap, in het begrip van den kerkelijken *cultus* en de heilige handelingen en symbolen in te voeren. Zijne geschriften waren derhalve, verre van apologiën te zijn, veelmeer, gelijk de mystagogische katechesen van Cyrillus van Jerusalem, verhandelingen over de geheimen des Christendoms, en zelfs niet direct voor het volk, maar in de eerste plaats voor de geestelijken en monniken bestemd. Dit blijkt duidelijk genoeg hieruit, dat hun inhoud niet algemeen bekend moest worden gemaakt. Zeer streng en herhaaldelijk wordt toch de geheimhouding der daarin gegevene mystische verklaringen aan Timotheus en in hem aan alle priesters, en in 't algemeen aan alle lezers ingescherpt. Deze omstandigheid is van bijzonder gewicht. Zij toch geeft in vereeniging met den diepen, moeielijk verstaanbaren, speculatief mystischen inhoud de verklaring van het anders onbegrijpelijke verschijnsel, dat deze geschriften eerst zoo laat in wijderen kring zijn bekend geworden. Bovendien kan zij ons helpen, den tijd te bepalen, waarin zij werden vervaardigd.

Wanneer dan werden zij geschreven? Blijkbaar niet vóór keizer Konstantijn; want onder de heidensche keizers was een pelgrimstocht naar Jerusalem, als de boven besprokene, eene onmogelijkheid. Maar ook niet onder

---

[1]) *De Div. nom* C. 3, § 2.

keizer Justiniaan, gelijk men veelal meent, omdat zij alsdan het eerst worden vermeld; want in dien tijd had het herhaalde inscherpen, om de voorgedragen leeringen geheim te houden, zin noch beteekenis, dewijl destijds de *disciplina arcani* in 't geheel niet meer bestond Een nadere tijdsbepaling doen ons Gregorius van Nazianze en Hieronymus aan de hand. De eerste, waar hij spreekt van de H. Drieëenheid en van het Allerheiligste, wat ook voor de Serafs omsluierd is, beroept zich op een vroegeren Griekschen schrijver, „die zeer schoon en verheven daarover gehandeld heeft [1])." Le Nourry heeft bewezen, dat met dezen schrijver onze Dionysius kan zijn bedoeld en geenszins Athanasius, gelijk sommigen vermoedden [2]). De tweede zegt, in zijne verhandeling over de Serafs, volgens zijn eigen getuigenis in 381 geschreven, onder de oogen en onder den invloed van Gregorius van Nazianze: „Quidam graecorum in Scripturis apprime eruditus, Seraphim virtutes quasdam in coelis esse exposuit, quae ante tribunal Dei assistentes laudent eam, et in diversa ministeria mittantur, maximeque ad eos, qui purgatione indigent [3])."

Beide kerkleeraars kenden derhalve in 380 het geschrift van Dionysius over „de hemelsche hiërarchie", en de conclusie schijnt dus gewettigd, dat Dionysius tusschen 350 en 370 zijne werken vervaardigd heeft.

Met deze tijdsbepaling stemt ook alles overeen, wat in zijne geschriften voorkomt: De *disciplina arcani* bestaat nog in volle kracht; de kerkelijke *cultus* is vol-

---

[1]) *Oratio in Theophaniam*, c 8.

[2]) Le Nourry, l. c. C. 19; Migne l. c p. 46 ss.

[3]) Hieron. *Epist.* 18 (al. 142 en 143) *ad Damasum*, C. 9.

komen ontwikkeld, gelijk de mystagogische katechesen van Cyrillus van Jerusalem en andere documenten bewijzen; het monnikendom en kloosterleven had zijn vollen wasdom bereikt. Immers Antonius de Groote, de vader der monniken, was reeds in 356, en Pachomius, de eerste stichter van eigenlijke kloosters en algemeene overste der naar hem genoemde congregatie, zelfs reeds in 348 gestorven, 3000 kloosterlingen, welke zijn regel volgden, achterlatend. Met deze tijdsbepaling is ook in overeenstemming de zonsverduistering, welke Dionysius te Heliopolis waarnam; zij het, dat men daarbij denken moet aan de verschijning, welke Cyrillus van Jerusalem in zijn brief aan Constantius vermeldt, — op den 7 Mei 357 vertoonde zich, schrijft hij, een helderstralend kruis aan den hemel, wat boven den Calvarieberg staande en tot aan den Olijfberg reikende, voor allen zichtbaar was, en dat den glans der zon verduisterde; — of denken moet aan de kruisen aan den hemel, welke bij den beproefden wederopbouw van den Jerusalemschen tempel onder Julianus den Afvallige (361/3) verschenen zijn.

En hetzelfde geldt ook van den grooten pelgrimstocht naar Jerusalem, waarvan Dionysius bericht. Deze had waarschijnlijk plaats kort na de wonderbare verijdeling van den door Julianus beproefden wederopbouw des tempels. De buitengewone gebeurtenissen, welke tot het staken dezer onderneming noodzaakten, moesten in vereeniging met den spoedig daarop gevolgden dood van den apostaat in het gansche Oosten een diepen indruk maken; onder de Christenen een groot enthousiasme wekken over de zegepraal des Gekruisten, op den machtigen en trotschen keizer behaald; aanleiding geven tot

veelvuldige en groote pelgrimstochten naar Jerusalem, om daar de wonderdaden Gods te aanschouwen: de gebarsten tempelmuren, den gespleten tempelberg enz.; en den Heer en zijn H. Kruis te prijzen. Zoo ging dan ook van Egypte uit een zoodanige pelgrimstocht naar Jerusalem, aangevoerd door bisschoppen, theologen en monniken, die, op de plaats hunner bestemming aangekomen, in heiligen wedijver het kruis, wat het lichaam des Heeren had gedragen en der wereld het leven gaf, hebben geprezen en verheerlijkt.

Deze tijdsbepaling eindelijk maakt ook een, gelijk ik met professor Nirschl geloof, gegrond vermoeden mogelijk omtrent het voorkomen van bijna enkel apostolische namen in de geschriften van Dionysius. Ware de Areopagiet werkelijk de schrijver dezer geschriften, dit feit zou zich van zelf verklaren; nu echter om de boven aangevoerde redenen een andere Dionysius als auteur moet worden erkend, hoe laat zich nu dit raadselachtig verschijnsel verklaren?

Professor Nirschl gelooft, dat al deze namen gefingeerde of liever mystische namen zijn; dat in den kring, waarin Dionysius verkeerde, een gelijk gebruik heerschte als aan het hof van Karel den Groote.

Om deze meening geloofwaardig te maken, herinnert hij er aan, dat in de kloosters van Pachomius iedere monnik een geheimen mystischen naam had, d. i. dat de monniken met letters van het alphabet werden aangeduid, welke alleen aan de oversten bekend waren; dat verder deze oversten in hunne briefwisseling met elkaar zich van deze geheime namen bedienden. Dit feit wordt ons betuigd door Sozomenus en Gennadius en bewezen

door de nog voorhanden zijnde brieven van Orsiesius, den algemeenen overste der congregatie van Tabenna, en van Pachomius zelven, welke met deze teekens geschreven zijn [1]).

In plaats van letters zullen nu sommige kloosteroversten, bisschoppen en geestelijken, in den kring hunner vertrouwden, geheime mystische namen en wel van mannen uit het apostolisch tijdvak, hebben gevoerd en onder deze namen met elkaar gecorrespondeerd [2]); evenzoo was dit aan het hof van den grooten Karel het geval, waar, gelijk bekend is, deze zelf David, Alcuin Flaccus, Eginhard Beseleël en Angilbert Homerus heette. Was dit nu onder de vertrouwde vrienden van Dionysius reeds eene gewoonte, des te verlokkender moest het voor hem bij het schrijven zijner mystische verhandelingen en bij zijne bekende mystische manier van schrijven wezen, zijne vrienden met deze mystische namen te begroeten [3]).

---

[1]) Met deze teekens zijn de 1ste, 2de en 6de brief van Pachomius geschreven. Hieronymus vertaalde ze in het Latijn Zoo begint de tweede brief aan den abt Syrus met de woorden: „Memento quae scripserim tibi Y in epistola propter Tau scriptum et recordare et scribe Ni propter Simma, quod scriptum est. Numquid Xi non est Y, quod in Kappa convertitur?" In den zesden brief schrijft Pachomius: „Scribite Moe super Heta et Theta, et scribite Zeta super Xi; et Moe et Lambda et Jota. Quomodo legentes has literas compleveritis, scribite vobis, ut intelligatis mysteria literarum." *Opera S. Hieron.* Ed. Migne *Ser. lat.* T. 23, p. 87—100. — Orsiesius, de eerste opvolger van Pachomius als al gemeen overste, schrijft aan de oversten der afzonderlijke kloosters: „Quapropter, o duces et praepositi monasteriorum et domorum et apud quos inveniuntur T, sive I, sive E, sive A." — *Doctrina et instit. monachi.* n. 7. Ed. Migne. *Ser. Graec.* T. 40, p. 872.

[2]) Wellicht ook, dat de Juliaansche vervolging en de gevaren, waaraan tijdens de Ariaansche twisten de orthodoxen bloot stonden, aanleiding gaf tot dit gebruik. Bekend is ook, hoe veelvuldig een gebruik van gefingeerde namen door de Jansenisten zoowel hier als elders gemaakt is.

[3]) Droeg Dionysius zelf, gelijk wel niet te betwijfelen valt, een zoodanigen mystischen bijnaam, dan was deze zeker wel „de Areopagiet."

Hij noemt toch ook de bisschoppen, priesters en diakens en meestal ook de monniken niet met deze, maar met de mystische namen: hiërarch, hiëreus, liturg, therapeut. Ook de naam zijns leermeesters Hiërotheus is blijkbaar gefingeerd.

Op deze wijze zou men het gereedelijk kunnen verklaren, dat bij hem zoovele namen uit het apostolisch tijdvak voorkomen, voor personen, die eerst in latere eeuwen hebben geleefd.

Ten slotte willen wij nu nog onder geleide van professor Nirschl beproeven, althans van een paar dier mystische namen de werkelijke dragers uit te vinden. En vooreerst: wie was „de apostel en evangelist Joannes op Patmos", aan wien Dionysius zijn tienden brief richtte? Natuurlijk kan alleen eene persoonlijkheid zijn bedoeld, die door betrekking, werkzaamheid en lotgevallen, ten tijde dat de brief geschreven werd, overeenkomst aanbood met den beminden leerling des Heeren en zijne verbanning op Patmos; een hiërarch alzoo, die hoog in aanzien, als een andere Joannes, de laatste der apostelen, een lichtende getuige was voor de Godheid van den *Logos*, „eene zon des Evangelies", tevens in verbanning levende, eindelijk, gelijk Hiërotheus een voorbeeld en leermeester voor Dionysius. Hij schrijft toch aan hem in zijn brief: „Ons zal niemand van den alverlichtenden straal van Joannes berooven, ons die thans wel is waar alleen in 't bezit zijn der herinnering en vernieuwing der waarachtige theologie, spoedig echter (want ik zeg het, hoe stoutmoedig het ook schijne) met u zelf vereenigd zullen zijn."

Dit alles schijnt heen te wijzen op het groote licht der Kerk in Egypte, op Athanasius den Groote, „den vader

der orthodoxie", den aartsbisschop van Alexandrië. Hij was indedaad een getuige voor de Godheid van den *Logos*, gelijk de evangelist Joannes; want gelijk deze, aan het einde van het apostolisch tijdvak, tegenover Cerinthus en de andere loochenaars van Christus, door zijn persoon, zijn woord en zijn Evangelie, „als een helderstralende zon des Evangelies" overalheen het licht van zijn geloof en zijn belijdenis schijnen liet: zoo stond ook Athanasius als eene lichtende kolom vast in de duistere stormen van het Arianismus. Als eene lichtende wolk waren zijne geschriften, die bijna allen geschreven zijn om de Godheid van den *Logos* te betuigen en te verdedigen. Er was alzoo aanleiding genoeg, om den H. Athanasius in den kring zijner vertrouwde vrienden met den naam van den Apostel en Evangelist Joannes te vereeren.

Hoe echter kon hij een Joannes op Patmos genoemd worden? Zeer gemakkelijk; wie herinnert zich niet zijne vijfvoudige verbanning? Als hij onder keizer Juliaan uit Alexandrië verdreven, in 363 in Opper-Thebaïs *op het Nijleiland Tabenna* in het centraal-klooster van Pachomius bij den algemeenen overste Theodorus als banneling vertoefde, kon hij indedaad een Joannes op Patmos genoemd worden. Daarbij komt, dat Dionysius eene bijzondere reden had, om onder dezen mystischen naam zijn brief aan hem te richten. Immers Juliaan had een prijs gesteld op het hoofd van den verbannene, en dreigde hem met den dood, zoo hij ontdekt werd. De uiterste voorzichtigheid ook met betrekking tot het adres van den brief was dus voorgeschreven.

De brief aan Athanasius is aldus in 363 geschreven en had ten doel den vereerden opperherder het naderend

einde zijner verbanning en zijnen spoedigen terugkeer naar Klein-Azië, d. i. Alexandrië, aan te kondigen. Hieruit zou volgen, dat de brief van Dionysius te Alexandrië geschreven is en deze stad alzoo zijne verblijfplaats was tijdens het schrijven. Zijne mededeeling deed hij waarschijnlijk ten gevolge eener bijzondere openbaring. De woorden, waarmede hij de blijde boodschap inleidt en bekrachtigt: „En ik ben zeker geloofwaardig", zijn slechts eene bescheidene uitdrukking voor eene hem ten deel gevallene openbaring. Dit is meer dan een bloot vermoeden.

De spoedige ondergang van den afvalligen keizer en grimmigen vijand van het Christendom werd aan meer dan éénen vromen Christen vooraf van den hemel bekend gemaakt. Zoo aan den pas genoemden abt Theodorus, die op hetzelfde oogenblik, als in het verre Perzië de katastrophe plaats vond, haar in vereeniging met eenen anderen abt aan Athanasius meldde; dan aan eenen zeer godvreezenden, uitstekenden paedagoog in Antiochië; verder aan eenen monnik, Sabbas of Juliaan genaamd; eindelijk ook aan Didymus, den blinde, destijds het beroemde hoofd der Alexandrijnsche katechetenschool, die zelfs den last ontving, er Athanasius kennis van te geven [1]). Zou het nu zoo geheel onwaarschijnlijk zijn, dat ook de vrome Dionysius eene gelijke openbaring en lastgeving van den hemel ontvangen had?

Omtrent Hiërotheus, den leermeester van Dionysius, heeft het niet aan verschillende gissingen ontbroken. Skworzow [2]), die in onzen Dionysius Dionysius den

---

[1]) Theodoret *Hist eccl.* III, 18, 19; *Hist. relig.* C. 2. Palladius, *Hist. Lausiaca*, C 4. Sozomenus, *Hist. Eccl.* VI, 2.

[2]) *Patrologische Untersuchungen.* Leipzig, 1875.

Groote van Alexandrië wil zien, vereenzelvigt Hiërotheus met Origenès en het werk van dezen laatste περὶ ἀρχῶν met de ὑποτυπώσεις van Dionysius' leermeester. Dit is onmogelijk aan te nemen. Want het verschil in leeren schrijfwijze van Hiërotheus en Origenes kan onmogelijk grooter zijn. Bovendien schreef, volgens getuigenis van Dionysius, de eerste zijn werk, toen hij reeds grijsaard was, en Origenes zijn περὶ ἀρχῶν op hoogstens veertigjarigen leeftijd. Anderen hebben in Hiërotheus Dionysius den Groote, of Athanasius, of Didymus, het hoofd der katechetenschool van Alexandrië, willen erkennen; wat even moeielijk valt aan te nemen, dewijl Dionysius zijn leermeester noch bisschop, noch priester noemt, en de plaats, welke hij in zijn werk *De Divinis nominibus* mededeelt als ontleend aan de ὑποτυπώσεις van zijnen meester om inhoud en vorm onmogelijk aan een der genoemden kan worden toegekend.

Nirschl is geneigd in Hiërotheus den grooten Theodorus van Tabenna te zien [1]). Dionysius vermeldt van zijnen meester alleen, dat hij een onovertroffen voorbeeld van volmaaktheid onder elk opzicht geweest is; dat hij als grijsaard zijn werk *Over de theologische grondtrekken* heeft geschreven; eindelijk niet meer in leven was, toen hij zelf zijn werk *De Divinis nominibus* vervaardigde. Nu stierf Theodorus in zeer hoogen ouderdom in het jaar 368; derhalve kan Dionysius, wiens bloeitijd omstreeks 360 valt, geruimen tijd zijn leerling geweest zijn. Ook wat hij meldt omtrent het buitengewoon aanzien,

[1]) Petrus, de spits der theologen, de deelnemer aan den pelgrimstocht naar Jerusalem, zal wel Petrus zijn, de opvolger van Athanasius als aartsbisschop van Alexandrië.

waarin zijn meester stond, past zeer goed op Theodorus. Dionysius schrijft van Hiërotheus, nadat hij eerst heeft vermeld, hoe deze als redenaar allen overtrof: „Hoe ver stond hij boven de gewone leermeesters der goddelijke dingen uit: in 't gebruik van den tijd, in reinheid des geestes, in scherpte der bewijzen en in alles wat verder tot de heilige leer behoorde, zoodat wij het nooit durfden bestaan in zulk eene zon te zien". [1])

Deze lof verdiende Theodorus volkomen. Athanasius toch prees hem als „een groot man Gods", en Orsiesius, die door Pachomius een wijd en zijd lichtende lamp in het huis des Heeren genoemd werd en na diens dood in 348 algemeen overste zijner congregatie geworden was, legde zijne waardigheid neder om er Theodorus mede te bekleeden, die al hoewel jonger in jaren, in heiligheid en in de kunst om zielen te bestieren hem overtrof. Ook de gave der voorzegging was hem ten deel gevallen, en gelijk wij reeds zagen, meldde hij aan Athanasius den dood van Juliaan, op hetzelfde oogenblik, dat deze plaats vond.

Eindelijk noemt Dionysius zijn leermeester noch hiërarch, noch hiëreus, en mogen wij daaruit besluiten, dat deze noch bisschop, noch priester was: geen van beide was ook Theodorus; hij was slechts opperste abt van Tabenna, het centraalklooster der congregratie van Pachomius.

P. A. DE BRUYN.

Loosduinen, 19 April 1883.

---

[1]) *De Div. nomin.* C 3, § 3.

GEDACHTEN OVER HET CHRISTELIJK AUTORITEITS-BEGINSEL EN ZIJNE BETEEKENIS VOOR ONZEN TIJD. [1])

FRAGMENT.

Welk standpunt moet men ter juiste beoordeeling van onzen tijd innemen?

't Is altijd het streven geweest van verstandige en ernstige menschen, de feiten, welke zij bijwoonden, en al de gebeurtenissen van hunnen tijd in het licht des geestes te beschouwen en ze te herleiden tot de ideën, die daarin als werden belichaamd.

Deze wijsgeerige beschouwing van een gedeelte der geschiedenis is van het hoogste belang en eenigermate gelijk te stellen met het onderzoek van den natuurkundige, die door de onderscheiding van schijn en wezen tracht door te dringen tot de waarheid; en deze alleen is in staat rust en voldoening te geven, omdat wij voor haar geschapen zijn. Want indien onze geest in afzonderlijke gevallen door die abstractie wordt bevoorrecht met een blik in het innerlijk wezen van een feit, en de oorzaak

[1]) Vergelijk *Periodische Blätter zur wisschenschaftlichen Besprechung.* u. s. w 10 Jahrgang, 1 Heft.

begrijpt van deszelfs ontstaan en ophouden, dan is hij tegelijk eene blijvende gedachte meester geworden, welke tot onderscheiding, doorschouwing en juiste waardeering van het veranderlijke op elk gebied een even zeker licht geeft, als zij de beweegkracht is van het enkele feit. Die gedachten of ideën zijn dan ook voor den menschelijken geest even zoovele lichten, welker glans alleen het mogelijk maakt de wereld van historische verschijnselen in den grond te begrijpen, hare waarheid en beteekenis voor de menschheid te toetsen en hare door God aangewezen bestemming te wegen en te waardeeren.

Toch kan de geest des menschen nog verder doordringen, als hij bij die abstractie bovendien vergelijkenderwijze te werk gaat. Ongetwijfeld, vordert dit meer inspanning, maar de uitkomsten beloonen 't ruim. Drie verrichtingen zijn daartoe noodig. *Vooreerst*, de vergelijking der door de abstractie verkregen ideën, die den achtergrond, den grondslag of als de ziel der overwogen gebeurtenissen uitmaken. *Dan*, de duidelijke voorstelling van de menigvuldige en dikwijls ingewikkelde betrekkingen der ideën onderling; en *eindelijk* de nasporing harer diepste en eerste verhouding door ze allen te herleiden tot de hoofd-waarheid of de hoofd-dwaling, waarvan zij gezamenlijk afstammen, ofschoon op 't eerste gezicht geen trek van gelijkenis den gemeenschappelijken oorsprong, noch de betrekkelijke antinomie of antagonie verraadt, en de gevolgtrekking tot eene geheel heterogene afkomst bijna voor de hand schijnt te liggen.

De verscheidenheid en menigvuldigheid van positieve kennis, welke daartoe verondersteld wordt, maken dezen geestes-arbeid uiterst moeielijk, bezwarend en tevens

gevaarlijk, wijl het welslagen bovendien afhankelijk is van twee andere faktoren, die afzonderlijk niet dikwijls voorkomen, maar die vereenigd en in de hier gevorderde harmonische verhouding tot elkander, het deel zijn van slechts weinige bevoorrechten en, waar er sprake is over volkomen afgewerkte en uitgebreide beschouwingen, van slechts enkelen in eene eeuw.

De eerste faktor is die uiting van menschelijke scherp- of diepzinnigheid, welke zeer juist *divinatie* genoemd wordt, omdat zij, bij het grondigste en doordringendste onderzoek van een enkel feit, geen oogenblik 't groote gezichtspunt, de beschouwing van het geheel, uit het oog verliest en, door het eigenaardig vermogen des geestes tot intuïtie of combinatie, als bij gevoel, maar altijd met gezonden zin en in volkomene aansluiting bij de objectieve gegevens en het duidelijk bewezene, uit de menigte omstandigheden, waarin het feit geplaatst is, weet te raden en aan te vullen wat de geest van anderen langs den gewonen weg niet of slechts ten deele zou vermogen.

Maar even onontbeerlijk als deze groote gave voor het welslagen van genoemden arbeid is, even zeker zal zij dien doen mislukken, als zij ontaardt; — en zij ontaardt altijd, wanneer zij van den anderen kant niet wordt opgewogen door eene gelijke mate van *waarheidsliefde*, door eene onvoorwaardelijke toewijding aan de heilige zaak der waarheid. Want zij alleen, de liefde tot de waarheid, geleidt tot de groote zelfverloochening, die, doof en ongevoelig voor lof of blaam, den onderzoeker voor altijd sterk maakt en elk oogenblik bereidt tot het onmiddellijk afbreken en laten vallen van den draad

zijner gedachten, zoodra hij gewaar wordt, dat, al zou die draad met anderen te zamen geweven een aardig geheel vormen, hij hem toch niet kan afspinnen dan in tegenspraak met wezen en werkelijkheid — en daarom ten koste der waarheid, zij het ook dat dit met veel vertoon van vernuft geschiedt. Voor een ontwikkelden en daarbij oorspronkelijken en zelfstandigen geest, die zijns weegs gaat, is niets gemakkelijker en goedkooper dan geestig te zijn, als hij het maar van zich kan verkrijgen het met de waarheid niet al te nauw te nemen.

't Is daarom duidelijk, dat, als de tweede faktor, de liefde tot de waarheid ontbreekt, ook op het gebied der geschiedkundige wijsbegeerte het resultaat niet meer dan een treurige tegenhanger is van hetgeen men bij het gewoon onderzoek der geschiedenis zoo juist als het eerlooze handwerk van „geschiedenis-fabriekanten" heeft gebrandmerkt. Op ons gebied echter is zulk streven nog meer dan eene eenvoudige verlaging der wetenschap, omdat zij er door juist dáár miskend en misbruikt wordt, waar zij bereid is de hoogste openbaring te geven, welke *de menschelijke geest over het algemeen* op het gebied der geschiedenis van haar ontvangen kan. Want zulk een onderzoek voert ons niet op tot een hoogeren kring van ideën, die alvorens de stilte van de overdenking te verwisselen met het gewoel van het openbare leven, eerst in een buitengewoon verstand ontkiemden en, in duizend andere geesten overgeplant, opwekkend en verlichtend, aansporend en bepalend werkten en dan bestemd waren, als opbouwende of verstorende kracht, feiten voort te brengen, gebeurtenissen te teekenen of in te grijpen in den gang der geschiedenis, om ten slotte een gansch tijdperk met haar

eigenaardige verhevenheid te stempelen, daarin, om zoo te zeggen, haar eigen adem te blazen en onder den naam van „tijdgeest" of „stroom des tijds" de wezenlijke vorm, het ontwikkelend beginsel, de ziel van die reuzengestalte uit te maken; — in plaats daarvan worden ons door eene onware philosophie der geschiedenis hersenschimmen of in 't gunstigste geval schaduwbeelden voorgesteld, en leidt men ons, eenvoudig weg, binnen in een eng en begrensd atelier van een armoedig en schraal subjectivisme, dat van het licht der waarheid en gerechtigheid verstoken is. Dáár strekt men dan de objectieve gegevens op het Prokrustes-bed eener bij toeval opgevatte meening uit; dáár perst men de reeds verminkte en verstuikte ideën met geweldige hand tot een afgewerkte doode vorm zamen, en dáár eindelijk levert men het derwijze vervaardigde karikatuur, met vertoon der hoogste wetenschap, als een getrouwe afbeelding der historische werkelijkheid af. Is dit niet een misdaad des geestes, eene verkrachting der wetenschap, die daardoor van haar aanzien, eer en goeden naam bij 't volk beroofd wordt, een moord aan de waarheid gepleegd, om enge en vastgewortelde begrippen er boven op te helpen; en is dit eindelijk niet een zwaar bedrog tegenover de menschheid, welke het niet alleen berooft van een schat van onderrichting en van een der krachtigste middelen tot bezinning en terugkeer ten goede, maar, om de maat vol te meten, ook van haar goed geld, waarmeê het zich den drievoudigen beulendienst laat beloonen?

Maar als daarentegen de onvoorwaardelijke en onwrikbare toewijding aan de waarheid met de andere faktoren meêwerkt, hoe groot is dan het intellektueel gewin en

de buitengewone belooning van de historische wijsbegeerte! Want behalve in het groote genot, dat zij naar verhouding evenals elke andere geestes-arbeid aanbiedt, is het loon voor den geest, die zich aan de waarheid houdt, boven alles gelegen in de grootsche en waarlijk verrassende erkenning en toewijding, waartoe zij allen ordelijk geleidt; en welke, eenmaal verworven, gemakkelijker, sneller en met onbegrijpelijk dieper werking dan de meeste andere resultaten der wetenschap, het gemeenschappelijk eigendom en erfgoed van zooveel anderen wordt, die de waarheid in eere houden en van goeden wille zijn. In waarheid, het εὕρηκα, dat de overlevering op de lippen van den ouden wijsgeer legt, wiens horizon minder breed en dichterbij was, behelst voor den menschelijken geest op geen enkel gebied zooveel waarheid en wezenlijke beteekenis dan op dit.

En waarom? De eenvoudige verklaring ligt in den aard der zaak zelve! De oogen des geestes zijn voor het licht geschapen en de geest voor de waarheid; maar als de waarheid in 't licht treedt, gevoelt de geest zich nimmer zoo gelukkig en zoo voldaan door hare zuivere, goddelijke stralen dan wanneer zij hem op eens de inzage geeft in een wereld van dingen, wier schoonheid hij te voren zelfs niet vermoedde, en die hij wellicht vlakweg zóó miskende dat haar wezen en diepste drijfveer hem voorkwamen als het duister van een onredelijk toeval of de willekeur van het blinde noodloot. Nu stelt ons juist de eerste blik op de geschiedenis van ons geslacht zulk een chaos voor, als een duister en beneveld mengsel van bloed en tranen, van gebroken zwaarden en ingestorte tronen, van allerlei soort van gruis, stof en puin. De

geschiedenis der menschheid maakt op ons maar al te dikwijls den indruk, dat zonde, list en leugen zegepralen, terwijl de edelste deugd en de verhevenste energie schijnbaar de nederlaag lijden, en zegeteekenen des gewelds op ruïnen van vertreden recht en vrijheid worden opgericht. In ons zoo veelzijdig schoon heelal komt zij ons voor als een gedeelte, dat door God verlaten en prijsgegeven is aan de machten der duisternis en derzelver ordeloos en onregelmatig drijven, en dat door een kwaad beginsel beheerscht wordt; als een doolhof van gangen en onderaardsche dalen, waar geen lichtstraal doordringt, maar de diepste duisternis en de eeuwige nacht heerschen. Bij een terugblik op haren gang is het als zweeft ons oog over een onmetelijk dooden-veld, waar geen enkel symbool van opstanding de herleving en den triomf verkondigt van de schoonste verlangens en verwachtingen, die hier te ruste werden gelegd met hen die er voor leefden, werkten, streden en gedeeltelijk ook als hare laatste helden ten grave daalden. Een gevoel van den diepsten weemoed grijpt ons aan bij de overweging van dit lange en ingewikkelde treurspel; en door de tegenstelling van stof en geest stijgt het raadselachtige van zijn inhoud voor ons op de onaangenaamste wijze hooger en hooger, als wij de oogen vestigen op de wonderbare orde en harmonie, waarmede de natuur, die met geen rede begaafd is, hare bewegingen ten uitvoer brengt en hare gangen leidt. Zoo komt 't ons voor, en toch blijkt 't bij dieper nadenken schijn en bedrog. Maar er is een kundige hand noodig, die de *intrigue* weet te ontwarren, den gouden sleutel te gebruiken en den sluier weg te nemen; en dan wordt er

voor onzen verbaasden blik een beeld onthuld, dat ons meer boeit en verrukt dan het samenstel van den sterrenhemel met al zijn pracht en de beschouwing der aarde, als de zon des morgens de bergkruin verguldt of des avonds in de golven der zee met betooverende schoonheid ondergaat.

De God der menschen, der menschheid en der geschiedenis is ook de God der natuur, die hemel en aarde geschapen heeft en 't zichtbaar heelal met almachtige wijsheid bestuurt en regeert. Dit echter is ontwijfelbaar zeker: in de natuur is God gemakkelijker te herkennen, en Zijne bestiering is in haar, ook voor 't meest bescheiden bevattingsvermogen veel duidelijker dan zijne werking en leiding in de geschiedenis. In het boek der natuur kunnen allen lezen, terwijl het boek der geschiedenis in eene taal geschreven is, welke ten allen tijde door betrekkelijk weinigen werd verstaan. Ideën kan men niet zien met lichamelijke oogen, en de geestelijke wereld, wier drijfveeren de ideën zijn, ten deele belichaamd in de historische feiten, kan slechts met de oogen des geestes worden waargenomen. En wil men nu in deze hoogere sfeer der dingen het oog niet alleen van het een op het andere vestigen, maar ook, ten minste, eene gedeeltelijke inzage verkrijgen van de duizendvoudige betrekkingen van het een tot het andere en van het enkele tot het geheel, dan is er een nadenken noodig, waaraan de middelmatige mensch niet gewoon is, en een intellektueel oog van meer dan gewone kracht. Daarbij komt nog, dat juist hier niet Gods wil alléén en door noodzakelijk-werkende krachten, zooals in de natuur, werkzaam is, maar ook geschapene, vrije

en onvolmaakte krachten naar zijne verordening of toelating met Hem werkzaam zijn, deels goede en deels kwade, bij machte om op een gegeven oogenblik zelfs Zijn almachtigen wil te wederstreven en Zijne bedoelingen tegen te werken, maar toch altijd met de bestemming om op elk punt harer werkzaamheden onder Zijn almachtige hand te staan en ten slotte het resultaat van het geheel te doen uitkomen en te doen erkennen als het afgewerkte en grootsche ontwerp van een alles overziend en oneindig intellekt en van een almachtigen wil, waaraan niets op den duur zou kunnen wederstaan of zich onttrekken, en waarnaar al het eindige vroeg of laat zich zal moeten voegen en buigen.

Maar hoe moeielijk het, om de hierboven aangeduide redenen, ook moge zijn de wegen en sporen der Goddelijke leiding na te gaan en aan te wijzen, hoe de hand des Heeren te midden der schijnbaar-grootste verwarring regelend werkzaam is, en hoe Gods wijsheid zich juist dáár op 't verrassendst en overtuigendst openbaart, waar het blinde toeval of het redeloos noodlot zich bijna onwederstaanbaar opdringen — die aanwijzing is in duizende gevallen toch mogelijk en voor een goed gedeelte inderdaad gegeven. Want het heeft God behaagd aan ons stervelingen reeds hier op aarde tot zekere hoogte een blik in Zijn wereldbestuur toe te staan, begrensd genoeg om de akte van onze erkenning en de huldiging Zijner heerschappij altijd eene vrijwillige en verdienstelijke handelingen te doen blijven, maar toch zoo diep dat, wanneer wij desniettemin de erkenning en huldiging weigeren, ons het Woord des Heeren treffen zal: „dat wij geene verontschuldiging hebben." Voor iedereen die nog aan een

levenden God gelooft, is zooveel dus zeker, dat evenals de physieke wereld met hare naar vaste wetten noodzakelijk-werkende krachten, ook de wereld der vrije geestes-krachten op aarde, onder de souvereine heerschappij van denzelfden God, eene grondwet voor hare beweging heeft, en daarom ook een evenwicht in de verschillende krachten, hare ebbe en vloed, hare tijdperken van ontwikkeling en verwikkeling, hare evolutiën heeft. Zooals dáár stroomt ook hier, maar in grootere evenredigheid en met ruimer speling, een door God zelven geleide levensstroom en eene ontwikkelende beweging met haar eigen richtsnoer, middelpunt en doel. Evenals de loop der natuur, moest ook de geschiedenis des geestes door eene orde gedragen en door wetten beheerscht worden, en daarom kan de geschiedenis der menschheid, de draagster des geestes op aarde geen wanorde, maar moet zij een historische *kosmos* (eene schoon geregelde wereld) zijn.

't Is nu de vraag: wie is in het bezit van den gouden sleutel om ons het geheim te ontsluiten? Wie kan den sluier wegnemen, die voor ons oog het samenstel bedekt van een leven, dat zoo rijk en veelvormig is en ons van zoo nabij betreft? Wie zal ons oog wapenen, opdat het met helderheid, ten minste in eenig gedeelte van die wonderwereld, als in een anderen sterren-hemel, kunne doordringen, en alle wetten en krachten, door wier vereenigde werking het schijnbaar duistere en verwarde tot volkomen klaarheid en eenheid, tot den schoonsten *kosmos* gemaakt wordt, bespieden en waardeeren? Dit staat vast: de empirische wetenschap kan het niet! Zij maakt moeielijkheden, maar lost er geen op; zij

stelt en bespreekt eene vraag en brengt van alle kanten een onafzienbare bouwstof zamen om het uitgebreide, onmetelijke, hemel en aarde omvattende vermogen van onzen geest tot vol bewustzijn te brengen, maar een bevredigend antwoord weet zij niet te geven. Het eene strekt haar tot verdienste, en het andere is aan haar niet te wijten. Zij is niet anders; evenals in alles, is haar objekt ook hier het materiëele en het zinnelijk-waarneembare; haar werkkring omvat alleen het feit met zijne verschijnselen, en het is hare roeping dat feit, door herleiding tot zijne meest onmiddellijke algemeene begrippen en door verduidelijking der naastbijgelegen betrekkingen, tot voorwerp en inhoud van dieper denken en overwegen te verheffen. Dit is het werk der empirische wetenschap; en hoe nauwgezetter zij het verricht, des te meer eere wordt er om haar naam gevlochten en des te verdienstelijker en dankbaarder is hare taak. Maar hiermede is deze dan ook volbracht; tot stouter vlucht is zij niet bestemd, en zoo dikwijls zij zich driestweg hooger waagde, werd de fabel van Daedalus en zijn zoon voor haar eene treurige waarheid.

Op het punt echter, waar de exacte wetenschap haar werkkring sluit en hare verdere poging moet laten rusten, vangt, voorwaar, de taak der wijsbegeerte aan. Immers de oplossing van onze vraagstukken is het meest eigenaardige werk der wijsbegeerte, dat zij als wetenschap der wetenschappen op het gebied der geschiedenis te verrichten heeft. Zij en zij alléén heeft de bestemming en ook de bevoegdheid om van haar hooger en uitgestrekter gezichtspunt licht en orde te brengen in den schijnbaar niet op te lossen chaos van feiten; zij draagt den fakkel

der gedachte, verspreidt licht in de dikwijls zoo duistere wereld der gebeurtenissen en brengt alzoo uit stukken en puinen een ideaal geheel voor onze oogen te voorschijn, even schoon, ja menigmaal, omdat het uit intellektueele en vrijwerkende krachten bestaat, schooner en grootscher nog dan dat wat de hand Gods in het bloot stoffelijke heeft nedergelegd. Haar is het gegeven uit het plan des Scheppers en de geschiedenis der menschheid den gouden draad te spinnen, die ons trouw en zeker door de immer kruisende en wendende wegen van dit onaangenaam labyrinth geleidt, en bij elke schrede de rechtvaardige en almachtige heerschappij leert erkennen en bewonderen van dezelfde machtige hand, welke in de stoffelijke wereld aan de sterren den weg voorschrijft en de overmacht der geweldige zee met bijna onzichtbare zandkorrels gebroken heeft. En hetzelfde uitgestrekte en woeste doodenveld der geschiedenis wordt door den glans van haar licht van lieverlede in een paradijs herschapen, waarin wij weldra den Heer zelven zien wandelen, maar ook de heuvelen en dalen hooren sidderen voor de schreden zijner eeuwigheid.

Wil echter de wijsbegeerte tot deze hare schoonste en moeielijkste uiting komen, dan heeft zij zich onvoorwaardelijk en zonder wederstreving op het standpunt der *Christelijke wereldbeschouwing* te plaatsen. Hij, die niet alleen de *Dominus exercituum*, maar ook de *Dominus scientiarum* is, heeft aan deze voorwaarde eens en vooral het welslagen van haren arbeid verbonden. Maar wie zou het ook kunnen of durven wagen, afgezien zelfs van dit goddelijk en daarom allen verplichtend bevel, den eersten en krachtigsten faktor in het leven der mensch-

heid, den God-mensch Jesus Christus, buiten rekening te laten, zonder zich zelven den grond onder de voeten weg te nemen en zich van den aanvang af prijs te geven aan de bespotting van het gezond verstand? In de Kerk, de heerlijke stichting van Christus, met hare goddelijke waarheid en bovennatuurlijke kracht, moet men geheel en eerlijk erkennen, wat zij werkelijk is — wat zij is niet enkel volgens de geloofsleer, maar ook naar de uitwendig zichtbare getuigenissen en de geschiedenis zelve — het grootste, diepst ingrijpende en alleen onafhankelijke feit in de wereldgeschiedenis, het feit bij uitnemendheid, het begin en het einde en daarom ook het middenpunt van alles wat geschiedt: *Omnia et in omnibus Christus.*

Wij raken hier van zelf eene leer der ondervinding aan, welke een merkwaardig licht werpt op de verhouding tusschen openbaring en verstand en bij name op de onschatbare waarde en de verwonderlijk vruchtbare kracht, welke het geloof voor de wetenschap heeft. In den regel wordt er te weinig op gelet, en toch is zij onzer aandacht dubbel waardig. De triomf namelijk van het Christelijk geloof wordt op geen enkel gebied der wetenschap zoo in het oog vallend en voor den ontkenner zoo verpletterend door God bereid, als op het gebied der geschiedkundige wijsbegeerte. De ondervinding leert, dat hier iedere schrede en elke ingrijpende poging zonder Christus naar een bodemloozen en intellektueelen afgrond voert. 't Is alsof de ongeloovigen en onrechtzinnigen op eens met blindheid geslagen worden, als het er om te doen is een enkel feit, dat in levenden lijve voor hen staat en door allen erkend wordt, te verheffen en in een

algemeene en ééne beschouwing, die het kenmerk der objectieve waarheid draagt, op te nemen, en zoo, voor zoover dit hier beneden mogelijk is, te voldoen aan de behoefte naar de geheele waarheid, welke tot in de diepste diepte van den menschelijken geest is doorgedrongen. Men herinnere zich slechts, hoe zelfs meer ontwikkelde geesten, als Lessing, Herder en Schelling, hierin te kort kwamen, om niet te spreken van hunne verongelukte leerlingen, die als de geletterden van onze dagen onder de firma „Godsdienstig historisch onderzoek" met de geschiedenis der ideën en de geschiedkundige wijsbegeerte zaken zoeken te doen. Daarom is het ook geen toeval, maar een noodzakelijk gevolg en een door de ongeloovige wijsgeeren als bij instinkt gevoeld en begrepen feit, dat zij hun eigen werk bereidwillig aan „geschiedenis-fabriekanten" van beroep hebben overgelaten, zich uiterst zelden op hun terrein begeven, of indien zij het al betreden, er spoedig weer afgaan om zich op het meer belovende gebied der natuur-philosophie terug te trekken. Hoe kan het ook anders? De mensch reeds biedt den ongeloovige onoplosbare problemen aan; wat zou er onder zijne hand bij het bleeke licht zijner onchristelijke wereldbeschouwing van de menschheid en hare geschiedenis worden? Deze moeten hem in den regel een onoplosbaar raadsel, een bajert des geestes toeschijnen, omdat hij God loochent, die in de volheid der tijden zich gewaardigde werkelijk een der onzen te worden, de ware Messias der geheele menschheid en haar Verlosser te zijn niet slechts van de boeien der zonde, maar bovendien ook van de strikken der duisternis, van leugen en dwaling. Het Christendom is in waarheid de grondwet der wereld en der wereldge-

schiedenis, en Hij die haar gemaakt heeft, laat zijn werk evenmin als zich zelven bespotten. En wat is het anders dan spot en waanzin, van den eenen kant den Verlosser der wereld te loochenen en buiten rekening te laten, en van den anderen kant de werkelijke wereld en hare geschiedenis toch te willen begrijpen? Maar de straf volgt zoodanige overtreding op den voet. Want, omdat men zich niet vernedert voor den onbewegelijken Beweger, van wien ten slotte alles uitgaat, wordt de geest, die voor een hoogere spheer dan die der natuur bestemd is, eenvoudig veroordeeld voor een onoplosbaar geheim te blijven staan. De Oude der dagen, in wiens hand al de teugels van het wereldbestuur te zamen loopen, schijnt een bijzondere schatting en huldiging te vorderen van hem, die reeds op aarde met een dieperen blik in zijn Goddelijk wereldbestuur bevoorrecht werd; en een rechtvaardig vonnis, de vloek van volkomen onvruchtbaarheid, treft den ongelukkigen geest, die wel in de geheimen der wereldgeschiedenis zoekt door te dringen, maar het niet van zich kan verkrijgen het kruis van Christus te erkennen. Dat is ook niets minder dan het eenige middel wegwerpen, dat ons tot het doel geleiden kan. Dat is den heiligen berg omgaan en dien niet willen bestijgen. En toch, die berg is het middenpunt van aller verwachting in de oude, van aller geloof in de nieuwere tijden; hij is die hoogte, van waar alleen men kan terugzien tot de wieg van ons geslacht en in de toekomst een blik werpen tot aan den drempel der eeuwigheid, ja zelfs eenigermate nog verder in het groote en onbekende land, waar het geheim der genade zoowel als het geheim der ongerechtigheid geheel en al ophou-

den geheimen te zijn, en waar door de eindbeschikking over de individuën, uit wier weten, willen en werken, onder de souvereine heerschappij van een machtiger arm, de geschiedenis hier op aarde is samengesteld, tegelijk al de intellektueele en vrije machten tot een onveranderlijken toestand gekomen zijn. Hij alleen die zich op die hoogte plaatst en op Golgotha van 's werelds Licht bestraald wordt, verstaat de oude en de nieuwe wereld, maar aan anderen blijft dat Licht verborgen.

Hiermede zijn nu in het kort de wezenlijke vereischten aangetoond, welke de wijsgeerige beoefenaar der geschiedenis, zal zijn werk slagen, te vervullen heeft. Tevens is dan ook het standpunt aangegeven, dat door ons moet worden ingenomen, als wij er toe overgaan de gebeurtenissen, die in de laatste jaren voorvielen en zich voortdurend nog ontwikkelen, in het licht eener idee te beschouwen. En deze idee is de in het zoogenaamde autoriteits-beginsel uitgesproken gedachte, waardoor het grootste gedeelte der beschaafde menschen, God zij dank, zich nog meer of minder laat beheerschen, en welke, hetzij men hare kracht als gelukkig of ongelukkig beschouwe, in elk geval volgens het overeenstemmend gevoelen van vriend en vijand als een der machtigste intellektueele faktoren in de geschiedenis moet worden aangenomen. Maar als wij haar maken tot de spil van ons onderzoek, hebben wij eerst in het algemeen de vraag te formuleeren, waarover wij ons rekenschap willen geven om het gestelde doel te bereiken.

Vóór alles gelieve men in 't oog te houden, dat de schrijver dezer regelen zich wel bewust is niet te kun-

nen beschikken over de gaven, welke vereischt worden in dengene, die — als de tijdstroom, waarin we worden meêgesleept, eenmaal zal zijn afgeloopen en daarmede alles, wat voor ons nog grootendeels in dien vloed begraven ligt, zich tot een afgesloten geschiedenis ontwikkeld heeft — het ondernemen zou ook slechts de grondlijnen voor eene philosophie der geschiedenis van onzen tijd te teekenen. Het blijft niettemin waar, dat deze proeve, gelijk wij aanvankelijk zeiden, natuurlijkerwijze een gedeelte of een stuk van eene wijsgeerig-geschiedkundige beschouwing moet zijn; maar de groote en heerlijke gedachte, welke uit het welbegrepen autoriteitsbeginsel te voorschijn treedt, verspreidt zoo overvloedig licht en waarheid, dat zij, als geen andere, in staat is ten alle tijde eene dadelijke inzage te geven in de meerdere of mindere verhouding tusschen hetgeen in de maatschappij geschiedt en hetgeen naar den wil des Scheppers en Oppersten Rechters der maatschappij nog geschieden zal. Die gedachte is dan ook de zekerste graadmeter om in een tijdperk het streven naar het goede, de grootheid en 't recht te kunnen onderscheiden van het bederf en de dwaling, welke het bevat. Die gedachte draagt, altijd in de veronderstelling, dat zij door de menschen goed opgenomen en tegelijk met energie aangevat en vastgehouden wordt, ook de kracht in zich om verlichtend en oordeelend, heelend en versterkend op de verdere ontwikkeling der dingen te werken. Zij werkt als regulateur en toetssteen, wanneer zij op grond van feitelijke symptomen de diagnose mogelijk maakt, en als geneesmiddel door de prognose aan te wijzen, die wij, voor zoover het den mensch gegeven is, voor de toekomst der maatschappij

kunnen maken. Vooral voor onzen tijd moet dus deze gedachte, gelijk wij gaan zien, een bijzondere waarde hebben, en is de verkondiging en hoogachting van het Christelijk autoriteits-beginsel zoo niet de eenige, in ieder geval toch de kortste en meest gebaande weg, waarlangs onze ernstig zieke maatschappij naar eene toekomst van herstel, gezondheid en levenskracht teruggevoerd moet worden. Om dit te bewijzen en ons doel te bereiken hebben we drie dingen te doen.

Vooreerst moet de grondwaarheid, die in het Christelijk autoriteits-beginsel hare uitdrukking vindt, duidelijk uiteengezet worden. Dat is dus de behandeling van het beginsel. Velen hebben die waarheid voorbedachtelijk mishandeld en vervalscht, omdat zij haar vreesden bij hunne duistere plannen; anderen hebben haar miskend of slechts ten halve begrepen.

Aan deze uiteenzetting sluit zich van zelf de vraag aan, hoe het den onchristelijken elementen en machten heeft kunnen gelukken om eene waarheid, die zoo diep in het verstand geworteld en met zooveel nadruk door den Christelijken godsdienst aan de wereld is verkondigd en ingescherpt, in het bewustzijn der menschen zóó te verduisteren, dat er in de moderne theoriën bepaald geene plaats meer voor open en dat de herinnering aan haar menigeen verloren is. — Het antwoord op deze vraag voert ons noodzakelijkerwijze uit den tegenwoordigen naar den verledenen tijd. Wanneer het de geschiedenis geldt, moet iedereen die het tegenwoordige begrijpen wil, eerst over het verledene duidelijk zijn ingelicht. Ook hier is de opvolging in tijd eene zwakke afbeelding van het eeuwige voortkomen in het goddelijk wezen. Het te-

genwoordige is het getuigenis van het verledene, en de toekomst gaat van beiden uit; en als men nu eene gebeurtenis uit onzen tijd slechts dan in den grond beschouwt, als men de gedachten of de ideën kent, die daarin eenigermate vleesch en been hebben aangenomen, dan zijn ook de ideën, welke op een gegeven tijd de geesten beheerschen, slechts daardoor duidelijk en volkomen te kennen, dat men niet enkel op de feiten van het verledene terugziet, maar ook op de vroegere ideën, die zoowel de vroegere feiten als de tegenwoordige ideën hebben voortgebracht. Evenmin als in de natuur, zijn er in de geschiedenis gapingen of sprongen aan te nemen.

Het spreekt wel van zelf, dat wij bij het terugkeeren naar het verleden, om de voorvallen en levensontwikkelingen van den tegenwoordigen tijd te begrijpen, veel verder hebben terug te zien dan menigeen oppervlakkig denken zou. Met de menschheid en hare afwisselende toestanden is het even gelegen als met den enkelen mensch en zijn intellektueelen en ethischen toestand in verschillende tijden en leeftijden. De maatschappij is de mensch in het groot; en, afgezien van de buitengewone tusschenkomst eener hoogere macht, wordt niemand op eens een heilige en gaat ook niemand plotselings verloren. „*In patientia vestra possidebitis animas vestras*", heeft onze Goddelijke Meester eens aan de zijnen gezegd en ook: „het onkruid zal met de tarwe opgroeien en zich ontwikkelen tot den dag van den oogst." Deugd en ondeugd hebben tijd noodig ter beoefening en voltooiing. En zoo is het met de menschheid ook gesteld, behalve dat haar leven wat langer duurt dan dat van de individuën en dat

diensvolgens de graden harer ontwikkeling niet bij enkele dagen en jaren, maar bij tientallen jaren en eeuwen te berekenen zijn. Menige dwaasheid ware niet uitgesproken en menig onbezonnen oordeel over het openbare en bijzondere leven niet geveld, als men zich deze waarheid altijd herinnerd had.

Ten opzichte nu van de heilzame ideën, die het leven der menschheid moeten verlichten en versterken, heeft het God behaagd het Christendom zelf, dat men zonder overdrijving de bron kan noemen van alle licht en kracht, tot op zekere hoogte aan de wet des tijds, waaronder hier op aarde alles gesteld is, te verbinden. Wel is Christus dezelfde, zooals de Apostel getuigt, gisteren, heden en in alle eeuwigheid, en heeft de Kerk, Zijne plaatsvervangster, de uitnemende belofte, dat zij ook den tijd, aan wiens macht anders niets op aarde weerstaan kan, overwinnen zal, maar in hare werking is zij nochtans, volgens Gods wereldplan, aan den tijd gebonden. De innerlijke ontwikkeling zoowel als de uitwendige verspreiding van ware, groote en heilige ideën, waarvan zij de leermeesteres, het verleenen van kracht en genade, waarvan zij de door God aangestelde uitdeelster is, worden slechts voltrokken in een zeker tijdsverloop, door en met den tijd. Zonder den tijd kan zelfs de Kerk niets, terwijl zij met den tijd alles, zelfs het moeielijkste vemag.

Daarentegen zijn de machten van dwaling en boosheid met al haar invloed op de beschouwingen en het leven der menschen zooveel te meer aan de wet des tijds gebonden. Er moeten wel degelijk tien- en honderdtallen van jaren over heengaan, eer deze of geene valsche voorstelling haar slechten inhoud zoo verspreidt en ont-

wikkelt en bovendien naar buiten zooveel in terrein en omvang wint, dat zij eene meening wordt, welke gansche volken en geslachten bedriegt en over recht en waarheid een overwicht van dwaling verkrijgt, waartegen deze niet meer kunnen opkomen. Is de geschiedenis in het algemeen het produkt van menschelijke in- of medewerking, dan is zij in den grond ook niet anders dan het werk van den stillen en onophoudelijken arbeid der ideën, welke op een gegeven tijd den geest der menschen zullen beheerschen. Allereerst tot idealen of afgoden verheven, naarmate haar inhoud waarheid of gissing bevat, worden zij weldra de drijfveeren en bezielende middenpunten van neiging en streven in het werkende leven: dan neemt hare macht en invloed meer en meer toe, eerst bij enkelen, langzamerhand bij velen, totdat zij eindelijk oppermachtig zijn en zoo niet de meerderheid dan toch het toongevend gedeelte van gansche geslachten beheerschen. Maar dan zien wij in de geschiedenis een schouwspel zich ontwikkelen, dat de physieke wereld ons dagelijks voor oogen stelt Is eene beschouwing eenmaal meester van de grootste geesten, staat zij op de hoogste hoogte der maatschappij, dan grijpt zij, volgens de wet der intellektueele zwaartekracht naar alle kanten met meerdere of mindere snelheid om zich heen en gaat in tallooze beken en watervallen van hoogten en heuvelen af, totdat zij, trots alle hindernis en stremming, een geweldige en machtige stroom wordt, aan welks golven de menschheid ten langen laatste haar scheepje toevertrouwt. Zoodra het anker gelicht is, wordt het scheepje onwederstaanbaar meêgesleept en is zijn noodlot van nu af aan voor een goed gedeelte geketend aan den loop, dien de stroom

neemt, waaraan het werd toevertrouwd. Snelt deze langs vele en dikwijls onnaspeurlijke wegen, maar door altijd breeder bedding rustig naar zee, dan bereikt hij, met het scheepje dat hij droeg, gelukkig de plaats zijner bestemming. Zoo ook de menschheid, als haar streven gedragen en bewogen wordt door ware en grootsche ideën. Dikwijls echter loopt het anders af. Nu eens verdrogen na korten of langeren tijd de bronnen, die in den beginne zoo vroolijk en rijk ontsprongen; de toevloed wordt voortdurend kariger, zoodat het water al trager en trager voortkruipt en eindelijk in het zand verloopt. Dan is ook het scheepje vastgeloopen, en de menschheid slechts met de treurige ervaring verrijkt, dat niet alle waterwegen naar zee voeren, al scheen deze weg aanvankelijk de voorkeur te verdienen, en al werd hij door zijne ontdekkers aangeprezen als de eindelijk gevonden *via recta* naar het groote doel. Dan weêr neemt die verraderlijke watervloed plotselings zijn weg langs klippen en kolken en stort onverwachts van eene rots in de diepte der aarde neer. De vroolijke vaart is dan andermaal ten einde evenals de bedriegelijke verwachting, welke men er al te voorbarig aan verbonden had.

Welnu, zooals vroeger meermalen, is het tegenwoordig ook weêr met de menschheid gesteld. De treurige toestanden en feiten, waarover zij zelven luider en luider klaagt, reiken met hunne wortelen in het gebied der ideën. Zij zijn de onvermijdelijke en natuurlijke vrucht van eene menigte in den grond onware beschouwingen, die men lang genoeg als den machtigen vooruitgang boven alle Christelijke ideën der middeleeuwen heeft aangeprezen. Men beloofde zich van de verwerkelijking en toepas-

sing dezer nieuwe ideën op het leven zulk een onmetelijke welvaart voor individu en maatschappij, zulk een waren hemel op aarde, dat men daaraan de zegeningen van het Christendom in den tijd en zijnen hemel hiernamaals gerust mocht opofferen. Daarom is het zoo waar wat Paus Leo XIII in den aanhef van zijn Encycliek „*Aeterni Patris*" met de volgende woorden aan de wereld voorhoudt: Indien de rampzalige toestand van onzen tijd overdacht en de gebeurtenissen zoowel van het bijzondere als van het openbare leven in hare ontwikkeling werden nagespoord, dan zou men ongetwijfeld eene vruchtbare oorzaak van de rampen, die ons nu reeds ter nederdrukken en die we nog te vreezen hebben, daarin vinden, dat volstrekt valsche beschouwingen over goddelijke en menschelijke dingen, zooals zij zich in de scholen der wijsgeeren reeds lang gevormd hebben, tegenwoordig in alle rangen der maatschappij doorgedrongen en door de menigte met bijval zijn ontvangen. 't Ligt immers in de natuur van den mensch, dat hij bij zijne handelingen het verstand tot gids neemt, en de dwalingen in de kennis worden dan allicht valstrikken voor den wil. En zoo komt het, dat die verderfelijke beschouwingen, die haar zetel in het verstand hebben, ook op de handelingen der menschen invloed uitoefenen en deze slecht maken. —

Wat de feiten betreft, die Leo XIII hier op het oog heeft, stemmen over geheel de wereld allen bij die nog achting en opmerkzaamheid waardig zijn; maar omtrent het inzicht in de oorzaak der rampen en de erkenning van het middel, waardoor zij worden afgeweerd, is het bij de groote meerderheid onzer tijdgenooten nog altijd zoo armzalig

gesteld, dat men bijna aan de menschheid zou vertwijfelen. Sommigen meenen wonder wat te doen en uiterst nuttig te zijn, als zij hunne verbazing over het toenemende ongeluk der wereld op alle mogelijke wijzen in tiraden lucht geven en zich in het algemeen beklagen over het schrikwekkend onderscheid tusschen het verleden en het heden. Maar wat wint men daarmeê? Die verlaging en die klachten doen ongetwijfeld hun hart eere aan; maar heeft verbazing en onvruchtbaar gejammer ook slechts één enkele maal de menschheid een schrede voorwaarts gebracht op den rechten weg? Niet veel beter maken het anderen, die met algemeene woorden verzuchten, „men geve het volk den godsdienst weêr." Ongetwijfeld mogen wij onze volle en oprechte achting niet ontzeggen aan den goeden wil, waarvan deze aanwijzing getuigt, en aan de duidelijke bekentenis, die daarin wordt uitgesproken, maar toch valt het moeielijk in deze aanwijzing alleen de voldoende oplossing te vinden. Wie is vóór alles bedoeld met dat onbestemde *men*, dat zoo bedaard en kategorisch belast wordt een ongodsdienstig volk tot een godsdienstig te herscheppen? *Men* vergisse zich niet! Met een zoogenaamden godsdienst van politiewege, met een gekommandeerden godsdienst wordt niets verholpen. Die zal de jammeren nog verhoogen en er de kroon opzetten door officiëele huichelarij aan alle andere ellende toe te voegen. Echte godsdienst laat zich niet aan- of uittrekken als een kleedingstuk, en echte godsdienstzin, die, in het volk gebracht, zonder twijfel alles veranderen en op eens verbeteren zou, is veeleer iets zoo groots, is zoo heilig en teeder, dat alle bajonetten, waaronder Europa gedrukt ligt, en in het algemeen alle

physieke krachten der geheele wereld niet in staat zijn ook maar een enkel kind, of een enkele vrouw waarachtig godsdienstig te maken of ooit een ongodsdienstige in een godsdienstige te veranderen. Volgens Christelijke begrippen is godsdienstzin wezenlijk het getuigenis eener geestelijk-ethische macht, en behalve de medewerking der goddelijke macht, heeft zij nog de hulp noodig van de twee grootste krachten, die er op aarde zijn: van den vrijen wil des menschen en van den tijd. Die machten zijn bovendien even onafhankelijk als grootsch en geweldig, zoodat er van aanwijzingen voor haar volstrekt geen sprake is. Gods genade, en daarin zijn, God dank, alle Christelijke gezindheden het nog eens, werkt niet alleen *zooals* en *hoe*, maar ook *als* en *zoolang* zij wil, alzoo ten tijde, dat het haar behaagt, — *tempore opportuno* — maar niet op kommando. Met de persoonlijke vrijheid van den menschelijken wil is het, volgens haren aard, eveneens gesteld. Uitgenomen den allerhoogsten wil van God, die haar geschapen heeft en van wien zij, ook onder dit opzicht, een getrouw, hoewel onvolkomen afbeeldsel is, vermag geen aardsche of bovenaardsche macht beslissend op haar te werken. En de tijd? Op zich zelven, zonder de hulp der twee andere faktoren, in deze dingen volstrekt machteloos, is hij bovendien meer geneigd tot afbreken en verwoesten dan tot opbouwen. In zijn diepste wezen boven alles een verdelgende kracht en als zoodanig naar Gods wereldplan in de ethische zoowel als in de physieke orde voortdurend werkzaam, leent de tijd slechts noode zijne krachten aan anderen en vordert, wanneer hij op een beteren weg gedreven wordt om niet alleen het oude af te schaffen,

maar bovendien iets nieuws en bepaaldelijk iets goeds in grootschen stijl voort te brengen, met talmen en toeven uiterst langzaam. Wie tot het voltooien van een werk met den tijd te doen heeft, moet kunnen wachten en dikwijls lang wachten en hopen, maar niet zooals de tegenwoordige wereld volgens eene aloude uitdrukking *in summo rerum discrimine*, dat is, aan den rand van den afgrond staan.

Wat rest ons dan te doen? Want het niets doen tot beginsel te verheffen, zou van de grootste vertwijfeling getuigen. De Paus alleen wijst den waren weg; en met vertrouwen op den almachtigen God en Zijne barmhartigheid, die ook de volken voor genezing vatbaar maakte, met vertrouwen ook op den goeden wil der ongetwijfeld naar verhouding kleine schare, die Hem getrouw bleef, hebben wij den door Leo XIII aangewezen weg met moed te betreden. 't Geldt dus vóór alles een helder inzicht te bekomen in de vruchtbare oorzaken van de rampen, die ons drukken, en deze te vinden in de valsche beschouwingen, welke een waanzinnige, onchristelijke en den Christus vijandige wetenschap sedert eeuwen onophoudelijk en, omdat zij van hooger hand niet gestoord maar dikwijls veeleer geliefkoosd en gesteund werd, vrijelijk heeft kunnen uitstrooien en allerwege verspreiden om ten slotte de wereld gelukkig te maken met toestanden, die, als de oogst van dit ongelukkig zaaisel, geen stempel dragen van den beloofden hemel, maar gemerkt zijn met het zegel van een ander oord, waarvan reeds vóór duizende jaren getuigd werd, dat er „*nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat.*"

't Zij dan ook ons doel de valsche beschouwingen na

te gaan, welke sinds lang van de meest verschillende zijden en in het bijzonder tegen het idee van het Christelijk autoriteitsbeginsel verzonnen en in omloop gebracht zijn — beschouwingen, wier uitwerking de maatschappij aan den rand van den afgrond voerden, en over wier verspreiding zij zelve in al hare edeler bestanddeelen terecht met ontzetting vervuld wordt. Zonder twijfel voert deze tocht op het gebied der ideëngeschiedenis ons ver terug, tot wij eindelijk komen aan de bijna onmerkbare bron, waaraan de eerste beekjes ontstroomden, die van lieverlede een vloed en eindelijk een stroom zijn geworden, van welks machtige en wassende golven het ergste te voorzien en te duchten is; maar voor dien vermoeienden tocht verleent zij ons een helderen blik in de genesis der dingen en daarmede de vernieuwde overtuiging, dat de logica ook in de geschiedenis haar recht behoudt, dat ook hier in het gevolg niet meer kan zijn dan in de oorzaak was, en dat zekere geschiedenis-fabriekanten een hunner vele dwaasheden hebben uitgesproken, toen zij beweerden, dat in de geschiedenis kleine oorzaken dikwijls groote gevolgen voortbrachten. Dat er verschil bestaat tusschen oorzaak en aanleiding, is aan die fameuse denkers nooit ingevallen.

En als het beginsel duidelijk opgezet en aangewezen is, wat de tegenwoordige tijd als ongelukkige erfenis van het verleden ontvangen heeft, dan is ook onze derde vraag van zelf opgelost: welke waarde de juiste opvatting van het autoriteitsbeginsel voor de waardeering der ons omringende toestanden, en welke uitwerking zijne toepassing op hunne verbetering hebben kan?

H. J. H. RUSCHEBLATT.

Dekreet over den liturgischen Gregoriaanschen zang.

Romanorum Pontificum sollicitudo, quemadmodum in reliquis quæ ad Sacram Liturgiam pertinent, in eo etiam excelluit, quod ecclesiasticorum concentuum, maxime vero Gregoriani cantus, decori atque uniformitati semper consuluerit. Quocirca, cum juxta vota Sanctæ Tridentinæ Synodi, Pius IV. Pontifex Maximus aliquot S. R. E. Cardinales reformationi liturgici cantus præfecisset, omnem hi curam adhibuere, ut cantus ejusmodi ad aptiorem simplicioremque formam reduceretur, et ita ab omnibus divinæ psalmodiæ operam dantibus recipi adoptarique facile posset. Qua in re perficienda plurimum illos juvit solers industria atque eximia peritia Magistri Joannis Petri-Aloysii Prænestini, qui, juxta recensitas prudentissimas normas, ita Romani Gradualis emendationem perfecit, ut simul proprios, ac genuinos Gregoriani cantus characteres in eo conservaret. Graduale Romanum ita emendatum atque reductum deinceps Paulus V. Pontifex Maximus typis Mediceis Romæ imprimi jussit, et Apostolicis Litteris in forma Brevis approbavit. Quo ex tempore in Pontificia Capella, atque in Patriarchalibus aliisque insignioribus Urbis Ecclesiis adhiberi illud cœpit. Petri-Aloysii Prænestini aliquot discipuli cœptum ab eo opus, jubentibus Romanis Pontificibus, prosecuti erant. Ætate vero nostra, cum sa. me. Pius IX. Pontifex Maximus Romanam liturgiam in omnibus fere Ecclesiis feliciter adoptatam cerneret, etiam in votis habuit quoad cantum liturgicum uniformitatem inducere. Idcirco per Sacram Rituum Congregationem peculiarem instituit Commissionem virorum ecclesiastici cantus apprime peritorum, qui

sub ejusdem ductu, auspiciis et auctoritate Graduale Editionis Mediceæ Pauli V. iterum evulgarent, ceterasque partes, quæ deerant ejusdem cantus, ad normam Gradualis perficerent. Huic voluntati obsecuta Sacra Rituum Congregatio, editis per præfatam Commissionem circularibus litteris die 2 Januarii anni 1868, nomine Summi Pontificis invitavit typographos librorum liturgicorum editores tam nostrates, quam exteros, qui vellent perhonorifico atque saluberrimo huic operi, sub directione Commissionis et auspiciis Sacræ Congregationis, manus admovere. At cum illud gravissimum esse omnes agnoscerent, magnasque expensas, diligentiamque plurimam requirere, unus Eques Fridericus Pustet Ratisbonensis, Summi Pontificis atque Sacrorum Rituum Congregationis Typographus, arduo se huic operi accinxit, ac feliciter, Graduale quod attinet, illud absolvit. Perfecta itaque fuit Romani Gradualis Pauli V. Editio maturo studio et cura prædictæ Commissionis, ab eaque diligenter revisa, et tamquam authentica declarata, adeo ut merito Romana, et a Sacra Congregatione concinnata dici valeat. Eam Summus Pontifex Pius IX. suis Brevibus litteris datis die 3 Maii anni 1873, plurimum laudavit, atque ad unitatem cantus ecclesiastici inducendam Reverendissimis locorum Ordinariis, iisque omnibus, quibus Musices Sacræ cura est, magnopere commendavit: addita hortatione ipsi Editori, ut quæ adhuc edenda supererant de Gregoriano cantu volumina, quibus inchoata olim a Paulo V. perficitur editio, tandem in lucem proferret. Cum itaque deinceps idem Typographus, pari studio ac diligentia, et juxta prædictas normas, eam partem edidisset Antiphonarii atque Psalterii quæ Horas diurnas complectitur, Sanctissimus Dominus Noster Leo XIII. alias edidit Apostolicas Litteras in forma Brevis die 15 Novembris anni 1878, quibus Prædecessoris sui decreta confirmans, eam Editionem a Viris ecclesiastici cantus apprime peritis, ad id a Sacra Rituum Congregatione deputatis, revisam approbavit atque authenticam declaravit; adjecta, iisdem verbis, quibus sa. me. Pius IX. usus fuerat pro edito Graduali, vehementi Editionis ejusdem commendatione ad Reverendissimos Ordinarios omnesque Musices sacræ cultores, *ut sic cunctis in locis ac diœcesibus*,

cum in ceteris quæ ad Sacram Liturgiam pertinent, tum etiam in cantu, una eademque ratio servetur, qua Romana utitur Ecclesia.

Interea temporis plures ecclesiasticæ Musices cultores subtilius inquirere cœperunt, quænam esset primigenia Gregoriani cantus ratio, quæque fuerint per subsequentes ætates variæ ejusdem phases. Verumtamen plus æquo hujus investigationis limites prætergressi, ac nimio antiquitatis amore fortasse abrepti, negligere visi sunt recentes Sedis Apostolicæ ordinationes, ejusque desideria pluries manifestata pro introducenda uniformitate Gregoriani cantus, juxta modum prudentissimo Romanæ Ecclesiæ usu comprobatum. Scilicet, posthabito hoc jam sapienter constituto tramite, adhuc sibi integrum esse putarunt contendere, ut ad eam, quam ipsi putant, primævam concentuum formam Gregorianus cantus reducatur, eo etiam sub obtentu, quod Apostolica Sedes cantum Editionis ab se nuper approbatæ authenticum quidem declaraverit, et magnopere commendaverit, at minime singulis Ecclesiis imposuerit; quin adverterent, uti oportebat, constantem esse Summorum Pontificum praxim ad nonnullos abusus tollendos persuasione magis quam imperatis uti voluisse; eo vel maxime scientes quod Romani locorum Ordinarii, eorumque Cleri verba exhortationis Summi Pontificis loco mandati pie et religiose interpretari solent. Quæ quidem arbitrandi rationes cum per ephemerides, ac varia edita opuscula vulgarentur, ipsaque Editionis præfatæ approbatio in dubium vocaretur, Sacra Congregatio sui officii esse duxerat Apostolicas Litteras sa. me. Pii IX. iam editas, authenticas declarare, et ejusdem editionis approbationem iterum confirmare decreto edito die 14 Aprilis anni 1877.

Nihilominus neque eo decreto, neque subsequentibus Apostolicis litteris Sanctissimi Domini Nostri superius memoratis, illi acquiescere visi sunt: quin imo suas opinationes adhuc validius inculcare perrexere in eo conventu cultorum ecclesiastici cantus, qui, ut Guidoni Monacho solemnes deferrentur honores, superiore anno Aretii habitus est; non sine illorum offensione, qui Apostolicæ Sedis auctoritatem, non minus quam in reliquis ad Sacram Liturgiam pertinentibus, in cantus etiam ratione et

uniformitate, unice sequendam esse jure merito existimant. Sed, quidquid hac in re improbandum irrepserit, quoniam ii, qui Aretii hac de causa convenerant, nonnulla eadem de re vota, seu postulata Sanctissimo Domino Nostro Leoni XIII. humiliter porrexerunt, ejusdem oraculum exquirentes; idem Sanctissimus Dominus Noster, attenta negotii gravitate, peculiari Sacræ Rituum Congregationis Cœtui ab se delecto quorundam S. R. E. Cardinalium Sacris tuendis Ritibus præpositorum, atque aliquot Præsulum Officialium ejusdem Sacræ Congregationis illud expendendum commisit. Quæ peculiaris Congregatio ad Vaticanum infrascripta die adunata, re mature accurateque perpensa, ac resumptis omnibus ad rem pertinentibus, exquisitisque etiam peritissimorum virorum sententiis, ita, si Sanctissimo placuerit, decernendum censuit:

Vota seu Postulata ab Aretino Conventu superiore anno emissa, ac Sedi Apostolicæ ab eodem oblata pro liturgico cantu Gregoriano ad vetustam traditionem redigendo, accepta uti sonant, recipi probarique non posse. Quamvis enim ecclesiastici cantus cultoribus integrum liberumque semper fuerit, ac deinceps futurum sit, eruditionis gratia, disquirere quænam vetus fuerit ipsius ecclesiastici cantus forma, variæque ejusdem phases, quemadmodum de antiquis Ecclesiæ ritibus, ac reliquis Sacræ Liturgiæ partibus eruditissimi viri cum plurima commendatione disputare et inquirere consueverunt; nihilominus eam tantum uti authenticam Gregoriani cantus formam atque legitimam hodie habendam esse, quæ juxta Tridentinas sanctiones a Paulo V., Pio IX. sa. me. et Sanctissimo Domino Nostro Leone XIII., atque a Sacra Rituum Congregatione juxta editionem Ratisbonæ adornatam, rata habita est et confirmata, utpote quæ unice eam cantus rationem contineat, qua Romana utitur Ecclesia. Quocirca de hac authenticitate et legitimitate inter eos, qui Sedis Apostolicæ auctoritati sincere obsequuntur, nec dubitandum, neque amplius disquirendum esse. Ut vero cantus, qui in Sacra Liturgia, stricto sensu accepta, adhibetur, uniformis ubique existat, in novis editionibus Missalium, Rituali ac Pontificalium, eæ partes, quæ musicis notis designantur, ad normam Editionis prædictæ a S. Sede approbatæ,

utpote continentis cantum liturgicum proprium Ecclesiæ Romanæ (ut præfert ipse titulus in fronte cujusque libri appositus), exigantur, ita ut illius textui sint omnino conformes. De cetero quamvis, juxta prudentissimam Sedis Apostolicæ agendi rationem cum de uniformitate in ecclesiastica liturgia inducenda actum est, præfatam editionem singulis Ecclesiis non imponat, nihilominus iterum plurimum hortatur omnes Reverendissimos locorum Ordinarios aliosque ecclesiastici cantus cultores, ut illam in Sacra Liturgia, ad cantus uniformitatem servandam, adoptare curent, quemadmodum plures jam Ecclesiæ laudabiliter amplexæ sunt. — Et ita decrevit die 10 Aprilis 1883.

Facta autem de his omnibus per infrascriptum Secretarium Sanctissimo Domino Nostro Leoni Papæ XIII. fideli relatione, Sanctitas Sua Decretum Sacræ Congregationis ratum habuit, confirmavit, et publici juris fieri mandavit die 26 ejusdem mensis et anni.

D. Cardinalis Bartolinius S. R. C. Præfectus.

L. † S.

Laurentius Salvati S. R. C. Secretarius.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE NEDERLANDSCHE R. K. GEESTELIJKHEID.

Het is in sommige couranten geen geheel ongewoon verschijnsel, dat onze Roomsche geestelijkheid er door valsche aantijging, of door verdachtmaking of volstrekt ongegronde ongunstige beoordeeling iets in haren goeden naam te lijden heeft. Om deze reden zij het ons geoorloofd nu eens eene gunstige voorstelling mede te deelen. Zij komt van eene onverdachte zijde, waar zeker niemand vooringenomenheid met de Nederlandsche priesterschap zal veronderstellen.

We willen eenige woorden van den Amsterdamschen hoogleeraar C. B. Spruyt aanhalen. Z. H. G. is van meening, dat de liberale partij niet in onderhandelingen met de Katholieken haar heil moet zoeken, maar in een overleg met de anti-revolutionnairen. Hierin hadden sommigen eene „anti-papistische felheid" gezien en hem de bedoeling toegeschreven, een bond van alle Protestanten tegen de Katholieken aan te bevelen. Ziehier nu, hoe hij zich op dat punt in *De Tijdspiegel* van Maart ll. verdedigt.

„Ik stel er prijs op te verklaren, dat die voorstelling ten eenen male onjuist is. Ik meen vrij te zijn van ingenomenheid tegen den Katholieken godsdienst en meer sympathie te hebben voor de groote figuren van de middeleeuwen, dan in den regel bij liberalen gevonden wordt. Dat bij ons te lande de Katholieken bijna eenstemmig medegaan met de leiders der ultramontaansche [?] politiek, doet mij leed, maar verwondert mij niet. Drie eeuwen lang is de Roomsche Kerk bij ons eene *ecclesia militans* geweest, en in zulk eene kerk plegen de leden zich nauw aan elkander te sluiten. De Roomsche geestelijkheid toonde bij ons niet de groote gebreken, die aan vele harer leden in andere landen ten laste worden gelegd, maar gaf over het algemeen blijken van grooten dienstijver en onder hachelijke omstandigheden van eerbiedwaardigen moed en edele zelfopoffering. Zij toonde hart voor wetenschap en kunst, voor de laatste in veel hooger mate dan de Protestanten. Geen wonder, dat zij het vertrouwen blijft genieten van hare gemeenten.

Hebben nu de Protestanten bij ons te lande en heeft bepaaldelijk de liberale pers getoond, die geestelijkheid te waardeeren, zooals zij verdient? Ja, als bij eene epidemie de Katholieke pleegzusters moedig het gevaar van besmetting trotseerden en de geestelijken, zonder uitzondering, onvermoeid bleven op hun gevaarlijken post bij zieken en stervenden, dan had zij daarvoor een woord van goedkeuring en lof over. Maar overigens lieten sommige bladen het niet aan schimpscheuten op de „zwarten" ontbreken, en zoodra er uit verre landen een bericht kwam dat eene blaam kon werpen op de Katholieke geestelijkheid, verzuimden zij niet het den volke te melden, zonder erop te wijzen, dat men de onze, ten wier nadeel zoo weinig bekend wordt, niet aansprakelijk mag stellen voor wat wellicht anderen misdreven."

D.

SPROKKELING.

Briefwisseling. De verzending van brieven en briefkaarten neemt jaarlijks in ons land toe. In 1871 werden er slechts 4 millioen briefkaarten op de verschillende kantoren ontvangen en verzonden, in 1881 ruim 17 millioen. In 1871 werden er 37 millioen brieven verzonden en ontvangen, in 1881 ruim 57 millioen. Om zich een denkbeeld te vormen van de ontzaggelijke massa, die door deze getallen wordt uitgedrukt, wete men, dat die 17 millioen briefkaarten naast elkander uitgespreid, voldoende zouden zijn om 22 bunders land te bedekken en dat de 57 millioen brieven, ongevouwen op elkander gestapeld, verre de hoogte van den hoogsten berg der aarde, de Gaoerisjanka of Mount Everest, 9512 Meter, zouden overtreffen. Berekent men de verhouding van het aantal gewisselde brieven en briefkaarten tot de grootte der bevolking van eenig land, dan komt voor het jaar 1878 het volgende resultaat: gemiddeld werden er in Engeland in 1878 op één inwoner 35 brieven geschreven, in Zwitserland 21, in Nederland, Frankrijk en Duitschland 15, in België 14, in Denemarken 11, in Oostenrijk 10, in Italië en Zweden 6, in Noorwegen 5, in Spanje en Hongarije 4, in Portugal 3 en in Rusland 1. (Vgl. *Eigen Haard.*)

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

GEDRUKT BIJ J. J. GROEN TE LEIDEN.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

VIER-EN-TACHTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. — ACHTTIENDE DEEL.

1883.

Vindicamus hereditatum patrum nostrorum. 1 Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergëus die Pauwes benediede
En hine Aertsche Bisscop wiede.
Melis Stoke.

TE LEIDEN, BIJ J. W. VAN LEEUWEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Gedichten van Mgr. C. Broere (Vervolg van Dl. LXXXIII bldz. 73 vv.) VI—VIII.
A. M. C. VAN COOTH. . . 1

Constitutie van onzen Heiligen Vader Leo XIII over den regel der Derde Orde van den H. Franciscus. . 30

Assyriën und Babyloniën, von Dr. Fr. Kaulen.
J. K. 39

Monseigneur Plantier, Bisschop van Nimes
C. L. R. 65

Galerij van Frieslands aartspriesters.
J. H. HOFMAN 93

Ut omnes unum sint.
X. 116

Drie brieven van Paus Joannes X.
C. J M. BOTTEMANNE. . . 137

Goethe's Faust in zijn ongeloof.
P. M. BOTS 169

Brief van onzen Heiligen Vader Leo XIII over de studie der geschiedenis 186

Rondgaande Brief van onzen Heiligen Vader Leo XIII over het rozenkransgebed 201

De ouderdom van Joannes XI en Joannes XII op den dag hunner troonsbestijging.
C. J. M. BOTTEMANNE . . 208

Bladz.

Ter Bisschopswijding van Z. D. H. Mgr. C. J. M. Bottemanne, Bisschop van Haarlem.
J. A. DE RIJK 257

Luther en zijne tafelgesprekken.
P. L. DESSENS 259

De onbekende steden van Syrië.
J. L. 284

De Christelijke eed en het Atheïsme.
H. J. H. RUSCHEBLATT . . 314

VERSCHEIDENHEDEN.

Aflaten verleend aan een gebed voor de studeerende jeugd. 45

De Katholieke Kerk te New-York „Nieuw Rome".
L. A. LAUREY 46

Vermindering van het getal priesters in Italië.
H. 58

De godsdienst als voorwerp van wijsgeerig onderzoek.
P. 56

Een dissonant in het koor der Multatuli-vergoding.
D. 59

Le Séminaire des Missions Etrangères. 131

Een Fransche geograaf over Nederland.
H. 135

Bijlage bij het artikel: Galerij van Frieslands aartspriesters.
J. H. HOFMAN 197

Een predikant over den Roomschen brevier 199

Een nieuwe verdediging der neutrale school.
H. 236

De Roomsch-Katholieke en de Oud-Protestantsche schriftbeschouwing.
TH. L. KOXHOORN 239

Bladz.

Wijding van een Bulgaarschen bisschop.
P. 248

Derde eeuwfeest van den Gregoriaanschen kalender.
P. 249

De hel van Victor Hugo.
C. 251

Necrologie (Pater P. Chaignon S. J.).
C. 254

Leven van den H. Dominicus door P. Fr. Dom. Wijntjes, Ord. Praed.
A J. HOLIERHOEK 357

Medeia. Treurspel van Euripides. In de oorspronkelijke versmaat uit het Grieksch vertaald door A. Flament.
A. M. C. VAN COOTH . . 359

Eene Windesheimsche collatie.
V. BECKER. 373

Der Amazonas. Wanderbilder aus Peru, Bolivia und Nord-Braziliën.
J. K. 383

SPROKKELINGEN.

Het Prayer-book 61
De Christelijke jaartelling 62
Katholieke heiligdommen in Palestina. 63
Archaeologische ontdekkingen in Epidaurus 256
Het geboortejaar van Anna Roemer Visscher 256

Gedichten van Mgr. C. Broere.

(*Vervolg van* Dl. LXXXII, blz. 73 vv.)

VI.

Reeds in den tweeden zang van den Constantijn wordt het tooneel der handeling op zeer geleidelijke en zinrijke wijze overgebracht naar het verblijf der gelukzaligen, naar den hemel.

Onheilspellende teekenen te zamen met de tijding van Constantijn's nadering hadden te Rome zulk een bijgeloovige ontsteltenis verspreid, dat keizer Maxentius, aangehitst door Satan en zijn handlanger Androgeon, het bevel uitvaardigde de Christenen te verdelgen, om door hun bloed den gewaanden toorn der goden te verzoenen. De gruwzame vervolging, hierdoor in dolle woede tegen de Christenen ontketend, wordt in den eersten zang met levendige kleuren geschilderd. Na deze tafereelen van bloedstorting en meedoogenlooze wreedheid is het ons een weldadige verademing, wanneer wij in den aanhef van den tweeden zang de Engelbewaarders der vervolgde en gemartelde Christenen met hun gebeden en lijdensklacht zien opwaarts zweven naar het gelukzalig rijk van vrede en eeuwige belooning.

't Scheen of de morgenzon 't geheim niet wou verraden,
Dat omging op dit uur: zij bleef in dampen baden,
Haar stralen beefden door den nevel in het rond
En kusten als ter sluik den nog bebloeden grond.
Als 't lieflijk gorgelen, waarmêe door de valleijen
Na vruchtb're regenvlaag, de stroomen zich verspreijen,
Zoo was het vlerkgeruisch, dat door den ether vloog. [1])

Ondanks dezen schoonen aanhef, zoo geschikt om ons, als de tonen eener zachte muziek, in de gevorderde stemming te brengen, zou het mij toch niet verwonderen, wanneer menigeen na een aandachtige lezing van dezen geheelen zang, aan den hemel gewijd, wel dankbaar voor het vele schoone, maar niet geheel voldaan is geweest, misschien een gevoel van teleurstelling heeft ontwaard. Inderdaad, wij erkennen gaarne, dat het tafereel des hemels, vooral bij de hooggespannen verwachting eener eerste lezing, wat bleek schijnt en in breedte en diepte ver beneden het Paradijs-poëem van Dante, die de veder, waarmede hij zijn *Paradiso* op het papier bracht, in de lichtstralen des hemels doopte en in zijn sterrelichte voorstelling een rijkdom van ideeën heeft neergelegd, welke door geen ander gedicht geëvenaard wordt [2]). Ook hebben wij uit de beste

---

[1]) Blz. 88.

[2]) Een woord van hulde mag hier niet ontbreken aan den landgenoot, die de reusachtige taak op zich genomen heeft Dante's trilogie in de maat van het oorspronkelijke te vertalen en ons thans na de *Hel* en het *Vagevuur* reeds de eerste zangen van het *Paradijs* geschonken heeft. Het is hier de plaats niet, om de groote verdiensten van Mr. Joan Bohl's vertaling in het licht te stellen; alleen dit willen wij aanteekenen, dat de lezer daar niet alleen alles zal vinden, wat een Nederlandsche vertaling met mogelijkheid geven *kan*, maar alles ook, wat door korte en hoogst zaakrijke noten tot opheldering en waardeering van den tekst behulpzaam

bron [1]) vernomen, dat Broere zelf over dit gedeelte van zijn heldendicht niet geheel voldaan was en zich eene omwerking had voorbehouden, omdat de voorstelling hem niet aangrijpend genoeg en te beschouwend toescheen. Doch ofschoon wij den *dichter* hierin niet mogen tegenspreken, moeten wij den *lezer* toch de opmerking maken, dat eene vergelijking met Dante hier wat al te zeer mank gaat. Dante had het Paradijs zelf ten onderwerp gekozen; Broere daarentegen mocht zich tot zulk een uitvoerige beschrijving niet laten verleiden, maar had den hemel alleen te bezingen in verband met zijn onderwerp. De zelfbeperking, welke de dichter zich heeft opgelegd, komt aan de eenheid van het heldendicht ten goede. En wanneer wij, dit in het oog houdend, de wijze nagaan, waarop hier de strengste eenheid gehandhaafd is, dan zullen wij ongetwijfeld de vinding bewonderen en ons tevens overtuigen, dat het deze voorstelling niet aan eigenaardige grootheid ontbreekt, ofschoon wij moeten erkennen, dat de uitwerking indrukwekkender had kunnen zijn.

Eén grondtoon wordt door den geheelen zang heen, nu luider dan zachter, vernomen: de smeekbede van de vervolgde Christenen. Hun Bewaarengelen dragen bij den aanhef die bede van de bebloede aarde hemelwaarts, en meesterlijk is het waas van droefheid beschreven, dat de gestalte van die zalige geesten overspreidt, als zij met hun droeven last het verblijf der gelukzaligen binnentre-

---

kan zijn. Moge het den dichter gegeven zijn de nog overblijvende zangen op dezelfde wijze te voltooien: hij zal zich inderdaad een *monumentum aere perennius* gesticht hebben.

[1]) Een vriendelijke mededeeling van den hooggeachten verzamelaar dezer gedichten.

den: „niet of hun zalig hart ooit leedgevoel beving", maar zij zelven omgaven hun aangeboren luister met de schaduwen eener smart „voor 's Heeren naam geduld":

Met wankelende schreden
Zag men de lange rij van eng'len nader treden:
Hun vleug'len stonden stijf en sidd'rend uitgerekt;
De gordel van de kracht, die hunne heup bedekt,
Hing thans ontbonden nêer en liet aan alle zijden
Het uitgevloten kleed langs 's hemels lichtvloer glijden.
Wat blos van schaamte kwam op 't edel voorhoofd staan,
En ach, dat oog, gewoon naar God zelf op te slaan,
Het zag ter sluik omhoog! terwijl van hunne lippen
Zijn naam in zangen niet, maar murm'lend kwam ontglippen.
Doch schoon, o eng'len! ook bij 't uiten dezer klagt,
Schoon waart gij als de dag, aan 't worst'len met den nacht;
Als Jephte's dochter en haar droeve gezellinnen,
Toen zij haar teed're jeugd, geschapen voor beminnen,
Beweende op 't hoog gebergt: nog ging de bloemfestoen
Haar slepend na; nog was met overwinningsgroen,
Die lauw'ren — ach, haar leed! — de haarlok overladen,
En tranen drupten nêer op blijde feestgewaden. [1])

---

[1]) Blz. 91. Van belang voor de waardeering van Broere als dichter is hier eene noot in de *Bijlage* blz. 404, waaruit blijkt, dat van de hier aangehaalde verzen de acht laatste geschrapt zijn. Men behoeft juist niet met den Engelschen dichter, Pope, te meenen, dat *the art to blot*, de kunst van schrappen, de allerhoogste kunst is, om ontzag te gevoelen voor een dichter, die door eigen verzen, zoo teekenachtig schoon als bovenstaande, de pen durft halen. Nog twee andere plaatsen van dezen zang staan om wel te vermoeden redenen in de *Bijlage* als doorgehaald aangeteekend: de hernieuwde invocatie blz. 87 en de verzen, die volgen op de liefelijke voorstelling van Bethlehem's kroost, in engeltjes herschapen, dat de Moedermaagd omzweeft: *Gij waart het enz.* blz. 97. Deze laatste schrapping verdient de aandacht, omdat zij, dunkt ons, de minst geslaagde verzen van het geheele heldendicht betreft; men kan ze naslaan als eene proeve hoe een geniaal man in een onbewaakt oogenblik kreupele verzen kan maken.

Met deze engelen worden wij in den hemel binnengevoerd en voortgeleid: daardoor vindt de dichter van zelf gelegenheid ons de gemartelden van den eersten zang in hunne heerlijkheid te toonen en ons tevens geleidelijk langs de rangen der hemelsche hiërarchie op te voeren, maar zóó, dat bij het opwaarts stijgen alle gelukzaligen zich in steeds breeder schaar aansluiten bij de engelen, die de bede der vervolgde Christenen opwaarts dragen. En als deze eindelijk „met ligt omwolkten tred" de trappen opgaan van het zinnebeeldig zoenaltaar, dat voor den hoogsten troon is opgericht [1]), om daar de bede, door de aarde opgezonden, te offeren, dan vereenigt zich de geheele hemel met die smeekende lijdensklacht. „Gelijk de streken licht, waarmêe de dag in 't Oost het hoofd naar boven rigt" ziet men, rij aan rij, dê verheerlijkten tot het verste verschiet het altaar omringen: de kreet der martelaren rijst op: alle scharen heffen „met smeekend rouwgebaar krans en kroon" omhoog: daarboven rijst in lieflijk hemelblauw, omzweefd van Bethlehem's kinderschaar in engeltjes herschapen, die een wolk van leliën en rozen uitstrooien, de Moedermaagd, en houdt hand en oog smeekend opgeheven tot haar goddelijken Zoon, één dier blikken „die zij onder het kruishout op Hem sloeg": de eenige Middelaar zelf rijst van Zijn eeuwig troongestoelte en toont den Vader Zijn verheerlijkte kruiswonden: en er ontstaat een oogenblik van ontzagwekkende stilte, gedurende welke, als werd de aarde ten hemel opgehaald, elke zucht, elke klacht, elke noodkreet „uit pijn en foltervuur" gehoord wordt:

---

[1]) Deze voorstelling is ontleend aan Apocal. VI, 9 en VIII, 3.

zoo zien wij hemel en aarde in gespannen verwachting het raadsbesluit van God verbeiden. En weldra ook wordt dit raadsbesluit, dat de *ontknooping* van het heldendicht in zich besloten houdt, aan de hemellingen door het Woord Gods geopenbaard:

Hij sprak, en door Zijn Woord, dat eens den nacht verdreven,
Het licht geschapen had op een ontluikende aard',
Was eensklaps het geheim den heiligen verklaard.
Op éénmaal scheen hun geest zich te op'nen, in te dringen
In een nieuw wereld-al; met al zijn ordekringen
Van wijsheid en genâ, vertoonde zich het lot,
Dat hunne beê vervulde en 't raadsbesluit van God. [1])

Dat deze voorstelling een eigenaardige grootheid heeft, zal wel niemand ontkennen, en het is onmogelijk haar in nauwer en meer onmiddelijk verband met het hoofdonderwerp te brengen.

Ook behoeven wij, in weerwil van de zelfbeperking, waardoor de kunstenaar zijn meesterschap staaft, het antwoord niet schuldig te blijven op de vraag, hoe deze Christen-denker zich het geluk des hemels voorstelde, voor zoover het kan uitgedrukt worden in menschelijke gedachte en taal, wat hij van de gelukzalige aanschouwing „van aanschijn tot aanschijn" verhoopte. De verzen, die den uitroep volgen: „O aanblik van een God, drievoud en één in wezen" geven ons het antwoord:

Al 't schoon, door de Almagt op de schepping uitgespreid,
Der vriendschap rein gevoel, het hoogste liefde-blaken,
Verrukking, waar de geest eens wijzen, bij zijn waken,

[1]) Blz. 100.

In opvliegt, waar de band des ligchaams, die hem boeit,
Van siddert en verteert, genade, in 't hart ontgloeid,
Die Godes zamenspraak den sterv'ling doet genieten,
Wat zijn zij? Drupp'len uit de stroomen, die daar vlieten,
De schaâuw van 't licht, dat daar de levende orde spreidt,
Het sterven bij 't bestaan, het Niet bij de eeuwigheid. [1])

Dit is kenmerkend voor Broere's even ruime als diepgodsdienstige levensbeschouwing. In de schoonheid van het geschapene, die hij als veelzijdig kunstenaar zoo diep gevoelde, begroet hij een weerglans, die niet aan het verlorene herinnert, zooals de oude wijsgeer meende, maar vol belofte is voor de toekomst. De ontroering, waarmede de geest van den denker gedachten ziet oprijzen, die eensklaps als een lichtstraal een geheele reeks van verschijnselen begrijpelijk maken en een siddering door de leden jagen, is hem een doorbrekende schemering, een voorspelling en waarborg van het licht, dat nog onder de kimmen toeft. De verhoogde levensgloed en levenskracht der ziel, hierbeneden op verschillende wijze en in verschillende mate opgewekt, als vriendschap, als reine liefde en veel hooger nog in de bovennatuurlijke orde, als werking van Gods genade, als kinderlijk liefdeverkeer van den mensch op aarde met zijn Vader in den hemel, zijn hem de voorsmaak en het onderpand eener toekomstige bevrediging van 's menschen ziel, die te hoog van afkomst en van bestemming en te onuitputtelijk rijk aan liefde is, om niet door alles, wat eindig is, spoedig teleurgesteld te worden. De schepping is Gods eindig, zevenvoudig woord. Alle waarheid, schoonheid en goedheid, die hier op aarde de ziel van den

[1]) Blz 94.

mensch vertroost, verblijdt en vervoert is „eene nabootsing, een eindige uitdrukking, een duister woord van God", eene afstraling van het licht, dat de *levende orde* spreidt, een druppel slechts uit den oceaan der oneindigheid, die veel minder dan de zee door een oeverschelp, ooit door alle geschapen geesten te zamen kan uitgeput worden, en rijk genoeg is, om alle zielen eeuwig en zonder verzadiging gelukkig te maken [1]).

Wanneer wij deze opvatting vergelijken niet alleen met de dichttafereelen der ouden, maar ook met hetgeen andere Christen-dichters over het verblijf der gelukzaligen gedacht en in hunne poëzie uitgedrukt hebben, dan zal deze plaats zeker niet in waarde verliezen, en zullen wij ook bevinden, dat er wat de *opvatting* betreft meer aanrakingspunten tusschen Dante en Broere bestaan dan het verschil van voorstelling aanvankelijk laat vermoeden.

Doch wij zullen hier niet breedvoerig over uitweiden. De voorstelling der ouden gaat van een anderen gedach-

---

[1]) De uitdrukking *levende orde* raakt de kern van Broere's wereldbeschouwing, zooals duidelijk blijkt uit het zeer gewaardeerde artikel: *Hoofd-ideeën van Mgr. Broere over de wereldorde. De Katholiek* D. XLIX, blz. 353. Hier mogen wij slechts een paar punten aanstippen. God is de levende orde: *leven* en *eenheid* is in de oneindige natuur *hetzelfde:* wij belijden het volkomen in het groote geheim des geloofs. In het geschapene daarentegen zijn *eenheid* en *leven* twee onderscheiden beginsels, die echter in onafscheidelijk *verband* staan en zich volmaken door *vereeniging*. Uit deze grondgedachte volgt, dat eenzijdigheid, die ten slotte het eindige absoluut maakt, het groote beginsel is van allerlei afdwaling; daaruit volgt evenzeer, dat samenstemming van contrasten, die elkander niet opheffen maar aanvullen, het groote beginsel is van eindige volkomenheid. Hoe hooger de *eenheid*, hoe rijker het *leven* is, en hoe volmaakter beide *samenstemmen* des te duidelijker komt de afbeelding der *levende orde* aan het licht. Het zal wel onnoodig zijn uiteen te zetten hoe rijk deze gedachte aan toepassing is op ieder gebied, en welk een licht zij verspreidt over *monisme* en *dualisme*.

tenkring uit: voor hen was het geluk na dit leven niets anders dan een betere voortzetting van het leven der aarde. „Wel kleedde een mildere lucht de beemden van „het Elysium in hooger lichtgloed, maar wat 's menschen „vermaak was geweest gedurende zijn leven volgde hem „ook als hij onder de aarde ter rust was gegaan. De „geliefkoosde lichaamsoefeningen in het worstelperk, „het maatstappend omgaan van zingende reiën, aange- „voerd door Orpheus' zang en snarenspel, het genot van „den gezamenlijken maaltijd in het gras, overlommerd „door geurende laurieren, waartusschen de Eridanus uit „de hoogte zijn zwellende bochten nederstuwde, ziedaar „de gelukzaligheid van het Elysium: de helden vonden er „hun wapenen, hun strijdwagen, hun paarden weer" [1]). In de poëzie der Christen-dichters daarentegen zien wij duidelijk, dat het Christendom een nieuwe wereld geopend heeft, niet alleen voor 's menschen geest, maar ook voor zijne liefde, een hooger vlucht heeft gegeven aan het edelste en krachtigste streven zijner ziel. Doch wij willen gaarne erkennen, dat ook hunne tafereelen van het verblijf der gelukzaligen ons toch altoos levendig het woord van de H. Schriftuur voor den geest roepen: „Geen „oog heeft gezien, en geen oor heeft gehoord, en in „geen menschenhart is opgekomen, wat God bereid heeft „voor die hem liefhebben [2])". Geen wonder, dat de

[1]) Deze voorstelling is slechts een vrije vertaling van *Aeneis*, VI, 640 en volg. Kenmerkend voor de poëzie van Virgilius is het, dat hij, alleen door zijn kunstgevoel geleid, het louter grofzinnelijke uit deze ideale voorstelling geweerd heeft: ook in zijn tijd en te midden van zijne tijdgenooten was daarvoor eene toejuiching te vinden geweest, die de dichter blijkbaar versmaad heeft.

[2]) Is LXVI, 4; I Cor. II, 9.

menschelijke poëzie hier te kort schiet: zij kan de streving naar het ideale in ons levendig houden, maar de uitdrukking van *het ideaal* blijft, ook in de taal van het grootste genie, louter stamelen.

VII.

Wanneer wij onze belangstellende lezers thans zonder eenigen overgang verplaatsen van het rijk des lichts naar het oord der uiterste duisternis, dan maken wij een vervaarlijken sprong, welken de dichter zelf met alle recht vermeden heeft: twee zangen van zeer verscheiden inhoud liggen in den CONSTANTIJN tusschen beide voorstellingen in. Ter waardeering echter van Broere's dichterlijke opvatting zal het, meenen wij, dienstig zijn beide onmiddelijk tegenover elkander te stellen, onze lezers verschooning vragend voor ons gewelddadig ingrijpen.

Voor zooverre komen beide tafereelen, overigens elkanders tegenbeeld, overeen, dat zij in de eenheid van het heldendicht als een wezenlijk bestanddeel zijn opgenomen; want de inhoud van dezen vijfden zang, die met recht het opschrift: *de hel* zou mogen dragen, is geen andere dan eene beraadslaging van Satan met zijn helschen raad, om den zege van Constantijn te stuiten. Hieruit volgt onmiddelijk, dat wij niet de uitvoerigheid van Dante mogen verwachten, die in zijn *Inferno* een stuk wereldgeschiedenis geeft, maar overgebracht in de vaste trekken der eeuwigheid; wel echter mogen wij doorslaande bewijzen van geestverwantschap verwachten in de sombere

grootschheid der voorstelling, die ons bij de lezing in klimmende mate overweldigt.

Doch ook aan andere dichters worden wij op menige plaats onwillekeurig herinnerd en meenen hier en daar hun invloed te bespeuren. Herinneringen aan de oude klassieken zijn uit den aard der zaak zeldzaam [1]), omdat Broere nergens het Christelijk- met het Heidensch-wonderbare vermengt. Daarentegen denken wij bij het vers: „En zuchtend sloeg hij 't oog voor immer er van af" [2]) aanstonds aan de vroeger beroemde, thans bijna vergeten plaats uit Klopstock's *Messias:* „*Und verwandte von ihr sein Antlitz auf ewig*" [3]). De persoonsvoorstelling van de Misdaad en den Dood, en hun gruwzame echt is, wat de hoofdzaak betreft, ook in Milton's *Paradise lost* [4]) te vinden, maar door Broere met somberder kleuren van de hellepoort naar de diepste diepte overgebracht [5]). Daarenboven, en dit is van meer belang, herinnert ons de plaatsbeschrijving zelve, voor zoover zij van de oudere voorstellingen afwijkt, aan beide laatstgenoemde dichters. Want de oude klassieken zochten de woonstede van Hades en het schimmenrijk van Pluto in het ingewand der aarde en stelden den Tartarus, als kerker en plaats van straf, nog zoo ver daarbeneden als de hemel zich

---

[1]) Het welbekende: *Non mihi si linguae centum sint* (blz. 166), door Virgilius aan Homerus ontleend, alsook: *Hinc exaudiri gemitus et saeva sonare verbera* etc. (blz. 167), en de persoonsvoorstelling van den *Metus et malesuada Fames ac turpis Egestas, terribiles visu formae* (blz. 179) zal ieder beoefenaar der oude letteren herkennen.

[2]) Blz. 166

[3]) *Messias*, II, 261.

[4]) *Paradise lost*, II.

[5]) Blz. 188.

boven de aarde welft [1]). Dante laat de vervaarlijke kringen van zijn *Inferno* al nauwer en nauwer toeloopen naar den afgrond, juist in het middelpunt der aarde, waar zijn reusachtige Lucifer te halverlijf in stollend ijs is vastgeklemd [2]). Ook Tasso en later Bilderdijk verplaatsen ons „In 't middelpunt der aard, in onverstoorbre nacht [3])". Maar Milton en Klopstock gaan van een andere opvatting uit: beide verbannen het oord der straf verre van de ons bekende schepping, Milton als een plaats van uiterste duisternis: *darkness visible* [4]), door den chaos afgescheiden van het licht des hemels, Klopstock als de plaats der wraak, waarvoor de wereld, het schouwtooneel van Gods ontferming, geen ruimte had [5]). Hen is Broere gevolgd, maar op zijn eigene wijze [6]).

Want wij hebben deze punten van overeenkomst daarom vooral afzonderlijk aangewezen, om des te beter het eigenaardige van dezen zang te laten uitkomen. En dit is, zooals wij vermoeden mochten, te vinden in de ge-

---

[1]) *Ilias*, VIII, 16: *Aeneis*, VI, 576.

[2]) *L'Inferno*, XXXIV, 10.

[3]) *De Ondergang der eerste Wareld*, III.

[4]) Book I.

[5]) Zweiter Gesang, v. 257.

[6]) Hier is natuurlijk alleen spraak van dichterlijke voorstellingen. In de *Summa* van den H. Thomas (Suppl. XCVII, a. VII) wordt de volgende conclusio omtrent dit punt gegegeven: Etsi nullus nisi a Spiritu sancto edoctus, ubi infernus constitutus sit, certo cognoscat, tamen ut animae, quae carnis amore peccarunt, id recipiant, quod carni mortuae exhiberi solet, convenienter sub terra esse creditur. Liebermann schrijft (Tom. II, lib. VII, n. 10.): In assignando inferni loco in diversissimas opiniones abierunt auctores, ita ut taedeat eos referre. Nimiam hanc curiositatem ita redarguit S. Chrysost.: *Ne igitur quaeramus ubi sit gehenna sed quomodo eam effugiamus* Dicendum tamen, secundum communiorem SS. Patrum et theologorum sententiam, sedem damnatorum in terrae visceribus collocari.

niale grondgedachte, die geheel deze sombere voorstelling beheerscht. Want de afwisseling van duisternis en vlammengloed, de chaotische verwarring van elkander bevechtende vuurzeeën, ijskolken en slijkpoelen, de samenvoeging van tegenstrijdige straffen is bij Broere altemaal bijzaak; dit alles volgt van zelf uit de grondgedachte, die in de volgende verzen is uitgedrukt en des te beter uitkomt, wanneer wij haar vergelijken met de lijnrecht tegenovergestelde plaats, welke wij hierboven (blz. 7) uit den tweeden zang aangehaald hebben:

De krachten, die hier 't schoon der wereldschepping telen,
Deze aard' bezielen, der planeten loop verdeelen,
En 't zonlicht dragen als op onbewogen troon,
Dáár losgeketend van Gods orde en wetgeboôn,
Slaan stormende ondereen en schokken en verdelgen
En schenken geen bestaan dan om het te verzwelgen,
En de eindlooze ondergang, gevormd door dit gevecht,
Dit is de hel, de plaats van 't eeuwig wraakgerecht. [1])

De geweldige natuurkrachten, die hier aan Gods wet gebonden, *orde* en *schoonheid* voortbrengen, dáár in dolle woede ontketend, geen ander bestaan scheppend dan om het aanstonds weer te verzwelgen, één *eindeloos vechtende ondergang*, en die stoffelijke wanorde slechts een beeld van de veel geduchter zedelijke wanorde, ziedaar volgens Broere de hel: „*ubi nullus ordo sed sempiternus horror inhabitat* [2]). Alleen omdat God „goed nog in zijn wraak" voor ieder de juiste maat van straf bepaalt, die zijn vergrijpen „van het oneindig recht" vereischen, blijft ook in dat rijk van wanorde „Zijn orde zegepralen".

[1]) Blz. 166.
[2]) Job. X, 22.

Afgrijslijk oord! waarom bleeft ge immer niet begraven
In duisternis?.... waarom bragt, om haar wet te staven
En troongezag, de wraak der Godheid u in 't licht? —
Zij zelv', toen Lucifer van voor haar aangezigt
De starren uitviel, en als wolken zijn legioenen
Afrolden door elkaar, schoot, uit de lichtmiljoenen
Van Eng'len om zich heen, een bliksem hem naar 't hoofd,
Wiens stralen, splijtend door de schepping heen gekloofd,
Aan alle zij' in 't hart des zwarten afgronds drongen.
Daar vattede de brand! de lichte pijlen sprongen
En sprankelden in 't rond, door laag, door ader heen
Van solfer en van pek; ja, olie, diep in 't steen
Verborgen, raakte in vlam, en 't vuur, met donderslagen
Gebroken uit den grond, vloog, als de golven jagen
Om 's aardrijks assen, met der stormen buldering,
Zoo door dien bouwval heen van eenen wereldkring. [1])

Deze opvatting: een rijk van stoffelijke en zedelijke wanorde, in vlammen gezet door den wrekenden bliksem, die Lucifer en zijn legioenen naar het hoofd geslingerd werd, beheerscht den geheelen zang. Zij was reeds voorbereid door het indrukwekkend verhaal van het ontstaan der hel, geschapen door Gods *vloek* in den *ordeloozen* nacht, die het *fiat lux* voorafging.

Vóór Gods almagtig woord, als weêrschijn van Zijn luister,
Het licht verrijzen deed uit het oorspronk'lijk duister,
Toen de eerste bajert Hem omwoelde op Zijn bevel,
In d' ordeloozen nacht, vol schrik, schiep Hij de hel.
Zijn vloek weêrklonk en deed een deel der mengelstoffen,
Waaruit de wereld werd, in d' afgrond nederploffen,
En zuchtend sloeg Hij 't oog voor immer er van af.
Diep onder 't maatloos ruim, waardoor, als lichtend kaf,
Miljoenen bollen gaan en zwaaien in hun bogen,

[1]) Blz. 167.

Dáár zonk die chaos heen, nooit uit zijn plaats bewogen,
Omringd van eind'loos Niet, en wien de aloude nacht
Bleef klemmen in haar schoot als ongeboren dragt. [1])

In de geheele verdere plaatsbeschrijving, die telkens stouter trekken en somberder kleuren vertoont, is diezelfde grondgedachte volgehouden. En die stoffelijke wanorde is, zooals wij reeds zeiden, slechts het beeld der zedelijke. Treffend staat dit uitgedrukt in de gedachtenrijke verzen, welke aan den Dood gewijd zijn, en eerst in hun volle beteekenis uitkomen, wanneer zij uit dit oogpunt beschouwd worden. De persoonsvoorstelling van den Dood, uit Satan en zijn kroost, de Misdaad, geboren, biedt zich gereedelijk aan en is ook door Milton gebezigd. Maar zie, hoe Broere door deze voorstelling zijne grondgedachte in beeld brengt. De Dood, die daarginds in stomme stilte heerscht, is niet de Dood, gelijk hij op aarde gekend wordt, niet, zooals de ouden zeiden, „de tweelingbroeder van den Slaap [2])", niet, gelijk de Christen hoopt, de overgang ter eeuwige rust: hier is de straf nimmer zonder ontferming: hier moge de Dood iets van zijn waren aard vertoonen, als vijand van God, „die de oorsprong van 't bestaan is", als toegankelijk „voor bede noch geweld", als vernieler „die *wet* noch *orde* volgt", toch kent de mensch op aarde alleen de smart, die voor zijn schreden uitgaat. Doch dáár in het rijk der wanorde heerscht de Dood in zijn eigenlijke gestalte, enkel straf, door de zonde zelve voortgebracht, vol wanhoop, als eeuwige dood: dáár scheurt hij geen lichame-

[1]) Blz. 165.
[2]) *Ilias*, XIV, v. 231.

lijk stofkleed, maar „liefde en waarheid" af en vecht in de onsterfelijke ziel „als in een levend graf":

De Dood, in 't diepst der hel uit gruw'lijk echtverkeeren
Van Satan met zijn kroost, de Misdaad, voortgebragt,
Behield al de inborst van dit lasterlijk geslacht.
Als dit, in strijd met God, die de oorsprong is van 't leven,
Doet hij wat adem haalt voor zijne sikkel sneven.
Ook hij, vol wanhoop, zwicht voor bede noch geweld;
Ook hij volgt wet noch orde in de offers, die hij velt,
Weet zich met helsch verraad in elken vorm te steken
En doet door blijdschap zelfs den draad des levens breken.
. . . . . .
O Dood! hoezéér in 't stof de mensch voor u moog' beven,
U kent hij niet, slechts smart, die voor uw schreden gaat:
Bewust'loos valt hij neêr, zoodra uw zeis hem slaat.
Hier eerst voelt hij die smart in hare bron ontkiemen:
U zelf gevoelt hij, en met uw vergiftig priemen
Scheurt gij geen stofkleed, maar hem liefde en waarheid af,
En vecht in de eeuw'ge ziel als in een levend graf! [1])

Alleen sedert Christus hem zijn hooge kroon ontroofd heeft, bergt hij voor Satan „het naakt en ingepletterd hoofd".

Om dezelfde reden ook is de helsche beraadslaging, welke het hoofdmoment van dezen zang uitmaakt, één tafereel van grenzelooze *wanorde*. De eigenaardige persoonsvoorstelling der verschillende booze geesten, in verband gebracht met den afgodendienst der ouden, bewijst de vindingrijkheid en het plastisch vermogen van Broere's dichterlijke fantasie en tevens zijn omvangrijke kennis der oudheid. Zoo talrijk is hun menigte, dat bij den wisselvalligen gloed, waarmede het „vlammenspuwend

[1]) Bldz. 174.

strand" den helnacht zichtbaar maakt, de duivelenkoppen van steeds verder staande scharen omhoog steken, en tot den versten afstand ziet men niets dan „fonkelen van oogen in het rond". Maar hoe verscheiden hun aard ook moge zijn, hoe groot hun aantal, woedende haat bezielt allen: hun beraadslaging is één geweldige twist, zoo stormachtig, als wanneer de wouden van den Libanon met die van den Hermon dreigen „zaam te stuiven, en Basan antwoordt aan de stemmen van d' orkaan"; alleen alles te boven gaande haat tegen God brengt in plaats van liefde voor zóóverre een schijn van orde te weeg, dat allen zich tot een gemeenschappelijk doel van *vernieling* vereenigen.

Doch wanneer deze gruwzame raadsvergadering ten laatste door Gods macht uiteengejaagd wordt, dan schijnt de dichter al zijne kracht te verzamelen, om de verstrooide trekken saam te vatten tot een tafereel van wanorde en vernieling, dat al het voorgaande overtreft. Op deze verzen moeten wij inzonderheid de aandacht vestigen, omdat zij de maat aangeven niet alleen van de kracht, maar ook van de zelfbeheersching des dichters, dat is van zijne kunst. Na al hetgeen voorafgegaan is, lag hier vooral het gevaar nabij voor groote, brallende woorden, luid van klank, maar ledig van zin. Doch zoo iets heeft men van Broere niet te duchten. Daarenboven leveren deze verzen ook het bewijs, wat wij zeker niet van elke plaats in den CONSTANTIJN mogen beweren, hoe Broere de Alexandrijnsche versmaat weet te kneden, om zonder geknutselde klanknabootsing die overeenstemming tusschen inhoud en vorm te verkrijgen, welke wij vooral bij de oude klassieken bewonderen.

Eerst de benauwdheid, die als voorbode van de geweldige vernieling de vergadering der duivelen met stomme ontzetting slaat:

Een onuitspreekbaar wee, dat onbeweeg'lijk stond
Op 't hart, verstikte en nam 't vermogen zelfs tot klagen;
't Was, of hun aanzijn, niet bestand dit meer te dragen,
Zich op ging lossen; en 't beklemmen van den dood
Werd geesten voelbaar, wien zijn hoop niet overschoot.
Vergeefs beproefden zij te ontvluchten door de wolken;
Zij zweefden uit elkaar, zij slopen in hun kolken,
Of klemden zich om klip of bergtop, waar hun oog,
Onrustig fonkelend, den omtrek overvloog.
Reeds deed des bliksems licht het nacht'lijk zwerk ontbranden;
Een zonderbaar geroep klonk langs de jammerstranden,
En brokken rotssteen sloegen af en door de lucht:
Geen donder nog, maar als dat akelig gerucht,
Dat brult in de aarde, wen, van zwavelvuur aan 't beven,
Zij steden nederschudt en torens, volk'ren sneven
En ver de ontroerde zee terugslaat van het strand:
Zoo bleef 't gerommel in 't verborgenste ingewand
Van d' onderwereldkloot zich wentelen en loopen. [1])

Deze verzen mogen met de beste, die onze letterkunde aanbiedt, vergeleken worden: elke dezer trekken verraadt de meesterhand: de schokkende aarde, die steden nederschudt en torens, geeft ons Oud-Holland's taal in haar volle kracht te hooren. Maar zie thans het tafereel der vernieling zelve: de angstige verwachting

[1]) Bldz. 184 De inleidende verzen: *'t was 't tijdstip enz.* hebben wij met voordacht weggelaten, omdat wij ze niet begrijpen; want liever dan deze voorstelling van Broere minder juist te noemen, wat zij naar onze opvatting is, nemen wij aan, dat anderen er iets anders en beters uit lezen dan wij.

moge hoog gespannen zijn, de dichter zal haar overtreffen:

Dan de afgrond zet eensklaps al zijne monden open,
En doodend bulderen de stemmen van Gods wraak.
De helsche bajert gaat in werking: — met gekraak,
Dat duizendmalen door elkander breekt, ontploffen
Ten schrik'bren worstelstrijd de groote mengelstoffen. —
De grond gaat als een kolk, die ronddraait in de zeên
Aan 't wentelen.. verzinkt.. barst loeijende vaneen,
En voor gevaarten, die hij inzwelgt, slaan naar boven
Weêr andere op, met vuur en rook en asch omstoven. —
Waarheeen snelt de oceaan, die om het helrijk vloot? —
Geen stranden heeft hij meer: — er dond'ren uit zijn schoot
Gebergten op, die, met d' ontzetb'ren vloed aan 't kampen
Zich staap'len op elkâar en wagg'lend zamenklampen
En dra, zoo diep als 't vuur hier d'afgrond bleef doorwoên,
Zoo hoog hun toppilaars naar boven steig'ren doen. —
Daar slaan de vlammen door de wolken! overwelven
Het rijk der jamm'ren, vliên de kolken, die zich delven
In d' omgewoelden grond, doorheen en weêr omhoog,
Of vechten de aardvracht om, die in haar nedervloog.
. . . . . .
Die ketens rotsen zelv', die 't rijk der hel doorstreven,
Wier ijz'ren steenlaag schiet tot in haar diepen schoot,
't Ontzettende gebeent' van dezen wereldkloot,
Het kraakte en met een schok werd het vaneen gereten,
Tot daar, waar de eeuw'ge nacht in stomheid is gezeten. [1])

In deze vervaarlijke diepte, in dit peilloos ledig van den onmetelijken nacht zinkt Satan neder, machteloos, zonder adem voor een zucht, al dieper en dieper, tot hij op den bodem in het onzekere rondtast op „dor en kil gebeente.... dat om zijn hand bewoog"; en bij het schijnsel van zijn vuurspattende speer aanschouwt hij het diepst

[1]) Bldz. 185.

„geheim der hel": „de Misdaad in de armen van den Dood." In dit afzichtelijk beeld van „monsters, die hun klauwen zamenwringen", van „een echt, waarbij het leven niet ontkiemt, maar eind'loos blijft verzinken", heeft Broere ten slotte de volslagen *zedelijke wanorde*, waarvan de stoffelijke slechts een gevolg is, aanschouwelijk willen voorstellen. Dit is het laatste woord van zijne opvatting der hel, het geheim der hoogste smart: *de zonde in de armen van den eeuwigen dood.*

Hierna komt het ons bijna kinderachtig voor in bijzonderheden aan te toonen, met welke forsche streken dit stoute tafereel geborsteld is; het grijpt niet door groote woorden aan, maar door de vervaarlijk grootsche worsteling. die het voor den geest roept; ook zal het niemand behoeven aangetoond te worden, hoe de vrije behandeling van de *caesuur* en het *overloopen* der verzen medewerkt, om nu het verwarrend ineengrijpen, dan de geweldige ontploffing, straks weder de overwelvende vlammen en de woeste vaart, waarmede zij de kolken, die zich delven, door en weder omhoog vliegen, aanschouwelijk te maken. Zonder bedenking laten wij deze bijzonderheden aan de waardeering onzer lezers over.

Wel mocht Broere zeggen, dat hij onder het scheppen van dezen zang gemeend had den chaos voor oogen te hebben [1]). In een klein land echter — niet, waarde lezer, dat ik kwaad ga spreken van ons goede vaderland, want voor geen ander, nog zoo groot, zou ik het willen omruilen — maar klein is het nu eenmaal, en in een klein land, met een zeer beperkt taalgebied, waar bovendien velerlei

[1]) Ook deze bijzonderheid zijn wij verschuldigd aan de vriendelijke mededeeling van den verzamelaar dezer gedichten.

vooroordeelen „issus de Calvin" voor zeer velen het eenigste zijn, wat zij van het geloof der Dordsche vaderen hebben overgehouden, kan een tafereel, zoo diep van opvatting en zoo stout van trekken, als in dezen zang opgehangen is, de waardeering niet vinden, waar het aanspraak op maken mag. Maar zooveel is zeker: wie zich rekenschap wil geven, zij het dan alleen als letterkundige, van de kunstscheppingen, welke de Christelijke poëzie te voorschijn heeft gebracht, om van de hel, als strafplaats der duivelen en verlorenen een zinnelijk waarneembare voorstelling te geven, zal noodzakelijk aan dezen zang van Broere zijne aandacht en zijne studie moeten wijden. En al waant hij zich nog zoo ver verheven boven het geloof van alle tijden en van alle volkeren, dat er hiernamaals eene plaats van rechtvaardige wraak moet aangenomen worden voor zoovele moedwillige vergrijpen tegen het eeuwig recht, die hier op aarde vergeefs om wraak ten hemel schreien, toch zal hij aan dezen dichter den lof niet kunnen onthouden, dat Broere na Dante en na Milton, om alleen de grootsten te noemen, eene voorstelling heeft gegeven, die én *oorspronkelijk* én op eigen wijze *indrukwekkend grootsch* mag genoemd worden. Met dezen lof, die naar onze overtuiging onbetwistbaar is, zijn wij, en met ons, gelooven wij, alle vereerders van Broere's genie volmaakt tevreden.

VIII.

Gaarne zouden wij thans, ook tot verpoozing onzer lezers, dit sombere verblijf verlaten en den dichter naar

het wisselend tafereel der aarde volgen. Maar willen wij niet genoodzaakt zijn later op onze schreden terug te keeren, dan moeten wij nog een oogenblik de aandacht onzer lezers vragen voor den koning der verschrikking, die in dat rijk der wanorde heerscht.

Onder de zichtbare gestalten, waarin de Christelijke poëzie reeds van den aanvang af den geest des kwaads heeft afgebeeld, vertoonen zich twee grond-typen, die het scherpst en het indrukwekkendst geteekend zijn in den Lucifer van Dante en in den Satan van Milton [1]). De *imperador del doloroso regno* van Dante is indrukwekkend door het grootsch gedrochtelijke van zijne *gestalte* en herinnert aan den duivel, zooals hij in de oude mysterie-spelen veelal werd opgevoerd. De *adversary of God and man* van Milton daarentegen maakt indruk en sterker indruk door zijn vervaarlijk en stout geteekend *karakter* van geest des kwaads en wordt door Busken Huet de klassieke Satan genoemd, eene uitdrukking, die wel onder alle opzichten onjuist is, doch waarvan de bedoeling gemakkelijk geraden wordt. Geen reusachtiger oproerling is ooit door menschenhanden in beeld gebracht dan deze gevallen lichtgeest, die uit de hoogste sferen neergeslingerd, door den ontembaren en voor niets deinzenden aard zijner boosheid toont èn wat hij geweest is èn hoe al zijne vermogens ten kwade zijn gekeerd. Zoo ook de Satan in Broere's CONSTANTIJN. De opvatting van het karakter stemt, wat de hoofdzaak

---

[1]) De gemoderniseerde voorstellingen van een Mephistopheles als „*Geist der stets veneint*" en latere behooren eigenlijk niet meer tot de Christelijke poëzie.

betreft, met die van Milton volkomen overeen. Maar Broere heeft datzelfde karakter op zijn eigene wijze en onafhankelijk van Milton in beeld gebracht, en ofschoon wij zonder twijfel erkennen, dat de voorstelling van den genialen Brit wel nimmer zal overtroffen worden, achten wij ons toch verplicht die eigenaardige trekken in het licht te stellen, omdat zij duidelijk zullen bewijzen, dat eene vergelijking hier, welverre van gewaagd te zijn, de moeite ruimschoots loont.

Reeds in den eersten zang wordt de vorst der hel opgevoerd, als hij in het duister van den nacht niet ver van Rome's muren omhoog rijst uit de onreine poelen, waar eertijds de tooverkoningin Circe [1]) haar duivelkunsten dreef, en hij dikwerf nog met zijn geestenschaar „rust zocht op de wateren". Voor het waaien van zijn vlucht „schiet de zee woest terug en schijnen starren van heur baan verbleekend weg te springen", en terwijl hij zich opheft in de duistere hemelruimte wordt zijn volle gestalte ons voor oogen gesteld door de volgende vergelijking:

Als de Etna donderend zijn kolk ontbranden doet,
Verrijst een rookkolom op vuur en zwavelgloed,
Slaat tegen 't firmament en waggelt in de wolken

---

[1]) De in de oudheid zoo beruchte *Circaeae terrae littora*, door Virgilius (*Aen.* VII, 10) e. a. naar het tooververhaal van Homerus (*Odys.* X) beschreven. Een sprekend bewijs, hoe Broere niet het Christelijk met het Heidensch wonderbare vermengt, maar beide dikwerf treffend met elkander in verband brengt door de wonderverhalen der oudheid in Christelijken zin te verklaren. Hier is de greep zeker hoogst gelukkig. Het *promontorium Circaeum* (thans Monte Circello), niet ver van Rome, droeg in dien tijd een kleine stad met een tempel van Circe; zee en poel maakten de eigenlijke kaap tot een soort van eiland, volgens de overlevering, eertijds het eiland van Circe; in de nabijheid ligt de beruchte *Saturae palus*.

En wekt het noodgeschrei der omgelegen volken:
Zoo schrikbaar hing de geest in d' open hemelboog,
Daar vlam en bliksemlicht hem om de voeten vloog. [1])

Aan de reuzengestalte, die bij deze stoute en toch teekenachtige vergelijking voor ons oprijst, beantwoordt volkomen het karakter, dat zich openbaart in de peinzende alleenspraak, welke onmiddelijk daarop volgt. Deze alleenspraak moet in haar geheel worden gelezen; doch eene zóó lange aanhaling zou de grenzen eener beoordeeling te buiten gaan, en het meest kenmerkend is ongetwijfeld het slot. Want na een somberen groet aan het heidensch Rome „zijne dochter en boelin", verkoren boven het oude Babylon en opgetogen „met bloed en tranen aller volken", vraagt Satan zich peinzend af, waarom de Christenen na eeuwen van vervolging als een „heilig noodlot" aan Rome's grond blijven vastkleven? Daar treft hem de herinnering, hoe eertijds de altaren, waar de Kananieten hem de „kermende offerande" van

---

[1]) Blz. 59. Merkwaardig om het verschil is dezelfde vergelijking in Tasso's *Jerusalem Verlost* (IV, 8), door ten Kate voortreffelijk, als gewoonlijk, aldus vertaald:

Gelijk de rook, de smook, de donderklank,
Die de Etna uit zijn vlammenkolk doet stijgen:
Dus de ademtocht, de gloed, de zwavelstank,
Die ratelend uit Plutoos gorgel hijgen.

De beroemde, onvertaalbare verzen, die Tasso's hellezang inleiden:

Chiama gli abitator dell' ombre eterne
Il rauco suon della tartarea tromba:
Treman le spaziose atre caverne,
E l'aër cieco a quel romor rimbomba

kunnen niet vergoeden, dat Tasso's hellevorst, half Pluto, half Satan, een geheel mislukte dichterlijke voorstelling is.

hun eigen bloed brachten, door Israel werden omvergehaald, en op dien eigen grond de tempel gesticht werd „die alleen te zijner eer niet stond". Wil God zich te Rome een nieuw Jerusalem stichten? is de onrustbarende vraag, die hij in zijn geest, onstuimiger dan de woedende maalstroom van de Charybdis, omwentelt. Maar weldra verheft hij zich boven alle vrees en slingert met meer dan Titanischen overmoed ten antwoord op die vraag de volgende lasterlijke uitdaging ten hemel:

„Maar nimmer wordt de strijd om 's menschen dood of leven,
„Bij 's werelds wieg aanvaard, door Satan opgegeven!
„Zie neêr, Almachtige! dat Sion, dat uw hand
„Gesticht had en volbouwd, ligt neêrgestort in 't zand;
„'t Onvruchtbaar zout, gestrooid in haar beploegde gronden,
„Blijft aan haar zwervend kroost uw eigen vloek verkonden.
„Zoo, eer dat Rome u eert en mijne dienst verlaat,
„Zoo zal 't geweld des krijgs, van tweedragt en van haat,
„Uitbreken in haar wal, er schrik en dood verspreiden,
„Mijn eigen hellebrand langs dak en tempel weiden,
„Ik zweven in de vlam, die mijne wraak voldoe,
„En waaijen u den smook van hare puinen toe." [1])

Het beeld, dat in deze trekken is aangelegd, zoowel wat uiterlijke verschijning als wat innerlijken aard betreft, wordt in den vijfden zang verder afgewerkt. Daar zien wij Satan het sombere rijk der wanorde binnenvaren: reeds klimt het moordgedruis van den duisteren afgrond tot hem op:

Een aaklig moordgedruisch, dat in den hollen nacht
Ontzetb're legers, door een toeval zaâmgebragt,

[1]) Blz. 62.

Doen hooren, 't schrikgerucht der waap'nen, bij 't ontzielen,
't Gekerm van duizenden, die in den bloedstroom vielen,
't Geroep, 't getrappel en 't gerogchel van den dood,
't Haalt al niet bij het wee, dat hem in de ooren vloot. [1])

Maar schrik noch vrees kan hem ontroeren; en ten volle openbaart zich de satanische aard van den vader des kwaads in den „afgrijsb'ren lach", die op zijn trotsche lippen komt, als hij dat ijzingwekkend wee, dat van alle zijden tot hem opstormt, aldus begroet:

„O Hel, wees welkom! u bemin ik! zielenmoord
„En ramp en razernij, en wat ge ook houdt verscholen
„Aan zwarte gruw'len in de diepste van uw holen,
„Méér nog, méér eischt mijn hart, 't wordt nooit door u ver-
(zaad!" [2])

Niet minder in den trots, waarvan hij zwelt, als zijn gretige blikken henenweiden over den „wereldbuit", die in den bajert daarbeneden rondwentelt, en hij meer dan eens gereed is uit de hoogte neer te storten en zich op nieuw, met bliksems om het hoofd, door al die volkeren te laten aanbidden: „Ik ben die Jupiter, in wien gij hebt geloofd".

Doch hij spoedt zich voort, om „met al de vreeslijkheid, die hij vertoonen kon", in zijn helschen raad te verschijnen: plotseling uit de hoogte neergedaald en „wegend op een rots", rekt hij zich in zijn volle lengte „aan zijn staf": daar wordt ons de indruk, dien zijn verschijning maakt naar Homerische wijze ingeprent door de roerlooze en sprakelooze ontsteltenis, waarmede alle

[1]) Blz. 167.
[2]) Blz. 168.

machten des kwaads naar hun dwingeland opzien, eene ontsteltenis, zegt de dichter, als die, waarmede oudtijds verdoolde schepelingen den kolossus van Rhodus tegen den nachtelijk duisteren hemel zagen oprijzen, onzeker of het spooksel „de zee doorstapte of in de wolken hing".

Een oogenblik overweldigt zijne verschijning en zijn donderwoord den woedenden twist, die weldra in nieuwe vlagen uitbreekt. Maar de ontembare aard van Satan verloochent zich niet, zelfs niet als hij bij het uiteenjagen der gruwzame vergadering alleen in de diepte van den „onmetelijken nacht" nederzinkt: „Vertoon mij uwen dag en 'k zal u tegentreden" [1]), roept hij uitdagend nog uit het ledige duister. En wanneer hij daaruit door Gods toelating weder omhoog rijst, om met zijn geestenstoet naar het leger van Constantijn te snellen, laat de dichter hem nog eenmaal zijn waren aard uitspreken in de verzen, die dezen vijfden zang, Broere's hellevaart, op waardige wijze besluiten:

„Welaan!" riep hij in 't eind, daar met zijn hellemagten
Hij door de wolken klom en 't voorhoofd tegen God
Omhoog hief — „ik, als gij, ben meester van het lot.
„Zijt gij het goed? ik 't kwaad! gij, zoo gij van 't bezielen,
„'t Bestaan de Godheid zijt, ik ben het van 't vernielen!
„Verdelgen wil ik! — 't volk, dat u slechts hulde doet,
„Het zal niet heerschen, neen! vergaan in stroomen bloed.
„Mij hoort het menschdom! U heb *ik* er van verstoken.
„Eenmaal, gij zelf hebt 't woord, uws ondanks, uitgesproken,
„Zal ook op dit heelal, dat om mij henen barnt,
„Mijn hand zich uitslaan, zal die zon en dat gestarnt

[1]) Blz. 189. Een klassieke herinnering aan den bekenden uitroep van Ajax (*Il.* XVII, 645), die in het zevende hoofdstuk van Longinus' geschrift: *Περὶ ὕψους* (*Over het verhevene*) uitvoerig besproken wordt.

„En al die heerlijkheid, die thans uw naam doet eeren,
„Verduisteren, de loop verwarren aller sferen,
„Het oproer van de hel uw werken doen vergaan,
„En 'k tegenover u mijn zetel nederslaan!" [1])

Dat deze Satan het durft opnemen tegen iederen Prometheus, door de latere „ontkerstende" poëzie te voorschijn gebracht, dwergen en kinderen bij hem vergeleken, behoeft waarlijk geen bewijs. Toch is het reuzenbeeld niet volteekend. Nog eenmaal moest Broere vóór de ontknooping en eindbeslissing Satan in zijn volle kracht opvoeren. Zóó was ook, blijkens de aanteekeningen van den vertrouwden vriend, die deze gedichten verzamelde, het plan des dichters. Want onmiddelijk voor de zegepraal van Constantijn moest Satan met zijne benden nog eenmaal den openlijken strijd tegen Michael aanvaarden, een laatsten beslissenden strijd, welke daarmede zou eindigen, dat de Aartsengel de helsche machten in de lucht overwint, de wolken vaneen slaat en zijn zegevierend schild met het kruisteeken aan het leger van Constantijn vertoont: *In hoc signo vinces.*

Doch genoeg, om onze meening te staven, dat deze dichterlijke schepping de vergelijking met geen andere, welke ook, behoeft te schromen. Wie echter Milton's *Paradise lost* gelezen heeft zal van zelf eene vergelijking maken. Wel kan de grief, die tegen Milton werd ingebracht, dat zijn Satan de eigenlijke hoofdpersoon is en ten slotte de zege schijnt weg te dragen, niet tegen Broere gelden, maar de overeenkomst in opvatting en in stoutheid van trekken is onmiskenbaar. Daarentegen echter heeft

---

[1]) Blz. 190.

de voorstelling van Broere te veel eigenaardigs en oorspronkelijks, om van eene navolging, laat staan van eene copie te spreken. Meer overeenkomstig de waarheid achten wij de meening, dat beide dichters hunne opvatting met de vrijheid, welke een dichterlijke voorstelling zich veroorloven mag, aan de H. Schriftuur en (in weerwil van Milton's Protestantisme) aan de Christelijke overlevering ontleend hebben. Onafhankelijk van elkander hebben beide hetzelfde karakter op zulk eene wijze uitgewerkt en in beeld gebracht, dat zeker geen van beiden aan den ander de hulde, die aan het genie verschuldigd is, zou onthouden hebben.

A. M. C. VAN COOTH.

Constitutie

van onzen Heiligen Vader

LEO XIII.

over den regel der Derde orde van den H. Franciscus.

SANCTISSIMI DOMINI NOSTRI

LEONIS

DIVINA PROVIDENTIA

PAPAE XIII

CONSTITVTIO

DE LEGE FRANCISCALIVM TERTII ORDINIS SAECVLARIS.

LEO EPISCOPVS

SERVVS SERVORVM DEI AD PERPETVAM REI MEMORIAM.

Misericors Dei Filius, qui, suavi iugo et levi onere hominibus imposito, omnium vitae et saluti consuluit, Ecclesiam a se conditam non potestatis solum sed etiam misericordiae suae reliquit heredem, ut parta per ipsum beneficia ad omnes saeculorum aetates eodem semper caritatis tenore propagarentur. Propterea quemadmodum in iis, quae Iesus Christus in omni vita vel gessit vel praecepit, mitis illa sapientia et invictae magnitudo benignitatis eluxit, sic pariter in singulis christianae reipublicae institutis mira quaedam eminet indulgentia et lenitas, ut plane vel in hac ipsa re similitudinem Dei, qui *caritas est* [1]), gerere Ecclesia videatur. Illud est autem munus pietatis huius maternae maxime proprium, accommodare sapienter leges, quoad

---

[1]) I. Ioann. IV, 16.

fieri potest, ad tempora, ad mores, et in praecipiendo exigendoque summa semper aequitate uti. Atque huiusmodi consuetudine caritatis simul et sapientiae efficitur, ut immutabilitatem doctrinae absolutam et sempiternam cum prudenti disciplinae varietate Ecclesia coniungat.

Hac Nos ratione animum et mentem Nostram in gerendo Pontificatu conformantes, officii Nostri ducimus eo, quo aequum est, iudicio aestimare naturam temporum, et omnia circumspicere, ne quem difficultas deterreat ab utilium exercitatione virtutum. Et nunc quidem perpendere ad hanc normam placuit Sodalitatem Franciscalium *Ordinis tertii*, qui *saecularis* dicitur, diligenterque statuere num leges eius modice temperari ob mutata tempora oporteret.

Praeclarum istud Francisci patris institutum vehementer pietati christianorum commendavimus per litteras Encyclicas *Auspicato*, quas die XVII septembris anno superiore dedimus. Dedimus autem hac voluntate atque hoc unice proposito, ut quanto plures possent ad sanctitatis christianae laudem invitatione Nostra tempestive revocarentur. Origo quippe est maxima et malorum quae premunt, et periculorum quae metuuntur, neglecta christiana virtus: alteris vero mederi, atque altera deprecari non alia homines ratione possunt, quam maturando privatim et publice ad Iesum Christum reditu, *qui salvare in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum* [1]). Iamvero in curandis Iesu Christi praeceptis instituta Franciscalia tota sunt posita: neque enim quicquam spectavit aliud auctor sanctissimus, quam ut in iis, velut in quadam palaestra, diligentius vita christiana exerceretur. Profecto Ordines Franciscales duo priores, magnarum virtutum informati disciplinis, perfectius quiddam diviniusque persequuntur: sed paucorum sunt, nempe eorum quibus Dei munere concessum est ad evangelicorum consiliorum sanctitatem singulari quadam alacritate contendere. Verum Tertius Ordo natus aptus est multitudini: et quantum possit ad mores iustos, integros, religiosos, superiorum temporum monumenta et res ipsa declarat.

---

[1]) Heb. VII, 25.

Auctori autem et adiutori bonorum consiliorum Deo acceptum referre debemus, quod illis cohortationibus Nostris clausae aures populi christiani non fuerunt. Imo vero plurimis ex locis perfertur excitata erga Franciscum Assisiensem pietas, auctusque passim numerus sodalitatem Tertii Ordinis expetentium. Quapropter velut incitamenta currentibus praebituri, illuc decrevimus cogitationem intendere, unde impediri aut retardari aliquatenus posse animorum salutaris iste cursus videbatur. Et primum quidem perspeximus, Regulam Tertii Ordinis, quam Nicolaus IV Decessor Noster probavit confirmavitque Constitutione Apostolica *Supra Montem* die XVIII augusti MCCLXXXIX, non omnino iis, quibus nunc vivitur, temporibus atque moribus respondere. Hinc cum expleri suscepta officia sine molestia et labore nimio non possint, pleraque legum capita condonare sodalium precibus hactenus necesse fuit: quod quidem sine disciplinae communis detrimento fieri non posse, facile intelligitur.

Deinde alia quoque in eadem sodalitate erat caussa, quae Nostras sibi curas vindicaret. Nimirum Romani Pontifices Decessores Nostri Tertium Ordinem iam inde a natali suo summa benevolentia complexi, Indulgentias complures et satis amplas in expiationem admissorum sodalibus concessere. Quarum ratio effecta est annorum decursu perplexior: atque illud in contentionem saepe veniebat, num de pontificali indulgentia certis in caussis constaret, et quo tempore, quove genere eadem uti fas esset. Certe desiderata non est Apostolicae Sedis hac in re providentia: ac nominatim Benedictus XIV P. M. Constitutione *Ad Romanum Pontificem* die XV marti anno MDCCLI tollendas priores dubitationes curavit: non paucas tamen, ut fere fit, denuo attulit dies.

Quamobrem huiusmodi incommodorum cogitatione adducti, ex sacro Consilio Indulgentiis sacrisque reliquiis tuendis praeposito aliquot S. E. R. Cardinales destinavimus, qui leges Tertiariorum pristinas cum cura recognoscerent; item Indulgentias et privilegia omnia in commentarium relata examinarent: adhibitoque intelligenti iudicio, hac de re ad Nos referrent, quid retinendum quidve novandum pro temporum conditione censuissent. Transacto, uti imperatum erat, negotio ii quidem Nobis auctores

fuerunt, leges veteres flecti atque accommodari ad has recentes vivendi consuetudines oportere, cum quorumdam capitum immutatione nonnulla. De Indulgentiis vero, ne qui relinquatur haesitandi locus, prohibendique caussa periculi ne quid non iure fiat, arbitrati sunt, Nos ad exemplum Benedicti XIV sapienter utiliterque facturos, si revocatis abrogatisque Indulgentis omnibus, quae hactenus valuerant, alias quasdam ex integro eidem sodalitio decreverimus.

Ergo quod bonum felixque sit, Dei gloriam amplificet, et pietatis virtutumque ceterarum studia magis accendat, Nos his Litteris auctoritate Nostra apostolica Legem Franciscalium Ordinis Tertii, qui *saecularis* dicitur, eo modo quo infra descripta est, novamus et sancimus. Quo tamen facto nihil demptum de ipsa Ordinis natura putetur; quam omnino volumus immutatam atque integram permanere. Praeterea poenarum remissionibus, seu Indulgentiis, privilegiisque, quae infra in indice recensentur, eosdem sodales uti posse volumus et iubemus, sublatis penitus Indulgentiis privilegiisque universis, quae eidem sodalitio haec Apostolica Sedes quocumque vel tempore, vel nomine, vel forma ante hanc diem concesserat.

LEX SODALIVM FRANCISCALIVM TERTII ORDINIS QVI SAECVLARIS DICITVR.

CAP. I. *De cooptatione, tirocinio, professione.*

§ I. Ne quos cooptari liceat, nisi maiores quatuordecim annorum, eosque bene moratos, retinentes concordiae, atque in primis sanctitate professionis catholicae probatos, spectatoque erga Ecclesiam Romanam Sedemque Apostolicam obsequio.

§ II. Nuptae, nisi sciente et consentiente viro, ne cooptentur, extra quam si secus videatur faciendum, auctore sacerdote conscientiae ipsarum iudice.

§ III. Adlecti in sodalitatem *scapulare* parvum unaque cingulum de more gerant: ni gesserint, statis privilegiis iuribusque careant.

§ IV. Qui quaeve Tertium Ordinem inierint, unum ipsum annum tirocinio exigant: mox, Ordinem rite professi, servaturos sese iura Dei, obedientes Ecclesiae dicto futuros; si quid in iis,

quae professi sunt, deliquerint, satis facturos singuli spondeant.

CAP. II. *De disciplina vivendi.*

§ I. Sodales Tertii Ordinis in omni cultu habituque, sumptuosiore elegantia posthabita, teneant eam, quae singulos deceat, mediocritatis regulam.

§ II. Choreis ludisve scenicis procacioribus, item comissationibus perquam caute abstineant.

§ III. Pastu atque potu utantur frugaliter: neve ante vel accumbant vel assurgant de mensa, quam invocato pie grateque Deo.

§ IV. Ieiunium Mariae Virgini Immaculatae, item Francisco Patri, pridie sacra solemnia, singuli servanto: admodum laudabiles, si qui praeterea vel ieiunium in sextas, vel abstinentiam carnium in quartas quasque ferias servarint, disciplina veteri Tertiariorum.

§ V. Admissa rite expianto per menses singulos: item ad divinum epulum accedant per menses singulos.

§ VI. Tertiarios ex ordine Clericorum, quod Psalmis quotidie dant operam, nihil praeterea hoc nomine debere placet. Laici, qui nec canonicas, neu Mariales preces, vulgo *Officium parvum B. M. V.*, persolvunt, precationem Dominicam cum Salutatione Angelica et *Gloria Patri* adhibeant duodecies in dies singulos, excepto si per valetudinem non liceat.

§ VII. Quibus est testamenti factio, ii suo quisque tempore de re sua testentur.

§ VIII. In familiari vita studeant ceteros exemplo antecedere: pietatis artes, resque optimas provehere. Libros vel diaria, unde pernicies virtuti metuatur, domum suam inferri, ab iisque, qui in ipsorum potestate sint, legi ne sinant.

§ IX. Caritatem benevolam et inter se et ad alienos sedulo tueantur. Componendas, sicubi possunt, discordias curent.

§ X. Iusiurandum ne iurent unquam, nisi necessario. Turpia dictu, scurriles iocos fando fugiant. Excutiant sese vesperi, num tale quidquam temere fecerint: si fecerint, errorem poenitendo corrigant.

§ XI. Rei divinae, qui commode possunt, quotidie intersint. Ad coetus menstruos, quos Praefectus indixerit, conveniant.

§ XII. Conferant in commune pro facultate quisque sua nonnihil, unde vel tenuiores e sodalium numero, praesertim affecta valetudine, subleventur, vel divini cultus dignitati consulatur.

§ XIII. Ad sodalem ægrotantem Præfecti vel adeant ipsi, vel mittant, qui caritatis officia expleat. Iidem, in morbo ancipiti, moneant suadeant, ut quae ad expiandum animum pertinent, aegrotus tempestive curet.

§ XIV. Ad exequias sodalis demortui sodales municipes hospitesve conveniant, simulque Mariales preces instituto Dominici Patris, id est *Rosarium*, tertiam partem ad caeleste demortui solatium adhibeant. Item sacerdotes inter rem divinam, laici, si poterunt, sumpta Eucharistia, pacem fratri defuncto sempiternam pii volentes adprecentur.

Cap. III. *De officiis, de visitatione, deque ipsa lege.*

§ I. Officia, advocatis ad conventum sodalibus, deferantur. Eadem triennalia sunto. Oblata ne qui sine caussa iusta recuset, neu oscitanter gerat.

§ II. Curator, qui *Visitator* audit, diligenter quaerat, satisne salvae leges. Eius rei ergo, sodalitiorum sedes in singulos annos, eoque crebrius, si res postulaverit, pro potestate circumeat, coetumque habeat, Praefectis sodalibusque universis adesse iussis. Si quem *Visitator* ad officium monendo iubendo revocarit, sive quid, salutaris poenae nomine, in quemquam decreverit, hic modeste accipiat, idemque luere ne abnuat.

§ III. *Visitatores* ex Primo Franciscalium Ordine, vel ex Ordine Tertio Regulari legantur, quos Custodes seu *Guardiani*, si id rogati fuerint, designabunt. *Visitatoris* munere laicis viris interdictum esto.

§ IV. Sodales nec obedientes et noxii iterum et tertium admoneantur officii sui: ni pareant, excedere Ordine iubeantur.

§ V. In his legibus si qui forte quid deliquerint, hoc se nomine culpam suscepturos nullam sciant, exceptis iis quae iure divino Ecclesiaeve legibus alioqui praecipiuntur.

§ VI. Si quae huius capita legis quemquam servare caussa gravis et iusta prohibeat, eum ex ea parte lege solvi, eademve capita commutari prudenter liceat. Cuius rei Praefectis ordinariis

Franciscalium et Primi Ordinis et Tertii, item *Visitatoribus* supra dictis facultas potestasque sit.

INDEX INDULGENTIARUM ET PRIVILEGIORUM.

CAP. I. *De indulgentiis plenariis.*

Tertiariis ex utroque sexu singulis, qui admissorum confessione ritu christiano expiati sacram Eucharistiam sumpserint, Indulgentiam plenariam consequendi ius sit, diebus et caussis quae infra scriptae sunt:

I. Die aditiali:

II. Quo die singuli Ordinem primitus profitentur:

III. Quo die ad concionem menstruam seu *Conferentiam* conveniunt, si modo templum aliquod publicumve sacrarium pietatis caussa adierint, remque christianam Deo de more commendaverint:

IV. Die IV octobris, natali Francisci Patris legiferi: die XII augusti, natali Clarae Virginis legiferae: die II augusti, festo Mariae Angelorum reginae ob Basilicam eius dedicatam: item quo die solemnia anniversaria aguntur Sancti caelitis, in cuius templo sedes est sodalitii constituta, si modo ipsum templum pietatis caussa celebraverint, remque christianam Deo de more commendaverint:

V. Semel per menses singulos, quo die cuique placuerit, si modo templum aliquod publicumve sacrarium pietatis caussa adierint, et aliquandiu ad mentem Pontificis maximi obsecrando perstiterint:

VI. Quoties, potioris vitae studio, per octo dies continuos statis animi meditationibus operam daturi secesserint:

VII. Item morituris, si sanctum salutare nomen Iesu aut voce, aut, si loqui posse desierint, voluntate imploraverint. Iidem eodem iure fruantur, si nec compotes sacra Confessione atque Eucharistia, animi dolore culpas expiaverint.

VIII. Bis in anno *Benedictionem summi Pontificis nomine* accepturis, si ad mentem ipsius Pontificis Deo aliquandiu supplicaverint: itemque, hac ipsa supplicandi lege, accepturis quam appellant *Absolutionem*, hoc est *Benedictionem*, per hos dies qui infra scripti sunt: 1° Natali Domini Nostri Iesu Christi: 2° die

solemni Paschalis Resurrectionis: 3° die solemni Pentecostes: 4° in festo Sanctissimi Cordis Iesu: 5° item Immaculatae Conceptionis B. Mariae Virginis: 6° Iosephi sponsi eius die XIX martii: 7° Impressionis SS. Stigmatum Francisci Patris die XVII septembris: 8° Ludovici regis Galliarum, Patroni caelestis salutaris sodalium ex Tertio Ordine die XXV augusti: 9° Elisabeth Hungaricae die XIX novembris.

IX. Item semel in mense, si qui *Pater, Ave* et *Gloria Patri* quinquies pro incolumitate rei christianae, semel ad mentem Pontificis maximi recitaverint, ii iure omni ad expiandas animi labes fruantur, quo fruuntur et qui stativa in Urbe supplicia obeunt, et qui Portiunculam, Hierosolymitana loca sanctissima, aedem Iacobi Apostoli Compostellensem, religionis caussa celebrant.

X. Quibus diebus stativae supplicationes in Missali Romano designantur, si templum sacrariumve, in quo sedes est sodalitii constituta, adierint, remque christianam Deo de more commendaverint, in eodem templo sacrariove per eos ipsos dies amplissimo iure fruantur, quo in Urbe cives hospitesve fruuntur.

CAP. II. *De indulgentiis partialibus.*

I. Tertiariis ex utroque sexu singulis, si templum sacrariumve, in quo est sedes sodalitii constituta, celebraverint, Deoque pro rei christianae incolumitate supplicaverint quo die sacra Stigmata Francisco Patri divinitus impressa sunt, item festo sanctorum Ludovici regis, Elisabeth reginae Lusitaniae, Elisabeth Hungaricae, Margaritæ Cortonensis, itemque aliis duodecim diebus, quos singuli maluerint et Praefectus Ordinis probarit, ea supplicatio septennis septiesque quadragenae satisfactionis instar sit.

II. Quoties Missae aliisve divinis officiis, vel sodalium conventibus publicis privatisve interfuerint: inopes hospitio acceperint: dissidia composuerint, componendave curarint: in pompam rite ductam prodierint: Sacramentum Augustum, cum circumfertur, vel comitati sint, vel, si comitari nequiverint, ad campani æris signum precationem Dominicam cum Salutatione Angelica semel recitaverint: quinquies precationem et salutationem eamdem recitaverint rei christianæ, vel animabus sodalium defunctorum Deo commendandis: hominem mortuum extulerint: devium

quemquam ad officium reduxerint: Dei praeceptis ceterisque ad salutem necessariis quempiam erudierint: aut aliud quippiam ex hoc genere caritatis egerint, toties singulis eorum, harum rerum singularum caussa, tercentos de poenalium dierum numero expungere liceat.

Tertiariis, si malint, omnibus et singulis indulgentiis supra dictis, sive *plenariis* sive *partialibus*, labes poenasque defunctorum expiare liceat.

Cap. III. *De privilegiis.*

I. Sacerdotibus ex Ordine Tertiariorum ad quodlibet altare facientibus, tribus ex qualibet hebdomade diebus, perlitare fas sit, modo ne similem perlitandi facultatem in alium diem impetraverint.

II. Qui sacrum fecerit animabus sodalium defunctorum expiandis, is ubicumque veniae defuncto impetrandae perlitato.

Atque haec omnia et singula, uti supra decreta sunt, ita firma, stabilia, rata in perpetuum esse volumus: non obstantibus Constitutionibus, Litteris Apostolicis, statutis, consuetudinibus, privilegiis, aliisque Nostris et Cancellariae Apostolicae regulis, et contrariis quibuscumque. Nulli ergo hominum liceat has Litteras Nostras ullo modo, ullâve ex parte violare. Si quis autem adversus eas tale quicquam ausit, indignationem omnipotentis Dei, et beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius se noverit incursurum.

Datum Romae apud S. Petrum anno Incarnationis Dominicae Millesimo octingentesimo octogesimo tertio, III Kalendas iunias, Pontificatus Nostri Anno Sexto.

C. Card. SACCONI Pro-Datarivs
Th. Card. MERTEL

VISA
De Cvria I. De Aqvila e Vicecomitibvs

Loco † *Plumbi*

Reg. in Secret. Brevium

I. Cvgnonivs.

Assyrien und Babylonien

VON

Dr. Fr. Kaulen, Prof. der Theologie zu Bonn [1]).

Onder den titel *Illustrierte Bibliothek der Länder- und Völkerkunde* wordt door de gunstig bekende „Herdersche Verlagshandlung" eene reeks van werken uitgegeven, die zich, volgens den prospectus, door boeienden stijl, degelijken inhoud, bevattelijke voorstelling, goed uitgevoerde en onder zedelijk opzicht onberispelijke illustraties zullen onderscheiden.

De rij wordt geopend met het bovengenoemde boek van Dr. Kaulen, en wanneer de volgende werken aan dat eerste beantwoorden, heeft de uitgever niet te veel beloofd.

Reeds vroeger heeft de gunstig bekende schrijver eene verhandeling over ditzelfde onderwerp in het licht gegeven [2]), en mocht hij zich in een algemeen bijval verheugen: het nu verschenen boek is eene veel vermeerderde, tot op de nieuwste ontdekkingen bijgewerkte uitgave dier eerste verhandeling.

Een kort overzicht van den rijken inhoud moge hier eene plaats vinden. Twee namen, zegt de schrijver

---

[1]) Prijs 4 Mark of geb. 6 M.

[2]) *Gorres-Gesellschaft*, Januari-nummer, 1876.

(Hoofdst. I), zijn onafscheidbaar met onze vroegste herinnering verbonden. Zoolang de opvoeding op Kristelijken grondslag rust, bewaren wij van Ninive en Babylon den grootschen indruk, dien beide steden, zoo nauw met de gewijde geschiedenis saamgevlochten, op ons maakten.

Terwijl Ninive met het jaar 625 v. Chr. uit de geschiedenis verdwijnt en, onder stof en puin bedolven, ook aan het oog onttrokken wordt, blijft Babylon gedurende den geheelen loop der middeneeuwen bewoond, en een gedeelte zijner oppervlakte wordt ook nu nog door de stad Hillah ingenomen. Door die vergetelheid echter zijn ons de overblijfsels van Ninive veel beter bewaard gebleven, terwijl de bekende ruïnen van Babylon de steengroeven werden, waaruit de bouwmaterialen voor Seleucia, Ktesiphon en Bagdad werden gebroken.

Zoo liggen beide steden daar, de eene aan den wilden onstuimigen Tigris, de andere aan den breeden majestueusen Euphraat.

Eene boeiende beschrijving van het stroomgebied dier beide wateren, van den vroegeren kultuurtoestand hunner boorden, vormt den inhoud van het tweede hoofdstuk.

In Hoofdstuk III wordt ons de geschiedenis der ontdekking van Ninive medegedeeld.

De eerste, die de assyrische ruïnen onderzocht, was de Engelschman Rich: de met spijkerschrift bedekte tichelsteenen, welke hij in de omgeving van Hillah zoowel als in de tegenover Mossoel gelegene heuvels (Kujundschik en Nimrud) deed opgraven, waren gedurende geruimen tijd alles wat men van West-Asiatische oudheden in Europa bezat.

Een duitsch geleerde, Julius Mohl, professor van het

Persisch te Parijs, vermoedde, bij een bezoek te Londen, dat deze vondsten tot groote ontdekkingen zouden leiden, vooral omdat het intusschen gelukt was de opschriften van Persepolis te ontcijferen, en toen in 1842 de fransche natuuronderzoeker P. C. Botta als consulair-agent naar Mossoel gezonden werd, wist hij dezen zoo te begeesteren dat hij terstond na aankomst zijne opgravingen begon.

Te Kujundschik echter werd zijne moeite niet met den gewenschten uitslag bekroond; bijna ontmoedigd, besloot hij te Khorsabad eene laatste poging te wagen.

Bij de eerste boring stiet hij daar al dadelijk op een met beeldwerk uit albast belegden muur, en weldra erkende hij den heuvel als een kunstig aangelegd terras, waarop een grootsch gebouw, het paleis van den vorst Sargon rustte. Ninive was wedergevonden.

Eene volledige beschrijving van dit paleis en de bijgevoegde teekeningen doen de assyrische vorstenwoning in al haren luister voor ons verschijnen. (Hoofdst. IV).

In 1845 werd Botta tot eene andere betrekking geroepen, en eerst in 1851 kreeg de architekt Place van het fransche gonvernement den last de opsporingen van Botta voort te zetten en ten einde te brengen.

Intusschen waren ook de Engelschen op assyrischen bodem aan het werk getogen, en hun arbeid werd met niet minder gunstigen uitslag beloond.

Sir Layard ontdekte het paleis, door Salmanassar I omstreeks 1300 v. Chr. gebouwd, en kort daarop twee andere vorstenwoningen, de eene door Sennacherib, den belegeraar van Jeruzalem, de andere door diens opvolger Asarhaddon opgetrokken; ook was hij zoo gelukkig de door Assurbanipal aangelegde, in spijkerschrift op leem-

platen gegrifte oorkondenverzameling weer te vinden.

Na Layard zette de bekende George Smith en later Hormuzd Rassam de opgravingen voort, en den laatsten danken wij de vondst van een gebranden leemcylinder die de annalen van Assurbanipal in bijna ongeschonden toestand bevat.

De belangrijke vondsten aan de oevers van den Tigris spoorden weldra ook tot zorgvuldiger onderzoek der babylonische ruïnen-velden aan.

Wel had de reeds genoemde Rich in 1811 die streken voor 't eerst met een wetenschappelijk doel doorkruisd en waren zijne berichten door die van Porter, Keppel, en Wellstedt aangevuld, maar 't was slechts de buitenzijde van Babylon die daardoor bekend werd.

In 1849 bezocht Loftus den bodem der oude vallei Sennaar, in 1850 volgde hem Layard, in 1851 de fransche onderzoekers Fremel, Thomas en met hen de beroemde oriëntalist Oppert: edoch aan kolonel Rawlinson bleef het voorbehouden in 1851 de hoofdruïne van Babylon nader te onderzoeken en de bouw-oorkonde van Nebukadnezar op te delven.

In 1853—54 doorvorschten Loftus en Taylor verschillende deelen van het oude Babylon, en daarna werden de opgravingen onderbroken totdat in 1879 Rassam ze weder opnam en in 1882 voortzette.

Aan den ijver der genoemde onderzoekers hebben we onze kennis te danken der voornaamste babylonische ruïnen, nl. van het graf of den tempel van Belus, het slot van Nebukadnezar, de hangende tuinen, de Birs Nimrud (toren der talen of spraakverwarring), de groote doodensteden van het zuiden Warka en anderen.

Hiermede sluit de geschiedkundige beschrijving der opdelvingen.

Het volgend hoofdstuk is aan de ontcijfering van het spijkerschrift gewijd. Met bewondering vernemen we, hoe het scherpe vernuft, de diepe studie en de onvermoeide werkzaamheid van Niebuhr, Grotefend, Rawlinson, Oppert, George Smith e. a. langzaam maar zeker den weg terugvonden in dien doolhof van teekens, welke in drievoudig schrift, een alphabetisch, een silben- en een monogrammenschrift, op de persische, assyrische en babylonische gedenktafelen ons de geschiedenis, de gedichten, de gebeden en tooverspreuken, de oorkonden en kontrakten, de astronomische waarnemingen dezer eens zoo machtige volken bewaard hebben.

Deze assyrische litteratuur wordt door Dr. Kaulen in het 7e hoofdst. besproken, en van de verschillende soorten wordt eene proeve medegedeeld. Opmerkenswaardig daaronder zijn vooral de episode uit de lotgevallen van den held Idzubar, waar Hasisadra dezen de geschiedenis van den grooten vloed mededeelt, een verhaal, dat met de H. Schrift eene groote overeenkomst heeft (door George Smith 't eerst uitgegeven), alsmede een paar fragmenten van liederen, op de schepping en op de verstooting van geesten, die het hemelsch gezang door smaadliederen stoorden, betrekking hebbende.

Het laatste hoofdstuk geeft de resultaten der nasporingen: we leeren er de geschiedenis, de gewoonten, den godsdienst der Assyriërs en Babyloniërs kennen.

Het lag niet in het plan van Dr. Kaulen, om zooals Vigouroux, over de ontdekkingen te spreken, voornamelijk in zooverre ze op de gewijde boeken betrekking

hebben; hij wilde een volledig overzicht geven over de geheele Assyriologie en is daarin op uitstekende wijze geslaagd; maar toch verzuimt hij nergens aan te geven, waar de H. Schrift door de opgegraven gedenktafelen en beeldhouwwerken bevestigd of verklaard wordt, en vooral in de laatste bladzijden (197—206) toont hij aan, hoe in de muren van Ninive en Babylon het woord der H. Schrift bewaarheid wordt: „Ik zeg u, als dezen zwijgen, zullen de steenen spreken."

Eene chronologische lijst van de werken, die van af 1620 over dit onderwerp verschenen zijn, eene lithografische afbeelding van de opschriften, die 't eerst ontcijferd zijn, en de duidelijke kaarten der plaatsen waar de onderscheidene monumenten gevonden werden, besluiten zijn werk.

Wij eindigen dit kort overzicht met den wensch, dat het degelijk, bevattelijk en onderhoudend werk van den geleerden Bonner professor ook in Nederland menigen lezer moge vinden.

J. K.

VERSCHEIDENHEDEN.

AFLATEN VERLEEND AAN EEN GEBED VOOR DE STUDEERENDE JEUGD.

De zeer eerwaarde Rector van het Jesuiten-Collegie Beaumont te Windsor, verzocht Zijne Heiligheid den Paus het volgende gebed met geestelijke gunsten te verrijken:

Consecratio studiorum in honorem Immaculatae conceptionis Beatae Mariae Virginis.

Sub patrocinio tuo, Mater dilectissima, et invocato Immaculatae Conceptionis Tuae mysterio, studia mea laboresque litterarios prosequi volo: quibus me protestor, hunc maxime ob finem incumbere, ut melius divino honori Tuoque cultui propagando inserviam.

Oro Te igitur, Mater amantissima, Sedes sapientiae, ut laboribus meis benigne faveas: ego vero, quod justum est, pie libenterque promitto, quidquid boni mihi inde successerit, id me Tuae apud Deum intercessioni totum acceptum relaturum. Amen.

Zijne Heiligheid Paus Leo XIII heeft, den 18 November 1882, goedgunstig bepaald, dat alle knapen en jongelingen (*pueri et juvenes*), die dit gebed met een berouwvol hart en oprechte godsvrucht (*corde saltem contrito et devote*) bidden, eens voor elken dag een aflaat van driehonderd dagen zouden kunnen verdienen.

De inhoud van dit gebed en de aanmoediging om het te

bidden, die de H. Stoel er aan schonk, zullen zeker uitwerken, dat onze studeerende jongelingschap op deze wijze haren letterkundigen arbeid aan de H. Maagd opdraagt en onder hare heilige hoede stelt.

DE KATHOLIEKE KERK TE NEW-YORK, „NIEUW ROME."

The Examiner, het orgaan van de secte der Baptisten, bevatte onlangs een belangrijk artikel over de Katholieke Kerk te New-York. Het werd, zooals de schrijver uitdrukkelijk vermeldt, niet ten gunste van den Katholieken Godsdienst geschreven; doch het is zoo schoon, zoo verblijdend, en voor den Katholiek zoo hartverheffend, dat een *résumé* er van, naar 't ons toeschijnt, niet onwelkom zal zijn voor de lezers van „de Katholiek."

„Nieuw-Rome is New-York. Als Nieuw-Rome is New-York een wonder.... Ik heb het bij nacht en bij dag bestudeerd. Ik heb zijne kerken bezocht, ik heb naar zijne handelingen gevorscht. Rome beheerscht zijn volk en houdt het vast door zijn machtige hand. Tot hoever zal het gaan? Zal het Protestantsche New-York, om met deze kerkelijke gladiatoren te strijden, slechts verachting en smaad als wapen gebruiken? Kunnen wij niet leeren van deze machtige organisatie, die groeit en bloeit en zich meer en meer uitbreidt? Men moet mij goed verstaan, ik verdedig Rome niet, maar ik moet de waarheid bekennen en de waarheid ten aanzien van Nieuw-Rome is vol gevaarlijke voorspellingen."

„Ik zal eenige feiten mededeelen. De kardinaal-secretaris zeî onlangs: „De Katholieken staan in verhouding van 40 tot 100 (New-York telt 600,000 Katholieken op 1,300,000 inwoners). Gaan de zaken als tegenwoordig, dan zal de verhouding spoedig 50 percent zijn. 't Is meer dan waarschijnlijk, dat eenmaal de Katholieke invloed alles zal beheerschen."

Deze wellicht ietwat overdreven bewering mist toch niet allen ernstigen grond, zooals wij zullen zien.

„De eerste Katholieke kerk werd in 1786 op het eiland Manhattan in de Barclay-straat, gebouwd. Haar naam was de „St. Pieterskerk." Dertig jaren stond zij alleen. Thans zijn er 192. En welke kerken! Welke secte kan hare tempels met die der Roomsch-Katholieken vergelijken? Beschouw die kathedraal met hare schilderijen, orgels en altaren! Weinig gebouwen der wereld kunnen wedijveren met de waarde en de pracht harer versierselen. Zij is het fraaiste steenen gebouw op het vasteland, zij is de trots der stad. Bereken nu eens de macht en den invloed van zulk een gebouw. De oudste en rijkste Protestantsche kerken kunnen niet met haar vergeleken worden."

„De nieuwe kerk van den H. Franciscus Xaverius is na de kathedraal het schoonste gebouw, waarop de stad met roem mag wijzen. Haar *façade*, die zich majestueus op graniet-blokken verheft, verdient dat men eene lange reis onderneme, om haar te bewonderen. Het inwendige, imponeerend grootsch, beantwoordt aan het uitwendige. Behalve dezen fraaien tempel, zal men er nog een aantal vinden, die even groot, even imposant zijn, om niet te spreken van die Godshuizen welke nog in aanbouw zijn. Ongetwijfeld kan men den rijkdom der kerk van Nieuw-Rome op 16,000,000 dollars schatten. Bij de kerken moet men nog 29 kapellen rekenen. In het diocees telt men nagenoeg 400 priesters en een leger paters, broeders, en andere religieuzen."

„KLOOSTERS en SCHOLEN. De werkdadige vrouw is een der sterke armen van Nieuw-Rome. Het werk, dat door deze vlijtige arbeidsters wordt verricht, is niet te taxeeren. Er zijn 33 kloosters, die afzonderlijk beheerd worden, en waarvan elk een speciale taak heeft. Alle te zamen zijn deelen van een zeer uitgebreid en kunstig mechanisme. In elk klooster is eene kapel, die men bij de vroeger genoemde nog moet bijtellen. Behalve voor hun religieus doel, dienen deze kloosters als scholen zoowel voor Protestantsche als Katholieke kinderen. *Men, ziet hoe uitstekend alles is georganiseerd!* Deze scholen,

men behoeft er niet aan te twijfelen, leveren buitengewone voordeelen op. De studiën hebben er met het meeste succes plaats."

„Behalve de kloosterscholen vindt men er nog 26 door Zusters en Broeders beheerde inrichtingen van onderwijs voor de kinderen van meer gegoede familiën. De beroemde school van den H. Vincentius à Paulo heeft 14 Zusters als leeraressen der jonge meisjes, en een aantal Broeders als leeraars voor de jongens. In elke klasse van deze scholen zitten 50—200 leerlingen. Behalve dat deze kloosters werkelijk kloosters zijn, dienen ze ook als toevluchtsplaatsen, waar het aantal weezen 70—200 bedraagt."

„COLLEGES EN ACADEMIËN. (*Meisjeskostscholen.*) Deze hebben een dubbel doel, namelijk de wereldlijke en de religieuze opvoeding. Men beschouwt het als eene noodzakelijkheid, dat de opvoeding godsdienstig zij. Het college van de Sociëteit van Jesus te Fordham is een grootsche stichting. Zij heeft een president, vice-president, professoren der moraal, der wiskunde, der logica, der metaphysiek, een prefect der studiën en een van de tucht, een professor der rhetorica, der natuurwetenschappen en der taalkunde, gesteund door 7 leekenonderwijzers. Het college van den H. Franciscus Xaverius S. J. is een even groot en invloedrijk etablissement. Daar resideert de P. Provinciaal en de P. „Socius", die boven de beide presidenten staan. Het is eene faculteit met 27 hoogleeraren en 8 scholastieken. Deze beide colleges hebben ongeveer 1000 kweekelingen; 80 studenten der godgeleerdheid doen hunne studiën op kosten der kerk in de stad zelve of in de hoofdsteden van Europa. De meisjes-colleges worden bezocht door ongeveer 3000 jonge dames. Er zijn 12 huizen van religieuzen van verschillende orden en in elk eenige leekebroeders. Evenzoo vindt men er een noviciaat, waar de jongelieden worden opgenomen, die Broeders willen worden; hun aantal bedraagt momentaneel 30."

„De parochiescholen zijn nog invloedrijker door het aantal harer leerlingen. Zij oefenen op de kinderen eene onweerstaanbare macht. In het diocees telt men er ongeveer 50. Elke

school heeft 50 of meer leerlingen; de school der „Onbevlekte Ontvangenis" (door wereldlijke Priesters beheerd) telt 36 onderwijzers en 2300 leerlingen, meisjes en knapen ongeveer gelijk in getal. Eenige dezer scholen hebben 500 à 1000 leerlingen. Het aantal kinderen die de parochiescholen bezoeken, is ruim 40.000"

„HOSPITALEN EN ASIELEN. Nieuw-Rome heeft ten opzichte dezer humaniteits-inrichtingen in den geest van Christus, geen mededinger; zijne hulpbronnen zijn verbazingwekkend. Ook hier treedt de vrouwelijke sexe op den voorgrond. Behalve haren onvermoeiden ijver en ongeëvenaarde zorgvuldigheid verschaffen zij nog overvloedige bijdragen voor het bouwen en voor het onderhoud van philantropische inrichtingen. Met een korf aan den arm verzamelen zij huis aan huis liefdegaven en dragen zij de zwaarste lasten. Zij worden bespot, verjaagd, men voegt haar de grofste scheldwoorden toe. Waartoe deze moeite? Zij hebben hare persoonlijkheid prijsgegeven. Zij hebben haar namen opgeofferd, haar familiën verlaten; zij hebben namen aangenomen, onder welke men haar niet meer herkent. Men ontmoet haar des zomers en des winters, over dag en bij nacht. Bescheiden en geduldig, gebogen onder haar zwaren last, offeren zij zich op, om het lijden en het ongeluk te verzachten. Waar de nood dringt, zijn ze aanwezig. Haar vindt men dikwijls vroeger dan de politie, ter plaatse waar een ongeluk voorvalt. Ik heb menschen gezien, die door heete olie waren verbrand. Voor dat wij de brandwonden onderzocht hadden en naar een asiel voor die stervende ongelukkigen hadden omgezien, lagen de Liefdezusters over hen gebukt, goten balsem op de wonden en koelden met vochtige boomwol het rookende vleesch. 't Waren zwakke vrouwen met bleeke aangezichten; hare geschikte en fijne handen verbonden met bewonderenswaardige zachtmoedigheid de wonden der ongelukkigen. Zij vroegen niet, of men Christen of heiden was. Smart en lijden hebben aanspraak op hare onfeilbare hulp, zonder vergoeding. Ik heb menschen gezien, gewond, gebroken, bloedend; de Liefdezusters kwamen, en toen hare taak volbracht was, verwijderden zij zich rustig, zonder den dank af te wachten."

„Nieuw-Rome heeft door zijne 5 hospitalen een verbazenden invloed. In dat van den H. Vincentius worden jaarlijks ongeveer 1000 zieken verpleegd, in dat van den H. Franciscus nagenoeg 200. De edele vrouw, welke deze inrichting bestuurt, is slechts bekend onder den naam van „Désirée". Dertig Liefdezusters staan haar als helpsters ter zijde. Men noemt ze „Zusters der armen van den H. Franciscus." Elken dag, vóór het morgenrood, luidt de klok harer kleine kapel. Bij het eerste geschal spoeden zij zich naar het gebed, naar de zieken- of doodenwacht. Ook zij worden ziek, ook zij sterven, en stil, zooals zij geleefd hebben, worden zij uit het klooster gedragen en bijna zonder gevolg aan het graf overgegeven Steeds wakend aan den rand van het graf, dalen zij er eindelijk in."

„Nieuw-Rome bezit 9 weeshuizen met 2000 weezen; 14 asielen met ongeveer 7000 kinderen; 8 industriescholen en verbeteringshuizen met 4000 verpleegden. Het hoofd-asiel is „the Protection" van New-York. Dit etablissement wordt door den Staat rijkelijk gesubsidieerd. Het is een strafhuis, waar de politie de knapen en meisjes heenzendt, die een vagebondenleven leiden. De knapen, ongeveer 1200, zijn in 22 klassen verdeeld en leeren verschillende ambachten; de meisjes, ongeveer 700, leeren nuttige handwerken; allen worden Christelijk opgevoed."

„Het vondelingshuis van New York beslaat eene rij prachtige gebouwen in de Avenue Lexington. Deze inrichting is nog in hare ontwikkeling, zij telt echter reeds 200 vondelingen. Aan het hoofd van dit uitgebreid etablissement staat eene vrouw, bekend onder den naam van Maria Irene."

„Men vindt er ook huizen voor hen die uit hunne woningen verjaagd zijn; Moeder Magdalena bestuurt er een van. Ook ziet men er huizen voor oude mannen en vrouwen. Men heeft er tevens een fonds voor oude geestelijken, die hun heilig ambt niet meer kunnen uitoefenen. Men meene nu niet, dat ik hier alle instituten der Roomsch Katholieken heb vermeld. Er is nog iets anders in wording, dat het geloofwaardige verre overschrijdt."

Tot zoover het bericht. Die het leest, wordt bevangen door

een gevoel van heilige vreugde, doch ook van innigen weemoed; want hij erkent wat de Katholieke Kerk in staat is tot stand te brengen daar, waar zij in hare handelingen en bewegingen vrij en ongehinderd is, — ware wonderen van toewijding en zelfopoffering, van naastenliefde en barmhartigheid; doch hij staat ook tevens in diep gepeins verzonken en begrijpt niet, hoe het mogelijk is, dat men elders en nog wel in landen, die meer speciaal tot de zoogenaamde beschaafde Staten behooren, alles in 't werk stelt om de Kerk aan boeien te leggen, die hinderlijk zijn voor haren invloed, werkdadigheid en ontwikkeling, niettegenstaande hare zegeningen zelfs door hare bitterste vijanden worden erkend en met de meeste geestdrift worden toegejuicht en geprezen.

HAARLEM, 20 Mei 1883. L. A. LAUREY.

VERMINDERING VAN 'T GETAL PRIESTERS IN ITALIË.

Het is in Italië van openbare bekendheid, thans begint in dit zwaar bezochte land gebrek aan priesters te ontstaan. Sedert verscheidene jaren worden de dertig, twintig, tien priesters, welke in de verschillende bisdommen jaarlijks komen te overlijden, ternauwernood door tien, vijf, twee nieuw gewijde priesters aangevuld. Dit is voorzeker een der dreigendste gevaren, waaraan de H. Kerk in die voormaals zoo Katholieke streken is blootgesteld.

Een Milaneesch priester, die zich den Kanunnik d. T. G. noemt, heeft dit onrustbarend verschijnsel aan een degelijk onderzoek onderworpen en poogt met heiligen ijver de nu te vreezen rampen af te weren. Dit beoogt hij met zijn pas verschenen werkje *Una voce in soccorso del Santuario* (Milano, tip. lib. di S. Giuseppe, 1883). Het wordt met grooten lof door de *Civiltà Cattolica* (1883, Quad. 785) nagenoeg aldus besproken:

De Revolutie is de noodlottige oorzaak van dit gebrek aan priesters; hare drijvers gaan in onzen tijd volgens een met helsch overleg beraamd plan te werk en hebben zeer goed ingezien, dat zij, zoo het hun gelukt het getal geestelijken ontoereikend te maken, aan de Katholieke Kerk, welke hun vernielingswerk onwrikbaar in den weg staat, allergevoeligste slagen zullen toebrengen. Zij hebben, reeds lang geleden, in den tijd, toen zij er nog baat bij vonden Pius IX met listige toejuichingen te verheerlijken, het plan gevormd de Kerk door dezen aanval te bestrijden; zij legden hunne denkbeelden bloot in een destijds te Turijn uitgegeven werkje, welks titel genoeg zegt; deze is: *Del modo più conveniente di diminuire il numero dei preti.* De middelen, die het voorstelde, zijn, naar gelang de Vrijmetselarij haar invloed sterker liet gelden, telkens meer en meer toegepast.

Onder deze noemt de Kanunnik op de eerste plaats als oorzaken voor de vermindering van 't getal priesters: het uiteenjagen der kloosterlingen en het verbeurd verklaren der kloostergoederen; immers bij de religieuse orden werd een groot aantal jongelieden voor het H. Priesterschap opgeleid. De Revolutie voegde bij de kloostervervolging de secularisatie of roof der andere kerkelijke goederen en de opheffing van vele beneficiën, waardoor aanzienlijke inkomsten, voor de opvoeding der jeugdige Levieten bestemd, en vele *tituli ordinationis* werden weggenomen. Op de bezittingen der Seminariën paste men de wet van conversie in staatspapieren toe; de jaarlijksche opbrengsten werden op die wijze merkelijk verminderd. De ontchristelijking van 't lager onderwijs deed het onderricht in den Katechismus op de school ophouden, en gaf der jeugd goddelooze of ongeloovige of onverschillige leermeesters, die het geloof, de godsdienstigheid en de goede zeden der scholieren op een harde en gevaarlijke proef stelden, zoodat zij die bij eene Christelijke opvoeding niet slechts geloof en godsdienst en deugd behouden, maar in reine harten de neiging tot den geestelijken staat zouden ontwaard en gekoesterd hebben, daar niet eens meer aan dachten. Op de middelbare en op de hoogescholen ging het niets beter. Daarenboven werd de

geestelijkheid op de hoonendste wijze in dagbladen, pamfletten, tijdschriften, in de Kamer, op het tooneel, bespot, belasterd en zooveel mogelijk aan de openbare verachting prijsgegeven, zoodat het offer, wat de jonge Leviet altijd moet brengen, vele malen verzwaard en daardoor voor niet weinigen afschrikkend is geworden.

De tweede oorzaak vindt de schrijver in de wet op den verplichten krijgsdienst, die ook alle jonge seminaristen zonder uitzondering tot soldaat maakt, en aldus bij verscheidene jongelieden de roeping doet verloren gaan.

Een derde oorzaak is de onverzoenlijke oorlog, dien de Revolutie den seminariën aandoet. Op snorkenden toon en in naam der wetenschap leert zij, dat de seminaristen in domperige onwetendheid, in bijgeloof worden opgevoed. Zij ontziet zich niet te verspreiden, dat de haat tegen 't Italiaansche vaderland daar aangestookt wordt, en vergeet geen der verwijten en beschuldigingen, die ouderen van dagen onder ons in couranten en tijdschriften hebben kunnen lezen, toen bij de zoo sterk bevooroordeelde Nederlandsche Protestanten een Roomsche nog voor een onwetende, een domper of een halven dwaas gold. (We zijn dit hier te lande gelukkig te boven; Siegenbeek is voor goed begraven, en met blijdschap mag verklaard worden, dat het Protestantsche deel der Nederlandsche natie op dit punt tot het gewone gezonde menschenverstand is teruggekeerd. Dweepers en achterlingen tellen niet mede.)

Een vierde oorzaak geeft de schrijver aan door te wijzen op den vuilaardigen strijd, dien de Revolutie het celibaat der geestelijken aandoet. Deze opvolging van een der Evangelische raden is voor den *animalis homo* een der diepste mysteriën, waarvan hij niet het minste begrijpt, en dat hem echter dikwerf door de bitterste zelfverwijtingen beschaamt. Hij geeft zich dus alle moeite, soms geheel te kwader trouw, om de afgezaagdste en tegelijk schandelijkste, of andere verouderde en nieuwe tegenwerpingen bijeen te verzamelen en in het licht te stellen; en wanneer wij hierbij den haat tegen de geestelijkheid, die in de vurige gemoederen der Italiaansche Revo-

lutiemannen kookt, in rekening nemen, dan begrijpt ieder licht, wat de organen der revolutionaire partij op dit punt te berde brengen.

Het is geen wonder, dat alzoo menig jongeling van den geestelijken staat wordt afgeschrikt, of dat vele ouders of anderen, die op zijn levensbestemming invloed kunnen uitoefenen — hetzij door de opgedane vooroordeelen, hetzij uit vrees dat de jeugdige priester aan al te groote moeilijkheden zal blootgesteld worden — zijne zich openbarende neiging om priester te wórden, tegenwerken en onderdrukken.

Zij worden hiertoe des te meer gedreven, omdat velen hunner zich laten medeslepen door de steeds aangroeiende zucht naar de goederen der fortuin, welke de materialistische tijdgeest in eene maatschappij gelijk de tegenwoordige Italiaansche op allerlei wijzen aanwakkert. Door 't bekleeden van posten tot aanzien en rijkdom te geraken, in den handel veel geld te verdienen is daar vooral een aanlokkend vooruitzicht, waarbij de verbeelding de meeste schaduwzijden wegtoovert. „Mijn zoon make zich bekwaam voor eene post, of hij beproeve zijn geluk in den veelbelovenden handel: dit is onvergelijkelijk beter dan den geestelijken staat te kiezen, die thans van alle zijden wordt aangevallen en gehoond en hem bij slot van rekening buitendien aan de slechte kans blootstelt van in armoede te moeten leven. Want de wetgeving dreigt met een liquidatie ook der parochiale goederen, en daardoor zouden vele pastoors en kapellaans van alle inkomsten beroofd zijn." Bij menigen ouder wint de Mammon het pleit en regelt hij de opvoeding en de lotsbepaling van den zoon.

Door al die verschillende oorzaken openbaren zich minder roepingen tot het H. priesterschap, en wordt de geheime stem, welke den jongeling tot den dienst van 't altaar aanspoort, tot zwijgen gebracht of althans niet gehoorzaamd.

De *Carità Cattolica*, de liefde tot God en de naasten, die in de harten der ware Katholieken leeft, zij moet die machtige tegenwerking vruchteloos maken en de Kerk van Italië tegen de dreigende ramp vrijwaren, roept de schrijver uit.

Tweederlei zijn de middelen om de Christelijke priesterschap

in stand te houden: de eene soort omvat hetgeen de schrijver de goddelijke, de andere wat hij de menschelijke middelen noemt.

Bijna alle menschelijke middelen schieten thans, door de aanhoudende aanvallen der Revolutie, te kort, maar de goddelijke middelen blijven niet in gebreke. De Voorzienigheid, zegt de schrijver, toont duidelijk, dat zij ook nu over de Kerk waakt, en legt in de laatste jaren in duizend jeugdige harten den roep om zich aan het priesterschap toe te wijden; immers hare leidingen voeren thans tal van jongelingen het seminarie binnen om voort te gaan naar het heiligdom, dat zonder deze vermeerdering van roepingen tot het priesterschap weldra zou hebben lediggestaan. In den laatsten tijd klimt het getal der seminaristen. Echter met dit onderscheid bij hetgeen vroeger geschiedde, dat thans van hen in ruime mate het woord van den H. Paulus gelden kan: „non multi nobiles"; want veel meer dan voorheen zijn ze uit de gezinnen der ambachtslieden en der landslieden; de standen, welke hooger staan in de maatschappij, zijn dan ook door de revolutionaire en ongodsdienstige denkbeelden meer aangetast dan het landvolk en de werkende stand. En het schijnt, voegt de schrijver er bij: „dat God voor de keuze zijner nieuwe dienaren in dezen tijd tot het wonderbare systeem der eerste Christentijden wil terugkeeren, en er het meeste behagen in vindt om tot de eenvoudige zonen des volks de heerlijke oproeping te richten: *Veni*, *sequere Me*." Voorwaar, als de gewone menschelijke middelen ontbreken, dan treedt de Heer der Kerk zelf op om haar bij te staan; en deze goddelijke werking volgt dan gewoonlijk den regel, door den H. Paulus aldus uitgesproken: Wat zwak is voor de wereld heeft God uitgekozen om het sterke te beschamen; en wat onaanzienlijk en verachtelijk is voor de wereld, heeft God uitgekozen, en hetgeen niets is, om hetgeen iets is, te niet te doen, opdat de mensch zich niet den roem toeschrijve, maar aan God alleen. Vgl. 1 Cor. I, 26—30. Zoodanig was de leiding van Gods Voorzienigheid bij de stichting en eerste grondvesting der Kerk te midden eener Joodsche en heidensche maatschappij, en

voor zoover de mensch hier mag oordeelen, passen dezelfde leidingen ook voor den tegenwoordigen toestand van Italië, waar ongeloof en heidendom op nieuw het hoofd hebben opgestoken.

Wanneer de jongelingen uit minder aanzienlijke standen in groot getal aan de deuren der seminariën komen aankloppen, dan is het duidelijk, welke plicht aan de Christelijke liefde der Katholieke Italianen is opgelegd. De schrijver behandelt dientengevolge het goede werk van de geldelijke ondersteuning der studeerende jongelingschap. Hij herinnert aan deszelfs hooge verdienstelijkheid, aan de vermaningen en voorbeelden van Paus Pius IX en van Z. H. Leo XIII en van de bisschoppen en aan de milddadigheid, die in verscheidene Italiaansche steden voor dit verheven doel reeds nu wonderen gewrocht heeft.

H.

DE GODSDIENST ALS VOORWERP VAN WIJSGEERIG ONDERZOEK. [1])

Zooals ik meen te kunnen verzekeren, zegt deze inaugureele oratie, dat de Hoogleeraar Dr. G. H. Lamers, die haar uitsprak, o. a. de „wijsbegeerte van den Godsdienst" zal doceeren. Dit is een vak, dat „ook in ons vaderland" eerst na langen tijd en veel arbeid „vastheid en eenheid in methode zoowel als zekerheid in resultaten" verkrijgen zal. Althans, zoo getuigt Zijn Hooggeleerde. En wat nog merkwaardiger is: „Ook hier [in dit vak?] zal samenwerking moeten ontstaan uit tegenwerking van strijdige krachten." Geen wonder, dat de spreker dan aldus vervolgt: „Hier zijn donkere wouden, waar wel twintig paden door loopen, maar geen enkele groote

---

[1]) *Rede, gehouden in het auditorium der Utrechtsche Universiteit, den 19 Juni 1883, door* Dr. G. H. Lamers, Hoogleeraar te Groningen. — Groningen. — P. Noordhoff. 1883.

weg." Voor het doceeren van zulk een vak, dat tot nog toe vastheid en eenheid in methode en zekerheid in resultaten mist, waarbij de elkander tegenwerkende krachten de samenwerking voortbrengen, wat vergeleken kan worden niet bij één donker woud, maar dewijl het eenheid mist, bij verschillende losstaande wouden, wat donker is en zonder eenheid van beginsel of van leidende gedachte, alleen maar kronkelpaden heeft, waar langs de vermoeide en ontmoedigde reiziger voortstrompelt — voor vertegenwoordiger van dit vak is Dr. Lamers, blijkens zijne oratie, uitnemend geschikt. Hij heeft dit vak, wetenschap mag men het waarlijk niet noemen, zoozeer in zich opgenomen, zich er zoo van doordrongen, dat zijne oratie al dezelfde heerlijke kenteekenen aanbiedt, waardoor het zich onderscheidt. Gij begint zijne toespraak te lezen, en wordt onthaald op een stukje Egyptologie, waarbij gij telkens denkt: waar moet dit heen? En ten laatste, na 5 bladzijden doorworsteld te hebben, weet gij nog even weinig van zijn onderwerp, als toen gij dezen lastigen tocht door Egyptisch zand begont. De 25 volgende bladzijden handelen gelukkig over het aangegeven onderwerp. Daar lezen we vooreerst, dat het lang geduurd heeft, eer de wijsbegeerte van den godsdienst in de gehoorzalen der Theologie aan het woord kwam. Dit geeft wellicht de verklaring van het lange Egyptische *hors d'oeuvre*. Ook voor den hoorder dezer oratie moest het lang duren eer de wijsbegeerte van den godsdienst aan het woord kwam; ook op die wijze moest de oratie de getrouwe afspiegeling van haar onderwerp zijn. In dit geval is die opzet uitermate kunstig.

Wien het lust, vissche uit de rede op, wat de spreker onder wijsbegeerte van den godsdienst verstaat, het valt mij te bezwaarlijk dit te doen, ik deins voor deze taak terug. Ik wil echter aanstippen, dat de heer L. het bestaan van God zonder dubbelzinnigheid aanneemt, hoewel het mij niet duidelijk is, of Z. H. G. een persoonlijken of een onpersoonlijken God bedoelt.

De stijl mist helderheid; het kan ook niet anders: de begrippen zijn onbepaald; en deze noodzakelijke duisterheid

wordt verdonkerd door de menigte van op zich zelf aardige *adagia*, waaruit wel blijkt, dat de spreker veel gelezen heeft en met een gelukkige memorie of een goeden klapper begunstigd is. De donkere duisterheid klimt door het eigenaardige van zijn nog al gesaccadeerden stijl. Men moet het erkennen, ook hierin is de moeilijke gang over een woudpad in 't duistere bosch niet zonder kunst afgebeeld. Jammer, dat deze zelfde opvatting ook in de officiëel noodige toespraken aan verschillende personen niet geheel is opgegeven. Zoo zegt Z. H. G. tot de Heeren Curatoren: „Houdt u hiervan verzekerd, dat ik zal doen, al wat ik kan, om U niet slechts nù — naar uwe vriendelijke gezindheid jegens mij — maar op den duur — naar het recht van eerlijk gewonnen vertrouwen — vrede te doen hebben met de wijze, waarop Gij voor opvolging [van Prof. Oosterzee] gezorgd hebt." Het is te hopen, dat Heeren Curatoren hiervan meer begrepen hebben dan ik.

Indien de Hoogleeraar voor zijne lessen dezelfde opvatting volgt, dat de donkere duisternis van zijn vak zich weerspiegelen moet in zijn woord, dan zullen zijne toekomstige hoorders onmogelijk het gevaar te boven komen „van in verwarring te raken", een gevaar overigens, dat volgens de verzekering van Z. H. G. allen wacht, die zich met de studie van zijn vak bezighouden (blz. 11).

De toekomstige predikanten zullen denkelijk bij uitsluiting zijne hoorders zijn; zijn onderricht, ik vrees het, zal er toe bijdragen om de verwarring en den strijd in het Ned. Hervormde Kerkgenootschap, zoo mogelijk, nog te vermeerderen.

Mocht ik mij vermeten den Hoogleeraar een raad te geven, ik zou hem vooreerst de lezing der *Summa contra Gentiles* en der *Summa theologica* en van andere werken van den H. Thomas Aquinas dringend aanbevelen; dáár zou Z.H.G. kunnen leeren, wat wijsgeerige opvatting en verklaring van den godsdienst is, en hoe de moeilijkste onderwerpen in helderen stijl kunnen worden besproken: doch eerst zou hij enkele kleine vooroordeelen moeten afleggen, o. a. ook het althans voor mij geheel nieuwe denkbeeld, dat de Middeleeuwsche scholastiek „met de *naald* eener dialektiek van vreemde her-

komst *groef in de mijnen* van Christelijke geloofsleer"; dit treffelijke beeld: een mijn van geloofsleer, waarin een monnik met een naald aan het graven is, zou hij onverbiddelijk uit zijne weelderige fantasie moeten verbannen.

De Hoogleeraar neemt, naar ik meen, de vreeselijke mogelijkheid aan, dat iemand „zich het hart uitgraaft" [1]); ik vorder dus van hem geen onmogelijkheid; immers „het uitgraven" van eenige vooroordeelen zal hem altijd minder bezwaar opleveren. Wellicht is een naald daarvoor 't voldoende werktuig.

P.

EEN DISSONANT IN HET KOOR DER MULTATULI-VERGODING.

In *De Tijdspiegel* (afl. Maart 1883) verklaart Professor Spruyt zich tegen uitbreiding der staatsbemoeiing, ziet daarin een onheil voor het land en noemt die staatsleer een volkswaan van den dag. Over de oorzaken, die medegewerkt hebben om dien volkswaan te verbreiden, spreekt hij aldus:

„De eerste van die omstandigheden is de machtige invloed der werken van Multatuli . . . . wier inhoud blijkbaar een belangrijk element gevormd heeft in het geestelijk voedsel der liberale Nederlandsche jeugd van de laatste twintig jaren . . . . In deze geschriften wordt gewoonlijk de Regeering aansprakelijk gesteld voor den onbevredigenden toestand onzer samenleving en vooral de heer Thorbecke aangevallen wegens zijne leer, dat „onthouding" eene eerste wet voor den staatsman zijn moet. Daardoor moet bij lezers, die, door de rijke verbeeldingskracht, den bruisenden hartstocht en het bittere sarcasme van Douwes Dekker medegesleept, blind zijn voor de afzichtelijke schaduwzijde zijner werken, de indruk gewekt worden, dat de Nederlandsche regeering sedert 1848 op ergerlijke wijze hare plichten verzuimd heeft . . . .

---

[1]) „Men moet zich wel het hart hebben uitgegraven, als men niet erkent" enz. blz. 22.

De tweede omstandigheid, die met de eerste ten nauwste samenhangt, ligt in eene minder vriendschappelijke of zelfs vijandige houding tegenover de kerkgenootschappen bij vele jongere liberalen. Dezelfde Douwes Dekker, wiens eenzijdige veroordeeling van Hollandsche toestanden zoo krachtig heeft medegewerkt tot de uitroeiing van vaderlandsliefde en nationaal eergevoel bij velen onzer jonge mannen en vrouwen, onthaalde zijne lezers op beschouwingen over godsdienst en Christendom, die op minder ontwikkelden een machtigen indruk maakten. Zoek bij hem geen spoor van inzicht in de beteekenis van het diepzinnig bijbelwoord, waarin gezegd wordt: „want zoo wie zijn leven behouden wil, die zal hetzelve verliezen." Zonder blikken of blozen verkondigt hij de leer, dat deugd in genieten bestaat. Geen woord ter erkenning van de diensten, die de kerk aan de menschheid bewezen heeft, maar onbarmhartige spot met alles, wat in strijd is met des schrijvers nuchter rationalisme. Zulk eene lectuur brengt den meegaanden lezer tot de overtuiging, dat priesters en geestelijken nooit iets anders geweest zijn dan bedriegers, die het volk opzettelijk dom willen houden om te kunnen heerschen. Nog onlangs kon men in onze Tweede Kamer den nagalm van die achttiendeeeuwsche opvatting in redevoeringen van de heeren Van Houten en Lieftinck hooren. Dat ongelukkig vooroordeel verklaart ten deele de bekoring, die Kappeyne's programma [uitbreiding van staatsbemoeiing] voor sommige liberalen had. „Het clericalisme, dat is de vijand"; daarmede sprak Gambetta uit, wat reeds eenige jaren vroeger in de harten van vele Nederlandsche liberalen leefde. De machtige staat zou het middel zijn, om den gevreesden invloed der geestelijken te keeren."

Eere aan Professor Spruyt voor deze rondborstige taal!

D.

SPROKKELINGEN.

Het Prayer-Book. Dit officiëele Rituaal en Gebedenboek der Anglikaansche Vereenigde Kerk van Engeland en Ierland, dat alle geestelijken dier Staatskerk hebben op te volgen en te gebruiken bij den openbaren eeredienst, werd voorheen bijna algemeen door de Engelschen als „incomparable", onvergelijkelijk schoon en goed, geprezen. Het schijnt echter thans aan niemand meer te voldoen. De *Tablet* (May, 1883) zegt er van: voor sommige geestelijken is het onvolledig en moet het aangevuld worden uit het Roomsche Missaal en Katholieke godvruchtige boeken, terwijl het voor anderen te „*high*" is, dat wil zeggen te veel in den geest der orthodoxe hiërarchische partij is opgesteld, zoodat de „Popery", m. a. w. de Roomschigheid er in het belang der Staatskerk uit verwijderd moet worden. Dit is de meening van een zekeren Anglikaanschen kanunnik Taylor, die, als minder orthodox, tot de „*Low Church*" behoort.

Hij was voorzitter bij den *meeting* eener vereeniging, die er zich op toelegt om in het *Prayer-Book* eenige veranderingen te verkrijgen. Daar was, sprak hij, in Engeland een Romaniseerende invloed aan het werk, hetgeen een ernstige crisis voor de Anglikaansche Kerk teweeg bracht. Roomsche praktijken waren door de Protestantsche geestelijkheid in vele gemeenten ingevoerd, en er bestond geen enkele praktijk der Kerk van Rome, die niet aanbevolen was in de literatuur, welke deze geestelijken mede zochten te verspreiden. Herhaaldelijk was door de Bisschoppen verklaard, dat er een sterk aangroeiende partij onder de geestelijken bestond, die in groote mate door de leeken gesteund werd en zeer verlangde om „de dwalingen der zéstiende eeuw" in de Anglikaansche Kerk

terug te brengen. Hiertoe bedienden zij zich met goed gevolg van het Romaniseerende *Prayer-Book*. Doch hebben, zoo vraagt de *Tablet*, niet alle Anglikaansche geestelijken *ex animo* van hunne instemming met dit vreemdsoortige boek moeten getuigen? dit toch was de voorwaarde, waarop zij hunne clericale positiën konden verwerven en behouden.

De Christelijke jaartelling. Eene nieuwe bijdrage om het juiste geboortejaar des Goddelijken Verlossers te bepalen, werd voor korten tijd door den Munchener Hoogleeraar Sattler in de Munchener *Allgemeine Zeitung* gegeven. Het *Dagblad van Zuid-Holland* stelde dit beknopt overzicht zijner verhandeling op:

„Drie onaanzienlijke koperen muntstukken, nog heden ten dage bestaande, herkomstig uit de eerste halve eeuw onzer jaartelling en geslagen op last van Herodes Antipas, een der zonen van Herodes den Groote, hebben gestrekt tot grondslag zijner berekeningen. Deze muntstukken behooren tot de Herodiaansche periode en zijn afgebeeld in Madden, *Jewish Coinage*, *Coins of the Jews*, en andere werken over numismatiek. De medeelingen bij de Evangelisten Mattheüs, Lucas en Johannes stemmen overeen met de bewijsgronden, door hem te voorschijn gebracht, steunende op de bedoelde munten. Daarenboven wordt zijne bewijsvoering nog versterkt door astronomische berekeningen, en op grond van dit alles komt professor Sattler tot de volgende resultaten:

Christus is geboren op 25 December 749 na de bouwing van Rome; hij trad op in het openbaar leven den 17n November 780 na de bouwing van Rome, toen Hij den leeftijd had bereikt van 30 jaren 10 maanden en 22 dagen. Het begin der openbare werkzaamheid van Christus, 't welk volgens het bijbelverhaal niet later mag worden gesteld dan November van 780 na den bouw van Rome, valt dan ook werkelijk, volgens de vroeger vermelde munten van Herodes Antipas, in het 15e jaar van Keizer Tiberius en in het 46e van den Herodiaanschen

tempelbouw, zooals ook wordt vermeld in Lucas III : 1 en Johannes II : 20.

Volgens Flavius Josephus (Antiquitates, 15, 11, 1) ving de herbouw van den tempel aan in het 18e jaar der regeering van Herodes, dat wil zeggen in het jaar 734 na den bouw van Rome en wel in de maand October. Voegen wij daarbij de 46 jaren verloopen sedert den bouw van den tempel, dan komen wij aan het einde van 780, het jaar waarin de Heer in het openbaar optrad.

Trekken wij van 780 — 779 jaren 10 maanden en 17 dagen — af 30 j. 10 m. en 22 d., den leeftijd dien Jezus had bereikt toen Hij in 't openbaar begon te prediken, dan blijven 748 j. 11 m. en 25 d., en dan komen wij terug op 25 December 749 na den bouw van Rome, den dag waarop Christus werd geboren . . . . .

Hieruit volgt derhalve op de meest overtuigende wijze, dat de Christelijke jaartelling vijf jaar te laat is aangevangen en dat wij thans niet 1883, maar 1888 behooren te schrijven."

Wie met de verschillende gevoelens der geleerden, betreffende het ware geboortejaar des Heeren, eenigszins nader bekend is, zal in deze conclusie: dat de zaak nu uitgemaakt is, wel niet zoo gereedelijk toestemmen; doch de verklaring van Prof. Sattler schijnt ons toe in allen geval de aandacht der Bijbelsche chronologisten te verdienen.

Katholieke Heiligdommen in Palestina. In den laatsten tijd zijn de volgende Heilige Plaatsen van 't Joodsche land in het bezit der Katholieken teruggekeerd:

1. De kapel van 's Heeren geeseling (1838).

2. Het Sint Petrus-kerkje te Tiberias bij het meer van Genesareth, waar de Goddelijke Zaligmaker den H. Petrus tot hoofd zijner Kerk aanstelde (1846).

3. *Ecce Homo*, de plaats waar de Heer aan 't volk werd vertoond (1856).

4. De Sint Anna-kerk, de geboorteplaats der H. Maagd (1856).

5. De plaats van de bezwijming der H. Maagd, op de 4de statie van den H. Kruisweg (1858).

6. Het heiligdom te El Kubebe, waar, volgens velen, de Heer zich aan de Emmaus-gangers bekend maakte (1861).

7. De plaats van Lazarus' huis te Bethanië (1862).

8. De plaats, waar de Heer het Onze Vader aan de Apostelen leerde (1868).

9. De zoogenaamde Jeremiaskerk te Abu Gosch; men meent, dat de profeet Jeremias hier werd geboren (1873).

10. De kerk te Cana, op de plaats van het wonder aan den bruiloftsdisch (1878).

11. De kerk te Naïm (1878).

12. De ruïnen der Sint Anna-kerk te Sephoris, op de plek waar het huis der H. Anna stond (1878).

13. De kruin van den Verschrikkingsberg bij Nazareth, dien de H. Maagd beklom, toen men haar Goddelijke Zoon in de diepte wilde nederstorten (1876).

14. Het heiligdom op den berg Thabor, den berg der Verheerlijking van Christus (1875).

15. De zuil, waaraan het doodvonnis over den Heer werd opgehangen. Zij stond te Jerusalem bij de Poort van 't Gerecht, waardoor de Zaligmaker ter kruisiging werd gevoerd. Deze grond is vóór eenige jaren in handen der PP. Franciscanen gekomen.

16. Bethphage bij den Olijfberg; van hier zond de Heer twee leerlingen om de ezelin te gaan halen (1880).

17. Het heiligdom te Nicopolis, waar volgens velen (Vgl. No. 6), de Heer zich aan de Emmaus-gangers bekend maakte.

18. De Davidsput te Bethlehem, waarbij volgens de overlevering de in II Koning. XXIII, 14—17 vermelde gebeurtenis plaats had.

19. De Melkgrot te Bethlehem.

20. De bouwvallen der Sint Stephanus-kerk.

De laatste vier Heilige Plaatsen zijn sedert 1880 weder in het bezit der Katholieken gekomen.

(*Das Heilige Land*, 1882, 2e Heft.)

Monseigneur Plantier, Bisschop van Nimes [1]).

I.

Den 25 Mei 1875 ontwaakte de stad Nimes in een onmetelijk diepen rouw. Haar groote Bisschop was gestorven. Drie dagen te voren had Monseigneur Plantier, heldhaftig als altijd, de lange en vermoeiende plechtigheden der HH. wijdingen nog willen volvoeren, niettegenstaande de vermaningen der geneesheeren en de smeekingen zijner priesters. De twee volgende dagen waren een langzame doodstrijd. Vervolgens had de doorluchtige zieke verzocht, dat men hem een weinig alleen en rustig zoude laten, en gedurende die rust was de goddelijke Meester den goeden en getrouwen dienaar komen roepen; Hij deed hem in een zoeten slaap van de aarde naar den hemel overgaan.

Eenige schreden van het doodsbed stond de schrijftafel. Een versch geschreven, onvoltooide bladzijde getuigde, hoe daags te voren de moedige Prelaat nog strijdende was op de bres; hij die altijd streed voor het rijk der Kerk op aarde en het rijk van God in het hart der Kerk. Wat was zijn laatste kreet? Een kreet van hoop,

1) Naar een artikel van Jules Anglade in de *Messager du Coeur de Jésus*.

een kreet van vereeniging, die alle Christenen en bijzonder zijne moedige diocesanen opriep om hunne vertrouwvolle hulde aan het aanbiddelijk Hart van Jesus Christus in het heiligdom van Paray te gaan brengen. Daar zouden zij licht en sterkte, daar behoud vinden. De laatste regels, met moeite door de koortsige hand des Bisschops geschreven, bevatten het volgende gebed:

„O Verlosser, voor ons opgeofferd! Uwe zijde is geopend om ons toegang tot uw Hart te geven. Uw Hart zelf is gewond geworden, opdat wij allen daarin en in U als in een rustige haven, tegen de stormen van buiten zouden kunnen beveiligd worden.... Gewaardig U, o mijn zoete Verlosser, onder die talrijke bezoekers van het graf der gelukzalige Margaretha de kinderen der Kerk van Nimes te onderscheiden... En geef ons, na ons onderscheiden te hebben door uwe teedere genegenheid, een voortdurend verblijf in uw Hart. Zelfs nadat wij Paray zullen verlaten hebben, wenschen wij geen dag op te houden met in uw aanbiddelijk Hart te wonen...."

Acht jaren zijn reeds voorbijgegaan na den dood van dezen doorluchtigen dienaar van Jesus' Hart. Het schijnt ons toe, dat de tijd gekomen is om dit roemvol en heilig leven in groote trekken te schetsen.

In dezen tijd hebben wij vooral behoefte aan moed, en zoo die moed niet onvruchtbaar zal zijn, moet hij van de godsvrucht vruchtbaarheid en leven ontvangen.

Men vergeet dat somwijlen bij de verdediging der goede zaak; en men staat dan verwonderd, hoe zoovele pogingen geen gevolg hebben! Nooit zoude Nimes' Bisschop, die machtige strijder, zoo verdienstelijk voor de Kerk en voor God geweest zijn, indien hij slechts een

man van karakter en talent geweest ware zonder vóór alles er naar te streven heilig te zijn.

Maar hij wist het een en het andere te wezen; en daarin bestaat het geheim zijner kracht en de onsterfelijke eer zijns levens.

II.

De vader van den Bisschop van Nimes was een bekwaam tuinier, met een boven zijn stand verheven geest begaafd. Levendig van karakter, voortvarend, hoewel met een te menschelijke eerzucht, moest Jacques Plantier op de eerste levensjaren zijns zoons gewichtigen invloed oefenen. Onder Gods bijstand en door het groot geloof van Madame Plantier was deze invloed heilzaam.

De kleine Claude-Henri werd geboren te Ceyzerieux nabij Belley in het kasteel van den Heer d'Arloz, waarvan het park aan de zorgen van Jacques Plantier was toevertrouwd, en werd vroegtijdig naar de school gezonden. Toen hij ter nauwernood zes jaren oud was, ontmoette men hem reeds op den grooten weg met zijn mandje aan den arm, waarin de goede moeder eenigen voorraad voor het ontbijt van het kind tusschen de schoolboeken verborgen had.

Een afstand van drie groote kwartieren lag tusschen het kasteel van den Heer Seguin, den nieuwen meester van Jacques Plantier, en de lagere school van Saint-Cyr-au-Mont-d'Or. De Noordenwind blies soms te sterk en te koud, en de arme Claude-Henri kwam verkleumd en uitgeput door het geweld van den wind ter school. Men

deed hem in den kost bij den onderwijzer, den eerzamen Mertans, en vervolgens bij den pastoor, den Heer Dezeure.

De Eerwaarde Heer Nicod, opvolger van den Eerw. Heer Dezeure, gaf aan Claude-Henri en eenigen zijner makkers het eerste onderwijs in het latijn. Toen Mgr. Gaston de Pins, administrator van 't aartsbisdom Lyon, de kinderen van Saint-Cyr-au-Mont-d'Or kwam vormen, wilde Zijne Hoogwaardigheid wel voorzitten bij de prijsuitdeeling van dit zedige pensionaat, dat door Pastoor Nicod was ingericht. Twee leerlingen hadden de eer om voor den Prelaat een der *Ecloga* van Virgilius te declameeren:

Dic mihi, Damoeta, cujum pecus? an Meliboei?

Claude Plantier was Damoetas; de Menalcas bij deze voordracht heette Francisque Bouillier. Eens zal men de vrienden, lang gescheiden door verschil van roeping en zelfs van godsdienstige overtuiging, in denzelfden strijd voor de belangen der maatschappeiijke en godsdienstige orde terugvinden.

Weinige maanden daarna verliet Claude Plantier het pensionaat van den eerw. Nicod, om zijne klassieke studiën in het klein-seminarie van Largentière te gaan voltooien. Hij zelf heeft later het afscheid, dat hij toen van zijne moeder nam, beschreven; in datzelfde jaar zoude zij sterven.

„Den 15 October 1826 stonden wij vroeg op. Mijne moeder voorzag ons, mijn vader en mij, voor de reis. Zij omhelsde mij, besproeide mij met hare tranen, terwijl ik wederkeerig haar met de mijne besproeide; en met bewogen en doordringende stem, zeide zij mij een

vaarwel, dat eeuwig moest zijn. God had besloten, dat ik haar niet meer zoude terugzien. Arme vrouw! arme moeder! O welke leegte heeft de afwezigheid van uw zoet gelaat in mijn ziel en mijn leven gemaakt! Wat teedere vreugd en heilzame leiding ontvielen aan mijne jeugd door uw vroegtijdigen dood! Mijn God! reken hare ziel niet slechts het goede toe, wat zij reeds voor mij gedaan had, toen zij tot U moest wederkeeren, maar ook al wat haar teeder hart voornemens was voor mij nog te doen."

III.

Weldra nam de jonge Plantier zijne plaats onder de schitterendste leerlingen van Largentière in. Wonderbaar was zijn aanleg voor de letteren, en hij beoefende met evenveel gevolg de wijsbegeerte als de wiskundige wetenschappen. Deze ernstige studiën konden zijn smaak en talent voor de dichtkunde geenszins verminderen. Hij schreef met buitengewoon gemak verzen. Vooral de latijnsche verzen hadden zijn voorkeur. Verhalen, beschrijvingen, redevoeringen, alles omkleedde hij zonder inspanning met de bekoorlijkheid der poëzie. De jonge Claude schreef even gemakkelijk een regel proza als een hexameter.

Een machtig geheugen vermenigvuldigde bij hem de krachten van verstand en verbeelding. Hooren en onthouden was voor hem hetzelfde. Onschatbaar voordeel, wat hij vooral aan de zorgen zijns vaders te danken had. Jacques Plantier had zijn zoon van de teederste jeugd aan studie, arbeid en inspanning gewend; eene mannelijke

opvoeding, de eenige die waarlijk vruchtbaar is, doch waarvan het geheim thans dikwerf verloren schijnt. Gedurende de lange avonden verzocht de tuinier van Saint-Cyr-au-Mont-d'Or een landman zijner vrienden om zich tusschen hem en Claude aan den haard te plaatsen. De gast nam den *Télémaque*, las een, twee bladzijden, soms meer; en na deze enkele lezing herhaalden de vader en de zoon, om de beurt, uit hun geheugen het gelezene; en het gebeurde meer dan eens, dat zij zonder eenige fout het gehoorde teruggaven.

Ingenomen met den smaak zijns zoons voor de poëzie, wist de vader Claude te bewegen om een groot gedicht, waarvan de H. Lodewijk de held zoude zijn, te ondernemen.

Het gedicht werd voltooid in twaalf zangen, ieder van omtrent twee duizend verzen. Doch de Juli-omwenteling, welke Karel X, aan wien de vader het gedicht wilde toewijden, tot ballingschap dwong, gebood het stilzwijgen aan de zangers van het Christelijk koningschap. Het gedicht werd zonder genade verbrand, zoozeer was men voor het nieuwe bestuur bevreesd.

IV.

Terwijl de gebeurtenissen aldus de eerzucht van vader Plantier teleurstelden, volvoerde Claude rustig den loop zijner studiën te Largentière. Sedert lang was zijn besluit genomen.

Aan de godsvrucht had hij de eerste plaats gegeven, en meer door God verlicht naarmate hij zich jegens Hem

getrouwer toonde, had hij eindelijk in zijn hart het beste deel gekozen.

In zijne *Mémoires* beschuldigt zich de nederige Prelaat bij het herdenken zijner vroegere jaren, dat hij „middelmatig in de deugd, evenals in het overige" geweest is. Men moet dat echter niet te letterlijk opnemen. De goede moeder had hem reeds vroeg in de Christelijke godsvrucht geoefend en bij haar kind geen tegenwerking ondervonden. Vier jaren oud, diende hij reeds de H. Mis van den ouden aalmoezenier de Grammont. „O mijn God, zoo riep hij later uit, uwe hand verborg zich onder den nederigen dienst van het arme en onbekende kind van een tuinier. Daardoor beschreeft gij in zijne pas geopende ziel de eerste trekken van den roep, die hem eens tot de vreeselijke eer van het heiligdom zoude voeren. Dat is een der eerste blijken uwer barmhartigheid in de leiding van mijn leven."

Eenige jaren later verdiende Claude te Saint-Cyr-au-Mont-d'Or om benoemd te worden tot drie ambten tegelijk, die van opperzanger, opperkoster en oppercensor. De beide eerste ambten brachten hem nader aan het altaar, niet zonder buitengemeene vrucht voor die zuivere ziel. „In die bediening, zoo schreef hij later, kreeg ik liefde voor de heilige liturgie. De plechtigheden der Kerk werden mij dierbaar; en dank aan die liefde voor den goddelijken dienst, opgewekt door de godvruchtige oefeningen mijner jeugd, ging ik zonder aarzelen den weg naar het priesterschap op. Nooit heb ik gedacht, dat mijne ziel een andere lucht en andere geuren dan die van het heiligdom moest inademen."

„Te Largentière, schrijft hij verder, was ik president

van de Congregatie en lid van eene andere apostolische vereeniging, door den geestelijken Directeur opgericht. Dat was als een band, waardoor God, die voor mij wel bijzondere zorg wilde dragen, mij als bij zich wilde houden. Zoo hield mijne ziel het heiligdom altijd in het gezicht; ik ging, zooals vroeger, recht op den geestelijken staat aan als naar mijn waar vaderland."

V.

Dat vaderland opende hem zijne poorten den 20 October 1831. Op zijn nederig verzoek werd hij toegelaten tot de communiteit der Priesters van den H. Ireneus. Het verblijf dier missionarissen lag niet ver van de bouwvallen der *Chartreuse* van Lyon, waarom men hun gewoonlijk den naam gaf van *Chartreux.* De eerste overste was de Heer Mioland, die later geroepen werd tot den zetel van Amiëns en vervolgens tot dien van Toulouse.

Onder dezen bekwamen meester maakte de eerw. Heer Plantier snelle vorderingen op den weg der volmaaktheid. In zijne ons bewaarde aanteekeningen der geestelijke oefeningen volgt men met genoegen den inwendigen geestelijken voortgang dier schoone ziel, die de vreugd was der godvruchtige directeuren van het seminarie. Ook wist de verstandige leviet het zuivere goud van het minder zuivere te onderscheiden. Hem waren de geliefdste schrijvers voor het geestelijke leven de groote *ascetici* der zeventiende eeuw, de H. Franciscus van Sales, P. Lodewijk van Grenada, P. Rodriguez, P. Surin, P. Saint-Jure, Olier, Bossuet; het was een geleerde en geoefende

school, waar men zonder gevaar en met groot nut kan putten; het waren zekere en beproefde leidsmannen, bekwaam om de zielen tot de hoogste volmaaktheid op te voeren, rekening houdende met ieders staat en stand en de verschillende werkingen der genade; godsdienstige schrijvers, door niets tot op onze dagen overtroffen, noch geëvenaard, zooals later de Bisschop van Nimes zeide, die slechts eene eenige uitzondering maakte ten gunste van P. Faber, den beroemdste onzer nieuwere *ascetici.*

De levendige godsvrucht van den jongen seminarist, zijn verlangen naar een staat, waar hij zich met God alleen kon bezigheden, brachten hem tot het beproeven van een gewichtigen stap. In 1834 aan het einde zijner theologische studiën gekomen, maakte hij van de Paaschvacantie gebruik, om zich zonder zijne oversten noch zijn vader te verwittigen in de *Grande-Chartreuse* (departement *de l'Isère*) te gaan opsluiten. Hij bleef daar slechts veertig dagen; „veertig dagen van zoete en heilige gevangenschap", waarin de vreugden der ziel door de smarten des ligchaams geëvenaard werden. De tengere ligchaamsgesteldheid van Claude Plantier streed te vergeefs tegen het strenge klimaat en de heilige boetplegingen van den regel; hij moest zich overwonnen geven.

Bij het vernemen van zijn vertrek had zijn vader hem de dringendste brieven geschreven; bij de vaderlijke smart voegde zich het smeekend verzet van Mgr. de Pins, den administrator van Lyon, en van de geheele communiteit van S. Ireneus. Doch had God niet gesproken, het vaste karakter van Claude Plantier ware voor deze smeekingen niet geweken: God had hem geroepen, God zond hem

terug. Hij zal dus geen kloosterling zijn, maar zijn gansche leven zal hij eene zoete herinnering en hooge achting voor het religieuse leven bewaren: als professor en prediker, als Bisschop zal hij altijd de onthechting, den ijver en de gestrengheid van den monnik toonen; en tot het bestuur der Kerk geroepen, zal de vroegere novice van den H. Bruno eene bijzondere genegenheid en bijzondere bescherming betoonen aan hen, die alles verlieten om God te volgen, en die daarvoor, vooral ook in het tegenwoordige Frankrijk, met haat en onverschilligheid vergolden worden.

VI.

Vier jaren later vinden wij den eerw. Heer Plantier terug als professor van het hebreeuwsch en van de H. Schrift aan de theologische faculteit van Lyon. Tegelijk werden hem belangrijke bedieningen toebetrouwd door de altijd groeiende gunst van Mgr. de Pins en vervolgens door de hooge achting en warme genegenheid van Mgr. de Bonald. Op een ander veld van geestelijken arbeid, de retraites voor geestelijken, heeft hij onuitwischbare herinneringen nagelaten. In 1844 werd de eerw. Heer Plantier door Mgr. Mioland, toen Bisschop van Amiëns, uitgenoodigd om het woord Gods aan de geestelijkheid van een geheel bisdom te verkondigen. Claude Plantier was eerst dertig jaren oud, maar de uitkomst bewees, dat de wijze Bisschop niet te veel van het talent, de rijpheid en ascetische wetenschap van zijn beminden leerling verwacht had. Eenige dagen later werd hij door den

Bisschop van Belley voor de pastoreele retraite uitgenoodigd, en in het volgende jaar werd hem door Mgr. Affre dezelfde taak voor de geestelijkheid van Parijs opgedragen. De Bisschoppen van Frankrijk betwistten elkander zulk een machtig woord. Alle jaren zal voortaan de eerw. Heer Plantier het werk der pastoreele retraites bij zijn gewonen arbeid voegen; in negen jaren preekte hij er negen en twintig; soms vijf in één jaar.

Eindelijk in 1847 betrad hij, op verzoek van den Aartsbisschop van Parijs, den preekstoel van Notre-Dâme, om met het geloof en de rede het rationalisme te bestrijden, dat wel verzwakt, maar niet uitgeroeid was door de vreeselijke slagen, die het ontvangen had door de wijze taktiek van Frayssinous, de groote welsprekendheid van Lacordaire en de machtige overredingskracht van Ravignan.

De gelukkige gevolgen, die zijn arbeid bekroonden, gaan wij voorbij. Wij willen de aandacht vestigen niet zoozeer op den redenaar, die door de menschen werd toegejuicht, maar op den getrouwen dienaar, die door God gezegend werd. Echter zullen wij ons moeten bepalen tot de meest uitkomende trekken van dat schoone priesterlijke leven.

VII.

„Alles voor God alleen", die spreuk scheen de eerw. Heer Plantier zich gekozen te hebben, en hij werd die nooit ontrouw. De meest voordeelige aanbiedingen der

menschelijke gunst wees hij af als onbestaanbaar met zijne goddelijke zending.

Toen er, bij voorbeeld, sprake was om de theologische faculteit te hervormen, ontveinsde hij zich geenszins het gevaar van den toestand. Hij zag wel in, dat priesters, die door hunne betrekking aan de Universiteit van Frankrijk verbonden werden en door dezen band bijzondere verwachtingen konden koesteren, bekoord zouden worden om de banden, welke hen tot nu toe alleen aan de Kerk hadden verbonden, eenigszins losser te maken. „Dat gevaar, schreef hij, scheen mij uit den aard der zaken te moeten voortkomen." Maar aanstonds voegt hij er bij: „Ik stelde er mij aan bloot, vast besloten mij te wenden naar de zijde mijner overheden eer dan naar de zijde van den Staat."

De Eerw. Heer Plantier zoude vóór alles priester zijn. Hij was en bleef getrouw.

Te midden zijner volgende overwinningen toonde Mgr. Plantier altijd eene wonderbare nederigheid; maar vóór alles wilde hij de man Gods zijn, en niet toelaten, dat men het karakter, door de hand van Jesus Christus zelven op zijn voorhoofd gedrukt, tot schande zou maken.

Hij begreep te goed, wat de wereld moest zijn voor hem, die zich geheel aan God gegeven heeft.

Daags voor zijne volkomene verbinding aan de communiteit der Priesters van den H. Ireneus vat hij aldus zijne besluiten te zamen:

„Leven bij den dag. Mij niet verontrusten omtrent mijn toekomst, noch die van het huis; in vrede berusten in de zorg der Voorzienigheid en de voorzichtige bezorgdheid mijner overheden."

„Mij er op toeleggen alleen den goddelijken wil om dien wil zelven te volbrengen."

„Mij wachten van mij aan iets te hechten. Beminnen wat de goede God zal willen en wat de gehoorzaamheid mij zal opleggen, maar mij door niets laten innemen. Dat is de geheele weg der volmaking, een geheele theorie van geluk."

„Mijn God, zegen mijne banden, leg Gij zelf mij het kruis op, dat ik ga opnemen. Dat het mij nooit berouwe mij aldus tot uw gevangene gemaakt te hebben, dat uw juk mij nooit te zwaar valle. Ik vraag geene vreugden; weiger mij, zoo Gij wilt, uwe vertroostingen; geef mij moed, geduld, zelfverloochening en volharding. Steunende op die deugden, vruchten uwer genade, zullen mijne beloften niet ijdel zijn, en zal ik niet op mijn offer terugkomen; geheel mijn leven zal ik mij offeren als een brandoffer van gehoorzaamheid. De engelen en mijne medebroeders, die getuigen zullen zijn van mijn eed, zullen mijn ongetrouwheid niet behoeven te beweenen."

„Maria, verkrijg mij die genaden. God alleen!"

VIII.

Dit waren geene ijdele, voorbijgaande aandoeningen. De Eerw. Plantier kende de geheimen van het inwendige leven, omdat hij zich er op toegelegd had het zelf te beoefenen; hij wist zeer goed, waartoe hij zich door deze besluiten verbonden had. Weinigen hebben evenzeer als hij de beweegredenen hunner geringste stappen gewogen, onderzocht, be-

redeneerd. Weinigen hebben zoo goed als hij de verborgenste schuilhoeken van het menschelijke hart doorzocht, zijn neigingen, zijne zwakheid, zijn gemak om de verbeelding en de inbeelding van allerlei soort te volgen. Men kan dat beoordeelen uit een brief van Mgr. Plantier aan den Overste van S. Ireneus.

Het betreft de volharding in het geestelijke leven, vooral in de religieuse orden of communiteiten, die zich aan uitwendige bedieningen wijden. Wij halen alleen de laatste zinnen aan:

„O, hoe wijs is het om iedere retraite, die wij houden, er aan toe te wijden om onze werkzaamheid te verlevendigen, om onze achting voor het groote apostolaat, waartoe God ons riep, te vernieuwen!... Zoolang ik het geluk had bij de *Chartreux* [van S. Ireneus] te verblijven, hadden mijne retraites niets anders ten doel, en ik heb mij daardoor zeer gelukkig gevoeld. Ik putte daar voor ons huis de kiem eener genegenheid, die steeds is aangegroeid en nooit vuriger was dan op het oogenblik, dat de Voorzienigheid mij er uit kwam verbannen: gezegende gehechtheid, die mijn leven op den waren weg behield en gedurende vier-en-twintig jaren mijn hart eene bijna onvermengde vreugde liet smaken."

De vereeniging met Jesus Christus door gebed en offer, zielenijver, liefde tot afgezonderd en verborgen leven, getrouwheid in de kleinste regels van het gemeene leven, dat waren de bronnen, waarin de godvruchtige missionaris dat „onvermengde geluk" gevonden had.

Vergeten wij niet wat het leven van deze deugden was: de goddelijke liefde.

„Wie verklaart, zoo sprak hij gaarne, die edele din-

gen, door de groote priesterlijke zielen ondernomen? Welke drijfveer gaf de beweging aan de roemvolle strijden van Athanasius, aan de wonderbare geschriften van Augustinus, aan de apostolische overwinningen van Franciscus Xaverius, aan de voorzichtige hervormingen, door Vincentius a Paulo onder de fransche geestelijkheid beproefd?

„De oorzaak van zooveel heldenarbeid, door zulke uitstekende wonderen bekroond, is de liefde.

„De H. Geest gaf verklaring van de Menschwording des Woords en de Verlossing der menschheid door dit woord: *God heeft zoozeer de wereld bemind!* Wij op onze beurt kunnen verklaring geven van de wonderbare daden, door de Heiligen gewrocht, als wij zeggen: *Zij beminden zoozeer Jesus Christus!*

„En niet alleen Jesus Christus in zich zelven, maar Jesus Christus in zijne Kerk, lijdende, overwinnende met zijne Kerk, door de innigste en onverbreekbaarste eenheid deelhebbende in de lotgevallen zijner Kerk.

„Ja, liefde tot de Kerk! Vruchtbaar gevoel, heilige aandrift, waaruit, als uit den wortel, al de scheppingen, al de heldendaden en al de glorie van het Pontifikaat en het Priesterschap zijn voortgekomen."

Hij, die met zulke teedere liefde sprak van zijne moeder de Kerk, was haar vertrouwen ten volle waardig. Ook was het oogenblik niet ver af, waarop de welsprekende en godvruchtige missionaris zou uitgenoodigd worden om door zijn voorbeeld te toonen, welke *scheppingen*, welke *heldendaden*, welke *glorie* de liefde voor de Kerk en voor Jesus Christus in een Bisschop kan voortbrengen.

Het leven van Mgr. Plantier in zijn bisschoppelijk pa-

leis was als van een nauwgezetten monnik. Dagelijks stond hij ten vijf ure op, niettegestaande zijne veelvuldige ziekten en voortdurende zwakte. Aanstonds begaf hij zich tot het gebed, hetwelk steeds een uur duurde. Hij begon met luide het morgengebed te bidden, zooals zijne godvruchtige moeder het hem weleer geleerd had. Daarop volgde de meditatie en de stille uitstorting der ziel in tegenwoordigheid zijns Verlossers. De Bisschop bad knielende voor het kruis; waren zijne krachten te verzwakt, dan bleef hij staan; gedurende de groote hitte van den zomer ging hij in zijn tuin zitten, te midden van laurieren en rozen, op een bank, van waar hij de kapel van het Heilig Sakrament zag.

Wij kennen de methode van gebed van Mgr. Plantier. Men ziet den invloed der groote *ascetici*, wier voortreffelijkheid hij reeds vroeg onderscheidde. In andere zaken was de geleerde Prelaat zeer bezorgd om altijd te redeneeren; zelfs in het gemeenzame gesprek was hij er op gesteld zijn onderwerp te verdeelen, het onder alle opzichten te beschouwen en niet te verlaten voor de stof was uitgeput. „Mijn zoon, gij denkt altijd aan de faculteit te zijn", zoo merkte soms zijn goede vader op. Maar als hij voor God in het gebed was, welke verandering! Dikwerf was één woord der H. Schrift voor hem genoeg. Hij proefde, hij smaakte het langzaam, gaf zijne ziel over aan alle gevoelens, de eenvoudigste zoowel als de verhevenste, welke dit woord bij Hem opwekte. Hij kwam er eindelijk toe slechts de weinige regels van het Evangelie te overwegen, die het *Onze Vader* bevatten. Die weinige regels waren hem voldoende voor al zijne gebeden gedurende twintig jaren. Hij had de hoofdles van den

H. Ignatius van Loyola, een der voornaamste meesters van het geestelijke leven, begrepen: „dat de ziel niet in de menigvuldige opmerkingen haar voedsel en verzadiging vindt, maar in een diep gevoel en innigen smaak der voorgestelde geheimen en beschouwingen." (*Exercitia Spir. ann.* 2.)

Na het gebed beklom Mgr. Plantier het altaar. Zijn ingetogenheid, zijne nederigheid, zijne vurigheid gedurende de viering der heilige Geheimen verrukten geestelijken en leeken. Vooral na de H. Communie werd hij door zijne zoete godsvrucht medegevoerd, en die brandende godsvrucht deelde zich mede aan hen, die uit zijn hand het Allerheiligste Sakrament ontvingen. In dien dampkring van vurige godsvrucht werden vele heerlijke besluiten genomen.

Een kalme vreugde verlichtte de vermagerde en lijdende trekken des Prelaats, als hij ter dankzegging op zijn bidstoel nederknielde. Het was eene langdurige dankzegging, die nooit verkort werd om wille zijner ziekten, en besloten werd door eene lezing uit de *Navolging van Christus.*

Na het ontbijt, dat Mgr. Plantier omstreeks acht ure met zijn secretarissen gebruikte, begonnen voor den Bisschop de zorgen van het bestuur. Altijd vervulde hij zijne plichten met eene wonderbare nauwgezetheid. Maar de oefeningen van godsvrucht hadden het bevoorrechte deel, en werden niet in het minste voor de zaken opgeofferd. Nooit, bijv., was Mgr. Plantier ten achteren met het bidden van de getijden. Tegen den middag onderbraken de Bisschop en de priesters van zijn huis hunnen arbeid en keerden tot half een, het uur van den maaltijd, tot het gebed terug. Ook des avonds na het avondeten,

ten half acht, en na de daaropvolgende ontspanning verzamelde het gebed het geheele bisschoppelijke gezin zonder de minste dienstboden uit te zonderen. Men hield een godvruchtige lezing, en de Bisschop besloot den dag door allen zijn bisschoppelijken en vaderlijken zegen te geven.

IX.

De ware godsvrucht is niet te scheiden van de versterving; ik bedoel de uitwendige. Onder dit opzicht had Mgr. Cart aan zijn opvolger, Mgr. Plantier, voorbeelden gegeven, welke deze niet kon volgen. Maar indien Mgr. Plantier, die altijd ziek, altijd afgemat was, zich niet gelijk de vorige Bisschop van Nimes veelvuldige lijfkastijdingen en andere vrijwillige boetedoeningen kon veroorloven, hij trachtte dit aan te vullen door de gestrengheid, waarmede hij zich de meest billijke verzachtingen weigerde. Zijne gestrengheid was zoo bekend, dat het bij de edele families, die hem gedurende zijn pastoreele bezoeken mochten herbergen, vaststond: dat men het voorrecht van den Bisschop te ontvangen, slechts kon behouden, als men de minste zorgen aan den maaltijd besteedde. Mgr. Plantier streed zijn geheele leven tegen een zwak gestel; zijn groote stelregel, wellicht meer moedig dan waar, was: men kan de zwakheden van het gestel overwinnen door het lichaam zonder genade te behandelen.

De onaangenaamste verstervingen nam hij met liefde uit Gods hand aan. In 1864 gaf men hem te Saint-Marcel-du-Carreiret een ijskoude kamer. Het was in de maand

November. Men legt vuur in den haard, doch dit dient alleen om de kamer met een dikken en stikkenden rook te vullen. De Bisschop klaagt niet en schrijft langen tijd in dien ondragelijken toestand voort. Een secretaris komt binnen: „Hoe, Monseigneur, gij blijft hier? Maar die rook zal u blind maken en verstikken; ik zie uwe oogen vol tranen." — „Het is waar, antwoordt Mgr. Plantier, maar ik ben blijde die ongemakken voor het geluk dezer parochie aan God te mogen opofferen."

Die liefde tot het kruis, die heldhaftige weigering van de minste verzachting aan de natuur te midden zijner voortdurende werkzaamheden putte ten laatste zijn zwak gestel geheel uit. Toen dan ook Dr. Correnson geroepen werd om het lichaam des Bisschops te balsemen, kon hij deze opmerking niet achterhouden: „Ik zou willen, dat allen die aan het bestaan der ziel niet gelooven, dit stoffelijk overschot kwamen zien! Het is niet te begrijpen, hoe Mgr. Plantier met een zoo verzwakt en afgemat lichaam tot den leeftijd van twee en zestig jaren is gekomen en de bisschoppelijke bedieningen heeft kunnen uitoefenen. Welke groote ziel heeft moeten heerschen over die wonderbare samenvoeging van zwakke en als niet genoeg ontwikkelde ledematen! Indien ik materialist was, zoude ik mij bij dit stoffelijk overschot over mijne dwaling schamen."

X.

Waar het lichaam slaaf is, heerscht de zuiverheid als volstrekt souverein. De Bisschop van Nimes dreef de kieschheid der zuiverheid tot heldendeugd. Vele malen

heeft hij de hulp der geneesheeren of zijner dienaren geweigerd, zoowel uit groote omzichtigheid als uit geest van Christelijke versterving. Zijn paleis was als een soort van klooster, voor alle wereldsche betrekkingen gesloten. Zijn omgang, zijn briefwisseling, zijne manieren verwijderden zich nooit van een gestrenge waardigheid, bereid om aan de minste eischen der deugd alles op te offeren. In zijne *Mémoires* vindt men daaromtrent openbaringen, die treffen en beschamen, vooral indien men bedenkt, om dit eene slechts te noemen, hoe deze waakzame herder en wettige verdediger der goede zeden door stand en bijzondere roeping verplicht was om veel te kennen en veel te lezen, wat hij anders zijne oplettenheid onwaardig had geacht.

Welke les voor onze tijden! Mannen van de wereld, zwak in geloof en deugd, nog zwakkere jongelingen, zeer jeugdige meisjes, nauwelijks uit de kostschool gekomen, nemen zonder gewetensangst kennis van alles en veroorloven zich op het punt van lectuur bijna alles en dat zonder eenige noodzakelijkheid, onder de nietigste voorwendsels.

God, die zich aan de zuivere harten openbaart, had aan Mgr. Plantier een vurig geloof gegeven. Uit dat geloof putte de groote Bisschop die onvergelijkelijke kracht in de verdediging der waarheid. De waarheid is één, zij alleen heeft recht: waarom dan de dwaling eerbiedigen? Waarom haar ontzien? De waarheid is het opperste goed van den menschelijken geest: waarom haar ten halve leeren? waarom haar verkleinen? waarom de geheele openbaring der Katholieke leer als niet oorbaar of zelfs onvoorzichtig te beschouwen? In de Christelijke maat-

schappij staan schrijvers op om de waarheid aan te vallen en te bestrijden; zijn zij soms ter goeder trouw, waarom hun niet duidelijk hun dwaling aangetoond? Zijn zij verstandig genoeg om zelf de zwakte hunner redenen in te zien, waarom dan hun kwade trouw, hunne onbeschaamdheid, hun duivelsche plannen niet zonder genade afgekeurd en bestreden? Zóó beschouwde het Mgr. Plantier. Al wat onwaar was, het materialisme, het liberalisme, het rationalisme, het protestantisme, de gallicaansche en de keizerlijke leeringen vonden in hem een onverzoenlijken tegenstander. Men kon hem gemakkelijker beleedigen dan weerleggen, en noemde hem onverdraagzaam. Wat is onverdraagzamer dan het gezond verstand, de oprechtheid, de logica, de wetenschap? Moet men dan iets van de waarheid prijs geven om met den tijd mede te gaan?

Voor dat levend geloof offert de Bisschop van Nimes zijn rust, zijn goeden naam, zijne gezondheid, zijn leven. Hij gelooft, en daarom spreekt hij (Ps. 115), niettegenstaande alles en allen. Een ongelukkige afvallige schrijft een schandelijk boek tegen de Godheid van onzen Heer: Mgr. Plantier is door dien smaad in het hart gewond; hij neemt de pen om een voor een de grove leugens van dien man te weerleggen. Maar de geneesheeren komen tusschen beiden. Het gezicht loopt gevaar; alles is van dien aanhoudenden arbeid te vreezen. Het doet er niet toe: de moedige Bisschop werkt dag en nacht; want de ergernis groeit, en men moet zich haasten met de lastering te bestrijden. Het werk is voltooid, een grootsch werk, een gedenkteeken van wetenschap, van volmaakte redeneering, van welsprekendheid; maar toen

de laatste regel geschreven is, was het oog voor altijd verloren. Men beklaagde den grooten verdediger der waarheid. „O, zeide hij glimlachende, een oog te geven voor de verdediging van de Godheid mijns Verlossers is dat te veel?"

XI.

Het is onnoodig Mgr. Plantier te verontschuldigen wegens het verwijt, hem onder het Keizerrijk toegevoegd. De „geweldige taal van den driftigen Bisschop van Nimes" was een gemeenplaats in de officiëuse dagbladen, in de aanspraken der ministers en zelfs elders. Mgr. Plantier sprak luid, omdat hij verder zag: de uitkomst heeft het bewezen.

Daarom sprak hij luid en krachtig, omdat het zijn plicht was. Dat was de ware reden; want eigenlijk was die man, die de academische, ministeriëele, en keizerlijke bedriegerijen zoo weinig spaarde, wel verre van stoutmoedig en driftig te zijn; integendeel hij was van aard zacht en zelfs vreesachtig.

Hij kende de heilige rechten der Christelijke liefde; altijd eerbiedigde hij die rechten met nauwgezetheid. De feiten zijn overvloedig. Ik wil er een vermelden, hetgeen ik geloof minder bekend te zijn.

Mgr. Plantier was meer dan eens genoodzaakt de warme baden voor zijne gezondheid en tot herstel van krachten te gebruiken. In 1868, zoo schrijft Jules Anglade, sprak ik een Eerw. Deken, vroeger president van een groot-seminarie, en die den Bisschop van Nimes op de badplaats dikwerf bezocht.

„Mgr. Plantier, zeide mij die eerbiedwaardige priester, onderscheidde zich door eene uiterste terughouding, waar het den goeden naam des naasten betrof. Hij wist altijd een stekelig woord, als het meer geestig dan liefderijk was, zelfs al was het waar, terug te houden. Men sprak soms met hem van zekere hooggeplaatste personen, wier houding in de belangrijke kwesties de goede Katholieken bedroefde, en men drong bij den Bisschop van Nimes er op aan om zijn gevoelen rechtuit te zeggen; dat gevoelen kon niet gunstig zijn; de Prelaat weigerde altijd het uit te brengen. *Inderdaad, ik ken hen weinig; ik zag hen slechts enkele malen; ik zou hen moeielijk billijk kunnen beoordeelen, omdat de genoegzame zaakkennis mij ontbreekt.* Op die zachte en toegevende wijze ontweek hij de vraag; en hij nam er steeds zijne toevlucht toe om eene afkeuring niet te kennen te geven, welke hij voor het oogenblik niet noodig achtte."

XII.

Wij zouden de andere eigenaardige deugden van Mgr. Plantier nog uitvoerig kunnen vermelden: zijne bijzondere godsvrucht tot de Allerheiligste Drieëenheid en in het bijzonder tot den Heiligen Geest, zijn innige vereeniging met God, zijn liefde voor de Allerheiligste en Onbevlekte Moeder des Verlossers, zijne zachtmoedigheid, zijne diepe nederigheid, die echter ver was van alle zwakheid. Maar wij moeten eindigen.

Vestigen wij ten laatste onzen blik op de gevoelens der zuivere ziel van den grooten Bisschop jegens den aanbiddelijken persoon van Jesus Christus.

De liefde voor het Menschgeworden Woord stelde Mgr. Plantier boven en vóór alles. In zijne retraites onderzocht hij, welke vorderingen hij in die oefening gemaakt had, en wekte hij zich op om met vernieuwde vurigheid den beminnelijken Verlosser te beminnen.

Een zijner liefste bezigheden was in zijne geschriften het koningschap van den Christus over geheel de menschelijke maatschappij te bewijzen en te bevestigen. Hij was overtuigd, dat het opperste koningschap van Christus als grondslag der maatschappelijke orde de eenige mogelijke oplossing was der levenskwestiën, die thans de geesten in onrust houden.

Geen wonder, dat de vereering van Jesus' Heilig Hart in hem een ijverigen bevorderaar vond.

In de maand Juni 1865 acht hij het zijn plicht het *Triduum* ter eere van de zaligverklaarde Margaretha Maria bij te wonen. Hij preekte niet, maar zijne levendige godsvrucht was in die dagen eene stilzwijgende preek.

Zes jaren later, den 16 Juni 1871, bracht Mgr. Plantier een lang overwogen belofte tot uitvoering, die zich verbindt aan de diepe smart des Bisschops over het godslasterlijke boek van Renan. Met eene door snikken onderbroken stem deed de Bisschop van Nimes in zijne kathedraal de plechtige toewijding van zijn Bisdom aan het Heilig Hart.

Men vindt die in zijne werken; ziehier het begin:

„O goede Jesus! Zelfstandige en goddelijke liefde, in ons vleesch verschenen! Door uwe barmhartigheid tot herder aangesteld van een groote en getrouwe kudde, omsluit ik haar op dit oogenblik meer dan anders in mijne ziel, om haar door de erkentelijkheid toe te wij-

den en te verbinden aan uw aanbiddelijk Hart. Aan dit Hart, edelmoedig werktuig van de liefde uws Vaders voor de wereld, zijn wij de wonderbare regeling der Verlossing verschuldigd. Door dat Hart hebt Gij, de wereld intredende, U als zuiver en volmaakt offer in de plaats der onvolmaakte offeranden der Oude Wet gesteld. In uw openbaar leven ontsproten van daar uwe gebeden, uwe reistochten, uwe toespraken en uwe mirakelen. In den hof van Olijven deed dat Hart U de pijnigingen en opofferingen aannemen, welke weldra in Jerusalem zouden geschieden. Dat Hart gaf U bij het laatste Avondmaal de gedachte in, om het Allerheiligste Sakrament, het meesterstuk uwer teedere liefde, in te stellen. Eindelijk op het kruis en tot in den dood, toen de lans van den soldaat Het doorboorde, bracht dat Hart, door het bloed en het water, dat aan de wond ontvloeide, uw Kerk voort en stortte Het in de Sakramenten dien overvloed van genaden en kracht, welke zij ter heiligmaking der zielen bevatten ....."

Onder de Bisschoppen van Frankrijk was Mgr. Plantier een der eersten om de pogingen van den Eerw. Pater Ramière toe te juichen, toen het Apostolaat des Gebeds zich begon te verbreiden onder de aan Jesus' Hart toegewijde zielen. Ziehier zijn bisschoppelijk schrijven:

„Nimes, 23 Maart 1861.

Uwe beoordeeling, Eerw. Pater, van het tijdperk, waaraan Gods wijsheid ons bestaan heeft willen verbinden, is juist en goed. Uit de diepte zijner behoeften verheft Gij U tot de noodzakelijkheid des gebeds, en opdat het gebed machtiger zij om den grooten zieke, onzen

tijd, te genezen wilt Gij er een algemeen apostolaat in de wereld van maken. Gij hebt gelijk. Hoe groot onze kwalen ook zijn, ik beschouw ze niet als ongeneeslijk. Maar om ons er van te verlossen, is het noodig, dat God op eenige wijze zelf onze wonden met den vinger zijner genade en barmhartigheid aanrake, en het gebed alleen, maar het gebed als verbond, zal Hem bewegen om ons de weldaad dier heilzame aanraking te bewijzen."

Eindelijk geven wij als een gewichtig bewijs voor de godsvrucht des Bisschops van Nimes voor het Heilig Hart des Heeren den brief, dien hij schreef aan den Eerw. Pater Drevon en waardoor hij het aangevangen werk der *Eerherstellende Communie* zegende en aanbeval:

„Nimes, 8 Maart 1866.

„Het paste vooral aan onze eeuw, Eerw. Pater, om het werk der *Eerherstellende Communie* in te stellen. Nooit te voren hebben zoovele God wondende lansen het Hart van onzen aanbiddelijken Meester doorboord. De eene smaadt Hem rechtstreeks door alle bovennatuurlijke orde te ontkennen; een ander beleedigt Hem door de groote gebeurtenissen zijns levens, zooals de Evangeliën die verhalen, als verzinsels te verwerpen; anderen verklaren vlakaf, terwijl zij hunne godslastering onder eerbetuiging verbergen, dat Hij slechts een man van genie, maar in het geheel niet God is; anderen eindelijk geven voor, dat Hij in weerwil zijner getuigenis, toch de deur niet is, welke wij noodzakelijk moeten doorgaan om tot onze bestemming te komen, en dat wij zelfs zalig kunnen worden zonder in Hem te gelooven. Dat zijn de groote

wonden, aan zijne ziel toegebracht, en die de teederheid zijner kinderen krachtig aanzetten om ze te heelen.

„Maar wat de maat zijner smart vervult, dat zijn de aarzeling, de vreesachtigheid, die geest van inschikkelijkheid zelfs ten opzichte van het geloof, getoond door hen zelven, die zich beroemen oprechte Katholieken te zijn: altijd preeken zij toegevendheid voor de *moderne ideën* en den zoogenaamden *vooruitgang der beschaving*. Als de H. Stoel iets veroordeelenswaardig vindt, zijn zij zeer bevreesd, dat de Paus zijne stem te luide verheffe en het anathema uitspreke. Als zij vermoeden, dat een Bisschop moedig zal instemmen met de Vatikaansche besluiten, dan geraken zij in angst. Zoo bereidt de waarheid, die genade der genaden, die bevoorrechte vrucht van den Calvarieberg, die kostbaarste en vruchtbaarste gave van Jesus' Heilig Hart, hun, ik weet niet welken onverschoonbaren schrik, en al hun toeleg bestaat hierin, om het licht door zekere mengeling van duisternis te temperen.

„Genoeg, Eerw. Pater, om te herstellen. Op al de wonden van het Hart van Jesus moet men balsem uitstorten. En wat is die balsem? Waar is die? Die balsem is in den Eucharistischen kelk; het is Jesus' Bloed.

„Mochten de zielen, die bereid zijn en er zich aan toegewijd hebben om de wonden van dat Hart te verzachten, van dat Hart, hetwelk te meer lijdt, naarmate Het meer bemint, mochten zij zich steeds in mijn Bisdom vermeerderen! Ik geef u alle vrijheid om het groote offer van eerherstel daar te verbreiden."

Ziedaar in korte trekken een beeld van Mgr. Plantier, een leven toegewijd aan God, aan Christus en zijne H.

Kerk en het heil der zielen, een voorbeeld voor ons allen ter navolging.

In korte woorden vat zijn grafschrift in de kathedraal van Nimes dit alles te zamen:

DE. SS. CORDE. JESU. COLENDO
DUM. ULTIMA. VERBA. FACERET
DECESSIT. BONORUM. OMNIUM. ET. PII. IX
DOLORE. HONESTATUS.

Juni 1883. C. L. R.

GALERIJ VAN FRIESLANDS AARTSPRIESTERS.

Wijl bij den rusteloozen loop der tijden voor de zonen van de tweede helft onzer eeuw weldra de vraag zal rijzen, wat onze hoogeerwaarde aartspriesters van weleer waren, laten wij ten antwoord hierop en ter inleiding tot de galerij een uittreksel volgen van de verordeningen, door den hoogw. provicaris Th. de Cock in April 1705 aan zijne aartspriesters gegeven.

Na vermeld te hebben, dat de apostolische vicarissen Sasboud Vosmeer, Philips v. Rooveen enz., ter verlichting van den drukkenden last des bestuurs, eenige uitgelezen mannen, aartspriesters of dekens genoemd, hadden te hulp geroepen om hun de zorg en het toezicht over de verdere geestelijken op te dragen, wendt de Apostol. Provicaris zich tot de mannen van deugd, die hem ter zijde stonden en zegt hun: „Ik heb geen „tietels der eere, om u te streelen; ik deel slechts lasten „uit, hoewel het immer eene eer blijft den last des „Heeren te dragen. Ik noem u *Aartspriesters*, niet zoo „als er plegen te zijn in de bisschoppelijke zetelkerken, „waar zij in het koor des bisschops plaatsbekleeders zijn, „maar zoo als de hoofdkerken op het land die bezitten, „geroepen om het leven der geestelijkheid aan de min„dere kerken verbonden door aanhoudend toezicht te re-

„gelen. Ik noem u *Aartspriesters*, hoofden der priesters, „boven wie gij u in werkelijkheid meer dan bij naam, „door deugd meer dan door vertoon, door verdiensten „meer dan door eerbewijzingen moet trachten te verhef„fen." — Hunne taak tegenover den Apostol. Vicaris of Provicaris zou zich, zoo als het verder luidt, vooral bepalen tot het geven van raad, het voltrekken der bevelen, het voorbereiden en uitvoeren van de verplaatsingen der geestelijkheid en het geven van verslag over de onderscheiden kerkelijke toestanden. Tegenover de ondergeschikte geestelijkheid was de roeping der aartspriesters, hen, zoo als een goed herder zijne schapen, te bewaken en in zachtheid ten goede te leiden; zaken, waar dwang van rechten of hoogere macht dan de gewone leiding in betrokken werd, mochten zij niet voor zich nemen, doch moesten deze met alle gewenschte inlichtingen aan de hooge overheid meedeelen. De besluiten dezer overheid kwamen der mindere geestelijkheid toe door de handen der aartspriesters, die ook voor de uitvoering hadden zorg te dragen. (Zie *Bijdragen van Haarlem.* Dl. XII.)

Het beeld, wat uit het voorgaande voor onzen geest oprijst, gelijkt veel op dat onzer tegenwoordige zeer eerw. heeren dekens, schoon het grootere verhoudingen heeft, en vooral om de verre verwijdering van het hoogere gezag, ook sterkere kracht ontwikkelt.

Overbodig zal het zijn hier nog op te merken, dat de bijzondere volmachten, naar verschil van tijd en omstandigheden, vooral in den aanvang zullen hebben verschild, en dat ook in de rij van Frieslands aartspriesters de een uitgebreidere, de ander beperktere rechtsmacht zal hebben gehad; doch aan allen eigen en kenmerkend blijft,

dat de waardigheid van aartspriester, hoewel zelf ondergeschikt, haren drager aan het hoofd plaatst der priesterschaar van zijne streek; zoodat wij in de rij van Frieslands aastspriesters de herders en ook de kroon der priesterschap van dit gewest ontmoeten.

Hunne beelden naar het leven te beitelen is gewis een verdienstvolle, maar niet minder moeilijke taak. Uit gebrek aan gegevens moesten we ons meermalen tot enkele lijnen beperken; soms konden wij niet meer dan den omtrek aangeven, in de stille hoop, dat een gelukkiger hand vervolgens het beeld mocht voltooien. Toch vleien wij ons, dat de galerij, hoe gebrekkig ook, de aandacht zal trekken, omdat de beitel naar het leven heeft gewerkt.

1. De merkwaardige rij van Frieslands aartspriesters wordt ons geopend door Mr. LAMBERTUS LAMBRINGA ENGELBERTSZ, te Groningen, zooals Pr. W. Van der Heyden wil [1]), geboren. Na zijne hoogere studiën te Leuven voltrokken en de graden te hebben behaald van batselier en licentiaat in de H. godgeleerdheid, begon hij in 1606 te Leeuwarden zijnen arbeid in den wijngaard des Heeren, werd in 1609 door den apostolischen vicaris Sasboud Vosmeer tot pastoor dier stad aangesteld en schijnt spoedig daarop tot de waardigheid van aartspriester te zijn verheven. Want na een jaar of drie, zooals dezelfde Pr. v. d. Heyden ons meedeelt, kwam heer Lambringa met de EE. Paters Jesuïeten in geschil over kerkelijke rechtsmacht, daar deze beweerden niet onder hem te staan. In een schrijven, door den apostol. vicaris S. Vosmeer

---

1) Zie *Verhaal van de Verrigtingen der Jezuïeten in Friesland* door Pr. Willib. v. d. Heyden, bl. 31.

Sept. 1613 naar Rome gezonden, komt o. a. het slot voor van een briefje, door Pr. van Warighem aan heer Lambringa gericht, 't geen luidt: „Behoudens alle eer, „die ik nae state schuldig ben, ben aen niemandt ge„holden, dan aen mijne Oversten, die den Stoel van „Romen immediate onderworpen zijn en ick met hen. — „U.E. goedgunstige dienaar: Willem Willemsen." — Ons dunkt, dat zulke woorden, aan een gewoon pastoor gericht, geen redelijken zin bevatten. Hoe dit zij, bij zijn overlijden verschijnt heer Lambringa, zoo van Heussen [1]) niet heeft gedwaald, als aartspriester van Friesland. Dit overlijden had plaats in den zomer van 1630; volgens het doodenboek der kerk van Haarlem op 10 Augustus, doch volgens eene aanmerking op het verhaal van Pr. v. d. Heyden, welke blijk geeft van goede hand te komen, op 1 September. Pr. v. d. Velde deelt ten slotte nog mede, dat heer Lambringa bij uiterste wilsbeschikking een aanzienlijk vermogen naliet aan zijn oomzegger Theodorus Lambringa, den toenmaligen pastoor van Groningen.

2. VITUS JACOBS, op 1 April 1589 te Zuchtelen in 't land van Gulick geboren, batselier en vervolgens licentiaat in de H. godgeleerdheid, kwam met zijn jongeren broeder Joannes naar Friesland over, om bij de droeve ontstentenis van eigen herders er den rijken zielenoogst te helpen garen. Terwijl zijn broeder, door zijn arbeid te Tjerckwerd en andere, bezuiden Bolsward gelegen dorpen, de grondlegger werd der statie Sensmeer, was Vitus zelf van 1615 af te Tjalwalt, gelijk de apost. vicaris Philips van Rooveen het noemt, in den omtrek van

---

1) *Historia seu notitia Episcopatus Leovardiensis*, 2° uitgaaf, bl. 49.

hetzelfde Bolsward werkzaam. In 1630, na den dood van heer Lambringa, werd hij (dus luiden de woorden van Pr. v. d. Heyden), „uit aanmerking der aanbeveling van „onze [der PP. Jesuïeten] vrienden en de voortreffelijkheid „van den man zelven", naar Leeuwarden geroepen, schijnt in Februari van het volgend jaar zich daar voor goed te hebben gevestigd en zag in Maart of April van ditzelfde jaar den hoogwaardigen Leonardus Marius als vertegenwoordiger van den apost vicaris naar Friesland komen, met het doel om, naar luid der woorden van Haarlems Bijdragen, den eerw. heer Vitus Jacobs tot pastoor van Leeuwarden aan te stellen. Pr. v. d. Heyden, die deze komst eveneens vermeldt, voegt er bij: „Het scheen „echter iets geheel buitengewoons dat hij niet alleen „werd aangesteld tot Pastoor te Leeuwarden, maar ook „tot Deken [Aartspriester] van Friesland." Deze opmerking wekt twijfel bij ons op, of de voorganger, heer Lambringa, in weerwil der redenen, welke wij hier boven voor ons gevoelen opgaven, wel werkelijk aartspriester van Friesland is geweest; doch zij geeft tevens stelligen waarborg, dat heer Jacobs in de lente van 1631 met de aartspriesterlijke waardigheid bekleed is. — Of de bovenvermelde „aanbeveling onzer vrienden" haar doel heeft gemist en „de voortreffelijkheid van den man „zelven" met recht werd aangehaald? — Zeker is het, dat zich na een tiental jaren eene stem liet hooren, welke zich gerechtigd achtte tot de getuigenis, dat heer Jacobs het meerendeel van Leeuwardens burgers voor zich had gewonnen..... genoegzaam alleen door den naam van pastoor (*Archief voor de Gesch. van 't Aartsb. Utrecht*, IV, blz. 95). Dezelfde getuige vermeldt ons nog,

dat Leeuwardens pastoor toen een vaste en voegzame woning had, doch zijne kerkelijke vergaderingen meermalen hield in de huizen der burgers, — gewis om den arglistigen speurhond, die de Katholieken in het vieren der HH. Geheimen zocht te storen, van het pad te leiden. Dat dit echter niet immer gelukte, weten wij uit eene mededeeling van den hoog te schatten Zwolschen pastoor, Arn. Waeyer, wiens woorden, door B. Doorenweerd in het begin dezer eeuw „naar de Siegenbeeksche spelling beschaafd", wij hier laten volgen [1]). „In het jaar „1639 ben ik te Leeuwaarden op den Feestdag van O. „L. Vr. Boodschap gestoord in het huis van dokter Arn. „Bolten. De executeur met de zijnen, als roedendragers „en dergelijk soort in groot getal, vielen onverwachts in „het huis; maar wijl de vrouw van dezen dokter de „trapdeur met een zonderlinge behendigheid in het slot „sloeg, kwam ik en de heer Vitus, pastoor aldaar, in „eene schuilplaats, welke vrij hoog was, zonder dat er „een ladder bij was. Ik kwam er al klimmende in, maar „heer Vitus, die oud en zwaarder van ligchaam was, „kon er niet inkomen. Maar ik hielp hem van boven, „en hij hielp zich zelven ook wat, zoodat hij ten langen „laatste, schoon hij zijne tabbaard nog aan hadde, ook „ter schuilplaats is gekomen, welke echter niet wel voor„zien was; want het waren losse planken, waarop wij „zaten en lagen. — De verstoorders nu boven komende „vonden een schoenmaker, die lang buiten 's lands was

---

1) De lezer, hopen wij, zal zich wel met mij willen vereenigen, om aan den eerw. heer Eulink, pastoor te Olst, dank te zeggen, dat zijn eerw 's welwillendheid mij veroorloofde, uit een merkwaardig handschrift zijner kerk dit verhaal over te nemen.

„geweest en velerlei talen sprak, zoodat zij hem alhoe-
„wel hij een burgerzoon dier stad was, niet gekend
„hebben. Zij hebben hem dus gevraagd: Wie zijt gij?
„Hij antwoordde: Ik ben een schoenmaker. — Laat ons
„dan, zeiden zij, uwe handen zien, of er ook pek aan
„zij. — Zij vonden ook werkelijk pek aan de handen,
„maar zij zeiden: De papen zijn zoo slim, dat zij hunne
„handen bepekken, om ons te bedriegen. — Zij hebben
„hem derhalve voor eenen paap aangetast, medegenomen
„en op het torentje gevangen gezet, alwaar hij van dezen
„dag, zijnde een Maandag, tot Donderdag toe gezeten
„heeft. En toen is hij niet losgelaten, dan nadat er borg
„voor hem gesteld was, opdat de gestelde boete zoude
„kunnen betaald worden, ingeval naderhand mogt bevon-
„den worden, dat hij een paap was geweest. — Dit
„vangen van onzen schoenmaker behield ons, wijl zij
„anders denkelijk scherper zouden gezocht en ons welligt
„gevonden hebben."

De samenhang der dingen heeft ons een feit doen voorbijgaan, dat wij hier niet ongerept mogen laten. Toen in 1637 de hoofden der geestelijkheid van het gewezen bisdom Haarlem met die van Utrecht vergaderd waren om bij de voordracht van een medehelper voor den apost. vicaris tot raad en voorlichting te dienen, droegen eerstgenoemden o. a. den heer Vitus Jacobs als de geschikte persoon voor. Moge deze voordracht geen gevolg hebben gehad, dit neemt niet weg, dat Frieslands Aartspriester de hooge onderscheiding waard geacht werd. Het beeld van heer Jacobs wordt ons ten slotte geschetst in het volgend lijkvers, dat niet slecht is geslaagd:

„Ziet hier de ware deugd met harders zorg verknocht,
„Ziet hier Gods ijver geest, die niet dan zielen zocht.
„'t Is Vitus: 'k zeg genoeg. Zucht Zuchtel en gij Vries;
„Beweent in Vitus' dood uw overgroot verlies.
„Houd op: hij weende nooit in al zijn ongemak,
„Van vier en dartigh jaer, al droeg hij 't lastig pack
„Van 't afgesolde lijf achter een bange muur;
„Dat hij om Gods eer leed en viel hem noyt te zuur."

Volgens het doodenboek der kerk van Haarlem, 't geen ook door van Heussen gevolgd wordt, zag het feest van Sint Agnes in het jaar 1649 hem uit zijn werkzaam leven, dat daarenboven vol van kruizen was, scheiden.

3. JOANNES SPANGIUS, wien het dorp Spannum in de grietenij van Hennaarderadeel omstreeks het jaar 1613 zag geboren worden, verwierf zich den graad van batselier der H. godgeleerdheid, en wordt ons geteekend als een man van bijzondere geleerdheid. Want toen de Katholieken van Makkum, zoo verhaalt ons de eerw. Thiara, pastoor van Oosterend, bij hunne geestelijke Overheid aanhielden, om een wetenschappelijk man als pastoor te hebben, en zij met den heer ab Alma niet voldaan waren, wijl deze zijn groote geleerdheid niet wist mede te deelen, toen werd hun de heer Joan. Spangius toegezonden, een man wel ter tale, van gezonde wetenschap, van een voorbeeldig leven en vol ijver, zoo als Leeuwarden, waarheen hij spoedig zou vertrekken, met sprekende blijken zou toonen. Waarom ook deze uitnemende man aan die van Makkum niet beviel, bleef den eerw. heer Thiara onverklaarbaar. Misschien was het eene beschikking van Gods voorzienigheid, welke aanleiding gaf, dat heer Spangius in 1649 naar Leeuwarden werd geroepen, om

er den overleden pastoor en aartspriester in zijn dubbele betrekking op te volgen. Vervoerd door zijne lijfspreuk: *Felix, qui consummavit. — Wel hem, die mocht voltooien.* — liet hij, in Frieslands hoofdstad aangekomen, door heiligen ijver zich dermate meeslepen, dat hij reeds binnen het jaar onder zijne taak bezweek. Zijn portret, dat in druk is uitgegeven, stelt zijn verscheiden op Maandag 23 Sept. 1650, terwijl het doodenboek der kerk van Haarlem, 'tgeen den nieuwen stijl pleegt te volgen, den derden October moest aangeven. Mocht ons oog de trekken zijner afbeelding niet gadeslaan, het ziet hem toch leven in de teekening, welke het volgende lijkvers ons geeft:

„O vroome worstelaar, die moedigh in het velt
„Voor Godes volck en kerck u onlangs hebt gesteld.
„Doch yver en de brand der liefde was zoo groot,
„Dat Leeuwaerd binnen 't jaer haer harder weer zagh dood."

4. JOANNES VAN DER STOCK, geboren te Leiden, waar, naar allen schijn, zijn vader Hendrik van der Stock tegelijk met diens zwager Joost van Swanenburgh eigenaar was van het hoogst aanzienlijk huis Lockhorst, weleer 's Gravenhof, noordwaarts van St. Pieters-kerkhof aldaar gelegen. In dit huis, dat den beiden gerechtigden van hunnen schoonvader Mr. Symen van Veen, een afstammeling van Cornelis v. Veen, ridder en burgermeester der stad Leiden, was aangestorven, en in 1612 bij verdrag onderling werd gedeeld, moet Leeuwardens toekomstige pastoor, zoo al niet geboren, dan toch getogen zijn en door een vrome moeder, die het bloed der burgemeesters van Leiden in hare aderen voelde stroomen, voor zijn

hooge bestemming gevormd. Na zich op de medicijnen toegelegd en den graad van dokter behaald te hebben, zeide hij der wereld vaarwel en begaf zich in de vereeniging der Oratorianen van Frankrijk, om er tot den priesterstand te worden opgeleid. Toen de vroegtijdige dood van Leeuwardens bovengenoemden pastoor en aartspriester in Sept. 1650 een dubbele leemte had veroorzaakt, werd heer van der Stock geroepen om die door zijn onvermoeiden ijver te vervullen. Doch reeds in 1656 sleepte de onverbiddelijke dood, aan de zijde der pest rondwarende, den vromen priester, die aan het hoofd van Frieslands geestelijkheid stond, ten grave. 't Was de feestdag der HH. Cosmas en Damianus, toen zijne ziel een beter leven inging.

Of de Bolswarder *Theodor. Bruynsma*, die aan Joan. v. d. Stock in de herderlijke bediening van Leeuwarden opvolgde en op 6 Novemb. 1667 overleed, ook de waardigheid van aartspriester heeft gedragen, moet bij gebrek aan bewijs in het midden worden gelaten, schoon er wel eenige schijn voor bestaat.

5. WILHELMUS PETERS, geboortig van het ons reeds bekende Zuchtelen, oomzegger van voorgaanden Vitus Jacobs, kwam op het voetspoor van zijn hooggeschatten oom, tegelijk met zijn broeder Adam Peters, naar Friesland om, te Hieslum in Woenseradeel gevestigd, gezamenlijk in de geestelijke behoeften der Katholieken van den omtrek en van het stedeke Sloten te voorzien. Hoe lang zij hier werkzaam waren, kan niet met juistheid worden bepaald. Zijn broeder Adam komt van 1664 voor als pastoor van Enkhuizen en aartspriester; hij zelf moet reeds in 1649 naar Makkum zijn geroepen, waar, gelijk

wij hierboven zagen, de vereischten voor een pastoor waren: te zijn een man, in de wetenschappen doorkneed en begaafd met het talent om deze mede te deelen. Na achttien jaren hier aan de hooggestelde eischen te hebben voldaan, werd hij naar Leeuwarden geroepen, om heer Bruynsma in de herderlijke zorg op te volgen en tevens aan het hoofd van Frieslands priesterschap te worden gesteld. Slechts zeven jaren nam hij deze dubbele betrekking waar, wijl het jaar 1674, daags na O. L. Vr. ter Sneeuw, hem het moede hoofd ter blijvende ruste zag nederleggen.

6. WILHELMUS FOPPENS, van Friesche afkomst, doch te Brussel in 1634 geboren, voltrok zijne studiën te Leuven, kwam naar Friesland en werd in 1658 door den apostol. vicaris Zacharias Metz naar Hemelum, de wieg der latere statie Bakhuizen, gezonden. Hadden de EE. Paters Jesuïeten voor den harden druk der vervolging moeten wijken, de jeugdige Foppens had moeds genoeg, om de drukkende zorg voor Hemelum's vervolgde en verlaten schapen te aanvaarden. Dewijl echter bleek, dat het zwakke lichaam niet in staat was den zwaren last onder aanhoudende vervolging te torschen, moest hij in 1660 de plaats ruimen voor den boven reeds even vermelden, op het veld van Frieslands kerkelijke geschiedenis gunstig bekenden Adrianus Thiara. Naar Langendijk in Noord-Holland overgeplaatst, bleef hij daar veertien jaren werkzaam en werd na doode van den aartspriester Peters in den herfst van 1674 naar Leeuwarden geroepen, bestemd om de dubbele taak van zijn voorganger over te nemen. Dat deze taak zwaar was, wijl er toen, ja zelfs jaren later de bittere geest nog heerschte, die den heer V. Jacobs

vervolgd en ten huize van Dr. Bolten in de H. Geheimen gestoord had, weten wij uit een brief, door den heer Foppens aan den hoogw. provicaris Cousebant geschreven. Daarin wordt met sidderende pen gewaagd van een bevel der regeering van Leeuwarden, lastende om het aanbiddelijk Geheim des Altaars, wat aan de handen van een verrast priester was ontrukt, in het vuur te werpen, een bevel wat, helaas, op 26 Juli 1687 door beulshanden heiligschendend werd uitgevoerd. Niet te min bleek Leeuwardens nieuwe pastoor de rechte man te zijn op de rechte plaats. In het verslag van Frieslands kerkelijken toestand door den hoogw. provicaris Cousebant in 1688 naar Rome opgezonden, wordt heer Foppens ons geteekend als een vroom man, vol ijver, die weleer in een wijd uitgebreiden werkkring onder zwaren arbeid de proef der vervolging had doorgestaan. Ongeveer vijfentwintig jaren was hij te Leeuwarden werkzaam geweest, toen hij daags na O. L. Vr. Bezoek des jaars 1699 tot een beter leven werd opgeroepen.

7. ALARDUS VAN HAEFTEN in 1660 te Utrecht uit deftige ouders geboren, voltrok van jongs af zijne studiën te Rome in het collegie der Propaganda, waar hij omstreeks 1685 den doctors-hoed verwierf; toen naar het vaderland wedergekeerd en door den apostolischen vicaris J. van Neercassel tot priester gewijd, schijnt hij van 1686 af te Rotterdam als kapelaan te zijn werkzaam geweest.

Eer wij hier verder gaan, moeten wij een blik in het verleden werpen, om den toestand der geestelijkheid in ons Vaderland te leeren kennen. In 1640 verscheen er een werk van den kort te voren overleden bisschop van Yperen Corn. Jansen, wat ten doel had, de leer van den Pr.

Jesuïet L. Molina over de genade en hare werking te bestrijden. Het droeg op den titel den schoonen naam van *Augustinus*, wijl de schrijver meende de leer van dezen grooten Kerkvader te hebben weergegeven. Spoedig echter bleek het, dat er van Calvijns leer, in Bajus nog onlangs veroordeeld, maar al te veel was ingeslopen. Dit had tengevolge, dat in het jaar 1653 vijf leerstellingen uit dit boek door Paus Innocentius X werden veroordeeld. Het woord des Pausen belette niet, dat velen, vooral in Frankrijk, de partij van het veroordeelde boek bleven aanhangen en met allerlei spitse vonden verdedigden, om weldra ook het onfeilbaar leergezag der Kerk aan te randen en op het terrein van het geestelijk leven tot een onzinnige strengheid te vervallen. Hoewel zij den schrijver van het noodlottige boek voorbijstreefden, behielden zij den naam van *Jansenisten*. Tot omstreeks 1680 bleef Frankrijk het tooneel van hun droevige worsteling. Doch toen Lodewijk XIV er zijn voordeel in vond, het gewicht van zijn schepter in de schaal te leggen en onze Moeder de H. Kerk te steunen, weken de verhitte partijhoofden naar het buitenland en werden, helaas, door velen in ons Vaderland met open armen ontvangen. Het starre Jansenisme won sedert dien tijd bij de hoofden en eenige minderen onder de geestelijkheid zooveel ingang, dat weldra de kansel en het volksonderricht er door besmeurd werden. Onder hen die van 't Jansenisme besmet waren, behoorde ook Ignatius Walvis, die in 1689 tot pastoor van Maasland benoemd werd, doch bij de Katholieken dier gemeente een zoo hevig verzet opwekte, dat hij weldra de plaats moest ruimen. Nu werd heer van Haeften, die destijds der Moederkerk nog trouw

aanhing, als pastoor naar Maasland gezonden en slaagde er spoedig in, de ontstelde kudde tot rust en vrede te brengen. Toen na een vijftal jaren de dood van Henricus van Meppelen, pastoor te Rotterdam, een der aanzienlijkste standplaatsen deed open staan, viel de wensch der gemeente op heer van Haeften, die, zoo als de provicaris de Cock betuigt, door bijzondere gaven uitmuntte en toen nog trouwe zoon was der H. Roomsche Kerk. Juist dit laatste schijnt, naar het vermoeden van evengenoemden provicaris, de reden te zijn geweest, waarom de verdienstvolle pastoor van Maasland bij deze bevordering werd voorbijgegaan. Of deze teleurstelling tot zijn verderf heeft gewerkt, of iets anders hem van de Roomsche Moederkerk heeft vervreemd; — in 1699 werd hij door de Jansenistisch gezinde overheid naar de pastorie van Frieslands hoofdstad geroepen en tot het aartspriesterschap verheven, wijl hij, dus zegt ons provicaris de Cock, van gevoelen veranderd was en zijnen steun aan den geest van verzet had geschonken. Toch kwamen in 1702 zijne betere gevoelens weer boven en deden zich zoo krachtig gelden, dat hij in den aanvang het wettig gezag van den nieuw aangestelden Provicaris erkende en aan diens bestuur zich onderwierp. Helaas, slechts weinige dagen woei het zachte zuidewindje; de kille stormen uit het bevrozen Noorden sleepten weldra den wankelen geest weer mede en stortten hem nog dieper in het verderf. Hij bracht het toen zoover, dat de diepgevallen van Heussen met ophef hem roemt als den onvervaarden strijder voor de aanspraken der „Cleresie" in Friesland. Het gevolg hiervan was, dat gezegde provicaris rechtens hem zijne waardigheid van aartspriester kon ontnemen;

doch dit leed bleef hem gespaard, wijl men de hoop nog koesterde, dat hij, tot inkeer gekomen, zich aan de Moederkerk van Rome zou onderwerpen. Hoewel een schrijven, door de Congregatie der Propaganda, zijn geestelijke moeder, op 18 Januari 1704 aan hem gericht [1]), zonder gevolg bleef, heeft hij toch na den jare 1712 met Zijne Excie den nuncius Santini over zijn terugkeer onderhandeld; maar wijl Zijne Excie o. a. eischte, dat de onderteekening van het formulier moest geschieden ten overstaan van een kloostergeestelijke, brak hij, die allen ordensmannen een kwaad hart toedroeg, tot zijn ongeluk de gevoerde onderhandelingen af om in de scheuring te volharden. Bijna twintig jaren had hij den verwasemden titel van Frieslands aartspriester gevoerd, toen de ledige klank hem begon te verdrieten, wel vooral omdat zijn streven in de Friesche gouwen geen ingang vond. In het voorjaar van 1719 legde hij het herdersambt van Leeuwarden tegelijk met zijne aartspriesterlijke waardigheid neder, om binnen Vianen rustend te gaan leven. Hier vond het volgend jaar 1720 hem in druk verkeer met de Protestanten, wier gunst hij door zijne begaafdheid wist te winnen, wier steun hij een jaar of drie later ook benut'e, om zich in weerwil van het verzet der rechtzinnige Katholieken in te dringen in de kerk en pastorie der Vianensche wereldsheeren, toen juist opgevallen. Doch na eenige maanden het sterk geslonken kuddeke te hebben gehoed, verdroot hem zijn toestand zoo zeer, dat hij Vianen vaarwel zeide om te Utrecht in den bekenden *Hoek* een onderkomen te zoeken, en vervolgens

1) Zie Backhusius, *Bewijsschrift*, 3e deel, bl. 195/7.

zijne hulp te verleenen aan pastoor Gijsb. van Dijck, die zich aldaar in de kerk *achter Klarenburg* had ingedrongen. Hier zocht hij nog in den jare 1732 zich verdienstelijk te maken door telkens op den kansel uit te varen tegen de constitutie UNIGENITUS en haar vinnig te bestrijden. Wel stemt het de ziel tot diepe treurigheid, als we moeten bekennen, dat dit bericht het laatste is, wat ons overbleef van een leven, 'tgeen in den aanvang zoo gunstige verwachtingen opwekte.

8. BERNARDUS FOCK, te Rijssen in Twente geboren, voltrok zijne hoogere studiën te Leuven en kwam in den zomer van 1693 als kapelaan bij Theod. de Cock, pastoor „in den Kagchel" te Leiden. In 1696, naar 't schijnt, werd hij als pastoor gezonden naar Irnsum in Friesland, alwaar hij den geruchtmakenden brief, door de geestelijkheid ten gunste van den aangeklaagden apostolischen vicaris Codde in 1701 opgesteld en naar Rome gezonden, door zijne onderteekening mede bekrachtigde. Toen in den loop van het jaar 1704 Frieslands Aartspriester in zijn treurig verzet bleef volharden, werd deze uit milde verschooning niet afgezet, maar voorbijgegaan, zoodat de naam hem overbleef, doch in werkelijkheid de pastoor van Irnsum, wiens vereering voor den H. Stoel hier luide ons betuigd wordt, aan het hoofd van Frieslands geestelijkheid kwam te staan In 1709 als pastoor naar Loendersloot geroepen, werd hij op 20 Maart van het volgend jaar om zijne trouw aan de Moederkerk door de wereldlijke macht uit de provincie Holland gebannen. Waar hij toen is gebleven, blijkt niet. Naar Sensmeer, ook al gewaagt v. Heussen hiervan, kan hij niet verplaatst zijn, wijl Herm. Henr. Holst reeds vóór 1701 als

pastoor aldaar stond en er tot 1744 onafgebroken zijne heilige bediening bleef vervullen. Vermoedelijk is de balling reeds in 1710 naar Delden in Overijssel gekomen, om den ziekelijken pastoor J. Swerink bij te staan en na diens dood op 31 Decemb. 1712 hem op te volgen. Reeds in 1716, ná 1 Maart, kwam hij daar te overlijden.

9. GERARD VAN WIJCKERSLOOT, te Utrecht uit eene hoogst aanzienlijke familie geboren, had zijne studiën te Leuven voltrokken en stond van 1695 tot 1727 als pastoor in de Pool te Amsterdam. Hij was lid van het nog voortkwijnende Haarlemsche Kapittel en aartspriester van Amstelland. Tot den laten herfst van 1719 stond hij ook aan het hoofd der Katholieke geestelijkheid van Friesland, doch in November van evengenoemd jaar, droeg hij, op verzoek van den apostol. vicaris v. Bijlevelt, zijn bestuur in Friesland over aan:

10. GERARD. VAN DEN BERG. Deze, te Emmerik in het land van Cleef geboren, voltrok zijne studiën te Fulda en Ments, won den graad van batselier der H. godgeleerdheid en stond aanvankelijk een paar jaren als kapelaan bij den heer J. Rispens in de Butjesstraat te Groningen. Van 25 Maart 1684 droeg hij de herderlijke zorg over de tweede wereldsheeren-statie in de Guldenstraat aldaar en werd reeds in het volgend jaar als aartspriester aan het hoofd der Katholieke geestelijkheid van Groningerland gesteld. Hij wordt ons door zijne geestelijke Overheid in 1688 geteekend als een man vol van ijver en wel ter tale. In 1706, toen de provicaris de Cock, wien hij in de worsteling tegen de droeve scheuring trouw had ter zijde gestaan, te Rome was gevestigd, gewerd hem, wis

als belooning voor zijn edel streven, de aanstelling tot apostolisch protonotaris. Dertien jaren later, werd hem, gelijk wij boven zagen, ook de zorg over Frieslands geestelijkheid opgedragen, welke hij naar allen schijn is blijven voeren tot aan zijn dood in 1727.

11. JOANNES TOL, te Zutphen geboren, stond in Juni 1715 en vervolgens tot in Mei 1716 als kapelaan bij den aartspr. v. Lendt in Sint Jan te Arnhem, doch werd in October van laatstgenoemd jaar door Zijne Excie den nuncius V. Santini als pastoor naar Sappemeer in Groningerland gezonden. De lange reis werd ondernomen in de hoop, op den feestdag van Allerheiligen voor de eerste maal met zijne nieuwe kudde te mogen vergaderen; doch ter plaatse zijner bestemming aangekomen, moest hij, helaas, ervaren, hoe hard de arm kon drukken der Heeren Staten van dat land. De oefening der Katholieke godsdienst was onlangs te Sappemeer verboden; voor een pastoor, die openlijk wilde optreden, was er derhalve geen plaats. De schrede werd dus naar de stad Groningen gericht, waar de hooggeschatte aartspr. G. van den Berg den verstooteling gastvrij ontving. Van hieruit droeg de herder zoo goed mogelijk de zorg over zijne kudde, terwijl hij in het geheim, nu in het huis van dezen, dan van genen, de HH. Geheimen met hen vierde. Na zoeken en tobben van een half jaar werd er een gouden sleutel gevonden, zwaar genoeg om de deuren van het gesloten kerkenhuis te kunnen openen. Maar nog meer goud zou den verdrukten pastoor worden afgeperst. In 1717 naar Noortbroek geroepen, om een kind te doopen, welks moeder Protestant was, werd hij over dit werk der edelste liefde bij den „Edelen Raet" aangeklaagd en veroordeeld tot

een boete van 500 Karels-guldens. Geen wonder, dat hij ruimer adem haalde, toen hem de tijding gewerd, dat Arnhems Katholieken in Juni 1717 aan de geestelijke Overheid hunnen wensch hadden te kennen gegeven, om den heer Tol als hunnen pastoor in Sint Jans-kerk te erlangen. Doch Gods voorzienigheid had andere plannen. Tot den zomer van 1719 bleef hij te Sappemeer werkzaam en werd toen bevorderd naar de aanzienlijke statie van Sneek in Friesland, werwaarts hij bij brieven van 19 Juni 1719 werd gezonden. Niet lang vóór het jaar dertig moet hij aan het hoofd van Frieslands geestelijkheid zijn geplaatst; althans op de lijst van 1728 wordt zijn naam door de bijvoeging van *Aartspr. v. Friesland* gekenmerkt. Ook in Juni 1732 wordt hij van ambtswege door Zijne Excie den nuncius als aartspriester van Friesland aangeduid, en gezegd „op de Cingel" te Sneek te zijn gevestigd. Tot zijn dood toe moet hij de aartspriesterlijke waardigheid hebben gedragen. Deze viel voor in het jaar 1750.

12. LUCAS OTTINCK, geboren in 1711, stond sedert de vasten van het jaar 1738 als pastoor te Warrega in Idaarderadeel en werd in 1750 bevorderd naar de pastorie van Sneek, waar hij in het volgend jaar ook tot de waardigheid van aartspriester werd verheven.

Een treffend beeld van hem wordt ons geschetst door Zijne Excie den nuncius Molinari, toen deze in zijn naar Rome gezonden verslag hem teekende als een man, die alle aanbeveling verdient zoo om zijne uitstekende gaven als om zijne geleerdheid en zijn ijver voor het geestelijk welzijn van zijn vaderland. Meer dan 40 jaren stond hij aan het hoofd van Frieslands geestelijkheid, die het

verlies beweende, toen hij op 17 Mei 1792 door den dood werd weggerukt.

13. LAMBERTUS IGNATIUS PLUYM, dien wij in 1770 als pastoor te Balk vinden, werd in 1776 verplaatst naar Bolsward, om in 1793 te worden bevorderd naar de pastorie van Sneek. Hier werd hem tevens de waardigheid van aartspriester opgedragen, welke hij bleef voeren tot zijn dood, die voorviel op 2 Augustus 1800.

14. HILARIUS DE HAAN, geboren omstreeks het einde van 1762, komt in 1789 als pastoor te Wolvega en wordt in den herfst van 1800 verplaatst naar Sneek, waar hij ons als een ijverig pastoor wordt geschetst. Hetzelfde jaar 1800 zag hem ook verheffen tot de aartspriesterlijke waardigheid, welke hij bleef dragen, totdat in den vroegen ochterd van den 30 November 1825 de dood hem wegrukte. Bij de luisterrijke uitvaart van den hoogstwaardigen man bleek het, hoe algemeen de deelneming was, en hoe groot de droefheid over het verlies, wat de geestelijkheid en zijne gemeente hadden geleden.

15. JOANNES SIMONS, ten jare 1785 te Monnike-Bajum ten N. W. van Winsum in Baarderadeel geboren, kwam in October 1800 in het seminarie van 's Heerenberg, om zijne hoogere studiën te voltrekken. Op 19 Augustus 1812 tot priester gewijd, was hij een drietal jaren als kapelaan te Leeuwarden werkzaam, werd in 1815 benoemd tot pastoor te Worcum, doch zag zich bij brieven van 28 Februari 1826 verplaats naar Sneek, om er den hoogeerw. heer de Haan in zijn dubbele betrekking op te volgen. De feestdag van den Engelachtigen Leeraar, St. Thomas van Aquine, zag hem te Sneek aankomen

als ware het eene voorspelling van hetgeen aan het einde zijner loopbaan van hem zou gelden: „De wijsheid ge-„leidde hem langs regte wegen en toonde hem het rijk „Gods en gaf hem de wetenschap der Heiligen; zij ver-„heerlijkte hem in zijn arbeid en volmaakte zijne werken." Ook gold van hem in werkelijkheid, wat weleer van zijn Goddelijken Meester was gesproken: „De ijver voor uw „huis heeft mij verslonden." Vandaar dat onder zijne leiding de kerk van Sneek in het jaar 1833 een herbouw onderging, welks kosten op tien of elf duizend gulden werden begroot, doch na voltooiing van den arbeid goed besteed bleken, wijl ze, volgens getuigenis van dien tijd, aan het godshuis „een schoon aanzien" gaven. Jammer, dat de vrome herder reeds zoo spoedig onder zijn zwakke gezondheid dermate begon te lijden, dat hij in den herfst van 1836, toen Zijne Doorl. Hoogw. C. L. baron van Wijkerslooth, bisschop van Curium, in Sneeks vernieuwde kerk het H. Vormsel aan de toegestroomde scharen kwam toedienen, nauwlijks aan de plechtigheden kon deelnemen. Alles te vermelden, wat in weerwil eener zwakke gezondheid door den hoogeerw. aartspriester is verricht, laat de beperkte ruimte eener korte schets niet toe. Doch zie hier een beeld, door het „licht" zelf ons geteekend, en zoo treffend, dat zelfs de glans der riddersterre, door Zijne Majesteit den Koning geschonken, het er niet van zal winnen. — 't Was Vrijdag, 28 Februari 1851, de zilveren jubeldag der benoeming van zijn hoogeerw. tot aartspriester van Friesland. Het blijde Sneek zag toen een viertal aankomen, uit Frieslands geestelijkheid gekozen, om in aller naam, als „een bewijs van innige ver-„kleefdheid, erkentelijkheid en hoogachting", hunnen ver-

eerden aartspriester aan te bieden een kruis, waaraan het gouden Christus-beeld gehecht was, met nagelen, die van diamanten vonkelden. Ook de Katholieke gemeente zou weldra toonen, hoe hoog de beminde herder bij haar stond aangeschreven; want toen in de week vóór Septuagesima de blijde jubel in een kerkelijk feest zich uitsprak, werden er „uit liefde en hoogachting" aan zijn hoogeerw. rijke geschenken aangeboden. Een er van, dat een duurzame herinnering aan dezen dag moest zijn, verdient eene afzonderlijke vermelding: 't was eene tente voor den *Goeden Herder*, een „overschoon tabernakel", dat der „zoo fraaije kerk" tot een sieraad strekt. — De wenschen en gebeden om een lang leven voor den feesteling traden slechts voor een deel in vervulling. Een klein viertal jaren zou de herder nog onder de zijnen verblijven, om dan met den grijzen Ziener te spreken: „Laat „nu, Heer, uwen dienaar scheiden in vrede, wijl mijne „oogen het heil hebben aanschouwd, wat gij voor het „aanschijn van Neerlands volken hebt bereid." Na in 1853 de zegenrijke herstelling van het bisschoppelijk bestuur in ons vaderland te hebben beleefd en tot geheim kamerheer van Z. H. den Paus te zijn benoemd, riep de vroege ochtend van den 9 November des jaars 1854 hem, na lang en voorbeeldig lijden, tot een beter leven op. De liefderijke, zorgvolle en wijze Rafael, door God tot heil van Tobias' huisgezin uit den hemel gezonden en nu derwaarts teruggekeerd, werd geschetst als het beeld van den hoogeerw. overledene tijdens zijne herderlijke bediening. Frieslands achtbare geestelijkheid beaamde ten volle het woord van den welsprekenden redenaar uit Dokkum, betuigende, „dat zij in den Hoogeerw. Over-

„ledene een voorbeeldig priester, een nederigen en toch „zoo wijzen raadsman hadden verloren." Toen het stoffelijk overschot van den gewezen aartspriester den 13 November op den Godsakker van St. Nicolaas-ga in de schaduw van het kruis ter ruste was gelegd, sprak de wensch zich uit, dat een levensschets van zijn hoogeerw. door bevoegde hand mocht worden geleverd. Frieslands laatste aartspriester, een man, die de roem en kroon zijner verheven voorgangers is, heeft wel recht, naar het leven in beeld te worden voorgesteld. Nu na dertig jaren het bezadigd oordeel genoeg vastheid heeft verkregen, om met nadruk te worden uitgesproken, hopen wij, dat de tijd der vervulling van zoo rechtmatigen wensch nabij is. Mocht deze vluchtige teekening den vaardigen schilder van dat gewenschte levensbeeld wakker roepen.

J. H. HOFMAN.

„Ut omnes unum sint."

Overdenk de geloofsverdeeldheid onder hen, die zich Christenen noemen, en overweeg dit gebed van den Goddelijken Zaligmaker: „dat allen één zijn" (Joan. XVII, 21), dan zult gij iets van de groote droefheid en het aanhoudend verdriet gevoelen, waarvan Paulus getuigde, toen hij voor God en op zijn geweten verklaarde: „Waarheid spreek ik in Christus, ik lieg niet — mijn geweten toch geeft mij getuigenis in den H. Geest — dat ik eene groote droefheid heb en een aanhoudend verdriet in mijn hart. Want ik wenschte zelf verbannen te zijn van Christus voor mijne broeders, mijne aanverwanten naar het vleesch, die Israelieten zijn, maar de gerechtigheid Gods, die in Christus is, niet kennen". (Zie Rom. IX, 1—4; X, 3). Wie, hij zij Katholiek of geloovig Protestant, moet met het herhaaldelijk uitgesproken verlangen des Heeren voor oogen, er niet over treuren, dat zij die den Heer Jesus als hun God en Heiland aanbidden, niet een zijn in het geloof en de liefde; wie hunner moet niet haken en verzuchten naar de eenheid van alle Christenen in hetzelfde geloof en in dezelfde liefde! Al bestonden er geen andere drangredenen om dit te willen, alleen de hartewensch van den Stichter der Kerk zou een allergenoegzaamste reden zijn.

Met dit verlangen naar de eenheid van alle Christenen zijn er, reeds spoedig na het ontstaan der Reformatie, van de zijde der Katholieken, vooral van die der Pausen, pogingen tot hereeniging aangewend. En dit niet slechts tot eene hereeniging van enkele personen, maar van de Protestantsche Kerkgenootschappen met de H. Kerk. Doch alles bleef vergeefsch. Toen de hartstochten tot eenige bedaring waren gekomen, namen verscheidene edele mannen, én Katholieken én Protestanten, het werk dezer hereeniging weder op, en het is bekend welk een ijver en geleerdheid de beide Bisschoppen Schonbörn en Royas de Spinola, Leibniz en de Protestantsche abt Molanus en Bossuet daarbij ten toon spreidden, maar ook van hoe geringe beteekenis de uitslag hunner welgemeende verklaringen en redetwisten geweest is.

Dit heeft den ijver van eenige Katholieken en Protestanten niet kunnen afschrikken om op nieuw in den tegenwoordigen tijd hetzelfde verheven doel na te streven. Voor een twintigtal jaren richtten eenige Anglikanen, onder welke vooral de Rev. F. G. Lee, de *Association for promoting the unity of Christendom* op; hunne bedoeling was prijzenswaardig, maar de grondslag, waarop zij hun werk stelden, was verkeerd gekozen.

In Duitschland vereenigden zich vóór eenigen tijd verscheidene mannen van naam, Katholieken en Protestanten, om hunnerzijds de hereeniging van het Duitsche Protestantisme met de Moederkerk zoo krachtig mogelijk te bevorderen. Tot dit doel richtten zij in 1879 een tijdschrift op, waaraan zij de woorden uit het hoogepriesterlijk gebed des Heeren: „Ut omnes unum", ten titel gaven. Hiermede drukten zij de bestemming van

hun tijdschrift krachtig uit. De Katholieke priester C. Seltmann, pastoor te Eberswalde, provincie Brandenburg, een man vol van heiligen ijver voor den ondernomen arbeid en tegelijk voorzien van degelijke theologische kennis, staat als redacteur aan 't hoofd [1]).

Pastoor Seltmann zegt op de volgende wijze, in welken zin hij zijnen arbeid opvat: „Wij willen de eenheid op den grondslag van het onveranderlijke dogma. Daarheen wijzen wij onophoudelijk en met vaste hand. Zooals Christophorus Columbus onwankelbaar naar het Westen wees en verzekerde: Dáár ligt vast land! zoo zeggen wij: Dáár, in het dogma der Kerk, krijgen wij vasten grond, dáár ligt de eenheid der Kerk! Het dogma willen wij derhalve verklaren en daarover met de Evangelische Christenen in eene kalme, door de liefde bezielde discussie treden, terwijl wij iedere opwerping gaarne toelaten en volstrekt niets vreezen, vast overtuigd, dat het dogma, zoo men het onbevooroordeeld onderzoekt, iederen geloovigen Evangelischen Christen, door de macht zijner waarheid, geheel uit zich zelf, voor zich winnen zal".

Voorzeker, dit is de rechte, de eenig rechte manier; doch heeft pastoor Seltmann er iets mede gewonnen, en zal hij er nog iets mede winnen?

Zijn tijdschrift werd bij deszelfs ontstaan van vele zijden zoowel door Protestanten als door Katholieken met instemming of althans goede gezindheid ontvangen. Doch

---

[1]) „*Ut omnes unum*". *Auf dasz alle Eins seien. Correspondenzblatt zur Verständigung und Vereinigung unter den getrennten Christen. Unter Mitwirkung hervorragender Männer aus beiden Confessionen herausgegeben von* C. Seltmann. Gedruckt zu Erfurt, Verlag Rust in Eberswalde. Monatlich 1-2 Quartbogen. 1 Mark per Quartal.

volgens de *Historisch-politische Blätter* (1883, Heft VI) was er slechts één Protestantsch redacteur, die zijne ingenomenheid openlijk te kennen gaf: in de *Pfälzer Zeitung* van 12 Augustus 1882 werd er aldus gezegd: „Dit tijdschrift, wat zich zoo weinig op den voorgrond stelt, kome als het eerste viooltje eener nabijzijnde lente voor de Kerk in 't Duitsche Vaderland, waarop zeker ook een ontwaking van het politieke leven uit den vele jaren langen winterslaap zou volgen."

De *Literarische Handweiser* (1880, N. 256) begeleidde het nieuwe tijdschrift met zijne beste wenschen, maar voegde er terstond bij: „onze verwachtingen zijn slechts klein." Anderen stelden zoo weinig vertrouwen op de poging des heeren Selttmann, dat zij hem als een „gutmüthigen Schwärmer" bespotten.

Naar de *Historisch-politische Blätter* (t. a. p.) heeft de *Culturkampf* sedert het eerste verschijnen van 's heeren Seltmann's tijdschrift tal van bevorderaars onder de geloovige Duitsche Protestanten aangewonnen. Velen van hen, die vóór een paar jaren juist door den *Culturkampf* nader tot de Katholieke Kerk gebracht waren, laten thans hunne stemmen tegen die groote beweging van het moderne ongeloof niet meer hooren, of voegen zich bij de ongeloovigste rationalisten om de Kerk aan te vallen Zien zij dan niet meer in, dat deze kerkvervolging niet slechts tegen de Katholieke Kerk, maar tegen alle nog geloovige Christenen is opgezet? Of wordt er op hen eene onedele, maar krachtige pressie uitgeoefend? Waren bijv. die predikanten geheel vrij, welke in 1882 de volgende woorden uit een op de *Pastoral-Conferenz* te Neuwied gehouden voordracht lieten drukken en uitgeven: „Wij

van onzen kant vreezen ook nu nog niet om, ons grondend op de heilige Schrift: de Mis, deze gronddwaling der Roomsche Kerk ..... met den Heidelbergschen katechismus, eene vervloekte afgoderij, eene verloochening van de eenige Offerande van Jesus Christus en, met de Schmalkaldische artikelen, den grootsten schrikkelijksten gruwel te noemen"? Welk maar eenigszins ontwikkeld Protestant kan in den tegenwoordigen tijd die verouderde schimpwoorden nog met de noodige overtuiging goedkeuren of herhalen? Dat eenige onontwikkelde orthodoxen zich dit alles nog met vast geloof zoo voorstellen, is zeker, maar wie die een weinig doordenkt, kan nog in zulk een onverstandig oordeel berusten? En toch men sprak het op nieuw uit, men liet het uitgeven. Bestonden er dan geen motieven, die buiten de zaak gelegen waren? Heeft het bestuur van den Landsvorst en oppersten Landsbisschop, van wiens beschikking alle tijdelijke baten of schaden in de Evangelische Kerk afhankelijk zijn, heeft dat bestuur er wellicht de hand in? Zou dit in den *Militär- und Polizey-Staat* Pruisen tot de onmogelijkheden behooren?

Is de *Culturkampf* in de laatste jaren door menig orthodox als met nieuwen ijver aangewakkerd, diezelfde kerkvervolging bracht toch ook nu nog de gemoederen en de overtuigingen van vele andere rechtgeloovige Protestanten nader tot Rome. Zij zagen het gevaar hunne Kerk even goed als de onze bedreigen, ja ondervonden menigwerf van den *Culturkampf* erger gevolgen dan de Katholieken zelven, daar bijv. de bespotting onzer leerstukken ook tegelijk op de Christelijke dogma's sloeg, welke de orthodoxen nog vasthouden, en op velen hunner geest-

verwanten een veel verwoestender invloed uitoefende dan op de Katholieken, wier geloof meestal beter daartegen bestand bleek te zijn. Daarenboven moest de bewonderenswaardige houding der Katholieke Bisschoppen, priesters en leeken, de aanhoudende prediking der hoogste Katholieke waarheden door de groote leiders van 't Centrum, de onwrikbare standvastigheid van den H. Stoel, en de duidelijk uitkomende tekortschieting van alle gewelddadige middelen der Staatsmacht, wel noodzakelijk aan vele Protestanten een geheel andere gedachte over de Katholieke Kerk geven dan die zij er vroeger over koesterden. Trouwens bij iedere vervolging, die de Kerk onder ging, zag zij juist door die vervolging tal van edele zielen tot zich komen [1]). Zóó was, zeggen de *Historisch-Politische*

---

[1]) Ter toelichting laten wij hier eenige opgaven volgen van de beweging tot het Katholicisme, die thans vele leden van den hoogeren Duitschen adel in den schoot der H. Kerk terugvoert. De Evangelische *Magdeburger Zeitung* schreef vóór weinige maanden: Sinds 1880 zijn 4 vorsten tot het Katholicisme overgegaan, nl. een vorst Solms-Braunfels, een Isenburg-Bixstein, een Löwenstein-Wertheim, en graaf Wilhelm van Wurtemberg, hertog van Urach; voorts 2 princessen van Koerland, eene dezer is de hertogin van Sagan, 11 graven, 12 gravinnen, 13 vrijheeren en 13 adellijke dames van denzelfden titel — te zamen 44 personen.

Hierbij moeten nog gevoegd worden de familiën, wier kinderen ten gevolge van gemengde huwelijken Katholiek gedoopt zijn. 52 Protestantsche mannen van den hoogeren adel, die Katholieke vrouwen hebben, lieten hunne kinderen in den godsdienst der moeder doopen. Hieronder telt men 8 vorsten, waaronder een vorst Blücher, den zoon van maarschalk „Voorwaarts", 9 Duitsche, 1 Hollandschen en 1 Hongaarschen graaf, 23 Duitsche en 9 Oostenrijksche vrijheeren. 10 Familiën, die tot nog toe slechts dochters hebben, zijn hierbij niet medegerekend, waaronder graaf Hohenau, zoon van prins Albrecht van Pruisen. Tegenover deze 52 familiën, die voor het Protestantisme verloren zijn gegaan, staan slechts 7 graaflijke en 3 vrijheerlijke Katholieke huizen, waarvan de kinderen, ten gevolge der *Mischehen*, Protestantsch gedoopt werden.

Blätter, met de woorden van een Protestant, het getal der orthodoxen niet gering", wien de *Culturkampf* „het onkruid toescheen, dat de vijand onder de tarwe van Christus uitstrooit." Onder anderen schreef eene Protestantsche dame uit Beieren in het tijdschrift *Ut omnes unum* (1881): „Nog vóór weinige jaren was dit [zulk een tijdschrift] onmogelijk geweest. Wellicht schijnt het ongerijmd, wanneer ik zeg: wij hebben dit aan den *Culturkampf* te danken. Zonder dezen strijd zouden de geloovigen niet in de engte gedreven zijn, zooals nu geschied is en nog op vele wijzen geschiedt. De gemeenschappelijk ondergane verdrukking heeft de Katholieken zoowel als ons geleerd, over nevenzaken heen te stappen en in de hoofdzaken samen te gaan. De Chineesche muren, die sedert lang de verschillende belijdenissen van elkander scheidden, zijn tot eene zoo matige hoogte afgenomen, dat men elkander daarover heen de broederhand reiken kan. God helpe verder!"

De *Historisch-politische Blätter* laten hierop deze merkwaardige woorden volgen, die dit wèl onderrichte tijdschrift zeker niet zonder degelijke redenen zal hebben ter neer geschreven:

„Of dit te veel gezegd is? Er zijn oorzaken, die menig wakker man dwingen zijn smart in stilte te dragen. Daar zijn somtijds zulke lijders op plaatsen, waar men dit het minst zou vermoeden; en vielen die redenen eenmaal weg, zoodat iedereen vrij en open kon spreken, zooals hij denkt en in zijn hart gezind is, dan zou men zien, dat het getal dier lijdenden niet klein is. Ook wij hebben een bewijs voor deze opmerking gekregen."

Waarin bestaat dit bewijs? Het is eene beschouwing

van een ongenoemden Protestantschen godgeleerde over Luther en zijne hervorming. Den geest, waarin zij geschreven is, kunnen we uit deze aanhaling genoeg leeren kennen:

De Reformatie was werkelijk volkomen, zoo volkomen, dat de geheele bouw uiteengenomen en verwoest en een nieuwe opgericht werd, die met den ouden bouw ter nauwernood eene gelijkenis heeft. In de plaats der eenheid kwam volstrekte verdeeldheid, in die der onveranderlijkheid kaleidoskopische veranderlijkheid, in die der zelfstandigheid en vrijheid kwam slavelijke onderwerping onder den Staat..... Dat Luther geen werktuig was, hetwelk Gods hand zich had voorbereid, staat vast bij ieder die Luthers karakter, de kern zijner theologie, zijne letterkundige werkzaamheid, zijne revolutionaire taal en betrekkingen, zijne tegenspraak met zich zelven kent en de onmiddellijke uitwerkselen van zijn optreden. Men zal er nimmer in slagen, om de Hervorming te rechtvaardigen met de verbastering der Katholieke Kerk. Haar rechtvaardigen kan alleen hij, die in 't Christendom zelf een ijzeren beletsel ziet voor de vrijheid en den vooruitgang, alleen de rationalistische of liever de naturalistische *Culturkämpfer*.

Bij deze verklaringen, die van een Protestantschen godgeleerde niet spoedig zouden te verwachten zijn, passen de volgende

TWINTIG STELLINGEN VAN HEINRICH AHRENDTS, RUSTEND EVANGELISCH PASTOOR TE NIEDERLOSSNITZ BIJ DRESDEN [1]).

1. Ten opzichte der vijandelijke redevoeringen en uitdrukkingen tegen de Katholieke Kerk en den Paus, gelijk deze kort geleden bij verschillende gelegenheden, vooral op de Evangelische vergaderingen te Cammin en te Berlijn zijn ten

[1]) Genomen uit de *Germania* van 8 November 1882.

beste gegeven, ... moet luide de getuigenis worden afgelegd, dat zulke uitdrukkingen in strijd zijn met de letter en den geest van het Evangelie.

2. Het Evangelie, genomen als de prediking van het Rijk Gods, schildert dit Rijk af als een uit vele ledematen bestaand lichaam, dat, tegelijk zichtbaar en onzichtbaar, die heilige vereeniging vormt, waarvan Christus het Hoofd en de gedoopten en geloovigen de ledematen zijn.

3. De talrijke zijden en kenteekenen van dat Rijk Gods worden door den Heer zelven in de gelijkenissen des Evangelies aan het licht gebracht, en het geheim dier vereeniging wordt door den H. Paulus in zijnen brief aan de Ephesiërs den Christen op het hart gedrukt en als voornaamste beweegreden aangegeven om zich te beijveren, de eenheid des geestes door den band des vredes te bewaren. Één lichaam en één geest. Ephes. IV, 3, 4 en vv.

4. Aan het wezen van het Rijk Gods in zijne zichtbare verschijning moet de regeling en inrichting der Kerk beantwoorden. Inhoud en vorm, geest en lichaam zijn [onder dit opzicht] een en hetzelfde, en geestelijke zaken moeten op geestelijke wijze geregeld worden.

5. Daarom beantwoordt een wereldlijk bestuur en het opperpriesterschap van den vorst volstrekt niet aan het wezen der Kerk.

6. Het bestuur der Bisschoppen tegelijk met het Primaat van een oppersten Bisschop is reeds van Petrus' tijd af in de Kerk heerschend geweest. Het denkbeeld en de ontwikkeling er van in de geschiedenis zijn hier hand aan hand gegaan.

7. Een Evangelisch geestelijke, wiens naam een' goeden klank heeft zoowel in de theologische wetenschap, als in de Kerk zijner inwoning, Wurtemberg: Karl Lechler, heeft in zijn als belangrijk erkend boek: *De leer des Nieuwen Testaments over de Heilige Bediening*, de leer van het Episcopaat en het Primaat, als beantwoordende aan het wezen des Evangelies, verdedigd en zegt het volgende: De bediening van een zichtbaar hoofd in de Kerk heft de bediening van eenen onzichtbaren Hoogepriester evenmin op als deze gene. Hebben echter zichtbare overheden der Kerk, die haar als dienaren van Christus,

als boodschappers in zijne plaats, derhalve als zijne plaatsbekleeders moeten besturen, een onchristelijk ambt, dan is dit ook te zeggen van de menschelijke overheden in iedere maatschappij; en dan moet niet alleen het geestelijk ambt in al zijne rangen, maar ook iedere overheid, van den vorst tot aan den dorpsschoolmeester, ja iedere bediening, zelfs die van den huisvader, als onchristelijk verworpen worden.

8. Ook van het standpunt des Evangelies moeten wij in den Paus den oppersten Bisschop der Katholieke Kerk vereeren, dier Kerk, met welke wij gemeenschappelijk tegenover geheel de overige wereld de hoofdzaak van ons geloof, de Apostolische Geloofsbelijdenis, aannemen.

9. Het is een ongeluk geweest voor de Christenheid, dat in den strijd der Hervorming van Evangelische zijde deze Evangelische waarheid ontkend en bestreden is: namelijk dat het geestelijk gezag en de geestelijke rechtsmacht een wezenlijk en onontbeerlijk bestanddeel der Kerk is.

10. De verbrokkeling der Evangelische Kerk in eene menigte van landskerken en het afschuwelijk beginsel van de heerschappij der vorsten over den godsdienst hunner onderdanen (*cujus regio ejus religio*) is daarvan het treurige gevolg geweest.

11. Wat ons in de Evangelische landskerken nog tamelijk wel bijeenhield, was het overblijfsel van het Bisschoppelijk bestuur, gelijk dit in de oude kerkelijke bepalingen bij het einde der Hervorming geregeld werd. In deze kerkelijke bepalingen werd het bestuur der Kerk verbonden aan den regel der Evangelische leer, en godsdienst en ambtsuitoefening naar de geloofsschriften geregeld.

12. Dit overblijfsel is niet onaangeroerd gebleven, maar heeft veel geleden onder het absolutisme van het bestuur der vorsten aan den eenen kant, en onder de dwaling der volkssouvereiniteit, die voor de Kerk nog veel schadelijker was.

13. Onder dergelijke omstandigheden kan het voor ons zijn nut hebben ons de gelijkenis van den splinter en den balk te herinneren.

14. Het is niet verstandig, de scheuren in ons Evangelisch vaandel als iets moois te prijzen, als men moet toegeven, dat geen vijan-

delijk geschut het in flarden gescheurd heeft, maar dat de onrechtvaardigheid in eigen leger, de partijzucht en het gebrek aan tucht het aldus hebben toegetakeld.

15. Het is noch rechtvaardig, noch broederlijk, derhalve zeer onevangelisch, hen van onchristelijkheid te beschuldigen, die in den strijd tegen de onloochenbaar onchristelijke machten des tijds zóó moedig, zóó trouw, zóó eensgezind en zóó offervaardig in het veld staan, dat wij, wier martelaarschap in het tijdperk van Minister Falk niet bijzonder te voorschijn gekomen is, met schaamte moeten opzien naar het edelmoedige martelaarschap der Katholieke Kerk, der geestelijken en der gemeenten, vooral in ons geliefd Duitsch vaderland.

16. Wij, Evangelischen, kennen aan de auteurs der Heilige Schriften van het Oude en het Nieuwe Testament de onfeilbaarheid toe, omdat wij gelooven, dat deze heilige mannen Gods die boeken geschreven hebben onder den bijstand en de verlichting des H. Geestes. Waarom moet het dan onchristelijk zijn, als de Katholieken gelooven, dat geloofsstukken, eeuwen lang door de Kerk aangenomen, wanneer zij ten laatste door het hoofd van het heilig Leerambt, den Paus, *ex cathedra* worden uitgesproken, door den bijstand des H. Geestes, tegen dwaling beveiligd zijn? Maar, immers ook de canon van het onfeilbare woord Gods is door de Kerk, derhalve altijd door menschen, die overigens aan zonde en dwaling onderhevig zijn, vastgesteld.

17. Ons, Protestanten, is het begrip van dezen toestand zoozeer vreemd geworden, dat wij dikwijls deze leer over de onfeilbaarheid der Kerk, en vooral des Pausen, zoo verkeerd opvatten, dat wij den Katholieken den onzin toedichten, als leerden zij: de Bisschop van Rome is geen arm zondig mensch, maar een God.

18. Betreffende de leer der rechtvaardigmaking zijn wij in zoo ver tot de opvatting, welke de Katholieke Kerk in het Concilie van Trente heeft uitgesproken, genaderd, dat Döllinger kon aanwijzen, hoe bijna alle Evangelisch-geloovige theologen van naam in den tegenwoordigen tijd de abstracte opvatting van het Protestantsche leerstuk hebben opgegeven en het

geloof alleen theoretisch, niet praktisch van de heiliging scheiden.

19. Men moet verwachten, dat aan een lid der Evangelische Kerk 't recht ontzegd wordt, stellingen te verkondigen, als de bovengemelde zijn. Maar hij, die de H. Schrift in de gelijkenissen des Heeren en in de brieven van den H. Paulus voor zich kan aanhalen, en die vervolgens tegen de bewijsvoering uit de H. Schrift, gelijk Lechler die in bovengenoemd geschrift gegeven heeft, niets gegronds kan inbrengen, die eindelijk een menschenleven lang den strijd tegen de revolutie op kerkelijk en politiek gebied, voor het geringe aandeel dat hij daaraan had, in het gevolg van een Ludwig von Gerlach en een Heinrich Leo, heeft medegemaakt, hij weet ook, dat een geloovig man in de Evangelische Kerk zich het recht niet behoeft te laten ontzeggen om rechtvaardig te zijn tegenover de Katholieke Kerk. De Evangelischen te Cammin, Berlijn en Gnadau hebben vroeger de namen van von Gerlach en Leo op zeer hoogen prijs gesteld.

20. Men heeft het uitspreken van stellingen als deze zijn, een „heulen met Rome" genoemd en heftig veroordeeld. Wie zich echter in het hoogepriesterlijk gebed onzes Heeren (Joan. XVII) verdiept, waar de eeuwige Hoogepriester tot drie maal toe de bede herhaalt, dat de zijnen één mogen zijn, en wie in Luther's aanteekening op het achtste gebod het „alles ten beste te keeren" niet over het hoofd ziet, hem kan het niet moeielijk vallen, in zulke woorden de smart over de heillooze verscheuring der Christenheid terug te vinden en het vurig verlangen om iets verwezenlijkt te zien van het: *Credo unam Sanctam Catholicam Ecclesiam.*

O, mochten allen, zoo Katholieken als geloovige Protestanten, dat vurig verlangen des harten naar de hereeniging van alle Christenen levendig gevoelen, mochten zij allen onafgebroken en vurig bidden om de geheele vervulling van 't gebed onzes Heeren: „dat allen één zijn"! —

Het tijdschrift van Pastoor Seltmann blijft zijne taak met degelijkheid, zachtmoedigheid en ijver vervullen,

zoozeer dat de geleerde redactie der *Historisch-politische Blätter* het in haar XI Heft, Juni ll. met allen drang nog eens ter lezing aanbeveelt.

Het kan zijn, dat de arbeid van Pastoor Seltmann tot de hereeniging der Christenen in Duitschland iets bijdraagt; het kan zijn, dat het er onder Gods bijzonderen zegen veel toe bijdraagt; het kan vooroordeelen en scheeve opvattingen wegnemen, het kan met eene kalme en objectieve en allen smaad of hatelijkheid vermijdende en vooral met een door de liefde bezielde polemiek de Protestanten en de Katholieken nader brengen tot elkander, maar die allerhoogste gave der eenheid onder de Christenen, zij wordt slechts door een aanhoudend gebed verkregen. Wat baat de prediking, wat baat de wetenschap zonder de genadewerkingen, welke de harten veranderen?

Er zijn Protestanten, die voor deze hereeniging bidden; somwijlen hebben zij op hunne bededagen ook hier te lande daarvoor gezamenlijk en in 't openbaar gebeden. Hoezeer de H. Kerk dit gebed voor de hereeniging met onze afgedwaalde broeders bevordert, weet ieder Katholiek. De vele bekeeringen in Engeland schrijven mannen van gezag aan 't voortdurend gebed voor die hereeniging toe, aan het gebed van den H. Paulus van 't Kruis, aan het Wees Gegroet, dat de nederige opwekkingen van den vromen bekeerling, Pater Spencer, in geheel Engeland en in vele andere landen van Europa voor die hereeniging dagelijks deden opgaan, aan de gebeden, die Kardinaal Wiseman, terwijl hij rector was van 't Engelsche Collegie te Rome, door zijne studenten en de priesters, die er onder hem opgeleid waren, liet storten.

Wat ons Vaderland betreft, de H. Stoel gaf ons eene

bijzondere aansporing om voor de hereeniging aller Nederlandsche Christenen gedurig te bidden. Immers Paus Pius IX stond, 11 Juni 1852, toe, „dat alle geloovigen, telkens als zij met een gebed naar hunne keuze zouden bidden voor de bekeering van Nederland, een Aflaat van tweehonderd dagen zouden kunnen verwerven, en, zoo zij gedurende één volle maand op die wijze zouden gebeden hebben, een Vollen Aflaat, eens in de maand, op den dag, waarop zij met oprechte boetvaardigheid, enz." [1]).

Het Utrechtsche Provinciale Concilie van 't jaar 1865 maande al de Katholieken van Nederland aan om al degenen, die buiten de Kerk zijn, met eene werkdadige Christelijke liefde te beminnen, waartoe inzonderheid het verlangen en de streving moest behooren om hen tot het ware geloof, naar best vermogen, terug te brengen. „Geen zorg te hebben", voegen de Bisschoppen er bij, „voor de behartiging van het ware heil onzer broeders, of er zich niet om te bekommeren, dat iemand een waren of een valschen godsdienst belijdt, zou niets anders wezen dan de gelijkstelling van het kwaad met het goed, van de leugen met de waarheid: voorwaar, geene liefde, geene godsvrucht, geene verdraagzaamheid, maar onverschilligheid, ongeloovigheid en goddeloosheid". Verder wekken de Vaders van 't Concilie de pastoors en de predikers op om deze leer aan de geloovigen te verkondigen. In

---

[1]) „Pius IX, die 11 Juni 1852, concessit „ut Fideles singuli toties quoties orarint ad eorum libitum pro conversione Neerlandiae, consequi valeant Indulgentiam ducentorum dierum, et Plenariam Indulgentiam semel in mense, dummodo per integrum mensem tali modo oraverint, die quo vere poenitentes etc." Aldus in de *Fragmenta doctrinae practicae de Sacramentis mortuorum*, van Mgr. van Vree, toen Hoogleeraar te Warmond. (Hagae Comitis. 1852. Blz. 69.)

dit alles ligt duidelijk de ernstige wensch van 't Concilie naar een algemeen en aanhoudend gebed voor de bekeering onzer Protestansche landgenooten opgesloten.

Met dezen wensch zijn de volgende woorden van den Hoogwaardigen Haarlemschen Bisschop G. P. Wilmer (zie zijne Diocesaan-Synode van 't jaar 1867) in volkomen overeenstemming: Om de plechtige uitstellingen van het Allerheiligste Sakrament, zooals die in deze Synode worden toegestaan, te vergunnen, „hebben wij als algemeene beweegreden, voornamelijk bij het Veertig-uren-gebed: dat wij door aller gemeenschappelijke en vurige gebeden, die bij deze godvruchtige oefeningen moeten gestort worden, van den Allerhoogsten en Algoeden God, om de verdiensten van Jesus Christus, de genade der bekeering tot de ware Kerk van Christus voor onze niet-Katholieke landgenooten mogen verwerven". En ook reeds in 't jaar 1858 had een vorig Opperherder van Haarlems Bisdom, Mgr. F. J. van Vree, om dezelfde verheven beweegreden dezelfde vergunning voor het Veertig-uren-gebed verleend.

Voorwaar, men mag het verwachten, menig vurige smeeking voor de bekeering der Nederlandsche Protestanten worden door onze geestelijken en leeken aan den Opperherder en Stichter der Kerk opgedragen.

Laat de lezer onzer bijdrage ons veroorloven, dat wij hem voorstellen zijn ijver in dat gebed menigwerf door eene overdenking van de woorden des Verlossers: „dat allen één zijn", aan te vuren.

X.

VERSCHEIDENHEDEN.

LE SÉMINAIRE DES MISSIONS ÉTRANGÈRES [1]).

Toen dit Seminarie in 1663 onder goedkeuring van Paus Alexander VII te Parijs gesticht en door de Fransche regeering wettelijk erkend werd — eene erkenning, die thans nog van kracht is — was deszelfs uitsluitende bestemming om de Heidenen te bekeeren, èn door de Evangelieprediking èn door de opleiding van priesters, die in de heidensche landen geboren waren. Deze eenige bestemming heeft het Seminarie thans nog behouden.

Het staat onder 't Bestuur van het Genootschap der Buitenlandsche Missiën.

Sedert zijne oprichting zond het Seminarie naar het uiterste Oosten 1,500 missionarissen, van welke een duizendtal na 1840 vertrokken zijn. Onder deze zijn er 24 uit haat tegen 't H. Geloof bij rechterlijk vonnis der heidensche rechtbanken ter dood veroordeeld, en zoo gelukkig geweest van hun bloed voor onzen Heer Jesus Christus te storten. Zeven anderen zijn zonder rechterlijk vonnis door de ongeloovigen vermoord. In 't jaar 1881 arbeidden 650 missionarissen, die kweekelingen waren van dit Seminarie, aan de prediking des Evangelies onder de Heidenen. Doch dit getal is altijd betrekkelijk nog gering te noemen, daar er alleen in de streken, door den H. Stoel aan 't Genootschap der Buitenlandsche Missiën toevertrouwd, 200 millioen Heidenen zijn. Er zijn dus slechts 3 missionarissen op 1 millioen ongeloovigen.

In weerwil dezer zeer ongunstige verhouding mag toch het Genootschap, jaarlijks, gemiddeld 12,000 tot 15,000 Doopsels aan volwassen Heidenen toedienen, 200,000 aan kinderen van ongeloovigen, die in stervensgevaar verkeeren, en aan omstreeks 800,000 Christen inboorlingen, die in zijne verschillende

1) Te Parijs, Rue du Bac, 128.

missiën te midden der afgodendienaars leven, de Genademiddelen der H. Kerk uitdeelen.

De missiën, waartoe volgens de bepaling van den H. Stoel, de zorg van 't Genootschap zich uitstrekt, zijn 25 in getal; zij worden bestuurd door 25 Bisschoppen of Oversten, die allen leden zijn van 't Genootschap. Ziehier de namen dezer missiën:

Noord-Japan.
Zuid-Japan.
Corea.
Thibet.
In het Chineesche Rijk.
Mandchouri.
West-Su-Tchuen.
Oost-Su-Tchuen.
Zuid-Su-Tchuen.
Yun-Nan.
Kouy-Tcheou.
Kouang-Tong.
Kouang-Si.
In het koningrijk Anam.
West-Tong-King.
Zuid-Tong-King.
Oost-Cochinchina.
West-Cochinchina.
Noord-Cochinchina.
In Indisch-China.
Cambodje.
Siam.
Maleisia.
Zuid-Birmannië.
Noord-Birmannië.
In Oost-Indië.
Pondichery.
Maïssour.
Coïmbatour.

Het Genootschap der Buitenlandsche Missiën is eene vereeniging van wereldlijke priesters, die onder elkander verbonden zijn door een algemeen reglement, dat de H. Stoel heeft goedgekeurd, en door hetzelfde gemeenschappelijke doel en door het *Séminaire des Missions Étrangères* van Parijs: dit huis is het middelpunt van het Genootschap en deszelfs gemeenschappelijke grondslag. Bij hunne intrede in het Genootschap leggen de missionarissen de plechtige belofte af van zich volkomen en tot aan den dood aan den dienst der missiën te zullen wijden; van zijne zijde verzekert hun het Genootschap overvloedige middelen tot eigen heiliging en volharding, alsmede alle noodzakelijke tijdelijke ondersteuning.

We laten eenige bepalingen van het Reglement volgen, die betrekking hebben vooral op het geestelijke leven:

Art. 115. De Oversten zullen inzonderheid jegens de jeugdige leden, die nog niet lang Europa verlaten hebben, eene groote goedheid en eene hartelijke vaderlijke liefde betoonen. Zij zullen of door zich zelven of door iemand der oudere missionarissen er voor waken, dat die jonge missionarissen de

gebruiken en de taal van het land hunner missie behoorlijk aanleeren, en hun, voordat zij de heilige bediening gaan uitoefenen, alles verschaffen, wat daartoe noodig is.

Art. 116. Zij zullen hunnen missionarissen zulke standplaatsen aanwijzen dat zij niet te veel op zich zelven staan. Het is zelfs wenschelijk, dat altijd twee missionarissen bij elkander zijn, of dat zij althans steeds een inlandschen priester bij zich hebben; maar, is dit onmogelijk, dan zullen de Oversten hen zóó plaatsen dat zij elkander van tijd tot tijd kunnen bezoeken.

Art. 117. Zij zullen zich verplicht rekenen om hunne missionarissen jaarlijks het geluk eener retraite te verschaffen. Indien allen tegelijk er niet aan kunnen deelnemen, zullen zij de zaken zóó regelen dat de missionarissen ten minste om de twee jaren retraite kunnen houden. Zij zullen hen niet slechts in staat stellen dit te doen, maar er hen des noods toe verplichten, en zij zullen zorg dragen, dat zij die de algemeene retraite niet kunnen bijwonen, dit gemis zooveel mogelijk voor zich zelven vergoeden.

Art. 127. De missionarissen zullen het als een plicht beschouwen en er zich eene geregelde gewoonte van maken om dagelijks een behoorlijken tijd met het inwendig gebed bezig te zijn, om stipt de geestelijke lezing en het gewetensonderzoek te houden, de H. Mis op te dragen, het Rozenhoedje te bidden, het Allerheiligste Sakrament te bezoeken, of Het ten minste in den geest te aanbidden, als zij Het niet in werkelijkheid kunnen bezoeken. De genoemde oefeningen zullen zij slechts om eene ernstige reden nalaten, en ze dan vervangen door de middelen, welke een heilige ijver weet uit te vinden.

Art. 128. Zij zullen, zoo de omstandigbeden het toelaten, althans om de veertien dagen biechten. In zeer zeldzame en buitengewoon moeielijke gevallen zullen zij toch geene maand laten voorbijgaan zonder aan dezen plicht te voldoen, en des noods zullen zij niet aarzelen om voor eenigen tijd hun standplaats te verlaten en een verre reis te maken, eer dan voor langen tijd van de genade van het Sakrament der Biecht verstoken te blijven. —

De wetenschappelijke en godsdienstige opleiding in het Seminarie gelijkt op die der Groote Seminariën in Frankrijk, echter met dit onderscheid, dat de geestelijke vorming zoowel als het onderricht in de wijsbegeerte en in de godgeleerdheid zooveel mogelijk op de uitoefening der heilige bediening in de missiën gericht zijn. Al de leeraren van het Seminarie zijn

missionarissen, die verscheidene jaren in de missien of in de huizen van 't Genootschap in het uiterste Oosten hebben doorgebracht. De *cursus* omvat de wijsbegeerte, de leerstellige en zedelijke godgeleerdheid, de H. Schrift, het kerkrecht en de liturgie. Ook priesters worden als seminaristen opgenomen, en houden een herhalingsstudie van de godgeleerdheid, waarvoor een afzonderlijke cursus gegeven wordt.

De tijd der studiën, die tegelijk proeftijd is, duurt althans een jaar voor hen die bij hunne intrede reeds priester zijn, en vier jaar voor hen die, als zij in 't Seminarie komen, de lessen in de wijsbegeerte nog niet hebben gevolgd. Zij die reeds eenige hoogere studiën gemaakt hebben, kunnen met een *cursus* van minder dan vier jaar volstaan.

In de vakantiën bezoeken de seminaristen hunne familie niet, tenzij om buitengewone redenen. De vakantie duurt van 't begin van Juli tot het midden van September en wordt op het buiten van 't Seminarie te Meudon doorgebracht.

Al wie behooren tot eene geestelijke Orde of eene Congregatie, wier leden door gelofte verbonden zijn, en, buiten geval van ware noodzakelijkheid, de geestelijken, wier moedertaal niet het Fransch is, kunnen in 't Genootschap niet worden aangenomen; evenmin zij die ouder zijn dan 35 jaar, tenzij in zeer buitengemeene gevallen. Ook wordt niemand aangenomen, die zijne *rhetorica* niet af heeft.

Buiten deze zuiver negatieve vereischten moet de postulant het rijpelijk overdachte besluit gemaakt hebben om zich voor immer aan den dienst der missiën, in een leven van zelfverloochening, van armoede, van gehoorzaamheid en van allerlei opoffering toe te wijden; hij moet verlangen de zielen te redden en het rijk van Jesus Christus uit te breiden; hij moet eene degelijke deugd bezitten, een gezond oordeel en een karakter zonder grillen en zonderlingheden hebben, een althans gewonen aanleg, en eene gezondheid, die hem in staat zou stellen om althans de gewone geestelijke bediening in Frankrijk waar te nemen.

De seminarist behoeft noch voor het kostgeld, noch voor de uitrusting iets bij te dragen. Het Seminarie, dat met ontzaggelijke uitgaven belast is en slechts over al te beperkte hulpmiddelen beschikken kan, neemt dankbaar de bijdragen aan, die de seminaristen of hunne familie voor het missiewerk aanbieden, maar legt er niemand eenige verplichting toe op.

Het studiejaar begint met eene algemeene retraite, welke

op den eersten Maandag na het feest van Kruisverheffing (14 September) geopend wordt. Echter kan iemand, wanneer er dringende redenen voor bestaan, ook op een anderen tijd worden opgenomen.

Wanneer de studie en de proeftijd volbracht zijn, wordt de priester zonder eenige keus van zijn eigen wil door het Bestuur van 't Seminarie naar een der 25 missiën gezonden.

Zoodra de nieuwe missionarissen door het Seminarie gezonden zijn, worden zij beschouwd en behandeld als leden van 't Genootschap, deelen zij in al zijne geestelijke voorrechten, en ondersteunt het Genootschap hen in al wat zij behoeven. Echter worden zij eerst drie jaren na hun vertrek naar de missiën, definitief als leden opgenomen. Door de aanneming genieten zij alle rechten, die 't Reglement aan de leden van 't Genootschap verleent, en is het Genootschap verplicht tot aan hun dood voor hen zorg te dragen.

EEN FRANSCHE GEOGRAAF OVER NEDERLAND.

Van den heer L. Dussieux, Professeur honoraire à l'École militaire de Saint-Cyr, Chevalier de la Légion d'honneur, Officier de l'Instruction publique, verschijnen op nieuw de volgende werken:

Eléments de géographie pour la classe préparatoire.
Géographie élémentaire à l'usage des classes de huitième et de septième.
Abrégé de géographie pour les classes de sixième, de cinquième et de quatrième.
Cours de géographie physique et politique.
Géographie de la France et de ses colonies.
Géographie générale. Nouvelle edition, destinée aux professeurs qui y trouveront les détails nécessaires au développement de leurs leçons.

De heer Dussieux heeft zich als schrijver over de aardrijkskunde grooten naam gemaakt; en de vele herdrukken, die zijne werken beleven, bewijzen met hoeveel belangstelling zij ontvangen worden.

Veel heeft de Schrijver voor de uitbreiding van de kennis der geographie onder zijn landgenooten gedaan. De gebeurtenissen van 1870, de buitenlandsche handelsbelangen, de koloniale aangelegenheden van Frankrijk deden hem de noodzakelijkheid daarvan nog meer inzien.

En den uitslag zijner pogingen aanschouwend, zegt hij:

„Avoir été des premiers à enseigner et décrire la géographie „sur les bases les plus larges est un mérite que je revendique „hautement; et maintenant, que la bataille est gagnée..... „je tiens à rappeler, que j'ai contribué à la victoire."

Ziedaar den heer Dussieux, en de plaats, die hij inneemt als geograaf. Vernemen wij van zulk een man eenige bijzonderheden over Nederland.

In den *Abrégé* moet Amsterdam tevreden zijn met de eenvoudige vermelding als „ville maritime de 326.000 habitants", terwijl Nijmegen staat aangeduid als „un des centres du commerce de la Hollande avec l'Allemagne" (pag. 82). Den Haag heet „capitale du royaume." Over onze afkomst en onzen godsdienst lezen wij: „Les Hollandais appartiennent à la race allemande, et la religion dominante est le calvinisme". In den *Cours de Géographie*, waarvan wij de zevende editie van 1871 voor ons hebben, maakt Amsterdam met haar „grand port de commerce" een beter figuur tegenover Nijmegen, met haar „traité de 1678"; maar daar worden onder de voornaamste steden van Zuid-Holland Fijenoord en Rijswijk opgenoemd, en als bijzonderheid van het laatste staat opgegeven: „Château près de la Haye, où fut signée la paix de 1697". Men leest er van Saardam, Wijk-dan-Zee, enz. (pag. 192) [1]).

Wij willen met het bovenstaande niets afdingen op den roem van den heer Dussieux. Integendeel; wij erkennen dat zijn werken alleszins verdienstelijk zijn, en over het algemeen ten volle het vertrouwen verdienen, dat er in gesteld wordt. Zij mogen volstrekt niet beoordeeld worden naar de staaltjes die wij er van gegeven hebben. Maar het zij geoorloofd ons te vermaken met de onkunde der Franschen, die er maar op toeschrijven, als het Nederland betreft, met Boileau als verontschuldiging opgevend:

> .....les noms durs et barbares
> N'offrent de toutes parts que syllabes bizarres;
> Et, l'oreille effrayée, il faut depuis l'Issel,
> Pour trouver un beau mot, courir jusqu'au Tessel.

---

[1]) Over het IJ lezen wij: „on prononce *aie*". Deze uitspraak-afbeelding moge te wenschen overlaten, zij kan toch de vergissing voorkomen van den Franschman, die voor het IJ staande tot zijn reisgenoot zeide: *Voici l'y grec* [l'Y].

H.

Drie brieven van Paus Joannes X.

In het jaar 1858 publiceerde Dr. H. J. Floss, hoogleeraar te Bonn, een aantal, grootendeels onuitgegeven brieven en oorkonden uit de 9de, 10de en 11de eeuw, welke bewaard gebleven waren in een handschrift der bibliotheek van Trier [1]). Onder de onuitgegevene brieven zijn er drie van Paus Joannes X, welke om eene dubbele reden belangstelling verdienen; zij verspreiden eenig meerder licht over het karakter en de werkzaamheid van dien Paus, en in den tweeden brief vindt men eene onbekende bijzonderheid uit het leven van den H. Radboud, een onzer Utrechtsche bisschoppen. Voor zoo ver wij weten, is hier te lande de aandacht er nog niet op gevestigd, en uit dien hoofde meenen wij aan de beoefenaars van de kerkgeschiedenis in het algemeen en van die onzes vaderlands in het bijzonder geen ondienst te doen, met hun den inhoud dier brieven mede te deelen. Als inleiding gaat een woord vooraf over Joannes X, den schrijver der brieven.

[1]) *Leonis P. VIII Privilegium de investituris Ottoni I Imperatori concessum, nec non Ludovici Germanorum regis, Summorum Pontificum, Archiepiscoporum Coloniensium, aliorum, saeculi IX, X, XI, epistolae.* Friburgi Brisigavorum, 1858. Eene Duitsche bewerking verscheen tegelijkertijd, ook te Freiburg, onder den titel: *Die Papstwahl unter den Ottonen, nebst ungedrückten Papst- und Kaiserurkunden des IX und* X *Jahrhunderts. Von* Dr. H. J. Floss.

I.

Genoemde Paus was langen tijd een voorwerp van verachting; niet om zijne regering, maar om hetgeen hem wordt ten laste gelegd bij gelegenheid zijner troonsbestijging. Latere schrijvers — onder anderen bij ons Wensing [1]) — hebben zijne nagedachtenis verdedigd; met volle overtuiging sluiten wij ons bij hen aan.

Luitprand (eigenlijk: Liutprand) van Cremona, een schrijver uit dezelfde tiende eeuw, waarin Joannes X regeerde, is de eerste en eenige ware beschuldiger van dien Paus; alle overigen zijn slechts zijne naschrijvers. Hij verhaalt ons het volgende:

Joannes van Ravenna is op verfoeijelijke wijze aldus Paus geworden. De schaamtelooze Theodora heerschte in Rome. Zij had twee dochters, Marozia en Theodora, die haar in zedeloosheid overtroffen. Marozia werd, door een schandelijk overspel met Paus Sergius, moeder van Joannes XI [2]); en zij had van graaf Alberik een anderen zoon, even als zijn vader, Alberik geheeten, die later, in onze dagen, te Rome heerschte. Terzelfder tijd was Petrus aartsbisschop van Ravenna en zond meermalen genoemden Joannes van Ravenna als gezant naar den Paus; de alleronbeschaamdste Theodora [3]) liet hare wel-

[1]) *Levens der Pausen*, IX, blz. 125. Utrecht, 1866.

[2]) Over dien laster spreken wij in een volgend artikel.

[3]) De meeste schrijvers, ook Wensing, denken hier aan Theodora, *de oudere;* de woorden van Luitprand laten deze opvatting toe. Doch zij laten even goed toe, aan hare dochter, *de jongere* Theodora, te denken, misschien zelfs met meer grond. Immers, Luitprand spreekt van de zedeloosheid der beide zusters en haalt dan feiten aan uit het leven van Marozia; moet men nu niet veronderstellen, dat hij, om zijn gezegde geheel te staven, ook feiten aanhaalt uit het leven der tweede zuster, de jongere Theodora?

lustige oogen op dezen Joannes vallen en verleidde hem herhaaldelijk. Middelerwijl stierf de bisschop van Bologna, en Joannes werd tot zijn opvolger verkozen, maar alvorens hij de bisschoppelijke wijding ontving, stierf de aartsbisschop van Ravenna; op aandrang van Theodora zag Joannes af van den zetel van Bologna en maakte zich meester van den zetel van Ravenna, want te Rome komende, werd hij aanstonds tot aartsbisschop van Ravenna gewijd. Doch na een kort tijdsverloop werd ook de Paus, die hem gewijd had, door God uit het leven geroepen, en nu werd Joannes door Theodora gedrongen, om Ravenna te verlaten en den Pauselijken Stoel te beklimmen [1]).

Het is onbegrijpelijk, met welk blind vertrouwen ook ernstige en geleerde Katholieken alles onvoorwaardelijk hebben aangenomen, wat Luitprand ten nadeele der Pausen schreef. Sommigen hunner schijnen zich niet eens de moeite gegeven te hebben van Luitprand zelven aandachtig te lezen: waarschijnlijk uit walging van de zedelooze handelingen, door hem verhaald. Ten voorbeeld diene de anders zoo scherpziende Mabillon. Sprekende over Joannes XI (*infamis ille Johannes XI*) noemt hij hem zoon van Sergius en *Theodora*: volgens Luitprand was *Marozia* zijne moeder; — hij noemt hem vervolgens „van bisschop van Ravenna overweldiger of bezoedelaar geworden van den Pauselijken Stoel (*ex Ravennate episcopo Romanae Sedis temerator*)": doch Luitprand

---

[1]) Luitprandus, *Antapodoseos* lib. II; Antwerpsche uitgave van 1640, cap. 13; uitgave van Migne (T. 136), n. 48; deze laatste uitgave is overgenomen uit Pertz, *Scriptorum*, III. Wij hebben het verhaal van Luitprand niet woordelijk, maar *in hoofdzaak*, hierboven teruggegeven.

zegt, dat Joannes X (en niet Joannes XI) van bisschop van Ravenna Paus is geworden; — eindelijk noemt hij Albericus, broeder van Joannes XI, *zoon van Theodora en Adelbertus van Toskane*, terwijl Luitprand hem zoon noemt van *Marozia en Albericus of Albertus*, welke laatste geen graaf van Toskane, maar van *Tusculum* was! [1]) Zooveel fouten in één volzin, en dan komen spreken van „*infamis ille Johannes XI*"!

Zetten wij de gronden uiteen, waarop wij Luitprand's verhaal als onaannemelijk verwerpen.

I. Hoe denken onze lezers over de zedelijkheid van Adriaan VI, den Nederlandschen Paus? Zonder eenigen twijfel, gunstig. Intusschen bestaat er een brief, kort na zijn dood geschreven door zekeren C. Battus Parmensis, waarin hem niet alleen eene, zoogenaamd uit vele feiten geblekene, verregaande gierigheid ten laste gelegd [2]), maar ook bovendien gewaagd wordt van zijn ontuchtig leven.

Het is waar, de schrijver betuigt, niet ligt te gelooven aan dergelijke zaken, vooral als zij een overledene betreffen; maar wat beteekent die half geopperde twijfel? hij tracht immers Adriaan's buitensporige ontucht te bewijzen uit allerlei omstandigheden en zelfs uit den aard der ziekte, welke hem ten grave sleepte [3]).

Eenparig zullen wij allen met Burman zeggen: het is een brief vol hatelijke lastertaal (*epistolam atrocissimis calumniis et mendaciis refertam*); maar waarom? Leefde de

---

[1]) Mabillon, *Acta SS., praefat. in V saeculum Benedict.*, n. 6.

[2]) Haec de ejus avaritia incomparabili, quae etiam cum iniquitate quadam barbarica conjuncta videtur fuisse.

[3]) Bij Burman, *Analecta de Hadriano VI*, pag. 436—440.

briefschrijver niet te Rome? schreef hij den brief niet kort na 's Pausen dood? Zeer zeker. Stond hij dan bekend als lasteraar? had hij eene persoonlijke reden om Adriaan te verguizen? heeft iemand zijner tijdgenooten die leugentaal wederlegd of tegengesproken? Men bespeurt er het minste blijk niet van. Maar waarom dan zijn getuigenis zoo stellig, zoo onvoorwaardelijk verworpen? Het antwoord is eenvoudig: de opgenoemde misdaden zijn niet overeen te brengen noch met den lof, aan Adriaan gegeven door diens levensbeschrijvers en tijdgenooten, noch met de bekende daden en het leven van Adriaan zelf.

Zijn wij dan billijk, en passen wij dezelfde reden, door welke wij ons laten geleiden bij het oordeel over Adriaan VI, onzen landgenoot, insgelijks toe bij de beoordeeling van Joannes X.

Luitprand staat als beschuldiger van Joannes onder zijne tijdgenooten geheel alleen; de overige schrijvers der tiende eeuw, die van Joannes X gewagen, zwijgen niet alleen over zijne zedeloosheid, maar roemen hem als een verdienstvollen Paus.

Op de eerste plaats komt hier in aanmerking de auteur van een lofgedicht in vier zangen op Berengarius, die door Joannes X in 916 tot keizer gekroond werd. De anonieme zanger beschrijft in zijn vierde boek de krooning des keizers, nog bij diens leven, en derhalve tusschen de jaren 916 en 924, dat wil zeggen, onder de Pauselijke regering van Joannes X. Hij roemt daar het uitstekend bestuur en de wijsheid van dien Paus, wiens leven, zegt hij, niet zonder reden verlengd is, ten einde deze krooningsplegtigheid zooveel luisterrijker te maken:

Summus erat Pastor tunc temporis urbe Johannes,
Officio affatim clarus, sophiaque repletus,
Atque diu talem merito servatus ad usum [1]).

Past zulks op den wellustigen indringer, van wien Luitprand spreekt?

De ernstige Flodoard van Rheims was 20 jaren oud, toen Joannes X Paus werd. Zoowel in zijne *Geschiedenis der Kerk van Rheims*, als in zijne *Annalen*, die hoofdzakelijk Frankrijk betreffen, noemt hij meermalen dien Paus [2]), telkens zonder eenige blaam. Door de gezanten, die uit Rheims naar Rome gingen, om het *pallium* voor den aartsbisschop Seulfus te vragen of voor andere aangelegenheden, kon hij op de hoogte der zaken zijn; en hij toont zulks ook te wezen, door te gewagen van 's Pausen vroeger bestuur te Ravenna, zijne gevangenneming, bewerkt door de Patricische vrouw Marozia, en de geruchten over zijn gewelddadigen dood. Te opmerkelijker zijn daarom de volgende verzen over Joannes X, voorkomende in een derde geschrift van Flodoard, waarin de levens der Pausen, van sommige niet zonder blaam, beschreven worden.

Surgit abhinc decimus scandens sacra jura Joannes.
Rexerat ille Ravennatem moderamine plebem.
Inde petitus ad hanc, Romanam percolit arcem
Bis septem qua praenituit paulo amplius annis.
Pontifici hic nostro legat segmenta Seulfo.

---

[1]) *Panegyricus Berengarii*, lib. IV, v. 89—91; bij Migne, CLI, 1308 (uit Pertz, *Script.* IV).

[2]) *Hist. Eccl. Remensis*, lib. IV, cap. 17, 20, 21; *Annales*, ad annum 922, 923, 925, et 928; Migne, CXXXV.

Munificisque sacram decorans ornatibus aulam
Pace nitet, dum Patricia deceptus iniqua,
Carcere conjicitur, claustrisque arctatur opacis.
Spiritus at saevis retineri non valet antris;
Emicat immo acthra decreta sedilia scandens [1]).

Zou Flodoard den wellusteling, van wien Luitprand spreekt, den hemel gegeven hebben? Vergelijken wij slechts de woorden van Baronius, die Joannes X alleen uit Luitprand kent, over 's Pausen dood: „Een uiteinde zijner misdaden waardig: door eene ontuchtige vrouw op den H. Stoel gekomen, wordt hij ook door eene ontuchtige vrouw er af gestooten, gevangen genomen en verliest met die waardigheid tevens het leven" (ad ann. 928).

Eindelijk moeten wij nog aanvoeren het *Chronicon* van Benedictus, monnik van het St. Andriesklooster op den berg Soracte in Etrurië, loopende tot het jaar 967; de schrijver is derhalve tijdgenoot van Luitprand. Als wij zijn Latijn slordig en barbaarsch noemen, bezigen wij eene zeer zachte uitdrukking. Hij had beste bronnen, zegt Pertz, ter zijner beschikking, die hij evenwel slecht gebruikte. Nogtans, merkt dezelfde Pertz aan, worden er in zijn *Chronicon* vertrouwbare berigten gevonden, die een nieuw licht verspreiden over graaf Alberik en de Romeinsche geschiedenis der tiende eeuw; almede, voegen wij hier onzerzijds bij, allerlei eerroovende berigten en geruchten over Pausen en vorstelijke personen dier eeuw; eene omstandigheid van belang voor het onderwerp, dat in deze bladzijden behandeld wordt.

---

[1]) *Flodoardi opusc. metrica*, lib. 12, cap. 7: Migne, CXXXV, 831; Mabillon, *Acta SS.*, Saec. III, P. II, 549, 550.

Het berigt nu van dezen monnik Benedictus over Joannes X is tamelijk uitvoerig. Met zekeren ophef verhaalt hij, hoe de Paus met graaf Alberik beraadslaagde over de verdrijving der Sarracenen uit Italië, en deze laatsten met hulp der Italiaansche vorsten en volken tot tweemaal toe versloeg; met een kort woord zegt hij, hoe de Paus het paleis van Lateranen herstelde en versierde [1]); en eindelijk meer omstandig, wat aanleiding gaf tot 's Pausen gevangenneming: de gewelddadige dood van Joannes wordt door hem ontkend [2]).

Midden tusschen dit alles in, en verhalende, hoe Alberik als overwinnaar der Sarracenen te Rome werd ontvangen, spreekt hij van Alberik's schuldige zamenleving met Marozia (*non quasi uxor, sed in consuetudinem malignam*). Welke gelegenheid voor dezen schrijver, blijkbaar niet afkeerig van het mededeelen zulker ergerlijke zaken, om, al was het maar met een enkel woord, te gewagen van de zondige betrekking tusschen Joannes X en Theodora, Marozia's moeder of zuster! Doch niets daarvan is bij hem te vinden; integendeel, geheel zijn verhaal ademt eerbied voor de nagedachtenis van dien

---

[1]) Tot proeve tevens van het Latijn: Renovavit igitur Johannes decimus papa in Lateranensis palatium tria mirifice composuit, picta decorate, et versis ex utraque partes exarare studere jussit. Migne CXXXIX, 41 (uit Pertz, *Script.* III).

[2]) Voor 's Pausen oogen werd Petrus zijn broeder vermoord, aldus zegt Luitprand (III, 43); de Paus zelf werd gevangen genomen, en stierf kort daarna; *men zegt*, dat zij hem onder een oorkussen gestikt hebben. Flodoard teekent bij 's Pausen dood aan (*Annal.*, ad an. 929): „*ut quidam vi, ut plures astruunt, actus angore*": Genoemde Benedictus daarentegen zegt: „*ad apostolicos nullus attingit*"; zijne onkunde in het Latijn in aanmerking nemende, meenen wij, dat deze schrijver niet de gevangenschap, maar alleen den moord van Joannes ontkent.

Paus, op wien hij later nogmaals terugkomt, zeggende: „onder de regering van Joannes X zag men vele teekenen, die voorspelden, welke rampen Italië en Rome *na zijn dood* treffen zouden".

Zien wij nu Joannes X op den Pauselijken troon. Zijne regering is zoo volstrekt in tegenspraak met den laster van Luitprand, dat zelfs nagenoeg allen, die Luitprand een blind vertrouwen schonken, niet konden nalaten, het verschil aan te wijzen tusschen 's Pausen troonsbestijging en zijne regering. Zoo zegt Sigonius: „in zijn bestuur gedroeg hij zich geheel anders, en de belangen der Kerk en van Italië heeft hij uitstekend behartigd (*mire utilis fuit*)" [1]). Pagi vereenigt zich met deze uitspraak en voert bovendien de woorden aan van Rubeus, die de daden van Joannes noemt: „roemrijk en voor gansch Italië allerheilzaamst (*ejus praeclare acta, omni Italiae hoc tempore admodum salutaria*)" [2]).

Inderdaad was de regering van Joannes X alles behalve de regering van een wellusteling. Naauwelijks op den troon verheven, ontwikkelt hij zijne mannelijke kracht; door zijn beleid vereenigt hij de onderling altijd verdeelde en elkander beoorlogende vorsten en bestuurders van Italië tegen den gemeenschappelijken vijand, de Sarracenen, die, sedert 60 jaren in Italië genesteld, dat land plunderden en overheerschten; hij begeeft zich persoonlijk naar het leger der verbondenen, om hun vertrouwen te vergrooten, hun moed aan te wakkeren, en behaalt eene dubbele, schitterende zegepraal: eene zege-

---

[1]) *Hist. de regno Italiae*, lib. VI, pag 152 (Hanoviae, 1613).

[2]) *Ad ann.* 912 et 928.

praal, door hem en door allen toegeschreven aan de tusschenkomst der HH. Apostelen Petrus en Paulus [1]).

Was hierdoor zijne regering een geluk voor Italië, zijn Pauselijk bestuur was, zegt Sigonius teregt, allerheilzaamst voor de Kerk. De weinige bescheiden der tiende eeuw, die tot ons gekomen zijn, toonen ons toch Joannes X als een Paus, die zijne blikken laat gaan over de gansche Christenheid en overal eene groote werkkracht ontplooit. Zijne gezanten treden in Conciliën op of zijn op andere wijzen werkzaam in Spanje, Frankrijk, Duitschland, Konstantinopel en Dalmatië, om vrede te stichten, misbruiken tegen te gaan en de kanons te handhaven; als opperregter beslist hij de verschillen of moeijelijkheden, ontstaan in Luik, Arles en andere bisdommen; hij zorgt voor de kerkelijke liturgie in Spanje en onder de Slavische Christenen [2]); hij boezemt dan ook aan allen eerbied in, en wij zien talrijke pelgrims uit Frankrijk en Engeland onder zijne regering naar Rome trekken, vorsten en bisschoppen zijn raad en uitspraak vragen [3]).

---

[1]) Luitprand zegt (II, 54): Visi sunt a religiosis fidelibus in eodem bello SS. Petrus et Paulus Apostoli; — bovengenoemde Benedictus: conflicta pugna, intercedente B. Petro Apostolo, Sarracenis interfecti sunt. De woorden van den Paus hooren wij later.

[2]) Den korten inhoud zijner brieven voor Slavonië vindt men bij Migne, CXXXII, 808, 809.

[3]) Het is onnoodig, hier ter plaatse dit alles te bewijzen; men kan daarvoor lezen Wensing, *De levens der Pausen*, die nagenoeg alles, wat wij hier aanstipten, meer omstandig verhaalt. Ten overvloede verwijzen wij naar het tweede gedeelte van dit opstel; daar spreken wij over de drie, aan Wensing onbekend gebleven brieven van Joannes X, die ons duidelijk doen zien, welken invloed die Paus uitoefende, met welk vertrouwen zijn raad werd ingeroepen, en bovendien hoe hij wel toegevend, maar tevens ordelijk en standvastig van karakter was.

Een Paus nu, door de overige schrijvers van dien tijd slechts geprezen, en in geen enkel opzigt gelaakt, die gedurende de veertien jaren zijner regering zóó bezorgd en werkzaam is voor het heil van Kerk en Staat en in zijn daden zoo groote mannelijke kracht ten toon spreidt, hij kan onmogelijk de verwijfde wellusteling zijn, die ons als Paus Joannes X door Luitprand geteekend is.

II. Niet weinig wordt deze overtuiging versterkt, als men onderzoekt, welk geloof Luitprand zelf in dit gedeelte van zijn schrijven verdient.

Vooreerst vragen wij: is hij in den waren zin des woords een tijdgenoot? Joannes X, gestorven in 928, besteeg den Pauselijken troon in 914, doch de onzedelijkheid, hem ten laste gelegd, zou, zooals straks blijken zal, ten minste een tiental jaren vroeger bedreven zijn, en in de allereerste jaren der tiende eeuw moeten gesteld worden. Luitprand nu was, toen zijn vader in 927 overleed, slechts een kind [1]), en wel een jong kind. Want nadat koning Hugo, aan wiens hof hij verkeerd heeft [2]), in 945 uit Italië verdreven was, wisten zijne ouders (moeder en stiefvader) hem eene betrekking te bezorgen aan het hof van Berengarius, koning van Lombardije [3]); doch toen hij drie jaar later in 948 uithoofde zijner kennis der Grieksche taal met een gezantschap naar Konstantinopel belast werd, stond hij nog onder de voogdij van zijnen stiefvader [4]).

Met hart en ziel overgegaan in de dienst van Otto I, destijds koning van Duitschland, schreef hij het tweede

---

[1]) Me parvulo derelicto. III, 24. [2]) IV, 1. [3]) V, 30.
[4]) Vitricum, cujus tunc sub cura degebam. VI, 3.

boek zijner *Antapadosis* (waarin het berigt over Joannes X voorkomt), omstreeks het jaar 959 en wel te Frankfort [1]); derhalve in een *vreemd land* en *eene halve eeuw* na de ergerlijke feiten, die men alleen op zijn gezag zou moeten aannemen.

En hoe kwamen die feiten ter zijner kennis? hij zelf verzekert, al wat hij verhaalt in de drie eerste boeken van zijn geschrift, slechts te weten door *mondelinge mededeelingen van anderen* [2])! Het is waar, hij noemt zijne berigtgevers: hoogst achtbare personen (*a gravissimis, qui ea creverant* — [i. e. *viderant*, aldus verklaart Pertz dit woord] — *viris audivi*). Doch wij hechten hier weinig waarde aan dergelijke betuiging: „ik heb het van achtbare mannen vernomen", eene betuiging, welke ook ieder lasteraar zal en *moet* doen, die geen ooggetuige geweest is en toch geloofd wil worden. Eindelijk pleiten de veelvuldige, ergerlijke en op stuitende wijze verhaalde feiten noch voor de achtbaarheid van Luitprand zelven, noch voor die zijner berigtgevers.

Zoo komen we tot eene *tweede* vraag: welk vertrouwen blijkt Luitprand te verdienen, wanneer wij zijn verhaal over Joannes X naar *vorm* en *inhoud* ontleden?

Luitprand wilde opzettelijk én koning Berengarius II én den Paus, vooral Joannes XII, verguizen; dit hopen wij later in een afzonderlijk opstel te toonen. Om dat doel te bereiken, spaarde hij zelfs den naam niet van beider vrouwelijke familiebetrekkingen: en zijne laaghartige uitdrukkingen verraden den lasteraar.

---

[1]) III, 1; daar althans begon hij zijn geschrift, welks drie eerste boeken zeker niet in Italië geschreven zijn. [2]) IV, 1.

Berengarius en diens gemalin Willa moeten vlugten naar Duitschland, de laatste in hoogst zwangeren staat (*partui vicina*) over den Vogelberg; Luitprand nu beklaagt zich er over, dat zulks haar gelukt en hem zelven alles moest tegenloopen: *qualiter montes tam asperos atque invios transire pedibus poterit* [*potuerit*], *satis mirari nequeo, nisi quia fortunas omnes adversas mihi fuisse certo scio*; verwenscht daarom die bergen: *imprecor montibus illis crudelibus, contra insuetum omnibus morem, facile eis iter praebentibus*; en stelt die verwensching in latijnsche verzen, aldus beginnende: *Improbe mons Avium* [1]).

Genoemde Willa, die weinige jaren nadat Luitprand schreef, met haren gemaal door keizer Otto I in gevangenschap naar Duitschland werd gevoerd, en, toen Berengarius in 966 te Bamberg overleed, nog vóór diens begrafenis den kloostersluijer aannam [2]), was vroeger Luitprand's koningin geweest, aan wier hof hij eene betrekking had bekleed. Haar beschuldigt hij van een overspelig leven, verhaalt spottend en met zigtbaar genoegen, op welke zonderlinge wijze zulks aan het licht kwam; hoe zij de verdenking van zich wist af te wenden, den overspeler, door omkooping van anderen, het leven trachtte te ontnemen, en toen zulks niet gelukte en de gansche zaak aan haren gemaal Berengarius bekend werd, hare toevlugt nam tot wigchelaars. Om nu tevens den koning te verguizen, zegt hij: *Utrum horum carminibus, an Berengarii sit adjuta* MOLLITIE . . . *domina*

---

[1]) V, 10, 11. [2]) *Continuator Chronici Reginonis*, ad ann. 966.

a Berengario MAGIS DILIGITUR [1]). De omstandigheden van het verhaal, de spottende toon, de schaamtelooze woorden, blijkbaar door hem met welbehagen gebezigd, doch die wij zelfs in het Latijn den lezer niet onder de oogen durven brengen, getuigen voor zijn onzinnigen haat, doch niet minder voor het lasterlijke der aantijging.

Op eene andere plaats zegt hij: Willa heeft door haar leven gemaakt, dat hare moeder niet de slechtste aller vrouwen is geweest (*omnium mulierum nequissima*), en, om dan insgelijks den naam van Willa's moeder, een markgravin van Toskane, te bezoedelen, verhaalt hij een voorval, dat hare hebzucht moet bewijzen, maar waaraan weder eene schaamtelooze geschiedenis verbonden is, door hem eerst in proza, daarna in verzen medegedeeld [2])!

Ook de stiefmoeder van Berengarius, Ermengarda, gravin van Ivrea, moest in Luitprand's haat tegen Berengarius betrokken worden. Zij was, volgens hem, eene allerontuchtigste vrouw, die zich ophield niet alleen met vorsten, maar ook met het gemeene volk: *carnale cum omnibus, non solum principibus, verum etiam ignobilibus, commercium exercebat* [3]).

Luitprand nu bezigt in het verhaal [4]), welks vertrouwbaarheid wij onderzoeken, dergelijke diep verlagende uitdrukkingen tegen de bloedverwanten van Paus Joannes XII, onder wiens regering hij zijne *Antapodosis* schreef: want Marozia was de grootmoeder; de oudere Theodora de overgrootmoeder van dien Paus. Theodora en hare beide dochters behoorden tot de aanzienlijkste vrouwen van

---

[1]) V, 32. [2]) IV, 10, 11. [3]) III, 7. [4]) II, 48

Rome. Volgens Damberger [1]) huwde zij met Adelbert II, den magtigen en rijken vorst van Toskane; zeker is het, dat hare dochter Marozia eerst huwde met den markgraaf Alberik van Tusculum (Frascati), daarna met Guido, zoon van voornoemden Adelbert van Toskane en voor de derde maal met koning Hugo. De heerschzuchtige invloed dezer vrouwen, vooral van Marozia, die Joannes X deed gevangen nemen, waarschijnlijk zelfs vermoorden [2]), heeft ongetwijfeld veel kwaad te Rome gesticht; doch hoe spreekt Luitprand over haar? hij noemt Theodora de moeder: *scortum impudens*; hij noemt, hetzij de oudere, hetzij de jongere Theodora: *meretrix satis impudentissima*, welke langen tijd met Joannes van Ravenna boeleerde: *hunc scortari solum non voluit, verum post etiam atque etiam compulit*, en hem eindelijk op den H. Stoel verhief: waarom? *ne amasii sui ducentorum miliariorum interpositione, quibus Ravenna sequestratur Roma, rarissimo concubitu potiretur*; beide dochters, zegt hij, overtroffen hare moeder in ontucht: *non solum coaequales, verum etiam Veneris exercitio promptiores*; en hoewel hij te dezer plaatse Marozia wel lastert, doch zonder een smadelijk woord te bezigen, wanneer hij haar een *adulterium nefarium* met Paus Sergius toedicht, noemt hij haar

---

[1]) *Synchronistische Geschichte*, IV, 99, 171.

[2]) De oorzaak der veete tusschen Joannes X en Marozia wordt door Wensing, blz. 143, Damberger, S. 510, en anderen gezocht in een verzet van den Paus tegen het huwelijk van Marozia met Guido, uit hoofde van een, men weet niet welk, huwelijksbeletsel. Wij zijn meer geneigd, aan eene andere reden te denken: de Paus had de magt van haar eersten gemaal Alberik, weten te fnuiken en dezen uit Rome verdreven. Vgl. Luitprand III, 43 en Benedicti, S Andreae monachi, *Chronicon*, 29.

elders *scortum* [1]), *scortum impudens* [2]), *meretrix* [3]), gewaagt van haar huwelijk met koning Hugo als van een *incestus concubitus* en vervaardigt daarover een vijftiental smadelijke verzen [4]). Spreekt uit dit alles niet ten duidelijkste een verachtelijke haat, welke den schrijver alle geloofwaardigheid doet verliezen?

Beschouwen wij, na deze aanmerking op *vorm* en *bewoordingen*, nu ook den *inhoud* van Luitprand's verhaal.

Volgens Luitprand werd Joannes X, toen hij nog een eenvoudig geestelijke was, als gezant naar Rome gezonden door zijn aartsbisschop, Petrus van Ravenna. Deze Petrus heeft nooit bestaan, zegt men [5]), onzes inziens, teregt; de bloote mogelijkheid echter, dat hij wél bestaan heeft, doch, om de kortstondigheid van zijn bestuur, in de geschiedenis van Ravenna onvermeld is gebleven, doet ons deze zaak voorbijgaan. Zooveel te meer vragen wij aandacht voor het volgende.

Luitprand verhaalt: „Joannes werd te Rome aartsbisschop van Ravenna gewijd; toen evenwel, na een kort tijdsverloop, de Paus die hem gewijd had, overleed, werd hij door Theodora, welke zijn bijzijn niet ontberen kon, op den Pauselijken troon gebragt."

Joannes was derhalve slechts *korten tijd* aartsbisschop

---

[1]) III, 18. [2]) III, 44. [3]) III, 43 et 44.

[4]) Koning Hugo zou een halve broeder van Guido geweest zijn, van dezelfde moeder Berta, die hertrouwde met Adelbert van Toskane. Doch met zekerheid is Guido's moeder niet bekend. Luitprand deelt een destijds verspreid gerucht mede — dat hij tegenspreekt — volgens hetwelk Guido een door Berta ondergeschoven kind was, omdat zij geen zoon schonk aan haren gemaal Adelbert. In ieder geval is Hugo te Rome gehuwd met Marozia, die destijds de magt in Rome in handen had en, zeker, zoo noodig, dispensatie voor haar huwelijk heeft weten te verkrijgen

[5]) Wensing, blz. 126.

van Ravenna (*modica temporis intercapedine*) en werd toen de opvolger van den Paus, die hem tot aartsbisschop had gewijd, derhalve van Paus Lando [1]), wiens regering begon in October 913 en eindigde in April 914: want in dezelfde maand nog van 914 besteeg Joannes X den H. Stoel.

Intusschen Paus Lando wijdde Joannes niet tot aartsbisschop van Ravenna; *eerste* onwaarheid in het verhaal van Luitprand. Geschiedde die wijding dan door Lando's voorganger, Anastasius III, die van Augustus 911 tot October 913 regeerde? Evenmin; zij geschiedde door Sergius III, die den troon beklom in Mei 904 en stierf in Augustus 911. Doch wederom vragen wij: werd Joannes aartsbisschop in het begin of op het einde der regering van Paus Sergius? Het zekere antwoord luidt: in het allereerste begin; want Joannes was reeds werkzaam als aartsbisschop van Ravenna in Julij 905. Negen jaar lang zetelde hij derhalve in die stad, en dus niet „slechts *korten tijd*"; *tweede* onwaarheid in het verhaal van Luitprand. Een en ander gaan wij bevestigen.

Rubeus (Rossi), geboortig van Ravenna, schreef in het Latijn de geschiedenis zijner vaderstad (te Venetië in 1572 door Aldus uitgegeven) en maakte daarbij gebruik van de openbare registers. In die geschiedenis over onzen Joannes sprekende, zegt hij op het jaar 905 [2]): „Joannes bestuurde zorgvuldig de goederen van het aartsbisdom, en heeft in dit jaar (hetwelk in de *door ons gelezene* en in die eeuw vervaardigde openbare registers genoemd

---

[1]) Blind vertrouwende op Luitprand berichten dit dan ook Baronius ad ann. 912 en Fleury, LIV, 49.

[2]) Lib. V, pag. 253 (opgaaf van Pagi).

wordt: het *tweede* jaar van Paus Sergius), den 15den Julij der *achtste* indictie, vele zaken geregeld en tot den vorigen regtstoestand teruggebragt (*multa composuit, et ad veterem ditionem adduxit*): uit andere dokumenten, in Lombardisch schrift geschreven, blijkt, dat hij zulks insgelijks in de volgende jaren geregeld volhield (*in sequentibus, nusquam interruptis, annis*)". — Het *tweede* jaar van Sergius en de *achtste* indictie wijzen beiden het jaar 905 aan. — Onder die dokumenten was er één, waarin „Heldebertus en Bertha, echtelieden, eene schenking doen aan Joannes, aartsbisschop van Ravenna, en aan zijne kerk, in het achtste jaar van Sergius, de veertiende indictie": derhalve in 911. Eindelijk zegt hij, dat er melding gemaakt wordt van Paus Lando „in de registers, geschreven door Joannes, aartsbisschop van Ravenna, den 5den Februarij der tweede indictie", dat is, in 914.

Wij hebben geen moeite gedaan, om het boek van Rubeus magtig te worden; vooreerst, omdat Pagi ons zijne woorden letterlijk geeft [1]); ten andere, omdat hetgeen wij bewijzen wilden, ook door Pertz bevestigd wordt. Deze geleerde schrijft in een aanteekening op het verhaal van Luitprand: „Bij Fantuzzius, D. I, komt Joannes voor als aartsbisschop in de charters van Ravenna van 15 Julij 905 en van 4 September 911" [2]). De leugenachtigheid van Luitprand's mededeeling is met geen mogelijkheid te ontkennen.

Wanneer wij nu ten slotte nog wijzen op de zorg en

---

[1]) Ad ann. 903, 910 et 912. Het is wel te verwonderen, dat Pagi bij het overnemen dier woorden niet op de gedachte gekomen is van Luitprand's geloofwaardigheid te betwijfelen en te onderzoeken.

[2]) Bij Migne, CXXXVI, 827.

werkzaamheid, blijkens de zoo even gemelde registers, door Joannes getoond in het bestuur van zijn aartsbisdom, waarvoor ook Flodoard getuigt in zijn vers: *Rexerat ille Ravennatem moderamine plebem*, dan blijkt uit alles ontegensprekelijk, dat Paus Joannes X door Luitprand onbeschaamd is gelasterd. De brieven, die nu ter sprake komen, strekken zijdelings tot nadere bevestiging [1]).

II.

De brieven van Joannes X, door Dr. Floss aan een handschrift van Trier ontleend en in 1858 in het licht

---

[1]) Een enkel woord schrijven wij hier betrekkelijk eene andere beschuldiging tegen Paus Joannes. — Frankrijk was in opstand gekomen tegen Karel den Eenvoudige, die gevangen werd genomen door Heribert, graaf van Vermandois: Rudolf van Bourgondië werd tot koning uitgeroepen. In dien tijd stierf de aartsbisschop van Rheims; graaf Heribert liet nu zijn eigen zoon Hugo, nog geen vijf jaar oud, door geestelijkheid en volk tot aartsbisschop kiezen, die keus door koning Rudolf bevestigen, en vroeg en verwierf ook de goedkeuring van den Paus. Baronius (ad ann. 925) en anderen maken hiervan een zware grief; doch ten onregte. Vooreerst zorgde de Paus voor de geestelijke belangen; want hij droeg, volgens Flodoard (*Hist Eccl. Rem.* IV, 20), de geestelijke verzorging van het aartsbisdom op aan Abbo, bisschop van Soissons. Ten andere had hij reden, om zulken *voorloopigen* toestand in het aartsbisdom te gedoogen: inschikkelijkheid namelijk in deze zaak voor den graaf van Vermandois, ten einde hem in eene andere zaak met zooveel te meer kracht tot zijn pligt te brengen, wat den Paus gelukte. Immers hij gebood aan Heribert op straf van excommunicatie, den wettigen koning Karel uit de gevangenis te ontslaan en op den troon te herstellen, aan welk gebod Heribert zich onderwierp: aldus Flodoard (ib. IV, 21). — Onnaauwkeurig is Wensing, die zegt (blz. 126): „Flodoard was *zeer ontevreden*, dat Paus Joannes den vijfjarigen Hugo ... op den bisschopstoel van Rheims bevestigde." Geen enkel woord van afkeuring of ontevredenheid *tegen den Paus* leest men bij dien schrijver; wél was deze ontevreden *tegen voornoemden graaf*, die hem zelven en sommige anderen beroofd had van kerkelijke beneficiën.

gegeven, veroorloven ons een blik te werpen in het karakter van dien Paus. Afkeer van zedeloosheid, zorg en werkzaamheid zoowel voor de algemeene als de bijzondere belangen der geloovigen, liefde voor orde en regel, eene mannelijke kracht om die te handhaven, gepaard aan eene wijze toegevendheid, waar deze plaats kon vinden, spreken duidelijk uit die brieven. Tegelijk toonen zij ook den eerbied, met welken men den Paus bejegende en tot zijn troon naderde, om zijne beslissing in geschillen, zijn raad en oordeel in moeijelijkheden, het geweten rakende, te vragen.

In de drie brieven antwoordt de Paus op het schrijven van Heriman, aartsbisschop van Keulen, aan wien ook een vierde brief, reeds vroeger uitgegeven [1]), gerigt is. Daar de aanhef luidt: *Joannes episcopus, servus servorum Dei*, zonder vermelding van naamcijfer, zou men uit dien hoofde kunnen denken aan Joannes IX, die Paus was van 898 tot 900; want Heriman was aartsbisschop van 890 tot 925. Het zal echter, bij elken brief afzonderlijk, gemakkelijk blijken, dat zij niet door dien Paus, maar door Joannes X geschreven zijn.

De aanhef van den *eersten* brief behelst 's Pausen dank voor de gevoelens van verknochtheid aan den H. Stoel, door Heriman in zijn schrijven betuigd; en 's Pausen beste wenschen, in allerhartelijkste woorden uitgedrukt, voor het lang levensbehoud en de toekomstige belooning van dien prelaat. Na dien aanhef gaat Joannes over tot het beantwoorden der twee hem gestelde vragen.

Een zekere Beringerus was schuldig aan broedermoord,

---

[1]) Labbe, IX, 574.

doch had zich aan de gestrenge boete, hem volgens de gewoonte dier dagen voorgeschreven, nederig onderworpen. Hij verzocht nu in een brief aan den Paus om opheffing of verzachting dier boete, welke brief waarschijnlijk door den aartsbisschop zelven, met een begeleidend schrijven was opgezonden. Daaromtrent antwoordt nu de Paus aldus:

„Wat dien rampzaligen broedermoorder aangaat, over wien gij ons raadpleegt, wij zijn buiten staat met woorden uit te drukken, welke droefheid en smart wij gevoeld hebben, te meer daar ons voortdurend uit verschillende landen ongehoorde buitensporigheden ter oore komen en gruwelijke zonden en misdaden van velen, met wie wij, daar op ons de zorg voor hen zoowel als de dagelijksche zorg voor allen rust, begaan zijn, en deernis en medelijden moeten hebben. En daarom, zeer geliefde, indien Beringerus de door u opgelegde boete zóó bereidwillig, gelijk gij ons schrijft, heeft aangenomen, en met een rouwmoedig hart en vernederden geest door vasten en aalmoezen heeft trachten te volbrengen, reik hem alsdan genadig de hand van ontferming; want de boetvaardigheid wordt geschat, niet zoozeer naar gelang van het aantal jaren, als wel naarmate van de rouwmoedigheid des harten, de droefenis van den geest en de uit leedwezen gestorte tranen. Er staat immers geschreven: *God veracht geen vermorzeld en vernederd hart;* en de H. Apostel Petrus, bij wiens graf wij onwaardigen op den troon gezeteld zijn, heeft, spoedig na zijne verloochening, van den Heer vergiffenis verworven, omdat hij door zeer bitter te weenen, zijne misdaad had uitgewischt. Wij onwaardigen, die zijne plaats bekleeden, onttrekken

ons daarom niet aan hen, die met een vermorzeld hart boete doen, en eerbiedig en onder rouwmoedige tranen ontferming vragen; zoodat wij ons hart voor hen niet sluiten, voor wie onze Heer J. C., zonder dat zij het verdienden, zijn kostbaar bloed vergoten heeft.

„Wat de zamenleving betreft met zijne nog jeugdige echtgenoote, welke, naar gij schrijft, hij en zijne ouders vragen, dat ze hem worde toegestaan, opdat zij niet in den poel der ontucht vallen; zoo iets weigeren wij niet aan allen, maar alleen aan hen, die hun ligchaam niet zóó gekastijd hebben, gelijk hij gedaan heeft; want het is noodig, dat men hun, die zich door de vreeze Gods niet hebben laten afschrikken van het ongeoorloofde, onthouding in het geoorloofde voorschrijft. Om die reden, daar voornoemde persoon, van het oogenblik af, waarop hij zich aan de boetedoening onderworpen heeft, zooals zijne woorden ons te kennen geven, zich van zijne eigene vrouw heeft onthouden, vergunnen wij hem thans, met haar overeenkomstig Gods gebod zamen te leven. Ook staan wij hem het gebruik van paard en rijtuig toe; wij veroorloven hem, de kerk binnen te treden, zoo hij in het volbrengen der kerkelijke boete volhardt; het eten van vleesch en drinken van wijn, hem door u voor een bepaalden tijd verboden, vergunnen wij hem op de Zondagen en feesten der heiligen; en zijn dienstknecht zal het vrijstaan, gewapend voor hem uit te gaan, wanneer hij te paard rijdt, ten einde hem tegen zijne vijanden te beschermen. Dat alles veroorloven wij hem uit goedertierenheid, ter wille van den H. Apostel Petrus, tot wiens graf hij zijne toevlugt genomen heeft."

Ziet men uit bovenstaande regelen, welke droefheid

Joannes X gevoelt over het zedebederf zijner dagen, en hoe hij in dit onderhavige geval toegevend is voor den rouwmoedigen zondaar, wij zien tevens, met welke gestrengheid hij de kanons handhaaft: want de boetedoening; waarin hij hier verzachting toelaat, was dezen Beringerus — blijkbaar een edelman — wel gedeeltelijk door den aartsbisschop, maar voor een gewigtig deel door den Paus zelven overeenkomstig de kanons voorgeschreven; zooals blijken zal uit de laatste woorden van den tweeden brief.

Ten slotte geeft de Paus het volgende, voor de geschiedenis niet onbelangrijke antwoord op eene andere vraag des aartsbisschops:

„Gij hebt mij naar mijne gezondheid gevraagd en naar den rustigen staat dezer heilige stad Rome. Door Gods goedheid, hoe onverdiend ook, en door de voorspraak uwer gebeden bevinden wij ons in volmaakten welstand. Zijne barmhartigheid heeft toegestaan, en wel door tusschenkomst der HH. Apostelen [1]), dat de Sarracenen, die 60 jaar lang dit land verwoest en als hun eigendom bezeten hadden, door mij, hoewel een zondaar, en door den strijd, dien ik gevoerd heb, verslagen zijn; ik moest mij zelven persoonlijk voor het heil der Christenen blootstellen, tot tweemaal toe persoonlijk een gevecht leveren en den schat der Kerken Gods onder de Christenen, die ons te hulp kwamen, verdeelen. Zie, zeer vele gevangenen, gedurende een aantal jaren in ellende gedompeld, zijn vreugdevol in hun vaderland teruggekeerd; de vroe-

---

[1]) *Beatissimis scilicet apostolis intercedentibus:* men vergelijke hierboven blz 146

ger verwoeste kerken worden herbouwd en weerklinken dagelijks van lofzangen tot God; de gansche aarde verheugt zich en dankt den Almagtige, die hen, welke op Hem vertrouwen, niet verlaat, en door mij onwaardige Zijne barmhartigheid heeft voltrokken, welke Hij beloofd heeft aan degenen, die in Hem hunne hoop stellen."

Uit dit slot van den brief blijkt met zekerheid, dat hij door Joannes X geschreven is, die, door het verslaan der Sarracenen in 916, Italië en het Christelijk Europa gered heeft. Nog onder den levendigen indruk der behaalde overwinning, en bij gevolg in genoemd jaar, of kort daarna schijnt de brief — en naar het ons voorkomt — persoonlijk door den Paus gesteld te zijn.

Ook de *tweede* brief is een schrijven van denzelfden Paus. Na ook daarin zijnen dank aan Heriman gebragt te hebben voor de betuigde gevoelens van verknochtheid aan den H. Stoel, schrijft Joannes:

„Gij moet weten, dat de zeer eerwaarde bisschop Radboud, bij zijnen togt naar de graven der HH. Apostelen, in onze tegenwoordigheid verschenen is tegelijk met de gezanten van graaf Meginhard. Zijne klagten hebben wij met belangstelling aangehoord en hem onze deelneming betoond. De zaken schikkende hebben wij er op aangedrongen, dat er wezenlijke vrede en eendragt tusschen hem en Meginhard zou bestaan; en uit liefde tot den Almagtige hebben wij ons zelve tot middelaars tusschen hen gesteld, ten einde alle ergerlijke twisten tusschen hen voor het vervolg te voorkomen" [1]).

---

[1]) De Ratbode reverendissimo episcopo noverit vestra dilectio, quia limina beatorum apostolorum adiens, ante nostram venit praesentiam coram missis Megunthardi comitis. Querimonias ejus libenter audivimus et ei com-

De hier genoemde bisschop is buiten eenigen twijfel de bekende heilige bisschop van Utrecht, over wien als suffragaan der Kerk van Keulen, de Paus schrijft aan den aartsbisschop van laatstgenoemde stad. Radboud bestuurde Utrecht onder Joannes IX zoowel als onder Joannes X: de vraag is dus noodig, wie dezer twee Pausen was de steller van onzen brief?

Radboud zelf heeft in eene korte aanteekening [1]) den tijd aangegeven, waarop hij bisschop werd. Hij schrijft: „In hetzelfde jaar 900, evenwel nog vóór de verwisseling der Epakten, werden Fulco, aartsbisschop van Rheims en koning Zwentibold gedood; slechts weinige dagen te voren (*non multis antea diebus*), werd ik aan de dienst der Utrechtsche Kerk verbonden". Zwentibold sneuvelde den 13 Augustus [2]), Fulco werd vermoord den 17 Junij van dat jaar [3]). Daar Radboud nu *slechts weinige dagen te voren* bisschop werd, zoo moeten wij zijne verheffing in de eerste helft van Junij 900 stellen [4]). Paus Joannes IX stierf in

---

patientes condoluimus, atque inter illum et Meginhardum, ut pax vera et concordia esset, ordinantes monuimus, et pro amore omnipotentis Dei nosmetipsos inter illos mediatores posuimus, ut nulla jam ulterius inter eos scandala aut jurgia inessent.

[1]) Medegedeeld door W. Heda, in zijne korte levensschets van Radboud.

[2]) Reginonis *Chronicon*, ad ann. 900.

[3]) Blijkens zijn grafschrift, vermeld door Flodoard, *Hist. Eccl. Rem.* IV, 10.

[4]) Moll, *Kerkgesch.* I, 267 en Mabillon, *Acta SS*, VII, 27 gronden beiden zich op deze zelfde aanteekening van Radboud, en verschillen, zonderling genoeg, niet alleen van ons, maar ook van elkander, wat de gevolgtrekking aangaat. Volgens den eerste werd Radboud bisschop „omstreeks *den aanvang van Augustus* des jaars 900, weinige dagen vóór den dood van koning Zuentebold"; Fulco en Zwentibold worden in één adem genoemd, derhalve, dunkt ons, vordert de zinsnede, Radboud's verheffing weinige dagen ook vóór Fulco's dood te stellen. Mabillon zegt

de allereerste dagen van Augustus 900 [1]), toen Radboud derhalve nog slechts weinige weken bisschop was.

Daarom mag men den brief niet aan Joannes IX toeschrijven; het verschil tusschen den bisschop en den graaf, dat toch zeker eenig tijdsverloop doet veronderstellen, de daarop gevolgde reis naar Rome, de behandeling aldaar in 's Pausen bijzijn, dit alles kon niet plaats hebben in zoo korten tijd: derhalve was de Paus Joannes, die den brief schreef, de *tiende* van dien naam. Het slot van den brief zal dit nog eenigzins bevestigen.

De togt van bisschop Radboud naar Rome is eene bijzonderheid in onze kerkgeschiedenis, welke tot dusverre onbekend bleef; ook in het leven van dien heiligen kerkvorst [2]) wordt er geen melding van gemaakt; en toch is zij verre van onbelangrijk. De reizen naar Rome der Utrechtsche prelaten, Willibrord en Bonifacius, zijn bekend; doch verder ziet men, eeuwen lang, nergens eenig blijk van *innige* betrekking tusschen Rome en den Utrechtschen bisschop, wat voorzeker verklaard kan worden door het gebrek aan oude bescheiden; totdat we nu eindelijk, geheel onverwacht, bisschop Radboud bij de graven der Apostelen aantreffen.

Aanleiding tot dien pelgrimstogt gaf een geschil met

---

daarentegen: „bijgevolg werd Radboud bisschop tegen het einde van 899", welke gevolgtrekking zeker onjuist is. Waarschijnlijk heeft laatstgenoemde het oog gehad op het *Chronicon* van Regino, waar op het jaar 899 het overlijden gemeld wordt van den Utrechtschen bisschop „Odilbald, een heilig man, in wiens plaats gesteld is Radboud, een eerwaardig prelaat": stelt men krachtens deze woorden den dood van Odilbald teregt in 899, zij vorderen niet, dat men de opvolging door Radboud in hetzelfde jaar laat plaats grijpen.

[1]) Pagi, ad ann. 900, berekent dit met groote uitvoerigheid.

[2]) Bij Mabillon, *Acta SS.* VII, 28—32.

graaf Meginhard, over hetwelk ons overigens niets bekend is, en het is reeds veel, dat we iets over gezegden graaf kunnen berigten. Dr. Floss, de uitgever der brieven, die nagenoeg geen onderzoek instelt over tijd en inhoud der brieven, noemt hem eenvoudig „een Vlaanderschen graaf" [1]); het *Chronicon* van Regino geeft ons andere en betere inlichting. Daar lezen we op het jaar 881, dat Everard de Sakser, zoon van graaf Meginhard in een gevecht bij Nijmegen door de Noormannen gevangen genomen en door zijne moeder voor groot losgeld werd vrijgekocht; en op het jaar 898, dat hertog Everard, zoon van Meginhard, door den Fries Waltger, zoon van Gerulf, werd omgebragt, en dat zijn hertogdom door den keizer aan zijn broeder Meginhard geschonken werd. Deze laatste Meginhard was de graaf, met wien bisschop Radboud in geschil kwam, een edelman, en dus, gelijk zijn broeder, van Saksischen oorsprong. Alleen zou men kunnen vragen: is *graaf* Everard uit het eerste berigt wel dezelfde persoon, die in het tweede *hertog* Everard heet? Doch de omstandigheid, dat Everard's moordenaar een zoon van den Fries Gerulf was, lost, meenen wij, die vraag volkomen op. Deze moord was eene wraakoefening, over welker aanleiding Regino een uitvoerig berigt geeft op het jaar 885. Godfried, koning der Noormannen, aldus verhaalt hij, had zich laten doopen, onder voorwaarde, dat keizer Karel de Dikke hem het bestuur over Friesland zou opdragen; doch later tegen dien keizer willende opstaan, liet hij hem een listig verzoek doen door zijne gezanten, onder wie de Friesche graaf Gerulf

---

[3]) In zijn Duitsch werk, S. 130.

genoemd wordt. List met list beantwoordende, overlegt de Keizer met Hendrik, een zijner dienaren, en zendt dezen met den aartsbisschop van Keulen als onderhandelaars naar Godfried. Een onderhoud heeft plaats in de Betuwe bij het tegenwoordige Herwen. Den tweeden dag weet Hendrik den aartsbisschop onder zeker voorwendsel te verwijderen, zeggende, dat hij middelerwijl met Godfried zal handelen over de zaken van *graaf* Everard, die zich te beklagen had over onregt, tegen zijn bezittingen door Godfried gepleegd. Heimelijk spoort hij nu Everard aan, om in het te houden mondgesprek Godfried neer te vellen; werkelijk brengt Everard den eersten stoot toe, anderen voltooijen zijn aanval, Godfried sneuvelt, „en alle Noormannen", zegt Regino, „die in de Betuwe gevonden werden, worden omgebragt". Naar ons vermoeden zal ook Gerulf onder de verslagenen behoord hebben; en zijn zoon Waltger zal dan zijn dood en dien van koning Godfried en der overige Noormannen door de vermoording van Everard gewroken hebben.

De drie berigten van Regino, gelijk men ziet, hangen zamen. Op grond daarvan schrijven wij aan Everard's broeder Meginhard niet alleen een Saksischen oorsprong toe, doch meenen bovendien zijne bezittingen — niet met Dr. Floss in Vlaanderen, maar — in de Betuwe of de omstreken daarvan te moeten zoeken [1]), door welke omstandigheid zich tevens gereedelijk laat verklaren, hoe er tusschen hem en den Utrechtschen bisschop een geschil kon ontstaan.

---

[1]) Arend, *Gesch. des Vad*, I, 403, spreekt van de *Villa Meginhardi*, negen mijlen verder (dan Duurstede) den Rijn op, en teekent aan: „De *Villa Meginhardi* houden eenigen voor *Rhenen*."

In het verdere gedeelte van den brief beantwoordt de Paus eenige vragen, hem door den aartsbisschop gedaan betrekkelijk de boete, welke voor sommige misdrijven moet worden opgelegd. Zijne uitspraak is zeer gestreng, doch geschiedt met beroep op het kerkregt van dien tijd. De laatste dier vragen betreft vader- en broedermoorders. „Wat kunnen wij", zegt Joannes, „daaromtrent anders beslissen, dan hetgeen de heilige kanons voorschrijven, die u genoeg bekend zijn? Hun gansche leven moeten zij als boetelingen in groote rouwmoedigheid doorbrengen, en tevens zullen zij nooit meer de wapenen mogen dragen, noch mogen huwen of als gehuwden zamenleven met hunne echtgenooten". Deze laatste beslissing deelen wij daarom mede, wijl wij met Dr. Floss verband meenen te zien tusschen haar en de beslissing, ten gunste van den broedermoorder Beringerus, in den eersten brief gegeven. Om de volbragte boete schijnt de Paus de gestrenge uitspraak van zijn eerste schrijven verzacht te hebben. Ook uit dien hoofde zou de tweede brief aan Joannes X toegekend, en tevens in tijdsorde vóór den eersten gesteld moeten worden.

Is Joannes X de auteur ook van den *derden* brief? Slechts één woord vonden we, waarop we die meening kunnen gronden. De schrijver spreekt bij den aanhef over den ouderdom, die Heriman verzwakt: *de vestra sospitate, quanquam senio urgente debilitata*; aldus kon Joannes IX moeijelijk schrijven, omdat Heriman dezen Paus 25 jaar overleefde, wèl Joannes X.

De brief zelf getuigt wederom, hoe Joannes X een man van orde was, en dat hij die krachtig handhaafde. Heriman had reeds in 890 het *pallium* ontvangen van Ste-

phanus V, hetwelk hij dragen mogt alleen op de volgende dagen: de feesten van Kersmis en Paschen, van Maria Hemelvaart, de HH. Apostelen en Joannes den Dooper, alsmede op Kerkwijding en den verjaardag zijner bisschopswijding [1]). Na vele jaren vroeg hij nu tusschen 914 en 925 verlof aan Joannes X, om het te mogen dragen op *alle* feestdagen. „Groot is onze liefde voor u," antwoordt de Paus aan den grijzen aartsbisschop, „maar uw verzoek durven wij niet inwilligen; want zoo iets is door onze voorgangers nooit veroorloofd en door den H. Paus Gregorius ten stelligste verboden." Deze weigering, op zoodanigen grond gedaan aan een ouden prelaat, die aan den H. Stoel verknocht was, valt nog meer in het oog, als wij haar vergelijken met de handeling van Agapetus II, een voortreffelijken Paus; van dezen toch lezen wij, dat hij omstreeks het jaar 954 aan den Keulschen aartsbisschop Bruno veroorloofde het *pallium* te dragen „tegen de gewoonte in, *zoo dikwerf hij verkoos*" [2]).

De wijze gematigdheid van Joannes X spreekt duidelijk uit het slot van zijn brief. De aartsbisschop had hem geschreven over een priester, die een moord had begaan, en gevraagd, of hij aan dien priester het uitoefenen der heilige bediening mogt toestaan. De Paus wijst allereerst op de kerkelijke kanons, en zegt dan, aan Heriman's beslissing over te laten, of na verloop van tijd zulks veroorloofd kan worden, omdat deze het ge-

---

[1]) Aldus in den brief van Stephanus V, ook voor het eerst door Floss uitgegeven (die hem ten onregte Stephanus VI noemt), pag. 113—116.

[2]) „Praeter consuetudinem... quoties vellet"; *S Brunonis Vita*, bij Migne, CXXXIV, 960.

drag van dien priester kent, hem meer onder de oogen heeft en zijne bekeering beter kan beoordeelen. Na vervolgens, met beroep op vele plaatsen der H. Schrift, gesproken te hebben over Gods barmhartigheid jegens den berouwvollen zondaar, besluit hij aldus: „Geliefde broeder, ziet gij hem zijne zonden door tranen uitwischen, twijfel er dan niet aan, dat hij bij God genade gevonden heeft; en ziet gij hem *volharden* in geween en rouwmoedigheid des harten, wees dan genadig; reik hem *na drie jaren* de hand uwer goedertierenheid, en weiger hem geene barmhartigheid: daar God een vermorzeld en vernederd hart niet verstoot".

Onnoodig is het, nog breeder aan te toonen, welk gunstig licht ook deze brieven verspreiden over den persoon en het karakter van Joannes X, en hoe zij alzoo eene nieuwe bevestiging geven aan onze, toch reeds volledig bewezene stelling, dat namelijk Luitprand dien Paus allerschandelijkst gelasterd heeft.

Ten slotte het volgende. Het onbepaald vertrouwen, door vroegere Katholieke schrijvers aan Luitprand geschonken, is grootendeels te wijten aan *eene verkeerde lezing*. Eene aandachtige studie der aanteekeningen van Pertz over de verschillende handschriften, en oplettendheid op de afwijkende lezingen, voorkomende op de plaats, waar Luitprand over Joannes X spreekt, en behalve dezen Paus, ook Sergius III en Joannes XI lastert, bragten ons tot deze merkwaardige ontdekking. Luitprand noemt aldaar Theodora eene „meretrix satis impudentissima", en voegt hierbij: *ut testatus sum, gelijk ik reeds getuigde.* Aldus staat in het handschrift, door Pertz

een *autograaf* van Luitprand genoemd [1]). Van de overige handschriften is er slechts één, waarin men eene afwijking vindt, en leest: *ut testatur sua*, wat geen zin heeft. Juist dit handschrift werd gevolgd bij de eerste uitgaaf van 1514, waarin men echter, om dien onzin weg te nemen, liet drukken: *ut testatur vita.* Nog meer werd dit gewijzigd in latere uitgaven, waarin staat: *ut testatur vita ejus, gelijk haar leven getuigt.* Deze verkeerde lezing, overgenomen door Baronius, voerde tot de VALSCHE meening, dat er eene *levensbeschrijving* van Theodora bestaan, en Luitprand daaraan de ergerlijke bijzonderheden over voornoemde Pausen ontleend had. Baronius beklaagt de eeuw, waarin men de levensbeschrijving van zoodanige vrouw vervaardigde, en Muratori onderzoekt, bij welke gelegenheid zulks geschiedde!!

Warmond, 29 Julij 1883. C. J. M. BOTTEMANNE.

---

[1]) De meening van Pertz, dat dit handschrift een *autograaf* zou zijn, wordt, dunkt ons, met grond tegengesproken door Damberger, *Kritik zum vierten Bande*, 108.

GOETHE'S FAUST IN ZIJN ONGELOOF.

Vóór weinige jaren heeft onze hooggevierde dichter J. J. L. Ten Kate zijnen landgenooten eene vertaling van het eerste deel van Goethe's Faust geschonken, en zelfs dat „afgrijs'lijk schoon gedenkteeken van Goethe's macht" [1]) ging de krachten niet te boven van den dichter, wiens „spelemeien met de taal en wiens weelderigheid van vor-„men" [2]) alom wordt gevierd. De zanger echter van Gods heerlijke schepping, die zoo vaak uit het zichtbare tot den Onzichtbare was opgestegen, wilde zijn vertaling van den Faust den eenvoudige in den geloove niet toezenden, zonder, naast het oordeel van anderen, ook dit zijn eigen oordeel aangaande den Faust neer te schrijven:

„Faust is en blijft een getuigenis voor het geloof. In den „persoon van Faust zien wij waarheen ook de verhevenste „menschengeest, die het leven en het licht en de kracht in „zich zelven zoekt, komen moet; — in hem zien wij ook „welk een macht zelfs een flauw overgebleven gevoel van „vroeger verkeer met God op de ziel nog oefent. Dat drijft „hem, wien het om waarheid te doen is, zich vast te sluiten „aan het middenpunt van het Eeuwige persoonlijke Leven: „het Geloof! Wie zulke waarheden erkend heeft, als er in „den Faust zijn neergelegd, moet als hij met ernst naar waar-

[1]) Mr Isaac da Costa. [2]) Schimmel.

„heid zoekt, gedreven worden, òf tot geloof, òf tot wanhoop,
„òf — als het hem niet ernstig om waarheid te doen is —
„tot doodelijke onverschilligheid."

Deze getuigenis is ons dierbaar in den man van het vrije onderzoek, en waarheid is haar grondslag. Die getuigenis willen wij dan ook trachten toe te lichten, door in de hoofdtrekken van den Faust den doodelijken adem van het ongeloof en de daaruit volgende leegte aan te toonen. De Faust is een meesterstuk van teekening, de vormen van den Faust zijn geniaal, maar het drama mislukt door het ongeloof van den dichter; en dit laatste zullen wij gaan aantoonen. Dr. Paul Haffner, die anno 1880 een Duitsche brochure uitgaf: *Goethe's Faust als Wahrzeichen moderner Cultur*, is mij hierin tot gids; tevens zal hij ons eenige opmerkingen schenken over plan en aanleg van het werk.

Om der volledigheidswille zij hier eerst een allerkortst uittreksel gegeven van de beoordeelingen over den Faust, die Ten Kate's vertaling voorafgaan. Mr. Isaac da Costa opent den rei met deze gewaardeerde woorden:

„In een schijnbaar onbeduidend bekleedsel heeft Goethe
„schier alle de resultaten van zijn levens-, zelf-, of wereld-
„beschouwing tot een onnavolgbaar zamenweefsel van werke-
„lijkheid en dichtkunst gemaakt; . . . . . een afbeelding van
„zich zelven, niet — het spreekt van zelf — ten aanzien van
„de uiterlijke daden, maar van die innerlijke zielsgesteldheid,
„die het hem behoefte was, onder welken vorm het dan ook
„zijn mocht, naar buiten uit te storten."

Na deze aanhaling volge de vrij wilde uitspraak, door Henri Houssaye over den Faust uitgebracht, aldus luidende:

„C'est le symbolisme le plus plastique, c'est l'alliance du „réel et du phantastique, de la vie et du rêve. C'est l'évo- „cation même du XVe siècle, avec des visions sur l'infini!"

Mr. P. G. Van Ghert neemt nu een derde plaats in onder de beoordeelaars van den Faust. Uit zijn half-onverstaanbare panthëistische uitdrukkingen kan men alleen de volgende woorden, in goeden zin, behoorlijk verstaan: „Met eigen hand wil hij [Faust] den Gods- „tempel, die allen tot rust, tot veiligheid en zelfbehoud „is opgetrokken, verwoesten."

En eindelijk sluiten wij met Moriz Carrière, die na de vergelijking van Goethe's Faust met Dante's *Divina Commedia*, zijn al te gunstig oordeel in deze woorden kleedt:

„Faust, de gemoedelijke fantasie-rijke denker met zijn lief „en leed en strijd en vrede, is tegelijkertijd een symbool van „Goethe's ontwikkeling en het drama van den inwendigen „mensch, die wel tot zonde en schuld komt, ja tot een die- „pen val, maar die toch in het worstelend streven naar waar- „heid, ten slotte (en dit geldt van het 2e deel van het reus- „achtig gedicht) gelouterd wordt door een heilrijken arbeid „tot heil der menschen, en met de zedelijke wereldorde wordt „verzoend en vatbaar nu voor het burgerschap van het Gods- „rijk der eeuwige liefde."

Wat wij nu voor en tegen deze verschillende meeningen en vooral tegen Carrière's *justificatio impii* hebben te zeggen, blijke uit de volgende regelen.

Ofschoon met da Costa aan te nemen is, dat de Faust een levensbeeld is van Goethe, te meer daar Faust en Goethe met elkaar groot geworden zijn, moeten wij

evenwel ons wachten van absolute doorzetting dezer ziens-wijze. Immers Germanje's groote dichter heeft ons nog een minder uitvoerige beschrijving zijns levens nagelaten in zijne werken: *Wahrheit und Dichtung* en *Wilhelm Meister*. Slechts voorzoover de inhoud dezer beide laatste werken het gedoogt, kan men dus den Faust op Goethe toepassen. Ook is deze opvatting van het drama ten slotte slechts een bij-opvatting. Het eigenlijke hoofdidee van den Faust is veel meer in algemeenen zin het treurspel des menschelijken levens en wel des levens zonder geloof; en wie ziet niet in, tot welke hoogte zulk drama kan worden opgevoerd bij al de ondervinding, die de mensch, niet als concreet persoon, maar als type van zijn geslacht genomen, kan opdoen?

Geloofde Goethe dan aan geen enkele waarheid des Christendoms en bijzonder niet aan den éénen persoonlijken God? Neen, antwoorden wij; en zijn Faust schetst dit ongeloof op bedekte wijze, als hij zegt:

„Versta mij wel, o liefste mijn!
„Wie mag Hem noemen,
„Wie durft er roemen,
„'k Geloove Hem?
„Hij, de Al-omvatter,
„Hij, de Al-behouder
„Vat Hij, behoudt Hij niet, u, mij, zich zelf?"

(en een weinig verder)

„O noem dan dat gevoel gelijk gij wilt,
„Geluk! Hart! Liefde! God!
„Ik heb geen naam. *'t Is al gevoel alleen*,
„De naam is enkel galm; een rook;
„Omnevelend den hemelgloed!"

Dr. Haffner noemt met recht deze verzen een *symbolum* van den godsdienst van Goethe en zijnen tijd. Goethe zelf schreef eens aan een zijner vrienden: „Ik „geloof aan God, doch ik behoud mij voor Hem te „aanbidden in al wat schoon is." [1]) En nu blijkt in den geheelen Faust, dat God en heel het Christendom zoo doende in Goethe's oog niet veel meer is dan een kunstvorm, maar tevens — en dat is de hoofdzaak van ons betoog — valt daardoor ook de verheffing van zijnen held Faust; ja! de ontknooping van het stuk wordt een belachelijk poppenspel. Goethe gebruikt in zijn werk wel de heerlijke waarheden van het Christendom, hetzij om de verre gezichteinders van hemel en hel te hebben, hetzij om zich van die waarheden te bedienen als van zoovele sleutelen ter kennis van het inwendige zieleleven, maar ten opzichte van zijnen held handhaaft hij altoos zijn ongeloovige wijsbegeerte. En nu is het gevolg hiervan, dat zelfs het werk van Goethe, den genialen Goethe, onder het opzicht van kunst jammerlijk mislukt, telkens waar hij, de ongeloovige, de scepticist, beproeft om zijnen held te verheffen en zijne handeling tot een heerlijk einde te brengen.

Laten wij tot bijzonderheden afdalen, en kiezen wij

---

[1]) Nader omschreven is de godsdienst van Goethe en consorten het tamelijk duister en twijfelachtig idee van eene waarheid, eene goedheid en eene schoonheid, die zich in de natuur en in den menschelijken geest openbaart, die genoten wordt zoowel in de zinnelijke als de bovenzinnelijke orde, maar nooit door een begrip omvat wordt. Deze voorstelling zweeft Lessing voor den geest in zijn *Nathan de wijze* en zijn godgeleerde verhandelingen; aan haar arbeidt Herder zoowel in zijne proza- als dichtwerken, en Schleiermacher, Fichte, Schelling, Hegel: in één woord de geheele school der nieuwere wijsgeeren heeft haar omhelsd.

(Vgl. Dr. Haffner.)

daartoe de laatste bedrijven van elk deel. In het laatste bedrijf van het eerste deel, heeft Faust zich reeds te voren, door behulp van zijnen duivel Mephistopheles, aan het zingenot overgegeven, en Margaretha is door hem bedorven en zucht nu in den kerker, waanzinnig en onuitsprekelijk rampzalig. Faust wil haar komen bevrijden, doch wordt door de waanzinnige eerst voor den beul aangezien, vervolgens erkent zij hem en wil hem omhelzen, doch om hem daarna weêr te verwerpen; Faust doet vergeefsche pogingen om haar weg te voeren en mede te nemen; hij is radeloos. De spanning komt nu tot haar hoogste kracht, doch Margaretha eindigt met zich aan God en zijne heiligen over te geven, wacht 's hemels oordeel vol schuldbesef af, en zie! nu klinkt de stem van boven: „*Zij is gered*". Tot zooverre is dus alles schoon. De zondaresse komt door boete en berouw tot den eenigen redder, die overbleef; in haar werd de kunst juist door het geloof gered. Maar als het nu den dichter ernst ware met deze schoonheid, en het alles geen loutere schijn-liefelijkheid in eene nevenpersoon moest beduiden, dan moest nu ook logisch en gevolgelijk deze godsdienstige opvatting op Faust worden toegepast. Faust moest dan ook òf in boete en berouw verzoening vinden, òf wel zijn straf en veroordeeling (volgens het verbond met Mephistopeles) in de eeuwigheid. Een middenweg is er niet. Welnu, noch tot het eene, noch tot het andere kan Goethe zich verheffen, dat verbiedt hem zijn ongeloof en al die dwaze beginselen, reeds in den Proloog van 't stuk vermeld. Zijn wereldbeschouwing weet niet van zedelijke schuld, die door lijden en berouw wordt uitgeboet en daarom door eenen barmhartigen God uitgewischt; neen, hij weet alleen van

afdwalingen en misstappen, die noodzakelijk zijn, die later worden overwonnen, en waaruit de mensch zich door eigen kracht en streven verheft. Maar dan zij het ons ook geoorloofd, niets te begrijpen van eenen held, die volgens alle recht van den duivel hoort: „Herwaarts gij" [trek nu meê ter helle!], maar die in plaats van dit vonnis te volbrengen, zijn leven (in het 2de deel) op nieuw met Mephistopheles begint, gezuiverd door elfen!! Neen, neen! waar een nevenpersoon den held van het stuk in waarheid en belangwekkendheid overtreft, waar die held op een belachelijke, ongeloovelijke en onlogische wijze de handeling voortzet, daar is de schoonheid van het drama juist door het ongeloof bedorven.

En in het 2de deel is dit nog duidelijker. Goethe schijnt verscheidene redenen te hebben gehad om zijn veelbesproken tweede deel als een aanvulling van het eerste te schrijven. De mensch, die in den gang van zijn levensstrijd de werking ondervonden had der *concupiscentia carnis*, moest gevolgelijk ook die der *concupiscentia oculorum* en der *superbia vitae* ondervinden. Evenzoo voegde het zeer wel, Faust (of den mensch), na zijn bijzonder leven, met historische figuren te omringen en hem alzoo die groote worsteling ten achtergrond te geven, waarin Heidendom, Christendom en Renaissance tegenover elkander staan. De hoofdzaak echter van het 2de deel was (volgens Haffner) om het idee van goed en kwaad, wat in het 1ste deel zoo onbestemd bleef, beter te doen uitkomen. De strijd van het menschelijk leven onder bovennatuurlijk gezichtspunt te plaatsen, in dien geest eene ontknooping te leveren, ziedaar de hoofdbedoeling van Goethe in zijn 2de deel. Is hij hierin be-

hoorlijk geslaagd? Wij zullen het gaan zien en, die ontknooping aangevende, hare gebreken aanwijzen.

Faust verschijnt dan in dat laatste bedrijf hoogbejaard; zijn werk is gelukt, en hij blikt tevreden op het aangewonnen land, de have, en het rijke leven. Slechts het klokje van een kapel en een hut, door arme herders bewoond, ergert hem; hij geeft bevel ze in der minne weg te ruimen, doch Mephistopheles verwoest kapel en hut door het vuur, waarin ook de arme lieden verbranden.

Nu begint Faust ongelukkig te worden, en de zorg met al hare ellende treedt zijn huis binnen: Faust wordt blind. Hij beveelt anderen een gracht te graven voor waterleiding, en middelerwijl graven de geesten zijn graf. Vroeger had Faust tot Mephistopheles gezegd, dat hij ten gronde mocht gaan, zoodra hij tot eenig oogenblik zou zeggen: „Verweile doch! du bist so schön"; welnu! tot heden vond Faust dat rustpunt niet. Noch bij Margaretha, noch bij Helena, noch in 's Keizers gunst, noch in rijkdom, noch zelfs in zijn tegenwoordigen arbeid vond de held van het stuk zijn bevrediging. Eerst in de toekomst meent de ongelukkige zwerver die nu eindelijk te vinden: zich voorstellende, hoe schoon het wezen zal, als op het aangewonnen land een gelukkige bevolking zal wonen, roept Faust uit:

„Solch ein Gewimmel möcht ich sehn,
„Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn,
„Zum Augenblicke dürft' ich sagen:
„*Verweile* doch, du bist so schön!
„Es kann die Spur von meinen Erdentagen
„Nicht in Aeonen untergehen;
„Im Vorgefühl von solchem hohen Glück,
„*Geniess ich jetst den höchsten Augenblick.*"

Mephistopheles voegt hierbij als *zijn* ideaal:

„Ich liebte mir dafür das Ewigleere."

Zoodanig is dus die tegenstelling, zoo ernstig en ontzachlijk: eenerzijds de mensch, die het oogenblik, het laatste oogenblik zou wenschen vast te houden, anderzijds de duivel, die, het oogenblik moede, voor zich het eeuwige *niets* zou wenschen, en Goethe heeft hier gelijk. Daar *moeten* de geesten toe komen, die zich van hun laatste doel hebben afgescheiden. Maar de dichter zal nu eenmaal zoo niet eindigen, en de ontknooping wil *hij* zoeken in Gods barmhartigheid . . . . Jammer maar — zeggen wij — dat Goethe hierdoor meer een luimig blijspel teekent dan een ernstige voorstelling der geheimenissen Gods. Zien wij slechts! Mephistopheles roept dan de duivelen op, om Faust te bewaken en zijne onsterfelijke ziel bij haar verscheiden te bemeesteren. Dante's beelden willende navolgen, laat Goethe een menigte belachelijke gedrochten optreden, kromme, kleine duivelen met groote hoornen, terwijl aan de andere zijde omhoog de hemelsche koren verschijnen, die rozen strooiende, tot Faust naderen en de duivelen terugdrijven. Van de zwevende rozen overstelpt en de hemelsche geesten aanstarend, wordt Mephistopheles nu ook al verder van Faust weggedrongen, totdat het oogenblik komt, waarop deze door de engelen wordt weggevoerd. Onder het jammeren der duivelen nemen de anachoreten Faust in hun midden op. De *Pater Ecstaticus*, de *Pater Profundus*, de *Pater Seraphicus*, de heilige knapen, ja zelfs de *Doctor Marianus* verschijnen. Hen volgen de boetelingen: *Magna peccatrix*, *Mulier*

Samaritana, *Maria Egyptiaca*, ten laatste nog *Una Pocnitentium*, weleer Gretchen (Margaretha) genaamd. Eindelijk zweeft de *Mater Gloriosa* hierheen, en tot haar smeeken nu de boetvaardigen voor Faust o. a. in dezer voege:

„Gönn auch dieser guten Seele [?]
„Die sich einmal nur vergessen [?],
„Die nicht ahnte, dass sie fehle [?],
„Dein Verzehen angemessen."

Alles — zeiden wij — meer een blijspel dan een ernstige voorstelling, en de lezer zal ons gelijk geven. Wij spreken niet eens van de domme onwetendheid van den Protestant, die den *Doctor Marianus* doet zeggen: „Göt-„tinn, bleibe gnädig", wij laten het zwaarwichtige „Ewig-„weibliche" daar, maar wij vragen aan ieder verstandig mensch: „Is in Faust nu het groote geheim van het „menschelijk leven, het geheim van gerechtigheid en „barmhartigheid vervuld?" en dan zal men bepaald antwoorden: *Neen;* de ontknooping mislukt, Faust heeft ook in het 2de deel den kamp niet opgelost, hem door den dichter opgelegd.

Aan des duivels zij immers genoot hij de genoegens der aarde, zinnelijkheid, rijkdom en eer.

Hij heeft met hem het classiek-humanistische ideaal genoten, dat, geen innerlijk leven schenkend, alleen „über das Gemeine trägt".

Ten laatste genoot hij bloot stoffelijk, aardsch genot; tot God wenden deed hij zich niet, zich losmaken van Satan evenmin. Welnu, wat beteekent dan de engelenzang:

„Wer immer strebend sich bemüht,
„Den können wir erlösen"?

Wilde Goethe daarmeê zeggen, dat den mensch de verlossing ten deel valt zoolang hij niet ophoudt deze te verlangen, zoolang hij gelooft, hoopt en bemint, zoolang hij zelf naar zijnen God streeft en zoekt? Voorwaar, dat zou eene schoone, diepe gedachte zijn, een grondslag van geloof en kunst te zamen. Doch dit is verre van den dichter: Faust streefde naar alles, maar niet naar Hem, die 's menschen hoogste en laatste doel is; zijn streven was en bleef een onmatig, rusteloos, ijdel streven, en in dat ijdele streven sterft hij.

Maar als dit zoo is, dan faalt ook die zedelijke ommekeer, welke aan den held door de engelen wordt toegeschreven, dan is heel die verlossing door hemelsche koren een bloot uiterlijk spel, dat elken waren grondslag mist, 't is een ontknooping, die valsch, onwaarschijnlijk, ja onmogelijk wordt gemaakt door Goethe's ongeloof; want een verlossing zonder innerlijken ommekeer, zonder inwendig geloof, en vooral zonder liefde tot God is onmogelijk!

Als Faust door de elfen wordt gereinigd, als hij later door de engelen wordt opgevoerd, is dat een beste godsdienst-beschouwing voor de moderne wijsgeeren, maar *zedelijk ernstig* is zij niet, daarom niet tragisch, maar komisch, een variatie — zegt Eichendorff — van het bekende liedje: „Lustig geleefd en zalig gestorven!"

De zoo vaak bewonderde teekening der hemelgroepen maakt op den Christen ook al spoedig een pijnlijken indruk. Aan Goethe's hemel-voorstelling ontbreekt immers de *Deus unus et trinus*, en *Jesus Christus, Redemptor*. Wordt het dan geen mommespel om de plaats van dien eeuwig gezegenden God te doen innemen door eenen

Doctor Marianus, op het aangezicht voor eene *Mater Gloriosa!*

Görres zegt van Faust: „So hat aller heidnische Apparat „zuletst nur zu einer Huldigung der Wahrheit hingeführt, „und was der Mund des Dichters ein ganzes bewegtes „Leben hindurch verschwiegen, das hat sein Werk ver- „rathen: Göthe hat eingesehen dass der Faust nicht ohne „Kirche zu Ende komme."

Welnu, hierbij moet men, zegt Dr. Haffner, op gelijken voet de getuigenis plaatsen van Molitor, die in aansluiting met Eichensdorffs opmerking — dat Goethe's poëzie, natuurpoëzie is in hoogeren zin — aldus spreekt:

„Wenn sich diese Poesie vermisst das Gebiet des Ueber- „natürlichen zu betreten, so verstimmt sich ihre Harmonie „zu Missklangen, der sonst so gewählte Griff der Saitenkun- „digen Hand wird zu unsicherem Tasten, die Symbolik gesucht, „die dichterischen Mittel erkünstelt, mit einem Worte, es fehlt „dann dieser Poesie der Boden der Wahrheit, und die Hinge- „bung des Dichters an sie."

En worden deze twee beoordeelingen — zegt dezelfde Dr. Haffner — samengevat, dan komt men tot het volgende juiste oordeel:

Er staan in het zonderlinge werk twee levensbeschouwingen tegenover elkaar; de Christelijk-zedelijke, die Goethe in den schoot van het Duitsche volk, als erfgoed uit vroegere tijden, vond, en de naturalistische, scepticistische, die hij schiep uit de philosophie der 18de eeuw. De eerste is — in het stuk — ondergeschikt aan de laatste; daarom wordt zij wel in Margaretha als een liefelijke verschijning, als episode gebruikt; Faust echter stelt ons de

philosophische levensbeschouwing voor. Het heen en weder zweven echter van den laatste in zijn levensbeschouwing is juist het eigenaardige van den Faust. Zoo toch hooren wij daarin de smartkreten van den menschelijken geest, welke, afgetrokken van zijn hoogste goed en verscheurd door de droefenissen des levens, met geweld redding wil zoeken in hemelsche erbarming, maar ons waait ook de matte, koude doodsadem toe van den mensch, die de hem aangeboden lafenis der hemelsche genade heeft weggestooten, om zich in het stof van natuurwetenschap te begraven. En dat Goethe — door de laatste opvatting ter ontknooping te bezigen — een mislukt werk maakt, gevoelde hij zelf.

„Zwei Theile — zegt Haffner — hat Goethe seinem Faust „gegeben, aber er hat selbst gefühlt, dass er zum Ende nicht „gekommen. „Aufschluss", so schreibt er, nachdem er sein „Manuscript versiegelt, „Aufschluss erwarten Sie nicht: der „„Welt- und Menschengeschichte gleich, enthält das zuletst „„aufgelöste Problem immer wieder ein neues aufzulösendes."""

Met Dr. Haffner zeggen wij: „Aufschluss über Welt- „und Menschenleben gibt nur die Christliche Idee der „Erlösung"; en het gemis van dit alles in den Faust noemen wij met Ten Kate een negatief argument voor het geloof. Haffer zegt verder:

„In de andere drama's, die het menschelijk leven voorstellen, „treedt dit idee altoos allerheerlijkst te voorschijn.

„In Aeschylus' Prometheus verschijnt het als een zachte „lente, die den gesloten knop opent, want reeds in het heiden- „dom vindt men sporen dier groote verwachting. Met zoeten „geur wordt diezelfde gedachte geopenbaard in den sterk-ge- „kleurden en frisschen Parzival.

„Maar Goethe's Faust heeft haar alleen als een matte „herinnering, als *Botschaft, der ja der Glaube fehlt;* Faust „is gelijk geworden aan de bloem, van wormen doorbeten, „die in hare bladeren nog een overschot van kleuren en een „uitademing van liefelijken geur bewaart, maar, helaas! slechts „een zwakke, matte uitademing, die ons met weemoed vervult."

Ter toelichting dezer woorden dienen wij op te merken, dat er reeds lang vóór Goethe dichters waren opgestaan, die zich in hun zangen niet, gelijk in het gewone treurspel, met een greep uit het menschelijk leven of met een historischen persoon bezighielden, maar die ook reeds beproefd hadden om den strijd van den mensch (ὁ ἄνθρωπος) op aarde in zijn reusachtige afmetingen te schetsen. In zooverre is de Faust niet oorspronkelijk. Om ons niet in de Oostersche poëzie te verdiepen, zegt Haffner, beginnen wij met de geheimvolle mythe van Prometheus, door Aeschylus in eene trilogie dramatisch opgevoerd. Prometheus verschijnt hier als een daemonisch wezen in opstand tegen Zeus, en die het voorrecht der Godheid — het vuur — op aarde brengt. Op een rots van den Kaukasus vastgehecht, boet Prometheus nu zijn overmoed, en hij is daar het beeld der zondige, lijdende menschheid. Dat hij verlossing hoopt, blijkt uit zijn antwoord aan de dochter van Inachus, die vraagt, wie hem ooit (tegen Jupiter's gebod) verlossen zal, en die dan tot antwoord krijgt: „*Een uwer nakomelingen is daartoe „bestemd.*" Hermes eindelijk, bevestigt deze verwachting met de belofte, dat er een God zelf zal komen om in den Tartarus neder te dalen en de rampen van Prometheus weg te nemen.

Maar schemert het groote begrip van schuld en ver-

zoening, gerechtigheid en barmhartigheid in de trilogie van Aeschylus, het schittert in vollen glans tijdens de Christelijke eeuwen. Zoo schildert de non Hroswitha († 968) in een gedicht Theophilus, wat van Griekschen oorsprong is, het worstelen van eenen mensch, die de listen en aanlokselen des duivels overwonnen heeft, om in Christus den vrede te vinden. Uitvoeriger en op zielkundig gebied veel rijker bezong Wolfram van Eschenbach, omstreeks 1200, dezen kamp in zijnen *Parzival*. Parzival is een ridder, die de heilige schaal zoekt van Christus' bloed. In menige dwaling en zedelijke verkeerdheid verzonken, na menigen strijd met zijnen vriend Gawan en zijnen stiefbroeder Feirefiz, vindt onze ridder door inwendig berouw op Goeden Vrijdag zijn geestelijke reinheid terug en bereikt nu den burg van de heilige schaal, waar hij zijne echtgenoote en zijn kind en tevens koninklijke eer vindt. Parzival is de aardsche pelgrim in 't algemeen, Gawan de wereldsche lust, Feirefiz het heidendom, en de genoemde burg is de vereeniging met God.

Evenzoo menschkundig, maar nog meer afgewerkt, stelt ons Calderon († 1681) het groote idee van het menschelijk leven voor in zijn *El magico prodigioso*. Cyprianus dan, een jong heidensch wijsgeer, strijdt met eenen als ridder vermomden duivel over de ware kennis van God. De duivel en ook Cypriaan kunnen de kracht der waarheid niet wederstaan. Nu komt de zinnelijke lust tusschen beiden, Cyprianus sluit een verbond met den duivel om Justina in zijn bezit te krijgen. Justina wordt door den duivel aangezocht, maar zij overwint hem, en de Booze brengt aan Cyprianus niet de maagd zelve, maar een phantasma. Cyprianus erkent spoedig

het levenlooze wezen, ziet dus Satans onmacht, bekeert zich en wordt Christen. Ten slotte worden aan Cyprianus zijne zonden vergeven, de duivel vlucht heen, Cyprianus en Justina sterven als martelaren voor het geloof.

Behalve deze oudere grondslagen voor zijn werk, nam Goethe daartoe in het bijzonder de *Faust-sage*, een lievelingsverhaal dier XVIe eeuw, welke naast hare Renaissance en Reformatie zooveel magie en alchimie aanschouwde. Faust is — in deze sage — een boerenknaap, te Knittlingen in Schwaben geboren, studeert te Wittemberg en later te Ingolstadt op de godgeleerdheid, wordt vervolgens *magister* en voert allerlei wonderlijke zaken uit met zijnen knecht Wagner en met behulp van Mephistopheles, met wien hij een verbond voor vierentwintig jaren heeft gesloten. Hij drinkt te Salzburg bij den bisschop den kelder ledig, onthaalt de studenten te Leipzig op wijn, kegelt te Ulm op den Donau, draagt in de humanistische universiteit te Erfurt *Helena* voor, maar wordt na vierentwintig jaren, juist des nachts ten twaalf ure, te Rimlich door den duivel weggehaald ter hel.... Zoo luidt de oorspronkelijke *Faust-sage*, en Goethe nam haar als grondslag van zijnen Faust, toen hij twintig jaren oud was. In zijn eerste gestalte vormde deze Faust van Goethe slechts het eerste deel van hetgeen wij nu onder dien titel kennen, en op dien voet verscheen het werk in 1790 en andermaal met eenige uitbreidingen in 1808. Van toen af echter werd er ieder jaar iets nieuws bijgevoegd. Persoonlijke ondervindingen, historische voorvallen, nieuwe studiën, vriendschappelijke ontmoetingen, alles wat er in de ziel des dichters omging, vond op

eenige wijze ook zijn uitdrukking in den Faust, totdat de tweeëntachtigjarige grijsaard het manuscript van het 2de deel, kort vóór zijnen dood, in 1831 had voltooid. [1])

P. M. BOTS.

---

[1]) Zoo doende bestaat het geheele werk nu als volgt: De dichter opent het eerste deel van den Faust met een voorspel op het tooneel en een proloog in den hemel. Ofschoon dit eerste deel niet in tooneelen verdeeld is, kan men het toch gemakkelijk in 5 hoofdbedrijven scheiden:

1. De inleiding van het verbond met den duivel.
2. Faust begeeft zich op de baan der zinnelijke genoegens.
3. De verleiding van Margaretha.
4. Margaretha's schuld en droefenis.
5. Het gezicht over Margaretha.

Het 2de deel is door Goethe zelf in vijf hoofdbedrijven ingedeeld. Doch het is oneindig veel moeielijker den inhoud van dit 2de deel met juistheid op te geven, dan dien van het eerste. Wij zien er:

1. Hoe Faust aan het keizerlijk hof verschijnt, om zich geld en gegenoegens te verschaffen en Helena met Paris op te roepen.
2. Vervolgens zoekt hij te komen tot het bezit van Helena (beeld der Grieksche beschaving en kunst). De classieke Walpurgis-nacht moet hem in deze kunstwereld brengen, zooals de heksenkeuken en Noordsche Walpurgis-nacht (1ste deel) hem in de wereld der zinnen brachten.
3. Faust vindt Helena, huwt met haar, doch verliest haar wederom.
4. Nu begeeft hij zich tot een leven van praktische werkzaamheid ten nutte van anderen.
5. Dit doende sterft hij, ontkomt aan den duivel en stijgt ten hemel.

BRIEF

VAN ONZEN HEILIGEN VADER PAUS LEO XIII

OVER DE STUDIE DER GESCHIEDENIS.

DILECTIS FILIIS NOSTRIS S. R. E. CARDINALIBVS
ANTONINO DE LVCA VICECANCELLARIO S. R. E.
IOANNI BAPTISTAE PITRA BIBLIOTHECARIO S. R. E.
IOSEPHO HERGENROETHER TABVLARIIS VATICANIS PRAEFECTO

LEO PP. XIII.

DILECTI FILII NOSTRI SALVTEM ET APOSTOLICAM BENEDICTIONEM

Saepenumero considerantes, quibus potissimum artibus confidant qui Ecclesiam et Pontificatum romanum in suspicionem invidiamque adducere nituntur, satis cognoveramus, ipsorum conatus multa cum vi et calliditate in historiam christiani nominis esse conversos, maximeque in eam partem, quae res gestas complectitur Pontificum romanorum cum ipsis italicis rebus colligatas atque connexas. — Quod cum nonnulli Episcopi nostrates idem animadvertissent, commoveri se dixerunt non minus cogitatione malorum, quae inde consecuta sunt, quam futurorum metu. Etenim iniuste simul et periculose faciunt qui plus odio romani Pontificatus quam rerum veritati tribuunt, illuc non obscure spectantes, ut superiorum temporum memoriam mendaci colore fucatam novis in Italia rebus servire cogant. — Quoniam igitur Nostrum est non solum iura Ecclesiae cetera, sed ipsam eius dignitatem et Apostolicae Sedis decus ab iniuria vindicare, cum velimus ut vincat aliquando veritas, et itali homines agnoscant unde sibi vis

beneficiorum maxima et antea percepta et in posterum speranda sit, decrevimus de re tanti momenti vobis, dilecti filii Nostri, consilia Nostra impertire, eaque sapientiae vestrae ad perficiendum committere.

Incorrupta rerum gestarum monumenta, siqui tranquillum et praeiudicatae opinionis expertem intendat animum, per se ipsa Ecclesiam et Pontificatum sponte magnificeque defendunt. Licet enim in iis institutorum christianorum germanam naturam magnitudinemque intueri: inter fortia certamina inclitasque victorias divina vis Ecclesiae virtusque cernitur, et manifesta factorum fide eminent et apparent collata a Pontificibus maximis beneficia in universas gentes magna, sed in eas maiora, quarum in sinu Sedem Apostolicam providentia Dei collocavit. Quamobrem qui Pontificatum ipsum conati sunt omni qua possent ratione et contentione lacessere, consentaneum iis erat haudquaquam parcere testi tantarum rerum historiae. Reapse integritatem eius attentare adorti sunt, idque arte et pervicacia tanta, ut arma illa ipsa, quae essent ad propulsandas iniurias optime comparata, ad inferendas detorserint.

Istud lacessendi genus tribus ante saeculis usurpavere prae ceteris Centuriatores Magdeburgenses: qui scilicet, cum auctores fautoresque opinionum novarum ad expugnanda doctrinae catholicae praesidia minime valuissent, ipsi, nova velut acie, in concertationes historicas Ecclesiam compulerunt. — Centuriatorum exemplum omnes fere scholae, quae a doctrina veteri defecissent, renovarunt: idemque, quod est longe miserius, nonnulli persecuti sunt religione catholici, natione itali. Illo igitur, quo diximus, proposito pervestigata sunt vel minima antiquitatis vestigia: singuli prope tabulariorum tentati recessus: evocatae in lucem fabulae futiles: commenta, refutata centies, iterata. Circumcisis saepe vel coniectis astute in umbras iis quae sunt tamquam rerum lineamenta maiora, praeterlabi reticendo libuit gloriose facta et merita memorabilia, intentis acriter animis ad consectandum exaggerandumque si quid esset temere, si quid minus recte gestum: cuius quidem generis cavere singula plus difficultatis habet, quam quod hominum natura patiatur. Immo etiam licere visum est incerta

vitae domesticae arcana scrutari sagacitate improba, arreptis inde in medioque positis quae pronae ad obtrectationem multitudini spectaculo simul et ludibrio facilius fore viderentur. Ex Pontificibus maximis vel ii, quorum virtus excelluit, saepe notati vituperatique perinde ac cupidi, superbi, imperiosi: quibus rerum gestarum gloria invideri non potuit, eorum reprehensa sunt consilia: illaque audita millies insana vox, de ingeniorum cursu, de humanitate gentium male Ecclesiam meruisse. Nominatim vero in civilem romanorum Pontificum principatum, libertati maiestatique eorum tuendae non sine divino consilio institutum, eumdemque et iure partum et innumerabilibus benefactis memorabilem, acerrima male dictorum falsorumque criminum tela coniecta.

Iisdem vero machinationibus et hodie datur opera, ut, si unquam alias, certe hoc tempore illud vere dici possit, artem historicam coniurationem hominum videri adversus veritatem. Et sane, renovatis vulgo prioribus illis insimulationibus, serpere audacter mendacium videmus per laboriosa volumina et exiles libros, per diariorum volitantes paginas et apparatas theatrorum illecebras. — Ipsam rerum antiquarum recordationem nimis multi adiutricem ad iniurias volunt. — Recens illud in Sicilia specimen, quod cruentae cuiusdam memoriae occasionem nacti, multa invecti sunt in decessorum Nostrorum nomen, mansuris etiam consignata monumentis agresti immanitate dictorum. Idemque paullo post apparuit cum honores publice tributi sunt homini Brixiensi, quem seditiosum ingenium et infensus Apostolicae Sedi animus insignem posteris reddidere. Tunc enim aggressi iterum sunt incitare populares iras, itemque Pontificibus maximis ardentes contumeliarum admovere faces. — Siqua vero commemoranda fuerunt omnino Ecclesiae perhonorifica, in quibus omnes calumniarum aculeos manifesta lux veritatis obtunderet, extenuando tamen dissimulandoque data est opera, ut pars laudis meritique quam minima posset ad Pontifices redire putaretur.

Illud vero gravius est, hanc similitudinem tractandi historiam ipsas in scholas invasisse. Persaepe enim pueris commentarii ad ediscendum proponuntur aspersi fallaciis: quibus illi assue-

facti, praesertim si accesserit doctorum aut perversitas aut levitas, facile imbibunt venerandae antiquitatis fastidium, rerumque et personarum sanctissimarum inverecundam contemptionem. Primordia litterarum supergressi, non raro in discrimen adducuntur etiam maius. Nam in maiorum disciplinarum meditationibus ab eventuum narratione ad rerum proceditur caussas: a caussis vero exaedificatio legum petitur ad iudicia temere ficta, quae saepius cum doctrina divinitus tradita aperte dissentiunt, et quorum ea omnis est ratio, dissimulare ac tegere quid et quantum instituta christiana in rerum humanarum cursu eventorumque consequentia ad salutem potuerint. Idque a plerisque suscipitur nihil laborantibus quam sibi parum ipsi cohaereant, quam loquantur pugnantia, quot quantisque tenebris eam, quae philosophia historiae dicitur, involvant. Ad summum, ne agamus de singulis, omnem historiae tradendae rationem eo convertunt, ut suspectam faciant Ecclesiam, invisos Pontifices, et illud maxime persuadeant multitudini, civile romanorum Pontificum imperium incolumitati et magnitudini rerum italicarum obesse.

Atqui nihil dici potest, quod a veritate magis abhorreat, ut permirum videri debeat, accusationes huiusmodi, quae tot testimoniis tanta vi redarguuntur, verisimiles videri multis potuisse. — Profecto sempiternae posterorum memoriae historia commendavit summa Pontificatus romani in Europam merita ac nominatim in Italiam; quae ab Apostolica Sede commoda et utilitates, ut erat proclive factu, una ex omnibus accepit plurimas. In quibus illud primo loco commemorandum, potuisse Italos in iis, quae religionem spectant, intactam a dissidiis retinere concordiam: permagnum sane populis bonum, quo qui potiuntur, ii praesidio ad prosperitatem publicam et domesticam firmissimo potiuntur. — Et ut singulare quiddam attingamus, nemo unus ignorat, post afflictas Romanorum opes formidolosis incursionibus barbarorum fortissime ex omnibus restitisse Pontifices romanos; eoru nque consilio et constantia effectum esse nec semel, ut, represso furore hostium, solum italicum a caede et incendiis, Urbs Roma ab interitu vindicaretur. Et qua tempestate Imperatores Orientis curas cogita-

tionesque omnes alio derivarant, in tanta solitudine et inopia nusquam rerum suarum tutelam nisi in romanis Pontificibus Italia reperit. Quorum in illis calamitatibus spectata caritas plurimum valuit, aliis accedentibus caussis, ad initia civilis ipsorum principatus. Cuius quidem laus est, coniunctum semper cum summa utilitate communi fuisse: quod enim licuit Apostolicae Sedi omne rectum studium humanitatemque provehere, et ad civiles rationes virtutis suae porrigere efficacitatem, et res, quae habentur in civitate maximae, coniunctim complecti, certe huic caussae non exigua gratia debetur, quod civilis principatus libertatem opportunitatesque praebuit tantis peragendis rebus necessarias. Quin etiam cum decessores Nostros impulerit conscientia officii ut iura imperii sui ab hostium cupiditate defenderent, hoc ipso pluries externarum gentium dominatum magna Italiae parte prohibuerunt. Simile quidquam recentiore est etiam perspectum memoria, quo tempore maximi imperatoris victricibus armis Apostolica Sedes non cessit, et ut sibi omnia principatus iura redderentur, a foederatis regibus impetravit. — Neque minus illa italis hominibus salutaria, quod saepenumero Pontifices romani voluntati principum non iustae libere repugnarint: et quod, Europae viribus foedere icto consociatis, Turcarum, per iterata vulnera imminentium, immanissimos impetus insigni fortitudine sustinuerint. Duo praelia maxima, deletis italici iisdemque catholici nominis hostibus, alterum in agro Mediolanensi, alterum ad Echinadas insulas, opera auspiciisque Apostolicae Sedis et suscepta et pugnata sunt. Expeditiones Palaestinenses, auctoribus Pontificibus initas, vis est et gloria navalis Italorum consecuta: item leges, vitam, constantiam res publicae populares a sapientia Pontificum mutuatae sunt. — Ad laudem Apostolicae Sedis magnam partem pertinet quaesitum italico nomini ingenuis studiis atque artibus decus. Facile interiturae Romanorum Graecorumque litterae erant, nisi reliquias tantorum operum Pontifices et Clerici velut ex naufragio collegissent. In Urbe vero actae perfectaeque res altius loquuntur; veterum monumenta ingenti sumptu adservata: nova condita et summorum artificum operibus exculta: musea et bibliothecae constitutae: scholae in-

stituendis adolescentibus apertae: Licea magna praeclare fundata: quibus de caussis ad hanc laudem Roma pervenit, ut communi hominum opinione mater optimarum artium habeatur.

Ex his aliisque multis cum tantum lumen eluceat, nemo non videt, infestum italico nomini praedicare aut Pontificatum per se, aut civilem Pontificum principatum, idem plane esse ac de rebus perspicuis et evidentibus velle mentiri. Flagitiosum consilium scienter fallere, et venenum malum historiâ facere: multoque magis in hominibus catholicis eisdemque in Italia natis reprehendendum, quos plus quam ceteros gratus animus deberet et religionis suae honos et caritas patriae non ad studium modo sed etiam ad patrocinium veritatis hortari. Cum vero ex ipsis Protestantibus satis multi acri ingenio et aequo iudicio opiniones non paucas exuerint, et compulsi veritatis viribus Pontificatum romanum commendare non dubitarint quod sit humanitatem utilitatesque permagnas in republica efficiens, indignum est quod multi ex nostratibus contra solent. Qui in historicis disciplinis adamant adventicia pleraque; et scriptores externos, ut quisque instituta catholica peius vexat, ita sequuntur et probant maxime, fastidiendos rati summos ex nostris, qui cum historiam scriberent, caritatem patriae ab obsequio et amore Apostolicae Sedis diiungere noluerunt.

Interim tamen vix credibile est quam sit capitale malum historiae famulatus servientis partium studiis et variis hominum cupiditatibus. Futura quippe est non magistra vitae neque lux veritatis, qualem esse oportere veteres iure dixerunt, sed vitiorum assentatrix et ministra corruptelae: idque praesertim hominibus adolescentibus, quorum et mentes opinionum implebit insaniâ, et animos ab honestate modestiaque deflectet. Percutit enim historia magnis illecebris praepropera ac fervida iuvenum ingenia: oblatam antiquitatis effigiem et illas imagines virorum, quos velut ad vitam revocatos in conspectu narratio ponit, amplexantur cupide adolescentuli et altius in animo retinent ad diuturnitatem insculptas. Itaque hausto semel a teneris annis veneno, vix aut ne vix quidem ratio quaeretur remedii. Neque enim illa est satis vera spes, futurum ut aetate

sapiant rectius, dediscendo quod ab initio didicerint: propterea quod ad historiam penitus et considerate pertractandam pauci sese dedunt: maturiore autem aetate, in consuetudine vitae quotidianae plus fortasse offendent confirmandis quam corrigendis erroribus loci.

Quamobrem permagni refert huic occurrere tam praesenti periculo, et omnino videre ne diutius in materiam ingentis publice privatimque mali ars historica, quae tantum habet nobilitatis, traducatur. Viri probi, in hoc disciplinarum genere scienter versati, animum adiiciant oportet ad scribendam historiam hoc proposito et hac ratione, ut quid verum sincerumque sit appareat, et quae congeruntur iam nimium diu in Pontifices romanos iniuriosa crimina docte opportuneque diluantur. Ieiunae narrationi opponatur investigationis labor et mora: temeritati sententiarum prudentia iudicii: opinionum levitati scita rerum selectio. Enitendum magnopere, ut omnia ementita et falsa, adeundis rerum fontibus, refutentur; et illud in primis scribentium obversetur animo, *primam esse historiae legem ne quid falsi dicere audeat: deinde ne quid veri non audeat; ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis.* — Est autem in scholarum usum confectio commentariorum necessaria, qui salva veritate et nullo adolescentium periculo ipsam artem historicam illustrare et augere queant. Cuius rei gratia, perfectis semel maiore mole operibus ex fide monumentorum quae habentur certiora, reliquum erit capita rerum ex illis operibus excerpere litterisque mandare dilucide et breviter; caussa quidem minime difficilis, sed quae non minimos habitura est usus, ideoque dignissima, in qua vel excellentium ingeniorum elaboret industria.

Non est autem huiusmodi palaestra intractata et nova: immo vero est summorum virorum non paucis impressa vestigiis. Siquidem rem historicam, sacris quam profanis rebus veterum iudicio propiorem, studiose Ecclesia vel ab initio coluit. Per medias illas quae in exordia christiani nominis incubuere cruentas procellas, complura acta et rerum monumenta incolumia conservata sunt. Itaque cum pacatiora tempora illuxissent, florere in Ecclesia studia historicorum coepere: Oriensque et

Occidens doctos labores in eo genere vidit Eusebii Pamphili, Theodoreti, Socratis, Sozomeni, aliorum. Et post imperii romani occasum, quod humanioribus artibus ceteris, id et historicae usuvenit, ut nusquam nisi in monasteriis perfugium, nec fere alios, praeter Clericos, cultores nancisceretur: ita plane ut, si sodales religiosi de scriptitandis annalibus minus cogitavissent, notitiam prope nullam ne rerum quidem civicarum longo temporis intervallo haberemus. Ex recentioribus vero commemorare duos illos satis est, quos nemo superavit, Baronium et Muratorium. Prior enim virtutem ingenii sui subtilitatemque iudicii incredibili eruditione cumulavit: alter vero, quamvis in eius scriptis *multa reperiantur censura digna* [1]), tamen ad res vicesque italicas illustrandas tantam vim congessit monumentorum, ut nemo maiorem. Iis vero plures annumerari facile possent et clari et magni, quos inter pergratum recordari Angelum Maium, amplissimi Ordinis vestri decus et ornamentum.

Artem ipsam historiae philosophicam magnus Ecclesiae doctor Augustinus princeps omnium excogitavit, perfecit. Ex posterioribus qui in hac parte quiddam sunt memoria dignum consecuti, Augustino ipso usi sunt magistro et duce, ad cuius commentata et scripta ingenium suum diligentissime excoluerunt. Qui contra a vestigiis tanti viri discessere, eos error multiplex a vero deflexit, quia cum in itinera flexusque civitatum intenderent animum, vera illa scientia caussarum, quibus res continentur humanae, caruerunt.

Igitur si de disciplinis historicis optime omni memoria Ecclesia meruit, mereat et in praesens: praesertim quod ad hanc laudem ipsa ratione impellitur temporum. Etenim cum hostilia tela, uti diximus, potissimum ab historia peti soleant, oportet ut aequis armis congrediatur Ecclesia, et qua parte oppugnatur acrius, in ea sese ad refutandos impetus maiore opere muniat.

Hoc consilio alias ediximus, ut tabularia Nostra praesto

---

[1]) Benedictus XIV, Epist. *ad Supremum Hispaniae Inquisitorem*, 31 Iulii 1748.

essent, quantum potest, religioni et bonis artibus provehendis: hodieque similiter decernimus, ut adornandis operibus historicis, quae diximus, opportuna ex Bibliotheca Nostra Vaticana pateat supellex. — Nihil dubitamus, dilecti filii Nostri, futurum ut vestri auctoritas officii vestrorumque opinio meritorum facile vobis adiungat viros doctos, in historia scribendique arte exercitatos, quibus recte possitis pro singulorum facultate suum cuique assignare opus, certis tamen legibus auctoritate Nostra sanciendis. Quotquot vero studium operamque suam vobiscum in hanc caussam collaturi sunt, erecto bonoque animo esse iubemus, et singulari benevolentia Nostra confidere. Res quippe agitur digna studiis patrocinioque Nostro: in qua sane spem utilitatis plurimam collocamus. Nam firmis ad probandum argumentis cedat necesse est opinionis arbitrium: conatusque adversus veritatem diu susceptos ipsa tandem per se superabit et franget veritas, quae obscurari aliquandiu potest, extingui non potest.

Atque utinam quamplurimi excitarentur veri investigandi cupiditate, et inde utilia ad recordationem documenta caperent. Clamat enim quodammodo omnis historia, Deum esse qui rerum mortalium varios perpetuosque motus providentissime regit, eosque vel invitis hominibus ad Ecclesiae suae incrementa transfert. Item e dimicationibus illataque vi Pontificatum romanum semper evasisse victorem: oppugnatores eius, deiectos de spe, suam sibi perniciem comparavisse. — Neque minus aperte historia testatur quid sit de Urbe Roma iam ab origine sua provisum divinitus: scilicet ut domicilium sedemque perpetuo praeberet beati Petri successoribus, qui hinc tamquam e centro universam christianam rempublicam nullius obnoxii potestati gubernarent. Cui quidem divinae providentiae consilio nemo est repugnare ausus, quin serius ocius inania coepta senserit.

Haec sunt, quae tamquam in illustri posita monimento intueri licet, undeviginti saeculorum confirmata testimonio: nec absimilia censendum futura quae reliquum afferet tempus. Nunc quidem praevalentes hominum sectae, Deo et Ecclesiae suae inimicorum, omnia in Pontificem romanum hostilia audent,

compulso in ipsam eius sedem bello. Qua re hoc contendunt, debilitare vires sacramque potestatem romanorum Pontificum comminuere; immo Pontificatum ipsum, si fieri posset, extinguere. Quae hic post expugnationem Urbis acta sunt, quaeque etiamnum aguntur, nihil dubitare sinunt, quid in animo habuerint qui sese ad novas res architectos et duces praebuerunt. — Ad hos accessere non eodem fortasse consilio plurimi, quos nimirum constituendae augendaeque reipublicae studium cepit. Ita numerus crevit decertantium cum Apostolica Sede, et romanus Pontifex in eam misere conditionem deiectus, quam gentes catholicae concorditer deflent. Illis tamen nihil sane melius incoepta succedent, quam ceteris ante eos eodem proposito, audacia pari. Ad Italos vero quod attinet, vehemens istud cum Apostolica Sede certamen, iniuria et temere susceptum, caput est ingentium domi forisque damnorum. — Ad alienandos multitudinis animos, adversari quidem Pontificatus dictus est rebus italicis; sed incriminationem iniquam ac stultam ea ipsa, quae supra commemoravimus, satis convincunt. Idem vero, sicut antea omni memoria, ita in posterum non nisi prosperus et salutaris futurus est italicis gentibus: propterea quod haec eius est constans immutabilisque natura, bene mereri et prodesse in omnes partes. Quamobrem non est virorum rationibus publicis bene consulentium maximo isto beneficiorum fonte Italiam prohibere: nec dignum italis hominibus caussam suam cum iis communicare, qui nihil aliud quam Ecclesiae perniciem meditantur. Simili modo nec expedit nec prudens consilium est cum ea potestate confligere, cui perpetuitatis est sponsor Deus, historia testis: quam ut toto orbe catholici religiose verentur, ita eorum interest, esse omni ope defensam: quamque ipsam principes rerum publicarum et agnoscant et plurimi faciant necesse est, his praesertim tam trepidis temporibus, cum fundamenta ipsa, quibus hominum nititur societas, propemodum vacillare videantur. Omnes igitur, in quibus est vera patriae caritas, si saperent et vera viderent, in eo maxime deberent studium curamque ponere, ut amoveantur funesti huius dissidi caussae,

et Ecclesiae catholicae tam aequa postulanti ac de iuribus suis sollicitae ea, qua par est, ratione satisfiat.

Ceterum nihil magis optamus, quam ut ea, quae commemoravimus, sicut litterarum monumentis consignata sunt, ita animis hominum penitus adhaerescant. Hanc ad rem vestrum erit, dilecti filii Nostri, quanto maiorem potestis sollertiam industriamque conferre. — Quo autem vester et eorum, qui vobis navabunt operam, magis fructuosus sit labor, caelestis patrocinii auspicem vobis illisque universis Apostolicam Benedictionem peramanter in Domino impertimus.

Datum Romae apud S. Petrum die XVIII Augusti, Anno MDCCCLXXXIII, Pontificatus Nostri Anno Sexto.

LEO PP. XIII.

VERSCHEIDENHEDEN.

BIJLAGE BIJ HET ARTIKEL: „GALERIJ VAN FRIESLANDS AARTSPRIESTERS."

(In *de Katholiek*, zie hierboven blz. 104—108, N°. 7.)

Het doet ons recht leed, dat wij hier niet mogen instemmen met den schrijver in de voortreffelijke *Bijdragen t. d. Gesch. v. h. Bisd. Haarlem*, VII, bl. 207—8, die in de statie van Maasland op den heer Scheerders onmiddelijk Alardus van Haeften laat volgen, en meent veilig te mogen aannemen, dat met de komst van dezen laatste in 1689 voor Maaslands katholieke gemeente minder aangename dagen zullen zijn aangebroken, wijl op eene lijst van 1721 gezegde pastoor onder de *Refractarii* voorkomt.

De Hoogw. Provicaris de Cock, in deze een onwraakbaar getuige, schrijft in zijn *De Petro Coddaeo*, bl. 68, hetgeen volgt: „Maeslandos Ignatii Walvis sola fama rigoris ita deterruit, „ut antequam visus, esset invisus, ac nemine dimittente dimis„sus." Op bl. 47 luidt het: „Maeslandi post Gerardum Scheer„ders oblatum sibi Ignatium Walvis, notum molimine novitatum, „intrepide repudiarunt; ac fortiter mutitantes Alardus van „Haeften, *adhuc vegetans Romano lacte*, sedavit." Blz. 42 getuigt: „Soluto mortalitatis penso, anno 1694, Henricus van „Meppelen, Roterodami pastor, insignem vacuaverat pastora„tum. [Archiepus Sebastenus] aspernatus Alardum van Haeften, „Romanum alumnum, *tunc cum sede Aplica sentientem*...., „illi gregi praeposuit Jacobum Timmers"....

Als wij verder nog hebben aangetoond, dat heer van Haeften mede een der acht onderteekenaars is van den brief,

dien *Mozzi* in zijne *Storia delle Rivoluzioni della Chiesa d' Utrecht*, I, 284—285, vermeldt als door bovengenoemden Provicaris de Cock op verzoek van den Kardinaal Altieri naar Rome gezonden, en dat die brief de klachten bevestigde, welke over den Apostolischen Vicaris en zijne „Cleregie" werden aangeheven, dan zal er gewis voor dien tijd van geene onrechtzinnigheid bij den Pastoor van Maasland mogen gerept worden. Het noodige bewijs levert ons het *Archief v. d Gesch. v. het Aartsbisd. Utrecht*, IX, bl. 286, waar dezelfde Theod. de Cock zegt: „Dnus Gerardus Tucker, ex-alum„nus Romanus, qui anno 1694 epistolae cuidam, ad instan„tiam Eminentissimi Dni Cardinalis Altieri, S. Congreg. de P. F. „praefecti, ad eamdem S. Congregationem ab octo missionariis „ex-alumnis [Romanis] scriptae et contrarium continenti, sub„scripsit. Dnus Alardus van Haeften et ipse ex-alumnus Ro„manus, *qui superiori epistolae similiter subsignavit.*" Al kwam er sedert dien, helaas, een zoo droeve verandering, dat dezelfde de Cock in zijn *De Petro Códdaeo*, bl. 42, verder moest vermelden, hoe de Aartsbisschop van Sebaste, toen het uur zijner rekenschap zou komen te slaan, „Alardum van Haeften et „Cornelium Steenhoven, Romanos alumnos, *sententia jam ac „affectione mutatos*" tot hooger waardigheid bevorderde; dit veranderen van gevoelen was destijds nog niet zoo beslist, of Tilm. v. Backhuyzen kon in zijn *Bewijsschrift*, III, blz. 195, getuigen: „Hij [van Haeften] had in het begin van de opschud„ding [1702] zig onderwerpende aan de beveelen van den „H. Stoel, den Heer Theodorus de Cock voor zijn overste „erkent en zich ootmoedig aan zijn Gezag onderworpen; dog „weinigen tijd daar na door de gewaande Kapittelheeren „omgepraat, viel den Provikaris af, spande aan met zijne „vinnigste tegenstrevers ja wierd zelfs het Hoofd van alle „wederspannigen in geheel Vriesland."

Hier is geen acht geslagen op hetgeen in Novemb. 1691 tusschen den heer Adr. v. Wijck en den Pastoor van Maasland is voorgevallen, gelijk het ons wordt meegedeeld in het *Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht*, IX, bl. 354—7. Als een oordeel over rechtzinnigheid in de leer, door den

gewezen Apostolischen Provicaris Theod. de Cock uitgesproken, toen hij na 1706 te Rome dicht bij den H. Stoel daar rustig stond buiten het gewoel van den strijd en het onbenevelde oog over het verleden liet gaan, — als zulk oordeel in strijd komt met dat van een pastoor in de Ketel, geveld in een tijd, toen deze in het woelige strijdperk zoo onbesuisd om zich heen sloeg, dat *zeven* van zijne pennevruchten naar den *Index* werden verwezen en daar na twee eeuwen van beraad nog op staan, — dan zal een gezond hoofd wel weinig moeite hebben, om te vinden, aan welke zijde de waarheid staat. Verder beroep op van Backhuyzen blijkt hier overbodig, om gerechtigd te worden tot het besluit, dat het vonnis, door Adr. van Wijck ter aangehaalde plaatse over Pastoor van Haeften geveld, den toets van het ernstig onderzoek niet kan doorstaan en als onrechtmatig moet worden verworpen.

J. H. Hofman.

EEN PREDIKANT OVER DEN ROOMSCHEN BREVIER.

De gewezen Luthersche predikant G. G. Evèrs keerde tot den schoot der Moederkerk terug. Zijne bekeering beschreef hij in: *Katholisch oder Protestantisch?*, waarvan de 4e uitgaaf dit jaar bij Borgmeyer te Hildesheim verscheen. Over den aan onze Nederlandsche Protestanten over het algemeen geheel onbekenden en — het zij, zoo noodig, ter hunner onderrichting gezegd — overal verkrijgbaren Roomschen Brevier, schrijft hij eenige treffende regels, die wij hier in vrije vertaling laten volgen:

„Hoedanig was mijne verwondering, toen ik begon het *Breviarium Romanum* te bestudeeren; welk een rijkdom uit het woord Gods vond ik, en dat zoo bewonderenswaardig gerangschikt! Dit was dan het officiëele gebedenboek der Kerk, dat alle geestelijken verplicht zijn te gebruiken, van den Paus af tot den minsten kapelaan, datzelfde boek, het-

welk Luther bespottelijk heeft gemaakt, besmeurd met zijn zwadder en verworpen als een ondragelijke last. De lezer kan lichtelijk begrijpen, dat de schubben mij sedert dit oogenblik van de oogen vielen, en dat ik tot mij zelf moest zeggen: „Hoe zou eene Kerk, die harer geestelijkheid *dit* boek in handen geeft, die hun het bidden *dezer* gebeden oplegt, hoe zou zij „de Groote Hoer van Babylon" zijn? Zou deze Kerk het woord Gods niet kennen, en zou zij dat Rome wezen, „hetwelk geene belofte heeft""?

En ik sprak nog tot mij zelven: „Juist als Protestant hebt gij de verplichting om de dingen te leeren kennen, waartegen gij protesteert, niet alleen om ze te leeren uit den mond van andere Protestanten, maar ook uit het boek zelf, dat de Katholieke Kerk aan hare eigen leden in handen geeft. Dáár zult gij de zaken vinden gelijk zij werkelijk zijn." Zoo kan ik zeggen, dat de Brevier als de plaats is, waar ik het eerst de ster zag, wier licht mij er toe bracht om mijne vooroordeelen af te leggen, de valschheid in te zien der karikaturen, waaronder de Protestanten zich zoo gaarne de Katholieke Kerk voorstellen, en om te begrijpen, dat het tot den aard van het Protestantisme behoort om al wat Katholiek is, juist anders op te vatten dan het bestaat. En zoo breng ik nu mijnen dank aan God, wiens ontferming mij tot het huis mijner Moeder heeft teruggevoerd."

Rondgaande brief van Z.H. Paus Leo XIII

over het Rozenkransgebed.

VENERABILIBVS FRATRIBVS PATRIARCHIS PRIMATIBVS ARCHIEPISCOPIS ET EPISCOPIS VNIVERSIS CATHOLICI ORBIS GRATIAM ET COMMVNIONEM CVM APOSTOLICA SEDE HABENTIBVS

LEO PP. XIII.

VENERABILES FRATRES SALVTEM ET APOSTOLICAM BENEDICTIONEM.

Supremi Apostolatus officio quo fungimur et longe difficili horum temporum conditione quotidie magis admonemur ac propemodum impellimur, ut quo graviores incidunt Ecclesiae calamitates, eo impensius ejus tutelae incolumitatique consulamus. Quapropter, dum quantum in Nobis est, modis omnibus Ecclesiae iura tueri, et quae vel impendent vel circumstant pericula antevertere et propulsare conamur, assidue damus operam caelestibus auxiliis implorandis, quibus effici unice potest, ut labores curaeque Nostrae optatum sint exitum habiturae. — Hanc ad rem nihil validius potiusque iudicamus, quam religione et pietate demereri magnam Dei Parentem MARIAM Virginem, quae pacis nostrae apud Deum sequestra et caelestium administra gratiarum, in celsissimo potestatis est gloriaeque fastigio in caelis collocata, ut hominibus ad sempiternam illam civitatem per tot labores et pericula contendentibus patrocinii sui subsidium impertiat. — Itaque proximis iam anniversariis solemnibus, quibus plurima et maxima in populum christianum per Marialis *Rosarii* preces collata beneficia recoluntur, preces hasce ipsas singulari studio toto orbe catholico adhiberi Magnae Virgini hoc anno volumus, quo, Ipsa conciliatrice, divinum

Eius Filium nostris placatum et mitigatum malis feliciter experiamur. Has igitur litteras ad Vos, Venerabiles Fratres, dandas censuimus, ut, cognitis consiliis Nostris, populorum pietas ad ea religiose perficienda vestra auctoritate studioque excitetur.

Praecipuum semper ac solemne catholicis hominibus fuit in trepidis rebus dubiisque temporibus ad Mariam confugere et in materna Eius bonitate conquiescere. Quo quidem ostenditur certissima non modo spes, sed plane fiducia, quam Ecclesia catholica semper habuit in Genetrice Dei iure repositam. Revera primaevae labis expers Virgo, adlecta Dei Mater, et hoc ipso servandi hominum generis consors facta, tanta apud Filium gratia et potestate valet, ut maiorem nec humana nec angelica natura assecuta unquam sit, aut assequi possit. Cumque suave Ipsi ac iucundum apprime sit, singulos suam flagitantes opem iuvare ac solari; dubitandum non est, quin Ecclesiae universae votis adnuere multo libentius velit ac propemodum gestiat.

Haec autem tam magna et plena spei in augustam caelorum Reginam pietas luculentius emicuit, cum errorum vis late serpentium, vel exundans morum corruptio, vel potentium adversariorum impetus militantem Dei Ecclesiam in discrimen adducere visa sunt. — Veteris et recentioris aevi historiae, ac sanctiores Ecclesiae fasti publicas privatasque ad Deiparam obsecrationes et vota commemorant, ac vicissim praebita per Ipsam auxilia partamque divinitus tranquillitatem et pacem. Hinc insignes illi tituli, quibus Eam catholicae gentes christianorum Auxiliatricem, Opiferam, Solatricem, bellorum Potentem, Victricem, Paciferam consalutarunt. Quos inter praecipue commemorandus solemnis ille ex Rosario ductus, quo insignia Ipsius in universum christianum nomen beneficia ad perpetuitatem consecrata sunt. — Nemo vestrum ignorat, Venerabiles Fratres, quantum laboris et luctus, saeculo duodecimo exeunte, sanctae Dei Ecclesiae intulerint Albigenses haeretici, qui recentiorum Manichaeorum secta progeniti, australem Galliae plagam atque alias latini orbis regiones perniciosis erroribus repleverant; armorumque terrorem circumferentes, late dominari per clades et ruinas moliebantur. Contra huiusmodi teterrimos hostes virum

sanctissimum, ut nostis, excitavit misericors Deus, inclitum scilicet Dominiciani Ordinis parentem et conditorem. Is integritate doctrinae, virtutum exemplis, muneris apostolici perfunctione magnus, pugnare pro Ecclesia catholica excelso animo aggressus est, non vi, non armis, sed ea maxime precatione confisus, quam sacri Rosarii nomine ipse primus instituit, et per se, per suos alumnos longe lateque disseminavit. Dei enim instinctu ac numine sentiebat futurum, ut eius precationis ope, tamquam validissimo instrumento bellico, victi hostes profligatique vesanam impietate audaciam ponere cogerentur. Quod reipsa evenisse compertum est. Etenim ea orandi ratione suscepta riteque celebrata ex institutione Dominici Patris, pietas, fides, concordia restitui, haereticorum molitiones atque artes disiici passim coepere: ad haec, plurimi errantes ad sanitatem revocati, et catholicorum armis, quae fuerant ad vim propulsandam sumpta, impiorum compressus furor.

Eiusdem precationis efficacitas et vis mirabiliter etiam perspecta est saeculo decimo sexto, cum ingentes Turcarum copiae Europae prope universae superstitionis et barbariae iugum intentarent. Quo tempore sanctus Pius V Pontifex Maximus, excitatis ad communium rerum tutelam principibus christianis, omni studio in primis egit ut potentissima Mater Dei, per Rosarii preces implorata, nomini christiano volens propitia succurreret. Nobilissimum sane spectaculum per eos dies caelo terraeque exhibitum omnium in se mentes animosque convertit. Hinc enim Christi fideles non procul a Corinthiaco sinu vitam et sanguinem pro religionis patriaeque incolumitate fundere parati, hostem interriti opperiebantur; illinc inermes pio supplicantium agmine, Mariam inclamabant, Mariam ex Rosarii formula iteratis vicibus consalutabant, ut certantibus adesset ad victoriam. Adstitit exorata Domina; nam commisso ad Echinadas insulas navali praelio, christianorum classis, sine magna suorum clade, fusis caesisque hostibus, magnifice vicit. Quare idem sanctissimus Pontifex in accepti beneficii memoriam, anniversarium tanti certaminis diem honori Mariae Victricis festum haberi voluit: quem Gregorius XIII titulo Rosarii consecravit.

Simili modo, superiore saeculo, semel ad Temesvariam in Pannonia, semel ad Corcyram insulam nobilis est de Turcarum copiis victoria reportata: idque sacris Magnae Virgini diebus, precibusque pio Rosarii ritu ante persolutis. Quae res Clementem XI Decessorem Nostrum adduxit ut grati animi ergo, solemnem Deiparae a Rosario honorem quotannis habendum tota Ecclesia decreverit.

Igitur cum sacra haec precandi formula tantopere Virgini grata esse dignoscatur, eaque ad Ecclesiae populique christiani defensionem et ad divina beneficia publice privatimque impetranda apprime conferat; mirum non est, eximiis eam praeconiis alios quoque Decessores Nostros efferre, atque augere studuisse. Sic Vrbanus IV *quotidie per Rosarium christiano populo bona provenire* testatus est. Sixtus IV hunc orandi ritum *ad honorem Dei et Virginis, et ad imminentia mundi pericula propulsanda opportunum;* Leo X *adversus haeresiarchas et gliscentes haereses institutum*, et Iulius III *romanae Ecclesiae decorem* dixerunt. Itemque de eo sanctus Pius V, *hoc*, inquit, *orandi modo evulgato, coepisse fideles iis meditationibus accensos, iis precibus inflammatos, in alios viros repente mutari, haeresum tenebras remitti, et lucem catholicae fidei aperiri.* Demum Gregorius XIII, *Rosarium a beato Dominico ad iram Dei placandam et Beatae Virginis intercessionem implorandam fuisse institutum.*

Hac Nos cogitatione, exemplisque Decessorum Nostrorum permoti, opportunum omnino censemus solemnes hoc tempore supplicationes ob eam caussam institui, ut invocata per Rosarii preces Virgine augusta, parem necessitatibus opem a Iesu Christo eius Filio impetremus. — Perspicitis, Venerabiles Fratres, Ecclesiae labores dimicationesque diuturnas et graves. Christianam pietatem, publicam morum honestatem, fidemque ipsam, quae summum est bonum virtutumque ceterarum principium, maioribus quotidie periculis videmus oppositam. Item difficilem conditionem variosque angores Nostros non modo cognoscitis, sed facit caritas vestra ut quadam Nobiscum societate et communione sentiatis. Miserrimum autem est, ac longe luctuosissimum, tot animas Iesu Christi sanguine redemptas,

quodam aberrantis saeculi veluti correptas turbine, praecipites in peius agi atque in interitum ruere sempiternum. Igitur divini necessitas auxilii haud sane est hodie minor, quam cum magnus Dominicus ad publica sananda vulnera Marialis Rosarii usum invexit. Ille vero caelesti pervidit lumine, aetatis suae malis remedium nullum praesentius futurum, quam si homines ad Christum, qui *via veritas et vita* est, salutis per Eum nobis partae crebra commentatione rediissent; et Virginem illam, cui datum est *cunctas haereses interimere*, deprecatricem apud Deum adhibuissent. Idcirco sacri Rosarii formulam ita composuit, ut et salutis nostrae mysteria ordine recolerentur, et huic meditandi officio mysticum innecteretur sertum ex angelica salutatione contextum, interiecta oratione ad Deum et Patrem Domini Nostri Iesu Christi. Nos igitur haud absimili malo idem quaerentes remedium, non dubitamus, quin eadem haec a beatissimo viro tanto cum orbis catholici emolumento inducta praecatio, momenti plurimum habitura sit ad levandas nostrorum quoque temporum calamitates.

Quamobrem non modo universos christianos enixe hortamur, ut vel publice vel privatim in sua quisque domo et familia pium hoc Rosarii officium peragere studeant et non intermissa consuetudine usurpent, sed etiam INTEGRVM ANNI LABENTIS OCTOBREM MENSEM caelesti Reginae a Rosario sacrum dicatumque esse volumus. — Decernimus itaque et mandamus, ut in orbe catholico universo hoc item anno solemnia Deiparae a Rosario peculiari religione et cultus splendore celebrentur; utque a prima die proximi octobris ad secundam subsequentis novembris, in omnibus ubique curialibus templis, et si Ordinarii locorum utile atque opportunum iudicaverint, in aliis etiam templis sacrariisve honori Deiparae dedicatis, quinque saltem Rosarii decades, adiectis Litaniis Lauretanis religiose recitentur: optamus autem ut ad has preces conveniente populo, eodem tempore vel sacrum ad altare fiat, vel Sacramento augusto ad adorandum proposito, sacrosancta deinceps hostia pius supplicantium coetus rite lustretur. — Magnopere probamus, sodalitates a Rosario Virginis solemni pompa vicatim per urbes, accepta a maioribus consuetudine, publicae religionis

caussa procedere. Quibus autem in locis id iniuria temporum forte non licet, quidquid publicae religioni ex hac parte detractum est, frequentiore redimatur ad sacras aedes accursu; et diligentiore virtutum christianarum exercitatione fervor pietatis eluceat.

Eorum autem gratia, qui quae supra iussimus facturi sunt, libet caelestes Ecclesiae thesauros recludere, in quibus ipsi incitamenta simul et praemia pietatis inveniant. Omnibus igitur qui intra designatum temporis spatium, Rosarii cum Litaniis publicae recitationi interfuerint, et ad mentem Nostram oraverint, septem annorum itemque septem quadragenarum apud Deum indulgentiam singulis vicibus obtinendam concedimus. Quo beneficio frui pariter posse volumus, quos supplicationibus publicis supra dictis legitima caussa prohibeat, hac tamen lege ut eidem sacrae exercitationi privatim operam dederint, itemque Deo ad mentem Nostram supplicaverint. — Eos vero qui supra dicto tempore decies saltem, vel publice in sacris templis, vel iustas ob caussas privatis in domibus eadem peregerint et, expiatis rite animis, sacra de altari libaverint, piaculo omni et statis admissorum poenis ad pontificalis indulgentiae modum exsolvimus. — Plenissimam hanc admissorum suorum veniam omnibus etiam elargimur, qui vel in ipsis beatae Mariae Virginis a Rosario solemnibus, vel quolibet ex octo consequentibus diebus, ablutis pariter salutari confessione animis, ad Christi mensam accesserint, et in aliqua aede sacra pro Ecclesiae necessitatibus ad mentem Nostram Deo et Deiparae rite supplicaverint.

Agite vero, Venerabiles Fratres; quantum Vobis curae est et Mariae honos et societatis humanae salus, tantum studete populorum in Magnam Virginem alere pietatem, augere fiduciam. Divino quidem munere factum putamus, ut, vel turbulentissimis hisce Ecclesiae temporibus, in maxima christiani populi parte stet ac vigeat antiqua in augustam Virginem religio et pietas. Nunc vero exhortationibus his Nostris excitatae, vestrisque vocibus incensae christianae gentes vehementiore in dies animi ardore sese in Mariae tutelam fidemque recipiant; et adamare magis ac magis insistant Marialis Rosarii consuetudinem, quam

maiores nostri non modo uti praesens in malis auxilium, sed etiam nobilis instar tesserae christianae pietatis habere consueverunt. Obsecrationes concordes ac supplices libens excipiet humani generis Patrona caelestis, illudque facile impetrabit, ut boni virtutis laude crescant; ut devii sese ad salutem colligant ac resipiscant; ut vindex scelerum Deus ad clementiam ac misericordiam conversus rem christianam remque publicam, amotis periculis, optatae tranquillitati restituat.

Hac spe erecti, Deum ipsum, per Eam in qua totius boni posuit plenitudinem, summis animi Nostri votis enixe obsecramus, ut maxima quaeque Vobis, Venerabiles Fratres, caelestium bonorum munera largiatur: in quorum auspicium et pignus. Vobis ipsis et Clero vestro et populis cuiusque vestrum curae concreditis, Apostolicam Benedictionem peramanter impertimus.

Datum Romae apud S. Petrum die 1 Septembris, A. MDCCCLXXXIII. Pontificatus Nostri Anno Sexto.

LEO PP. XIII.

De ouderdom van Joannes XI en Joannes XII

op den dag hunner troonsbestijging.

Hoe oud waren Joannes XI en Joannes XII, toen zij bezit namen van den Pauselijken Stoel?

Beslist antwoorden de Katholieke schrijvers van den jongsten tijd: de eerste was vijf en twintig jaren oud, de laatste een jongeling van naauwelijks achttien jaar. Aldus onder anderen de verdienstvolle Wensing in zijne „*Levens der Pausen*".

Tegen dat antwoord komen wij in verzet. Men versta ons echter wèl. We willen van onze zijde den leeftijd dier Pausen niet met zekerheid bepalen, maar hopen aan te toonen, dat de meening, welke wij bestrijden, pas in de laatste eeuwen ontstaan is, op geen degelijken grond rust en bijgevolg als eene uit haren aard onwaarschijnlijke meening verworpen moet worden.

I.

Het was al zeer vroeg *regel* in de Westersche Kerk, niemand toe te laten tot de bisschoppelijke waardigheid vóór zijn dertigste levensjaar. Reeds in de zevende eeuw

verklaart de H. Isidorus van Sevilla dien regel, door te wijzen op het voorbeeld des Heeren, die insgelijks op dezen leeftijd zijne openbare prediking begon [1]). Soms liet men om gewigtige redenen uitzonderingen toe. Zoo werd, eene eeuw vroeger, de H. Remigius reeds aartsbisschop van Rheims, toen hij pas twee en twintig jaren oud was [2]); doch ook hij wees er op, hoewel te vergeefs, dat het in strijd was met den kerkelijken regel [3]). Voor den leeftijd van den Paus bestonden geene bijzondere bepalingen en was derhalve dezelfde kerkelijke regel van kracht; doch voor een Paus, het opperhoofd der gansche Kerk, kan men zich niet gemakkelijk redenen voorstellen, gewigtig genoeg, om zijne verkiezing in jeugdiger leeftijd toe te laten; uit dien hoofde is het voor ons Katholiek gevoel onaangenaam, wanneer wij van een vijfentwintigjarigen — en buitengewoon hinderlijk, als wij van een achttienjarigen Paus hooren spreken.

Intusschen doen dat, gelijk wij zeiden, ook de Katholieke schrijvers der drie laatste eeuwen. Algemeen, en als was het eene uitgemaakte zaak, schrijven zij dien leeftijd toe aan Joannes XI en Joannes XII, zonder bij iemand tegenspraak te vinden. Van den anderen kant beroept niemand hunner zich op de woorden van een tijdgenoot dier Pausen, of van een schrijver der middel-

---

1) Quod autem a trigesimo anno sacerdos efficitur, ab aetate scilicet Christi sumptum est, ex qua idem orsus est praedicare. *De off.* II, cap. 5 (*Magna Bibl. SS. PP.* T. 10). *Sacerdos* is hier te verstaan van den *bisschop;* in het 7de Hoofdst. spreekt Isidorus over de *priesters.*

2) Flodoardi, *Hist Eccl. Rem.* I, 11.

3) Super aetatis infirmae coepit conqueri tempore, et quod *ecclesiastica regula* hanc aetatem ad tantam non admitteret dignitatem, voce publica praedicare. Ibid.

eeuwen, of van eenig gedenkteeken, waarin genoemde jeugdige leeftijd staat uitgedrukt. Wekt dit reeds achterdocht, deze wordt te grooter, wanneer men enkele onder de allergeleerdste schrijvers van dat algemeen gevoelen eenigzins ziet afwijken, doch alleen om genoemde Pausen nog jonger te maken. De Bollandisten b.v. geven aan Joannes XI bij zijne troonsbestijging *omstreeks twee en twintig* [1]), en aan Joannes XII in het *vijfde* jaar zijner regering *achttien* jaren: *annum aetatis XVIII tunc forte necdum egressus* [2]); en Mabillon laat insgelijks Joannes XII, *naauwelijks vijftien* jaren oud, den H. Stoel beklimmen [3]).

Het vermoeden ontstond bij ons, dat welligt geen der oudere schrijvers den ouderdom dier Pausen vermeld had. Een onderzoek scheen ons derhalve noodzakelijk en wij begonnen met de schrijvers der tiende eeuw te raadplegen. Luitprand, de lasteraar der Pausen, spreekt in zijne *Antapodosis* over Joannes XI, en verhaalt in zijn geschrift *De rebus gestis Ottonis Magni* uitvoerig, hoe Joannes XII door Keizer Otto werd afgezet; doch hoe oud die Pausen waren, toen zij den H. Stoel beklommen, zoekt men bij hem te vergeefs; ook ziet men den jeugdigen leeftijd van Joannes XII niet aangevoerd onder de redenen, waarmede het concilie van Keizer Otto, volgens Luitprand's verhaal, 's Pausen afzetting poogde te wettigen. Evenmin vindt men er een woord van, noch bij den voortzetter van *Regino's Chronicon*, ofschoon hij over den

---

1) *Propylaeum ad Acta SS. Maji, conatus chronico-hist.* pag. 158.

2) Ibid. *Paralipomena ad conatum*, pag. 79.

3) *Annal. Bened.* ad ann. 955.

strijd tusschen Joannes XII en Keizer Otto in vele bijzonderheden treedt; noch in de *Geschiedenis der kerk van Rheims*, of in de *Annalen* van Flodoard, waar de namen van beide Pausen meermalen vermeld worden; noch in het *Chronicon* van Benedictus, monnik van het St. Andries-klooster, die insgelijks beide Pausen ter spraak brengt.

Ratherius van Verona beklaagt zich in zijn geschrift: *De contemptu canonum*, dat zelfs de Paus (Joannes XII) geen genoegzame zorg draagt voor het onderhouden der Kanons [1]). Een weinig verder zegt hij: „Veronderstel iemand, die, tweemaal gehuwd alvorens clericus te worden, als clericus in ongebondenheid leeft, priester geworden zich met vele vrouwen ophoudt en allerlei verkeerdheden begaat en eindelijk Paus wordt, wat de langmoedige God, gelijk vele andere dingen, kan toelaten" [2]). Men heeft hierin eene toespeling willen zien op Joannes XII [3]), wat wij niet aannemen, doch voor het oogenblik evenmin onderzoeken. Maar indien men het als eene dusdanige toespeling verstaat, dan behelzen die woorden veeleer een bewijs *tegen*, dan een bewijs *voor* den jeugdigen leeftijd van genoemden Paus.

Eindelijk bezitten wij nog de akten van een in 991 en in de nabijheid van Rheims gehouden concilie, welker echtheid evenwel niet zonder reden betwist wordt [4]). Onderscheidene Pausen worden daarin door het slijk ge-

---

1) I, 6; Migne, CXXXVI, 494.
2) Ibid, n. 12, 13; Migne, 500.
3) A. Vogel, *Ratherius von Verona*, I, 279 (Jena, 1854).
4) Men kan daarover zien: Migne, CXXXIX, 189.

haald: de eerste hunner is Joannes XII, maar geen woord over zijne verheffing in jeugdigen leeftijd [1]).

Behalve deze schrijvers meenden wij vooral diegenen te moeten raaadplegen, welke, hetzij in de tiende, hetzij in het begin der volgende eeuw, over Keizer Otto of diens bloedverwanten geschreven hebben, omdat Joannes XII door dezen Keizer is afgezet. Met aandacht lazen we daarom de *Res gestae Saxonicae* van Widukind [2]), opgedragen aan 's Keizers dochter, het gedicht van Hrotswitha *De gestis Ottonis I* [3]), het *Chronicon* van Thietmar [4]), lid der keizerlijke familie, het leven der H. Mathilde, Otto's moeder [5]), dat van den H. Bruno, Otto's broeder [6]), alsook het leven van Otto's tweede echtgenoote, de H. keizerin Adelheid [7]). In nagenoeg al deze geschriften komt de reis van Otto naar Rome en zijne krooning aldaar ter sprake, doch slechts enkele vermelden met een kort woord de afzetting van den Paus, over wiens jeugdigen leeftijd zij niets berigten.

Niets ook vindt men betreffende dit laatste punt vermeld in de voornaamste *Chronica* van den volgenden tijd. Hermannus Contractus, Marianus Scotus, Sigebertus Gemblacensis, Adam Bremensis, Leo Ostiensis (of Mar-

---

[1]) Migne, ib. 313.

[2]) Meiboom, *Rer. Germanic.* I, 629—663; Migne, CXXXVII, 115 (uit Pertz, *Script* III).

[3]) Meiboom, ib. 709—726; Migne, ib. 1149 (uit Pertz, *Script.* IV).

[4]) Migne, CXXXIX, 1183—1422 (uit Pertz, *Script.* III).

[5]) Migne, CLI, 1313—1326 (uit Pertz, *Script* X); een iets later geschreven leven bij Migne, CXXXV, ontleend aan Pertz, *Script.* IV.

[6]) Migne CXXXIV, 941—978; en een tweede leven 978—988 (uit Pertz, *Script.* IV)

[7]) Canisius-Basnage, III, I, 73—85.

sicanus), spreken over Joannes XI en Joannes XII, maar niemand hunner zegt, dat deze beide Pausen op onkanonieken leeftijd den H. Stoel beklommen.

Na ons van dit alles overtuigd te hebben, gingen wij eenige eeuwen verder. Platina schreef omstreeks het jaar 1480 zijn voor de nagedachtenis van vele Pausen zeer hatelijk werk: *De vitis Pontificum Romanorum;* de Maagdenburger Centuriatoren verzamelden in de volgende eeuw alles, wat den Pauselijken naam kon onteeren, en spraken ook over onze beide Pausen [1]); en de bekende hervormer Flacius Illyricus, die een groot aandeel had aan het werk der Maagdenburgers, deed hetzelfde in zijn geschrift: *Catalogus testium veritatis* [2]). Wat zeiden zij wel over de troonsbestijging van Joannes XI, en Joannes XII? maakten zij er hun een grief van, dat zij tegen den kerkelijken regel te jong den H. Stoel beklommen? Geen spoor daarvan ook bij deze aan de H. Kerk zoo vijandige schrijvers.

De beschuldiging dagteekent derhalve ontwijfelbaar pas uit de laatste eeuwen. Haar ontstaan heeft zij, voor zoover wij konden nagaan, te danken aan Baronius, die door *redeneringen* (op het jaar 955) tot de gevolgtrekking komt, dat Joannes XII, toen hij Paus werd, *niet ouder kan geweest zijn dan achttien jaren;* en insgelijks door *redeneringen* (op het jaar 931), dat Joannes XI bij zijne troonsbeklimming *nog jong geweest moet zijn*, zonder evenwel diens ouderdom nader te bepalen: dit laatste hebben anderen na Baronius gedaan.

---

[1]) Decima Centuria, 28, 433—446, 530, 534—538.

[2]) T. II, 240—242, 257, 260—268, 292—297 (Ed. Lugdun 1597).

Tegenover zoodanige beschuldiging staat, blijkens het hierboven aangevoerde, voorwaar een allerkrachtigst argument, namelijk het volkomen stilzwijgen, niet alleen van tijdgenooten, maar van zes volle eeuwen. Zou dat buitengewone, ja allerzonderlingste feit onopgemerkt zijn voorbijgegaan? zou dan niemand op de gedachte zijn gekomen om, al was het maar met een enkel woord, melding te maken van Pausen, die met schending der kerkregels bezit namen van den H. Stoel op vijfentwintig- of achttienjarigen leeftijd? zou de partij, die te Rome zelf aan beide Pausen gedurende hunne regering vijandig was, nagelaten hebben, op zulk een ongehoord feit de aandacht te vestigen? zou Luitprand vooral, die in de vergadering, welke Joannes XII afzette, zitting had, Luitprand, die slechts weinige dagen vóór de afzetting als keizerlijk afgezant met Paus Joannes onderhandelde [1]), zou hij verzuimd hebben te spreken van 's Pausen jeugdigen leeftijd en de daarmede in verband staande verkrachting der kerkelijke voorschriften, terwijl hij van den eenen kant alle aanleiding had, om ook daarover te spreken, en van den anderen kant zooveel mogelijk den Paus trachtte te verguizen? Dit alles klinkt ongeloofelijk. En zoo dan toch, zes eeuwen later, wordt beweerd: *dat onaannemelijke feit heeft werkelijk plaats gehad*, dan zal die bewering wel deugdelijk gestaafd moeten worden, dan zullen de gronden, waarop zij steunt,

---

[1]) Aldus volgens zijne eigene mededeeling: *De rebus gestis Ottonis M.* n. 7. Wij veronderstellen hier, dat Luitprand inderdaad de auteur is der schriften, die thans nog op zijn naam staan. Sommigen betwijfelen het; zij zouden daartoe eene reden te meer hebben, indien Joannes XII werkelijk zóó jong was.

onaantastbaar en de redenering, welke uit die gronden zulk eene gevolgtrekking afleidt, onomstootelijk moeten zijn. Is dit het geval? Zulks gaan wij thans onderzoeken en beginnen met Joannes XI.

II.

In Maart 931 werd Joannes XI op den H. Stoel verheven; de invloed zijner moeder Marozia had zeker veel daartoe bijgedragen [1]). Hij moet toen nog jong geweest zijn, zegt Baronius (*adhuc aetate juniorem fuisse oportuit*), en geeft als reden hiervoor aan, dat Marozia in het volgende jaar koning Hugo door hare schoonheid (*sua pulchritudine*) wist te bewegen, om een huwelijk met haar te sluiten. Het eerste kunnen wij toegeven. Indien Joannes bij zijne verheffing dertig jaren oud was en derhalve den kanonieken leeftijd bezat, dan mogt men hem toch „een nog jongen Paus" noemen. Maar de reden, door Baronius aangevoerd, heeft niets te beduiden. Hugo streefde naar de keizerskroon en een huwelijk met Marozia moest in zijne oogen een krachtig middel zijn, om dat doel te bereiken; van haren kant was dat huwelijk voor Marozia het middel, om de magt, welke zij in Rome had uitgeoefend (eerst met haren tweeden echtgenoot Guido,

---

[1]) Volgens velen was Marozia toen weduwe, en haar tweede man, de Markgraaf Guido, in 929 gestorven. Luitprand daarentegen zegt uitdrukkelijk, dat *Guido* en Marozia den Paus aanstelden: *Marotiae filium Joannem.... papam constituunt. Widо vero non multo post moritur (Antapod.* III, 43). Ongegrond derhalve is de aanmerking van Wensing, blz. 146, tegen Baronius: „Guido was reeds (wat Baronius *ook van zijn zegsman, Luitprand*, had kunnen weten) in 929 gestorven".

later, na diens dood, alleen) te bewaren en te versterken. Men begrijpt gemakkelijk, dat *politieke* inzigten dit huwelijk tot stand bragten, en niets belet aan Marozia bij het aangaan daarvan een ouderdom van omstreeks vijftig jaren toe te schrijven; hare *schoonheid* als beweegreden voor die verbindtenis aan te geven, is eene loutere ongerijmdheid.

Intusschen bepaalt Baronius 's Pausen ouderdom niet, en zegt evenmin, dat Joannes de jaren, tot zijne verheffing gevorderd, niet bereikt had. Wie zulks het eerst gedaan heeft, weten wij niet; maar latere schrijvers doen het vrij algemeen, b.v. behalve Wensing, de Bollandisten, Fleury, Natalis Alexander, Damberger; echter zonder hunne gronden te noemen. Die gronden zijn evenwel ligt te vermoeden. Met de woorden van Baronius voor oogen: „Joannes XI was nog jong", ging men aan 't onderzoeken. Men zag Joannes door Luitprand (tegen wien vroeger geene verdenking bestond) „zoon van Paus Sergius" genoemd; Sergius nu werd Paus in 904 [1]); uit dien hoofde stelde men de geboorte van Joannes XI in 905 of 906, en deze moest derhalve toen hij Paus werd in 931, vijfentwintig jaren oud geweest zijn. Al verwierp men nu ook in later tijd den laster tegen Paus Sergius, toch meende men in Luitprand's woorden eene vingerwijzing te behouden, waardoor men het geboortejaar van Joannes XI bepalen kon. Men heeft zich, durven wij zeggen, ten eenemale vergist.

Luitprand schrijft letterlijk: „Marozia heeft Joannes

---

[1]) Sommigen stelden de verheffing van Sergius één of meer jaren later, en lieten bijgevolg Joannes XI op nog jeugdiger leeftijd Paus worden.

verwekt bij Paus Sergius, door een verfoeijelijk overspel; en Alberik bij den markgraaf Alberik. Ter zelfder tijde bestuurde Petrus het aartsbisdom van Ravenna" [1]). Vervolgens verhaalt hij, hoe Joannes van Ravenna door dezen aartsbisschop Petrus naar Rome werd gezonden en wel herhaalde malen (*saepius et iterum*); hoe hij aldaar boeleerde met Theodora, Marozia's moeder of zuster, en door haren invloed achtereenvolgens op den zetel van Bologna, Ravenna en Rome geraakte [2]).

Als men nu op de woorden van dien schrijver een argument wil bouwen, dan behoort men voor alles die woorden goed te lezen. Hij zegt, dat Joannes XI en Alberik broeders waren, zonen van dezelfde moeder Marozia; hij geeft te kennen vooreerst, dat zij geen tweelingbroeders waren, en vervolgens niet onduidelijk, door Joannes eerst te noemen, dat deze ouder was dan Alberik; eindelijk verzekert hij nog, dat beiden geboren werden, toen (*per idem tempus*) Petrus aartsbisschop van Ravenna was [3]) en derhalve vóórdat die zetel was ingenomen door Joannes van Ravenna, d. i. door Joannes X. Dezen Joannes X nu zagen wij in ons vorig opstel [4]) reeds werkzaam als aarts-

---

[1]) Marotia ex Papa Sergio Joannem nefario genuit adulterio; ex Alberico autem marchione Albericum. Per idem tempus Ravennatae sedis Petrus pontificatum regebat. *Antapod.* II, 48. Op eene andere plaats (III, 43) zegt hij van Joannes XI: quem ex Sergio papa meretrix ipsa genuerat.

[2]) Die laster is door ons wederlegd in ons vorig opstel, zie *De Katholiek* LXXXIV, 140—155.

[3]) We laten in het midden, of deze aartsbisschop den naam van Petrus droeg; Luitprand spreekt in ieder geval van den voorganger van Joannes van Ravenna.

[4]) *De Katholiek*, t. a. p. bldz. 153.

bisschop van Ravenna in Julij 905. Als men nu let op alles, wat Luitprand verhaalt omtrent de verschillende reizen van dezen Joannes naar Rome en omtrent zijne zondige betrekking tot Theodora, alvorens hij aartsbisschop werd, dan komt men van zelf tot het besluit, dat volgens Luitprand beide broeders geboren waren, niet alleen vóór laatstgenoemden datum, maar zelfs, in betrekkelijken zin, geruimen tijd te voren. Waarom zou men dan het geboortejaar van Joannes XI, den ouderen broeder, niet stellen in het jaar 900 of 901? Doch dan bezat hij in 931 den kanonieken leeftijd, en men begrijpt, waarom niemand der oudere schrijvers eenige aanmerking op zijn ouderdom maakte.

Welligt zal men ons tegenwerpen: Luitprand verhaalt tot tweemalen: „Marozia verwekte Joannes XI bij *Paus* Sergius", en derhalve *gedurende diens regering*, welke een aanvang nam in 904. Maar vooreerst is de gevolgtrekking onjuist; wij noemen allen Caesar Borgia een zoon van *Paus* Alexander VI, hoewel hij geboren was langen tijd voor de Pauselijke regering van Alexander. Ten andere al zou men de gevolgtrekking aannemen en Joannes XI laten geboren worden onder de regering van Paus Sergius, dan zou men dit evenwel moeten verstaan in den zin van Luitprand, die Sergius op den H. Stoel laat plaats nemen reeds in 896, en de veroordeeling van Formosus, welke in dit jaar door Stephanus VI geschiedde, aan Sergius toeschrijft [1]). Ook dan nog der-

---

[1]) *Antapod.* I, 28—31. Er bestaat een geschrift: *Liber de Pontif. Rom. vitis*, dat ten onrechte aan Luitprand toegeschreven en onder diens naam is uitgegeven. Daar vindt men in het laatste hoofdstuk (Cap. 113) letterlijk

halve zou men het geboortejaar van Joannes geruimen tijd vóór 905 (namelijk vóór de verkiezing van Joannes van Ravenna tot aartsbisschop) moeten stellen, wil men Luitprand niet met zich zelven in tegenspraak brengen; ja men zou dan zelfs dat geboortejaar nog vóór 900 kunnen stellen, en dus nog vroeger dan wij hierboven deden.

Doch er is buitendien eene omstandigheid, welke onze meening ten gunste van het jaar 900 of 901 niet weinig versterkt. Nadat Luitprand verhaald heeft, hoe de markgraaf Guido en zijne vrouw Marozia in het jaar 928 Joannes X in de gevangenis wierpen en misschien lieten vermoorden, gaat hij aldus voort: „na zijn dood stelden zij Joannes, den zoon van Marozia, tot Paus aan" [1]). Inderdaad gebeurde dit *na den dood* van Joannes X, maar niet *onmiddellijk*, pas in het jaar 931: in den tusschentijd regeerden nog twee Pausen, Leo VI en Stephanus VII. Waarom, vragen we, liet Marozia niet dadelijk haren zoon tot Paus verkiezen? Waarom wachtte zij hiermede tot aan het jaar 931? De veronderstelling ligt, dunkt ons, voor de hand, dat ze bepaaldelijk dit jaar heeft afgewacht, omdat haar zoon toen eerst den kanonieken leeftijd bereikte en er derhalve onder dit opzigt niets meer was in te brengen tegen de regelmatigheid zijner verheffing.

Ons pleidooi over het geboortejaar van Joannes XI

---

terug, wat men leest in deze vier nummers der *Antapodosis*. Pertz wil, dat het uit dit laatste werk is uitgeschreven. Damberger (*Kritik* zum vierten Band, 110) wil er uit bewijzen, dat de *Antapodosis* vervalscht is.

[1]) *Antapod* III, 43.

kunnen we hier gerust sluiten. Wij voegen er echter iets aan toe, betreffende het leven, of liever betreffende den vader van Joannes XI. Want van zijn leven als Paus is weinig te zeggen. Hij regeerde nog geen vijf jaren. Door den invloed zijner moeder op den H. Stoel gekomen, werd hij reeds spoedig van zijne tijdelijke magt beroofd door zijn eigen broeder Alberik, die ook Marozia in de gevangenis wierp [1]) en tot aan zijn dood (in 954) te Rome oppermachtig heerschte. Door Flodoard wordt hij dan ook in diens verzen over de Pausen aldus beschreven:

> Vi vacuus, splendore carens, modo sacra ministrans
> Fratre a Patricio juris moderamine rapto [2]).

Zoo dan Baronius hem „een monster" noemt [3]), dan is zulks volstrekt niet van zijn leven, en alleen van zijne geboorte te verstaan. Want wie was zijn vader? Baronius schrijft Luitprand na en antwoordt: *Paus Sergius III.* Onderzoeken wij dit nader.

Wederom is Luitprand de eerste berigtgever, die deze vlek op den naam van Sergius werpt. Hij schrijft: „Marozia verwekte Joannes bij Paus Sergius door een verfoeijelijk overspel (*nefario adulterio*)". Luitprand zelf werd nagenoeg een kwart eeuw later geboren dan Joannes XI; zijne *Antapodosis*, waarin bedoelde woorden voorkomen, begon hij te schrijven in 958, nagenoeg 60 jaren na de geboorte van Joannes; het lasterlijke van vele zijner berigten hebben wij genoeg aangetoond; op grond van dit alles zou

---

[1]) Flodoardus, *Hist. eccl. Rem.* IV, 24; en *Annales*, ad annum 933.
[2]) Migne, CXXXV, 832.
[3]) Ad annum 931.

men hem in deze zaak alle geloof moeten weigeren, indien hij eene *louter onechte* geboorte van Joannes vermeld had; hoeveel te meer moet zijn getuigenis verworpen worden, nu hij Joannes de vrucht noemt van het *overspel* van Marozia, eene zaak, die in den regel zelfs door tijdgenooten en bekenden niet is uit te maken.

Luitprand ontleende zijn berigt niet aan eene levensbeschrijving van Theodora, gelijk men vroeger, door eene verkeerde lezing misleid, waande — want die levensbeschrijving heeft nooit bestaan [1]) — maar aan de lasterlijke verzinsels, die alle eeuwen door tegen de Pausen zijn uitgestrooid. Aanleiding tot deze lastering tegen Paus Sergius kan gegeven hebben de betrekking tusschen Sergius en Alberik, graaf van Tusculum: zij waren bloedverwanten [2]); bij dezen Alberik nu verwekte Marozia, gelijk wij ook van Luitprand hoorden, haren zoon Alberik en — voegen wij er bij — insgelijks haren anderen zoon, onzen Paus Joannes XI.

Dat in latere eeuwen sommige schrijvers de lastering van Luitprand tegen Sergius opnamen in hunne Annalen of Kronijken laat zich verklaren en behoeft geene teregtwijzing. Toch moeten we de aandacht vestigen op één hunner, die door sommige Katholieken met groote ligtzinnigheid als getuige tegen deze lastering is ingeroepen. Kerz zegt in zijne voortzetting van Stolberg's kerkgeschiedenis: „Leo Ostiensis [of Marsicanus], die in de laatste helft der volgende eeuw schreef en zeker Luitprand's ge-

---

[1]) Vgl *De Katholiek*, t. a. p. blz. 167, 168.

[2]) „Sergius III... ex comitibus Tusculanis; Ciaconius, *Hist. Pont. Rom.* I, 691 (Romae, 1677).

schriften kende, noemt niettemin Joannes een zoon van den markgraaf Alberik" [1]). Hetzelfde vindt men bij Rohrbacher [2]).

Zulke ligtzinnige argumenten doen kwaad. Wat schrijft bedoelde Leo? „Na den dood van Agapitus II, besteeg Joannes XI, zoon van Alberik den H. Stoel" [3]). Leo begaat klaarblijkelijk eene schrijffout in het naamcijfer, waarvan het argument misbruik maakt. In den tekst moest staan: *Joannes XII*, die de opvolger van Agapitus II en inderdaad zoon van Alberik, was, en bovendien, wat Leo Ostiensis daar ter plaatse aanstipt, Otto I tot keizer kroonde. De Protestant Gieseler bestrijdt teregt op dien grond het bedoelde argument [4]). Toch deelt de Katholieke Damberger insgelijks de woorden van Leo mede, en hoewel hij aanstipt: „niet Joannes XI, maar Joannes XII volgde Agapitus II op", schijnt hij het argument niet geheel op zij te stellen [5]). Vermoedelijk heeft niemand opgemerkt, hoe het bewijs geheel in duigen valt door eene andere plaats van Leo Ostiensis, waar deze Joannes den elfden (niet in cijfers, maar in letters) „zoon van Sergius" noemt: „*Joannis papae undecimi, qui fuit filius Sergii papae*" [6]).

Even weinig waarde heeft het bewijs, door Kerz, Rohrbacher en Damberger ontleend aan den *Anonymus Sa-*

---

[1]) XXXI, 301.

[2]) XIII, 7 (Luik, 1845).

[3]) *Chronicon Casinense*, I, 61; Migne, CLXXIII (uit Pertz, *Script.* VII): „Tunc temporis defuncto supradicto Agapito II, Joannes XI, natione Romanus, Alberici Romanorum consulis filius, illi in pontificatum succedit."

[4]) II, I, 180 (Bonn, 1831)

[5]) *Kritik* zum vierten Band, 200.

[6]) *Chron. Cas.* I, 54

lernitanus, een annalist der tiende eeuw. Deze zegt: „Ten dien tijde [toen Pandulfus vorst van Beneventum was] regeerde Paus Joannes, zoon van den voormaligen Patricius Albericus" [1]). Ten onregte beweren genoemde schrijvers, dat hier spraak is van Joannes XI; die Paus was reeds zeven jaren overleden, toen Pandulfus in het jaar 943 vorst van Beneventum werd; bovendien is zijn vader Alberik, graaf van Tusculum en Camerino, nooit Patricius van Rome geweest. Bovenstaande woorden, er valt niet aan te twijfelen, kunnen alleen van Joannes XII verstaan worden, tegen wiens persoon de gemaakte moeijelijkheden niet gelden.

Tegenover Luitprand's eerroovende bewering zijn geen *positieve* bewijzen noodig. Aan zijne bloote verzekering, gegeven nagenoeg 60 jaren na de geboorte van Joannes XI, dat deze de vrucht was van Marozia's *overspel*, mag geen verstandig man eenige waarde hechten, maar zoowel die Paus als zijn broeder Alberik moeten kinderen van Marozia en van den markgraaf Alberik genoemd worden.

III.

Alberik van Tusculum was derhalve de vader van Joannes XI; het is noodig, in eenige bijzonderheden omtrent dezen graaf te treden, gedeeltelijk voor de geschiedenis van genoemden Paus, gedeeltelijk voor ons onderzoek naar den leeftijd van Joannes XII. De eerste ver-

---

[1]) „Eo tempore sanctae Sedi Romanae praeerat Papa Joannes, filius cujusdam Alberici Patricii"; Muratori, *Rer. Italic. Script.* T. II, p. II, pag. 280 Het woord *cujusdam*, zegt Muratori, staat in den zin van: *quondam*

melding van zijn persoon vonden wij in het lofgedicht op keizer Berengarius I. Daar wordt de strijd beschreven, welke tusschen dien vorst, destijds slechts koning, en zijn mededinger, koning Guido, plaats had omstreeks het jaar 890. De strijdmagt van Guido wordt er opgeteld, en onder zijne strijders was ook een Alberik, van wien gezegd wordt:

Sua virtute, magis sed prole supinus —
Post monstrata fides — centeno milite laetus
Pauper adhuc Albricus abit, jam jamque resultat
Spe Camerina. Utinam dives sine morte sodalis [1]).

Deze Alberik werd later markgraaf van Camerino, onder welken naam hij voorkomt in eene oorkonde van het jaar 910 [2]); wij houden hem voor denzelfden Alberik, die in 916 gezamenlijk met Joannes X de Sarracenen versloeg, en wettig of onwettig (dit zullen we straks onderzoeken) bij Marozia Joannes XI en diens broeder Alberik verwekte; het eerste vers „trotsch op zijn eigen kracht, maar nog meer op zijn kroost" schijnt talrijke kinderen aan te duiden en is dan zeker toepasselijk, daar Marozia vele kinderen had: behalve de twee genoemde vermeldt een schenkingsakte van den jongen Alberik uit het jaar 945 (te zamen met zijne moeder Marozia)

---

[1]) *Panegyr. Bereng. Imp.* L. II, 27—30; Migne, CLI.

[2]) Damberger, *Synchr. Gesch* IV, 289. Damberger laat dezen Alberik met Marozia huwen in het jaar 905, wat zeker te laat is. In eene aanteekening echter op deze plaats (*Kritik*, 123) helt hij meer over, om zijn zoon, die dan eveneens Alberik moet geheeten hebben, met Marozia te laten huwen, en stelt dan dit huwelijk nog later. Verder in zijne *Geschichte* houdt hij vast aan de laatste meening.

zijne twee broeders, Petrus en Constantinus en zijne zuster Berta [1]), en laatstgenoemde was niet de eenige zuster [2]). Het zou echter kunnen zijn, dat de woorden: „trotsch op zijn kroost", eene toespeling zijn op het verslaan der Sarracenen in 916; in dit geval zou de in bovenstaande verzen genoemde Alberik een zoon gehad hebben van denzelfden naam, en aan dezen de eer der overwinning toekomen.

Doch wat hiervan ook zij, ééne zaak is zeker: dezelfde markgraaf Alberik, die in 916 de Sarracenen hielp verslaan, is tevens de gemaal van Marozia; na gezegde overwinning geraakte hij in verschil met Joannes X, riep de Hongaren te hulp, die Italië verwoestten en werd om die reden door de Romeinen vermoord [3]). Zeker is het ook, dat hij niet alleen Joannes XI, maar *ook zijn anderen zoon Alberik reeds in de eerste jaren der tiende eeuw, uiterlijk in* 904, bij Marozia verwekte. Hierboven, sprekende over het geboortejaar van Joannes XI, hebben wij dit reeds aangetoond; maar, omdat men gewoon is, ook dezen Alberik, den zoon van Marozia, te jong te maken, brengen wij hier nog in herinnering, hoe geheel

---

[1]) Mabillon, *Annales*, III, 447, uit Ughelli, *Italia sacra*, I, 1099.

[2]) Blijkens het *Chronicon* Benedicti S. Andreae mon.; Migne, CXXXIX, 46.

[3]) Aldus Martinus Polonus in het begin der veertiende, Platina in de vijftiende eeuw. Opmerkelijk is het, dat Benedictus (uit het St. Andriesklooster) de Hongaren in Italië laat roepen, niet door Alberik en niet tegen Joannes X, maar door den markgraaf Petrus, broeder en vertrouweling van dien Paus (n. 29). In deze zaak zouden wij aan Benedictus, als aan een schrijver der tiende eeuw, meer vertrouwen moeten schenken dan aan Martinus Polonus en Platina, ware het niet, dat hij zoo dikwerf onnaauwkeurig is en zaken en personen verwart, en bovendien dit gedeelte van zijn verhaal ten hoogste onwaarschijnlijk moet genoemd worden.

zijne geschiedenis het door ons geleverd bewijs komt bevestigen: wat voor het vervolg van ons onderzoek niet zonder belang is, daar hij de vader is van Joannes XII.

Naauwelijks was koning Hugo met Marozia in het najaar van 932 te Rome gehuwd, of haar zoon, de jongere Alberik, wist de Romeinen in opstand te brengen en zich de heerschappij over Rome te verzekeren. Al is het ook, dat wij niet alle omstandigheden aannemen, welke Luitprand daaromtrent verhaalt [1]), de hoofdzaak is waar: koning Hugo moest Rome ontvlugten, Alberik zette zijne moeder Marozia en zijn broeder Joannes XI gevangen [2]) en heerschte met onbeperkte magt in Rome tot aan zijn dood in 954 [3]). Doch is het nu niet onnatuurlijk, zulke handelingen, zulk een krachtdadig en tiranniek optreden toe te schrijven (gelijk Damberger en anderen doen) aan een jongeling van naauwelijks zestien of zeventien jaren? Volgens onze meening, hierboven met bondige redenen gestaafd, had de jonge Alberik, toen hij in 932 koning Hugo uit Rome verjoeg en zijne moeder gevangen zette, een achtentwintigjarigen leeftijd bereikt; maken ook deze omstandigheden ons gevoelen niet veel aannemelijker?

Nog ééne vraag moet hier gedaan worden. Waren Alberik van Tusculum en Marozia *gehuwd* en bijgevolg hunne zonen, Joannes XI en Alberik de jongere, gesproten uit een wettigen echt? De meergenoemde monnik

---

[1]) *Antapod.* III, 44, 45.

[2]) Flodoardus, *Hist. eccl. Rhem.* IV. 24; *Annales*, ad ann. 933.

[3]) De monnik Benedictus (*Chron.* n. 32) zegt in zijn gebrekkig Latijn van Alberik's tirannie: „Erat enim terribilis nimis, et aggrabatum est jugum super Romanos et in sancte sedis apostolice. Electus Marinus Papa non audebat attingere aliquis extro jussio Alberici principi".

Benedictus spreekt het vlakweg tegen, door in zijn *Chronicon* (n. 29) te schrijven, dat Alberik Marozia nam, niet voor zijne vrouw, maar voor zijne bijzit: „*non quasi uxor, sed in consuetudinem malignam*". Doch vooreerst is het gezag van dezen schrijver uiterst gering; hij schreef na het jaar 966, terwijl Alberik en Marozia beide bovengenoemde zonen reeds verwekt hadden in het jaar 904; over het algemeen is hij onnaauwkeurig en in deze zaak zóó slecht ingelicht, dat hij niet eens den naam van Marozia kent, noch weet, welke kinderen Marozia had, want haar zoon Joannes XI noemt hij „haren bloedverwant" [1]). Vervolgens blijkt het tegendeel uit Luitprand, die altoos met de grootste verachting spreekt van Marozia, en waarlijk niet zou verzuimd hebben zulk eene omstandigheid, indien zij bestaan had, te vermelden. Hij zegt integendeel: Marozia verwekte Joannes XI bij Paus Sergius „door een verfoeijelijk overspel: „*nefario adulterio*" [2]): terwijl hij hier Sergius lastert, geeft hij toch te kennen, dat Marozia *gehuwd* was, en wanneer hij in dienzelfden volzin vervolgt: „zij verwekte Alberik bij den markgraaf Alberik", zonder eenig bijvoegsel van overspel of iets dergelijks, dan blijkt daaruit duidelijk, dat hij Alberik houdt voor haren echtgenoot. Eindelijk, al behoorde ook Marozia tot een der voornaamste familiën van Rome, indien zij jaren lang eene verachtelijke bijzit was geweest van Alberik, zou dan, na Alberiks dood, de rijke markgraaf

---

[1]) Domna senatrix, unde superius diximus, ordinavit Joannes *consanguineum eius* in sedem sanctissimus, pro quo undecimus est appellatus" (*Chron.* n. 30).

[2]) *Antapod* II, 48.

van Toskane, Guido, haar tot zijne gemalin genomen hebben? en zou, na Guido's overlijden, koning Hugo met haar in den echt getreden zijn?

Na dit alles aandachtig overwogen te hebben, aarzelen wij geen oogenblik, om Alberik en Marozia wettige echtnooten te noemen.

IV.

Uit hun huwelijk werd de jonge Alberik geboren, die van 932 tot 954 Rome beheerschte. Bij zijn dood werd hij in de heerschappij opgevolgd door zijn zoon Octavianus, die geestelijke was (*cum esset clericus*); deze nu werd (in Augustus 956) door de Romeinen, bij het overlijden van Agapitus II, bovendien tot Paus verkoren en nam toen den naam aan van Joannes XII [1]). De leeftijd van dezen Paus komt nu ter sprake.

---

[1]) „Defuncto Agapito, suggerentibus sibi Romanis, papa Urbis efficitur"; Flodoardus, *Annales*, ad ann. 954. Wensing zegt, dat Agapitus, in het vooruitzigt van zijn naderenden dood, Octaviaan reeds in Januarij tot coadjutor en opvolger had aangenomen; hetzelfde zegt Damberger (*Gesch.* IV, 885, 887). Van dat „coadjutorschap" gelooven we niets. Flodoard laat Octaviaan door de Romeinen tot Paus kiezen *na den dood* van Agapitus. Volgens den monnik Benedictus (*Chron.* 34, 35) liet Alberik, zich ziek gevoelende, alle Romeinsche edelen in de St. Pieterskerk bijeenkomen en deed hen onder eede beloven, dat zij *na den dood* van Agapitus, zijn zoon Octaviaan tot Paus zouden kiezen. Joannes XII schrijft zelf aan den aartsbisschop van Mentz, dat hij *bij den dood van Agapitus* op den H. Stoel verheven is (Migne, CXXXIII, 1014). Damberger beroept zich op de dagteekening der brieven en diploma's van Joannes XII; doch de brieven van dezen Paus dragen blijkbaar en herhaaldelijk eene verkeerde dagteekening. Merken wij hier nog het volgende aan. Joannes XII, zegt men gewoonlijk, was de eerste Paus, die bij zijne troonsbestijging *een anderen naam* aannam. Ciaconius daarentegen (I, 715) voert drie vroegere Pausen aan, die hunnen naam verwisselden: Adriaan III, Stephanus V en Marinus I, heetten vóór hunne verheffing, respectievelijk, Agapitus, Basilius en Constantinus.

Vrij algemeen en zonder nader onderzoek verzekert men in de laatste drie eeuwen, dat Joannes XII, bij het beklimmen van den H. Stoel, een jongeling was van *naauwelijks achttien jaren.* Daar evenwel de levenswandel van dezen Paus groote opspraak heeft verwekt, en dat wel bij zijne tijdgenooten reeds; daar op grond hiervan keizer Otto hem te Rome door een concilie heeft doen afzetten; daar van den anderen kant niemand zijner tijdgenooten spreekt van dien jeugdigen leeftijd, en niemand vóór Baronius — derhalve gedurende ruim zes eeuwen — op de gedachte er van is gekomen, zoo zal men ongetwijfeld allerdringendste bewijzen moeten aanvoeren, om zulk een ongehoord feit geloofelijk en aannemelijk te maken.

Joannes werd Paus in 956; indien hij toen den kanonieken leeftijd van dertig jaren had, moet hij derhalve uiterlijk in 926 geboren zijn. Een bezwaar hiertegen kon men vroeger zoeken in het geboortejaar zijns vaders, dat men stelde in 916; dit bezwaar is geheel vervallen, nu wij in bovenstaande bladzijden bewezen hebben, dat die vader, de jongere Alberik, uiterlijk in 904 geboren is: hij kon bijgevolg op tweeëntwintigjarigen leeftijd zijn zoon Octavianus (Joannes XII) verwekt hebben.

De groote, of beter nog, de éénige grond, waarop men Joannes XII, als een naauwelijks *achttienjarig* jongeling, Paus laat worden, is het huwelijk zijns vaders. Alberik, aldus redeneert Baronius, huwde met Alda, de dochter van koning Hugo in 936; de eerstgeborene uit dat huwelijk was niet onze Joannes, want deze werd voor den geestelijken staat opgeleid; hij moet derhalve een ouderen broeder gehad hebben, die Alberik in het

tijdelijk vorstendom zou opvolgen; doch al zou ook Joannes de eerstgeborene zijn geweest, dan nog kon hij bij zijne troonsbestijging geen hoogeren ouderdom dan dien van achttien jaren bereikt hebben.

Maar, vragen we, was dan Joannes XII uit dat huwelijk gesproten? was Alda zijne moeder? Zoolang dit niet bewezen is, mist het argument alle kracht; en juist dit is door niemand en niets bewezen. Veeleer blijkt het tegendeel, zoodat Wensing en andere schrijvers van den jongsten tijd Alda niet meer voor de moeder van Joannes houden, hoewel zij, onbegrijpelijk genoeg, de *alleen daarop* steunende gevolgtrekking van Baronius overnemen en van een achttienjarigen Paus Joannes blijven spreken.

De monnik Benedictus zegt uitdrukkelijk: „Alberik verwekte bij eene bijzit een zoon, wien hij den naam van Octaviaan gaf" [1]) Benedictus was tijdgenoot en leefde in Italië; nooit zou hij dit geschreven hebben, indien Joannes de zoon geweest was van Alda, eene koningsdochter. Van den anderen kant evenwel hechten wij geen te groote waarde aan zijn woord en volgen wij Damberger, Wensing en anderen niet, die op zijn gezag, Joannes XII „een onechten, door den Paus gewettigden zoon" noemen. Vooreerst is hij een veel te onnaauwkeurig berigtgever. Ten tweede kunnen we ons moeijelijk voorstellen, dat Alberik, geboren in 904, de zoon van den markgraaf van Camerino, tot op zijn tweeendertigjarigen ouderdom ongehuwd zal gebleven zijn. Wij vermoe-

---

[1]) *Chronic.* 34: „Genuit autem ex his principem *ex concubinam* filium, imposuit eis nomen Octabianus"

den, dat hij bij eene eerste vrouw Joannes verwekt, en na haren dood Alda gehuwd heeft.

Door een en ander is de *éénige grond* voor 's Pausen achttienjarigen leeftijd vervallen, en met beslistheid zeggen we: daarvan moet voortaan in de boeken onzer kerkgeschiedenis geen spraak meer zijn. Met minder zekerheid gaan wij tot de beantwoording eener andere vraag over: hoe oud was dan Joannes XII, en bezat hij den kanonieken leeftijd van dertig jaren, toen hij tot Paus verheven werd?

Baronius beweert, dat Joannes te jong was, en dat derhalve de kerkelijke regel geschonden werd, toen men hem tot Paus verkoos. Mabillon en de Bollandisten, gelijk wij reeds aanstipten, gaan nog verder door te zeggen: Joannes was destijds veertien of vijftien jaar oud. Ongelukkig echter steunt hunne meening wederom *geheel en alleen* op een verhaal van den lasterzuchtigen Luitprand, die bij het schrijven van dat verhaal blijkbaar Joannes XII met smaad wilde overladen. Al zou Luitprand met ronde woorden zeggen: „Joannes had den kanonieken leeftijd niet", dan zou men nog zijn gezegde niet onbepaald kunnen gelooven, zooveel te minder, omdat het door geen enkelen anderen schrijver bevestigd wordt.

Doch wat verhaalt Luitprand? Otto de Groote, door den Paus in 962 tot keizer gekroond, vernam, dat Joannes, tegen de bezworene belofte in, zich met Adelbert, Otto's vijand, had verbonden. Hierover verwonderd, zond hij eenige vertrouwelingen naar Rome. Bij hunne terugkomst boodschapten zij den keizer, hoe de Romeinen hun het ontuchtig leven van den Paus hadden medegedeeld, waarop Otto antwoordde: „hij is een kind, door het voorbeeld van goede mannen zal hij ligt tot verbete-

ring komen; eene behoorlijke vermaning en een vrijmoedige raad zullen, hoop ik, hem gemakkelijk bewegen, om zich aan die verkeerdheden te onttrekken" [1]). Doch ook de Paus zond gezanten naar den keizer, die zich moesten beklagen over 's keizers ontrouw, maar allereerst aan Otto moesten zeggen: „dat het niet bevreemden moest, zoo de Paus tot dusverre, door het vuur der jeugd overweldigd, zich kinderachtig had gedragen: de tijd was gekomen, waarop hij anders wenschte te gaan leven" [2]).

Het is waarlijk een zeer zonderlinge last, welken de Paus (altijd volgens Luitprand) aan zijne gezanten opdraagt. Ongevraagd en uit eigen beweging moeten zij, namens hem, zijne jeugdige ligtzinnigheid belijden en aan den keizer beterschap beloven! dat moeten zij doen terzelfder tijd, waarop zij zich komen beklagen over de ontrouw van den keizer, en derhalve eene nederige schuldbekentenis paren aan een mannelijk krachtsbetoon tegenover den magtigen Otto! en één der beide Pauselijke gezanten was niemand anders dan de protoscriniarius Leo, die kort daarna door Otto als tegenpaus werd aangesteld in de plaats van Joannes XII, en die — het kan moeijelijk betwijfeld worden — bij gelegenheid van dit gezantschap zeker met Otto zal zijn overeengekomen over zijne aanstaande verheffing! Hoeveel redenen, om den toch

---

[1]) „Puer est, facile bonorum immutabitur exemplo virorum. Sperabo eum objurgatione honesta, suasione liberali, facile ex illis sese emersurum malis"; *De rebus gestis Ottonis*, 5.

[2]) „Mandans haud mirum esse, si hactenus juventutis igne victus, puerile quid gesserit; jam tempus instabat, cum alieno cuperet vivere more"; ibid. 6.

niet vertrouwbaren Luitprand bepaaldelijk op deze plaats te wantrouwen!

Wat de woorden aangaat, welke Luitprand in den mond van Otto legt: „de Paus is een kind (*puer est*), goede voorbeelden en raadgevingen zullen hem zijn leven doen verbeteren", woorden, waardoor Luitprand den Paus in een belagchelijk en verachtelijk daglicht stelt en tevens 's keizers grootmoedigheid en goedheid laat uitschijnen, het is onbegrijpelijk, hoe Katholieke schrijvers ze in letterlijken zin hebben kunnen verstaan: de Paus, zeggen zij, was ter naauwernood tot den manbaren leeftijd (ad annos pubertatis) gekomen! *Joannes was destijds reeds zes jaren op den H. Stoel gezeteld, en derhalve volgens hen, die hem op zijn achttiende jaar Paus laten worden, vier en twintig jaren oud* (zoo hij op kanonieken leeftijd Paus werd, zes en dertig jaren). De uitroep: *hij is een kind!* kan dus onmogelijk letterlijk genomen worden. Indien Otto haar gebezigd heeft — wat Luitprand alleen getuigt — dan heeft, dunkt ons, de keizer, die in den oorlog vergrijsd en de vijftig jaren te boven was, daarmede niets anders willen zeggen dan: *welke kinderachtige ligtzinnigheid!* Te meer gelooven wij zulks, omdat de keizer er onmiddellijk op laat volgen, niet: „hij zal, *als hij ouder wordt*, wel veranderen", maar: „*goede voorbeelden en raadgevingen* zullen hem tot verbetering brengen".

Kortom Luitprand's verhaal noopt ons niet, aan Joannes XII bij zijne troonsbestijging een leeftijd toe te kennen, in strijd met de kanonieke voorschriften. Zes eeuwen lang heeft niemand iets geweten van eene overtreding dier voorschriften. Luitprand vermeldt wijdloopig

alle beschuldigingen, tegen den Paus, bij gelegenheid zijner afzetting, uitgebragt; doch zelfs hij gewaagt met geen enkel woord van eene dergelijke overtreding. Zij is door niets bewezen; en bijgevolg vermeenen wij ronduit te mogen zeggen: naar ons inzien had Joannes XII, toen hij Paus werd, den kanonieken leeftijd van dertig jaren bereikt.

Moge onze poging — want meer dan eene poging is het niet — anderen tot een meer gezet onderzoek van het hier geopperde vraagstuk bewegen. Al zou ook dat onderzoek tot eene geheel tegenovergestelde uitkomst voeren, in alles moeten wij, maar in zaken (gelijk deze) van louter geschiedkundigen aard, kunnen wij zelfs niets anders wenschen, dan de zegepraal der waarheid.

Warmond, 27 Aug. 1883.

C. J. M. BOTTEMANNE.

Dit opstel was voor de grootste helft op het papier gebragt, toen ik de tijding mijner benoeming tot bisschop van Haarlem ontving. Het onafgewerkt te laten, daarvoor scheen het onderwerp mij te gewigtig; ik besloot derhalve het resultaat mijner nasporingen, althans in de hoofdzaak, mede te deelen, vertrouwende, dat de lezer de omstandigheden in aanmerking zal nemen en daarom de gebreken in vorm en wijze van behandeling verschoonen zal. Een ander, veel gewigtiger, onderwerp, waarvan

ik dit en het voorgaande opstel slechts als voorloopers beschouwde, hield mij sinds geruimen tijd bezig: *de verdediging van Joannes XII*; of ik gelegenheid vinden zal, om mijn voornemen te volvoeren en die verdediging te schrijven, durf ik niet verzekeren.

C. J. M. B.

VERSCHEIDENHEDEN.

EEN NIEUWE VERDEDIGING DER NEUTRALE SCHOOL.

Dr. G. C. Steynis heeft door een stuk, uit Nieuw-Beerta ingezonden in *De Tijdspiegel* (Augustus 1883), den lande een gewichtigen dienst bewezen. — De schoolwet, die naar het zeggen van Dr. S., voor velen tot nog toe even hatelijk was „als de drankwet voor een gezelschap drinkebroêrs, of de „gevangenis voor een verzameling boeven", de schoolwet, die, om niet onrechtvaardig te zijn, ons neutrale scholen moet verschaffen, iets, wat wij in allen eenvoud met Dr. Schaepman voor even onmogelijk hielden als het scheppen van neutrale menschen, die schoolwet moet ophouden een oorzaak van verdeeldheid te wezen. Want hare neutraliteit voor onmogelijk te houden, kan van nu af niets anders zijn dan „een teeken van verbazende onkunde of verregaande brutaliteit". Hooren wij de stem uit Nieuw-Beerta, al zijn hare godslasteringen hard voor het Christelijk oor.

„Mij dacht, evengoed als eene mogendheid denkbaar is, die, als twee andere mogendheden elkaar gaan beoorlogen, zich neutraal, onzijdig houdt, onpartijdig den loop der dingen gadeslaat, evengoed is het denkbaar, dat als twee of meer menschen gaan kibbelen en twisten over de leer, b. v. over de quaestie, of God drieëenig of eenig is; of Jezus was een God, een godmensch, dan wel een mensch; of de paus is onfeilbaar of feilbaar; of de Nederlandsche Hervormde Kerk van hare leden moet vragen een maximum, een minimum, dan wel een middelmatige portie belijdenis, dan is het denkbaar, zeg ik, — of liever nog: dan is het een feit — dat

er een aantal andere menschen zijn, die bij dat gekibbel neutraal blijven, in dien twist niet meêspreken, er, omdat ze het gruwelijk vervelend en nutteloos vinden, niets mee te maken willen hebben."

Men ziet het: de strijd is beslist, alle moeilijkheid is voorbij: leve het genie van Dr. Steynis!

Maar om den theologischen kibbelaars de maat vol te meten, zal hij ze nog een *argumentum scripturisticum* voorhouden. Hij wijst er nl. op, hoe de Zaligmaker zelf zich „neutraal" houdt, als Hij in politieke of godsdienstige geschillen betrokken wordt. Als voorbeeld van het eerste dient het verhaalde over den cijnspenning bij Matth. XXII, 15—22.

Als voorbeeld van het tweede wordt aangehaald Joann. IV, 20 vv. waar wij Christus' antwoord aan de Samaritaansche vrouw lezen: „De ure komt, dat gij noch op dezen berg, noch te „Jeruzalem den Vader zult aanbidden". Dit beteekent volgens Dr. S.: „... overal kan en moet men God dienen door alzijdige „ontwikkeling van den menschelijken geest".

Wie zal nu nog vol blijven houden, dat neutraal en godsdienstloos hetzelfde is, en dat de schoolwet dus godsdienstloos is, *omdat* zij neutraal is!

Wij kunnen veilig nalaten Dr. S te volgen bij zijn bewijs, dat in de schoolwet de belangen van den godsdienst werkelijk behartigd zijn. Wij stippen echter aan, dat het 's mans scherpen blik niet ontging, hoe de wijze van uitvoering dier wet van het hoogste belang is, en het godsdienstig karakter der school „voor een deel, ja, voor een zeer groot deel van de personen „der onderwijzers afhangt".

En inderdaad, het wordt erkend, die personen zijn niet allen berekend voor hun moeilijke taak. — Waarom niet? „Voor de meeste betrekkingen van gewicht begint op 18- of 19jarigen leeftijd de ernstigste voorbereidingsperiode eerst recht, in plaats dat men al zou kunnen optreden. Voor den onderwijzer is zij al op dien leeftijd voor een groot deel, en, is hij vlug, op zijn 20ste levensjaar, wat het gewoon lager onderwijs betreft, geheel gesloten. Op dat 18de jaar treedt hij ook reeds op. En wat gebeurt nu? Jongens van dien leeftijd, soms van

zeer nederige afkomst, zijn, als zij het eerste examen gedaan hebben — wellicht al vroeger — de orakels der eenvoudige familie. Met hun beetje kennis en *f* 650 traktement verbeelden zij zich, heele heeren te zijn; ze bluffen over het groot aantal vakken, waarvan ze kennis moeten hebben; professor te worden, beweerde er onlangs een, dat was niets: die had maar één of twee vakken te doceeren, maar onderwijzer te worden in zoo'n menigte vakken, dat was eerst de kunst; ze snijden op over het onderwijs, dat de wereld moet hervormen; zijzelf zijn eigenlijk de spillen, waarom de maatschappij draait; boven kerk en godsdienst zijn zij natuurlijk verheven; buiten de schooluren drinken zij bier en biljarten; — en nu spreekt het wel vanzelf, dat van de zoodanigen — en ze zijn er — geene opvoedende kracht kan uitgaan, om de doodeenvoudige reden, dat zij nog *jongens*, *kwajongens* soms zijn, en geene *mannen*; dat ze vóór de schoolbanken staan, terwijl ze er nog op moesten zitten." De voor de hand liggende opwerping, dat dus tegenwoordig verscheidene personen, van wie voor een groot deel het godsdienstig karakter der scholen afhangt, vlakaf onbekwaam zijn, om aan de meest rechtmatige eischen te voldoen, wordt door den schrijver, helaas! niet behandeld. De reden daarvan is misschien wel, dat er een zeer eenvoudig middel is, om het kwaad te verhelpen. „De vraag of het gehalte van het personeel niet beter, niet degelijker, ernstiger zou worden, als de geheele bevoegdheid, om te onderwijzen, niet vóór den 23jarigen leeftijd gegeven werd en men niet vóór den 25jarigen ouderdom aan het hoofd eener school mocht staan, dient m. i. toestemmend te worden beantwoord. Tot dien tijd kon men werken aan de vakken van lager onderwijs, vreemde talen beoefenen, zooveel als men verkoos, en tevens meer *rijp*, meer *man* worden dan nu uit den aard der zaak met een groot gedeelte van het personeel het geval *kan* wezen."

Ten laatste komt Dr. S. nog te gemoet aan de bezwaren van sommige schroomvalligen, door wie „het neutraliteits-„begrip wat al te ver getrokken wordt". Daarin komt o. a. de volgende geruststelling voor: „Zoo goed als Mozes, als

„Socrates, als Mahomed, als Luther, mag ook de naam van „den godsdienstthervormer Jezus worden genoemd".

Bij deze en dergelijke uitdrukkingen kwam ons weder levendig voor den geest het beeld van den onderwijzer, hierboven geteekend. Maar verre hebben wij deze booze ingevingen van ons geworpen in de blijde overtuiging, dat Dr. G. C. Steynis een moeilijkheid heeft opgelost op eene wijze, die den man boven onzen lof verheft. Gelukkig Nederland, vader van zulk een zoon! H.

DE ROOMSCH-KATHOLIEKE EN DE OUD-PROTESTANTSCHE SCHRIFTBESCHOUWING.

Dit is de titel eener lijvige brochure van 83 bladz., waarin Dr. Cramer, Hoogleeraar te Groningen, een geschiedkundig overzicht geeft van de Schriftbeschouwing bij de Roomsch-Katholieken en Oud-Protestanten. De Hoogleeraar verdeelt zijne verhandeling in zeven paragrafen, waarvan de twee eerste in het kort samenvatten, wat de Katholieke Kerk van het Concilie van Carthago af tot de Kerkvergadering van Trente over de H. Schrift leerde, en de vijf overige de Schriftbeschouwing der Protestanten aangeven tot en met de godgeleerden der 16e en 17e eeuw.

Vooraf een woord van dankbaarheid aan den Hoogleeraar, vooreerst omdat hij, over het algemeen genomen, zonder de gewone hatelijkheden aan ons adres en met meer kennis van zaken dan anderen de geschiedenis der Schriftbeschouwing van de Roomsch-Katholieken geschreven heeft, en vervolgens omdat hij — wat tot verheerlijking der Katholieke Kerk strekt — duidelijk heeft aangetoond, dat de hoofden der Hervorming hunne leer over den Bijbel op een zandgrond gebouwd hebben.

De Katholieke Kerk, door Christus haren Goddelijken Stichter met onfeilbaar leergezag toegerust, om het depositum fidei, dat zij van Hem ontvangen heeft, getrouw te bewaren en te verklaren, moet eerst door feiten uit de geschiedenis voor de rede aannemelijk gemaakt worden, eer hare onfeil-

baarheid als artikel des geloofs wordt voorgesteld. Als zoodanig, vóor alle H. Schrift vaststaande, bepaalt de Kerk, welke boeken op den Kanon moeten geplaatst worden, wat wij door Inspiratie te verstaan hebben en welken zin wij aan de woorden der H. Schrift geven moeten.

Maar dan is voor een ieder duidelijk, dat van een *Circulus vitiosus* geen sprake kan zijn, wat ook door den Hoogleeraar indirect wordt aangenomen, daar hij op bladz. 50 het *Testimonium Spiritus Sancti* der Protestanten besprekende, aldus schrijft:

> „*En zeker, als men kon bewijzen, dat het aannemen van den godsdienstigen inhoud des Bijbels (op welken toch de getuigenis des H. Geestes allereerst betrekking heeft) noodzakelijk met zich bracht het aannemen van de Gereformeerde dogmatiek, en dit weder noodzakelijk leiden moest tot het erkennen van al de 66 Bijbelboeken als kanoniek — dan zou men met die getuigenis des H. Geestes ver kunnen komen. Maar zoolang dit bewijs niet langs wetenschappelijken weg geleverd is enz.*

Zoo immers doet de Katholiek ten opzichte van het onfeilbaar leergezag der Kerk, met dit verschil, dat hij het bestaan van dit gezag langs wetenschappelijken weg bewijst.

Dan dwaalt vervolgens ook de Hoogleeraar, als hij op bladz. 77 zegt:

> *Was voor Rome de onfeilbare Kerk het eenige beginsel, waaraan wel alles moest worden getoetst, maar dat zelf zonder onderzoek door het geloof moest worden aangenomen enz.*

De onfeilbare Kerk moet *niet* zonder onderzoek door het geloof worden aangenomen.

Dan vergist Dr. Cramer zich, als hij, na vrij juist uiteengezet te hebben, wat het authentiek verklaren der Vulgaat beteekent, besluit, bladz. 15:

> *Alleen de onfeilbare Kerk maakte de Vulgata onfeilbaar.*

Authentiek verklaren en onfeilbaar maken zijn geheel verschillende zaken.

Dan is minstens vrij onduidelijk, wat de Hoogleeraar op bladz. 26 en 27 zegt:

Geen Kerk — meende Luther — kon een boek kanoniek maken.... Hij [Luther] *had de stoute uitspraak gewaagd, dat de Kerk aan een boek niet meer autoriteit kon geven, dan het in zich zelf had. Dit stond bij hem vast, dat de Schrift om zich zelve, om hare innerlijke waarde moest worden aangenomen.*

Een boek op den Kanon plaatsen en kanoniek maken is niet hetzelfde, want tusschen de verklaring, dat een boek door ingeving des H. Geestes geschreven is en de ingeving zelve van God is een hemelsbreed verschil.

Nu het gezag der Kerk uitspraak gedaan heeft omtrent den Kanon, houdt, wat de zaak betreft, voor de Roomschen het verschil op, dat vroeger tusschen protocanonische en deuterocanonische boeken, tusschen Homologoumena en Antilegomena gemaakt werd.

De geschiedenis der leer over de Inspiratie behandelende, zegt de Hoogleeraar ongeveer het volgende: de Katholieken houden, dat de Schrift onfeilbaar is, omdat zij God tot Auteur heeft, maar zij maken de Hagiografen daarom nog niet tot Amanuenses zonder meer. Dit is zeer juist, maar het is jammer, dat Dr. Cramer de besluiten van het Concilium Vaticanum niet gekend heeft, waarin na aanhaling van den zakelijken inhoud der Sessio IV Concilii Tridentini, aldus besloten is: *Eos* (sc. libros S. Scripturae) *Ecclesia pro sacris et canonicis habet, non ideo quod sola humana industria concinnati, sua deinde auctoritate sint approbati; nec ideo dumtaxat, quoa revelationem sine errore contineant; sed proptereà quod Spiritu Sancto inspirante conscripti Deum habent auctorem, atque ut tales Ecclesiae traditi sunt.*" Dan zou hij op bladz. 11 niet geschreven hebben, dat met de Kerkvergadering van Trente de ontwikkeling van het leerstuk der Schrift in de Roomsch-Katholieke Kerk een einde nam; en evenmin op bladz. 3:

Dat men den Kanon, dien men van de Kerk ontving, ook als geïnspireerd beschouwde behoeft geen betoog. Te gemakkelijker werd in de Theopneustie der Schrift berust, naarmate men meer van de Theopneustie der Kerk was doordrongen.

Ik ben zoo vrij hierbij op te merken, dat op den Kanon plaatsen en als geïnspireerd beschouwen hetzelfde is, en dat er voor ons een zeer groot verschil is tusschen de Theopneustie der Schrift en die der Kerk, omdat het onfeilbaar gezag der Kerk niet verder reikt dan het *bewaren* en *verklaren* van het onderpand des geloofs, dat in de H. Schrift en in de Overlevering vervat is. Men vergelijke het Vaticaansche Concilie, dat zegt: *Neque enim Petri successoribus Spiritus Sanctus promissus est, ut eo revelante novam doctrinam patefacerent, sed ut eo assistente traditam per Apostolos revelationem seu fidei depositum sancte custodirent et fideliter exponerent.* En hieruit blijkt, dat de Hoogleeraar, die eerst zoo juist van *leerontwikkeling* en *ontwikkeling van het leerstuk* spreekt, dwaalt, als hij op bladz. 15 zegt:

> *Na de beslissing van Trente hebben er geen veranderingen in het leerstuk van de Schrift in de Roomsch-Katholieke Kerk meer plaats gehad.*

Want de Openbaring des Nieuwen Testaments is een volkomen geheel, dat door de Kerk onder bijstand des H. Geestes getrouw bewaard en verklaard wordt, maar waaraan de Kerk niets toevoegen of waarvan zij niets afnemen kan.

Hierover, dat de Katholieke Kerk alleen het recht heeft den juisten zin der H. Schrift aan te geven, schrijft Dr. Cramer naar waarheid, bladz. 12:

> *Alleen de Kerk had het recht de Schrift uit te leggen. Want zij alleen had daarvoor de beloften des Geestes ontvangen. Zooals zij dus de Schrift verklaarde, moest elk harer leden het aannemen en gelooven.*

En niets is natuurlijker: door de H. Schriftuur heeft God Zijne gedachte in menschelijke taal uitgedrukt; maar wijl het menschelijk woord onvolkomen is, zoodat het dikwerf meerdere uitleggingen toelaat, heeft het een levend en onfeilbaar gezag, dat buiten dat Woord staat, noodig, hetwelk den door God bedoelden zin aangeeft; en dat levend en onfeilbaar gezag is de Katholieke Kerk.

Derhalve wijst de Kerk met onfeilbaar gezag aan, welke boeken van God zijn ingegeven, wat wij door ingeving te

verstaan hebben en hoe wij den zin der woorden verklaren moeten.

De Protestanten, die het leergezag der Kerk verwerpen, kunnen onmogelijk hunne aanneming van de H. Schrift, als het Woord Gods, op redelijken grondslag vestigen, en de Katholieken hebben van den beginne af op die hoofdfout van het Protestantisme gewezen. Dit blijkt o. a. uit de geschiedenis der H. H. Martelaren van Gorkum. Op den 8en Juli 1572 zouden eenigen hunner een dispuut houden met twee Protestantsche Domine's, van welke de een de afgevallen pastoor was van de Sint-Catharina-Kerk te Brielle, de ander een Gorkummer schipper. Toen zij uit de gevangenis van den Briel gehaald en voor den bloedraad gebracht waren, en Andreas, de afgevallen priester, zijn voornemen te kennen gaf het zuivere Woord Gods te verkondigen, vroegen de Pastoor Leonardus Vechel en de Gardiaan Nicolaas Piek: waar dat woord te vinden was? Op zijn antwoord: in het Oude en Nieuwe Testament, stelden zij verder de vraag: wat hij door het Oude en Nieuwe Testament verstond, en hoe hij wist, dat in die boeken het Woord Gods was vervat? Maar Andreas bleef op die vragen het antwoord schuldig, en toen de Heer van Duivenvoorde hem zeide: „Hoe, Andreas, waarom antwoordt gij niet? Weet gij niet van wien gij het overgeleverde Evangelie van Christus ontvangen hebt?" antwoordde de afgevallen priester: „Die verleiders willen mij dwingen te bekennen, dat de Roomsche Paus, hun afgod en de Antichrist, aan ons het Woord Gods overgeleverd heeft." Zoo kende men in die dagen reeds de zwakke zijde van het Protestantisme en begreep men, dat het geheele gebouw in de lucht hing, nu de grondslag, het onfeilbaar leergezag, weggehaald en door niets vervangen was.

Om hierin te voorzien heeft Calvijn een middel uitgedacht, dat door alle Protestanten overgenomen en niettegenstaande zijn onredelijkheid met verwonderlijke halstarrigheid door hen vastgehouden is. Het onfeilbaar leergezag der Kerk werd vervangen door het *Testimonium Spiritus Sancti* of den *spiritus privatus*, d. i. de onmiddellijke getuigenis des H. Geestes in de harten van ieder der geloovigen. Die getuigenis des H.

Geestes zegt, welke boeken door God geïnspireerd zijn, wat Inspiratie beteekent en welke zin te hechten is aan de woorden der Schriftuur.

Hoe wij dat *Testimonium Spiritus Sancti* begrijpen moeten, wordt ons duidelijk uit de leer van Calvijn, welke op bladz. 34 en 35 van de brochure wordt aangehaald:

> *Gelijk God alleen de rechte getuige is van zich zelven in zijn Woord, zoo zal ook het Woord niet eer geloof vinden in de harten der menschen, voordat het het zegel ontvangt van de innerlijke getuigenis des Geestes. Dezelfde Geest, die door den mond der Profeten gesproken heeft, moet ook in onze harten doordringen om ons te overtuigen, dat zij getrouw hebben weergegeven wat hun door God was toevertrouwd. Zoo verdient dan de Schrift om zich zelve geloof* (αὐτόπιστος), *en is het niet geoorloofd, haar van eenige bewijsvoering afhankelijk te maken. De Geest, die in ons woont, getuigt van den Geest, die in de Schrift spreekt. Zijn wij eenmaal door dien Geest verlicht, dan gelooven wij niet meer op grond van ons eigen oordeel of dat van anderen, dat de Schrift van God is, maar boven alle menschelijk oordeel uit, stellen wij met volkomen zekerheid vast, dat zij van Gods mond zelven tot ons gevloeid is.*

't Is moeilijk te begrijpen, hoe er gevonden worden, die met deze redeneering vrede nemen. Dr. Cramer tracht het hierdoor te verklaren, dat de hoofden der Hervorming kinderen van hun tijd waren en te veel doordrongen van de leer der Katholieke Kerk, om zich in eens geheel en al daaraan te onttrekken; en zoo werd uit de misvorming en verminking der Katholieke leer de dwaasheid van het *Testimonium Spiritus Sancti* geboren, om de plaats te vervangen van het onfeilbaar leergezag der Kerk.

De Hoogleeraar hecht natuurlijk weinig waarde aan die getuigenis des H. Geestes in de harten der geloovigen en daghelder wordt door hem aangetoond:

hoe de hoofden der Hervorming langzamerhand en na eerst met eigen levenservaring geworsteld te hebben, er toe gekomen

zijn, om dat *Testimonium Spiritus Sancti* als grondslag aan te nemen voor het gezag der Schrift;

hoe de Protestanten dit *Testimonium Spiritus Sancti* vermengd en vereenigd hebben met het gezag der gehate moederkerk van Rome, der zoo gesmaalde Overlevering en der uitkomsten van eigen studie;

hoe dat *Testimonium Spiritus Sancti* altijd subjectief blijft, niet buiten den kring van eigen bevindingen uitgaat en volstrekt alle kracht mist, om iemand, die den *spiritus privatus* niet heeft, te overtuigen;

hoe uit dat beginsel van het *Testimonium Spiritus Sancti* de grootste dwaasheden volgen.

Zoo leerde die getuigenis des H. Geestes, wat den Kanon betreft, tegenstrijdigheden: de een nam een boek der Schrift op grond van dat *Testimonium Spiritus Sancti* als geïnspireerd aan, terwijl een ander op grond van datzelfde *Testimonium Spiritus Sancti* datzelfde boek verwierp als niet geïnspireerd, en niettegenstaande dat drong diezelfde getuigenis des H. Geestes allen tot aanneming van dezelfde 66 Boeken.

Wat de Inspiratie aangaat, zeide dat *Testimonium Spiritus Sancti* aan den een, dat alles geïnspireerd was, ook de letters, de leesteekens en zelfs de vocaal-punten en voerde alzoo tot vergoding van de letter, terwijl datzelfde *Testimonium* den ander op onjuistheden en dwalingen der Hagiografen opmerkzaam maakte.

Wat de uitlegging der H. Schrift betreft, werden, altijd volgens datzelfde onfeilbare *Testimonium Spiritus Sancti*, aan dezelfde woorden zooveel zinnen gehecht, als er secten door het Protestantisme in den loop der eeuwen zijn voortgebracht.

Dit alles wordt door Dr. Cramer duidelijk gemaakt, en wij zijn hem daarvoor dankbaar, omdat de waarheid der Katholieke Kerk daardoor te meer uitschittert. Maar dan verwonderen wij ons buitenmate en verklaren oprecht niet te kunnen begrijpen, hoe de Hoogleeraar, die het geheele gebouw der Protestantsche Schriftverklaring met de mokerslagen zijner gezonde logica verbrijzeld heeft op bladz. 18 schrijven kan:

Juist de Schrift werd het wapen, waarmede bij voor-

keur Rome werd bestreden, en dat telkens met glansrijker gevolg.

Wij begrijpen niet, hoe de Hoogleeraar, nadat hij aangetoond heeft, hoe Calvijn's Schriftbeschouwing als een kaartenhuis in elkander gevallen is, schrijven durft, bladz. 32:

Intusschen blijft hem [Calvijn] *de eer, van getrouw te zijn gebleven aan de Protestantsche beginselen, en krachtig te hebben meêgewerkt om het Schriftgeloof der Christelijke Kerk op een beteren grondslag te vestigen, dan Rome kon geven.*

Wij begrijpen niet, hoe de Hoogleeraar Calvijn durft ver ontschuldigen met het bekende: *Quandoque bonus dormitat Homerus.* 't Is ons een raadsel, hoe Dr. Cramer na vijf inconsequenties van Calvijn te hebben opgeteld, hem op bladz. 40 aldus verheerlijken kan:

Moge al het wegredeneeren van die inconsequentiën eene wanhopige zaak zijn, de beteekenis van Calvijn voor de ontwikkeling van het dogme der Schrift blijft er toch niet minder groot om. Meer dan eenige Hervormer heeft hij met het kerkelijk gezag, als den grond van het geloof aan de waarheid der Schrift gebroken, en hare innerlijke waarde daarvoor in de plaats gesteld.

Is dan opstand tegen gezag alleen voldoende, om alles goed te maken? Men is geneigd zoo te denken, als men Dr. Cramer hoort, bladz. 52:

Niettemin — nota bene na een volzin als deze: *zoolang dat geloof onwrikbaar bleef, konden de Gereformeerde Belijdenisschriften, evenmin als Calvijn, inzien, hoe onwetenschappelijk het was, het geloof aan een geïnspireerden catalogus ter laatste instantie te gronden op eene inwendige, geestelijke ervaring — niettemin blijft het hun roem, dat zij, door de Schrift voor zich zelve te laten spreken, de Christenheid hebben losgemaakt van het kerkelijk gezag, en alzoo het protestantsch beginsel zuiver hebben bewaard.*

Toch behoudt het betere gevoelen van den Professor de overhand. Aan het einde der brochure lezen wij:

Neen waarlijk, het geloof aan de letterlijke ingeving

der Schrift geeft geen waarborg voor de zuiverheid der leer, geen zekerheid, dat men in de opvatting van de Christelijke waarheid niet dwalen kan. Zoo er geen onfeilbare Kerk is, die ons de ware uitlegging der Schrift en daardoor de rechte dogmatiek geeft, zal het strengste Inspiratie-begrip ons tegen afwijking en dwaling niet beveiligen. En zulk eene onfeilbare Kerk kent het Protestantisme niet. Alleen het Katholieke kerk-begrip past in eene dogmatiek, die het gezag der letter in hare banier plaatst en den inhoud der Christelijke waarheid ontoegankelijk wil maken voor alle critiek.

Uit deze laatste woorden kan men opmaken, waarom de Hoogleeraar, die niets weten wil van een los in de lucht hangend *Testimonium Spiritus Sancti*, zich evenmin met het beginsel der Katholieke Kerk vereenigen kan. De Katholieke Kerk wil den inhoud der Christelijke waarheid ontoegankelijk maken voor alle critiek, en de critiek, met name de historische critiek is de godin, voor welke de Professor knielt, en die de plaats vervullen moet van het leergezag der Katholieke Kerk en van den *spiritus privatus* der Protestanten. Daarom zegt hij na eene verheerlijking van Luther, bladz. 27 en 28:

Men kan hem het recht niet betwisten om critiek op den Kanon uit te oefenen, zoowel op het aantal Boeken, die er toe behooren, als op den inhoud der Boeken zelven..... Men onderzoekt z e l f en stelt z e l f het resultaat van het onderzoek vast; zoo maakt men zelf zijn Kanon.

En bladz. 77 en 78:

De vaderen hadden moeten begrijpen (Luther had hun reeds den weg daartoe gewezen), dat het niet aanging eene reeks van geschriften, door verschillende menschen, op verschillende tijden, onder verschillende omstandigheden geschreven, zoo maar met één slag buiten het bereik der critiek te plaatsen. Al wat geschreven is, is een voorwerp van critiek. Met welk oog wij dan ook de Schriften des Ouden en des Nieuwen Testaments mogen aanzien..... dat alles mag ons niet verleiden om het recht der critiek,

dat is het recht der wetenschap omtrent een enkel woord te ontkennen.

Maar de rechten der historische critiek houden op, waar God gesproken heeft, en ook de historische critiek is niet in staat het wezen en de gevolgen der Inspiratie te ontleden; de historische critiek — in dezen zin genomen, uit den hoogmoed des geestes geboren en de consequente doorvoering van het Protestantsche beginsel — komt onvermijdelijk tot de grootste dwaasheid: verloochening van God en vergoding van den mensch.

Wordt dan in de Katholieke Kerk de historische critiek gedood? Neen, en Prof. Cramer zelf zegt in zijne brochure, dat de Katholieke Kerk meer ruimte laat voor critiek dan de Protestantsche godgeleerden. Maar wij mogen er geen misbruik van maken. Wanneer het eenmaal zeker is, dat God gesproken heeft, dan mogen de menschen dat woord van God niet critiseeren. Die zekerheid, dat God gesproken heeft, steunt op het leergezag der Kerk, en als Dr. Cramer, met de bedoeling om de waarheid te vinden, de historische critiek toepast op de grondslagen der Kerk, dan zal hij den redelijken grond dier zekerheid erkennen en door Gods genade geholpen, gelijk zoovele anderen, door de wetenschap tot het geloof en door het geloof tot grooter kennis komen.

Dat geve de hemel!

TH. L. KOXHOORN.

WIJDING VAN EEN BULGAARSCHEN BISSCHOP.

In de laatste vijf jaren bekeerden zich ongeveer 60.000 schismatieke Bulgaren, die over een zestigtal dorpen en vlekken van Macedonië verdeeld zijn. Deze schitterende terugkeer tot de Heilige Kerk was onder Gods bijzonderen zegen het werk vooral van den ijvervollen priester Bonnetty, den Overste der Paters Lazaristen te Thessalonica. De bekeerlingen bezitten slechts 45 kerken, welke door een gelijk getal priesters

bediend worden, en wenschten vurig onder het gewone kerkelijke bestuur te komen, dat is een Bisschop te ontvangen. De Heilige Stoel vervulde hun wensch en verkoos tot die waardigheid Mgr. Satalas Mladenooph.

Pater Bonnetty had vroeger zijne aandacht laten vallen op een jeugdig Bulgaar, gaf hem onderricht en zond hem eindelijk naar Parijs, ten einde er de theologie te bestudeeren. De jongeling slaagde uitmuntend. Hij is degene, die nu te Constantinopel tot Bisschop der Macedonische Bulgaren gewijd is, Mgr. Mladenooph. Deze consecratie geschiedde volgens den Bulgaarschen *ritus* in de kerk van den H. Benedictus.

De Aartsbisschop der Vereenigde Bulgaren, Mgr. Nil, die zelf ook Bulgaar is, voltrok de wijding en werd daarin bijgestaan door Mgr. Benjamin, Bisschop der Vereenigde Grieken en door een anderen Bulgaarschen Bisschop, Mgr. Petkooph, Apostolisch Vikaris van Thracië. Mgr. Mlandenooph resideert in het huis der Paters Lazaristen te Thessalonica, een opvoedingsgesticht voor de Bulgaarsche jongelingen, dat er spoedig een getal van 200 zal kunnen opnemen.

P.

DERDE EEUWFEEST VAN DEN GREGORIAANSCHEN KALENDER.

Te Rome werd in de maand Juli ll. het derde eeuwfeest der invoering van den Gregoriaanschen Kalender door eene openbare Academische vergadering van de Academiën der *Nuovi Lincei*, en van de Arcadische en Tiberische Academiën gevierd. Deze bijeenkomst werd gehouden in de basiliek van den H. Laurentius. Tal van aanzienlijke personen waren er bij tegenwoordig. De vergadering werd geopend door den Kardinaal Alimonda, en Pater Angelini van de Orde der Jesuïeten hechtte de volgende schoone opschriften, die hij gemaakt had, aan de deuren der basiliek:

Gregorio XIII Pontifici Maximo
cuius sapientia
errorem qui in sacros fastos irrepserat
emendavit
et ne in posterum obreperet cavit
plaudit
Lyncaeorum Academia Pontificia
cum coetu Arcade et Tiberio
tribus saeculis exactis
ab emendatione fastorum
auspice
Leone XIII Pontifice Maximo
litterarum scientiarum artium
patrono munifico.

Gregorius XIII Pontifex Maximus
novam
sacros fastos recensendi rationem
induxit
a. MDLXXXII.

—

Clementis VIII Pontificis Maximi iussu
Christophorus Clavius
quem aetatis suae Euclidem
fama consentiens praedicat
rei gestae historiam descripsit
a criminationibus vindicavit
posteris ad intuendum reliquit.

—

Synodus Nicaena
Romanae Sedi obsecundans
solemne festum Christi Dei reviviscentis
die dominico
qui lunam XIV
post aequinoctium vernum subsequitur
celebrari praecepit
a. CCCXXV.

—

Aequinoctium vernum
aetatum decursu a sede sua aberravit
a die XII kal. apriles
ad V idus martias
regressum erat
solemnia Christi Dei redivivi
tempus a Nicaenis patribus definitum
praevertebant.

—

Quod erat in votis
viris sapientibus
quod concilium Constantiense a.
(MCCCCXIV
concilium Basileae a. MCCCCXXXIX
concilium Lateranense a. MDXVI
Nicolaus IV et Sixtus IV. Pontifices
(Maximi
exoptarant constituerant
id mathematicorum ope perfectum est
Gregorio Pontifice.

—

Aloisius Lilius calaber
mathematicus
novam periodum excogitavit
ad quam temporum rationes exactae
omne in posterum errandi periculum
adimunt.

—

Mathematicorum coetus
Romae a Gregorio XIII P. M. coactus
quos inter eminuerunt
Guillelmus Sirletus cardinalis
Ignatius Dantes ex ordine Dominici
(patris
Christophorus Clavius e societate Jesu
collatis consiliis
positis in medio laboribus
Decem dies e mense octobri a.
(MDLXXXII
expunxit
ut opportune intercalaretur edixit
anni civilis conversionem
cum anni solaris orbe
composuit.

P.

DE HEL VAN VICTOR HUGO.

Het vijfde en laatste deel van de *Légende des Siècles* is onlangs verschenen. Wij wenschen ons in dezen dichtbundel niet te verdiepen. Deze poëzie is zóó, als wij van Victor Hugo reeds vooruit mochten verwachten: een vulcanische uitbarsting, geweldig, grootsch, huiveringwekkend, doch de gloeiende lava brengt geen vruchtbaarheid, maar alleen vernieling aan. Met het klimmen der jaren vermindert nog de zelfbeheersching, welke altoos de zwakke zijde van den dichter geweest is, en in dezelfde mate klimt de grootheidswaan van den vergoden grijsaard. Zijne kunst heeft al het monsterachtig grootsche van de aloude Oostersche kunst. Grootsch is zij, verbazingwekkend van kracht en gloed op zoo hoogen leeftijd, maar zoowel de gedachte als de uitdrukking rekken zich vergeefs uit en blazen zich vergeefs op: niet de rustige grootschheid van het verhevene bereiken zij, maar de grootschheid van het kolossaal monsterachtige. Samenstemming, evenredigheid, juistheid van gedachte en beeldspraak, ideale schoonheid, die met verheven rust over het aardsche gewoel henenziet, alles in één woord, wat aan de zoo gesmade klassieken een eeuwige jeugd verzekert, ontbreekt ten eenemale. Geen klassieke rei trekt voorbij onze oogen, maar een woeste Bacchantenstoet: genialiteit, grootheidswaanzin, razende drift tegen koningen (la cage aux lions) en priesters (la cage aux tigres), ontzinde lastering en vervloeking, onwaardige beschimping en verguizing, geen enkele, die aan de orgie ontbreekt, maar zwijmeldronken zijn ze allen. En daar tusschen in klinken soms eensklaps de vreedzame tonen van de landelijke fluit, en keuvelen en lachen blonde kinderkopjes, en wordt de liefdezuster verheerlijkt!

Maar genoeg. Onder die gedichten is er een, getiteld: *La Vision de Dante*, waarop wij de aandacht willen vestigen, omdat er eene dichterlijke voorstelling in voorkomt van de hel, welke wij hier laten volgen als eene aanvulling onzer studie over den vijfden zang van Broere's Constantijn [1]). Victor Hugo spreekt:

---

[1]) *De Katholiek*, bldz. 10 vv. van dit deel.

J'étais comme est un prêtre au seuil du saint parvis,
Songeant, et quand mes yeux se rouvrirent, je vis
L'ombre: l'ombre hideuse, ignorée, insondable,
De l'invisible Rien vision formidable,
Sans forme, sans contour, sans plancher, sans plafond,
Où dans l'obscurité l'obscurité se fond;
Point d'escalier, de pont, de spirale, de rampe;
L'ombre sans un regard, l'ombre sans une lampe;
La voix de l'inconnu, d'aucun vent agité;
L'ombre, voile effrayant du spectre éternité.
Qui n'a point vu cela n'a rien vu de terrible.
C'est l'espace béant, l'étendue impossible.
Quelque chose d'affreux, de trouble et de perdu,
Qui fuit dans tous les sens devant l'œil éperdu...
. . . . . .
... Tomber dans le silence et la brume à jamais!
D'abord quelque clarté des lumineux sommets
Vous laisse distinguer des mains désespérées.
On tombe, on voit passer des ombres effarées,
Bouches ouvertes, fronts ruisselants de sueur,
Des visages hideux qu'éclaire une lueur.
Puis on ne voit plus rien. Tout s'efface et recule,
La nuit morne succède au sombre crépuscule.
On tombe. On n'est pas seul dans ces limbes d'en bas;
On sent frissonner ceux qu'on ne distingue pas...
. . . . . .
... Puis tout est vide! On est le grain que le vent sème.
On n'entend pas le cri qu'on a poussé soi-même;
On sent les profondeurs qui s'emparent de vous;
Les mains ne peuvent plus atteindre les genoux;
On lève au ciel les yeux et l'on voit l'ombre horrible;
On est dans l'impalpable, on est dans l'invisible,
Des souffles par moments passent dans cette nuit.
Puis on ne sent plus rien. Pas un vent, pas un bruit..
. . . . . .
... Et le froid du néant lentement vous pénètre!
Vivants! tomber, tomber, et tomber sans connaître
Où l'on va, sans savoir où les autres s'en vont!
Une chute sans fin dans une nuit sans fond,
Voilà l'enfer.....

Een Fransch kunstrechter laat hierop volgen: „Qu'en dites-vous? Le temps a pu blanchir les cheveux du poète; les deuils

de famille et les malheurs de la patrie ont pu déchirer son cœur; un orgeuil démesuré lui a crevé les deux yeux. Mais rien n'a pu éteindre ni même assombrir le resplendissant foyer de cette imagination incomparable". Wanneer onze lezers echter deze verzen met Broere's hellevaart vergelijken, dan zullen zij in hunne overtuiging bevestigd worden, dat dichters niet mogen beoordeeld worden naar de faam, die zij bij hun tijdgenooten hebben.

Overigens is de hoofdgedachte van het gedicht: *La Vision de Dante*, waaraan deze verzen ontleend zijn, haast te krankzinnig om nog toerekenbaar te zijn. Verbeeld u: Dante wordt uit zijn graf gewekt en bevindt zich — waar? „Hors du temps, de l'espace et du nombre." Voor zijn voeten gaapt de afgrond. Aan den angst, die hem beklemt, bespeurt hij, dat hij zich bevindt voor Gods rechterstoel en dat er hooggerecht zal gehouden worden: „On va juger quelq'un". De oordeelsbazuinen weerklinken, de graven openen zich, en uit het diepst van den afgrond ziet de dichter als een nevel oprijzen, een wervelende wolk. Bij het naderen blijkt die nevel te bestaan uit zielen, een wolk van bloedige slachtoffers: „victimes du bagne, de l'échafaud, de la potence, des balles, de la mitraille". Een droeve stoet van weezen, weduwen, moeders vergezelt hen. — „Justice" is aller kreet. — Een engel, op wiens stralend voorhoofd datzelfde woord geprent staat, vraagt hun: „Qui furent vos bourreaux?" — „Les soldats", antwoordt hun wraakgeroep. — De soldaten worden voorgebracht en werpen de schuld op hun veldheeren, de veldheeren op de rechters, de rechters op de koningen, de koningen op den Paus. — Dan vraagt de Rechter aan den Opperpriester: „A qui renverras-tu la responsabilité des peuples egorgés? As-tu quelqu'un au dessus de toi?" — „Je n'ai que vous, mon Dieu!" antwoordt de grijsaard met sidderende lippen en wordt, met de geheele bloedschuld der aarde beladen, ter hel gedoemd. — En die grijsaard, die Paus is..... Pius IX, de geplunderde, de verraderlijk onttroonde Paus, wiens nagedachtenis juist door het lijden, dat hij grootmoedig gedragen heeft, met een dubbelen gloriekrans omstraald is, de grijsaard, die voor onze negen-

tiende eeuw het treffendst toonbeeld is geweest van grootheid in het ongeluk. Als zulk eene voorstelling nog toerekenbaar is, voor discussie is zij ongetwijfeld niet vatbaar. Wij zeggen alleen met den boven aangehaalden Franschen criticus: „Cela est odieux, abominable et fou".

C.

NECROLOGIE.

Uit Angers meldt men het overlijden van Pater P. Chaignon S. J., die zich door zijne godvruchtige werken een welverdienden naam ook bij de geestelijkheid van ons vaderland verworven heeft. Hij was geboren te Saint-Pierre-la-Cour, tegen het einde van de vorige eeuw, werd lid van de Sociëteit in 1819 en is den 20 September ll. na een langdurige en zegenrijke werkzaamheid ter rust gegaan. Wij meenen aan onze lezers een dienst te bewijzen met een volledige opgave zijner gunstig bekende godvruchtige geschriften. Deze opgave zal tevens de beste necrologie zijn van dezen ijverigen arbeider voor het zieleheil zijner naasten.

Wij hebben van zijne hand: „Le salut facilité aux pécheurs par la dévotion au très saint et immaculé Cœur de Marie, dans l'Archiconfrérie de N.-D. des Victoires" (1841, in-18, 3e édit.); eene *édition abrégée* van dit werk verscheen in hetzelfde jaar; — „Les Six Dimanches en l'honneur de saint Louis de Gonzague" (1841); — „Vie de Mlle de Melun, princesse d'Epinoy, fondatrice des hôpitaux de Beaugé et de Beaufort, suivie de pensées consolantes propres à tranquilliser et à diriger les âmes troublées et affligées" (1843, in-12); — „Le Prêtre à l'autel ou le saint sacrifice de la messe dignement célébré, suivi d'un Recueil d'indulgences plénières pour tous les jours du mois et de prières avant et après la célébration des Saints Mystères" (1853, in-18; 5e édit. 1863, in-12); in 1863 verscheen hiervan een Portugeesche vertaling, door Francisco Luiz de Seabra, pastoor van Cacia (2 vol.); — „Jubilé de 1854 et les enfants de Marie suivi d'une neuvaine de méditations sur le zèle pour la conversion des pécheurs" (1854,

in-18; 3e édit., in-32); — „Nouveau cours de méditations sacerdotales, ou le prêtre sanctifié par la pratique de l'Oraison" (1858, in-12; 10e édit. revue et corrigée, 1879, 5 vol. in-12); van de Italiaansche vertaling is de tweede uitgave reeds verschenen van de Duitsche de vijtde; — „Supplément à la première édition du Nouveau cours de méditations sacerdotales contenant les onze nouvelles méditations et le précis des cérémonies de la messe basse", gevoegd bij de 3e uitgave van „Le Prêtre à l'autel" (1859, in-12); — „La Méditation ou le fidèle sanctifié par la pratique de l'oraison mentale" (1863-1864, in-18, 2 vol.; 2e édit. revue et corrigée, 1865, 3 vol. in-12); — „Société de Saint-Michel. La bonne mort obtenue par la pieté envers les morts" (1864, in-8); — „Le Jubilé de 1865 et les enfants de l'Église, suivi d'une neuvaine de méditations sur le zèle pour la conversion des pécheurs" (1865, in-32); — „Jubilé de 1865, instruction familière" (1865, in-18); — „Le Concile et le Jubilé de 1869, dédié aux enfants de l'Église, suivi d'une neuvaine de méditations analogues aux circonstances" (1869, in-12); — „Le Concile et le Jubilé de 1869, instruction familière" (1869, in-18); — „Le Concile de 1869, petite instruction familière" (1869, in-12); — „Méditations religieuses, ou la perfection de l'état religieux, fruit de la parfaite oraison" (1869, 4 vol. in-12, 2e édit.); — „Jubilé de 1875, instruction familière" (1875, in-18); — „Le Jubilé de 1875 et les enfants de l'Église, suivi d'une neuvaine de méditations sur le zèle pour la conversion des pécheurs" (1875, in-32); — „Jubilé de 1879, instruction familière" (1879, in-18); — „Le Jubilé consolateur, ou la Paix avec Dieu et l'Abandon aux soins de la Providence" (1879, in-18); — „La Paix de l'âme, fruit de la dévotion à l'Eucharistie et de l'abandon à la Providence, suivi d'un Appendice sur le purgatoire et d'une Notice sur la Société du Cœur agonisant" (1880, in-12; 2e édition considérablement augmentée); in het Portugeesch vertaald door den graaf de Samodães (1882, in-12); — „Le Jubilé de 1881 et les motifs qui doivent animer le zèle de tous les chrétiens pour la gloire de Dieu et le salut des âmes" (1881,

in-18. 4 éditions); — „Le Ciel ouvert par le zèle pour le salut des âmes" (1882, in-24. 4 éditions).

Waarlijk, een welbesteed leven, dat nog vele vruchten kan afwerpen na den dood.

C.

SPROKKELINGEN.

Archaeologische ontdekkingen in Epidaurus. — De Heer Kavadias, Ephoros der Oudheden, die de uitgravingen in den tempel van Aesculaap te Epidaurus leidt, heeft twintig platen met opschriften gevonden, welke samengevoegd twee van de beroemde kolommen bleken te zijn, waarvan Pausanias (II, c. 27) spreekt, en welke de namen der genezen personen dragen met aangeving van hun ziekte en van de wijze hunner genezing. Een van deze opschriften, dat bijna volledig bewaard is gebleven, heeft niet minder dan 125 regels ieder van 50 letters. In de nabijheid der opschriften vond men een diepe wel, rijkelijk van water voorzien, en de ruïnen van een groot gebouw, dat diende, om de zieken te huisvesten. Ook vond men nog een zilveren plaat met eene teekening in goud. Deze teekening stelt den god voor met vollen baard en nevens hem een vrouwen-gestalte (Hygieia) met een palmtak in de hand (Messager d'Athènes).

Het geboortejaar van Anna Roemer Visscher. — Mr. N. de Roever heeft in het stedelijk register van lijfrente-brieven uit het jaar 1587 de aanteekening gevonden, dat in genoemd jaar eene rente gevestigd werd op „het lijf van Anna Roem. Visschers dochter, out IIII jaren, moeder Aefl Jans". Hieruit blijkt dus, dat Anna niet, zooals tot nog toe algemeen aangenomen werd, in 1584 maar in 1583 geboren is.

TER BISSCHOPSWIJDING

VAN

ZIJNE DOORLUCHTIGE HOOGWAARDIGHEID

MONSEIGNEUR

CASPAR JOSEPH MARTINUS BOTTEMANNE,

BISSCHOP VAN HAARLEM.

XXX SEPTEMBER. MDCCCLXXXIII.

Heil, onze Bisschop! Blij klapt Holland in de handen
Nu door 't altaargewelf 't *Ad multos annos* ruischt.
Het juicht en triomfeert van Noord- tot Zuiderstranden,
Zoover de majesteit der diepe zee 't ombruist.

De wierook van 't gebed is golvende opgerezen
Tot God. De Koningsster straalt in uw wapenschild
Als eene morgenzon, weldadig, schoon en mild:
Een sterre van geluk moog ze eeuwig, eeuwig wezen!

Zie, hoogepriester, ons met 't oog op haar gericht,
Uw zonen, om u heen. Zij leidt ons naar de woning
Van 't Hemelsch Bethlehem, den troon van onzen Koning,
Die hare glansen voedt en Godgeheiligd licht.

Daar, waar de bron ontspringt der juichende idealen,
Die in elk menschenhart met andren luister stralen,
De bron der levensvreugd, waar 't kloppend hart naar smacht,
Soms bevend vóórgevoeld, maar nimmer nog gedacht, —
Waar God zelf tranen droogt en afwischt alle weenen,
En 't *Euge, serve* klinkt, — daar, Vader, voer ons henen.

God stichte in zielsgeluk uw onuitspreekbaar loon,
Want gij zijt onze ster, en wij eens uwe kroon!

J. A. DE RIJK.

Luther en zijne Tafelgesprekken.

Na eene voorbereiding van vele maanden gaan thans de groote feesten beginnen [1]). Op den tienden November zijn er vier eeuwen voorbij gespoed sinds Luther geboren werd, en al is nu ook voor de meesten zijn woord een vergeten en versleten woord geworden, al groeiden de kinderen, altoos verder protesteerend en negeerend, den vader verre boven het hoofd, al wordt geen enkel punt der Luthersche geloofsbelijdenis meer eenparig beleden, toch, gelijk op een kermisdag de van heinde en verre toestroomende vreemden zich broederlijk vermaken en eene en dezelfde vreugde openbaren, zoo zullen nu ook voor een enkelen keer de kinderen der Hervorming de vele veelzinnigen, zich vereenigen en gezamenlijk door hunne hulde aan den ouden hervormer een en denzelfden zin doen blijken. En wij Katholieken? hoewel we op den feestelijken Novemberdag niet eens tot de welwillende toeschouwers gerekend zullen worden, zijn we echter niet zonder belangstelling of blijven we onverschillig. Neen meer dan anders denken ook wij nu aan de gewichtige gebeurtenissen der Hervorming, en levendiger dan ooit komen ons die tijden van twist en verwarring voor den geest, welke ook op de geschiedenis van ons vaderland zoo groot een invloed gehad hebben. En als van zelf grijpen we naar de boeken der historieschrijvers om nog eens met meer aandacht

[1]) Zie de dagteekening van dit artikel.

dan anders de natuurgetrouwe beeldtenis te beschouwen van dien veelgeprezen, hooggevierden man, die het bestond, tegen de aloude Moederkerk zulk een geweldigen strijd aantevangen. Maar als van zelf ook rijst dan aanstonds de vraag, of we wel inderdaad zijne natuurlijke trekken en niet een min of meer mislukt konterfeitsel te zien krijgen? Is het ja niet te vreezen, dat bij het mengen der kleuren en bij het trekken der lijnen partijdrift aan vrienden en vijanden de noodige bedaardheid ontnam en hen in het penseelen van een man als Luther deed falen? Hoe dat zij, zeker zal het altoos veel wenschelijker zijn van Luther zelf te vernemen, hoe hij gedacht en gehandeld heeft. Nemen we dan bij deze feestelijke gelegenheid zijne *Tischreden* of tafelgesprekken ter hand. En waarom juist die keuze? Omdat een feesteling op zijn feestgetijde zich behoort te laten zien en ook door anderen gezien moet worden van eene gunstige zijde. Welnu aan eigen disch en tusschen vrienden neergezeten, van allen dwang der buitenwereld ontslagen en met den lach des gastheers om de lippen, zal Luther zich wel, gelijk ieder ander menschenkind in dergelijke omstandigheden, op zijn best vertoond hebben.

Zes en twintig jaren na Luthers verscheiden, nadat al meerdere gedeelten der *Tischreden* het licht hadden gezien, werden in het jaar 1566 zijne tafelgesprekken meer volledig uitgegeven onder den titel: *Colloquia oder Tischreden Doct. Martini Lutheri, so er in vielen Jaren, die Zeit seines Lebens, gegen Gelehrten Leuthen, auch frembden Gesten und seinen Tischgesellen geführet. Darin von allen Artickeln unser Religion, auch von hohen Stücken, Fragen und Antwort, Item viel mercklichen Historius,*

und sonst von allerley Lehre, Trost, Rath, Weissagung, Warnung und Vermanung, Bericht und Unterricht zu finden. De uitgever was Johann Aurifaber van Weimar, Luthersch godgeleerde, voormalig leerling en vriend en dischgenoot van Luther. Om aan den gestorven meester zijne hulde en dankbaarheid te bewijzen, en tevens om de echte Luthersche leer (voor welke Aurifaber zelf tot zijnen dood toe streed) in al hare oorspronkelijkheid en zuiverheid te handhaven, verzamelde hij in dat boek, zooals zijne voorrede zegt, wat andere „godzalige en geleerde lieden, Luthers tafelvrienden uit 's mans heiligen mond hadden opgeteekend" en ook „wat hij zelf in de twee laatste jaren van 's meesters leven gehoord had: vele heerlijke historiën en geschiedenissen en andere noodige en nuttige zaken, die Luther over tafel gesproken had." Nog veel meer derhalve dan dienstig is voor ons doel, om namelijk eenigzins het karakter van den vader der Hervorming te leeren kennen, wordt in die *Tischreden* gevonden. Wie er lust toe heeft kan er ook kennis nemen van Luthers beweringen en leeringen, dat b.v. de goede werken ter zaligheid niet noodzakelijk zijn en het geloof alleen rechtvaardig maakt, dat de menschelijke vrijheid niet bestaat en onze wil niet alleen *na* maar zelfs *vóór* de zonde geen meester is van zich zelven, dat het menschelijk gevoel eigenlijk alleen recht spreekt en beslist in geloofszaken en dat het in de H. Schriftuur vervatte woord Gods de eenige geloofsregel is enz. enz. Herhaaldelijk zijn de *Tischreden* in Duitschland herdrukt geworden; wel een bewijs, dat ze door de Protestanten met waardeering ontvangen en vlijtig gelezen zijn. Toch kon niet alles, wat in de tafelgesprekken van den vader

der Hervorming bewaard bleef, aan zijne kinderen behagen. Zoo schreef o. a. de Protestantsche godgeleerde en historieschrijver Elias Ferickius (naar de Hollandsche vertaling van Seckendorfs *Historie der reformatie*, verduitscht en vermeerdert door Elias Ferickius, bldz. 182): „In dezelve staan vele goede zaken; doordien echter geene genoegzame discretie daarbij waargenomen, maar zonder onderscheid alles samengeschrapt is, zoo is diergelijke arbeid niet in alle deelen te roemen, want 't is handtastelijk, dat in zulke opgevangen redenen grove feilen onderloopen." En in *De goude en zilvere eergedachtenis van Luther* lezen we: „Men ontkent, dat de Evangelischen gehouden zijn, om alles te gelooven en te verdedigen, wat in deze tafelreden staat, omdat bij 't uitgeven van dezelve door de Papisten en andere vijanden van Luther, vele ongerijmdheden zijn daarin gevoegd." Verder wordt nog ter verdediging eene verklaring van Luther zelf aangehaald, eene fraaie plaats, te weten uit de Kerkenpostil op Zondag Jubilate, welke aldus luidt: „Ik moet van mij bekennen, dat ik vele woorden spreek, die niet Gods woord zijn, welke ik spreek buiten 't predikambt, over tafel of anders." Daar het ons nu niet om „Gods woord", maar juist om het woord van Luther en om hem zelven te doen is, willen we dan de dringende uitnoodiging van Aurifabers voorrede, om de tafelgesprekken toch vlijtig te lezen, niet versmaden. Dat er in onze uitgave van de *Tischreden* „door Papisten en andere vijanden van Luther vele ongerijmdheden zijn bijgevoegd" behoeven we niet te vreezen. Zij werd al zeer vroeg in eene Protestantsche stad uitgegeven: „Getruckt zu Franckfurt am Mayn, im Jahr 1571." We zijn het met Aurifaber, den

ijverigen en trouwen vriend van Luther volkomen eens, dat „man solche Tischreden Lutheri, von hohen geistlichen Sachen, ja nicht soll lassen umbkomen, sondern sie hoch und werth halten, als darausz man allerley Lehre und Trost haben mag." Ja voorzeker daar is, al nemen we het in een anderen zin dan Aurifaber, daar is in de tafelgesprekken allerlei leer en troost, en wel voor ons Katholieken. De Protestantsche wereld viere dan haren eersten leidsman ter eere het groote feest, maar zetten wij in kalmte ons neer en vragen we, in een hoekske met het boekske, dat *Tischreden* heet, aan Luther zelf, wie Luther geweest is.

Nu we dan vrijpostig eene plaats zoeken bij den disch, aan welken Philippus Melanchton, Justus Jonas, Vitus Dietrich en andere herauten van het zuivere Evangelie rondom den hooggeëerden godsman doctor Luther verzameld zijn, kon wellicht de een of ander zich laten afschrikken door de vrees, dat de gesprekken dier godzalige tafelbroeders te diepzinnig of te verheven zullen zijn voor gewone menschen, maar hoewel het niet te ontkennen valt, dat er noodzakelijker wijze veel van den preektoon in de *Tischreden* is, we behoeven ons niet ongerust te maken en zullen dikwijls genoeg bemerken, dat de godzaligheid der Protestantsche patriarchen heel eigenaardig is en vooral zeer menschelijk wist te blijven. Van het vroegere kloosterleven is alleen de herinnering gebleven. Wel verhaalt doctor Martinus soms het een en ander van den tijd, toen hij nog in de kap was (bldz. 51), maar volstrekt niet, om zijne vroegere broeders, de monniken, te prijzen. Tot zelfs hunne lijfskastijdingen en nachtwaken

zijn hem een gruwel (bldz. 298), en van vasten en andere Paapsche werkheiligheid wil hij niet meer weten, want (bldz. 27) „God de Heer gunt het ons wel, dat wij eten en drinken en vrolijk zijn. Het behaagt Hem niet, dat we tegen Hem zouden kunnen morren, alsof Hij ons niet genoeg gegeven hadde, alsof Hij onzen armen madenzak niet kon voeden en vullen." De beker gaat dan ook lustig rond aan Luthers disch (bldz. 445), soms komen er zangers te gast, die schoon en liefelijk zingen (bldz. 411); na de godgeleerdheid toch heeft bij hem de muziek de eerste eereplaats (bldz. 412), en kan er niet altoos een harpenaar zijn, die een liedje aanslaat, gelijk Koning David het vermocht (bldz. 411), dan laten bij afwisseling de kindertjes van vader Lutherus zich hooren (bldz. 46); het is er recht huiselijk, want de gewezen monnik heeft, al rieden zelfs zijne vrienden de keuze af (bldz. 307), eene vrouw getrouwd, en vrijmoedig spreekt hij van het huishouden en roemt hij zijn Kaatje eene keizerin, omdat ze zulk een braven man in hem heeft gevonden (bldz. 306). Maar wat het zwaarste is moet ook het zwaarste wegen, en eerst en vooral dienen we te weten, wat de groote prediker van het gezuiverd Evangelie wel van zich zelven en van zijn werk getuigt in het bijzijn zijner getrouwen. „Hij is dan, daarop verbeurt hij nog meer dan zijn eerewoord, een trouwe knecht van Christus' Evangelie. Hij stelt (bldz. 13) ijne ziel te pand en wil er op sterven, dat zijne prediking niets anders is dan het echte en zuivere woord Gods. Als hij in zijn ambt leert, predikt, troost, straft, avondmaal toedient en absolveert, dan is hij slechts het werktuig van God, die alles door en in hem doet, en gelooven we dit, dan worden we zalig, gelooven we het niet,

dan gaan we verloren. Ja als hij van geestelijke dingen en op Gods bevel spreekt, dan moeten we hem gelooven, alsof hij God zelf ware (bldz. 34). De Papisten, die in hunne gruwelijke goddeloosheid en verblinding, willens en wetens geheel moedwillig naar de hel rennen, behoeven naar geene bewijzen te vragen (bldz. 243). Hij, doctor Maarten, houdt, God lof, vastelijk zijne leer voor het woord van God (bldz. 8), en alle andere gelooven, ze mogen dan heeten zoo ze willen, heeft hij weggejaagd uit zijn hart. En hij weet zeker (bldz. 8), dat hij gelijk heeft, en dat alles, wat tegen zijne prediking wordt aangevoerd, niets anders is dan duivelsche leugentaal. Hij houdt zich aan den Bijbel, en wordt hier tegen ingebracht (bldz. 165), dat ook de Paus den Bijbel en den echten tekst zegt te hebben „dan moet God alleen oordeelen wie, gelijk heeft." Maar luisteren we verder, of hier waarlijk uit den overvloed des harten gesproken is; want gelijk de vreesachtige om zijne vrees te ontveinzen, soms lacht en zingt, zoo roemt ook de weifelaar dikwijls luid en hoog zijne zekerheid juist om de innerlijke onrust te versmoren. Op bldz. 8 spreekt Luther van vroegere sombere gedachten en bekoringen, toen zijn hart hem zeide: „Zijt gij het dan alleen, die het zuivere woord Gods bezit, en alle anderen hebben het dan niet?" Het is waar, nu zijn die bekoringen, volgens zijne getuigenis, voorbij en verwonnen, maar aanstonds toch laat hij er op volgen, dat de duivel hem ook nu nog heftig bestrijdt, dat de duivel geweldig op hem lostrekt met den naam en den titel van de Kerk en sarrend vraagt: „Ei, wat de Christelijke Kerk tot hiertoe besloten en zoovele jaren voor goed gehouden heeft, dat stoot ge omver, alsof het slecht was, en het gees-

telijk en wereldlijk bestuur beide verderft ge met uwe nieuwe leer!" Nog meer heeft de Satan op zijn rekening: „Als de duivel mij werkeloos vindt en ik Gods woord niet gedachtig ben, dan plaagt hij mijn geweten, als zou ik niet goed geleeraard, maar het bestuur verward en verstoord hebben, als zou ik de oorzaak zijn, dat uit mijne leer zooveel ergernis en oproer is voortgekomen." Wanneer de geplaagde echter Gods woord dan maar aangrijpt, „dan heeft hij gewonnen spel en is hij sterk tegen den duivel." Die plaagzieke duivel houdt anders nooit zijn rust. Hij is er voornamelijk op uit en doet het meest zijn best, om aan Luther en de zijnen het artikel van de vergiffenis der zonden te ontnemen en uit het hart te scheuren en zoo spreekt dan de booze: „Gij preekt en leert wat geen mensch in vele honderde jaren gepredikt heeft. Als het nu eens aan God niet behaagde, dan waart ge aan de verdoemenis van zoovele zielen schuldig." Ondanks al die Satansche bangmakerij, welke volgens ons, Papisten, veel gelijkt op gewetenswroeging, blijft de bestredene onverwonnen; onversaagd wijkt hij geen duim breed af van zijn vasten grond. Blijmoedig bijkans roept hij (bldz. 196): „Ik, Martinus Luther, heb in het oproer alle boeren doodgeslagen, want ik heb het bevolen hen dood te slaan; al hun bloed is op mijnen hals. Maar ik werp het op God, mijnen Heer, die mij aldus te spreken bevolen heeft." Ook is hij zeker (bldz. 8) „dat, wanneer hij predikstoel of katheder beklimt, het niet zijn woord is, maar zooals de 44ste Psalm zegt, dat zijne tong dan de pen is van een goed schrijver; want God spreekt in de heilige profeten en godsmannen, gelijk dat St. Petrus zegt in zijnen brief: de heiligen Gods

hebben op aandrijving van den H. Geest gesproken." Maar wat sterveling blijft altoos zich zelven gelijk en heeft altoos dezelfde sterkte! Ook onze kloeke man, die zich zelven in eenen adem met profeten en heiligen kan noemen, heeft zijne zwakke oogenblikken, dat hij spijtig klaagt (bldz. 6): „Had ik vroeger geweten wat ik nu ondervonden heb en gezien, dat de menschen zoo vijandelijk en heftig tegen Gods woord zich verzetten zouden, voorwaar ik had gezwegen; nooit zou ik het bestaan hebben, den Paus en haast alle menschen aan te tasten en te vertoornen." Doch dan troost hij zich weer: hij kan het niet helpen, God zelf is er aansprakelijk voor, want „God heeft hem als een paard met geblinddoekte oogen geleid." Eigenlijk wist hij niet wat hij deed, maar is het niet waar, „dat slechts zelden met wijsheid en voorzichtigheid een goed werk voorgenomen of volbracht is geworden? Het moet alles in dwaling en onwetendheid gebeuren en zoo is hij als bij de haren naar het leeraars- en predikambt getrokken. Hadde hij geweten wat hij nu weet, dan hadden ter nauwernood tien paarden hem er heen gesleept." De afgevallen monnik had dan ook wel reden om somtijds over zijn „zonder wijsheid en voorzichtigheid begonnen" werk bekommerd te wezen: hoog viel er niet te roemen op de vruchten van den boom der Hervorming. Was al de Pauselijke ban gevallen (bldz. 174, 175 enz.), en werd de excommunicatie niet meer gevreesd, Luther zelf werd wel gedwongen weer aan anderen te doen wat hij van den Paus niet kon dulden en kerkelijke gemeenschap en sacramenten te weigeren aan hen, die hem onwaardig toeschenen; had hij van de Roomsche oorbiecht niet veel meer dan den naam behouden (bldz. 160), was het volgens

de nieuwe leer niet meer noodig van de geheime zonden rouwmoedig schuld te bekennen, de openbare werken der Evangelische vrijheid konden niet altoos het daglicht verdragen. „Nu in onzen tijd — zuchtte hij (bldz. 8) — zijn de menschen veel vermeteler en losbandiger en gieriger dan ze ooit te voren geweest zijn." „Waar (bldz. 4) men het zuivere woord Gods had, juist daar waren de menschen nu zonder zorg en nalatig, en hielden ze dat woord niet in eere; zij waakten en baden niet, zij geleken op wandelaars, die langs rechte wegen gerust en onbekommerd loopen, ja bij de zuivere leer van het Evangelie waren de Christenen zonder zorg, slaperig en nalatig, terwijl juist de dwalenden gelijk waren aan menschen, die tusschen het hout en op zijpaden overbezorgd zijn, welken weg zij zullen gaan; want juist die dwalenden bemoeiden zich met grooten ijver en vlijt om hunne dwaling te bewaren en te verdedigen." „Adellijken, burgers en boeren en haast ieder van hoogeren en lageren stand verbeeldde zich (bldz. 5) het Evangelie veel beter te kennen dan hij, doctor Luther, of St. Paulus zelf." En zoo ging het zelfs onder de oogen van doctor Maarten: „Het Evangelie te Wittenberg (bldz. 4) was als de regen, die in het water valt, waar de regen maar weinig nut doet." De dweepers konden dan ook roepen (bldz. 15): „Ja te Wittenberg worden de menschen ook niet beter door de prediking van het Evangelie." En zelfs zijn eigen gezin kon hij niet tot exempel stellen van hetgeen hij wel wenschte. Wel een half jaar lang (bldz. 19), het was in het jaar 32, predikte de vrome man te huis voor zijn gezin en kreeg de gemeente hem op den preekstoel niet te zien. Toen vroeg hem doctor Jonas „waarom hij zoo deed, wellicht omdat het

gemeene volk en gepeupel Gods dierbaar woord zoo verachtte?" Maar neen, was het antwoord: „Hij deed het ambtshalve en om zijn geweten; als huisvader was hij verplicht zoo te doen." „Overigens — voegde hij er droevig bij — hij wist en zag wel, dat het in zijn huis al even weinig geteld werd als in de kerk." Maar die geringe eerbied voor het woord van God of van Luther beteekende nog niets bij de smadelijke behandeling, die de nieuwgezinde predikers ondervonden. „Als ik rijk wilde worden — verklaarde Luther zelf (bldz. 5) — dan moest ik niet prediken." „Waar Gods woord (bldz. 13) of het Evangelie rein en onvervalscht is, daar ook is armoe." Bij eene kerkvisitatie (bldz. 5) werd aan de boeren gevraagd „waarom ze hunnen pastoor niet wilden onderhouden, ze onderhielden toch wel koeienwachters en zwijnenhoeders?" „Ja — zeiden de boeren — wachters moesten ze hebben, die konden ze niet missen, alsof ze eenen pastoor wel konden missen." „Vroeger (bldz. 13) had men aan kloosters en stiften volop gegeven, maar nu gaf men aan de Christelijke leeraars nog zelfs geen enkelen penning met goeden wil." „Wijl er — zoo sprak dan ook Luther (bldz. 6) — wijl er tegenwoordig haast geen edelman, burger of boer is, die den pastoor niet met voeten wil treden, zoo houd ik het er voor, dat God die ondankbare verachting van Zijn woord hard straffen zal." En op het ondankbaar, maar verwoest Jerusalem heenwijzend, profeteerde hij meermalen: „Aldus zal het ook gaan met Duitschland, dat ook Gods woord nu veracht. Ik houd het er voor, dat na dit licht van het Evangelie eene groote duisternis volgen moet, zoodat men ook op den kansel het Evangelie niet meer zal hooren, en daarop komt spoedig de jongste dag." Meent

echter niet, dat de heilige man altoos zoo somber blijft. De donkere buien komen en gaan, en zijn ze voorbij, dan roemt hij in zijn verleden: „Met den tekst (bldz. 2) en op den grondslag der Heilige Schrift heb ik al mijne tegenstrevers verward en verwonnen." „Het Evangelie (Luthers Evangelie), heeft groote wonderteekenen gedaan (bldz. 17): het heeft de kloostergeloften en de gruwelijke afgoderij der sluipmis neergeworpen en ten schande gemaakt." „Ook is het een allergrootst wonderwerk van onzen tijd (bldz. 243), dat de Pauselijke majesteit grootendeels is gevallen." „De Papisten (bldz. 251) hebben den strijd verloren, en ook de toekomst behoort aan Luther alleen. De zaak der Papisten moet van zelf vallen; want waar willen ze op den duur nog papen en monniken vinden?" „Nog doen ze wel (bldz. 256), alsof hunne afgodendienst eeuwig blijven en het Evangelie vergaan zal, maar ondervinden zullen ze, dat hunne halstarrigheid en hoovaardij voor het Evangelie moet wijken." „Zoo zal het zijn, en die (bldz. 5) bij zijn leven van zijne leer de pit niet wilden, zullen na zijn dood eens blij zijn als ze de schaal of steen mogen hebben; om maar die schaal te hebben, zullen ze zich de vingers lekken." „Ja (bldz. 241) het gericht van God tegen den Paus zal voortgaan zooals het begonnen is." En in die blijde hoop veranderen de drie eerste beden van het Onze Vader in Luthers heiligen mond, en bidt hij tegen den Roomschen Antichrist (bldz. 241): „Gelasterd en gevloekt worde 's Pausen naam, zijn rijk worde verstrooid en vernield, zijn wil ten schande gemaakt en niet gevolgd."

Uit hetgeen we al van den Evangelischen man, Luther,

vernamen, blijkt duidelijk, dat hij in Evangelische zachtmoedigheid geen toonbeeld geweest is, en het kan weinig verwondering meer wekken, als we hem zelf den lof der gramschap hooren verkondigen, als we hem hooren bekennen (bldz. 144): „Wanneer ik wil dichten, schrijven, bidden en prediken, dan moet ik toornig zijn; dan wordt mijn bloed verfrischt, mijn verstand gescherpt en alle droeve gedachten en bekoringen wijken." Hoe had hij ook vrede kunnen brengen, de rustelooze, die zelf geen vrede had, die maar al te dikwijls door droevige gedachten en kwellingen des gewetens gefolterd werd, die naar eigen bekentenis bij dag en bij nacht door den duivel werd vergezeld als door zijne schaduw? Wij willen hiermede niet gezegd hebben, dat we alles voor goede munt aannemen, wat Luther van den duivel wist te vertellen; want geen oude baker kan in het opdisschen van ijselijke spook- en tooverhistories doctor Martinus verbeteren: zie b.v. bldz. 219, waar keizer Frederik aan zijne tafel door middel van zwarte kunst een confrater toovenaar met ossenpooten en ossenklauwen voorziet, maar door den toegetakelden vriend wederkeerig gesierd wordt met een paar prachtige hertenhoornen op het keizerlijke voorhoofd. Ook laten we het heel en al voor rekening des doctors, als hij verklaart: „dat de duivel niet alleen zich vertoont in mannen- of vrouwengestalte, maar zelfs kinderen teelt, echte duivelskinderen (bldz. 213), dat hij menschenkinderen rooft, om zijne wisselkinderen in de plaats te stellen (bldz. 210), dat hij niet alleen in menschen en dieren zijn intrek neemt, (bldz. 208) maar dat vooral slangen en apen den duivel onderworpen zijn, ja zelfs (bldz. 204) dat alle apen naar des doctors meening duivels zijn." Zoo ook hooren we zwijgend toe,

als Luther ons verhaalt (bldz. 205) „dat tijdens zijn verblijf op den Wartburg de duivel met een zak hazelnoten smeet en muziek voor hem maakte, of wel (bldz. 218) dat zijne ziekten niet allezins natuurlijk zijn, maar dat jonker Satan door tooverij zijn moedwil op hem boet, of wel (bldz. 217), dat in zijnen ouderdom, terwijl de menschen hem geen strijd of moeielijkheid meer veroorzaken, de plaagzieke duivel bij hem in het slaapvertrek komt wandelen, ja dat er een paar zijn, die hem erg in het oog houden, oplettende duivels, geen kleine en nietige duiveltjes gelijk de Turken en Papen ze hebben, maar groote duivels, die doctor zijn in de Theologie." Zeker veel van dat duivelsche in het leven van Luther kan wel aan eene bijgeloovige en verhitte verbeelding worden toegeschreven, maar dat telkens en telkens gewag maken van den duivel en diens aanvechting toont toch klaarblijkelijk, dat er veel onrust en somberheid was in dien man, die door zoovelen een engel en hemelsche gezant is geprezen geworden. En wat wonderlijke rol speelt de Satan bij onzen hervormer! Hij is veeleer boeteprediker dan verleider, en terwijl Luther in den tweestrijd maar al te dikwijls een onhebbelijk mensch is, die bij gebrek aan verstandelijke meerderheid, opvallende ruwheid en ergerlijke grofheid als wapen gebruikt, is de Satan meestal een ernstig redenaar en deftig godgeleerde. „Als de duivel om mij te plagen 's nachts tot me komt, — zegt doctor Martinus (bldz. 222), — dan antwoord ik hem: nu moet ik slapen, dat is het bevel en de orde van God. Wil hij dan niet henengaan en houdt hij mijne zonden mij voor, dan zeg ik: lieve duivel, ik heb de lijst gehoord, maar nog ééne zonde deed ik, die niet op uw lijst staat, ik heb .... [hier volgt

iets, wat moeielijk onder de oogen van fatsoendelijke lieden gebracht kan worden], hang het aan uw hals en wasch er den muil mee. Als hij nu nog meer aanhoudt en mij als zondaar aanklaagt, dan veracht ik hem en zeg: Sancte Satan, ora pro me, lieve duivel, bid voor mij, want gij hebt nooit kwaad gedaan, gij alleen zijt heilig, ga tot God en verkrijg voor u zelven genade, en als ge mij vroom wilt maken, dan zeg ik u, geneesheer help u zelven." In het jaar 1533 (bldz. 199) is de duivel elken nacht, wanneer Luther wakker wordt, bij de hand, om met hem over Luthers zonden en zijne strafwaardigheid te redetwisten. Maar wanneer dan, en dat heeft de geplaagde naar zijn zeggen bij ondervinding, het argument, dat de Christen zonder de wet en boven de wet is, niet helpt, dan wijst hij den booze fluks af met.... ja met eene handeling, welke even bespottelijk als ongemanierd is. Wel heeft de gewezen monnik uit het Pausdom niet alles vergeten, en prijst hij daarom dikwijls Gods woord en het gebed als de beste wapenrusting tegen den duivel, maar daarom nog mogen zijne leerlingen de Papisten in hun bidden niet navolgen, want „bij die arme lieden haperde het aan het woord en aan het goede gebed." Ook zijn (bldz. 199) de in het Pausdom zoo veelvuldige lijfskastijdingen en verstervingen „tegen den duivel nutteloos, en slechts een strooien harnas." Ja zelfs „in bekoringen (bldz. 214) is het honderdmaal erger te vasten dan te eten en te drinken"; en zich zelven ten voorbeeld stellend, zegt onze doctor: „Als ik bekoord word, zou ik wel in drie dagen niets willen eten; dan heb ik daartoe geen appetijt. Maar dan eet en drink ik toch zonder lust, en dat is dan een dubbel vasten. De wereld, die dat bemerkt, noemt het

dronkenschap, maar God zal oordeelen, of dat dronkenschap is dan wel vasten. En daarom houd buik en hoofd in goeden staat en martel u zelven niet ten dood met vasten; vooral als ge in zwaarmoedige en zware gedachten en bekoringen zijt, hebt ge al plaag genoeg." Niet alleen (bldz. 214) door het woord kan men over den Satan zegepralen; om hem te overwinnen, is er nog een andere weg van verachting, door namelijk „de gedachten, welke hij ons ingeeft, weg te jagen en het hart op andere gedachten te zetten, door den tijd te verdrijven met wandelen, eten, drinken, met bezoek en vroolijken kout." „Treurige lieden (bldz. 216) moet men met eten en drinken verkwikken; niet voor allen is dat geneesmiddel nuttig, maar voor mij, ouden man, is een stevige dronk (fortis haustus) goed, om de bekoring te verdrijven en den slaap op te wekken." De bekoring, die Luther gewoonlijk voelde en van welke hij dan ook het meest sprak, is al door ons aangestipt. Wij hoorden reeds, hoe de duivel met den hervormer redetwistte en met wat voorname verachting laatstgenoemde over de kleine duiveltjes der Papisten sprak, maar zijne groote duivels *doctores theologiæ* noemde. Na den schat der maagdelijke zuiverheid te hebben weggeworpen en geleerd te hebben, dat (bldz. 416) „de ongehuwde staat, het celibaat en de hoererij voor regeering en wereld pest en vergif" zijn, noemde hij ook (bldz. 322) al de opofferingen, om dien schat te bewaren, eene dwaasheid, en de bekommeringen der reinen van harte, de overwinningen van een H. Hiëronymus en H. Benedictus op den geest der onzuiverheid verachtte hij. Men hadde volgens hem (bldz. 199) „tegen de bekoringen van onkuischheid veel beter gedaan met Gods woord en ordening te volgen, als Hij zegt: het is niet

goed, dat de mensch alleen is. Maar de duivel heeft alles bedorven: hij verbood het huwelijk door zijnen stadhouder den Antichrist te Rome." Luther heeft met andere en grootere duivels te doen. Zij maken hem ongerust over zijne leer en zending, over zijne persoonlijke zonden en over de schrikkelijke gevolgen van zijn werk in anderen; zij spreken hem van Gods gerechtigheid en schrikkelijke wraak; zij vragen hem (bldz. 208): „Wie heeft u bevolen, wie heeft u geroepen, om uw Evangelie te prediken"; zij werpen hem voor (bldz. 227): „O wat een menigte menschen hebt gij door uwe leer verleid"; zij zeggen (bldz. 215): „God haat de zonden, gij zijt een zondaar, en daarom haat God u." En wordt die bekoring door den een erger en op andere wijze gevoeld dan door een ander, Luther werd op die wijze dikwijls „door zijne treurigheid als in de hel gestort" (bldz. 214). Als meester Leonhart hem over zijne bekoringen tot zelfmoord onderhoudt, bekent hij, ook herhaalde malen, als hem maar een mes in handen kwam, met zulke gedachten geplaagd te zijn geworden, en al is hij weer voor een oogenblik van al die sombere gedachten bevrijd, al heeft God hem, zoo hij zegt, getroost en verzekerd, dat zijne prediking het ware woord Gods en de echte hemelsche leer is (bldz. 214), toch moet Luther ronduit verklaren, „dat het veel kost, eer iemand dien troost verkrijgt". Na al die bekentenissen en klachten rijst als van zelf de vraag, of Luther wel ooit een uur van ongestoorde zielerust en tevredenheid, wel ooit een enkel oogenblik van vertrouwen in zijne zaak gehad heeft? Maar als ooit dat oogenblik voor hem gekomen is, zeker kwam het niet dan na schrikkelijken tweestrijd; dan heeft het hem alvorens

dien troost te verkrijgen, wel veel gekost; want uit al die bekentenissen en klachten klinkt de felle smartkreet van het gefolterd geweten: die treurigheid was, naar zijn eigen woord (bldz. 224), het geweten zelf, en maar zelden kan ooit dat geweten, die stem van den rechtvaardigen en barmhartigen God, heel en al tot zwijgen gebracht en versmoord worden.

Al hoorden we tot nog toe den zaligen godsman der Protestanten haast alleen van zich zelven spreken, genoeg reeds vernamen wij, om hem een hartstochtelijken en ruwen strijder te noemen, die niet alleen den uiterlijken vorm en de hoofsche manieren, maar ook den adel des harten en de zelfbeheersching miste. Te midden van zijne tafelbroeders daagt hij alle tegenstrevers en vijanden op, om ze te vonnissen, en zonder ooit eenige achting of ten minste eenig medelijden te toonen, altijd bitter en grimmig, onteert en vervloekt hij ze zooveel mogelijk met zijn geweldig woord, en jaagt hij ze weer als het ware in een hagelbui van verwenschingen de deur uit: Muntzer, Carlstad, Campanus en dergelijke sectarissen zijn zuiver „geïncarneerde duivels", al beroepen ze zich ook op het zuivere woord (bldz. 292); Erasmus is (bldz. 293) een slang, (bldz. 294) een goddelooze Epicurist, de ergste vijand van Christus, zooals er in duizend jaren geen geweest is; Cochlaeus is een zwijn; van Faber en Eck (bldz 259) moet de keizer gezegd hebben, dat de een een dronkaard, de ander een h.....looper is, en dat is wijs geoordeeld; de monniken (bldz. 266) zijn een lui volk, zij zijn buikdienaars en varkens, in de kloosters regeeren de zeven hoofdzonden met kracht; de Roomsche bisschoppen moeten een eed doen van den duivel te dienen (bldz. 269), en deze neemt

aanstonds bezit van hen. Maar feller dan alle anderen te samen, feller zelfs dan den duivel, die toch (bldz. 203) een groot heer is, door wien hij liever omgebracht wil worden dan door den keizer, feller haat Luther het opperhoofd der Katholieke Kerk. De Paus heet te Wittenberg (bldz. 235) de Antichrist, de Pauselijke decreten zijn (bldz. 237) *dreketen*, het Pausdom is geroofd goed (bldz. 240) en moet weer gestolen worden, het is loon van de ontucht, verschillende Pausen worden (bldz. 238) met name genoemd en gelasterd en eigenlijk met modder geworpen. Om (bldz. 238) het Pauselijk bestuur te durven aannemen, moet men een schelm en booswicht zijn, de eerste booswicht na den duivel, ja zelfs Luther meent (bldz. 236), dat de Paus een vermomde en echte duivel is en (bldz. 241), dat er geen naam en geen scheldwoord hatelijk genoeg is, om den Paus te betitelen, zooals hij verdient. „Al noemt men hem te gelijk gierig en goddeloos en afgodisch, dan is dat alles nog veel te weinig; zijn groote schelmstukken kan men niet begrijpen of uitspreken." Zoo schuimbekt de vrome man Luther als een razende Roland en hanteert hij in zijnen kamp tegen de Kerk het wapen van versmading en lastering op meesterlijke en ongeëvenaarde wijze, en is hij een godzalige leidsman voor zoovele schrijvers der Jodenbladen van onzen tijd. Jammer maar, dat Luther ook op de Joden zoo geweldig gebeten was en alles behalve een Semietenvriend geweest is. Wel verklaart hij (bldz. 422) „de Joden, al zijn ze ook hoovaardig en verwaten, te beminnen", maar zijne liefde behoort tot die eigenaardige met welke de kat de muizen liefheeft. Volgens Luther zijn de Joden (bldz. 422) niet alleen schadelijk woekeraarsvolk, dat aan de arme onder-

danen wel twintigduizend gulden afperst, als het aan de overheid duizend gulden betaalt, maar zij zijn een moordenaarsvolk. De Joodsche geneesheeren verderven de Christenen in lijf en goed, want zij meenen Gode een dienst te doen met de Christenen maar dapper te plagen en heimelijk om te brengen; zij zijn toovenaars, en even goed als andere toovenaars, hebben zij hunne toovenarijen (bldz. 423). Men moet met de Joden eten noch drinken. Ware Luther heer en meester, hij zou alle Joden samenroepen en hen vragen, waarom zij Christus en Maria met zulke schandelijke namen betitelen, en konden zij geene geldige redenen geven, dan liet hij hen de tong uit den hals rukken. Nooit vertrouwt hij hen (bldz. 159), en als in het jaar 1541 Justus Menius hem raadpleegt over het doopen van een Jood, dan vermaant hij hem in zijn antwoord, om toch aan de bedriegelijke taal der Joden geen geloof te slaan. Wanneer hij, Luther, ooit voor het geval stond van een vromen Jood te moeten doopen, dan zou hij hem op de rivierbrug brengen en met een steen om den hals in het water werpen, omdat de schelmen toch maar spotten met ons en met onzen godsdienst. Om dien beminnelijken trek van barmhartigheid in Luthers wezen nog beter te doen opmerken, herinneren we aan zijn, door hem zelf erkenden, invloed en medewerking in de bloedige onderdrukking van het boerenoproer. Met kille verachting zag hij op die ongelukkigen neer, die door het in beoefening brengen van zijne leer zoo diep rampzalig werden. Zelfs in de verrukkingen der natuurlijke teederheid, als hij zijn kindje op de knieën nam (bldz. 49) en met het wichtje speelde, vergat hij niet hen te haten en riep hij: „O wat een zegen is toch een kind, de

grove boeren zijn dien zegen niet waard en moesten slechts zwijnen hebben." Een ander voorbeeld van dezelfde Christelijke naastenliefde vinden we in eene vermaning (bldz. 18), door hem aan de Luthersche pastoors en kapellaans, zijne gasten, gericht: „Lieve heeren! zoo sprak de groote bedienaar van het Goddelijke woord, laat ons de Kerk bewaren door het prediken der zuivere leer en door het toedienen der Sacramenten. Wie weigert tot de Sacramenten te naderen en den Catechismus te leeren, dien zult gij in zijne ziekte, als hij gaat sterven, niet bezoeken, maar laat hem liggen als een zwijn, weest voor hem niet bekommerd en laat hem ook niet op het kerkhof begraven tot een schrik en afschuw voor anderen." En als hem door een zielenherder gevraagd werd (bldz. 164), hoe men zich te gedragen had omtrent lieden, die in twintig jaren de Sacramenten niet hadden ontvangen, dan klinkt eveneens het harde antwoord: „Laat ze naar den duivel loopen, en als ze zoo sterven, legge men ze in den vilkuil." Maar, zoo kan er terecht gevraagd worden, effenen zich dan nooit de dreigende rimpels in dat donkere gelaat, en worden er aan den vriendendisch dan nooit gesprekken gevoerd, waarbij alle strijd en tweespalt vergeten is? Om Luther vrolijk te zien, kunnen we, de *Tischreden* doorbladerend, niet beter doen dan dat hoofdstuk, het grootste van alle, na te slaan, in hetwelk zooveel doenlijk bijeengegaard is wat de hervormer met zijne dischgenooten eens gesproken heeft over het huwelijk en over de vrouwen. Of wel doctoraal ernstig, of wel vriendschappelijk schertsend, maar altoos gaarne en met zichtbaar welgevallen handelt hij daar over de geheimen van het huwelijksleven. Hoewel in onze uitgave het een

en ander van hetgeen Audin in zijne *Histoire de Luther* vermeldt niet is opgenomen, toch moeten we insgelijks na de lezing met hem bekennen: „Ici, c'est le thême, qui est intraduisible" en we durven dat mengsel van godzalige gemeenheid en godvruchtige onzedelijkheid niet onder de oogen der lezers brengen, want zooals dezelfde Audin terecht zegt: „La femme pose [in de *Tischreden*] de toutes les façons, sans voile même." Niet Paapsch, neen, maar veeleer Turksch zijn ook de beginselen, welke de hervormer der Christenheid er verkondigt. Wel ontvangt het huwelijk uitbundigen lof en wordt tegen hoeren en echtbreuk geijverd (bldz. 322), maar ook echtscheiding, concubinaat en veelwijverij worden, of wel ronduit goedgekeurd, of wel stilzwijgend toegelaten. (Zie over de echtscheiding bldz. 314, 315 enz.; verder bldz. 313 von Concubinat der Fürsten en bldz. 316 Ehefall grosz und seltzam.) Om kuisch te zijn, moet men eigenlijk geen mensch wezen (bldz. 322); en is volgens de leer van Mahomed de vrouw voor den man zoo noodzakelijk als de kleeding, Luther leert (bldz. 308), dat ze hem zoo noodig is als eten en drinken.

Neen, ook in betrekking tot de zedelijkheid bereikt de vader van het Duitsche Protestantisme de middelmaat niet, en zelfs de ijverigste Lutheraan zal het niet meer wagen de *Tischreden* als eene stichtelijke of schadelooze lectuur aan zijne kinderen aan te prijzen.

Wij bedoelen hiermede niet, dat alles, wat Luther over het huwelijk heeft gesproken, onstichtelijk en onzedelijk is. Het is zelfs zeer goed doenlijk uit het kapittel van het Christelijk huwelijk en uit de *Tischreden* in haar geheel genomen, dat breede en moerassige veld vol onkruid, nog een dichten ruiker met schoone bloemen te garen;

Luther heeft zich zelven dikwijls tegengesproken; gelijk hijzelf bekent, is hij zoowel in zijne leer als in zijne handelwijze en houding niet altoos dezelfde gebleven, maar was hij veranderlijk, en zoo zou het geen onmogelijk werk zijn Luther met Luther zelf te bestrijden. Ook blijkt uit de *Tischreden*, dat hij (wij laten de schennis en heiligschennis zijner geloften buiten spraak) een oppassend en zorgzaam huisvader geweest is, die zijn huisgezin liefhad; wij zien hem spelen met zijn Martinusje en schreien bij den dood van de kleine Magdalena. Voegen we er nog bij, dat hij in de tafelgesprekken zijne vrienden voor hunne goede diensten weet te prijzen, dat hij de gierigheid verfoeit en van het weinige, dat hij bezit, weet mede te deelen. In één woord, zoowel in de *Tischreden* als in heel zijne verschijning en persoon heeft de ontkloosterde en afvallige monnik ook nog goede hoedanigheden. En waarom niet? De Luthersche leer, dat de mensch heel en al bedorven en zondig zou zijn, is de onze niet; en dat er in zijn woord en in zijne leer soms iets goeds en verdienstelijks kan worden aangewezen, dat in die tastbare duisternis van dwaling en bederf hier en daar lichtpunten te vinden zijn, kan gemakkelijk verklaard worden. Al haatte de hoogmoedige de aloude Moederkerk, zij had hem toch opgevoed, en niet alle indrukken dier opvoeding kon hij vernietigen; al sloot hij zijne oogen voor het zonnelicht, toch kon hij dat licht niet heel en al vergeten, want de zon had geschenen. Maar al is hij niet ten eenemale slecht geweest, nog veel minder was hij een engel of profeet of apostel.

Wanneer Luther tot verbazing zijner dischgenooten zijn meesterstuk verricht en den grooten Catechismus-beker

(bldz. 445) op onnavolgbare wijze in ééne teug ledigt, dan wekt hij, met zijn door toorn en wijn verhit gelaat, minder afkeer bij ons dan het gluiperig uitgestreken voorkomen van Calvijn, maar neen, een Apostel of Evangeliepredikér kan hij ons nooit zijn, die onedele, die in zijn ontembaren haat en eeuwige onrust den mond haast niet openen kan, zonder de zuiverheid en de liefde te kwetsen, die wel het eene oogenblik hoog roemt van zijnen eerbied voor het heilige woord Gods, maar het andere oogenblik de kameraden met bordeeltaal verlustigt; en zoo weinig geloof we hechten aan zijne tooversprookjes en duivelgeschiedenissen, zoo weinig vertrouwen geven ons de vrome gebeden en stichtelijke overdenkingen, die hij somtijds ten beste geeft: een afgezant van God moet betere bewijsstukken leveren, wij stellen voor een zoodanige andere en hoogere eischen.

Voor wij eindigen, nog een enkel woord. Zonder twijfel kon uit de *Tischreden* nog veel meer worden aangevoerd, om Luther nog beter te teekenen. We hadden b.v. kunnen spreken van de loftuitingen op den ouden Roomschen tijd, die hem dikwijls onwillekeurig ontsnapten (bldz. 265, 148, 177); van zijne verachting der Kerkvaders (bldz. 265, 312, 365, 276); van de felheid, waarmede hij zijne tegenstanders o. a. Carlstad het leven verbitterde (bldz. 277 enz.), of ook van de tegenspraak, waarin hij zoo menigmaal viel, als hij b.v. alles, wat in de kloosters gebeurde, verdacht maakte en toch van zich zelven getuigenis aflegde, dat hij een onberispelijk kloosterling geweest was (bldz. 277). Daarenboven, als we niet alleen de tafelgesprekken, maar ook de brieven van Luther benut en o. a. over zijne verhouding en houding ten opzichte van de Duitsche vorsten iets mede-

gedeeld hadden, zou zeker zijne beeldtenis veel juister en scherper zijn uitgekomen, maar Luthers feesten beginnen, en zooals we in den beginne zeiden, een feesteling op zijn feestgetijde behoort zich niet van zijn ongunstigste zijde te laten zien of van zijn ongunstigste zijde voorgesteld te worden.

Warmond, 10 October 1883. P. L. DESSENS.

De onbekende Steden van Syrie

Als men de rollen der geschiedenis, even voor de komst des Zaligmakers op aarde, openslaat, dan valt al dadelijk in het oog, dat het Romeinsche rijk eene uitbreiding had gekregen, die menschelijkerwijze niet is te verklaren, en waarlijk eenig is in de historie der volken. De Romeinsche adelaar, boven het kapitool omhoog gestegen, had naauwlijks met zijn scherpen blik iets, wat nog te bemagtigen was, waargenomen, of schoot er dadelijk op neder; maar hield hij den eens gemaakten buit met zijn verstaalde klaauwen stevig omklemd, hij sloeg ook zijne breede vleugelen in bescherming uit over zijn prooi. Verloren de barbaarsche volkeren hunne woeste vrijheid, zij werden daarentegen deelachtig aan meerdere beschaving, aan vroeger ongekenden welstand en aan een rustig bestaan.

Van overwinning tot overwinning overgaande, hadden de Romeinsche legioenen niet alleen het westelijke maar ook het noordelijke gedeelte van Europa, zooverre het eenigszins bekend was, aan den schepter der Caesars onderworpen, maar waren vooral in het oosten tot verre in Azië doorgedrongen. Immers wij zien niet slechts geheel Syrië, het toenmalig Palestina of Joodsche rijk, in een Romeinsch wingewest herschapen, maar tot over den Jordaan en in Phenicië de Romeinsche bezitting zich

uitstrekken, tot zij eindelijk stuit tegen de groote woestijn, die Syrië van het Perzische rijk scheidt. Die streek over den Jordaan wordt ons nader in het derde kapittel van den Evangelist Lucas bekend gemaakt, als de landschappen van Iturea, Trachonitis en Abilene bevattende, en werd vroeger bewoond door horden zwervende Arabieren en Bedoeïnen, die daar in holen en spelonken woonden en enkel van roof leefden.

Onder Herodes den Groote door Romeinsche kohorten bezet, werd die onvruchtbare, woeste streek, door kolonisatie en bouwing van steden en vlekken, evenals een gedeelte van ons land aan de zee, in letterlijken zin aan de woestijn ontwoekerd en in een vruchtbaar en welvarend land herschapen, zoodat er in de eerste eeuwen van onze tijdrekening groote voorspoed heerschte.

Het is ons thans duidelijk, dat de ontzaggelijke uitbreiding van het Romeinsche rijk in het plan der goddelijke voorzienigheid lag, om de blijde boodschap, die Christus aan de aarde ging brengen, spoedig te doen verspreiden. Immers het gemakkelijker verkeer en de meerdere beschaving, die aan Rome te danken waren, deden de Christelijke leer gereeder ingang vinden. Echter moest de Evangelische waarheid eerst aan de Joden en daarna aan de heidenen verkondigd worden, en het kon niet anders, of de driejarige leering des Zaligmakers moest voor Judea en de omstreken reeds de rijkste vruchten hebben opgeleverd. Zoo zien wij dan ook kort na Christus' dood Saulus naar het verre Damascus afgezonden met het plan, om daar de gehate leerlingen van den Nazareër te gaan verdelgen, en kan het ons ook niet verwonderen, dat in de eerste eeuwen van het Christendom, onder het Oostersche

Keizerrijk, geheel Judea en het land over den Jordaan de Christelijke godsdienst beleden en er tal van bisschopszetels werden opgerigt. Het is ook van algemeene bekendheid, dat in de eerste eeuwen van het Christendom, toen de heidenen nog de meerderheid uitmaakten, en de gemeenschap met andere steden zeer moeijelijk viel, bijna iedere eenigszins aanzienlijke stad een bisschopszetel bevatte, zoodat wij bij Stolberg lezen, dat toen keizer Justiniaan de veelvoudige schisma's, die overal het Oostersche Keizerrijk in beroering brachten en ontheiligden, den kop indrukte, niet minder dan 2800 Oostersche bisschoppen het Pauselijk vereenigings-formulier onderteekenden [1]); maar toch moet het onze verbazing wekken, dat de geleerde Binterim in zijn werk: *Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der Christ-Katholischen Kirche* ons opgeeft, dat in het gedeelte van Syrië over den Jordaan, waarmede wij ons gaan bezighouden, Antiochië vijf, Apamea zes, Damascus dertien, en Bostra of Bosra veertien suffragaan-bisschoppen telden [2]), terwijl er van al de steden, waar die bisschoppen zetelden, na de zesde eeuw bijna niets meer is overgebleven dan Anthiochië, Damascus, Palmyra, Bosra, Aleppo en Apamea, en verder die landstreek weer geheel in woestenij is herschapen. Wat heeft daartoe aanleiding gegeven? De

---

[1]) *Die Geschichte der Religion Jesu Christi*, 18 Band, S. 576. Mainz 1827.

[2]) Binterim noemt van *Antiochië:* 1 Seleucia Piëria, 2 Berrona of Aleppo, 3 Chalcis, 4 Anasarta, 5 Gabbas. Van *Damascus:* 1 Damascus, 2 Laodicea ook Scabiosa geheeten, 3 Heliopel, 4 Abyla, 5 Jabruda, 6 Palmyra, 7 Danaba, 8 Alais, 9 Enaria ook Justinianopel, 10 Komoara, 11 Korada, 12 Abida, 13 Sarazene. Van *Apamea:* 1 Arethusa, 2 Epiphania, 3 Larissa, 4 Mariana, 5 Raphanaea, 6 Seleucia. Van *Bosra:* 1 Adraa, 2 Medaba, 3 Gerasam, 4 Philippopel, 5 Philadelphia, 6 Nebo, Neves het oude Ninive, 7 Esbus, 8 Neapolis, 9 Dionysiadis, 10 Errham, 11 Konstantia, 12 Cana tham, 13 Maximianopel, 14 Chrysopolis. — Erster Band; zweiter Theil.

geschiedenis zwijgt er van, en meldt noch van bloedige oorlogen, noch van ontzettende natuurverschijnsels, die deze verwoesting hebben veroorzaakt.

Het blijkt verder uit de geschiedenis, dat noch de kruisvaarders, noch de veelvuldige pelgrims, die later het Heilige Land bezochten, die streken hunne aandacht hebben waardig gekeurd, hetzij dat de strooptogten der zwervende Arabieren en Bedoeïnen hen daarvan afschrikten, hetzij dat het Heilige Land hun te veel bezienswaardigheden aanbood, om verder hunne onderzoekingen door te zetten; slechts Palmyra, Damascus en Bosra waren bekend, en ofschoon enkele geleerden, als Burkhardt, Leetzen, Laborde, Welzstein en Guillaume Reij tot de zuidelijke streek zijn doorgedrongen, hebben zij nog veel ter naspooring overgelaten, en is het noordelijk deel bijna geheel onbekend gebleven.

Het was aan onze eeuw van onderzoekingen voorbehouden daarin verder door te dringen en het waren de welbekende, geleerde Oriëntalisten, de heer Waddington en de graaf de Vogué, die de reis eenige jaren geleden ondernamen, om die onbekende streken te bezoeken; de uitkomst heeft hunne verwachting verre overtroffen en hunne moeite dubbel beloond, zooals blijkt uit het werk van den graaf de Vogué getiteld: *Syrie Centrale, Architecture du Ier au VIIe Siècle. Paris, J. Baudry* 1865—1867. Dit schoone werk in twee folio-deelen bevat 151 platen voor de bouwkunde van de grootste waarde, daar ze ons aantoonen, hoe het genie toen reeds van de grondstof, harden rotssteen, die alleen voorhanden was, wist gebruik te maken; bovendien behelst het twee kaarten, die duidelijk de reis der geleerden aangeven en ons den

grond dier streek nader leeren kennen. Van dit werk nu zullen wij trachten een kort verslag te leveren.

De graaf de Vogué vangt zijn verhaal aan met een geographische beschrijving van de landstreek. Syrië, zoo zegt hij, is in drie onderscheidene streken verdeeld. Het eene is de smalle strook lands aan de zee gelegen en ten oosten begrensd door den Orontes, den Leontes en den Jordaan; zij bevat de beroemde steden Antiochië, Tyrus en Jerusalem, dus het Heilige Land. Aan het tegenovergestelde uiterste liggen de uitgestrekte vlakten der woestijn, begrensd door den Euphraat en de Perzische golf, de groote woestijn van Syrië genaamd en door zwervende horden bewoond. Tusschen die woestijn en de eerstgenoemde rivieren (den Orontes enz.) ligt een streek, thans bijna ontvolkt, maar vroeger een rijk en gelukkig land, dat door hem als Midden-Syrië wordt aangeduid.

„Die landstreek, zegt hij, deelt in de natuur der twee andere gedeelten: zij wordt door regtlijnige bergketenen tot aan de zee en door vruchtbare vlakten gevormd. Hare bewoners zijn én ingezetenen én zwervende horden, landbouwers en herders, of onafhankelijk of onderworpen, volgens de wisseling van vrede en regeringloosheid, van kracht en zwakheid bij het bestuur, van vrees of stoutmoedigheid van den kant der Arabieren in de woestijn. De grenzen van die landstreek zijn dus niet strikt bepaald en hangen meer af van de politiek dan van de geographie; vooral de kant der woestijn, die de oosterlinie uitmaakt, heeft meer een staatkundige dan een aardrijkskundige beteekenis. De Syrische woestijn is geen noodzakelijk dorre en zandige vlakte, ontbloot van groei-

kracht en ongeschikt om te bebouwen; het is, om juister te spreken, eene uitgestrektheid, doorkruist van herdersvolk, en verwoest door zijne kudden. Wanneer die horden door de zwakheid van het Turksche bestuur het bebouwde land overrompelen, dan verdwijnt de bevolking en bebouwing, de verlatene dorpen vervallen, de velden worden met onkruid overdekt en de woestijn behoudt de overhand; maar wanneer een krachtiger bestuur, dat zijne ware belangen zou behartigen, op den tegenwoordigen toestand mogt volgen, dan zou ook de woestijn voor de beschaving inkrimpen."

De graaf de Vogué maakt hier de opmerking, dat de toestand van de arme bewoners dier streken wel droevig is voor den beschaafden waarnemer, maar rijk in belangwekkende ontdekkingen voor den archaeoloog. Immers hadden de bewoners nieuwe steden gebouwd, zij hadden wis de oude geheel vernield, want overal hebben de ruïnen der oude woningen tot bouwstof voor de nieuwe gediend; doch wijl hier niets te bouwen viel, heeft men alles laten bestaan, bijna zoo als het in de VIIe eeuw bestond, toen de Grieksche legers door de soldaten van den Profeet werden verjaagd.

De inwoners, die dan ook schaarsch zijn, leven van den eenen dag op den anderen, zoo goed zij kunnen, in de oude huizen of in holen.

De eerste vraag is nu van welken datum die overblijfsels zijn. Zeker is het, dat die streek een der oudste is in de geschiedenis. Zij is nabij Ninivé, Babylon, Judea en Egypte gelegen, heeft de kinderen van Abraham, de legers van Sesostris en Nabuchodonosor zien doortrekken, maar van die vroegere tijdperken is niets overig, zoo er

al iets vroeger gevestigd mogt geweest zijn. Men kan met grond aannemen, dat de oudste der vele gevondene monumenten van even voor het Christelijk tijdvak dagteekenen, en al de overige in de zes eerste eeuwen van het Christendom zijn opgerigt, wat door de snelle uitbreiding van het Evangelie in die streken wordt bevestigd. Zij zijn des te belangrijker, omdat er van dit tijdvak elders bijna geen Christelijke monumenten zijn overgebleven. De meeste zijn verwoest of vergaan of, zooals in Rome, deels vernieuwd deels naar den lateren smaak verfraaid. Er bestaan wel eenige schoone op zich zelf staande typen van de kunst dier vroege eeuwen, maar de tusschenliggende band is verbroken. In Syrië integendeel vindt men bijna al de kerken, die in en na de vierde eeuw tot aan keizer Justiniaan gebouwd zijn. De geheele reeks bestaat. De eene is als het ware uit de andere voortgesproten. Men ziet duidelijk den vooruitgang tot op het oogenblik, dat alles met geweld tot stilstaan is gebragt.

Midden-Syrië behoorde in den beginne tot het gebied van Herodes, koning van Judea, die de Joden tegen wil en dank tot de westersche beschaving en tot smaak voor de Grieksche kunst poogde te brengen. Het oudste geschrift, dat de heer Waddington heeft ontdekt, was een edict van Herodes Agrippa, maar er is, helaas! slechts een klein gedeelte van overig. Men ziet er echter uit, dat de vorst zijne onderdanen vermaant hunne woeste levenswijze vaarwel te zeggen: „Ik begrijp niet, zeide hij, dat gij tot nu toe als wilde beesten in holen hebt geleefd"; en hij noodigde hen zeker uit meer passende woningen te bouwen.

De heeren Waddington en de Vogué hadden het geluk

te Siah een der gebouwen uit dien vroegen tijd te ontdekken. Het was de ruïne van een tempel, toegewijd aan Baal-Samin, een Syrische godheid (overeenkomende met Apollo), opgerigt door Maleikath I, 23 jaar voor Christus, en voltooid door zijn kleinzoon Maleikath II, dus 5 jaar na Christus, schoon de bijvoegsels uit het tijdvak van de twee Agrippa's zijn, dus 100 jaar later.

De Vogué meent hier een navolging te zien van den tempel van Jerusalem op kleine schaal. Het plan is geheel origineel en afwijkend van de Grieksche godsdienstige architectuur. Hij levert er een herstelde teekening van benevens een plaat van de gevondene ornamenten. Het gebouw blijkt het werk te zijn geweest van Oostersche bouwmeesters, was overladen met ornamenten, maar met kunst en oorspronkelijkheid gebouwd. Bij opdelving vond men nog voetstukken van beelden, die voor den ingang hadden gestaan, en op één daarvan kon men den naam van Herodes lezen. Men hoopte het beeld te vinden, doch dit was verbrijzeld, alleen één voet was nog op het voetstuk bevestigd.

Ten tijde van Herodes Agrippa begint de bloei van Palmyra. De oudste monumenten van die stad dagteekenen dan ook van het begin onzer jaartelling. Palmyra is veel bezocht en beschreven, men had er 13 opschriften gevonden, doch de Vogué heeft er 136 medegebragt en ontcijferd. Het zijn meerendeels decreten ter eere van magtige en rijke inwoners, die de karavanen lieten begeleiden door de woestijn tot aan den Euphraat en den Tiger, en veilig weder terug lieten voeren met de schatten van Perzië en Indië, en daardoor ook aan de kleinere kooplieden, die zich bij hen aansloten, groote weldaden

bewezen. Men rigtte standbeelden op voor de karavaanbegeleiders. Zij bestaan echter niet meer, maar de Vogué vond op de voetstukken vele opschriften, aan hen en hunne betrekkingen gewijd, de dankbetuiging van hunne medereisgenooten inhoudende.

Hoe belangrijk die handel was, toont ons Plinius, die opgeeft, dat Palmyra aan Rome in dien tijd jaarlijks 100 millioen sestertiën opleverde.

Het is dan ook duidelijk, dat Syrië, vroeger nooit in vrede, alleen onder het beheer der Romeinen gebloeid en voorspoed genoten heeft. Waddington toont uit een opschrift aan, hoe zorgzaam de Romeinen voor dit nieuwe wingewest waren. Hij vond het volgende opschrift: „Julius Saturninus aan de inwoners van Phoena heil. Indien eenig soldaat of doortrekkend vreemdeling u eenig geweld aandoet, vergeet niet het te melden, opdat hij gestraft worde, want gij hebt niets op te brengen aan die bij u doortrekken. Van het oogenblik af, dat gij een publiek gasthuis hebt gesticht, kan men u niet dwingen iemand in uwe woningen te ontvangen. Daarom moet gij dezen brief op een plaats van uw stad aanplakken, waar hij gemakkelijk kan gezien worden, opdat niemand, die beschuldigd wordt, zich kunne verdedigen door zijne onkunde voor te wenden."

Daar de uitwendige bescherming tegen de invallen der woeste Nomaden uiterst moeijelijk was, hadden de Romeinen een stelselmatig geheel van verdedigingswerken tegen de woestijn opgerigt, bestaande in eene linie van posten tot aan de grens der zwervende Arabieren. Die linie bestond in torens, welke eenige soldaten konden bevatten, en in volkomen verschanste kampen, die eene

geheele kohorte met inbegrip van cavallerie of soldaten op dromedarissen (dromodarii) konden huisvesten. Ook door de kerkelijke geschiedenis van Stolberg wordt dit systeem van verdediging bevestigd. Daar lezen wij nog van zekere stad Dara, die als uiterst verdedigingspunt tegen de Perzen door Justiniaan zoo werd versterkt en met zoo kunstige waterwerken werd omgeven, dat men het vijandelijk legerkamp aanstonds onder water kon zetten, waardoor die stad dan ook den naam van *onoverwinnelijk* verwierf. Zij zou thans Kara-Derre heeten [1]). De Vogué vond een van die kampen op het oostelijke uiteinde van Haouran te Ses in de omstreken van Safa. Het was een vulkanische streek. De krater, die aldaar verwoesting had aangerigt, was een kegel van 60 meters hoogte en hol gelijk de Vesuvius. Aan den voet had eene groote drukking een meer gevormd, dat 's winters met water gevuld en des zomers uitgedroogd was. Het kamp was een ruim vierkant van 35 meters in omtrek met een muur van twee meters dikte en geflankeerd met ronde torens, omgeven door een gracht. Iets lager vond men de overblijfsels van baden. Op de punt van den krater was een post, die de geheele vlakte kon overzien. „Dit punt, zegt de heer de Vogué, was de uiterste grens van onzen togt. Geen Europeaan had te voren de eenzaamheid aldaar gestoord."

Syrië was daardoor in veiligheid. Cornelius Palma, Romeinsch legaat, die het het eerst bestuurde, legde in de dorre vlakten van Haouran kanalen aan. Op een der

---

[1]) Stolberg, *Geschichte der Religion*, Band 19, erste Abtheilung, S. 6 und 38.

standpalen las men: „Dit kanaal is gegraven ter eere van keizer Trajanus." De vlakten werden daardoor vruchtbaar gemaakt, en er had een ongeloofelijke verandering plaats. De woestijn werd met steden en dorpen bebouwd, en de inwoners werden beschaafd. Bij Bosra vond men de overblijfsels van een theater van de grootste en schoonste soort. De zitbanken waren nog bijna alle bewaard gebleven. Het tooneel was met monumentale poorten versierd, als ingang voor de acteurs; verscheidene pilaren van de bovenverdieping, waar de zitplaatsen der vrouwen zich bevonden, waren nog aanwezig. Het is, voorzoover men weet, het eenige theater dat deze heeft behouden. Te Chappa trof men paleizen, waarvan vele zalen nog ongeschonden zijn, en de overblijfsels van een klooster, zeker het oudste voorbeeld van kloosterbouw. De Arabieren noemen het nog Qaisarieh (Caesareum).

Te Phaena, thans Mousmieh, vond men een pretorium onder de keizers Marcus Aurelius en Lucius Verus opgerigt onder het beheer van Aridius Cassius door Egnatius Fuscus, *centurio* van het derde Gallische legioen. Het gelijkt veel op een oude basiliek; de welfbogen zijn stoutweg van den eenen op den anderen muur geworpen, rustende op fraaije kolommen. Het midden is een ruime tribune (*abside surmontée d'une large conque*) en de buitenmuren zijn voorzien van consoles, om er beelden op te plaatsen.

De bijzondere huizen zijn nog opmerkenswaardiger. Men vond geen afzonderlijk staande muren, maar geheele steden, en had straten en pleinen te doorloopen. Rondom die steden waren begraafplaatsen; de stad der dooden was steeds vóór de stad der levenden; ook de gebouwen dier eerste stad waren met zorg bewerkt. Zij waren mee-

rendeels in de rots zelve uitgehouwen, met ruime trappen, die tot poorten van basalt geleidden, met gebeeldhouwd loof- en bloemwerk versierd. De rijken hadden onderaardsche kamers, waarboven kleine portieken met gekoppelde kolommen van verre de begraafplaats aanduidden. Soms vindt men ze boven den grond, bestaande in vierkante kapellen (*Edicules carrés*) en bekroond door een soort van pyramide met kleine uitspringende randen, die volgens het gevoelen van den heer de Vogué dienden, om er lampen op te plaatsen, want het verlichten der graven op zekere dagen was, en is in het Oosten nog in gebruik. Soms ook zijn het hooge torens, waarvan het onderste gedeelte de zerken bevat, en het bovenste tot duiventil (*columbarium*) diende, zoodat, gelijk een Grieksch opschrift luidt, zij evenzeer de dooden als de levenden beschermen.

Wat de steden betreft, men zou gelooven in de VIIe eeuw te zijn. De naauwe straten doorloopende vindt men, van weerskanten schoone huizen, waarvan echter de daken door aardbevingen zijn ingestort; maar de muren bestaan nog, en sommige huizen hebben drie verdiepingen. Overal elders, zegt de Vogué, behalve te Pompeï, zijn de sporen van het bijzondere leven der ouden, om zoo te zeggen, weggevaagd. In Griekenland, Assyrië en Egypte zijn de afzonderlijke menschelijke woningen verdwenen. Het is alleen te danken aan de letterkunde, de schilder- en beeldhouwkunst, dat wij eenige kennis van de woningen der toenmalige menschen bezitten; slechts door een kunstvaardige poging kunnen wij er de omtrekken van herstellen, maar de bepaalde bevatting ontbreekt. In Midden-Syrië integendeel verschijnt ons het huishoudelijk leven in al zijne

stoffelijke bijzonderheden. De woning bestaat er op al de sporten van de maatschappelijke ladder, met al hare weelderige en nederige aanhangsels, in al hare betrekkingen, hetzij met het openbare, hetzij met het godsdienstige leven, hetzij eindelijk met den dood.

In Pompeï vond men natuurlijk iets anders dan hier in de steden der woestijn. Daar is alles ingerigt voor praal en vermaak, maar hier alles gestreng, als naast een woestijn gelegen. Alles is in de gebouwen van Haouran van steen, tot zelfs de deuren en de luiken der vensters, en niet van gebakken steen, maar alles uit rotsblokken gehouwen.

De architecten van dien tijd en van dat land waren, zegt de heer de Vogué, ondernemende en bekwame steenhouwers; zelden, hetzij in Egypte, hetzij bij de eerste beschaving in het Oosten, heeft men de rotsen met meer stoutheid aangegrepen.

In het noorden tusschen Antiochië, Aleppo en Apamea waren de ontdekkingen nog belangrijker dan in het zuiden. Daar zijn de overblijfsels beter bewaard en behooren tot een minder bekend tijdperk. Die steden, ten getale van meer dan honderd op een uitgestrektheid van dertig of veertig uren, vormen een geheel, waar alles zich verbindt. Zij zijn van een en denzelfden stijl en van het eerste Christen-tijdperk, het minst bekende ten opzigte van de Christelijke kunst. Dat tijdperk reikt van de IVe tot de VIIe eeuw. Men is verplaatst in de Christelijke maatschappij; men betrapt haar leven in die dagen, niet het verborgen leven in de catacomben, of haar nederig en lijdend bestaan, maar een breed, mild en kunstminnend leven. De groote huizen zijn van zwaren rotssteen en hebben

galerijen, balkons, schoone tuinen met wijngaarden beplant, wijnpersen, ruime keukens, stallen enz. Men vindt er ruime pleinen, omsloten door zuilenrijen, schoone baden, prachtige kerken met torens, omgeven door sierlijke graftomben. Op bijna alle deuren zijn kruisen en monogrammen van Christus gebeeldhouwd. Tal van inscriptiën op de monumenten, alsook de keus der teksten duiden een tijdstip aan van toekomstige overwinning der Kerk. Er heerscht als het ware een geest van triumf.

In het zuiden bij Haouran is het aanzien der gebouwen minder aangenaam. Daar vindt men geen buiten-galerijen, daar zijn het hooge muren, zonder vensters, alleen een lage deur en eenige hoogere balkons; men ziet er de Oostersche levenswijze: het huisgezin is geheel in zich zelf besloten. Het atrium der Romeinen wordt er vervangen door een groote benedenzaal, die voor de vereeniging van de leden der familie en voor bezoek van vreemdelingen dient. De bovenverdieping, waartoe een steenen trap leidt, welke meest aan de buitenzijde, soms in de zaal zelve is aangebragt, strekt tot slaapplaats voor de familie. Men vindt er uitsparingen voor alkoven en kasten. Sommige dier woningen zijn nog zoo goed in staat, dat zij kunnen bewoond worden.

De heer de Vogué verhaalt, dat hij in een klein dorp van Haouran een Cheik van die streek vond, die er in woonde. „Hij woont er, schrijft hij, zooals zijne voorgangers in de IIIe eeuw. De vrouwen en kinderen, de *harem* is boven, de verschillende huiselijke bedieningen zijn in kamers beneden, het openbaar leven in de zaal. In die zaal werden wij ontvangen, en werd aan mijne reisgenooten en mij door den Cheik het avondmaal voorge-

diend, op een breed blad, dat voor ons op de aarde werd geplaatst, bij het licht van een walmende steenen lamp, met gesmolten boter gevuld. Op diezelfde plaats ook legden wij ons ter ruste op tapijten en kussens langs den muur gerangschikt." Naast de woning was het verblijf der bedienden. De keuken is in de rots uitgehold onder het huis. Een soort van holle, steenen tafel vormt de kookplaats en een rond gat in de zoldering strekt tot verlichting en tevens tot doorgang van den rook. In de rondte waren er ringen, nissen en bakken, om het keukengerief op te hangen, te wasschen en te bergen. Verder in een afzonderlijken vleugel vond men den stal met steenen waterbakken en gaten in de pijlers, om de paarden vast te maken, daarnaast de kelders, de bewaarplaatsen en de persen voor olie en wijn.

Te El Barah, vond men nog zulk een pers, bestaande in een soort kuip, buitenshuis geplaatst, waar de wijnlezers hunne druiven in nederstortten, die vervolgens in den kelder met de voeten vertreden werden. Boven de kuip op een breeden rand, die haar beschermde, had de eigenaar de navolgende Latijnsche verzen doen beitelen:

Nectareos succos Baccheia munera cernis
Quae vitis genuit aprico sole refecta.

De geschiedenis leert ons inderdaad, dat de wijn van El Barah beroemd was. Keizer Heliogabalus deed met groote onkosten dien wijn naar Rome brengen, om er zijne paarden mede te drenken.

Het lijdt geen twijfel, of door den ongekenden voorspoed, welken die streken onder het bestuur der Romeinen genoten, moesten ook de woeste naburen langzamer-

hand worden aangetrokken. Zij vermengden zich dan ook zoodanig met de overheerschers, dat zelfs de zoon van een Arabisch roover, Philippus, den keizerlijken troon besteeg, en zich het vreemde geval voordeed, dat onder zijne regeering het 1000-jarig bestaan van Rome met luister gevierd werd. Philippus stichtte een nieuwe stad, Philippopolis geheeten, en men was lang in het onzekere, waar die gelegen had. De heer Waddington was zoo gelukkig ook deze stad te ontdekken. Het is een groote stad, omgeven van een rechthoekigen muur, en door twee groote, geplaveide wegen in den vorm van een kruis doorsneden. De stad bevat een theater, eene waterleiding, baden en tempels en talrijke publieke gebouwen. Alles getuigt, dat die stad in eens is gebouwd, maar een gedeelte van het terrein is nooit bebouwd geweest, wat daaraan kan worden toegeschreven, dat keizer Philippus slechts 6 jaren heeft geregeerd.

Verder toonen de gevondene opschriften én het karakter van de heidensche bevolking én de langzame ontwikkeling én eindelijk de geheele vestiging van het Christendom in die streek.

Daaruit blijkt, dat het volk van Syrië als een der godsdienstigste van de Oude Wereld mag beschouwd worden. Op de grafsteden van de voornaamste inwoners van Palmyra vindt men dezen dubbelen lof: „Zij hebben hun land bemind en de goden gevreesd." De Syriër vertoont zich als „God prijzende iederen dag" en hunne inscriptiën verschillen veel van de lange en koude formulen der overige opschriften, die bij de heidenen in gebruik waren. Zij bevatten een groet aan den god, wiens tempel men bezocht, een vurige bede aan Baal-Mariod,

om hulp te verkrijgen, een aanroeping aan de zon, om spoedig de aarde te komen verlichten. Zoo bij voorbeeld het opschrift: „Uriandis, de vrome, heeft dit opgerigt aan Jupiter, den onoverwinnelijken." Op de graftomben geen cynische verzekering van geheele vernietiging; alles is eenvoudig en ernstig. Als Grieksch opschrift las men: „Heilige Sabinus de slaap heeft u vermeesterd, maar gij zijt niet dood. Gij rust onder deze boomen in uw graf, zonder dat het leven u verlaten heeft, want de zielen der vromen lieden leven immer." Te Bechindelayah stond op het grafmonument van Tiberius Claudius Sosandros: „Tib. Claud. Philocles aan Tib. Claud. Sosandros, zijn vader, en Claudia Kiparous, zijne moeder, getuigenis van kinderlijke liefde en gedachtenis. In het jaar 182, den 27en Dystros. Sosandros, mijn vader, vaarwel." De datum komt overeen met 27 April van het jaar 134 onzer tijdrekening.

De Christelijke opschriften toonen het geheele ontwikkelingsproces van het Christendom in die streken. Eerst zijn ze voorzigtig gekozen, om noch heiden noch Jood aanstoot te geven. Men rigtte een klein altaar op met de woorden: „Dat in eeuwigheid geloofd zij de Goede, de Barmhartige", in schijnbare overeenkomst met het: *Jupiter Optimus Maximus.*

De Vogué vond een altaar in 135 opgerigt: „Aan Hem, die gezegend is in eeuwigheid, door Salmon, zoon van Nesa, voor zijn heil en dat zijner kinderen." Tot zoo verre onderscheidt zich dit opschrift niet van vele heidensche, maar er waren aan beide zijden teekenen aangebragt, die veel op de monogrammen van Christus gelijken, zooals op dat zelfde tijdstip in de catacomben de beeldhouwers en schilders Orpheus of den herder

van Calamis bezigden, om den Verlosser voor te stellen

Ook aan de vervolging van die tijden wordt herinnerd door een opschrift, dat luidt: „Choste, echtgenoote van den martelaar Imis, heeft hare geschenken aan dit bedehuis gebragt."

Zelfs de ketterij vond men vertegenwoordigd. Boven de poort van een vervallen kapel las men: „Synagoge der Marcionisten van den burg Lebada, opgerigt aan den Heer en Verlosser Jesus door den priester Paul." Waddington houdt dit voor het eenige monument van die soort, dat tot ons is gekomen, en hecht er groot gewigt aan, daar het van een publiek gebouw spreekt, aan de ketterij gewijd, onder de oudste kerkelijke monumenten der Christelijke godsdienst.

Later vond men vele kerken en kapellen bijna allen met opschriften versierd. Die ze gesticht hadden, offerden ze tevens op voor het heil hunner ziel. Soms verborg de stichter zijn naam uit Christelijke nederigheid, als: „Gedenk Heer den Christen, die dit gebouw stichtte, en wiens naam U bekend is." Soms paarde ijdelheid zich aan godsvrucht: „De macht van God en van den Verlosser heeft dit opgerigt. Domnos Architect. Gesticht den 1sten Loüs 179." (Overeenkomende met 1 Aug. 431.) In het binnenste der tempels vond men vele gebeden gerigt tot de gelukzalige Georgius en Michael en „tot den heiligen en armzaligen Job", die in deze streken veelvuldig werd gevierd. Verder vond men vele opschriften, uit de psalmen van David getrokken, zooals: „Zie hier de deur des Heeren, waardoor de regtvaardigen binnen treden." — Voor een huis te Dellouza stond op twee poorten in het Grieksch: „Heer steun dit huis en degenen, die het be-

wonen " en: „Als God voor ons is, wie zal tegen ons zijn. Eer aan Hem in eeuwigheid." Elders las men: „Zoo de Heer de stad niet behoudt, is het te vergeefs, dat de bewaarder zal waken, om haar te beschermen." Te El-Barah vond men op de kroonlijst van een poort: „Dat de Heer uwen ingang en uitgang beware nu en in eeuwigheid." Te Moudjeleia vond men een dergelijke kroonlijst: het loofwerk doet aan de *Porte dorée* van Jerusalem denken; het monogram in het midden bevat de letters I. X. verborgen in een omstraald ornament, maar de letters *A. Ω.* die er bijgevoegd zijn, laten aan de bedoeling geen twijfel over. Waddington vermeent, dat dit huis volgens de bouworde tot de vijfde eeuw behoort.

Dana leverde het bewijs van den voorspoed, den vrede en de rust, welke gedurende dien tijd, denkelijk het einde der vijfde eeuw, heerschten. Men las er op een poort: „Gij hebt de vreugde in mijn hart gegeven, de vruchten van de tarwe en van den olijf, wij hebben overmaat van vrede genoten."

Te Deir-Sanbil trof men boven een venster een gebeeldhouwd *Agnus Dei*, met een kruisje op het einde van den rug. Het is, zoo schrijft Waddington, het eenig voorbeeld van een nagebeiteld levend wezen in die streken.

De Christelijke grafschriften zijn niet minder opmerkenswaardig. Te Deir-Sanbil stond op een grafmonument van het jaar 732 in de maand Panemus, overeenkomende met Juli 420: „Aan den Heer de aarde en hare volheid en al, die haar bewonen. Christus, Michael, Gabriël." Te Moudjeleia las men op een sarcophaag het bekende vers uit psalm XC: „Altissimum posuisti refugium tuum, non accedat ad te malum et flagellum non appropinquabit

tabernaculo tuo". Te Roueiha: „Bizzos, zoon van Pardos. Ik heb wel geleefd, en ik rust wel. Bid voor mij." Te Kokanaya op de graftombe van Eusebius: „Aan Eusebius. Eere aan den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest. Het jaar 417, den 27en Loüs." (Overeenkomende met 368—369 onzer tijdrekening.)

Te Refadi vond men bijna geheel ongeschondene huizen. Men kan, zegt de Vogué, zich geen doelmatiger bouworde denken: iedere steen heeft zijn duidelijke bestemming, het etablement, gevormd door stevige architraven, die de pilaren en de uiteinden der dak-tegels verbinden, heeft een zeer stevig karakter. De kapiteelen en voetstukken naderen den Byzantijnschen stijl. Een der huizen, den 13en Aug 510 opgerigt, droeg op de laatste balustrade van de eerste verdieping het volgende opschrift: „Simeon. Heer zegen onzen ingang en onzen uitgang Amen. Dit portiek werd voltooid den 13en Loüs, de derde indictie van het jaar 558. Airamis." Overeenkomende met het jaar 510, den 13en Augustus. Simeon was de eigenaar en Airamis de architect. Op een ander huis, gebouwd door zekeren Thalasis in 331, stond zijne geloofsbelijdenis aldus: „Christus heb mededoogen met ons. Er is slechts één God."

Te Dier-Seman, een dorp, dat zijn ontstaan aan het klooster van Simon Stylites, waarover later, te danken heeft, leest men nog op de poort van een Pandochion of kloosterherberg: „Christus, Michael, Gabriël. Deze herbergplaats is voltooid den 22en Paneus 527. Christus wees ons behulpzaam. Simeon zoon van .... heeft dit opgerigt." Het jaartal komt overeen met 22 Juli 479.

Dat het medegedeelde slechts een klein staaltje bevat

van de honderden inscriptiën, die de geleerde reizigers hebben ontdekt, blijkt voldoende uit hunne belangrijke werken ter zelfder tijd verschenen, het eene van den graaf de Vogué ten titel voerende: *Syrie centrale, inscriptions sémitiques* en het andere van den heer Waddington: *Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie.*

Bovendien vond men overal in de ornamenten, zoo binnen als buiten de muren, Christelijke symbolen, monogrammen van onzen Heer en het kruisteeken, dat met godvruchtigen ijver alom als het ware verspreid is. Een onbekend schilder, na het kruisteeken getrokken te hebben, voegt er bij: „Dit overwint", alsof hij het labarum nabootste. Overigens heeft men slechts zeer weinige overblijfsels van schilderkunst, die dan ook op een plaat worden weergegeven, en enkele mozaïeksteenen gevonden.

Merkwaardig is het, de ontwikkeling der Christelijke kunst in de veelsoortige kerken na te gaan. Eerst gebruikte men verlatene heidensche tempels. Zoo vond men een klein bedehuis, door de bewoners van een dorp opgerigt „voor het heil en de overwinning van den keizer Probus", later toegewijd aan den H. Georgius en zijne metgezellen.

Bleken die tempels te klein, of was men afkeerig, om ze te gebruiken, dan werden ze veranderd of geheel gesloopt, om nieuwe te bouwen. Zoo gebeurde het te Ezra. Men leest op de deur van die kerk het volgende opschrift: „De verzamelplaats der duivelen is het huis des Heeren geworden. Het licht des heils verlicht de plaats, die door de duisternissen werd bedekt. De offeranden der heidenen zijn vervangen door het koor der engelen. Waar orgiën van een afgod werden gevierd,

wordt de lof van God gezongen. Een man, die den Christus bemint, de geëerde Joannes Diomedes, heeft uit zijne middelen dit heerlijk gebouw aan God aangeboden, waarin hij de kostelijke reliquieën van den heiligen overwinnaar en martelaar Georgius heeft geplaatst, daar de heilige niet in een droom, maar in wezenlijkheid, aan hem, Joannes, is verschenen."

Die tempel is in 513 gesticht en bestaat nog, ja wordt gebruikt en is zoo stevig gebouwd, dat hij de stormen der eeuwen en zelfs de bommen van Ibrahim Pacha heeft weerstaan, die den koepel wel doorboord, maar niet vernield hebben. Hij is van achthoekigen vorm. Acht pilaren, door arcaden gesteund, schragen den koepel. De vier hoeken zijn bezet door kapellen, waarvan er een nog aan den H. Georgius is gewijd, die zelfs bij de Muzelmannen in eere wordt gehouden. De kerk van Ezra staat op een schoone plaat afgebeeld.

De Christenen kozen bij voorkeur voor hunne tempels de gebouwen, die men bazilieken noemde, en waar de heidenen regt spraken. Zij waren volmaakt voor hunne eeredienst geschikt. De Heer de Vogué toont in zijne platen een basiliek van Chappa, vóór Constantijn gebouwd, en een kerk van een eeuw later, die volmaakt op elkander gelijken. De architect had slechts een *abside* (koor) er aan toe te voegen en voor het front een toren van drie verdiepingen op te rigten. Later volgde men dan ook die zelfde rigting. Het enkel gebruik van harde steenrots zonder behulp van hout (dat alleen in het noordelijk gedeelte van Syrië, en dan nog schaars, gebruikt werd) noodzaakte hen geheel origineel te zijn. „Die materiëele noodzakelijkheid, zegt de Vogué, die hunne scherpzinnig-

heid en kunde oefende, deed hen geheel nieuwe beginselen vinden." De boog was het eenig middel, dat in staat was den steen te verbinden. Zij welfden altoos een reeks van gelijklijnige bogen, die de breede steenen van de zoldering onderschraagden. Als de ruimte te groot was, nam men zijn toevlucht tot den koepelvorm. Men zie de stoute koepels van Ezra en Bosra. Wilde men een koepel op een vierkant (*plan carré*) doen rusten, dan werd men er van zelf toe geleid om de schraagstukken (*pendentifs sphériques*) te vinden, die men de Byzantijnsche noemt. Die uitvinding was echter niet geheel aan de eerste Christenen toe te schrijven. Men vond al stoute bogen en koepels uit de tweede eeuw. De Vogué bewijst dit uit een klein monument, ter eere van keizer Probus opgerigt.

Dit een en ander is niet alleen belangrijk voor de kennis der oudheid, maar in het bijzonder voor de nasporing van het ontstaan der Christelijke kunst. Ziehier wat de heer de Vogué er van zegt:

„De architecten, welke de ontelbare gebouwen in die streken oprigtten, volgden de goede Grieksche overlevering, minder door den vorm, dien zij gebruikten, dan door het grondbeginsel, dat zij in beoefening bragten. Men vindt in hun werk niet dien fijnen smaak noch die uitgezochte volmaaktheid van het klassieke tijdperk, maar men merkt dien practischen, logischen en zuiveren geest, die de eerste voortbrengselen der Grieken bezielen.

Ook zij, vijandig aan alle kunstgrepen van zamenstelling en het gebruik van kalk verwerpend, zochten bij de wetten van het evenwigt de voorwaarden der stevigheid hunner werken en het beginsel van hunne grond-

teekeningen. Zij ontleenden aan de Grieken het motief hunner versieringen en tegelijk aan de Romeinen den boog en het gewelf, en gebruikten ze met groot overleg, het onnutte weglatende en hunne afmetingen niet schikkende maar een algemeenen regel van gelijkheid, maar naar den aard der bouwstoffen, die zij bezigden, en naar het vastgestelde doel, dat zij moesten bereiken.

Daar zij voor hunne stelsels niet dan op zich zelf staande pilaren (monolithen) wilden gebruiken, stegen zij nooit boven een zekere hoogte, en gaven aan hunne openingen bijna een onveranderlijke afmeting, hoe groot anders ook het gebouw mogt zijn. Als de kolom niet hoog genoeg was, ter bereiking van het voorgestelde doel, plaatsten zij die op een voetstuk, of verhoogden den boog, die er op rusten moest. Zij bepaalden het uitspringen „en profil" der uitwendige kornissen niet naar geijkte modellen, maar naar de helling der daken, naar het afloopen van het water en naar alle andere practische voorwaarden. Kortom zij maakten een goede, stevige bouworde, waarvan ieder deel aangewezen was door een juist omschreven doel, een bouworde, die sober en oorspronkelijk van versiering en bij uitnemendheid logisch en beredeneerd was, en noch stevigheid noch smaak miste."

Dat de Christelijke bouwkunst uit Syrië naar het Westen is overgebragt, schijnt aan geen redelijken twijfel onderhevig te zijn. De heer de Vogué wijst duidelijk de analogie aan tusschen de kerken van Syrië en die van het zuiden van Frankrijk. Hij vond de sporen van die bouworde in kerken van de negende eeuw, onder anderen in de kerk van Taranton en in de voorportalen van Notre

Dame des Doms te Avignon en in die van den Verlosser te Aix.

Ook de geleerde archaeologen, Viollet le Duc en Quicherai, erkennen dit, maar stellen die overbrenging in het tijdperk der kruistogten. De Vogué meent haar echter in dit onbekende tijdperk te moeten stellen en oordeelt, dat de veelvuldige handelsbetrekkingen en later de uitwijking der kunstenaars, die voor de Arabieren vluchtten, deze bouwkunst naar het Westen hebben overgebragt. Zou het te veel gewaagd zijn nog een andere oorzaak op te geven? Namelijk de veelvuldige pelgrimstogten naar den zoo wijdberoemden heilige, Simon Stylites, en zijne metgezellen. Immers duizenden trokken uit het Westen daarheen, om die wonderbare levenswijze te aanschouwen en later de overblijfselen van dien grooten heilige te vereeren.

De heer de Vogué toont ook aan, dat zelfs de Arabieren de Romeinsche en Christelijke bouwkunst van dien tijd hebben nagevolgd, zooals in hunne moskeeën zigtbaar is. Door het heerschen van de secte van Arius in die streken had er een soort van toenadering tusschen het Arianismus en Islamismus plaats. Men is dan ook getroffen door het veelvuldig gebruik in de opschriften van: „Er is maar één God." Hij maakt nog verder de gegronde opmerking, dat de verdiensten van het Islamismus heden ten dage te zeer worden opgehemeld, als had het groote weldaden aan de wereld bewezen. „Wat is er, vraagt hij, van het geciviliseerde Afrika geworden met al zijn rijkdommen, het land van Fronto, Appulejus, Tertullianus, Lactantius, Augustinus?" Het weerstond den inval der Vandalen, maar de Muzelmannen hebben alles verwoest, zonder iets in de plaats te stellen, en Afrika is weer

geworden wat het was ten tijde van Jugurtha. De heer de Vogué laat ons hetzelfde tooneel in Syrië aanschouwen. Midden-Syrië bloeide onder het beheer der Romeinen. Het Christendom had niet alleen Grieken en Romeinen onderworpen, maar zelfs de Nomadische Arabieren. Sommige schrijvers beweren, dat het Islamismus de eenige godsdienst is, die voor de Arabieren past. Vanwaar dan, vraagt hij met recht, hun zoo spoedige en gemakkelijke overgang tot het Christendom? Zij bouwden in de zesde eeuw blijkens vele inscriptiën tempels en kapellen ter eere van den H. Joannes, van den H. Julianus; men vond er zelfs een opschrift in het Arabisch, vermeldend „dat zij dit heiligdom hadden opgerigt voor het heil van hunne ziel en dat van hunne vrouw en kinderen." Dit ras is nog niet veranderd. Zij leven nog op dezelfde vlakten, dragen nog dezelfde namen, en de brokstukken van muren, waarlangs zij gaan, zijn de ruïnen der steden, die hunne vaderen gebouwd hebben. Zij konden dus geciviliseerd worden, en zoo zij weer in dezelfde barbaarschheid van vroeger zijn vervallen, is het alleen de schuld van den Islam, wien men niet ligt die verwoesting vergeeft, als men die schoone steden en die werken der vroegere beschaving in oogenschouw neemt.

De heeren Waddington en de Vogué hebben onder al die monumenten er echter geen gevonden, dat schooner is en meer overeenkomst heeft met onze kathedralen dan het bekende klooster en de kerk van den H. Simon, gelegen tusschen Antiochië en Aleppo. Het is bekend, dat de H. Simon, na 37 jaar op zijne kolom te hebben geleefd, in 459 is gestorven. Zijn lijk werd met groote praal in de kerk, door Constantijn te Antiochië gebouwd,

begraven; maar de pelgrimstogten naar zijne kolom bleven evenals bij zijn leven voortduren. Er ontstond een stad in de nabijheid van het klooster; een der herbergen bewaart nog op de poort het opschrift van den eigenaar. Na zijn huis onder bescherming van Christus te hebben gesteld, meldt hij ons, dat het in 479, dus twintig jaar na den dood van den heilige, gebouwd is. Terzelfdertijd bouwde men een prachtige kerk om de kolom heen. Evagrius, de scholastiek, bezocht haar in het jaar 560; die kerk moet dus tusschen dit tijdperk en het jaar 459, waarin de heilige stierf, gebouwd zijn. Evagrius geeft er de volgende beschrijving van: „De kerk is gebouwd in den vorm van een kruis, waarvan de vier armen met portieken versierd zijn. Aan die portieken verbinden zich zuilenrijen van met zorg gepolijsten steen, die het dak op een groote hoogte schragen. Het midden is een open plaats, met groote kunst versierd; daar verheft zich de kolom van veertig ellebogenlengte, op welker top de heilige zijn hemelsch leven op aarde doorbragt. Bij het dak van gezegde portieken zijn getraliede openingen aangebragt, sommige zeggen vensters, uitzigt gevende, aan de eene zijde op de opene plaats, aan de andere op de portieken." De heer de Vogué vond die kerk terug. Zij ligt op een heuvel, van waar men in de verte het meer van Antiochië en de bergketen van Amanus kan zien. Men treedt binnen door een stouten en goedbewaarden eereboog. Die open plaats bevatte ter zijde het klooster met cellen, kapel en vergaderzaal, alsook een huis van drie verdiepingen, versierd met een portiek, dat denkelijk het verblijf van den overste is geweest. De andere zijde bevat de kerk, waarvan het hoofdfront met zijn drie

ronde deuren, gedekt door driehoekige frontons, een der fraaiste is, welke in die streken gevonden worden. Het is onmogelijk, zegt de Vogué, hier niet alle *elementen* van het front onzer kathedralen te herkennen.

De kerk heeft een zeer bijzonder karakter en is geheel voor dit doel geschikt. Het is een ontzettend groot Romeinsch kruis. Het middelpunt, waar zich alle beuken vereenigen en kruisen, vormt een achthoekige open plaats van 30 meters in doorsnede; in het midden daarvan verheft zich de kolom, die dus van alle kanten gezien kon worden. De oostelijke arm van het kruis, waar men de heilige dienst verrigtte, had alleen eene lengte van 42 meters. Hij is afgesloten door drie *absides*, in welke men de goede traditiën van de oude kunst geheel zuiver terugvindt, en die volgens de Vogué de prototypen zijn van de Rijnlandsche en Fransche *absides* uit de XIIe eeuw. De middenopening, waarvan een tijdgenoot getuigde, dat zij met een bewonderenswaardige kunst was bewerkt, heeft, helaas! het meest geleden. Zij is met brokstukken overdekt. De kolom van den H. Simon is door aardbevingen ingestort. De Vogué heeft toch de basis gevonden, die in de rots gehouwen is. Het is een onoogelijk brok steen dat nog veel heeft geleden door de pelgrims, die er brokstukken, ten godsdienstig aandenken, afsloegen. Hij heeft berekend, dat volgens de brokstukken, die er lagen, de bovenste oppervlakte vier meters in het vierkant zal gehad hebben.

De pelgrims bewonderden den rijkdom van de mozaïeken in de vier vleugels of armen der kerk (waarvan echter niets meer is overgebleven) de stoutheid der gewelven en de sierlijkheid der kolommen. Evagrius meldt,

dat men hun, om hun ijver nog meer op te wekken, aan een der vensters in de achthoekige plaats een wonderlijke ster aanwees, wier helderheid nimmer verdween en die daar scheen geplaatst, om de nagedachtenis van den heilige te eeren. De eerbiedwaardige kolom kon van alle kanten der kerk gezien worden, doch alleen de mannen mogten de open plaats betreden; de vrouwen konden door een getralied hekwerk de kolom aanschouwen. Tot het einde van de VIe eeuw duurden die pelgrimstogten, maar bij den inval der Arabieren in 637 hield alles op. Men durfde zich geen Romein meer noemen. Een inwoner, die het gezag van den kalif niet wilde erkennen, schreef: „De Heer Jesus, die Koning is." Doch weldra bouwde men niet meer, ja verliet en vluchtte die onveilige streken.

Dat de schrijver van deze studie slechts heeft beoogd het belangrijkste uit het schoone werk van den graaf de Vogué in een kort verslag zamen te vatten, zal wel geen betoog behoeven. Om al de waarde van het kunstwerk te leeren kennen, moet men het zelf raadplegen. Elk der bouwkundige platen is afzonderlijk toegelicht. Over de kerk van den heiligen Simon zijn er niet minder dan twaalf. Zij zijn overigens in twee hoofdafdeelingen gesplitst, de eerste het zuidelijke, en de tweede het noordelijk gedeelte van zijn onderzoekingsterrein bevattende. Het spreekt van zelf, dat de heeren Waddington en de Vogué naar gelang van den beschikbaren tijd en van de weinige middelen, die hun ten dienste stonden, nog slechts een klein gedeelte van den schat hebben kunnen opdelven, die voor de oudheid- en bouwkunde in die streken te vinden is, doch zij hebben reeds een groot werk verricht en den eersten stoot gegeven aan ontdek-

kingen in eene streek, die tot nu toe bijna geheel onbekend was. Zij verdienen daarvoor onzen hoogsten lof. Moge spoedig hun voorbeeld gevolgd worden en nog op grootere schaal die voor de geschiedenis der eerste Christentijden zoo belangrijke schatten opgedolven en aan het licht gebragt worden. Hiertoe iets te hebben bijgedragen is mijn bescheiden wensch.

J. L.

De Christelijke Eed en het Atheïsme.

„Het wordt eindelijk tijd — zeide Allou, een der voortreffelijkste leden van de Parijsche balie, in den Franschen Senaat — dat men aan de eerlijke lieden ook „eenige inwilligingen doe: reeds meer dan genoeg zijn „er aan de uiterste partijen gedaan." Deze aanmerking werd door hem in het midden gebracht, toen hij het voorstel, om den naam van God uit het eedsformulier te schrappen, bestreed. Hij verdedigde daarbij het hooge nut, de noodzakelijkheid van den godsdienstigen eed vooral in rechtszaken en, door eene veeljarige praktijk geleerd, kon hij aan zijne phrasenrijke tegenstanders toevoegen: „Wie het afschaffen van den eed durven voorstellen — „het weglaten toch van Gods naam uit het eedsformulier „staat gelijk met het afschaffen van den eed — zijn „nooit in de gelegenheid geweest op te merken, hoe „de getuigen in een rechtsgeding door eene siddering „aangegrepen worden, wanneer de rechter hun herinnert, „dat zij onder eede verklaard hebben, niets dan de waar- „heid te zullen zeggen." Hij had ook, ter staving van zijne rede, deze afdoende vraag van den grooten Washington kunnen aanvoeren: „Stellen we ons deze ééne „vraag: waar blijft de zekerheid des eigendoms, des goeden „naams, des levens, wanneer het bewustzijn der godsdien- „stige verplichting de heiligheid van den eed niet langer

„in eere houdt, het laatste middel voor het gerechtshof „om de waarheid te erkennen."

Doch wat is den Franschen radikalen aan dergelijke kleinigheden gelegen? Liever aan de rechtsoefening hare zekerste waarborgen ontnomen dan het godsdienstig gevoel van anderen te eerbiedigen. Gaarne zouden zij ook nog verder gegaan zijn en elken eed afgeschaft hebben, maar zij moeten voorzichtig en langzaam slechts, schrede na schrede, op den weg der ontchristelijking van alle maatschappelijke instellingen voortgaan. Vóór alles zij gezorgd, dat het volk niet tot het besluit kome: de Atheïsten hebben geen godsdienst. Dit zou aan de zegepraal der vrije gedachte belemmeringen in den weg leggen en het bereiken van het doel in gevaar brengen. Daarom houden zij niet op luide te verkondigen, dat een andere en veel betere godsdienst dan het Christendom de hunne is, dat zij zich „op eer en geweten" verbinden. Vraagt men echter naar den laatsten grond van die eer en dat geweten bij hen, die aan geen God gelooven, wien zij rekenschap verschuldigd zijn, dan kunnen zij geen antwoord geven, dat een verstandig denkend mensch bevredigen zal. Voorloopig echter moet het volk nog door holklinkende phrasen en dubbelzinnige woorden verblind worden, opdat de menigte, lichtzinnig en wuft als altijd, ongemerkt naar den afgrond van het Atheïsme gevoerd worde, waarin tegelijk met het geloof aan God ook het bewustzijn van zedelijke verplichting verloren gaat. Doch niet lang kan dat voorgehangen masker ongeschonden blijven: weldra ziet men door de scheuren heen. Altijd huichelen is den mensch onmogelijk. Er zijn daarenboven ook cynische naturen, die als het ware onwederstaanbaar gedrongen

worden om hun eigene verdorvenheid in het volle daglicht te plaatsen.

Onder het opzicht van onbeschaamde godverloochening worden de Franschen door geen volk overtroffen; wij behoeven slechts een Paul Bert, die steeds eene blasphemie gereed heeft, een Gustave Flourens, die God zijn vijand en den haat tegen God het beginsel van alle wijsheid noemt, met hunne rampzalige volgelingen aan te halen. Sommige Belgen en Italianen schijnen wel al hunne krachten in te spannen om de Fransche godloochenaars in het uitdenken van godslasterlijke stellingen op zijde of zelfs voorbij te streven, doch ook voor de afschuwlijkste boosheid zijn grenzen afgebakend; ook de meest Satanische haat tegen het Christendom wordt in het eind tot machteloosheid gedoemd.

In Engeland noemen de ongeloovigen zich Agnostieken. Zij onderscheiden zich van de Atheïsten des vastelands niet alleen hierin, dat zij tot de hoogere, beschaafde standen behooren, maar vooral daarin, dat hun ongeloof meer de belijdenis is van hunne onwetendheid dan eene radikale loochening van Gods bestuur. Zelfs de meesten van hen, die aan het positieve Christendom het meest vijandig tegenover staan, aarzelen niet hun afschuw van godslasterlijke, elders gangbare uitdrukkingen te kennen te geven. Nemen wij ter verklaring van onze bewering den bekenden natuurkundige Tyndall, een der meest gevierde Agnostieken van Engeland. „Naar welke zijde — aldus schrijft „hij — wij onze oogen ook wenden, overal ontmoeten „wij wonderen en geheimen. Dikwijls heb ik, in het „begin der lente, met alle opmerkzaamheid de ontwik„keling nagegaan der boomen, bladeren en bloemen, welke

„uit hunne knoppen ontluiken; ik heb de vreugde en „den lust bewonderd, welke de geheele natuur ten tijde „van haar ontwaken uit den langen winterslaap als tot „een nieuw leven scheen te bezielen. Alsdan richtte ik „tot mij zelven de vraag: is er dan op deze wereld geen „wezen, dat van al die dingen meer weet dan ik? Ben „ik met al mijne onwetendheid dan de vertegenwoordiger „van de grootste mate van kennis, welke omtrent al „die dingen in het heelal gevonden wordt? Gewis zal „hij, die zich deze vragen voorstelt, daarop geens- „zins, bij dieper doordenken, met de leer van het „Atheïsme antwoorden." De Agnostieken loochenen dan ook niet het bestaan van God; zij huldigen veeleer een Opperwezen, dat zij moeten eerbiedigen, maar omtrent de natuur, de macht en de eigenschappen daarvan verklaren zij in volslagene onwetendheid te verkeeren. Ook de vrijmetselarij en de rationalistische vrijdenkers zijn in Engeland, voor het meerendeel, niet tot dien graad van ongeloof vervallen als hunne naamgenooten op het vasteland. De vrijmetselarij bestaat voor velen onder hen grootendeels in philanthropische vereenigingen. Zij spannen niet samen tegen troon en altaar; zij ontkennen elke gemeenschap met godloochenaars; zij bezitten nog hunne openbare godsdienstoefeningen en bezoldigen hunne predikanten.

Evenwel valt het niet te loochenen, dat de eerbiedwaardige tradities, waarin de bekende godsdienstige gezindheid der Engelschen sinds eeuwen zulk een vasten steun vindt, allengs meer en meer beginnen te wankelen. „Wij leven „in een tijd — aldus moest Lord Beaconsfield in zijn „laatsten roman klagend getuigen — dat jongelieden over

„den oorsprong der schepping zwetsen en dat jonge „dames in rijk versierde salons met de onschuldigste „houding erkennen Atheïsten te zijn alsof het eene „zaak gold, waaraan in het minste niet te twijfelen viel."

Het Bradlaugh-schandaal vooral heeft de openbare uitbarsting van de verderfelijke leer der Atheïsten in Engeland bevorderd, en wel ten voordeele van een man, die op godsdienstig en staatkundig gebied stellingen predikt, welke tijdens de Commune te Parijs door duizenden uit de volksheffe toegejuicht werden, maar ook in vuur en bloed hare toepassing vonden. Vandaar ook het treurig verschijnsel, dat die onbeschaamdste der godloochenaars door menschen uit de laagste klassen, door arbeiders en ambachtslieden, die door eene wet van 1867 het stemrecht verkregen hebben en zich als godloochenaars opwerpen, als op de handen gedragen binnen het parlementsgebouw is gebracht en na zijne godloochenende verklaring met daverend gejuich ontvangen werd.

Ongelukkig Engeland, wanneer ten eenigen dage Bradlaugh's ideeën over staatkunde en maatschappelijke verhoudingen in dat rijk wortel mochten schieten. Nu reeds grijpt het kwaad verwoestend om zich heen: het sluipt in de donkere holen der proletariërs rond, om alle geloof uit te roeien, om haat te kweeken tegen elke bestaande orde en, als eenmaal de macht aan de drift beantwoordt, met gewelddadige hand troon en schepter te verbrijzelen en de altaren van den God des Christendoms omver te halen. Dat weten de conservatieven; zij zien het gevaar, dat hun van die godloochenaars dreigt en, te hunner eer zij het gezegd, van het eerste oogenblik af hebben zij zonder wankelen,

zelfs met hooghartige verachting van het dreigend geschreeuw der radikalen, moedig post gevat en hunne stellingen glansrijk verdedigd. Gladstone, die anders op menig veld verdiende lauweren mocht plukken, heeft bij zijne bemoeiingen, om aan den cynischen Bradlaugh, tot tweemaal toe gekozen, een zetel in het parlement te verzekeren, het pleit verloren tegenover eene meerderheid, welke die eer aan den verklaarden Atheïst ontzegde. Tot eer van Engeland wonnen de slaande bewijzen der conservatieven den tweedaagschen slag tegen de sophismen der liberalen.

Niemand kan het bevreemden, dat de Atheïsten van onze dagen hunne krachten op maatschappelijk gebied vooral in het bestrijden van den Christelijken eed schijnen te beproeven. In de school voor neutraliteit in de bres springende — ofschoon niemand door die bedriegelijke leus nog bedrogen wordt — slaan zij bij de kwestie over den eed denzelfden weg in: de naam van God moet niet alleen verzwegen, maar ook de verplichte aanroering van God als getuige van hetgeen men zegt moet afgeschaft worden als eene krenking van de persoonlijke vrijheid, als een inbreuk op ieders recht om zijne eigene overtuiging te hebben en daarnaar te mogen handelen. De staat moet alzoo, ten gerieve van godloochenaars, van zijne hechtste grondslagen, de rechtspleging van hare zekerste waarborgen, de geheele maatschappij van hare steunsels beroofd worden [1]). Niet allen zullen dit

---

[1]) Onwederlegbaar waren de verklaringen door den minister Modderman in de zitting van 4 October 1881 afgelegd, tot groote ergernis der radikalen, maar met volkomen instemming der anti-liberalen: „Doch zegt men; „de Staat heeft het recht niet te eischen, dat men den eed aflegge, dan

laatste doel duidelijk voor den geest hebben, maar of misleid door groote woorden of door de ongebondenheden van het hart in hun verstand verbijsterd, weigeren zij te zweren bij de eeuwige waarachtigheid van God, die ook van het geweten der slechtsten eene getuigenis voor Zijn bestaan weet af te dwingen. Doch de woordvoerders, de volksleiders, zij, die zich als voorgangers op den weg der ontkenning opwerpen, slaan moedwillig hunne schendende handen aan het eerbiedwaardig en eeuwenoud gebouw der Christelijke geloofsbelijdenis, om daarvan steen na steen weg te rukken en het — zoo dit mogelijk ware — langzamerhand geheel en al in puin te werpen. Wij zouden hen woekerplanten kunnen noemen, die zich aan den alouden stam, door God zelf geplant, vasthechten en, zoo zij niet onschadelijk werden gemaakt, allengs alle levenssap daaraan zouden ontnemen, zoodat de boom weldra zou kwijnen en ten laatste verdorren.

„antwoord ik: een handvol burgers heeft het recht niet te eischen, dat „de justitie worde verkort; dat de uitlevering onmogelijk gemaakt worde; „dat men den Staat en het recht de historische wortels zal uitsnijden om „hunnentwil. Dan zou de Staat niet meer zijn een objectieve macht, die „de minderheden beschermt, maar een regeering van conveniëntie, die „de zwakken verdrukt; dan zou hij wezen een Staat zonder verleden en „zonder toekomst, waarin zonder genade zou worden geraseerd al wat „niet bukt voor de macht van den Staat; een Staat, die het vaandel zou „verheffen: *Ni Dieu, ni maître.*"

„Doch er is ook een andere Staat, een Staat waarin wij leven; een „Staat, die niet plotseling de tallooze banden kan verbreken, die er van „nature bestaan tusschen de kern van alle recht en de kern van allen „godsdienst; een Staat, waarin de rechterlijke macht niet mag worden „beroofd van de waarborgen, die zij noodig heeft voor een deugdelijke „rechtspleging; een Staat, welks regeering, in het diep besef harer ver- „antwoordelijkheid zich zal weten te gedragen naar de woorden, die „prijken onder het blazoen van het Koninklijk wapen, die ook geschreven „staan aan den ingang van het nieuwe Departement van Justitie: JE „MAINTIENDRAI!"

Gelukkig dat eene hoogere, eene goddelijke macht over de schepping waakt. Al de vereenigde pogingen van de hel en hare dienaren zullen nimmer het werk Gods kunnen vernielen. Doch al juichen wij daarom over de machteloosheid der woede van die nieuwerwetsche Titanen, welke den hemel met hunne godslasteringen durven bestormen, niettemin beklemt een meewarig gevoel het hart van elk oprecht Christen, als hij den afgrond ziet gapen, waarin die roekeloozen zich zelven en zoo vele argeloozen, door hen misdadig verleid, dreigen neer te storten.

Het hoovaardig streven van het Atheïsme, om zijn godloochenend karakter ingang te verschaffen en daarvoor zelfs de bekrachtiging van de staatsmacht te verwerven, vertoont zich allerwege. Voor het meerendeel der radikale vrijdenkers zijn de theorieën, door Mr. Bradlaugh en zijne onstuimige geest- en bloedverwante Mrs. Besant op staatkundig en zedelijk gebied verdedigd, fundamenteele waarheden, welke door geen verstandig mensch mogen bestreden worden. In de wetgevende lichamen van Frankrijk, Italië en België worden zij in nog scherperen en meer aanvallenden vorm verkondigd en verdedigd dan tot nu toe in Engeland, Duitschland en — gelukkig voorwaar — ook in ons bedaard en kalm redeneerend vaderland het geval was. Evenwel vertoonen zich ook in deze rijken voorteekenen, die den naderenden aanval op de godsdienstige overtuiging der bevolking dreigend voorspellen. Een ieder kent de discussiën over den godsdienstigen eed, nog onlangs, in onze Tweede Kamer en in het Britsche parlement tusschen de corypheeën der twee staatkundige partijen gevoerd. Die strijd, wel gewonnen door de conservatieve partij, maar in Engeland althans

niet dan met veel moeite en met inspanning van alle krachten, openbaart overtuigender dan lange redeneeringen, aan welken afgrond wij staan, en hoe dringend noodzakelijk de omstandigheden vorderen, dat alle welgezinden de handen in een slaan, om den van alle zijden aanrukkenden vijand gemeenschappelijk te bestrijden. Op het terrein van den eed alleen willen wij in de volgende bladzijden zijne bewegingen volgen. Eerst evenwel laten wij eene beknopte aanwijzing voorafgaan van het standpunt, dat wij volgens de Christelijke beginselen innemen; en hebben wij daar eens post gevat, dan zal het gemakkelijk zijn, alle opwerpingen, al dragen zij den schijn van geleerdheid of gemoedelijkheid, af te weren.

II.

Om ons duidelijk te maken, welke de zedelijke beteekenis van den eed is, kunnen wij geen meer gezaghebbend schrijver aanhalen dan den H. Thomas. Op een dubbelen grond berust, volgens den H. Thomas, de zedelijke waarde van den eed.

Eerstens bevat de eed eene belijdenis van Gods onfeilbare waarachtigheid, van Zijne alwetendheid en van Zijne voorzienigheid. Wie zweert, erkent God als de hoogste waarheid, tot wien alleen hij zich wenden kan, om zijn woord met het hoogst mogelijke gezag te omkleeden; hij spreekt met duidelijke woorden uit, dat hem, terwijl alle andere menschelijke bewijsgronden voor de waarheid zijner afgelegde verklaring te kort schieten, geen ander hulpmiddel overig blijft dan zich op de onfeilbare Waarheid zelve te beroepen, en zoo eene onwraakbare getuige aan te halen, en een

gezag, dat afdoende is; hij verklaart tevens, dat een alwetend en rechtvaardig God de waarheid zijner woorden kent en hem straffen zal, als hij tegen de waarheid getuigenis durft afleggen. Hieruit volgt, dat de eed eene daad van godsvereering is; dat bij God alleen, niet bij het geschapene, op zich zelf beschouwd, kan en moet gezworen worden; dat de verplichting van den eed dan ook eene godsdienstige verplichting moet genoemd worden; eindelijk dat de vervulling van den belovenden eed eene vereering, en de niet-vervulling daarvan eene onteering van God is. Wel is de eed, omdat hij slechts dient ter bekrachtiging van eene door menschen afgelegde getuigenis of gedane belofte, niet eene vormelijke belijdenis van het geloof; maar ongetwijfeld toch moet hij, die in Christelijken zin een eed doen wil, aan een persoonlijken God gelooven en ook aan Gods volmaaktheden, onder welker vooronderstelling de eed gedaan wordt: hij moet gelooven aan Gods alwetendheid, krachtens welke Hij harten en nieren doorvorscht en de geheimste gedachten en meeningen der menschen kent — aan Gods rechtvaardigheid, waarmede Hij elk misbruik van Zijn heiligen naam, elke onder aanroeping van dien naam uitgesproken leugen en elke schennis van een belovenden eed gestreng straft — aan Gods almacht, waarmede Hij Zijne wrekende gerechtigheid aan een ieder kan doen gevoelen, die zich aan de heiligheid van den eed vergrijpt. Doch al is de eed geene vormelijke geloofsbelijdenis, al wordt ook bij het afleggen van den eed zulk eene belijdenis niet gevorderd, hij vooronderstelt ten minste het geloof en geeft getuigenis van het geloof in uiterlijke daden. Redenen genoeg, om ons duidelijk te maken,

waarom de Atheïsten en vrijdenkers van alle landen met onstuimig geweld op de afschaffing van het gewone eedsformulier, waarin God tot getuige wordt genomen, aandringen.

Een tweede grond, waaruit de H. Thomas de zedelijke beteekenis van den eed afleidt, is, dat hij dient ter bekrachtiging van 's menschen woord, ter rechtvaardiging van den onschuldige en ter beslechting van geschillen.

Waarachtigheid en getrouwheid moeten onder die deugden gerekend worden, welke onmisbaar zijn voor het zedelijk leven der menschen en derhalve ook streng gevorderd worden voor het maatschappelijk welzijn. Hij alleen zal met recht geroemd worden, in wiens mond geen bedrog gevonden wordt; leugentaal daarentegen en zelfs dubbelhartigheid wekken afschuw en boezemen wantrouwen in. Wij allen moeten de waarheid doen, uit de waarheid zijn en in de waarheid wandelen. Zonder waarheidsliefde en trouw mist het maatschappelijk verkeer een noodzakelijken grondslag; de waarachtigheid staat in zulk een nauwen samenhang met de andere deugden, dat iemand, die de eerste beoefent, ook geacht wordt de anderen te bezitten, maar daarentegen als een zedelijk bedorven mensch gebrandmerkt wordt, wanneer hij eenmaal als leugenachtig bekend staat. Het woord der menschen moest dan ook slechts behoeven te zijn: *ja*, *ja*; *neen*, *neen*. Een enkele bevestiging, een eenvoudige ontkenning zou moeten volstaan. *Wat meer dan dit is, dat is uit den kwade*, uit de zwakheid of boosheid der menschen, die of dikwijls op een leugen betrapt zijn of, om welke reden dan ook, niet geloofd worden of, na zelf bedrogen te zijn, aan anderen geen geloof meer willen schenken zonder den eed. Waren alle menschen zooals zij zijn moesten, waar-

heidlievend, onwrikbaar gehecht aan het eens gegeven woord, de eed ware overbodig en de aanroeping van God als getuige misdadig. Doch de wereld ligt verzonken in het booze: het hart des eenen is leugenachtig en tot valsche voorstelling geneigd, en daarom is het hart des anderen vol mistrouwen. Het inroepen van Gods getuigenis wordt op die wijze, om wille der menschelijke boosheid, noodzakelijk, vooral in geschillen en rechtszaken. Als waarborg voor de vervulling van verplichtingen, als bevestiging van de waarheid, als wettig verweermiddel moet de eed gevorderd worden en dient hij ook afgelegd te worden [1]). Menigvuldig

---

[1]) De minister Modderman en de afgevaardigde Wintgens legden van die waarheid ongeveer in de volgende woorden getuigenis af: „De eed, als gods-„dienstige handeling — zoo sprak de minister — is in overeenstemming met de „menschelijke natuur. Den eed vindt men bij alle volken en in alle tijden; „en daarbij vindt men steeds het karakter van den mensch; aan den „eenen kant de onvolmaaktheid van den mensch en aan den anderen kant „den band met God. De Trentsche Kerkvaders leeren, dat de eed is in-„gevoerd om de zwakheid van den mensch."

„Voor den volmaakten mensch is de eed overbodig, want voor hem is „de godsdienst wat de lucht is voor de longen. Maar niet allen zijn vol-„maakt, en het ligt ook in het menschelijk karakter, dat er graden zijn „in den ernst, waarmede men zich rekenschap geeft van het gewicht van „hetgeen men verklaart."

„En opmerkelijk is het, dat dezelfde menschen, die den eed verwerpen, „toch in het dagelijksch leven allerlei uitdrukkingen bezigen, om aan hun „woorden meerdere kracht van waarheid te geven. Van al die uitdrukkin-„gen is de eed de hoogste climax."

De afgevaardigde Wintgens liet zich ongeveer als volgt hooren: „Er „zijn lieden, die ook zonder eed de waarheid zullen spreken; voor een „braaf mensch is de eed overtollig; voor schurken, die geen waarde „hechten aan Gods naam, evenzeer. Maar tusschen deze twee ligt een „derde soort, de groote meerderheid, die den eed noodig heeft als zedelijke „leuning, als houvast voor hun consciëntie, als middel om op den rechten „weg te blijven. Daarin ligt de noodzakelijkheid, de onmisbaarheid van „den eed; daarom moet de eed worden behouden uit een utilitair maat-„schappelijk oogpunt. Geen verstandig man, die het eerlijk meent, kan

immers zijn de beweegredenen, waarom de mensch van den weg der waarheid af kan wijken. Al laten wij scherts en spotternij, lichtzinnigheid en vleierij, overdrevene hoffelijkheid en zucht om anderen te behagen buiten berekening, hoe menigwerf zullen zelfzucht en verlangen naar tijdelijk gewin, schaamte om eigene misdaden te erkennen, aan den spreker woorden in den mond leggen, welke den toets der waarheid niet kunnen doorstaan en in strijd zijn met de getuigenis van zijn geweten? Omdat andere plechtige verzekeringen en sterke betuigingen zoo dikwerf ongevraagd worden gegeven, vinden zij des te minder geloof, naarmate zij roekeloozer afgelegd worden. Waar dan vasten grond gevonden, vooral als de hoogste belangen in 't spel komen, om zich te vergewissen van de waarachtigheid des sprekers? Welk middel aangewend, om wanneer eene zekere waarborg voor de waarheid zijner woorden noodig is, ons elke reden tot achterdocht te ontnemen? Geen zekerder middel, geen slaander bewijs kan uitgedacht worden dan wanneer iemand zijn gezegde door God als getuige aan te roepen durft bekrachtigen.

III.

Uit dezen tweevoudigen grond, door den H. Thomas

„er bezwaar in vinden, om de verantwoordelijkheid tegenover God te aan-
„vaarden van hetgeen hij zegt of belooft."

„Ook zonder die bijvoeging heeft de affirmatie dezelfde beteekenis, en is hij
„die liegt en bedriegt, een laaghartige. Zoo fijngevoelig is echter de meerder-
„heid niet; zij eischt den eed als waarborg. En die eed is dezelfde voor ieder,
„die gelooft, dat er een God is, die de wereld regeert, onverschillig of
„hij is een Christen of Jood, een Hindoe of Mahomedaan."

met zijne gewone scherpzinnigheid aangewezen, leiden wij gemakkelijk al de *voordeelen* af, welke onafscheidelijk aan het behoorlijk afleggen van den eed verbonden zijn; bij het goed begrip daarvan vervallen ook van zelf al de *opwerpingen*, welke gewoonlijk van de andere zijde, tegen het vorderen en het afleggen van den eed gemaakt worden.

Vooreerst is er geen beter middel denkbaar dan de eed om aan 's menschen aangeborene lichtzinnigheid perk te stellen. Wie den eed, onverschillig of deze een bevestigende of belovende zij, moet of wil afleggen zal reeds alleen door de gedachte daaraan tot het bewustzijn gewekt worden, dat nauwgezette waarachtigheid zijn plicht is; hij zal ernstig nadenken, of hetgeen hij straks met een eed bekrachtigen moet wel zoo en niet anders zich heeft toegedragen, of bij hem èn de wil èn de macht aanwezig is, om wat hij weldra onder inroeping van Gods naam beloven zal te volbrengen; zelfs de woorden, waarmede hij zijne innerlijke meening omkleedt, zal hij met zorgvuldige aandacht wikken en wegen. En zulk een rijp overleg, bij het afleggen van den eed gevorderd, zal tevens voor hem eene vernieuwde herinnering zijn, dat hulde aan de waarheid altijd en in alle gevallen voor een ieder zoo wel een strenge plicht is als eene aanspraak op lof en verdienste.

Een tweede voordeel is hierin gelegen, dat de eed menigmaal het eenige middel moet genoemd worden, om wanneer andere middelen blijken te kort te schieten, de waarheid met de eenig mogelijke zekerheid te achterhalen. Vooral in rechtszaken komt dit voordeel duidelijk aan den dag. Geen fijn gesponnen drogredenen zullen ooit

het slaande bewijs kunnen ontzenuwen, dat voor het hooge nut of liever voor de dringende noodzakelijkheid van den eed in rechtsgedingen getrokken wordt uit de overeenstemmende getuigenis van alle eeuwen. Waar ter wereld is een beschaafd volk te vinden, dat niet den geheelen gang der rechtspleging plaatste als onder de hoede van den eed en dien niet als het afdoende bewijsmiddel handhaafde? Bezwarende getuigen zoowel als ontlastende moesten steeds hunne verklaringen door een eed bekrachtigen en eerst dan, als zij onder eede betuigd hadden niets dan de zuivere waarheid te zullen openbaren, werden hunne woorden voor ontvankelijk gehouden. De heer Wintgens zeide in de Tweede Kamer: „In het civiel „proces hangt de uitslag van het geding van de plechtige „verklaring, van den eed af; in strafzaken is de getuigen„eed een waarborg voor den getuige, om geloof te vinden, „en voor den rechter, om het te kunnen schenken; voor „beiden is dat een zaak van onwaardeerbare waarde; „daardoor is de eed een steun voor de maatschappelijke „zekerheid en orde." Niet minder stonden de rechters, welke in het geding uitspraak moesten doen, altoos en overal onder het verband van den eed. Daarom vroeg de minister Modderman met het volste recht: „Waarom „heeft men nu zooveel vertrouwen in onze rechters? Om„dat zij zich jegens de Hoogste Macht hebben verbon„den. Er zijn landen, waar het crucifix is opgehangen „in de rechtzalen: een dubbele waarschuwing, omdat „het tevens herinnert aan de feilbaarheid der menschelijke „justitie." Zoo was het bij alle volkeren van alle tijden. Wel een bewijs, niet alleen dat geen staat godsdienstloos zijn kan, maar ook dat de onder eede afgelegde

getuigenis alleen de hoogste zekerheid, welke onder menschen denkbaar is, geven kan, en dat hij, die zulk eene getuigenis heeft afgelegd, geacht wordt, èn op zedelijke èn op rechtsgronden, het wettig vermoeden van waarachtigheid voor zich te hebben. Op geen hooger gezag dan op dat van God kan een beroep gedaan, geen heiliger en onwraakbaarder getuige dan God kan ingeroepen worden. Durft iemand de waarachtigheid Gods als getuige zijner afgelegde verklaring inroepen en alles, wat hem het heiligst zijn moet, verpanden, en waagt hij het, onder die vreeswekkende inroeping, toch zich opzettelijk aan onwaarheid schuldig te maken, dan zijn alle mogelijke middelen ten eenemale uitgeput. Hooger zekerheid is onder de menschen niet denkbaar. Vandaar ook dat de Apostel den eed noemt *het einde van alle tegenspraak tot bevestiging*, omdat diegene, voor wien de eed afgelegd wordt, wel gelooven moet, dat de zwerende den vloek Gods niet op zich laden zal door een meineed af te leggen. Vandaar ook, dat aan menschen, die in het dagelijksch verkeer als niet geloofwaardig aangezien worden, geloof geschonken wordt, zoodra zij hun gezegde met een eed bekrachtigen, en dat zij zelven, ofschoon weinig afkeerig van een leugen, meestal stipt aan de waarheid getrouw blijven, wanneer zij onder eede zich tot eene met de waarheid overeenstemmende verklaring verplichten.

Het springt aan een ieder in het oog, dat het bovenstaande evenzeer toepasselijk is op den belovenden eed. Voegt men bij eene belofte nog een eed, dan verkrijgt die belofte daardoor eene hoogere wijding, een heiliger bekrachtiging dan zij uit zich zelve bezit. Er zullen al

zeer weinig menschen gevonden worden, wier getrouwheid in het vervullen hunner belofte voor zoo onwankelbaar gehouden wordt, dat zij evengoed op een enkele toezegging alle vertrouwen inboezemen, als wanneer zij hunne belofte heilig en onschendbaar maken door haar onder de hoede en wakende gerechtigheid van God te plaatsen. Vroeger, toen de godsdienst in hooger eere stond en de naam van God heiliger gehouden werd, mochten er geen vredeverbonden gesloten, geene verdragen geteekend worden, zonder dat elke der partijen bij God zwoer, dat zij de aangenomene verplichtingen heilig onderhouden wilden en zich tot de zwaarste straffen verbonden, als zij van den weg van recht en plicht afweken. Wij moeten het betreuren, dat sedert het afnemen van het geloof die hoogere sanctie allengs meer en meer overbodig geacht wordt. Hebben die openbare overeenkomsten daardoor in kracht en duurzaamheid gewonnen? Opmerkenswaardig is het zeker, dat na dien tijd bijna als algemeene stelregel geldt: zij zijn het papier niet waard, waarop zij geschreven worden. Hetzelfde, wat wij hierboven van staatsrechterlijke contracten tusschen volkeren in het algemeen aanmerkten, vindt ook op verbintenissen tusschen bijzondere personen zijne toepassing, meer nog, wanneer dringende redenen eischen, dat men zich van de getrouwheid dergenen vergewisse, aan wie gewichtige belangen zullen toevertrouwd worden. De Kerk en de staat betreden hier denzelfden weg. De Kerk verplicht hare dienaren, vóórdat zij hun de heilige bediening, hare beneficiën of hare leerstoelen toevertrouwt, tot eene onder eede afgelegde geloofsbelijdenis; ook de staat eischt van al degenen,

aan wie hij bedieningen of ambten wil overdragen, den eed op de grondwet en een onder eede bevestigde belofte, dat zij hunne verplichtingen getrouw en naar geweten betrachten zullen. En beiden hebben hierin recht, omdat voor beiden er zeer veel aan gelegen is, dat hunne dienaren de hoogste waarborgen voor eene getrouwe plichtsvervulling geven. De Kerk beschikt nog over vele andere middelen, om zich van de getrouwheid harer dienaren te vergewissen: godsdienstige opleiding van de kinderjaren af onder zorgvuldig toezicht, inscherping van de heiligheid der toekomstige bediening, jarenlange beproeving in mindere bedieningen. Zij stelt ze alle in het werk, om zich zooveel mogelijk te overtuigen, dat zij aan geene onwaardigen hare macht in handen geeft. Doch voor den staat is de eed de éénige godsdienstige waarborg, welken hij van zijne beambten vorderen kan, en daarom het betrouwbaarste en bijna éénige middel, om zich te vergewissen, dat zij aan hunne beroepsplichten gemoedelijk zullen beantwoorden. Op die wijze is de eed niet alleen een waarborg voor de nauwgezetheid dergenen, aan wie hooge belangen toevertrouwd worden, maar ook een heilig onderpand voor deugdelijk maatschappelijk verkeer en daarom een steunpilaar voor de openbare orde.

Eene vraag, welke dikwerf opgeworpen wordt, vindt in het bovengezegde haar antwoord. Is het afleggen van een eed eene zedelijk goede handeling? Moet de eedsaflegging als goed aangeprezen of als slecht verworpen worden? Volgens eenigen zou de eed niets anders zijn dan eene door menschen uitgevondene instelling, en moet het als iets verschrikkelijks veroordeeld worden, dat iemand den alwetenden God als rechter uitdaagt en Hem als

het ware trotseert; de eed zou volgens hen bijna gelijk staan met een zelfmoord, omdat wie zweert als een ontzinde losstormt niet slechts op zijn stoffelijk leven, maar ook op wat hem het dierbaarst zijn moet, op zijne ziel. Anderen meenen, dat de eed strijdig is met onzen tijdgeest en zelfs in vorige tijden dikwijls met groote nadeelen verbonden was; hij zou slechts eene vervanging van de middeleeuwsche godsoordeelen of ordaliën zijn en uitgedacht, om op weeke en vreesachtige gemoederen indruk te maken. Nog anderen houden den eed voor onzedelijk, omdat hij een lichtzinnig misbruiken van Gods naam is, ook voor onnoodig en doelloos; wie waardig is — aldus redeneeren deze — om den heiligen naam van God in te roepen, verdient ook zonder eed geloofd te worden; wie daarentegen, zonder dat hij zweert, geen vertrouwen vindt, moet ook den ontzaglijken naam van God niet over zijne lippen brengen. Eindelijk zijn er — zooals wij reeds aanduidden — tegenwoordig ook enkelen, die den afgevorderden eed brandmerken als een inbreuk op de persoonlijke vrijheid, als eene geestelijke marteling van zwakken en vreesachtigen, als een onwaardig middel, om de openbaring van geheimen af te persen, als een onzedelijken dwang, om eene belijdenis van Gods bestaan af te vergen, als een misbruik van overmacht ten opzichte van minderen.

Tegenover al deze dwalingen is ons standpunt als Katholieken een geheel ander en tevens het eenig ware. Wij houden den eed in hooge eer als eene zedelijk goede, als eene godsdienstige handeling, welke echter niet in volstrekten zin goed is, maar alleen in zekere omstandigheden en onder bepaalde voorwaarden goed mag

genoemd worden. Iets anders is de eed, iets anders de gelofte; beide zijn godsdienstige handelingen, maar geheel verschillend van aard. De H. Thomas en na hem Suarez maken ons op een groot onderscheid opmerkzaam, dat niet uit het oog mag verloren worden: iets goeds doen met eene gelofte is verdienstvoller dan hetzelfde te verrichten zonder gelofte; niet evenzoo is iets zeggen met een eed verdienstelijker dan hetzelfde te zeggen zonder eed. Bij de gelofte wordt elke handeling eene godsdienstige vereering van God, omdat zij onmiddelijk tot God gericht wordt; bij den eed daarentegen dient de aanroeping van God slechts tot bevestiging van hetgeen een mensch verklaart of belooft. Daarenboven heeft de eed zijn grond daarin, dat de eene mensch lichtzinnig, niet genoegzaam waarheidlievend, soms bedriegelijk in zijne woorden, of de andere daarentegen vol mistrouwen in des naasten woord of belofte is.

In onze maatschappelijke verhoudingen is de eed zeker geen kwaad, maar toch alleen een middel tegen het kwaad, en mag daarom alleen dan afgelegd en slechts dan gevorderd worden, als de omstandigheden dien noodzakelijk maken. De H. Thomas drukt deze gedachte in dezer voege uit: „Wat alleen gebezigd wordt, om „een of andere zwakheid of gebrek te verhelpen, behoort „geenszins tot die zaken, welke op zich-zelf begeerens„waardig zijn, maar slechts tot de noodzakelijke dingen, „evenals het geneesmiddel, om eene krankheid te ver„helpen." Omdat de waarheid van 's menschen woorden aan twijfel blootstaat, daarom is het voegzaam, waar de nood het vereischt, de waarachtigheid Gods, welke onfeilbaar is, in te roepen ter bevestiging van hetgeen

wij zeggen. Het afleggen van een eed stelt daarenboven aan een tweevoudig gevaar bloot: of wel de eed wordt door de zedelijke zwakheid of verdorvenheid van dengene, die zweert, misbruikt en verandert daardoor van iets goeds in kwaad, of wel hij wordt te menigvuldig afgevorderd en verliest zóó zijne kracht en werking. „Even„als een geneesmiddel — zegt de H. Thomas — wel „heilzaam is ter genezing, maar ook, naarmate het ster„ker is, des te verderfelijker werkt, wanneer het niet „behoorlijk aangewend wordt, zoo ook dient de eed tot „een goed doeleinde — tot bevestiging der waarheid — „maar hoe eerbiedwaardiger hij is, des te gevaarlijker „zal hij worden, wanneer hij niet op goede wijze ge„bezigd wordt." Het vereeren van God — leert Suarez — is iets goeds in volstrekten zin, maar niet zoo elke daad van godsvereering; eenige dezer daden zullen dan alleen zedelijk goed genoemd mogen worden, als zij door de omstandigheden of gebiedend gevorderd of minstens aanbevolen worden. De eed kan wel ter vereering van God aangewend worden in de vooronderstelling, dat hij noodzakelijk is, maar het zweren is geenszins een van die handelingen, welke om zich zelve reeds als zedelijk goed moeten geprezen worden. Zoodra de gepaste maat overschreden wordt, is de eed eene misdadige schending van den eerbied, welken wij allen aan den heiligen naam van God verschuldigd zijn. Vandaar zegt ook de H. Thomas: „De eed wordt kwaad voor iemand, omdat hij dien „verkeerd gebruikt, dat is: zonder noodzakelijkheid en „zonder de noodige voorzorg. Hij toch schijnt weinig „eerbied voor God te hebben, die Hem om eene nietige „reden tot getuige aanroept, iets wat hij ten opzichte

„van een eerbiedwaardig man zich niet zou veroorloven. „Daarenboven dreigt het gevaar van een meineed, omdat „de mensch zoo licht in woorden misdoet."

Uit deze beginselen vloeien de volgende gevolgtrekkingen voort. Binnen de grenzen, door noodzakelijkheid of wettige redenen getrokken, is de eed geoorloofd en mag als eene daad van godsvereering aangemerkt worden. Doch ook onder die beperkingen moet het gebruik van den eed tot de minst mogelijke gevallen teruggebracht worden, eerstens, omdat de eed, zal hij onder alle opzichten zedelijk goed zijn, vele voorwaarden vereischt, waarvan allicht de eene of andere bij veelvuldige herhaling over het hoofd gezien wordt; ten tweede, omdat de eerbied voor God niet door het al te menigvuldig gebruik van den eed verminderd mag worden. Het is dan ook in het belang van den staat en van de maatschappelijke orde, het vorderen van een eed zooveel als doenlijk is te beperken. De godsdienst is eene onontbeerlijke hulp voor den staat, maar deze zorge dan ook, dat zijne onderdanen de hooge waardigheid van den godsdienst in eere houden; hij wake vooral, dat de heilige vrees voor den eed levendig blijve, dat ook nimmer aan die godsdienstige daad afbreuk gedaan worde door haar aan onwaardigen op te leggen, door haar roekeloos aan te wenden, om zich een lastig onderzoek te besparen, door haar op ongepaste wijze, alsof het een nietswaardige zaak betrof, van zijne beambten te laten afnemen. De staat gebruike den eed, als nood en wet het vorderen, maar omringe die godsdienstige handeling tevens met de eerbiedsbetuigingen, waarop zij aanspraak heeft.

Eene tweede vraag, welke door eenigen gedaan wordt,

is deze: heeft de staat het recht om van zijne onderdanen een eed te vorderen en wel met bedreiging, dat hij hen, bij weigering, onbevoegd verklaart, om zijne bedieningen of ambten waar te nemen? Wie zich herinnert, dat de praktijk van Kerk en staat het antwoord op die vraag in de geschiedenis heeft ter neêr geschreven, dat de eed ten voordeele van de maatschappij werkt, dat hij het meest afdoende middel is tot ontdekking der waarheid en tevens het krachtigste verband, waaronder de trouw en eerlijkheid der staatsdienaren kunnen gelegd worden, zal geen oogenblik aarzelen in bevestigenden zin te antwoorden. Ja, de staat kan en moet dikwijls een eed afvorderen, ook onder bedreiging van onbevoegdverklaring. Hoe ook zou een beambte, die zelf een eed van getrouwheid niet heeft willen afleggen, bevoegd zijn, om van anderen een eed af te nemen? Met welk recht kan hij aanspraak maken op het vertrouwen zijner medeburgers, die dikwijls hunne dierbaarste belangen aan hem moeten in handen geven, als hij zelf weigert zijne getrouwheid in zijne dienstverrichtingen onder een eed te verbinden? Van zedelijken dwang is hier geen sprake. De staat bezit toch het onbetwistbaar recht het opdragen van zijne ambten aan onafwijsbare eischen te verbinden. Wie weigert zich te onderwerpen aan die voorwaarden, wie den gevorderden ambtseed niet wil afleggen, of wel uit hoogmoed, omdat hij beweert ook zonder eed voor een rechtschapen en eerlijk man gehouden te moeten worden, of uit ongeloof, omdat hij verklaart niet in den zin, waarin de staat het vordert, te kunnen zweren — hij mag in weerwil daarvan een vertrouwenswaardig man zijn, maar voor een ambt maakt hij zich onbevoegd en met den

eed te weigeren, weigert hij ook die betrekking. Zelfs achtte men vroeger de meening niet te gewaagd, dat degenen, welke weigeren een eed af te leggen, uit het gebied van den staat konden geweerd worden, omdat zij voor hunne getrouwheid geene voldoende zekerheid gaven en omdat ook de verdediging van den staat hun niet kon toevertrouwd worden. Daaruit volgt echter niet, dat de staat iemand kan dwingen een bepaalden godsdienst inwendig aan te nemen. Dit ligt buiten het bereik van zijne bevoegdheid. Doch de staat kan, zonder zijn eigen grondslagen te ondergraven en zich zelf te vernietigen, niet Atheïstisch zijn. Hij vooronderstelt bij elk zijner burgers godsdienst, maar behoeft daarom nog niet te onderzoeken: bezit deze of gene dien godsdienst werkelijk of huichelt hij; dit moet aan het geweten van elkeen overgelaten worden. Alleen dan, wanneer iemand, zooals Bradlaugh onlangs in Engeland deed, openlijk en op de onbeschaamdste wijze zich als godloochenaar verklaart en zich niet ontziet, om op grond van die ontkenning den eed te weigeren of een schijneed aan te bieden, dan moet de staat, wil hij zijn eigen grondslagen niet omvergehaald zien, aan zulk een cynischen Atheïst zijn vertrouwen in het bekleeden zijner ambten ontzeggen. In dat geval ontbreekt de vereischte waarborg voor degelijke plichtsvervulling en moet, ook ter geruststelling van de burgers en ter handhaving van de maatschappelijke orde, het opdragen van eene staatsbediening geweigerd worden.

In nauw verband met het voorgaande staat ook deze kwestie: wanneer godsdienstige gezindten, welke rechtsbestaan verkregen hebben, den eed volgens hunne beginselen verwerpen, kunnen zij dan tot het afleggen

van den eed gedwongen worden onder verbeurte van de voordeelen, welke aan den ambtseed verbonden zijn of onder bedreiging met de straffen, welke op het weigeren van den getuigeneed gesteld zijn? Kunnen dezulken van het geoorloofde des eeds niet overtuigd worden, dan is door onze wetgeving, evenals door die van andere staten, aangenomen, dat het noodeloos is hen tot den gebruikelijken eed te dwingen, omdat de nauwgezetheid van geweten, welke door hunne geloofsbelijdenis tot plicht gemaakt wordt, een even grooten waarborg geeft als hun eed. Echter zou men de moeilijkheid kunnen maken: hoe velen, afkeerig om welke redenen ook van het afleggen van een eed, zullen zich achter dat voorwendsel verschuilen, om eene verplichting te ontduiken, welke in verscheidene omstandigheden van allen gelijkelijk moet gevorderd worden? Doch hoe men hierover ook moge denken, in geen geval kunnen hunne *godsdienstige* bezwaren gelijkgesteld worden met de zoogenaamde gemoedsbezwaren van *ongodsdienstigheid* der Atheïsten, zooals ook duidelijk is aangetoond bij de discussiën over de eedskwestie in onze Tweede Kamer. De minister Modderman besprak dit punt ongeveer in dezer voege:

„En nu de gemoedsbezwaren van sommigen tegen „den eed."

„Wanneer dat *godsdienstige* bezwaren zijn, en wanneer „daarbij uit het lidmaatschap van een godsdienstige *ge*- „*zindte* (het woord in de tot dusver gebruikelijke opvat- „ting) blijkt, dat dit bezwaar niet is een *pretext*, waarmede „men zich aan de vervulling van een staatsplicht onttrekt, „dan is het ontslaan van den eed formeel een uitzonde-

„ring, maar in het wezen der zaak even rationeel als de „eed zelf."

„Als een Doopsgezinde aflegt een eenvoudige verkla- „ring, wil dat zeggen, dat hij voor zich den hoogsten „waarborg uitsluit? Neen; want juist de wijze, waarop „hij de belofte aflegt, bewijst, dat hij handelt onder den „indruk van eerbied voor God."

„Maar wanneer het gemoedsbezwaar wordt geopperd „door iemand die, hetzij op godsdienstige, hetzij op „negatieve gronden, tegen den eed in verzet komt, zonder „te behooren tot een bepaalde gezindte, dan moet men, „wil men zoo iemand van den eed vrijstellen, den eed „geheel afschaffen. Maar gij kunt hem niet behouden aan „den eenen kant en voor den ander afschaffen; dat is in „strijd met de *ratio*, den grond, waarop de eed steunt."

„De rechtsgrond van den eed is deze: dat de staat „van den burger eischt den hoogsten waarborg, dien hij „geven kan. Zegt men nu, dat iemand, die hoezeer niet „behoorende tot eene gezindte, welke den eed wraakt, „toch den eed afkeurt en eenvoudig eene verklaring of „belofte aflegt, ook den hoogsten waarborg geeft, dan „zegt de minister: waar is het bewijs daarvan?"

„Waarop komt eigenlijk het tusschenstelsel neer? Dat „men den eed afschaft, behalve voor hen, die nog eer- „lijk genoeg zijn, om te verklaren, dat zij gelooven in „God; hierop, dat men tot den ongeloovige zegt: u „geloof ik op uw woord; maar tot den geloovige: u ge- „loof ik alleen op uw woord, tot gij mij zult hebben ver- „klaard, dat gij in God gelooft.

In denzelfden geest sprak de heer Wintgens:

„Wanneer er thans in onze grondwet wordt gezegd:

„*volgens hun godsdienstige gezindheid*, dan heeft dat „alleen deze beteekenis, dat de Menisten of Mennonieten „van den eed vrij zijn. Als een kerkgenootschap den „eed verwerpt, mag hem, die er toe behoort, de eed „niet worden opgelegd. En dus is de bestaande toestand „deze: dat allen, behalve de Mennonieten, aan den eed „gehouden zijn."

„Nu zijn er enkele personen, die verklaren: wij zijn „ongodisten, Atheïsten, wij gelooven niet aan een God."

„Dit zijn echter slechts enkelen. En zou nu voor die „enkele ongelukkigen een gansche wetgeving moeten „worden omgekeerd? Zouden al onze gebruiken, waaraan „het volk gehecht is, moeten worden veranderd ter wille „van die in mijn oog beklagenswaardige persoonlijkheden? „Zal men daardoor de deur openen voor allerlei mis- „bruiken en kwaad? Zal men de mogelijkheid openen, „om beschuldigden te bezwaren, belastingen te ontdui- „ken, de grondwet te verzaken? Men wijst op de over- „tuiging der Atheïsten; maar spreker zegt: in Gods naam, „het zij zoo; het denkbeeld dier ongelukkigen moet dan „maar worden opgeofferd aan het *salus publica* — de „*suprema lex*."

Evenwel, al kunnen wij deze verklaringen, wat de hoofdzaak betreft, onderschrijven en de exceptie aannemen, daarmede is de kwestie nog niet geheel opgelost. De heer van Houten, optredende als pleitbezorger voor den heer Hartogh Heys — welke door een besluit èn van den burgemeester èn van de hooge regeering uit den Assener gemeenteraad was geweerd, omdat hij weigerde den ambtseed af te leggen en volstaan wilde met eene belofte — stelde aan den toenmaligen minister van bin-

nenlandsche zaken onder andere ook deze vragen voor: „Aan welke kenmerken zijn de door de regeering be„doelde gezindten te onderscheiden? Eischt de regee„ring eenparigheid van gevoelen bij alle leden van zoo„danige gezindten ten aanzien van het geoorloofde van „den eed? Op welken grond maakt de regeering de „vergunning voor een deel der leden van eenige gezindte, „om een belofte af te leggen, afhankelijk van het ge„voelen van een ander deel?"

Het antwoord van den minister luidde in de hoofdzaak: „Die kenmerken zijn tweeërlei: òf in een uitdrukkelijk „vastgestelde geloofsleer betreffende den eed, òf in een „door een reeks van daden ondubbelzinnig gebleken ge„loofsleer betreffende den eed. Van stemopneming is geen „sprake. De beide andere vragen kunnen verder onbe„antwoord blijven."

Ook heeft de wetgeving, welke deze uitzondering toelaat, noch bij ons noch in andere landen, tot zulke spitsvondige moeilijkheden aanleiding gegeven. Bij al het gescherm daarentegen met de individueele vrijheid der Atheïsten, niet alleen om zoo goddeloos te zijn als hun goeddunkt — wat hun eigen zaak is — maar ook om die goddeloosheid door den staat erkend en gesanctioneerd te zien, zouden wij in herinnering wenschen te brengen, hoe een der grootste staatslieden van den nieuweren tijd, Washington, voor de Unie, door hem gesticht, als grondregel het beginsel van godsdienstvrijheid vaststelde, maar met deze beperking, dat elk burger van Noord-Amerika zich aan drie fundamenteele waarheden moest houden: aan het bestaan van een persoonlijken God, aan de onsterfelijkheid der ziel en aan het oordeel na den dood, want

menschen, welke die waarheden loochenden, achtte hij niet geschikt, om in een vrijen staat te leven.

Nergens echter is de eedskwestie in den laatsten tijd grondiger en volledіger besproken dan in Engeland. Op de aldaar gevoerde discussiën wenschen wij vooral de aandacht onzer lezers te vestigen, ook omdat in dien merkwaardigen strijd deelgenomen is door een man, die bij allen, maar inzonderheid bij ons, Katholieken, groot gezag heeft en in het hoogste aanzien staat.

IV.

De onstuimige en ruwe tooneelen in het Lagerhuis van Engeland liggen een ieder nog versch in het geheugen, tooneelen, welke afschuw bij alle welgezinden moesten opwekken. Om de herhaling daarvan te voorkomen, moest bij wettelijke regeling uitgemaakt worden, of een erkend godloochenaar in het parlement met den gebruikelijken ambtseed kon toegelaten worden, nadat hij eerst om zoogenaamde gewetensbezwaren den eed geweigerd had en toen, om zijn zetel te kunnen innemen, den eed met inroeping van Gods heiligen naam wilde afleggen, ofschoon hij openlijk op zijne onbeschaamde godloochening gepocht en den eed bespot had. Voor de eer en den goeden naam van Gladstone moeten wij betreuren, dat hij, vrijwillig of door den drang der omstandigheden, de advocaat van kwade zaken werd. Men heeft beweerd, dat zijne redevoering te dier zake voorgedragen, een der schitterendste is, welke hij ooit gehouden heeft. Wij kunnen die oordeelvelling alleen aannemen, als sophismen, verkeerde voorstellingen, groote omhaal

van woorden, gemaakte pathos voor welsprekendheid moeten aangezien worden. Doch als klare uiteenzetting van degelijke gronden, heldere bewijsvoering, kracht en duidelijkheid van taal, bezielde overtuiging, onvoorwaardelijke vereischten van eloquentie zijn — dan moet de eerepalm toegekend worden aan de op dit punt onwrikbare tegenpartij. Vooral omdat de eed een krachtigen, heilzamen invloed uitoefent op het ordelijk maatschappelijk leven, omdat hij eene godsdienstige handeling is, waarbij het oog gericht wordt op den almachtigen, alwetenden God in het besef der volkomen afhankelijkheid van Hem, en aldus eene daad is op het gebied van het geweten — vooral daarom wil de richting, welke alles tracht los te maken, een geruchtmakend protest aanteekenen tegen de heiligheid en het nut van den eed. Ons schijnt het toe, dat de heer Gladstone zelf bejammeren zal, dat hij zich als woordvoerder van die partij heeft laten misbruiken. Zijne nederlaag was dan ook verpletterend.

Toch is zijne redevoering over dit onderwerp zeer leerrijk, omdat niemand de bewijsgronden — zoo zij bestonden — beter kon bevatten en overtuigender kon voordragen, zoodat alzoo het nietswaardige van de redeneeringen zijner partij in het helderste daglicht treedt. Wanneer een man als Gladstone zijn zaak niet glansrijker weet te verdedigen, dan mogen wij haar met recht als verloren beschouwen. Gaarne zouden wij den hoofdzakelijken inhoud van die geroemde redevoering laten volgen, ook om te doen zien, op welke nietswaardige gronden de vrijdenkers of ongeloovigen hun protest tegen den godsdienstigen eed doen rusten. Doch de omvang, welken wij aan dat verslag zouden moeten geven, schrikt ons

daarvan af. Daarenboven is het uiterst moeilijk, om in weinige trekken eene redevoering terug te geven van zestien compres gedrukte bladzijden, waarin men niets vindt dan vernuftige wederleggingen van een of ander onvoorzichtig woord der tegenstanders en een oogverblindend schermen met godsdienst, Christendom, Deïsme, vrijheid van godsdienstige meeningen, verdraagzaamheid enz. Grootendeels zou het ook een ondankbare arbeid zijn, omdat wij bijna dezelfde schijnbewijzen hoorden voordragen door enkele leden onzer Tweede Kamer bij gelegenheid van de interpellatie Heydenrijck. Daarenboven kunnen wij het standpunt, waarop de liberalen, niet alleen van ons land of van Engeland, maar ook van andere rijken, stelling nemen, het best leeren kennen uit een ander zeer gewichtig document, dat al onze aandacht verdient.

Reeds was Bradlaugh, afgevaardigde voor Northampton, om zijn ergerlijk optreden uit het Huis der Gemeenten verwijderd en onbevoegd verklaard aldaar zitting te nemen. Voor de tweede maal werd hij gekozen en ook de ontzaglijke geldboeten, welke over hem uitgesproken waren, werden door zijne vrienden onder protest betaald Zoo ontliep hij het gevaar van bankroet verklaard en daardoor onbevoegd te worden, om in het vervolg ooit als volksvertegenwoordiger te kunnen optreden. Zijne zaak kwam dus opnieuw op de rol en het geheele land verkeerde in gespannen verwachting, wat het Huis der Gemeenten in deze zoo doornige kwestie beslissen zou. Van de zijde der conservatieven zoowel als van die der liberalen werden alle krachten in het werk gesteld, om aan hunne beginselen de overwinning te verzekeren. In dien strijd der

meeningen verhief zich eene indrukwekkende en hoogst eerbiedwaardige stem, welke, allerwege gehoord en door velen met onverdeelden bijval begroet, een machtigen steun verleende aan de partij, die streed voor recht en waarheid.

Zijne Eminentie de kardinaal Manning wierp zich met al de scherpzinnigheid van zijnen geest en met de onverwinbare kracht zijner logica in het strijdperk, om aan zijne medestanders geduchte wapenen in handen te geven en aan zijne tegenstanders alle hoop op de overwinning te ontnemen. Onder het opschrift: *The protest of an Englishman* zond hij een artikel aan *The Nineteenth Century* — de bekende Londensche Review — van Maart 1882, waarin hij de argumenten zijner tegenpartij aan een ernstig onderzoek onderwierp en daarna zijne eigene beslissing voordroeg. Dien leidsman volgen we op den voet, te liever omdat de sophismen, door hem aangehaald, die van alle radikalen en de beginselen, door hem voorgestaan, die van alle Katholieken zijn. Wij hebben dan ook slechts de eigennamen Bradlaugh en Engeland tegen anderen te verwisselen, om ons een dergelijken strijd in andere landen voor den geest te stellen.

Met eene bewonderenswaardige beknoptheid en klaarheid vat hij alles samen, wat ten voordeele van Bradlaugh en ter verdediging van zijn recht op een zetel in *the House of Commons* door zijne partijgenooten in het midden gebracht werd, ook nadat hij den eed geweigerd of liever bespot had. Tot zes punten brengt kardinaal Manning die gronden terug. „Men beweert", zegt hij:

1. „het zou een *inquisitorische maatregel* zijn, wanneer „men onderzoeken wilde, wat iemand, die als volksverte-

„genwoordiger gekozen is, gelooft omtrent het bestaan „van God of omtrent de heiligheid en de verplichting van „den eed;

2. „het zou een bewijs van *bekrompenheid* zijn, als „men van een man een acte van geloof aan God eischte, „als voorwaarde, om zijn zetel in het Huis der Gemeen- „ten in te nemen;

3. „de *keuze door de meerderheid der kiezers* gedaan „moet als de *eenige* voorwaarde beschouwd worden, om „in het parlement zitting te nemen;

4. „toen Mr. Bradlaugh den wensch te kennen gaf, om „den eed af te leggen, was het huis *verplicht* die eeds- „aflegging *toe te laten*;

5. „met recht beweert Mr. Gladstone, dat Bradlaugh „beroofd is van een *wettig recht*, waardoor hem een zetel „in het parlement verzekerd was;

6. „Sir Stafford Northcote — de leider der oppositie — „en zijne vrienden hebben door hunne dweepzuchtige en „inquisitorische onverdraagzaamheid het Huis in een on- „waardigen strijd gewikkeld, waaruit het zich alleen red- „den kon, of door aan Bradlaugh toe te staan den eed „af te leggen, of door de wetgeving in dien zin te veran- „deren, dat allen toegelaten worden, welke noch aan het „bestaan van God noch aan de heiligheid van den eed „gelooven."

Al die beweringen in haar geheel en elke in het bijzonder worden door den kardinaal als valsch en als schadelijk voor het algemeen welzijn verworpen; doch daarmede vergenoegt hij zich niet. Met al de scherpzinnigheid van zijn vernuft onderwerpt hij elk der zes punten aan een critisch onderzoek.

1. „Wat het *persoonlijk* geloof of *persoonlijk* ongeloof „van Mr. Bradlaugh aanbelangt, daaromtrent behoeft geen „onderzoek ingesteld te worden. Sinds jaren pronkt hij „in het geheele land met zijn ongeloof. Zelfs is hij reeds „voor een rechtbank afgewezen, toen hij zich aanbood „een eed te zweren. Hij heeft het Huis *gedwongen van „zijn ongeloof kennis te nemen*, dewijl hij eene uitdruk- „kelijke en uitvoerige verklaring voor hetzelve aflegde. „Tusschen deze formeele tentoonstelling van ongeloof en „tusschen het geheime scepticisme en zelfs het geheime „ongeloof, dat anderen in de stilte des harten verborgen „houden, kan geene vergelijking gemaakt worden. Voor „de meerderheid is het laatstgenoemde ongeloof niet een „ongeloof in de eigenlijke beteekenis van het woord, „veel meer een soort van twijfel, eene schuchtere ont- „kenning, welke noch geloof noch ongeloof is.

„Wie zich in den laatst aangeduiden toestand bevinden, „leggen den eed af. Niemand ondervraagt hen, niemand „heeft het recht om hen te ondervragen over hunne „inwendige gedachten. Zij dringen die aan niemand op, „en aan niemand kan de bevoegdheid toegekend worden, „om de geheimen van hun hart te doorgronden; zelfs „de wet heeft daartoe de macht niet: *de internis non „judicat lex*. Welk verband is er dan tusschen dergelijke „toestanden en het geval van Bradlaugh, die zijn onge- „loof op formeele wijze predikt, die reeds sedert jaren „het zedelijk gevoel des lands geërgerd en gekwetst „heeft, ook vóórdat hij er toe kwam, om voor het Huis „der Gemeenten openlijk met zijn ongeloof te pralen.

2. „Welke *bekrompenheid* of *schijnvroomheid* is er in „gelegen, als men weigert een man toe te laten, die in

„het openbaar het bestaan van God en de heiligheid van „den eed loochent, die het woord Gods, hetwelk met de „formeele voorschriften der Engelsche wet in overeen- „stemming is, bespot en een eed wil afleggen, welken „hij niet slechts als eene *formaliteit* beschouwt maar ook „als eene *klucht* durft bespotten? Wie bij het volvoeren „van zulk eene handeling tegenwoordig wilde zijn — en „zoodanig was het geval, waarin het Huis der Gemeenten „zich bevond — hij zou op rechtstreeksche wijze zich „schuldig maken aan materiëele of zedelijke medewerking „tot eene daad, welke niet slechts een meineed, maar ook „eene godslastering zou wezen. Is dat bekrompen schijn- „vroomheid, wanneer het Huis weigert dergelijke daden „toe te laten, meer nog, als het weigert de medeplich- „tigheid op zich te laden aan eene beschimping van de „waarheid en van het geweten. Wanneer dit bekrompen „schijnvroomheid moet genoemd worden, dan moet sedert „kort elk gezond menschenverstand op zedelijk gebied in „een toestand van chaotische verwarring geraakt zijn.

3. „Zij die beweren, dat Mr. Bradlaugh op het wettig „recht aanspraak kan maken, om zijn zetel in te nemen, „houden het voor eene uitgemaakte zaak, dat de keuze „door een bepaald kiesdistrict de *eenige* gevorderde voor- „waarde is, om in het Huis der Gemeenten zitting te „nemen. Deze meening is in lijnrechte tegenspraak met „de wet van Engeland. Die wet vordert van den gekozene „bovendien een *eed* of eene *belofte*. Zulk een *belofte* mag „Mr. Bradlaugh niet afleggen, omdat de Kwakers en „Moravische Broeders alleen tot zulk eene belofte volgens „de wet toegelaten worden. Ook den *eed* kan hij niet „afleggen, omdat hij ten gevolge van zijne voorafgaande

„verklaringen, voor zulk eene daad zich *onbekwaam* ge-
„maakt heeft. Hij kan alzoo de wettelijke voorwaarden
„niet vervullen, welke *twee* in getal zijn en niet één,
„namelijk èn het gekozen zijn èn het afleggen van den
„eed of van de belofte.

4. „Doch — zegt men — omdat Bradlaugh den eed
„*wilde* afleggen en poogde af te leggen, was het Huis
„*verplicht* dien aan te nemen. Laten wij elkander goed
„verstaan. Het Huis is in den regel verplicht den eed
„aan te nemen. Doch de verklaring, door Bradlaugh zoo-
„wel in het Huis als daarbuiten afgelegd, was eene om-
„verwerping, eene ontkenning van den eed. Zijne daad was
„geen eedsaflegging. Het Huis kan een eed noch opleggen
„noch afnemen onder voorwaarden, welke de beteekenis
„van den parlementairen eed ten eenenmale vernietigen;
„dezelfde wet, welke aan het Huis voorschrijft den eed
„aan te nemen, verplicht het eveneens niets aan te nemen
„als wat inderdaad een eed is. De parodie des eeds door
„Bradlaugh is geen eed en kon geen gevolg hebben. Een
„eed toch is eene verplichting, door de eene partij aan
„de andere opgelegd. Het Huis vordert den eed, en elk
„lid aanvaardt den eed en legt hem daarna af. De partij,
„welke den eed gevorderd heeft, neemt den aldus afge-
„legden eed aan. Doch wie — vragen wij — heeft aan
„Bradlaugh den eed aangeboden of opgelegd? Het Huis
„heeft sinds lang geweigerd van hem den eed te vor-
„deren of den door hem aangeboden eed aan te nemen.
„Wat Bradlaugh gedaan heeft is niets anders geweest
„dan eene *beschimping* van den eed onder *zedelijk* opzicht,
„dan eene *ijdele vertooning* onder rechtskundig opzicht.

5. „Is dit alles bewezen, hoe kan men dan beweren,

„dat Bradlaugh *van een wettig recht beroofd* is? Eerst „dan ware hij in het bezit van een dergelijk recht, zoo „hij de door de wet voorgeschrevene voorwaarden ver„vuld had. Door ze echter niet na te leven, heeft hij „zelf zich onbekwaam gemaakt. Bij alle discussiën, hier„omtrent gevoerd, werd beweerd, dat het verkozen zijn „de *eenige* voorwaarde is, om in het parlement zitting „te nemen. Doch dit is de wet des lands niet.

6. De onmiddelijk en onvermijdelijk uit het bovenge„zegde voortvloeiende gevolgtrekking is deze: Sir Staf„ford Northcote en allen, die met hem medegingen, „hebben twee zaken verdedigd, welke voor elken Engelsch„man heilig zijn: vooreerst *de wet van het land* en ver„volgens *de grondslag van elke wet* en van de men„schelijke maatschappij, namelijk *de godsdienst* en de „hoogste wet der natuur, *het bestaan van God en van „Gods zedelijke eigenschappen*, welke in het geweten „van alle menschen ingeschreven staan.

„Zij verdedigden de wet des lands, want krachtens „'s lands wetten kan een afgevaardigde in het Huis der „Gemeenten alleen dan zitting nemen, als hij den ge„vorderden eed of de vereischte belofte afgelegd heeft. „Bradlaugh kan noch het eene noch het andere doen. „Volgens de wet des lands kan hij de belofte niet afleg„gen; volgens de zedewet en volgens 's lands wet den „eed evenmin.

„Door de thans geldende Engelsche wet wordt de „verbreiding van het Atheïsme als eene misdaad gebrand„merkt en alzoo de waarheid van het bestaan van God „gehandhaafd. Onze wetgeving heeft zich nog niet van „dien breeden en vasten grondslag der burgerlijke orde

„en des maatschappelijken levens losgemaakt. De een-
„voudige belofte veroorlooft zij slechts aan diegenen,
„wier geloof in God zóó diep geworteld is, dat zij Hem
„meenen te beleedigen, wanneer zij God in den vorm
„van een eed tot getuige aanroepen. Daarom liet zij ook
„de Joden toe, wier geheele bestaan op het geloof in
„God berust. Nooit onderzocht zij op inquisitorische wijze
„naar het *forum internum* der menschen, welke, voor
„hun geweten verantwoordelijk, de voorwaarden, door
„de wet gevorderd, vervulden. Maar nooit heeft zij den
„eed prijsgegeven en, zonder hare oude overleveringen
„te verloochenen, zonder hare grondslagen te veranderen,
„zonder de rots, waarop zij rust, omver te halen, om op
„zand, dat verwaait, te gaan bouwen, kan zij dien ook
„niet prijsgeven. En toch wil men thans zulk eene om-
„verwerping beproeven."

Slechts weinigen zouden in staat zijn de materiëele zijde van dit ingewikkelde vraagstuk met zooveel rechtskundige scherpzinnigheid te verduidelijken. Evenwel vergenoegt de kardinaal zich daarmede niet. Ook aan de eeuwige beginselen van het recht en van de waarheid toetst hij deze kwestie, en plaatst tevens de monsterachtige en grenzelooze aanmatiging diergenen in het licht, welke om wille van ziekelijk ontaarde, uit den vreemde in Engeland ingevoerde begrippen de bestaande grondwet des lands zouden omvergeworpen willen zien. Of moet het niet als eene niet te noemen begripsverwarring aangemerkt worden, als men in naam van gewetensvrijheid de verloochening eischt van den diepsten grondslag elker wetgeving in het algemeen en van eene eeuwenoude geschiedenis, en daarvoor in de plaats een afgrond graaft van ongeloof en van onzedelijkheid?

„Men noodigt ons tegenwoordig op formeele en uit-
„drukkelijke wijze uit, om in het belang *van het teedere*
„*geweten* dergenen, die aan God niet gelooven, tot zulk
„eene omwenteling mede te werken. *Zij* kennen geene
„waarde toe aan den eed; derhalve moeten *wij* den
„eed afschaffen. Wij antwoorden daarop: wij zijn in het
„minst niet van plan ons geheele zedelijke leven te on-
„dermijnen, om een goedkeurenden glimlach te verdienen
„van zekere lieden, die aan het bestaan van God niet
„gelooven. Zij zelven mogen dat plan uitwerken. Zij
„spannen zich in, om zich tot de hoogte van het alge-
„meen belang te verheffen, maar daarom wordt het
„algemeen welzijn hun nog niet voor de voeten gewor-
„pen. Wie dat doen wilde, zou het recht prijsgeven
„van eene veroordeeling over het Atheïsme uit te spre-
„ken; hij zoude het wettelijk erkennen. Men noodigt
„ons uit zoo iets te doen in naam van *godsdienstvrijheid*
„en beschuldigt ons, dat wij het weigeren uit bijgeloovig-
„heid. Doch dan zou de godsdienstvrijheid moeten be-
„staan in de vrijheid om geen godsdienst te hebben;
„de loochening van Gods bestaan zou dan een gods-
„dienstig geloof zijn, en zij zou onder de godsdiensten
„der wereld moeten gerekend worden! De Fransche
„wijsgeer Comte heeft geleerd, dat de maatschappij zon-
„der godsdienst onbestaanbaar is, dat er geen gods-
„dienst zonder eeredienst en geen eeredienst zonder een
„voorwerp van vereering gedacht kan worden. Maar be-
„staat er geen God, dan moet men iets scheppen, dat
„in Zijne plaats treedt. Comte schiep de abstracte idee
„der menschheid en eischt, dat men voor haar de knieën
„buigen zal. Doch Engeland is, in het algemeen geno-

„men, geenszins de meening toegedaan, dat het passelijk „is, om voor dergelijke afdolingen des geestes de deur „te openen. Onze wetten berusten op het geloof aan een „hoogsten Wetgever, op wiens eeuwige gerechtigheid elke „wet opgebouwd is, wiens wil ook de beperking is en tevens „de bekrachtiging geeft aan elke wet. Zoolang de wetten „in overeenstemming met die allerhoogste wetgeving blij- „ven, zijn zij rechtvaardig; wijken zij daarvan ook slechts „een weinig af, dan worden zij ongeldig en houden op „verplichtend te zijn. Bracton zegt: „De koning zelf moet „„niet aan de menschen, wel aan God en aan de wet „„onderworpen zijn, want de wet maakt den koning; „„de koning echter vermag niets daartegen te verordenen, „„omdat hij de dienaar en plaatsvervanger is van God „„onder de verplichting, om datgene te eerbiedigen, wat „„recht is."

„Dit is de wet van ons land. Men verlangt van ons „de verklaring, dat de wet noch God noch Zijn eeuwige „wet erkent, dat de menschelijke wetten op den wil der „menschen alleen zich gronden, dat de menschelijke „maatschappij op zich zelve alleen, d. i. op de menschen „zonder God steunen kan, met andere woorden: *dat zij „op een afgrond rust.* De parlementaire eed is in den „waren en — als men zoo spreken mag — in den ouden „zin een godsdienstige eed. Hij leeft in de overlevering „van onze rechtspleging, hij is de getuigenis van onze „afhankelijkheid tegenover de allerhoogste rechtspleging „van God.

„Ik beweer, dat dit de altoos nog geldende wet des „lands is. Onze gansche geschiedenis sinds de dagen der „Saksers, der Noormannen, der Engelschen, der Katho-

„lieken en der Niet-Katholieken zou die bewering vol-
„dingend kunnen bewijzen. Doch één bewijs slechts wil
„ik aanvoeren. Men wil, dat wij onze wetten veranderen.
„Gij geeft dus toe, dat zij getuigenis van Gods bestaan
„afleggen, en gij verlangt, dat wij die getuigenis schrap-
„pen. Neen: tegenover dien eisch stellen wij eene vol-
„strekte weigering: *Nolumus leges Angliae mutari.* Wilt
„*gij* die wetten veranderen, dan moet gij eerst *ons* op
„zij zetten. Dit zult gij niet doen, omdat gij de Atheïstische
„staatkunde niet in hare laatste gevolgtrekkingen aan-
„neemt. Door sterker aantal, door oproer, door het
„aanhitsen der menigte, welke een heerschzuchtig libe-
„ralisme bedrogen heeft, kunt gij ons overweldigen. Zij
„derhalve, die zich aan hunne partij ontworsteld hebben,
„om op te treden tegen de ontchristelijking niet alleen
„van den eed, maar ook van onze gansche wetgeving,
„hebben *de verdediging van 's lands wetten* op zich
„genomen."

Wij hoorden het, in de krachtigste bewoordingen kiest de kardinaal partij tegen de liberalen. In naam der godsdienstige en constitutioneele vrijheid eischt hij het afwijzen van Bradlaugh, ook omdat het godsdienstig gevoel des lands nimmer de verderfelijke heerschappij van het Atheïsme verdragen zou, maar van den beginne af met verontwaardiging tegen het indringen dier onheilbrengende dwaling verzet aanteekende. De verontwaardiging van het volk trof dan ook in hare krachtigste uiting hen, die met schendende handen het aloude geloof durfden aanvallen. Ter beslissing van den fellen strijd, waarin het ongeloof zijne eerste en beste krachten in het werk stelde, geholpen — men begrijpt ter nauwernood, hoe dit moge-

lijk is — zoowel door radikalen, die alle geloof hebben uitgeschud, als door liberalen, die het eene grove beleediging zouden achten, wilde men hen onder de ongeloovigen rangschikken, heeft het machtig woord van zijne Eminentie een geweldigen en tevens weldadigen invloed uitgeoefend.

Onwrikbaar vast in zijne beginselen betreedt hij den koninklijken weg van recht en waarheid. Bewonderenswaardige wijsheid stelde hem in staat de opgeworpen kwestie te behandelen in verband met de innigste betrekkingen van het maatschappelijk leven; buitengewone scherpzinnigheid van geest ontdekte hem de geheime doolwegen, waarlangs het kwaad zich onder alle standen der maatschappij trachtte te verspreiden, ook de rampen, welke het, indien het kon voortwoekeren, noodzakelijk moest voortbrengen; ware Christelijke liefde voor zijne Engelsche landgenooten deed hem naar zijn geliefkoosd wapen grijpen, om de listen van den naderenden vijand af te weren en zijn volk tegen het dreigend gevaar te verdedigen. Zijne welsprekende taal en zijn krachtig verweerschrift waren dan ook een geducht wapen, dat hij aan zijne medestanders in de handen drukte; daarenboven gaf hij daarmede een sterk sprekend voorbeeld aan alle Katholieken, om nimmer, onder welke omstandigheden ook, eenigen aanval van ongeloovige zijde op de grondslagen der maatschappelijke orde te dulden, om dien moedig en met alle ons ten dienste staande middelen af te weren, om onzen hoogsten roem daarin te stellen, dat wij optreden als verdedigers en hoeders van het maatschappelijk en godsdienstig belang des volks. „Er kan – aldus roept hij ten slotte uit — geene maat-„schappelijke orde bestaan zonder de zedewet en er bestaat

„geene zedewet zonder de erkenning van de persoonlijke „betrekkingen tusschen God en den mensch eenerzijds „en tusschen de menschen onderling anderzijds. Elke „wet, iedere verplichting heeft haar uitgangspunt in die „betrekkingen. Men werpt ons tegen, dat die wijze van „beschouwing eene schennis van de constitutioneele en „godsdienstige vrijheid is. Wij antwoorden: de constitu- „tioneele vrijheid is niet eene wetgeving zonder zedeleer, „en de godsdienstige vrijheid is niet de gelijkstelling van „godsdienst met godloochening. Wanneer de staatswet „Atheïstisch is, dan moge de godsdienst geduld zijn, in- „derdaad zal dan de godloochening oppermachtig wezen. „De wet zou dan God niet erkennen en de staat, op die „wet steunende, zou het geloof aan God niet langer tot „grondslag hebben. Ik houd mij overtuigd, dat ons volk „geenszins tot zulk een afval geneigd is, dat het land „met ontzetting het weglaten van den naam van God uit „zijne wetgeving en uit zijn leven zou afwijzen."

H. J. H. RUSCHEBLATT.

VERSCHEIDENHEDEN.

LEVEN VAN DEN HEILIGEN DOMINICUS

DOOR

P. FR. DOM. WIJNTJES, ORD. PRAED. [1])

De Encycliek van Z. H. Leo XIII over den Rozenkrans heeft weder de bijzondere aandacht der wereld gevestigd op den H. Dominicus, den man, die volgens vrome overlevering uit Maria's handen het gebed mocht ontvangen, waarmede de Christenen reeds zoovele eeuwen de allerzaligste Moedermaagd begroeten en vereeren. Door dit schrijven ontving bovenstaand werk, toch reeds ten volle de aandacht waardig, een geheel bijzondere actualiteit.

De schrijver levert, gelijk hij in de voorrede zegt, „geen her„haling van verdedigingsschriften, die meer dan overvloedig, „zelfs door de vijanden der Kerk onderschreven worden". Zijn doel is niet historische critiek, maar hare resultaten te geven. *Het leven van den H. Dominicus* spreekt tot het hart, en al kan men er veel uit leeren, geestelijke stichting is blijkbaar het hoofddoel. Ordelijk en geleidelijk gaat de schrijver dit rijke leven na, maar altijd zóó, dat zijn verhaal de godsvrucht voldoet en den lezer tevens op behaaglijke wijze bezig houdt en onderricht. De veelvuldige wonderen, waarmede de Heilige zijn hooge roeping bewees, worden er met aanwijzing der bronnen vermeld. De bezielde toon, waarin het boek geschreven is, de natuurlijke eenvoud, waarmede het ongedwongen gevoel er zich uitdrukt, de jeugdige gloed, die zich dikwerf paart aan mannelijke kracht, alles herinnert ons, dat een zoon het leven van

---

[1]) Boekdeel van ruim 400 bladz. Prijs *f* 2,00; in fraaien linnen band *f* 2,75.

zijn geestelijken vader beschrijft, en welsprekend is, omdat hij uit de volheid zijns harten spreekt.

Heerlijk wordt ons het beeld van Dominicus geteekend, en wij beschouwen het met telkens grooter bewondering, met immer dieperen eerbied, naarmate de lijnen scherper en duidelijker uitkomen. Wij zien een heilige, wiens zegenrijke toekomst de teekenen des Hemels reeds bij zijn geboorte aankondigen; een geleerde, die, na schitterend volbrachte studiën, aan het Pauselijk hof optreedt als de eerste *Magister Sacri Palatii*, in welke hoedanigheid hij door heldere en boeiende voordrachten zijn aanzienlijk gehoor in bewondering brengt; een prediker, die al de spitsvondigheden der ketterij weet te beschamen, en een volkomen heerschappij over zijn hoorderen uitoefent; een kloosterling, die door den liefdegloed zijner godsvrucht het wegstervend vuur in de harten van velen hooger deed opvlammen, en zelfs voor de volgende eeuwen nog een leermeester bleef in het bidden; een geestelijken vader, die als stichter van verschillende orden een talrijk en roemruchtig nageslacht aan de Kerk heeft geschonken; een heldhaftig krijger, die een leger om zich heen verzamelt van vele medestrijders, wier krijgsleus de liefde is voor de zielen hunner vijanden; een Apostel, die de afgedwaalde en verdoolde schapen van Christus' kudde verzamelt en terugvoert met vaderlijke liefde en gepaste strengheid tevens.

In één woord: wij leeren uit het boek van den Eerw. Heer Wijntjes den H. Dominicus kennen als den man, die om zijn groote diensten aan de Kerk bewezen, door hare vijanden noodzakelijk moest belasterd worden, maar die door de grootheid van zijn persoon al die lasteringen beschaamt. Men moge eeuwen lang zijn naam in verband hebben gebracht met allerlei moedwillig verzonnen wreedheden der Inquisitie, diezelfde naam is even zoovele eeuwen in zegening gebleven. Nog altijd gebruikt b. v. de Napolitaansche bedelaar dien naam, als hij een beroep wil doen op uwe weldadigheid: hij vraagt een aalmoes met de woorden: „*Per San Domenico*".

Wij hebben getracht eenigermate den indruk weêr te geven, dien het werk van den Eerw. Heer Wijntjes maakt. Enkele aan-

merkingen, te onbeduidend om hier te vermelden, gaan wij voorbij. Dankbaar voor hetgeen de schrijver ons te genieten gaf, wenschen wij zijn boek de ruimst mogelijke verspreiding toe.

A. J. Holiërhoek.

MEDEIA. TREURSPEL VAN EURIPIDES.

In de oorspronkelijke versmaat uit het Grieksch vertaald door A. Flament. Amsterdam. — J. F. Sikken. — 1883.

In deze overzetting heeft de Heer Flament ons een onder alle opzichten voortreffelijk werk geschonken, en zijne vertaling verdient een eereplaats naast de beste buitenlandsche.

Reeds had de geachte vertaler zijne krachten beproefd aan eene overzetting van Sophocles' Philoctetes, en deze had het voorrecht bij ons kunstminnend publiek te worden ingeleid door de *Dietsche Warande*, welke aan deze welgeslaagde en veelbelovende eerste proeve een eervolle plaats inruimde.

Bij onderlinge vergelijking echter is in dezen tweeden arbeid van gelijken aard, zooals behoort, veel vooruitgang te bespeuren. Oprecht gesproken, hebben wij de vertaling van Philoctetes aanvankelijk met eenig vooroordeel gelezen. Deze ongunstige stemming was veroorzaakt door de inleidende woorden van den Heer Flament: „Slechts op eenige plaatsen der koren heb ik „getracht den gang van de oorspronkelijke versmaat eenigszins „weêr te geven; den dialoog zelven, die in het Grieksch uit „jambische senariën (zesvoeters) bestaat (niet te verwarren met „onze Hollandsche Alexandrijnen), heb ik door eene vrije af„wisseling van vijf- en zesvoetige jamben (Alexandrijnen) weêr„gegeven, wijl de enkele Alexandrijnen mij minder geschikt „voorkwamen". Deze halfslachtige manier is zoozeer in strijd met onze opvatting, hoe het eigenlijk wezen moet, dat wij aan een trouwe en kunstvaardige proza-vertaling de voorkeur zouden geven. Wel is ons vooroordeel bij het voortlezen weggenomen door de vele en hooge verdiensten der vertaling, en moesten wij erkennen, dat de manier, welke wij ongelukkig gekozen achtten, niet zoo hinderlijk was, als wij verwacht hadden,

maar wij meenden toch met een zwijgende waardeering te kunnen volstaan. Des te meer genoegen doet het ons, dat de Heer Flament bij deze nieuwe proeve een anderen en beteren weg is ingeslagen en eene navolging van den Griekschen *Trimeter* beproefd heeft, welken hij thans ook niet meer onvoorwaardelijk met een *versus senarius* gelijk wil gesteld hebben.

Deze voorkeur eischt eenige toelichting. Naar ons inzien, is het een eigenaardige voortreffelijkheid van de kunst der Grieksche treurspeldichters, van hun ideale wijze om de werkelijkheid des levens voor te stellen, dat hun dialoog een weinig geëvenaard toonbeeld is zoowel van natuurlijkheid als van hooge verheffing en roerende uitdrukking der heftigste gemoedsaandoeningen: van den eenen kant vinden wij in hun treurspeltaal niet dat min of meer opgeschroefde en hoogdravende, waardoor soms de Fransche klassieken aan de taal der woelende driften eene uitdrukking leenen, die niet zuiver uit het bewogen gemoed voortkomt en niet volkomen trouw aan den eenvoud der natuur is; van den anderen kant blijven de oude Grieken niet minder ver van de platheden, welke b.v. Shakespeare, om alleen van de grootsten te spreken, niet zelden in proza tusschen den hoogen tragischen ernst zijner treurspelen heenvlecht. Toch openbaart in het Grieksche treurspel ieder persoon, de hoogste zoowel als de laagste, zeer scherp in het spreken zijn stand en eigenaardig karakter. Daartoe is de lenige Grieksche *Trimeter*, die bijna tot de gewone spreektaal kan afdalen en zich even gemakkelijk tot het heftigste en stoutste verheft bij uitstek geschikt; men vergelijke bij voorbeeld in Sophocles' Antigone de verheffende taal van de hooggezinde Antigone met het gepraat van den minder dan alledaagschen wachter in denzelfden *Trimeter*. Dat ons Alexandrijn, zelfs al wordt de *caesuur* zoo meesterlijk behandeld als Vondel en Bilderdijk het wisten te doen, onder dit opzicht toch niet gelijk staat met den *Trimeter*, zal wel niemand, die beide onderling vergelijken kan, in twijfel trekken. Daarenboven een rijmloos Alexandrijn is in onze taal eigenlijk een halfslachtig onding: 't is nu eenmaal de eigenaardigheid onzer Alexandrijnen, dat zij om en om in staande en slepende paren rijmen. Wordt daarentegen, wat de Heer Flament wijselijk *niet*

gedaan heeft, het rijmende Alexandrijn ter overzetting gebruikt, en is de overzetter zelf, niet een taalbeheerscher en een genie als Vondel, maar iemand, die zijn verzen nog al eens bij helften maakt en soms het rijm den baas laat spelen in plaats van het in slavernij te houden, dan krijgen de oude Grieken een voorkomen en kleedij, die hun zoo slecht passen, dat zij voor een ieder, die niet geheel onbekend is met de Grieksche letteren, ten eenemale ongenietelijk om niet te zeggen belachelijk worden door het sprekend contrast tusschen inhoud en vorm. Op ons maken zulke vertalingen ongeveer den indruk, alsof iemand een ouden Griek het niet ongekleede jasje wil aantrekken, waarmede onze metalen Thorbecke, de ongeveinsde verbazing van de vreemde bezoekers der hoofdstad opwekt en verdient.

Ditzelfde geldt op andere wijze, maar met nog meer recht van de koren. Een koor uit de Grieksche treurspelen is nooit bestemd geweest, om van het levenloos papier in de stilte van een studeervertrek enkel en alleen *gelezen* te worden. Het *metrum* daarvan veroorlooft groote vrijheid van beweging, eene vrijheid, die in onze taal wellicht niet zonder voorbehoud kan nagevolgd en derhalve niet *volkomen* kan weêrgegeven worden. Doch wat wel kan en wel moet weêrgegeven worden is: de rhytmische gang, de bevallige maatbeweging, eenvoudig en vol afwisseling tevens, die altoos in volkomen overeenstemming is met het uitgedrukte gevoel. Reeds bij het luid voorlezen der koren komt die maatbeweging eenigszins aan den dag, maar zij is duidelijk bestemd, om door eene muziek, ten eenemale aan de woorden ondergeschikt, geaccentueerd te worden en begeleid door een rhytmischen heen- en wedergang met daarbij passende, uiterst matige, lichaamsbewegingen en gebaren. Om van zulk een koor eenig begrip te hebben, moet iemand in staat zijn zich ten minste iets van de welluidend afwisselende voordracht, van den maatstap, van het heen en weder gaan, van de houding en gebaren der gecostumeerde uitvoerders voor den geest te stellen. Maar eene poging, om deze koren in de vaste maat van een onzer rijmende strophen over te brengen en ze na deze volslagen gedaanteverwisseling in eene vertaling van een Grieksch

treurspel als wezenlijk bestanddeel in te lasschen moet onvermijdelijk mislukken: 't is een symphonie op een halfsnarige piano nagetjingeld. Onkundige lezers mogen door die bekende maat aangetrokken worden, maar tot hun schade, want zij krijgen daardoor niet alleen een gebrekkige (dit is bij elke overzetting onvermijdelijk) maar een geheel valsche voorstelling van het Grieksche koor en van de Grieksche tragedie, eene voorstelling, die bij het meerendeel hierop neerkomt, als wordt er tusschen den dialoog zoo nu en dan een liedje gezongen. Zelfs mannen zoo kunstvaardig als Mr. Opzoomer en zoo doorgeleerd als Dr. van Herwerden zijn op die klip gestrand. De koren in Mr. C. W. Opzoomer's *Antigone*, en de reizangen in Dr. H. van Herwerden's *Drie treurspelen van Sophokles* zijn een zeer verdienstelijke navolging van Grieksche lierzangen in modernen vorm, maar als vertalingen van een wezenlijk en voornaam bestanddeel der Grieksche tragedie hebben zij hoegenaamd geen waarde. De critiek van Dr. P. Epkema is, naar ons inzien, wat de hoofdzaak betreft, volkomen juist. Daarentegen echter is het noch mogelijk noch noodzakelijk, dat altoos een lange syllabe in den tekst vervangen worde door een lettergreep met den klemtoon in de vertaling of een korte door een toonlooze, wanneer slechts het karakter, de eigenaardige maatgang, de slingerende golving en tevens de symmetrie der deelen zóó gehandhaafd wordt, dat de indruk, dien het geheel maakt, wel een zwakkere, maar toch een zuivere *weerklank* is van het oorspronkelijke.

De Heer Flament heeft, dunkt ons, den eenig goeden weg, om dit te bereiken, in zijne vertaling van Euripides' Medea werkelijk gevonden, na dien eerst in de overzetting van Sophocles' Philoctetes met grijpen en tasten gezocht te hebben. De vertolking van Euripides' reizangen in de oorspronkelijke versmaat is over het algemeen voortreffelijk geslaagd. De min of meer noodzakelijke afwijkingen van het oorspronkelijke *metrum*, die de vertaler zich veroorlooft, nemen er het eigenaardig karakter niet van weg, en hij vermijdt zorgvuldig, wat geen mindere verdienste is, geweld te plegen aan onze taal door gezochte woordkoppelingen en gewrongen zinsbouw. Een gevolg daarvan is, dat de koren zich vloeiend in het Hollandsch laten lezen, en dat ieder, die het Grieksche

stuk kent of vergelijkt, den maatslag en den gang van het oorspronkelijke terugvindt. Dat het slotkoor (de echtheid daargelaten) nog zoo merkbaar gewonnen heeft door een omwerking, is wel een bewijs, hoe moeilijk hier het hoogste bereikt kan worden.

Doch niet alleen de vorm, maar ook de inhoud verdient hoogen lof. Voor iemand, wien een goede smaak hooge eischen stelt, is de overzetting eener Grieksche tragedie een uiterst keurig werk. Het eigenaardig schoone daarvan is bij het vertalen even vluchtig en moeilijk vast te houden als de geur van versch afgesneden bloemen. Wie het goed weten wil moge er zelf een proef van nemen. Hoe dikwerf gebeurt het, dat wij door een Grieksch woord letterlijk over te zetten aan ons Hollandsch een geheel andere nuance geven dan het oorspronkelijke heeft, en dat onze vertaling plat en bijna triviaal wordt in plaats van eenvoudig te blijven; een ander woord dus, een zoogenaamd „veredelende" uitdrukking; maar lees straks uwe vertaling nog eens over, en daar ziet ge waarlijk hier en daar een versregel, die u met een deftige witte das en eene gelaatsuitdrukking „de circonstance" schijnt aan te staren, met de vraag: wie had gedacht, dat ik in mijn deftige burgermans kleedij ooit bij zulk een Grieksch festijn zou genoodigd worden? Voeg daarbij nog de bezwaren van onze hulpwerkwoorden, van onze voornaamwoorden, het vervaarlijke *gij* niet te vergeten, van eigenaardige Graecismen, en het is duidelijk, dat zulk eene vertaling, met zorg en goeden smaak bewerkt, een voortdurende worsteling is met twee talen tegelijk. Zal het den vertolker gelukken telkens het rechte te treffen bij de overzetting van een dialoog, die, zonder ooit plat te worden, tot de gewone spreektaal weet af te dalen en zich even ongedwongen tot de stoutste dichterlijke vlucht verheft; zal hij slagen in zijn pogen, om de sterkste zielsaandoeningen uit te drukken in die eenvoudige en krachtige taal der natuur, welke volkomen vrij blijft van opgeschroefden rhetorischen pathos, *quo majus monstrum non summisere Colchi* [1]); wenscht hij de zuiverheid van de lijnen en de frischheid van den tint onge-

[1]) Hor. L. IV, O. IV.

schonden te behouden — dan moet hij niet alleen over een grondige kennis van beide talen beschikken en met beider woordenschat volkomen vertrouwd zijn, maar daarenboven veel taalgevoel en nog meer kunstgevoel bezitten. Dat het den Heer Flament aan deze vereischten volstrekt niet ontbreekt, bewees reeds zijn eerste proeve van vertaling en is bij deze nieuwe overzetting op afdoende wijze bevestigd. Inderdaad het is op vele plaatsen een lust de vertaling met den tekst aan een nauwkeurige vergelijking te onderwerpen. Eenige proeven moeten wij ten bewijs hiervan aanhalen [1]).

Ziehier al dadelijk eenige verzen uit den dialoog, waarin Medea haar smart over de ontrouw van Jason uitstort:

> Mij echter heeft hetgeen zoo plotsling m' overviel
> Het hart gebroken, dierbren, 't heeft thans uit met mij!
> Heen is mijn levensvreugde, 'k wensch te sterven nu!
> Dien ik mij alles waande — ach ik weet het ja —
> Hij blijkt in 't eind de grootste booswicht: mijn gemaal. [2])

Wie de Grieksche uitdrukkingen vergelijkt, die hier weergegeven zijn door: *het hart gebroken — 't heeft thans uit met mij — heen is mijn levensvreugde* en daarbij de ongezochte wijze waardeert, waarop het alleszeggende *mijn gemaal* achteraan gehouden is, zal erkennen, dat dit een voortreffelijke vertaling is.

Doch nemen wij een paar plaatsen uit de zooveel moeilijker koren. Vooreerst eene strophe uit het koor, dat aan *Kupris*, de godin der liefde, gewijd is:

> Als liefde te ver zich vergeet, dan schenkt zij 't menschengeslacht
> Achting noch eere, maar niemand der goden als Kupris
> Lieflijk aanminnig, wen zij haar grenzen erkent:
> Mocht gij toch nooit o Godes! de onontvluchtbare schichten uws gulde-
> (nen boogs,
> In begeerten gedoopt, richten op mij. [3])

---

[1]) Gaarne zouden wij bij deze aanhalingen, zooals het behoorde, den Griekschen tekst voegen, wanneer wij niet opzagen tegen het gekibbel met den zetter, dat zelfs bij den zorgvuldigsten een onvermijdelijk gevolg is van Grieksche aanhalingen. Liever vertrouwen wij, dat onze lezers zelf even hun Euripides uit de kast zullen nemen of ons anders op ons woord zullen gelooven.

[2]) *Medea*, v. 225-230. Vert. bldz 14 [3]) *Medea*, v. 627-635. Vert. bldz. 30.

De woorden *achting noch eere* zijn nauwer aan elkander verwant dan de twee Grieksche, daarentegen is *in begeerten gedoopt* uitstekend vertaald: neem alles wat aan χρίσασα beantwoordt (van *bestreken* tot *gezalfd* toe), het is duidelijk, dat *gedoopt* alleen voor deze beeldspraak het juiste woord geeft. Ook de maatgang van het oorspronkelijke is gelukkig weergegeven.

Niet minder schoon is de volgende strophe, welke de Atheners, de zonen van den alouden Erechtheus, bezingt:

> Erechtheus' zonen, gelukkig sinds eeuwen,
> Gij telgen der zalige goden! U laaft
> d' Edelste wijsheid, op heiligen, steeds onverwoestbaren grond;
> Sierlijk beweegt gij en snel uwe leden, omringd door een lucht
> Zoo helder en rein, en de faam, zij vermeldt, dat de blonde
> (Harmonia hier
> 't Koor der Piëridische Muzen het leven eens schonk. [1])

De vertaling waardig is ook de korte en zinrijke verklaring, welke de Heer Flament, in navolging van N. Wecklein, bij deze plaats geeft: „Als Euripides zelf deze mythe heeft uitge„dacht, dan heeft hij met dezen symbolischen naam [*Harmonia*] „de gedachte willen uitdrukken, dat de gelukkige samenstem„ming (harmonie) van alle deelen: klimaat, landstreek, neigin„gen en hoedanigheden der bewoners, en de verwijdering van „elken storenden invloed, Attika tot den zetel der Muzen „bij uitnemendheid hebben voorbestemd".

Ook het tooneel, waar de tragedie haar hoogste spanning bereikt, namelijk het afscheid, dat Medea neemt van hare kinderen, die zij opoffert aan haar gruwzame wraakzucht, is uitstekend weergegeven. Ziehier twee gedeelten: eerst de aarzeling van het moederlijk gevoel:

> Wee, wee, mijn kindren, ach, wat staart uw oog mij aan?
> Wat lacht gij met uw laatsten glimlach mij zoo toe?
> Ach, ach, wat aangevangen? — Hart en moed verdween,
> O vrouwen, toen ik 't stralend oog der kindren zag.

---

[1]) *Medea*, v. 824—834 Vert. bldz. 40.

O neen, ik zou niet kunnen! — Flammen van voorheen
Vaart wel! Ik zal mijn kindren voeren uit het land.
Wat baat het *mij* toch, als ik door der kindren leed
Den vader pijnig, doch mij zelve dubbel grief?
O neen, dat nimmer! Voort mijn plannen, weg met u! [1])

Wel behoudt de hartstocht in het eind de overhand, maar zóó, dat de gruwzame wraak haar eigen wreedste straf insluit:

Reikt uw rechterhand,
Mijn kindren, aan uw moeder, die ze kussen wil!
O dierbre handen, o gij hoofdjes mij zoo dier,
O mijner kindren edel aanschijn, eedle leest!
Gaat, weest gelukkig, dáár [2]) ten minste, hier toch heeft
Uw vader 't u verhinderd. Zacht omhelzen ach,
O zoete adem mijner kindren, teeder lijf! [3])

Dat hier de klassieke toon van het oorsponkelijke voortreffelijk gevat en weergeven is, zal ieder beoefenaar der oude letteren gaarne toegeven.

Ten slotte geven wij uit het verhaal van den bode nog een meesterlijk geteekend beeldje: de jeugdige bruid van Jason, die zich tooit met de verraderlijke bruidsgeschenken, haar door Medea gezonden: een klassiek beeldje, spaarzaam van lijnen maar zuiver en sprekend, zooals de ouden de kunst verstonden.

[Zij grijpt] naar 't feestkleed, plooit het om haar leden heen
En zet de gouden krone op haar golvend haar;
Zij schikt haar lokken voor des spiegels glad metaal
En lacht het levenlooze beeld haars lichaams toe.
Nu rijst zij van haar zetel, gaat de woning door,
En sierlijk wipt zij op haar blanke voetjes voort,
Terwijl zij telkens — overblijde om 't geschenk —
Rugwaarts ter neer zag op den hooggestrekten hiel. [4])

---

[1]) *Medea*, v. 1040—1048. Vert. bldz. 51. [2]) Te weten: in de onderwereld.
[3]) *Medea*, 1070—1075. Vert. bldz. 52. [4]) *Medea*, v. 1159—1166. Vert. bldz. 56. Hoe de Heer C. Vosmaer in zijn waardeerende beoordeeling van zich verkrijgen kon naast dit naïve beeldje van jonge ijdelheid de meest schaamtelooze Aphrodite ter vergelijking te plaatsen, kunnen wij inderdaad niet begrijpen. Een bewijs van goeden smaak is *hiermede* zeker niet gegeven.

Door deze aanhalingen meenen wij behoorlijk gestaafd te hebben, dat de Heer Flament een moeilijke taak, die blijkbaar toch niet te zwaar was voor zijne schouderen, met veel zorg en goed geluk ten einde gebracht heeft, dat zijne vertaling wat vorm en inhoud betreft hoogen lof verdient, en dat zij uitstekend geschikt is, om iemand, die de Grieken niet in het oorspronkelijke lezen kan, een goed begrip van hun treurspelkunst te geven.

Daarenboven is ook de tekst grondig bestudeerd. Een dictaat van Wijttenbach, de beste latere uitgaven, de allerlaatste tekstverbeteringen zijn geraadpleegd, en zelf heeft de vertaler zich hier en daar een meer of minder gelukkige philologische gissing veroorloofd. Maar de philologie is voor den Heer Flament geen doode wetenschap, die alleen aan den vorm blijft hangen, doch een hulpmiddel om dieper in de kern door te dringen. De vertaler behoort niet tot die soort van geleerden, welke de meesterstukken van de oude klassieken schijnen te beschouwen als een soort van privaat domein, om er jacht te maken op plaatsen, die zich tot vernuftige gissingen en wijzigingen leenen, maar zoo verdiept zijn in het opsporen van dat wild, dat zij de geheele schoone omgeving, heuvelen, dalen en bosschen, met de altoos wisselende spelingen van licht en donker daartusschen, geen blik waardig keuren en onverschillig door alles heendraven.

Met alle recht ook teekent de geachte vertaler verzet aan tegen Wecklein en anderen, die eenige regels uit den proloog als onecht verwerpen, o. a. „omdat men in den proloog geen vrees mag te „kennen geven voor hetgeen later niet wordt vervuld". Tegen zulke tekst-verbeteringen of vervalschingen op theoretische gronden moeten wij ons vooral in dezen afbreek-tijd met alle kracht verzetten, al steunen zij op het gezag van een man als Wecklein, *quem honoris causa nomino.* Onze doorwijze theorieën zijn veel te broos, om er werken, die eeuwen getart hebben, naar te verknippen; en dit geldt waarlijk niet van de klassieken alleen.

Eindelijk zijn wij het ook volkomen eens met den Heer Flament (de vertaler zelf en onze lezers mogen er de waarde aan hechten,

die hunne beleefdheid hen zal ingeven) wat de opvatting van dit treurspel betreft [1]). Wecklein, wiens hooge verdiensten men niet naar de hier aangehaalde proeven moet beoordeelen, zegt: „Der Standpunkt des Euripides ist ein realistischer", en Flament laat er op volgen: „wat ik volstrekt niet aanneem". Goed zoo: er moet vooral geen terugwerkende kracht gegeven worden aan het allegaartje, dat wij (of liever ieder onzer naar zijn eigen opvatting) onder het woord *realisme* samenbrengen, een van die woorden, welke de moeite van juist denken uitsparen, omdat zij zoo zwevend van beteekenis zijn, en daarentegen door geen andere geëvenaard worden, als het op schermen en twisten aankomt: een strijd, die met geen mogelijkheid eenige andere reden van eindigen kan hebben dan „faute de combattants".

Wordt onder het woord *realisme* of *realistischer Standpunkt* verstaan een soort van *decalcomanie* [2]) der werkelijkheid (schoon en leelijk door elkaar zonder onderscheid, of bij voorkeur het leelijke), dan zou aan zulk een kunst bij de Grieken erger lot wedervaren zijn dan aan Aeschines, volgens de voorstelling van Demosthenes, overkwam, toen hij zijn derde rollen speelde. Maar de oude Grieken deden er niet aan. Zij is een van de uitvindingen, waardoor onze eeuw zich zoo mateloos ver boven alle vorige verheft; met dit merk gaat een deel harer letterkunde het nageslacht te gemoet, voor zoover althans van dat gedeelte niet geldt wat Voltaire spottend zeide van de ode: *A la Postérité*, dat zij waarschijnlijk nooit aan haar adres zou komen.

Zeer juist zegt daarentegen de Heer Flament: „Euripides schildert ... wraak, welke zichzelve straft" en haalt met eene ingenomenheid, die wij ten volle deelen, de woorden

---

[1]) Alleen de uitdrukking: „Haar eigen zonen doodt zij zelve, door den *onverbiddelijken dwang* harer eigen driften aangezweept" is, dunkt ons, wat sterk, ofschoon zij ongetwijfeld goed bedoeld is; wij zouden *drang* in plaats van *dwang* verkiezen.

[2]) Dit is St. Nicolaas-speelgoed: een overplakkunst, waarbij juist hetzelfde figuurtje van papier op porselein of op iets anders wordt overgebracht, inderdaad heel *lief* voor kinderen.

aan, waarin Wecklein zichzelf verbetert: „Nach der Auffassung „des Euripides opfert Medeia ihrer Rache ihr eigenes, ihr theuerstes „Gut; sie macht sich zum unglücklichsten Weibe, und beweint „den Verlust ihrer Kinder nicht minder als Jason. Diese Selbst- „vernichtung, in welcher die Rache triumphiert, wenn sie „damit ihr Ziel erreicht, wollte der Dichter zur Anschauung „und zum heilsamen Bewustsein bringen".

Daarin bestaat dan ook, naar onze opvatting, de *tragische katharsis* van dit treurspel, als men ten minste bij dit woord, na alles, wat er over te doen is geweest, nog een ernstig gezicht kan houden, want inderdaad het is vermakelijk te zien, hoe de lange lijst der omschrijvingen en verklaringen van die *katharsis* nog altoos aangroeit [1]); reeds hebben wij een tamelijk volledige reeks, te beginnen onderaan met van Vloten's vrij triviale „ontlasting" en voorts de hoogte in, tot aan de glasheldere uitleggingen van hen, die met *katharsis* en al in het blauw des hemels voor onze oogen verzwonden zijn. Afgezien echter van alle theorie, kunnen wij Euripides' opvatting en bedoeling het best leeren kennen uit de eigen woorden, welke hij Medea in den mond legt, als haar wraakzucht, alles vertredend, zelfs de moederliefde in haar hart heeft overwonnen. Het zijn de laatste woorden, die zij tot haar kinderen spreekt. De Heer Flament heeft ze hoogst nauwkeurig aldus vertaald:

> Vertrekt, vertrekt dan! Neen mijn oog vermag het niet
> Mijn kindren aan te blikken, 't leed verwint mijn geest.
> Wel is 't mij niet verholen, welk een kwaad ik pleeg,
> Doch sterker is mijn hartstocht dan mijn willen is:
> Dat is den sterfling bron van 't allergrootste leed.

Vraagt men ons na dezen veelzijdigen lof, dien wij echter niet in het wilde uitgestrooid, maar met redenen meenen om-

---

[1]) Wij verwijzen onze belangstellende lezers naar: *Der endlich entdeckte Schlüssel zum Verständniss der Aristotelischen Lehre von der tragischen Katharsis von* A. Bullinger. Gaarne bieden wij dit werkje ter lezing aan, en (wat bij uitgeleende boeken van belang is) na de lezing behoeft het *niet* teruggezonden te worden.

kleed te hebben, of wij ook niet eenige aanmerkingen maken, dan is ons antwoord, dat wij de gelegenheid daartoe niet opzettelijk gezocht hebben, maar het een en ander, dat ons bij de lezing in het oog is gevallen („opgevallen" zegt men tegenwoordig onze Ooster-buren na) laten wij hier volgen, zonder te willen beweren, dat wij in deze bijzonderheden altoos tegenover den Heer Flament gelijk hebben, zooveel te minder, omdat onze aanmerkingen in een paar punten ook met die van den Heer C. Vosmaer in strijd zijn; doch in zulke bijzonderheden moet altoos voor eigen inzicht en persoonlijken smaak behoorlijke ruimte gelaten worden.

Vooreerst dan meenen wij, dat het woord *episode*, als opschrift voor de onderdeelen der handeling, eene verklaring aan den voet der bladzijde vereischt had: bij ons heeft dit bastaardwoord zich in een andere, zeer bepaalde beteekenis burgerrecht verworven, en de Nederlandsche lezer, die met het Grieksche spraakgebruik onbekend is en door de grondbeteekenis van het woord niet herinnerd wordt aan den oorsprong van het Grieksche drama, weet er geen raad mede. — De variant bij v. 107 (blz 8) voorgeslagen is, dunkt ons, niet te verkiezen boven de lezing met den adverbialen datief van Wecklein, die ook in de vertaling gevolgd is: het beeld van een onweerswolk, die zich nog verzamelt, om straks los te barsten, is hier juister en indrukwekkender en ook aan de ouden volstrekt niet vreemd. — In v. 160 (blz. 11) verwachten wij in plaats van Artemis niet *Themis*, die reeds genoemd is, maar *Zeus*, zooals geëischt wordt door v. 169; de aanmerking van den Heer Vosmaer, „dat Artemis de godin is, die den plotselingen dood zendt" kan ons niet overtuigen; niet deze godin, maar de godheden, *die de heiligheid van den eed handhaven en wreken*, worden door het zinverband gevorderd, en de uitroep van de voedster: „Hoort gij, hoe zij *Themis* en *Zeus* tot getuigen roept" zijn, dunkt ons, een afdoend bewijs.

De verklaring van v. 215 en volg. (bldz. 14) overgenomen van Wecklein, die wederom steunt op Seidler en Weil, is weinig bevredigend: ἐν ὀφθαλμοῖς van v. 219 moet, dunkt ons, terugzien op ἰμμάτων ἄπο van v. 216, en γάρ in v. 219 mag hier zeker niet met „maar" vertaald worden. Zou de bedoeling niet ongeveer deze

zijn? „Ik weet, dat vele stervelingen voor trotschaards gehouden zijn, sommige naar oogenschijn, andere zelfs ongezien in den vreemde; en dezulken plegen [1]) door traagheid van voet, om anderen vriendelijk te gemoet te komen, den kwaden naam van trotsche onverschilligheid ten blijvenden eigendom te verwerven; want er is geen billijke maatstaf in de oogen der menschen enz." — In v. 466 (bldz. 23) moet, zooals ook de Heer Vosmaer aanmerkt, *ανανδρίαν* noodzakelijk behouden blijven, niet als „lafheid" maar als „onmanlijkheid", een maar al te natuurlijk verwijt in den mond eener vrouw als Medea: dit blijkt genoegzaam uit de volgende woorden, zeer juist door den Heer Flament vertaald: *Daar hoort geen moed toe* en *geen waagstuk, is het.*

In de noot op bldz. 25 staat, dat Medea „berouw over hare misdaden heeft"; geen *berouw*, dunkt ons, maar een heimelijke *wroeging*, die zij in gewone omstandigheden weet te verbergen, maar nu tegen wil en dank openbaart en uitspreekt. — Eindelijk, de geachte vertaler heeft v. 1209 (bladz 58) aldus overgezet: „Wie heeft den grijze, reeds het graf nabij, *verweesd* van zijne dochter", en de Heer Vosmaer prijst deze vertaling boven het *beraubt* van Donner en Fritze aan. Wij meenen in die voorkeur geenszins te moeten deelen, om de volgende reden: in onze taal is het wel zeer gebruikelijke maar toch minder algemeene *verweesd* zoo geheel en al afhankelijk van *wees*, dat een grijze, het graf nabij, die van zijne dochter *verweesd* is, een zeer zonderlingen, bijna komischen indruk op ons maakt; ditzelfde geldt niet van het Grieksche woord *ὀρφανός*, omdat de grondbeteekenis van dat woord *beroofd*, en eerst de afgeleide beteekenis *ouderloos* is; juist het tegenovergestelde is het geval met ons woord *verweesd*.

Nog meer haarkloverijen? hoor ik u vragen — genoeg, om den Heer Flament te overtuigen, dat wij aan zijne vertaling de aandacht geschonken hebben, die zulk een zorgvuldige arbeid recht heeft te vorderen.

Gaarne geven wij de verzekering, dat deze moeite geen verloren

---

[1]) Aor. Gnom.

moeite is geweest, en het is ons een genoegen dezen voortreffelijken arbeid ter lezing en bestudeering aan te bevelen.

Op de eerste en voornaamste plaats mag de vertaling van den Heer Flament aan hen aanbevolen worden, die volgens de tegenwoordig gevierde africht-methode, hun oordeel over de Grieksche tragedie kant en klaar uit een handboek of schets of dictaat over de algemeene letterkunde van buiten geleerd hebben en, aldus gewapend, over de Grieksche treurspeldichters en hunne kunst met zulk een koelbloedige beslistheid den staf breken, dat men zich afvraagt, hoe die wijsheid hun ten deel kon vallen, zonder dat zij het Grieksche alphabet van spijkerschrift vermogen te onderscheiden. Door zulk een naar inhoud en vorm getrouwe vertaling kan men zich beter inzicht in den aard van het Grieksche treurspel eigen maken, dan ooit door het napraten van handboeken en overzichten kan ten toon gespreid worden. En wie daarenboven in staat is het Grieksch te vergelijken mag van de aandachtige lezing dezer vertaling een dubbel genoegen verwachten.

Alles te zamen genomen, is deze uitgave bij den overvloed van licht en dicht werk, dat ter letterkundige markt wordt aangevoerd, een verblijdende verschijning. Zij verrijkt onze letterkunde met een arbeid van Oud-Hollandsche degelijkheid, voorbereid door grondige studie en met evenveel zorgvuldigheid als kunstgevoel voltooid: zij is eene voortreffelijke proeve van klassieke kunst.

A. M. C. VAN COOTH.

EENE WINDESHEIMSCHE COLLATIE.

Het handschrift, waaruit deze collatie is genomen, behoort aan het Franciscaner-klooster te Weert, maar werd, gelijk terstond blijken zal, in een Augustinessen-klooster te Utrecht geschreven. Twee handen hebben er aan gewerkt, maar wij hebben ons enkel met het laatste gedeelte bezig te houden, waarin verschillende tractaten staan, allen met een zeer schoone hand uit het midden der vijftiende eeuw zonder tusschenruimte achter elkander geschreven op hetzelfde papier met al die kenmerken, welke in soortgelijke gevallen bewijzen, dat de bundel van den aanvang af een geheel vormde. Dit laatste deel bevat de volgende kleine geschriften:

Hier beghint dat orologium van der communiceringhe

Op den witten donderdach een goede oefeninghe

Item op den witten donderdach sommighe puynten uit den sermoen alberti magni

Dit syn XII particulen op dat credo in Deum

Hier beghint sinte augustinus hantboeck

Van dien dat men Xpm na volghen sel ende alle der werlt ijdelheit versmaden

Dit syn die neghen velden

Een sueverlick sermoen van onser lieven vrouwen maria

Ex collatione fratris nycolai

Ex collatione patris ysbrandi

Pater de windecim

Secunda collatio.

Ongetwijfeld heeft de lezer in het zesde tractaat onmiddelijk het geschrift erkend, dat thans het eerste boek der Navolging genoemd wordt, maar niet een ieder zal bij den eenigszins vreemden titel van het eerste tractaat terstond aan het zoogenaamde vierde boek der Navolging denken. Dit handschrift is een diergenen, welke duidelijk bewijzen, dat de Navolging niet als een uit vier deelen bestaand geheel, gelijk zij thans in omloop is, uit den vreemde naar Nederland is overgekomen,

maar dat in de vijftiende eeuw die vier tractaten, als volkomene, onafhankelijke geschriften met eigene, onafhankelijke titels voorzien, zijn verschenen en verspreid. De tekst van het eerste boek der Navolging in ons handschrift is overgeschreven van den Windesheimer codex, door den Eerw. Heer Spitzen ontdekt; wel zijn de woorden naar een eenigszins verschillenden tongval gespeld, maar dit is ook het geval met oorspronkelijke Dietsche werken, b.v. met die van Ruysbroek, en dit kan het alles beslissende feit niet wegnemen, dat in ons handschrift ook de omschrijvingen of inlasschingen van den Windesheimer vertaler voorkomen. Wijl de Windesheimer codex alleen het eerste boek bevat, kunnen wij omtrent de vertaling van het vierde tractaat geen vergelijking maken, maar dat ook deze uit Windesheim afkomstig is, lijdt wel geen twijfel: de stijl is even uitmuntend en los als in het eerste, ik kan daarin geen verschil bespeuren; de op het einde geplaatste collaties wijzen trouwens op een klooster, dat zoo niet formeel bij het kapittel van Windesheim ingelijfd, toch onder de geestelijke leiding dezer congregatie was gesteld.

Wat onder den titel „ex collatione fratris nycolai" en „patris ysbrandi" wordt gegeven, bestaat eenvoudig uit eenige aanteekeningen, door een der toehoorders gemaakt bij onderrichtingen, blijkbaar in het klooster zelve gehouden; voor een vreemde hadden zij weinig of geen beteekenis. Volledig zijn de twee collaties van den „pater de windecim"; deze zouden onder dit opzicht als copieën van geschreven onderrichtingen kunnen gelden, maar zij kunnen ook, gelijk met veel langer redevoeringen is geschied, uit den mond des sprekers zijn opgevangen; sommige gebreken in den zinsbouw doen reeds vermoeden, dat dit ook hier geschiedde, maar wat meer zegt, de gemeenzame, huiselijke toon der onderrichtingen bewijst, dat de pater vrij sprak, zijne stof wel is waar had overwogen, maar niet op het papier gebracht, gelijk met de zoogenaamde *collaties* over het algemeen het geval is. Dat door de woorden „pater de windecim" de prior van dit klooster wordt aangeduid, is op zich zelve reeds klaar en wordt door den inhoud der onderrichtingen volkomen bevestigd. Die inhoud zegt ook

n welk klooster die onderrichtingen werden gehouden, leert ons zelfs met eenige benadering den tijd bepalen, wanneer zij werden uitgesproken, waaruit dan verder volgt, dat de bedoelde prior niemand anders was dan de uitmuntende Willem Vornken, de voormalige overste van den Agnietenberg, onder wien Thomas à Kempis de Navolging schreef, die later van 1425 tot 1454 de geheele Windesheimsche congregatie bestuurde en het volgend jaar als twee-en-tachtigjarige grijsaard in geur van heiligheid overleed.

In de tweede collatie stelt de spreker aan de zusters een ander klooster harer orde tot voorbeeld: „Als ic oec een cloester weet van regularissen van uwer oerden hier tutrecht, daer sy haer silencium also strenghelick houden, dat si bina nymmer meer en spreken, daer ic huden of seide; daer is also grote vrede ende eendrachtichheid, al wat die mater ghedaen wil hebben dat wort terstond ghedaen. Ic hebbe daer dicke ghevisyteert ende vindse altoes also eendrachtich, wat dat ic hen segghe het is altoes: pater als gi wilt, pater als gi wilt." Hier herinnert de spreker aan eene zinsnede, die in de eerste collatie voorkomt; beide onderrichtingen zijn dus op denzelfden dag gehouden, de eerste waarschijnlijk 's morgens, toen de pater het klooster kwam bezoeken, en de tweede 's avonds voor zijn vertrek. Verder maakt de spreker uitdrukkelijk gewag van eene hevige pest, die op het oogenblik te Utrecht woedde en hare slachtoffers plotseling wegrukte. Daar er sprake is van twee Augustinessen-huizen te Utrecht, en het Sint-Agnes-klooster tot 1419 daar alleen bestond, is de collatie later gehouden. In dat jaar ontstond het tweede klooster, Jeruzalem geheeten, dat uit den Windesheimschen kring is voortgesproten.

De eerste zusters van dit gesticht werden tot het geestelijke leven opgeleid in het vermaarde Diepenveen, het voornaamste van alle Windesheimsche vrouwenkloosters. Vele huizen in Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Duitschland werden door Diepenveensche zusters ingericht of hervormd; wat Windesheim was onder de mannenkloosters, dat was Diepenveen onder de vrouwelijke conventen, geen enkel stond in zoo groote faam van vurig-

heid en nauwkeurige onderhouding der regeltucht (Acquoy III, bldz. 210). De zusters van het nieuwe Utrechtsche klooster werden dus in een uitmuntende oefenschool gevormd: een der voortreffelijkste Diepenveensche zusters, Elisabeth van Delft, gaat er met een godsdienstige conversin heen, om „eene guede ordynancie te maken" en wordt in 1420 tot priorin gekozen; toen het nieuwe huis voldoende was ingericht, werd het in 1424 formeel bij het kapittel van Windesheim ingelijfd. De lofwaardige gebruiken van het eene Utrechtsche klooster, aan het andere ten voorbeeld gesteld, komen geheel met de Diepenveensche overeen, waaruit wij veilig besluiten, dat de collaties gehouden werden in het andere Augustinessen-Klooster van Utrecht, hetwelk veel vroeger opgericht evenals zoovele andere door de geestelijke overheid onder de leiding van Windesheim was geplaatst, maar nooit formeel tot het kapittel heeft behoord. De vrouwenkloosters, in den Windesheimschen kring opgericht, overtroffen in het vuur van hun eersten ijver verre de vroeger bestaande conventen, zij werden terecht aan de andere als toonbeeld voorgesteld, maar konden zich niet omgekeerd aan deze spiegelen; moest de min of meer verslapte tucht in een Augustinessen-klooster worden hersteld, dan plaatste men het over het algemeen onder de leiding van Windesheim of liet ook wel eenige Windesheimsche zusters overkomen. Wat de spreker in de eerste collatie zegt over het ongenoemde klooster waar de zusters een boecxken moesten van buiten leeren „daer die punten van den leven en liden ons liefs heren in staen" (het boekje door den Windesheimschen prior Vos van Heusden aan al zijne onderhoorigen aanbevolen), slaat waarschijnlijk op het klooster Diepenveen; nu kon hij voorzeker aan de zusters van Jeruzalem de heerlijke voorbeelden van Diepenveen in het geheugen terugroepen; richtte hij tot haar het woord, dan zou hij dit zelfs bij voorkeur gedaan heben, maar dan kon hij niet spreken als van een haar onbekend klooster, dan zou hij uit den aard der zaak met name aan het dierbare moederhuis hebben herinnerd. Daar de prior verzekert, dat hij het door hem aangehaalde Utrechtsche klooster dikwijls gevisiteerd heeft, is hij wel iemand, die reeds geruimen tijd in functie

was, die van veel ondervinding kon spreken; toon en inhoud van beide collaties wijzen dan ook duidelijk op den bejaarden vader.

Thomas à Kempis heeft in de Kronijk van zijn klooster zorgvuldig de jaren opgeteekend waarin Overijssel en naburige streken door de pest werden geteisterd; dit geschiedde in de vijftiende eeuw zeer dikwerf, hetgeen echter minder verwondert, wanneer men bedenkt, dat hij den algemeenen naam van pest aan verschillende besmettelijke of epidemische ziekten geeft, ofschoon toch de aangehaalde verschijnselen meermalen op de eigenlijke pest heenwijzen. In 1421 heerschte een geduchte pest te Deventer, Zwolle, Kampen en omliggende plaatsen, maar Utrecht wordt niet genoemd; bovendien bestond het klooster Jeruzalem toen slechts sinds twee jaren en kon er geen sprake zijn van veelvuldige visitatie van dat huis. Tusschen de jaren 1438—1441 heeft achtereenvolgens op verschillende plaatsen een hevige pest gewoed, die vooral in 1439 te Utrecht veel slachtoffers maakte; in het Windesheimsche mannenklooster dier stad stierven toen alle bewoners behalve de prior Balduinus Gardyn en Egbertus Goyer. Misschien werden de collaties toen gehouden, maar het kan ook later geschied zijn in 1450 of 1454, toen insgelijks de pest te Utrecht veel verwoestingen aanrichtte; drie jaren later woedde dezelfde geesel aldaar wederom onder het prioraat van Gerardus Delft van Naaltwyk, maar deze, die slechts vijf jaren dit ambt bekleedde, kan bezwaarlijk de auteur onzer collaties zijn. Naderhand in 1471 onder het prioraat van Thedorus de Graaf verscheen de pest nogmaals te Zwolle, maar of zij toen ook te Utrecht gewoed heeft, vind ik niet aangegeven; bovendien is ons handschrift wel niet van zoo laten tijd en slaan alle bijzonderheden onzer collaties zoo bepaald op Willem Vornken, dat er weinig twijfel omtrent zijn auteurschap overblijft. Gelijk gezegd is, blijkt uit de collaties, dat de spreker een bejaarde vader was, die reeds lang zijne functie waarnam, wat wij bij Vornken reeds in 1439 en nog meer in 1450 of 1454 bewaarheid vinden; de geheele toon der collaties strookt volkomen met zijn ernstigen, eenigszins streng

ascetischen geest, die immer zijn blik op het strenge, eenvoudige, armoedige leven der heilige vaders gericht hield; de tweede onderrichting, die voor een goed deel bestaat uit eene vrij breedvoerige toepassing van den uittocht der Israëlieten op de verwisseling van het leven in de wereld met den kloosterlijken staat, wijst op een mystischen schriftuurverklaarder, gelijk Vornken er in der daad een was. In zijne „Epistola de prima institutione monasterii in Windesem" spreekt hij met grooten lof over de vrouwenkloosters van den Windesheimschen kring: „Inter quas ex multis transactis annis visitando, colloquendo, licet indignus, conversatus sum, et inveni eas semper in fide stabiles et in opere efficaces." Wijl Vornken gedurende zijn lang en moeitevol prioraat zich dikwerf naar Utrecht meest begeven, om den bisschop over de belangen zijner congregatie te spreken, zoo ligt het voor de hand, dat hij zijn Utrechtsch convent nog dikwijlder dan andere kloosters heeft bezocht.

De aanhef der eerste collatie herinnert kennelijk aan H. 18, B. I der Navolging: „De exemplis sanctorum patrum", de zinsnede „als anthonius, barnardus, benedictus ende veel ander die gestichtet hebben veel heiliger oerden ende goede vergaderinghen" komt letterlijk voor bij Thomas à Kempis, maar ik kan mij de juiste plaats niet herinneren. Het eerste boek der Navolging is stellig geschreven, voordat deze collatie werd gehouden, maar hij die weet, dat de oversten van religieuse orden dezelfde onderrichtingen min of meer gewijzigd in verschillende kloosters houden, zal licht begrijpen dat Vornken ook vroeger reeds dezelfde denkbeelden voor zijne ordebroeders heeft ontwikkeld.

Wij laten dan hier de eerste collatie volgen onder oprechte dankbetuiging aan de Eerwaarde Oversten van het klooster te Weert, die mij welwillend het handschrift ten gebruike afstonden.

V. Becker.

PATER DE WINDECIM.

Susteren onse leven sceelt huden te dagen alte veel van den leven der heiliger vaderen die in voortijden gheweest hebben, die onsen lieven heer seer getrouwelick ghedient hebben nacht ende dach, en altoes becommert waren mit hemelsche dinghen ende mit goeder oefeninghe ende niet mit aertsche of verganckelike dinghen, als anthonius barnardus benedictus ende veel ander die gestichtet hebben veel heiliger oerden ende goede vergaderinghen daer sy den heer ghedient hebben vuerichlick nacht ende dach. Ende wi syn hem naghetreden in die selve oerden ende dragen dat selfde habijt ende hebben den selven naem, mar wi en hebben alsulke vuericheit noch naersticheit niet totten doechden ende geesteliken leven als sy hadden. Want die natuer cranct ende is nu also starck niet ende aldus verslapt die geest mede; ende daer om ist groot noot dat wi ons geven tot goeder oefeninghen ende goede ghewoenten daer wi mede verwackert worden ende ons harten keren tot hemelsche dingen ende niet in aertsche dingen. Wildi weten of gi een religioes sijt of gi een geestelike persoon sijt so moet gi mercken drie dinghen in u die ic u leren sel ende onthoutse van mi, ende die seldi alle daghen doersyen so moget gi weten wat gi syt ende of gi voert gaet in een geestelick leven of niet. Ten eersten seldi u selven ondersoken in der harten wat u becommernisse is, wat dat u oefeninghe is ende u gedacht is; siet of gi meer denckt op hemelsche dinghen dan op aertsche dinghen, op gode dan op ten creatueren, op dat heilige leven ende liden ons liefs heren ihu xpi of gi u daer meer mede becommert dan mit tijtelike of vergancklike dingen, ende doet gi dat wel so staet gi wel in den harten mit gode. Ic hebbe gheweest in een cloester van regularissen van uwer oerden ende syn oec goede devote kinder ende leven seer vredelick mit malkander ende houden haer statuten ende haer silencium ende haer dingen seer wel; haer silencium houden sy also dat men daer selden spreect ja een ewich silentium mach ic segghen wort daer gehouden, want

sy niet en spreken van ghewoenten in enen helen dage utghenomen een ure tijts; ja sy en geven om geen spreken, hen en isser niet om, alle vrydaghes swighen sy, als sy te biecht gaen ende als sy ten heiliger sacrament gaan so houden sy vaste silencium. Ic weet oec noch een cloester daer die susteren oec devotelick leven, en sy hebben dese ghewoente als mi di mater self seide, ende is oec een goede ghewoente, wanneer sy daar yement ontfanghen die geeft men daghelix een vrouwen-hoeken te lesen, en een boecxken daer die punten van den leven en liden ons liefs heren in staen; tusschen elc puntken lesen sy een ave maria, mar is alleen om dat ave maria niet ghedaen mar om die particulen van den heiligen leven ende liden ons heren datse die in haer harten souden printen. Ende die moeten sy leren ende seggen alle dage haer lesse op voer die suppriorinne; dit moeten sy doen het sy willens of onwillens, hier houden sy se toe diewijl dat sy jonc syn het si lief of leet; want als mi di mater seide, ende het is oec waer, al en smaecktet hen eerst niet maar als si out worden ende hen daer in oefenen ende wennen so wortet hen smakelick ende soet. Daer seide mi oec die pater dat daer susteren in waren ende haer oefeninghen also vast hadden dat si daer an wisten wat dat die cloc hadde al hoorden sise niet slaen. Ende hierom seldi u naerstelicken oefenen in dat heilige leven ende liden ons heren ihu xpi; ende hebt u hart altoes mit goeder oefeninghe becommert ende denct altoes op uwen brudegom. Want wildi weten waar u minne is so siet waer u hart is; wildi weten waer u hart is so siet waer u gedacht is; waer u minne is daer is u hart en daer u hart is daer is u gedacht. Siet dan of gi uwen brudegom mint of gi altoes op hem denct of gi meer becommert sijt op hem te dencken dan op die creaturen of op enich ding wat het ook is, pels roc doec vijl of subtijl of enich quackelinc daer gi meer mede becommert moget sijn dan mit hemelsche dingen of op uwen brudegom. Want dat gi meer mint dan god of boven gode dat is u afgod, want onse lieve heer wil dat hart alleen besitten, hi wil alleen die liefste sijn; ende vindi dat gi also staet dat gi uwen schepper also mint dat gi geen dinc in

den tijt en hebt daer gi u meer en soudet willen becommeren om sinen willen dan alleen mit hem so stadi wel en zoo minde uwen brudegom. Want dat men meest mint daer is men meest mede becommert mar vindi u hier gebrecklick in dat gi dickwijl meer denct op die werlt of op tijtlike dinghen dan op hemelsche dinghen of op die creaturen of enich dinc wattet oec is daer gi u meer mede becommert dan mit uwen brudegom ende mit syn heilige leven en de liden, als gi siet dat u hart hier mede bevleckt is so seldi dat pinen te reynighen ende te beteren ende biechten dat voer onsen lieven heer ende bidden hem dat hijt u wil vergheven. Ende settet op dat gi u daer of wilt biechten als tijt is ende onthoutet daer gi gebreck in vint ende schrijftet in u tafelkijn; ende als tijt is so selt gijt biechten voer u pater, ende aldus siet dat gi u hart wel bewaert dat gi u becommert mit goede gedachten, dat gi hebt puerheit des harten; kinder daer om moet gi arbeiden daer moet gi u oefeninc na stellen.

Ten anderen mael wildi weten of gi geestelick syt so siet van wat tonghe gi sijt, siet of gi een goede tonghe hebt of gi meer spreket van hemelsche dingen dan van werltlike of tytlike dingen. Mar dat is seker, ist dat gi in der harten goede gedachten hebt so seldi een goede tonge in uwen mont hebben, denct gi in uwer harten op hemelsche dinghen so seldi van hemelsche dingen spreken, hebdi een hemelsch hart so hebdi een hemelsche tonghe. Sinte johannes seit in den evangelio: die van den hemel is die spreect van den hemel ende die van der aerden is die spreect van der aerden, dats van aertsche dinghen. Want uten harten soo spreect die mont, een goet hart brenget een goede tonge voert ende een quaet hart maket een quade tonghe; want ist dat ic goede dinghen denc in den harten soe sel ic goede woerden spreken mitter tonghen, heb ik een goet ghevoelen van mijnen evenmensche drage ic hem een goet hart toe ic sel hem een goede tonghe toe draghen, ic en mach daer geen quaet of spreken. Mar draghe ic hem een quaet hart toe heb ick er suspicie op heb ic hem niet lief mitter harten, ic en kan daer geen goet of spreken mitter tongen, ic en mach dat niet doen, ten waer

mi niet wel mogelick ic en moste trouwen mi selven groet ghewelt doen. Daer om siet dat gi een goet hart hebt, dat gi goede ghedachten hebt, so seldi een goede tonghe hebben. So wie van hemelsche dinghen ende van geestelike dinghen spreect, op die tonghe sit de heilige geest en regiert die; mar die van aertsche dinghen spreect op die tonghe sit de duivel ende regiertse en stuertse. Alte grote schade coemt daer dickwyl of onder geestelike vergaderinghen als yement mit synre tongen ende met sinen clappen oorsaeck is dat goede ghewoenten ofgesneden worden ende quade ghewoenten in een vergaderinghe inbrengen dat een alte quaden dinc is. Dat wil ik u bewisen; aldus waer een goede ghewoente in een vergaderinghe van geestelijke personen ende waer daer een suster die die goede ghewoente niet en behaegde ende pynde haar die of te doen ende toech daer andere susteren mede toe om dat of te brengen, ende sy dan met hen viven of sessen te gader spannen ende segghen: „wi en willen dese ghewoente niet doen wi en mogen se niet langer houden," ende sniden of die goede ghewoente. Dat quaet ende die schade die daer of coemt en is nymmermeer weder te verhalen, ten waer dat die geen die dat eerst ofghebroken hadde haer volcomelick daer of beterde in haren leven ende quame ende belide haer scult openbaerlick ende seide: „ic bin die geen die dese goede ghewoente of ghedaen hebbe, het is mijn scult het is mi leet, ic wilt weder doen ende mi volcomelijck daer of beteren." Ende moetet dan eerst aanvaerden ende self eerst wederdoen dat sy ofgesneden hadde ende den anderen voergaen ende die goede ghewoente weder doen anders so mach sy die scade daer of niet verhalen. Ende waert dat die scade daer mede niet verhaelt en wort ende sy daer mede storve, so en sel nymmermeer also langhe als die ghewoente duert en gehouden wort van dengenen die dat navolghen, haer pyn ophouden ja al hadde sy dusent jaer doot gheweest. Ende dat daerom want sy die oersaeck is ende die eerste die dat opgebrocht heeft daer die ander exempel anghenomen hebben ende dat navolghen; ende daerom also langhe tot dat die leste mensche doot is die dat exempel navolghen so en sel haer pyn geen eynde hebben. Dat is susteren

een vervaerlick dinc, want sy misdeden min die onze lieve heer gheselden en croenden ende aen den cruys naghelden dan die een goede ghewoente te niet brenghe. Daer om siet dat nyement geen goede ghewoente en hindert en den anderen een quaet exempel laet dat na te volgen, ende daerom siet van wat tonghe gi sijt, merct wat woerden gi spreect.

Ten derden mael wildi weten wat gi syt so siet van wat wercken gi syt, siet wat wercken gi doet, ist saeck als ic voer gheseit hebbe dat gi een goed hart hebt dat gi een goede tonghe hebt, soe seldi goede wercken hebben, want dat een coemt ut dat ander. Sinte gregorius seit, wi segghen alle gader dat wi gode minnen, wi segghen waer, seit hi, ist dat wyt mitten wercken bewisen, want die provinghe der liefsten is die bewisinghe der wercken. Dan minnen wi gode ist dat wi syn gheboden houden dat wi die volbrenghen mitten wercken; want onse wercken ende onse seden moeten ghelyck overdraghen mitter harten ende mitter tonghen. Daerom siet dat gi dese punten wel oefent ende onthoutse ende sietse alle daghen over hoe gi daer in staet al en waert oec maer een miserere tyts, dat en is niet lanc. Siet waer u hart is, siet wat u oefeninc is ende u ghedachten syn, siet u tonghe wat woerden gi spreect, siet van wat wercken gi syt; want alsulc als gi syt in der harten alsulc selt gi wesen in der tonghen, daer u hart is daer is u scat ende also u harten syn ende u woerden also sellen u wercken wesen. Siet dan wat gi vordert in een geestelick leven; gi en dorster niet veer om lopen noch veer om ut gaen, mar gaet alleen in u selven dats een corten wech ende ondersoket u selven van wat leven gi syt. Het en vordert niet een gheestelick habijt te dragen ende een geesteliken naam te hebben het en sy dat dat habyt en die naem over een komen mitter harten ende mitten seden, dat wyt volbrenghen in der waerheit mitten wercken dat wi draghen en aenghenomen hebben in den schyn van buten. Amen.

DER AMAZONAS, WANDERBILDER AUS PERU, BOLIVIA UND NORDBRAZILIËN.

Deze uitgave is als tweede werk van Herder's „Bibliothek für Länder und Völkerkunde" onlangs verschenen.

Het is van de hand van „Damian, Freiherr von Schütz-Holz-

hausen", die 19 jaren in Amerika, waarvan 14 in Spaansch-Amerika en 12 uitsluitend in Peru en Bolivia, doorbracht, en bevat het verhaal van zijn tocht van de Stille Zuidzee tot aan den Atlantischen Oceaan, van den oorsprong der Amazonen-rivier tot aan hare monding.

Eene lange analyse van dit reisverhaal zou in een tijdschrift als dit niet op hare plaats zijn. Toch willen we met een paar woorden het werk ter kennismaking aanbevelen, daar het, behalve de natuurbeschrijving, ook velerlei mededeelingen bevat, zoowel omtrent de vroegere en tegenwoordige kultuur als omtrent de politieke en godsdienstige toestanden dier streken.

Heeft de schrijver, zooals hij in zijne voorrede getuigt, zich nergens ontzien eene afkeuring uit te spreken, waar hij meende zulks te moeten doen, stelt hij de zorgeloosheid der regeeringen en de schandelijke onderdrukking der inboorlingen aan de kaak, laakt hij het aan hun stand niet passend gedrag van inlandsche, Jozefitische staatsgeestelijken, toch verzuimt hij nergens het goede, dat hij op zijne vele omzwervingen heeft aangetroffen, te vermelden en te prijzen — voornamelijk b. v. de ijverige pogingen, door de Jezuïten en Franciscanen, zoowel in vroegere tijden als nu aangewend, tot bekeering der heidenen en tot opwekking van het godsdienstig leven onder de Christenen dier gewesten — en moet men hem den lof laten, de toestanden op onpartijdige wijze geschetst te hebben.

Von Schütz is de stichter eener Duitsche kolonie aan den Pozuzo.

Dr. Abendroth, die 14 maanden in die nederzetting verbleef, getuigt: „dat ze na eene reeks van moeilijkheden tot „stand gekomen is, moeilijkheden, welke slechts door de „krachtige, omzichtige en opofferende werkzaamheid van den „stichter (die er zelf have en goed voor over had) overwon„nen werden."

Zijne verschillende opmerkingen over kolonisatie, door het geheele boek verspreid, maar vooral in de drie laatste bladzijden samengevat, verdienen dus alle aandacht.

Freiherr von Schütz is den 23 Juli 1883 te Bensheim overleden: in leven en sterven was hij een trouwe zoon der Katholieke Kerk.

J. K.